

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜVEYS B. HOCA OSMÂN B. EMİR İLYÂS B.
EVLİYÂ'NİN 'AMME CÜZÜ TEFSİRİ ÜZERİNDE
DİL İNCELEMESİ

FUNDA ŞAN

2501081000

Tez Danışmanı

PROF. DR. MUSTAFA ÖZKAN

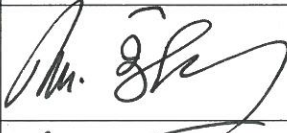

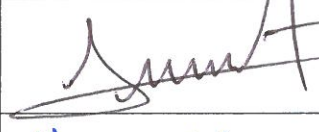

İstanbul 2011

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

Adı ve Soyadı : Funda ŞAN Numarası : 2501081000
Anabilim/Bilim Dalı : Yeni Türk Dili Bilim Dalı Danışman Öğretim Üyesi : Prof.Dr.Mustafa ÖZKAN
Tez Savunma Tarihi : 26.12.2011 Tez Savunma Saati : 15.00
Tez Başlığı : Üveys B.Hoca Osman B.Emir İlyas B.Evliya'nın 'Amme Cüzü Tefsiri Üzerinde Dil İncelemesi.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr. Mustafa ÖZKAN		Kabul
2- Prof.Dr. Hayati DEVELİ		Kabul
3- Doç.Dr. Hatice TÖREN		Kabul
4-Yrd.Doç.Dr.Enfel DOĞAN		Kabul
5-Yrd.Doç.Dr.Özcan TABAKLAR		Kabul

ÜVEYS B. HOCA OSMÂN B. EMİR İLYÂS B. EVLİYÂ'NIN 'AMME CÜZÜ
TEFSİRİ ÜZERİNDE DİL İNCELEMESİ

FUNDA ŞAN

ÖZ

Bu çalışma Eski Anadolu Türkçesi'ne ait bir metin olan Üveys bin Hoca Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ'nın 'Amme Cüzü tefsirine ait bir incelemedir. Çalışmamız bir giriş ve 4 bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, metnin biçimbilimsel açıdan incelemesi yapılmış, elde edilen bulgular örneklerle desteklenmiştir.

İkinci bölümde metin ses bilgisel açıdan ele alınmış, metinde yer alan ses uyumları, ses değişimleri, düşmeler ve türemeler saptanarak bu saptamalar örneklerle zenginleştirilmiştir.

Üçüncü bölüm, metinde geçen tüm kelimelerin yer aldığı sözlük kısmıdır. Kelimeler aldıkları farklı manalar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiş, sözcüklerin cümleler içinde kazandıkları anlamlar örneklerle gösterilmiştir.

Metinde geçen şahıs adları sözlük içinde verilmek yerine, ayrı bir başlık içinde dizin halinde sunulmuştur. Her adın karşısına, geçtiği yerin ya da yerlerin sayfa ve satır numaraları konulmuştur.

Tezimizin Eski Anadolu Türkçesi çalışmalarında istifade edilecek eserlerden biri olabilmesini ve bu konuda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara fayda sağlamasını ümit etmekteyiz.

AN EXAMINATION ON INTERPRETATION OF AMME CUZU WRITTEN BY
UVEYS B. HOCA OSMAN B. EMIR ILYAS B. EVLIYA

FUNDA SAN

ABSTRACT

This study is an examination of an Old Anatolian Turkish text written by Uveys bin Hoca Osman bin Emir Ilyas bin Evliya: Interpretation of Amme Cuzu. The study consists of an introduction and 4 parts.

In the first part, the text is studied morphologically, and the findings are supported with examples.

In the second part, the text is examined phonologically; consonances, haplogies etc. are identified and enriched by examples from the text.

The third part is a dictionary for all the words given in the text. Each word is studied taking into account their different meanings, and every meaning of the words used in specific sentences in the text is exemplified.

Names mentioned in the text are indexed under a separate heading instead of including in the dictionary. Each person's name is indicated with its original page and line numbers.

We hope that this thesis will be benefited in the studies of Old Anatolian Turkish and will be helpful for researchers studying on this subject.

ÖNSÖZ

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, bu yeni intisap ettikleri dini öğrenmek, kaidelerini yerine getirmek arzusu içine girdiler. Bunu yapabilmenin en iyi yolu İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'i okumaktı. Ancak Arapça yazılmış, Farsça tercümeleri de olan bu kitabı sadece medrese eğitimi almış Arapça ve Farsça'yı bilen ilim adamları anlayabilmekteydi. Bunun üzerine, Kuran-ı Kerim'i daha geniş kitlelerin okuyup anlayabilmesi ve dinin vecibelerini yerine getirebilmesi için kutsal kitap Arapça ve Farsça'dan tercüme edilmeye başlanmıştır.

Yapılan ilk Kuran tercümeleri satır arası kelime kelime izah şeklindedir. Bu kelime mealli tercümelerin temel sebebi, kutsal bir metin olan Kuran'ın tahribe uğrayabileceği, yapılan bir yanlış tercümenin günah sayılabileceği, halkın yanlış bilgilendirilebileceği endişesiydi. Daha sonra yapılan Kuran tercümelerinde ise tefsir metodu uygulanmıştır. Bu metod ile ayetler örnekler verilerek uzun uzun açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tefsirlerin bir kısmı Kuran-ı Kerim'in bütünü ele almış, bir kısmı ise bir veya birkaç sûreyi açıklamakla yetinmiştir.

Elimizdeki çalışma, bu ikinci grupta yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle, çalıştığımız nüsha Kuran'ın tam bir tefsiri değil, sadece son cüzü olan 30. cüzün, Amme Cüzü'nün tefsiridir. Bizim incelediğimiz kısım ise Nebe suresiyle başlayıp Tarık suresiyle son bulan dokuz surenin tefsirinin yer aldığı kısımdır.

İncelememiz kısaca bir giriş, gramer incelemesi (şekil ve ses bilgisi), sözlük ve şahıslar indeksi bölümlerinden oluşmaktadır. Bu çalışmamda, akademik çalışmalarını ve yoğun idarî görevleri arasında desteğini ve bilgisini benden esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Özkan'a sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. BİRİNCİ BÖLÜM: ŞEKİL BİLGİSİ.....	1
A. İSİM	1
1. ÇOKLUK EKİ.....	1
2. İYELİK EKLERİ.....	3
3. HÂL EKLERİ	5
a) Genitif Eki (İlgi hâli):	6
b) Akuzatif Eki (Yükleme/Belirtme hâli):	7
c) Datif Eki (Yaklaşma hâli):	8
d) Lokatif Eki (Bulunma hâli):	9
e) Ablatif Eki (Ayrılma/çıkma hâli):	10
f) Eşitlik Eki:	11
g) Yön Eki:	13
h) Enstrumental (vasıta) Eki:	14
4. İSİM TAMLAMASI	14
a) Belirtili İsim Tamlaması.....	15
b) Belirtisiz İsim Tamlaması.....	15
5. SORU EKİ	15
6. SAYI İSİMLERİ	16
7. İSİM YAPIM EKLERİ	17

a) İsimden İsim Yapan Ekler:	17
b) Fiilden İsim Yapan Ekler:	21
B. ZAMİR	23
1. ŞAHIS ZAMİRLERİ	24
2. İŞARET ZAMİRLERİ	26
3. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ	29
4. BELGİSİZ ZAMİRLER	30
5. SORU ZAMİRLERİ	32
6. BAĞLAMA ZAMİRLERİ	32
C. SIFAT	33
1. NİTELEME SIFATLARI	33
2. BELİRTME SIFATLARI	34
D. ZARF	36
1. ZAMAN ZARFLARI	37
2. YER VE YÖN ZARFLARI	38
3. MİKTAR ZARFLARI	38
4. DURUM ZARFLARI	39
E. FİİL	40
1. FİİL YAPIM EKLERİ	40
a) İsimden fiil yapan ekler:	40
b) Fiilden fiil yapan ekler:	42
2. FİİLLERDE OLUMSUZLUK	47
3. FİİL ÇEKİMİ	47
a) Şahıs Ekleri	48
b) Haber ve Dilek kipleri	51
(1) Haber (Bildirme) Kipleri:	51

(2) Dilek (Tasarlama) Kipleri:	56
4. CEVHER FİİLİ VE BİLDİRME EKLERİ	63
5. FİİLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMLERİ	64
6. FİİLERDE SORU	65
7. BİRLEŞİK FİİLER.....	65
8. İSİM-FİİLLER.....	67
9. SIFAT-FİİLLER (PARTİSİPLER).....	67
10. ZARF FİİLLER (GERUNDİUMLAR).....	69
F. EDAT.....	71
G. BAĞLAÇ.....	78
H. ÜNLEM.....	84
II. İKİNCİ BÖLÜM: SES BİLGİSİ	88
A. VOKALLER.....	88
1. VOKAL DEĞİŞMELERİ	88
2. VOKAL TÜREMESİ.....	91
3. VOKAL DÜŞMESİ.....	92
4. BİRLEŞME.....	92
5. VOKAL UYUMU	93
a) Kalınlık- İncelik Uyumu:.....	93
b) Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:	94
B. KONSONANTLAR	104
1. KONSONANT DEĞİŞMELERİ	104
2. KONSONANT BENZEŞMESİ:.....	108
3. KONSONANT TÜREMESİ.....	111
4. KONSONANT DÜŞMESİ.....	112
5. HECE DÜŞMESİ	114

III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: METİN	115
IV. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SÖZLÜK	190
ŞAHIS İSİMLERİ DİZİNİ.....	680
SONUÇ.....	692
KAYNAKÇA	695

KISALTMALAR

A	: Arapça
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
F	: Farsça
gr.	: Gramer
mec.	: Mecaz
s.	: Sayfa
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı
Yay.	: Yayın

GİRİŞ

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamızın bölümleri, çalıştığımız eser, diğer nüshalar, çalışmada izlediğimiz yöntem üzerine bazı bilgiler bulunmakta, çalıştığımız nüshaya ait bazı notlar, değişiklikler, tespitler hakkında notlar yer almaktadır.

İlk bölüm, metnin gramer özelliklerinin biçim yönünden incelendiği şekil bilgisi kısmıdır. Bu kısımda isim, zamir, sıfat, zarf, fiil, edat, bağlaç ve ünlem olmak üzere sözcük türleri üzerinde durulmuştur. Sözcük türleri için tek tek başlıklar açılmış, her başlığın altında o sözcük türünün çeşitleri, ekleri Eski Anadolu Türkçesi'nde kullanılan şekilleriyle tek tek ele alınmış, metinden bulduğumuz örnek cümleler sayfa ve satır numarası bilgisiyle verilmiştir. O başlığın hemen altında da istisnai durumlar vermeye çalışılmıştır.

İkinci bölüm ise metnin gramer hususiyetlerinin ele alındığı diğer kısım olan ses bilgisi kısmıdır. Bu bölümde ise vokaller ve konsonantlar olmak üzere iki ana başlık belirlenmiş, metindeki fonetik özellikler vokal ve konsonantlar üzerinden örneklerle ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm metnin transkripsiyonunu yaptığımız bölümdür. 61b - 133b arasında incelediğimiz metin transkripsiyon alfabesine bağlı kalarak önemli hususlar dipnotta verilmek suretiyle yazılmıştır.

Çalışmamızın sözlük kısmında, metinde geçen bütün kelimeler ele alınmış, varsa aynı kelimenin farklı anlamları üzerinde durulmuş ve her bir anlam için metinden seçtiğimiz örnek bir cümle verilmiştir. Metinde geçen şahıs adları ise sözlük kısmına konmamış, onlar için ayrı bir şahıslar indeksi oluşturularak şahıs isimleri ve geçtikleri bütün yerler numaralandırılarak verilmiştir.

Amme cüzü tefsirleri ve üzerine yapılan çalışmalar

Amme cüzü tefsirleri içinde bugün en bilineni Mustafa bin Muhammed'in Amme cüzü tefsiridir. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Birincisi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü seminer kitaplığında 3779 numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha üzerinde Ulya Nisar ve Özcan Tabaklar yüksek lisans tez çalışması yapmıştır.¹

Mustafa bin Muhammed'in Amme Cüzü tefsirinin diğer bir nüshası da Yapı Kredi Sermet Çiftler Araştırma Kütüphanesi'nde 873 numaralı kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha üzerine de Hatice Tören'in bir çalışması vardır.²

Mustafa bin Muhammed'in Amme Cüzü'nden başka ikinci bir Amme Cüzü Tefsiri Muhammed bin Abdullah'a aittir. Eser, Samsun Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Kütüphanesi'nde 562 numarada kayıtlıdır. Eser üzerinde Necati Gül'ün yüksek lisans çalışması vardır.³

Amme cüzü tefsiri yazan üçüncü isim Üveys bin Hoca Osman bin Emir İlyas bin Evliya'dır. Eserin dört nüshası mevcuttur:

Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplığı Nüshası:

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplığı nadir eserler bölümünde 2945-188 numarasıyla kayıtlıdır. Her bir sayfa on beş satırdan oluşmaktadır. Harekeli nesih bir yazıyla yazılmış nüsha Amme ve Yasin surelerini içermektedir. Müstensihin eser sonuna koyduğu bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla, eserin istinsahı hicrî 1053 yılının 12 Rebülevvelinde tamamlanmıştır. Yani miladî takvimle belirtecek olursak 1643 yılının Mayıs/Haziran aylarına denk düşmektedir. Müstensih

¹ Özcan Tabaklar, "Mustafa bin Muhammed, Amme Cüzü Tefsiri (varak no: 111b-121a/143a-154b)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul 1987; Ulya Nisar, "Mustafa bin Muhammed, Amme Cüzü Tefsiri (varak no: 121b-143a)", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul 1987.

² Hatice Tören, **Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne ait Amme Cüzü Tefsiri I, Metin-İnceleme, Tıpkıbasım**, İstanbul, 2007, "Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne ait Amme Cüzü Tefsiri II, Dizin", İstanbul 2007.

³ Necati Gül, "Amme Tefsiri, Metin-İnceleme", Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Samsun 1995.

müezzin Mahmud bin İbrahim'dir. Müstensih eserini bir kuşluk vakti Eyyub el-Ensârî'nin şehrinde Otakçılar'da yazdığını söyler. Bu ifadeden müstensih'in İstanbul'da Eyüp semtinde yaşadığını söyleyebiliriz.

Sermet Çiftler Kütüphanesi Nüshası:

Bu nüsha Yapı Kredi Yayınları Sermet Çiftler Kütüphanesi'nde 827 numarada kayıtlıdır. 240 varaktan oluşan nüsha Amme ve Yasin surelerini içermektedir. 300x200 (252x140) mm. ölçüsündedir. Her sayfa on yedi satırdan oluşmaktadır. Nüshanın 15. yy sonunda istinsah edildiği düşünülmektedir.

Mevlana Müzesi Kütüphanesi Nüshası:

Konya'da Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2270 numarada kayıtlı nüshanın başı ve sonu eksiktir. Metin üzerinde Ahmet Doğu yüksek lisans tezi yapmıştır.⁴ Doğu, nüshanın başının ve sonunun eksik olması dolayısıyla, müellif hakkında hiçbir bilgiye ulaşamamış, nüshayı müellifi meçhul bir nüsha olarak değerlendirmiştir. Toplam 250 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında on bir satır bulunmaktadır. Nüsha, nesih bir yazıyla harekeli olarak yazılmıştır. Doğu, Abdülkadir Gölpinarlı'nın nüsha hakkında düştüğü nota yer vererek, nüshanın hicrî 12.-13. yy., miladî 13.-14. yy'da yazılmış olabileceği bilgisini vermektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi Nüshası:

Nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'nde Fatih bölümünde numara 283'te, Tefsîru Cüz'in'n-Nebe' adıyla kayıtlıdır. Sayfa boyutu 203x150 mm olan yazmanın her sayfası on üç satırdan oluşmaktadır. Nesih bir yazıyla ilk kısımları harekeli (metin ilerledikçe hareketler kullanılmamıştır), açık ve anlaşılır bir şekilde yazılmış nüsha, içinde bulunduğu katalogun 61b-268a varaklarını kapsar. Katalogda sırasıyla Yasin Suresi'nin mufassal tefsiri, Fatiha Suresi, Ayete'l-Kürsi, Subhaneke ve Ettehiyatu

⁴ Ahmet Doğu, Amme Tefsiri, İnceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yüksek lisans tezi, Konya 1989.

duaları, Euzu besmele, salavat, Kunut Duaları, Mülk Suresi'nin tefsiri ve sonuna kadar mufassal (ayrıntılı açıklamalı) Amme Suresi'nin tefsiri bulunmaktadır.

Nüshanın ilk sahifesinden öğrendiğimiz kadarıyla eserin müellifi Üveys bin Hoca Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ'dır. Nüshada müstensih bilgisi mevcut değildir. Nüshanın son sahifesinde verilmiş bilgiye göre nüsha, hicri takvime göre 12 Cemazülâhir 963 senesinde yazılmıştır. Miladî olarak bu tarih 1556 yılının Nisan/Mayıs aylarına tekabül etmektedir. Her ne kadar nüsha 16. yy'a ait olsa da metnin dil özelliklerini ve kelime hazinesini göz önünde bulundurduğumuzda, eserin yazılış tarihinin 14. yy'ın sonu 15. yy'ın başı arasında olduğunu tahmin etmekteyiz.

Üzerinde çalıştığımız nüshaya ait bazı notlar:

Üveys bin Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ'nın telif ettiği Amme cüzü tefsirinin dört nüshası arasından Süleymaniye nüshasını çalışmayı uygun bulduk. Bu seçimde, Süleymaniye nüshasının diğer çalışılmamış iki nüshadan daha eski bir döneme ait olması ve kolay okunur, anlaşılır bir dille yazılmış olması etkili olmuştur. Toplam 267 varaktan oluşan nüshanın biz ilk 73 varagını (61b-133b) çalıştık. Bu çalıştığımız bölümün hepsi harekeli olup her bir sayfa 13 satırdan oluşmaktadır. Sadece 83b ve 117b sayfaları 14 satırlı olarak yazılmıştır.

Çalışmamız, Kuran Kerim'in otuzuncu cüzünde yer alan Nebe Suresi'yle başlayıp Nebe, Nazi'ât, 'Abese, Tekvîr, İnfitâr, Mutaffifîn, İnşikâk, Burûc ve Târik olmak üzere dokuz sureyi kapsamaktadır. Nebe Suresi'nin ilk ayeti "amme" kelimesiyle başladığı için bu sureye 'Amme Suresi de denilmektedir. 'Amme Cüzü ise, Amme suresiyle başlayıp Kuran'ın sonuna kadar devam eden 30. cüz'e verilen isimdir.

Nüshadaki yazı kolay anlaşılma ile beraber bazı kısımlarda unutulmuş harfler, heceler veya kelimeler bulunmaktadır. Bu tür yazımından şüphe edilen eksiklikler Edebiyat nüshasından bakılarak tamamlanmış, eklenen kısımlar köşeli parantez içinde verilmiştir: bişür[ür] (84b-12), dilerse[ñ] (97b-1), kıyamet [günine] (97b-3), kalka ve uzana –okunamadığı için bakılmıştır- (101b-9), yirle[r ve] içerler (76b-7),

Ser[īr]-i Saḳāḳī (65a-5). 22. ve 36. dipnotlarda belirtilen düzeltmeler ise Sermet Çiftler Kütüphanesi nüshasına bakılarak yapılmıştır.

Bunun dışında iki yerde de ayetin eksik verildiği tespit edilmiştir. (85b-12) ve (95b-3,4) te oluşmuş bu eksiklikleri tamamlayıp ayeti bütün şekliyle vermeyi uygun bulduk. (101a-10)daki ayette “cevārü'l-künnes”in başında unutulmuş harf-i tarif (el) konulmuştur. (127b-9) da ise ayetin sonu “kebīr” olmalıyken, aynı anlama gelen “azīm” kullanılmıştır. Bu yanlışlık da metinde düzeltilerek verilmiştir. 61b numarasıyla başlayan nüshada 66 numarasının iki sayfaya da verilmesi sebebiyle sayfa numaralarında bir karışıklık meydana gelmiştir. 84. varaka gelindiğinde yine aynı hata tekrarlanarak iki varaka da 84 numarası verilmiştir. Müellif bunu fark etmiş olacak ki 138. sayfaya geldiğinde 139'u atlayıp 140. varaka geçerek hatayı düzeltmiştir. Transkripsiyonumuzda müstensihden kaynaklanan bu numaralandırma hatasını görmezden gelerek metni 61b'den başlamak suretiyle sırayla doğru şekilde numaralandırdık.

Metnin transkripsiyonunu yaparken, metinde geçen ayetleri transkripsiyonlamadan Arap harfli asıl şekliyle verdik. Ancak aynı ayetin ikinci defa geçmesi ya da ayet içinden herhangi bir kısmın açıklanmak üzere yeniden geçmesi durumunda o kısmı transkripsiyonlu olarak verdik. Ayetler dışında geçen Arapça ibâre ve cümlelerin transkripsiyonunu yaparak dipnotta bu Arapça ifadelerin anlamlarını verdik. Başka bir surenin ayetine atıf yapıldığında ise o ayetin mealini Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan meale riayet ederek dipnotta verdik.

Metin, Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e, onun sahabelerine ve ailesine salavat ile başlamakta ve devamında müellifin eseri yazma amacı zikredilmektedir. Sonrasında müellif eserine besmele tefsiri ile başlayıp sûreleri ayet ayet açıklamıştır. Sûre ismi verildikten sonra sûre hakkında sûrenin ne zaman, nerede indiği, kaç ayet ve kelimedenden oluştuğu gibi genel bilgiler verilip ayetler hikayeler ve kıssalar anlatılarak açıklanmıştır. Bu hikayeler anlatılırken farklı müfessirlerin isimleri zikredilmiş, rivayetlerin kimden nakledildiği söylenmiştir.

İki tür tefsir yöntemi vardır: Rivayet ve Dirayet tefsiri. Rivayet tefsiri, Kuran'a, Hz. Peygamber'in sünnetine, seleften nakledilen haberlere, Arap Dili ve cahiliye Arap şiirine dayanan tefsir; dirayet tefsiri ise yalnızca rivayetlere bağlı kalmayıp dil, edebiyat ve çeşitli ilimlere dayanılarak yapılan tefsirdir.⁵ Bu bilgilerden yola çıkarsak, metnimizde her ne kadar bazen kelimeler, harfler, Arapça gramer hususiyetleri geniş geniş açıklansa da, metnin bütününe göz önüne aldığımızda müellifin sûreye kendisinin açıklama yapmasından ziyade daha çok ondan önce yaşamış müfessirlerin, din alimlerinin, Hz. Muhammed'in ve ailesinin, sahabenin, sözleri nakledildiği için metnimizin dirayet yerine rivayet tefsir metoduyla yazıldığı görüşüdeyiz.

⁵ Muhsin Demirci, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, 2. bs., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001. s. 310, s.323.

I. BİRİNCİ BÖLÜM: ŞEKİL BİLGİSİ

A. İSİM

İsimler, evrendeki canlı cansız, somut soyut tüm kavramları ve varlıkları karşılayan türdür. İsimler, yapım ve çekim ekleri olarak cümlede farklı görevler kazanırlar. Şimdi isimlerin aldıkları ekleri ve bu sayede cümlede kazandıkları anlamları metnimiz üzerinden örnekler vererek inceleyelim.

1. ÇOKLUK EKİ

İsimlerin sonuna getirilerek onların sayı bakımından birden çok olduğunu göstermek amacıyla kullanılan bir ektir.

Metinde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler için "+ler, +lar" çokluk eki kullanılmıştır.

Türkçe kelimelerde;

yılduz-lar (83b-7)

tağ-lar (87a-9)

Arapça ve Farsça kelimelerde;

bāğ-lar (84a-1)

bāğçe-ler (84a-1)

rızq-lar (83b-12)

āfet-ler (131b-10)

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi Arapça ve Farsça menşeli kelimelere "-ler/-lar" çoğul eki getirilmesinin yanında bazen de yabancı kökenli kelime kendi dilindeki çoğul şekliyle kullanılmış ve bu şekilde çoğul anlamı sağlanmıştır.

Yā Muḥammed, eger mü'min kullarımı kendü geñine kōsam, şolok sā'at
şeyātīn anı kϑaplardı. (131b-12)

Eski Türkçe'de kullanılan bir çokluk eki daha vardır: "+an, +en".¹ Ancak bu ek sadece bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak bulunmaktadır. Bu sebeple, bu ekin işlek bir çokluk eki olduğunu söylemek doğru olmaz. Nitekim bu eki almış kelimelerin çokluk halinde "+lar, +ler" ekini de alıyor olması "+an, +en" ekinin fonksiyonunu yitirdiğinin bir kanıtıdır.

Eydeler kim şol Tañrı kim bir yetīmi ve deve güdüci oğ(u)l-an-ı Medīne'ye
ve Mekke'ye ve Ḥayber'e... (68a-4)

Ḳatāde eydür: Ol tamuyı Tañrı'nuñ ḥışmı ve ādem oğ(u)l-an-lar-ı-nuñ günāhı
kızdurur. (101a-4)

Türkçe'de 1. ve 2. şahıs zamirleri için kullanılan çokluk eki "+z"dir. Ben/biz ve sen/siz.²

Ben eytdüm: İy gözüm nūrı ve gönüm yemişi ...(64b-4)

Biz dünyādan gitdük, şevāb kϑazanmaḳdan kϑalduḳ. (64b-6)

Ḳamular beni terk idüp yüz dönderdükleri vaḳt sen baña iş olduñ. (65a-2)

Tañrıñuz deñize girdi, siz neye durursız diyüp bu kϑavmi sürer-idi. (87b-7)

¹A.Von Gabain, **Eski Türkçe'nin Grameri**, çev. Mehmet Akalın, 5.bs., Ankara, TDK Yay., 2007, s. 44.

²Gürer Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesi'nde Ekler**, 2. bs., TDK Yay., Ankara, 2007, s.11.

Zamirlere gelen bu ekin isimlerle birlikte kullanıldığında, kelimeye "topluluk, çoğulluk" anlamı kattığı görülmektedir, boynuz, ikiz, ağız³...

Şöyle-kim boynuzlu koyun boynusuz koyundan haqqın ala kim dünyāda anı süsmiş-idi. (78a-6)

2. İYELİK EKLERİ

İsimlerin kime ya da neye ait olduğunu bildiren eklerdir. İyelik ekleri şahıslara göre çekimlenir:

1. tekil şahıs "+m, +(u)m, +(ü)m"

Ata-m eydürdi-kim rûh didügi Qur'āndur, nite-kim buyurdi: (77a-2)

Oğ(u)l-u-m baña eyitdi: Baba, zinhār 'Amme süresine becid olgıl kim... (65a-6)

Takdīr-i İlāhī şöyledür kim dükelüñüz benüm ölüm-ü-m göresiz. (66b-5)

2. tekil şahıs "+ñ, +(u)ñ, +(ü)ñ, "

Ya'nī pes biz vahiy itdük Mūsā'ya-ki 'asā-ñ-ı deñize ur. (87a-8)

Anuñ- için selām-u-ñ-ı almadum, dedi. (64b-8)

3. tekil şahıs "+ı, +i, +sı, +si"

Zīrā ki bayram gün-i şazılığdan ve temāşādan 'ibāretdür. (85b-12)

Mi'rāc gice-si-n-de gördüğünleyin haber virdi. (63a-4)

1. çoğul şahıs "+muz, +müz, +(u)muz, +(ü)müz"

³ Mehmet Hazar, "Türk Lehçelerindeki Sözcüklerle Kaynaşmış Bir Çokluk Eki +(ı)z Üzerine", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:15, 2003, s.8

Eger ekinler-ü-müz ve bāğ-lar-u-muz ve bāğçe-ler-ü-müz yandıysa ne var?
(84a-7)

‘Āyişe ana-muz –rādiya'l-lāhu ‘anhā- eydürdi: (91b-1)

2. çoğul şahıs "+ñuz, +(u)ñuz, +(ü)ñüz"

Ve dahı gündüzi dirlig-ü-ñüz ve maşlahat-u-ñuz bitürmege sebep kılduk.
(70a-3)

Pes hitāb kıla kim Tañru-ñuz kimdür? (79b-11)

3. çoğul şahıs "+ları, +leri"

... ne-kaçar kim Fir‘avn kab-ları-n-da ve kab kacak-ları-n-da şu var-ise
kıpkızıl kan oldı. (84b-10)

Sadece bir örnekte isim tamlaması yapıldığı halde iyelik ekinin kullanılmadığı görülür:

Cum‘a gün benüm için şalavātı çok getürüñ-kim feriştelere ol gün hāzır
olurlar ve her bir kuluñ şalavātını baña ‘arz kıılurlar. (121b-6)

Şu örnekte ise 3. tekil şahıs iyelik eki kullanılması gerekirken 1. şahıs kullanılmıştır.

Pes ol kişi hemān bunu işitdüg-ü-m-leyin eydür... (122a-12)

Eski Anadolu Türkçesi'nde iyelik ekinin birinci ve ikinci şahısları hep yuvarlak ünlüdür. Bu durumun 1. şahıslarda "m" sesinin ve 2. şahıslarda ona benzeme temayülü gösteren "n" sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle olduğu söylenir. Hatta ünlü ile biten bir kelimeye "m" veya "n" içeren bu ekler eklendiğinde, kelimenin sonunda bulunan ünlü dahi yuvarlaklaşır.

Taňru-m senden ötürü baña 'itāb kıldı (92b-8)

Ben sizüñ Taňru-ñuz-van, benden yukaru Taňrı yoğdur didi. (89b-6)

Ancak metinde sadece üç örnekte bu eklerden birini alan kelimenin sonundaki ünlünün yuvarlaklaşmayıp düz halini koruduğı görülür.

Birisi dahı bu-idi-kim أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى . Ya'nī ben sizüñ yüce Taňrı-ñuz-van. (90a-1)

Eger haķıkat bilseydüm kim āhiretde Taňrı-m dīzārını görmeyem, dünyāda hergiz aña tapmayaydum, (113a-9)

Ya'nī yā Muhammed saña Taňrı-ñ bildürmedi mi? (93a-1)

Eski Anadolu Türkçesi'nde 3. şahıs teklik ve çokluk iyelik ekleri daima düz ünlülüdür. Metinde şu örneklerde bu kurala uyulmadığı, ekin kelimeyle uyuma girerek yuvarlaklaştığı görülmektedir.

Gördi-kim hatūnı iki kız toğurmuş, büyümişler, koyun-u-n-ı güder-idi, kızları kırkar yaşına degmiş-idi. (89a-5)

Kaçan ol kız kuyuya baksa ardından itüp ol kuyuya birağur-ıdı, üst-ü-n-e toprak yumar-ıdı tā yere berāber olunca. (100a-12)

Ve bir niceler eydürler: "Levhü'l-maḥfūz" bir feriştenüñ öñ-ü-n-de-dür ki adı Mātırıyün'dur ve ol levḥ şeytānlardan beklenmişdür. (129b-1)

Mi'rāc gicesinde gördüg-ü-n-leyin haber virdi. (63a-5)

3. HÂL EKLERİ

İsimlerin birbirleriyle ya da fiillerle ilişkisini belirleyen eklerdir.

a) Genitif Eki (İlgi hâli):

İsimlerin başka bir isimle kurduğu ilişki sonucunda eklendiği kelimeye sahiplik ifadesi veren eklerdir. Metinde genitif eki genel olarak ünsüzle biten kelimelerden sonra "+uñ, +üñ", ünlüyle biten kelimelerden sonra ise "+nuñ, "nüñ" şeklinde kullanılmıştır. Bu eklerin dışında 1. teklik ve çokluk şahıslar için "+um, +üm" kullanılır. Çok az da olsa bazen genitif ekinin düştüğü görülür.

"+un, +ün, +nun, +nün"

Pes 'arifler göricek Hâk Ta'ālā-nuñ luftını ol vaqt bileler. (68b-11)

Yā Resüllullah, işbu āyet-üñ ma'nisini bilürsüz. (71a-5)

"+um, +üm"

Taḳdīr-i İlähī şöyledür kim dükelüñüz ben-üm ölümüm göresiz. (66b-5)

Eytdiler: Yā Fir'avn, yarın biz-üm bayramumuz vardur. (85b-8)

"genitif ekinin düştüğü durumlar"

Bir niceler eytdiler: "Ġassāk" tamu ehlinüñ gözi yaşıdur. (73b-4)

Andan oğlan Melik'e eytdi: Sen beni öldürimezsın tā ben didüğüm dutmayınca. (125b-3)

Bugün de genitif eki kullanılmadan sözcükler arasında yukarıdaki örneklere benzer bir ilgi durumu sağlanabilmektedir. Ancak bu durum 1. ve 2. şahıs iyelik eklerini almamış kelimelerde görülmektedir. Bu kuralın aksine metnimizdeki bir örnekte 1. tekil şahıs iyelik ekini almış bir kelimenin genitif ekini almadan bir tamlama oluşturduğu görülür.

Ben eyitdüm: İy gözüm nürü ve göñlüm yemişi, ciger küşem, niçün atañ selāmin almazsın? (64b-5)

b) Akuzatif Eki (Yükleme/Belirtme hâli):

Cümlede yüklem bildirdiği durumu ve öznenin yaptığı işten etkilenen ismi ifade için kullanılır. Metinde iki türlü akuzatif eki kullanılmıştır. Birincisi, bugün de kullandığımız "+1, +i", ikincisi ise bugün rastlamadığımız, 3. şahıs iyelik eklerinden sonra kullanılan "+n" ekidir. Metinde 13 kez ise akuzatif eki hiç kullanılmadan akuzatif anlamı verilmiş cümleler kullanılmıştır.

+1,+i"

Gözlerüm-i girü yumdum. (64b-11)

İbn-i ‘Abbās eydür: Hâk Ta‘ālā ay-ı ve güneş-i ve yılduzlar-ı deñizlere bırağa. (99a-2)

Rivāyetdür; Hâk Ta‘ālā gice-y-i gündüz-i yigirmi dört sâ‘at kıldı. Pes vaqt-i namāz-ı bulara farz eyledi-kim ol beş sâ‘at içinde kıllalar, (91b-10,11)

"n"

Tevhīd kelimesi-n diyenler-ile yoldaş olmadı. (65b-4)

Ya‘nī ol eyülerüñ yüzlerinde ni‘met nürü-n ve tāzeligi-n ve aydıñlığı-n bilesin. (114a-10)

"Akuzatif eki kullanılmayan örnekler"

Çün gözlerüm açdum, kendüzümü şol hāl içinde gördüm. (64b-10)

Oğlan eytdi: Dükeli halkuñ bir yazıya dirgil (125b-4)

Aşağıdaki örnekler ise, akuzatif eki kullanıldığı halde anlam olarak datif fonksiyonundadır.

Server-i enbiyā bir gün sahābeler-i şordı ve eytdi-kim; iy benüm yārenlerüm, sizüñ kaṭuñuzda faḳīr kimdür? (78b-12)

Bismi'l-lāhi ve "rebbü'l-gulām" diyüp oḳ-ıla ben-i atgıl. Kaṣan böyle itseñ, beni şehīd idesin. (125b-6)

c) Datif Eki (Yaklaşma hâli):

İsim ile fiil arasında bir yaklaşma ilgisi kuran ektir. Metinde yaklaşma hali bugün de kullanıldığı gibi "+e, +a" ekleriyle karşılanmıştır. Bu hâl için farklı bir eke rastlanmaz. Ünlü ile biten kelimelere geldiğinde önüne "y" yardımcı sesini alır. Bu ekin Eski Türkçe'deki "+ğa/+ge" ekinden geldiği düşünülmektedir. Ek, zamirlerle kullanıldığında arada bir "ñ" sesi, 3. şahıs iyelik eklerinden sonra kullanıldığında da arada bir "n" sesi görülür.

Pes Mūsā girü du'ā kıldı, taḥılları-n-a ve anbarları-n-a bit düşdi. (84a-9)

Fir'avn eytdi Mūsā-y-a ve kavmi-n-e ne gerek-ise alsunlar, götüribildükleri nice götürsünler nesne dimek didi. (86a-2)

İlāhī biz-e mühlet vir ve 'ömür vir ve bizi girü dünyāya ilet. (67b-6,7)

... buña delīl bu āyetdür kim وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ. (98a-11) (<bu-n-ğa)

Cāzūluḡuñ şuña mı irdi kim gözsüzi gözlü kılursın. (124b-9) (<şu-n-ğa)

Şekil olarak datif hali kullanıldığı halde, anlam olarak lokatif fonksiyonunda olan birkaç örnek vardır.

‘İkrime ve Ebū Şālih eytdiler: Ya‘nī eger diler-ise maymun ve diler-ise kelb sūreti-n-e yaradur. (106a-11)

Ḥaḳ Ta‘ālā ol genç oğlancuğa dil virdi, eytdi: İy ana, şabr eylegil, dīnūñden dönmeğil kim ḥaḳ üzeri-n-e-sin. (126b-1)

Bunlaruñ bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi baş aşığa ayağı yuḳaru ve yüzi üzeri-n-e şürinü şürinü yürkiye, (71a-9)

Bir örnekte ise akuzatif eki fonksiyonundadır.

Bir niceler eydür: Ḥaṭīb hutbe-y-e tamām itdügi sâ‘âtdür. (121a-9)

Bazı örneklerde ise datif ekinin enstrumental anlamda, "+ile" fonksiyonunda kullanıldığı görülür.

Andan soñra dāyim şalavāt-a meşgūl oldı, gice ve gündüz vazīfe idindi. (122b-6)

Aşağıdaki örnekte yaklaşma halinin "-e karşı" edatı yerine kullanıldığı görülmektedir.

Eger Ḥaḳ Ta‘ālā baña dise-ki; ben kerīm Tañrı'ya seni ne nesne aldadı? (105b-3)

d) Lokatif Eki (Bulunma hâli):

Cümlede fiille isim arasında genel olarak yer bildirme ilişkisi kuran ektir. Bunun dışında eklendiği ismi zaman, içinde olma, karşılaştırma, tarz, durum gibi bağlantılar ile de fiille ilişkilendirebilir. Bu hâl için metinde "+de,+da" ekleri kullanılmıştır.

...‘ārş altı-n-da üç deñiz gördi nürdan. (62a-1)

Ve saña lāyık işler-de olalum. (67b-8)

Metinde sadece bir cümlede lokatif ekinin ablatif fonksiyonunda kullanıldığı görülür.

... ve ol-ki ileyinde durur, öñi-n-de gelen belāyı def^c ide ve ol ki ardında durur ardından gelen belāyı def^c ide. (107b-11)

Her zaman kalınlık-incelik uyumu gösteren bu ekin bir örnekte ince olması gerekirken kalın ünlüyle yazıldığı görülür.

"El-Kāfir"-da-ğı elif-lām, istiğrāk-ı cins içündür, mu'arraf bi'l-lām olıcağ mecmū^c-ı kāfirler murād olur, dükeli kāfirler dimek olur. (80b-9)

e) Ablatif Eki (Ayrılma/çıkma hâli):

Fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını anlatmak için kullanılan ektir. Bu ek Eski Türkçe'de "+dın, +din, +tın, +tin" biçimindeydi. Eski Anadolu Türkçesi'nde ekin dar ünlüsü genişleyerek "+dan, +den" şeklini almıştır. "dın, +din" şekli ise kalıplaşmış olarak birkaç kelimedede görülür. Metnimizde ise sadece bir kelimedede görülür.

Eytdi: İy mel'ün, şimdi mi ĩmān getirürsin, öñ-din kanda idüñ, didi. (88a-6)

Biz dünyā-dan gitdük, şevāb kazanmak-dan kalduk. (64b-6)

Tañrı'nuñ birliğin ata-dan ve ana-dan işitmedi. (64b-5)

Ablatif eki bir örnekte lokatif fonksiyonunda kullanılmıştır.

Bir niceler eydürler: Gūrları-n-dan yatmadılar illā bir aħşamca veyā bir kuşluk sā^cati miğdārınca. (91b-8)

Bu ek, ayrılma, çıkma anlamlarının yanında maddenin neyden yapıldığını belirtmek için de kullanılabilir.

Kaçan ‘Arab'dan birinüñ kıızı doğsa aña yüñ-den veyā çopur-dan bir ‘aba eyler-idi ve geydürürdi. (100a-3)

Şu örnekte ise ablatif ekinin sebep bildirmek için kullanıldığını görmekteyiz.

Zü'n-nün-ı Mısrî eytdi: Nice aldanmışlar perde altında örtünmişdür, aldanduklarını bilmezler ğāfıllıkları-n-dan. (105b-12)

Ablatif eki bazen de genitif eki fonksiyonunda tamlama yapmak için kullanılır. Metinde bu örneğe uygun bir cümle bulunmaktadır.

Bu bir yılduzdur ki atıldı, Hıağ Ta‘ālā'nuñ nişānları-n-dan bir nişāndur. (130b-2)

f) Eşitlik Eki:

Eklendiği isimle fiilin ya da başka bir ismin arasında karşılaştırma, kıyaslama yapan ektir. Eşitlik eki "+ce, +ca, +çe, +ça" dır. Görüldüğü üzere, bu ekin ablatif ve lokatif ekinden farklı olarak, sedalı ünsüz ile kullanılışının yanında sedasız olarak da kullanılan biçimi vardır. Eşitlik eki isimden isim yapma niteliğini kazanarak yeni türetmelerle çekim eki olma yönünden oldukça zayıflamıştır.⁴

Elden geldiği mikdār-ca yazam bismi'llāhınuñ şevābın kim... (63a-8)

Ya‘nī dünyāda eğlenmediler illā bir aşşam-ca veyā bir kuşluk-ça. (91b-8)

⁴ Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, 3.bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009, s. 116.

Ve size de an-ca nesnelere bağışlayam... (64a-12)

Ya'nî dolu dolu kadehler dutup içeler, ya'nî biribiri ardı-n-ca. (75a-2)

Hağ Hazreti-y-le bu-n-ca biñ kelecı kıldı. (63a-2)

"Mu'sırât" didügi ya'nî yağdurıcılar demek olur, ya'nî bulutlar biribiri suyı-n-ca çok çok yağmurlar endürici. (70b-5)

Metinde kullanılan ikinci bir eşitlik eki de "+layın,+leyin"dir. Kelimeye "gibi, kadar" anlamları katar. Ek, bir kez de "+ledin" şeklinde kullanılmıştır.

Mi'râc gicesinde gördüğü-n-leyin haber virdi. (63a-5)

Şimden girü ayruk anuñ gibi işlemegil ve iş sen işledüğüñ-leyin degüldür kim bay kâfirlere karşı yüzüñ dönsin. (93a-12)

Pes melekü'l-mevt kâfirler cânını çeker şöyle kim çıkmğa yakın gelicek girü gevdelerine dutdururlar, çaparlar, şalivirürler, iki-ledin çekerler. (81b-13)

Ek zamirlerle kullanıldığında "+ca, +ce" ve "+layın, +leyin" eklerini birlikte alarak ve "calayın, celeyin" şeklinde kalıplaşarak benzetme ve eşitlik bildirir.

El-ğamdüli'l-lâhi ki bizi siz-celeyin kılmadı, ne uçmak umaruz ve ne tamudan korğaruz diyeler. (80a-6)

Bil ki bu kâfirler dağı anlar-calayın seni tekzîb itmekde kâyim durmuşlardır. (128b-4)

Pes bunca-layın durur kim Hağ Ta'âlâ kaçan kim mü'minleri diledi-kim dükeli mağlûk arasında 'azîz ve mükerrem kıla, bu üç mu'âmele mü'minler-ile işledi. (117a-5)

g) Yön Eki:

Yön ekleri cümle içerisinde ismi fiile bağlayan ve zarf olarak kullanılan eklerdendir. Ancak bugün yön eki bu işlevini yitirmiş, eklendiği kelimelerle kalıplaşmış olarak kullanılan bir yapım eki haline gelmiştir. Metnimizde kullanılan yön ekleri şunlardır.

"+aru, +erü, +ra, +re, +ru, +rû" . Bu ekleri alan kelimeler cümle içerisinde yer ya da zaman bildiren zarflar oluştururlar.⁵

"+aru, +erü": Eski Türkçe'deki "+garu, +gerü" ekinden gelişmiştir.

... tā ki bu dāyireden il-erü gitmeyeler (104a-9)

‘İlliyyūn yedinci kat gökden yuk-aru bir (2) maḳamdur. (111a-1)

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından iç-erü dökeler (74a-9)

Hāḳ Ta‘ālā ol ḳuluñ sevgüsin yir üz-eri-n-de ḥalāyıklara daḥı sevdürür.
(69b-2)

"+ra, +re": Oldukça işlek bir ektir. Eklendiği kelimelerle yer veya zaman bildiren zarflar meydana getirir.

Vardılar, gördiler kim mevc bunları taş-ra balçıḡa çıkarurdı. (88a-12)

Her kim ikindü namāzından soñ-ra ‘Amme sūresin vazīfe idinse... (63a-10)

...ol elli biñ yıl miḳdārında kim ayaḡın üz-re durup şoru ḥisāb vireler. (78b-6)

Tekrār bu-ra-da niçündür? (107a-4)

⁵ Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi**, 3.bs., Ankara, TDK Yay., 2009, s.160.

"**+ru, +rũ**": "+aru, +erũ" ekinden kısalmıştır. Sadece kalıplaşmış olarak birkaç kelimedede bulunur.

Vāsīfī eytdi: "fe-eyne tezhebũne"; ya' nī kanca-ru varursız? (103a-1)

h) Enstrumental (vasıta) Eki:

Fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını ifade etmek için kullanılır. Türkçe'de enstrumental ekleri "+n, +ıla, +ile, +la, +le" dir. Bağlama edatı olan "ile" ve onun ekleşmesi sonucu oluşan "+la, +le" ekleri bugün de kullanılmaktadır. Metinde de bugünkünden farklı bir kullanıma rastlanmaz.

Ve dile geldi, faşīh dil-ile söyledi. (66a-7)

Atası kendü eli-y-le yudı ve namāzın kıldı. (64b-1)

"**+n**" eki Eski Türkçe'den beri Türkçe'de var olan bir vasıta halidir. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde işlek olarak kullanılır.

Kıyāmet öñince altı nişān belüre şöyle-kim hālāyık işinde gücünde iken ve bāzārında iken āb añsuz-ı-n aydıñı gide (99a-9)

Pes Hāk Ta'ālā bu āyeti indürdi-kim "ve's-semā'i ve't-ṭārīki"; ya' nī gök hākkı-çün kim dün-i-n āşikāre olur, gündüz-i-n gizlenür ve dañı ṭārīk hākkı-çün kim sabāh-ı-n toğa. (131a-4)

Ya' nī vardur bularuñ-içün müzd ve şevāb ve 'ivāz ve ni'met kim düketmeksüz-i-n ve eksilmeksüz-i-n ola. (119b-11,12)

Uşda ben de saña kıyāmete deg-i-n münisvan. (65a-5)

4. İSİM TAMLAMASI

a) Belirtili İsim Tamlaması

Belirtili isim tamlaması, ismin kime, neye ait olduğunu ifade için kullanılır. Bu tamlama ilk ismin genitif hal ekini, ikinci ismin ise iyelik ekini almasıyla oluşur.

Ve dükeli halk-uñ gön̄l-i-n-e anuñ sevgüsin barağur. (69b-2)

Bu süre-nüñ āyetler-i Kūfīler kavlinde kırk altı āyettür. (80b-11)

Metinlerde bazen genitif eki kullanılmayarak da belirtili isim tamlaması oluşturulmuş örneklere rastlanır.

Ya‘nī yüzi suy-ı-n dökmiş ola ve kiminüñ etin çekmiş ola. (79a-7)

...şöyle kim devenüñ dizi bāğ-ı-n-ı şeşer gibi. (82b-8)

b) Belirtisiz İsim Tamlaması

Bu tür tamlamalar da yine iki isimden oluşmuş olup isimler arasında belli bir aitlik anlamı yoktur. İlk isim ikinci ismin cinsini, adını, çeşidini belirtmek için kullanılır.

Çün Mūsā Kulzüm Deñiz-i'n-e irdi, Fir‘avn dağı yitdi. (86b-11)

Sa‘īd bin Cübeyr eydür: Ol yavuk geyig-i-dür kim Hāk Ta‘ālā aña and içdi. (101b-5)

Resül Hāzreti ‘Arafāt Tag-ı üzerine çıkdı. (102a-12)

5. SORU EKİ

İsimleri soru yoluyla fiillere bağlayan bir ektir. Bu ekin eskiden edat olduğu ve sonradan ekleştiği görüşü yaygındır. Ekin sadece fillerden sonra değil, isimlerle de beraber kullanılması bu görüşü destekler.⁶ Eski Anadolu Türkçesi'nde soru eki "+mı,

⁶ Korkmaz, a.g.e., s.329.

+mi" dir. Ekin sadece düz vokalli biçimleri görülür. Bugün kullanıldığı gibi kelimedен bağımsız olarak yazılır.

...bu ihsān yaluñuz ben kuluña mı-dur; yoħsa ortağum var mı-dur? (62b-11)

...tā ki yanındağı er mi-dür veyā ‘avrat mı-dur bilmeye. (97a-1)

6. SAYI İSİMLERİ

Eski Anadolu Türkçesi'nde sayıları ifade için bugün kullandığımız "iki, üç, on..." gibi şekillerin yanında farklı kullanımlara da rastlanmaktadır. Şüphesiz ki Eski Türkçe'deki sayı isimleri kullanışlarının Eski Anadolu Türkçesi'ndeki kullanışlara etkisi büyüktür. Metnimizde özellikle büyük sayılar için kullanılan şu örneklere bakalım:

Bundan biñ şāzılık ve temāşā kanda ola kim Fir‘avn gibi Tañrı düşmānı ve dağı iki kez biñ ve iki kez yüz biñ düşmān helāk oldı. (85b-13)

Pes Mūsā'nuñ kavmi dağı altı yüz biñ ve yetmiş biñ kiři-y-di. (86a-5)

Yukarıdaki örneklerde iki bin ifadesi "iki kere bin" anlamına gelen "kez" ile sağlanmış, bir altındaki örnekte ise altı yüz yetmiş bin sayısı araya "ve" konularak yazılmıştır. Zeki Kaymaz Eski Anadolu Türkçesi'nde kullanılan sayı isimleriyle ilgili olarak, bu kullanımın Eski Türkçe'deki "artuğı" kelimesinin kullanımına benzer bir kullanım olduğunu söyler.⁷ Kaymaz'a göre tek fark "artuğı" kelimesinin yerini "vü" veya "dağı" kelimelerinin almasıdır. Bizim metnimizde ise sayıların arasına "ve" bağlacı konularak bu anlam sağlanmıştır.

⁷ Zeki Kaymaz, "Eski Anadolu Türkçesinde Sayı Adları ve Kullanışları", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, [1994] 1991, s. 11-12.

Eski Anadolu Türkçesi'nde sıra bildiren sayıların ekleri bugünkünden farklı değildir. Bu anlam bugün de olduğu gibi "+ncI" ekiyle yapılır. Bugünkü kullanımdan tek farkı ekin sondaki sesinin uyuma girmeyerek daima düz ünlülü olmasıdır. Ek, ünsüzle biten kelimelere geldiğinde önüne bir yardımcı ses alır, bu yardımcı ses ise kelimenin kendisiyle vokal uyumu taşır.

Altı oğlan beşikde söyledi: Birisi Yusûf peygâmbere tanıklık viren, ikinci Fir'avn kızınıñ dâyesi oğlu, üçüncü 'İsâ peygâmberdür, dördüncü Yaḥyâ peygâmbere, beşinci aşḥâb-ı uḥdüd, altıncı Şâhib Cüreyyḥ. (126b-4)

7. İSİM YAPIM EKLERİ

a) İsimden İsim Yapan Ekler:

- **+ce, +ca, +çe, +ça:** Eşitlik hali ekidir. Aslında bir çekim eki olan ek, kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler yaptığı için yapım eki olarak değerlendirilir.

Hak Hâzreti-y-le bu-n-ca biñ kelecı kıldı. (63a-2)

Ḳanatlarından ni-ce yüz biñ ḳatre ṭamdı. (62b-1) (<ne-ce)

Pes ne dilerse işler-içün böyle idersin dir yok zîrâ kim kendü milkidür, ni-ce dilerse ṭaşarruf ider. (129-6) (<ne-çe)

Ve size de an-ca nesnelere bağışlayam... (64a-12)

- **+cı, +ci, +çı, +çi:** Bir işle uğraşan kimseyi ifade için kullanılır.

İy ferişterüm, varuñ uçmaḳda Allâh diyen ḳullarum-içün kulluk-çı-lar oluñ. (62a-9)

Her ḳaçan-kim kâfirleruñ cânları ḳabz olunsa anı alup göge ağdururlar, gök ḳapı-cı-ları anı girü döndürürler. (110b-9)

Ya'nî kendüye yakın eylerler, gice ve gündüz muşâhib olur, sarâyına girür çıkar ve tanışık-çı olur. (116b-13)

- **+cağ, +cek, +cuğ, +cük, +cugaz, +cügez:** Küçültme veya sevgi anlatmak için kullanılır.

Ya'nî her kişi işden güçden veyâ seferde yol yürümekden birez-cük yatsa uyusa rahât olur, yorgunluğu gider. (69b-13)

Çün-ki maşher ehli bir yire dirile, Hâk Ta'âlâ mecmû'-ı hayvân-cuk-lar-dan kışâş ala. (79b-4)

Ol kuş-cugaz eytdi: ... (78a-12)

Ya'nî dün hâkkı-çün kim irte yarmağa bir az-a-cuk cüz'i kalmış ola. (101b- 7)

Bu ek, eklendiği isimlerle kalıplaşarak sıfatlar da oluşturur.

Yâ Muhammed, senüñ ol yalın-cak-lar-uñ elinde ol cübbelüleri ve tonluları zebün kılam. (66b-10)

Başumı bir hoş koçulu, laîf yüzlü, gök-çek nürü, şîrîn sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. (64b-12)

- **+daş:** Eklendiği kelimeye bağlılık, beraberlik anlamı veren ektir. Metinde sadece bir kelime bu eke rastlanır.

Melik eytdi: Yol-daşlaruñ kıanı? (125a-9)

- **+egü:** Arkaik olarak iki kelimeye görülür.

Ya'nî kaçan bir-egü-y-e şatdukları vakt ölçseler ve tartırsalar eksük virürler, (108a-5)

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içëri dökeler boğazlarından aşğa ine,
içlerin iç-egü-ler-in aşğa geçüre. (74a-9)

- **+ki, kı:** İsim soylu sözcüklerden sıfat ve zarf türünde kelimeler türetir. Bugün sadece ince biçimi yaşayan ve bu sebeple incelik-kalınlık uyumuna aykırı eklerden kabul edilen bu ek, görülüyor ki o dönemde incelik-kalınlık uyumu gösteriyordu. Ekin daha sonra kalın ünsüzle kullanılan halinin kullanımdan düşüp sadece "+ki" halinin korunduğu anlaşılmaktadır.

Pes şimdi-ki inanmağūñ fāyidesi yokdur diyeler. (67b-4)

... katı-n-da-ğı er midür yā ‘avrat mıdur bilmeye. (100b-11)

- **+lık, +lik, +luk, +lük:** İsim veya sıfatlara eklenerek soyut isimler oluşturur. Ekin hem düz vokalli hem de yuvarlak vokalli biçimleri aynı anda kullanılır. Ancak iki şekli de bulunan bu ekin düzlük yuvarlaklık uyumuna uyması beklenirken, bazen düz vokalli bir kelimeye yuvarlak vokalli ekin eklendiği, yuvarlak vokalli bir kelimeye de düz vokalli bir ekin eklendiği görülmektedir. Bu durum, ekin henüz tam anlamıyla bir düzlük-yuvarlaklık olmasa bile bu dönemde yavaş yavaş uyuma girmeye başladığı söylenerek açıklanabilir.

Ağlaşup zārı-lık kıldılar. (66b-1)

Ya‘nī işbu Qur‘ān āyetleri ağır-lık-lu nāmelerdür. (93b-4)

Ya‘nī anlar kim ey-lük kıldılar ve ĩmāna girdiler ... (106b-4)

Ya‘nī şer‘e muhālif iş buyursalar, bunlarūñ içinde yoksul-luk āşikāre
ola. (108b-12)

Ya‘nī giñ-lig-i ve büyükligi artsa. (117b-3)

- **+lu, +lü:** Sıfat yapmak için kullanılan bir ektir. Bu ekin dar biçimleri hiç kullanılmaz, ekin ünlüsü daima yuvarlaktır.

Ya'ne dahi yaratdum sizi çift çift erkek-lü dişü-lü. (69b-12)

Çamusı bir yaş-lu ola ve bir boy-lu ola. (75a-1)

Bu ekin eklendiği isimle kalıplaşarak kalıcı isim yaptığı örnekler de vardır.

Ya'ne kaçan ervâne develer karnından on aylık yük-lü-y-ken yağa şalınsa ve issinüñ anuñ kayusu kalmasa. (98b-3)

Ol yazıcılar ağırlık-lu feriştelerdür. (93b-8)

... taşra bir at-lu kalmadı, dükeli girdiler. (87b-13)

- **+nci:** Sayı isimlerine gelerek derece, sıra gibi anlamlar ifade eder. Ek daima düz biçimde görülmesine karşın, ünsüzle biten kelimelerde önüne kelimeyle uyumlu bir yardımcı ünlü alır.

Beş-i-nci; kaçan zekâtı yıgsalar, virmeseler... (109a-2)

"Tārık" yedi-nci kat gökde bir yılduzdur, (131a-10)

Üç-ü-nci; bunların içinde fâhişe ve yavuz işler âşikâre olsa veyâ çok ola. (108b-12)

- **+rak, +rek:** İsimlerin üstünlük derecelerini ifade için kullanılır.

Öñümüzde deñiz, ardumuzdan düşmân diyüp korğdılar, bārī Mısr'da olduğumuz yig-rek-idi, didiler. (87a-2)

... Ammā kavllerüñ yigregi ve maşlahata yakîn-reg-i Kātāde kavlidür. (132b-6)

- **+sı:** Benzetme ifadesi için kullanılır.

İkinci; kaçan Hâk Ta‘âlâ gökden indürdüğü buyruktan ayruk-sı hükm kılsalar, ... (108b-11)

- **+sul:** İşlek olmayan bir ektir. Sadece bir kelimedede görülür.

Ya‘nî şer‘e muhâlif iş buyursalar, bunların içinde yok-sul-luk âşikâre ola. (108b-12)

- **+suz, süz:** İsimlere olumsuz anlam vermek için kullanılır.

Gördiler çäre-süz kaldılar, feryâd idüp amân dilediler. (84b-7)

Ya‘nî yakt-süz öten kuşun başını kesmek gerek. (67b-4)

Kaçan yıldızlar yahtu-suz olsalar. (98a-13)

Daima yuvarlak vokalle kullanılan ek, bir kez düz vokalle kullanılmıştır.

Ben kendü kulağum-ıla işidürin hiç ferîşte miyâncı-sız. (122a-3)

b) **Fülden İsim Yapan Ekler:**

- **-ak, ek:** Alet isimleri yapar.

Yok yâ Yaḥyâ atası, benüm iki ölç-eg-ü-m var-ıdı, ulusu-y-la alurdum, kişisi-y-le şatardum. (109a-7)

- **-gü, -gü:** Soyut isimler türetir.

Ya‘nî ol botlayıcı develer ‘Arablar katında ki sev-gü-lü-dür (98b-4)

- **-ıcı, -ici:** Çok işlek bir ektir. Bir işi yapmanı belirtmek için kullanılır.

Sizün üzerünüze sakla-y-ıcı-lar ve gözed-ici-ler ve yaz-ıcı-lar vardır. (106a-13)

Ben tanıklık virürem-ki dükeli ölç-ici-ler ve tart-ıcı-lar tamuya girürler. (109a-12)

- **-k, k:** Fiilin hareketine uğramış olan nesnelere ve şahısları, alet ve eşya isimlerini belirtmek için kullanılır. Bazen de soyut isimler yapar. Ek, ünsüzle biten kelimelere geldiğinde yanına dar-yuvarlak bir ünsüz alır.

Ya'nî buyr-u-k-lar ol günde, ya'nî kıyāmet gününde yalūñuz bir Tañrı'nuñdur.
(107a-9)

Bir böl-ü-k cemā'at su'āl eytdiler kim haber vir bize ... (110b-4)

Ben tanı-k-lık virürem-ki dükeli ölçiciler ve tartıcılar tamuya girürler.
(109a-11)

"Siccīn" didügi cehennem tamusu içinde bir kuyudur ağızı aç-u-k. (111a-4)

Kaçan bir kul bir günāh işlese anuñ gönlinde bir igne yurdusınca del-ü-k delinür. (112b-3)

... tā günāh işleyü işleyü kalbur veyā ele-k gibi olur delük delük. (112b-5)

... gice ve gündüz muşāhib olur, sarāyına girür çıkar ve tanış-ı-k-çı olur.
(116b- 13)

ya'nî giñligi ve büyü-k-lig-i artsa. (117b-3)

Ve dağı melekü'l-mevt heybetlü ve feriştehler-ile cānlarını almağa gelicek ki cān acı-ğ-ı-n-ı göreler. (68a-11)

Bize kıymetlü tonlar virüñ, altun ve gümüş ve beze-k virüñ, didiler. (85b-9)

Haq Ta'ālā emr itdi Cebrā'īl'e ki tiz in uçmağdan, bir ayğursa-k kısrak al.
(87b-4)

- **-m:** Fiille ilgili hal, durum ve iş ifade etmek için kullanılır.

Ol gāzīler atlarıdur kim segir-d-i-m vaktinde birbirin öñürdürler. (83b-6)

(>segir-t-i-m)

Çaçan kıyāmet günü olsa yir çekile şol ad-ı-m çekilür gibi. (77b-10)

Ya'ñī al-ı-m-lı-nuñ günāhını borçlunuñ boynına yükledeler, (79a-13)

İy Hannān, uş yakında öl-ü-m şerbetin içiserem. (66a-11)

- **-mağ, -mek:** İsim fiil ekidir. Fiillerden soyut isimler türetir.

Ya'ñī vaktüz öten kuşuñ başını kes-mek gerek. (67b-4)

Üstād şaplasın yimedi, ve yaz-mak oku-mak bilmedi. (65b-4)

"Ve's-sābihāti" didügi feriştelerdür ki gökden iv-mek-lik-ile inerler. (83a-7)

- **-me, -ma:** Aslında isim-fiil ekidir. Bazende eklendiği fiillerle kalıplaşarak kalıcı isimler yapar.

Ve dahı aş-ma-lar ve yemişler bitürdük ādemler için. (95b-5)

- **-miş:** Sıfat-fiil ekidir. Kalıcı isimler de yapar.

Bunlar bellü az-mış-lar-dan-dur kim Muḥammed ve anlar şanurlar kim Muḥammed nesne bilür. (115b-12)

- **-u, -ü:** Çeşitli nesnelere ve soyut isimleri karşılar.

Ben eyitdüm: İy yigit, ne hoş kok-u-ñ var ve ne gökçek yüzüñ var. (65a-1)

Dahı kılduğ giceyi ört-ü, ya'ñī karanlıluğ birle dükeli nesne'yi örter. (70a-2)

Pes kalem korğ-u ile ve ditremek-ile yedi yüz yıl miqdārında yazdı. (130b-3)

- **-r:** Sıfat-fiil ekidir. Fillere gelerek sıfat türünde sözcükler oluşturur.

...bil-ki içdükleri kayna-r şu ola, ğassāk ve ğıslız ola kim buyurdi: ... (73b-2)

B. ZAMİR

İsimlerin yerini tutan, kişileri veya nesnelere işaret ya da temsil yoluyla karşılayan türdür. İşlevleri bakımından zamirler şunlardır.

1. ŞAHIS ZAMİRLERİ

Kişi adlarının yerine kullanılan zamirlerdir. Teklik ve çokluk grupları olmak üzere toplam altı adet şahıs zamiri bulunmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi'nde şahıs zamirleri;

1. tekil şahısta; ben

Ben sizden hoşnūdam. (64a-11)

2. tekil şahısta; sen

Melik eytdi: Sen ne-dirsin? (125b-4)

3. tekil şahısta; ol

Ya'cūnī Hāḡ Ta'ālā kime destūr virürse ol söyleye. (77a-6)

1. çoğul şahısta; biz

Biz dünyādan gitdük, şevāb ḡazanmaḡdan ḡalduḡ. (64b-6)

2. çoğul şahısta; siz

Ol gün ki şūr ürile siz gūruñuzdan ḡopup bölük bölük gelesiz. (71a-2)

3. çoğul şahısta; anlar

Ya'cūnī anlar kim kimlerdür? Ya'cūnī kāfirler ve fācirlerdür. (97a-12)

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde şahıs zamirlerinin bini, sini, binüm, sinün şekilleri de bulunmaktadır.⁸ Görüldüğü üzere, 1. ve 2. şahıs zamirleri çekimlendiğinde kökleri daralmaktadır. Metnimizde böyle bir daralmaya rastlamadık. 1. ve 2. şahıs zamir çekiminde kökte meydana gelen tek değişiklik bugün de benzer durumda olan "ben" ve "sen" zamirlerinin yaklaşma hali aldığı anda kökteki "e" sesinin "a" ya dönmesidir.

Ne kişisin baña eydivir, didüm. (65a-1)

Ve saña lāyık işlerde olalum. (67b-8)

Eski Türkçe’de yaklaşma eki +ge, +ğa idi. Bu ekteki “g” sesiyle kökteki “n” sesinin zaman içinde birleşerek "ñ" sesini oluşturup çekimli kelimenin "baña" ve "saña" biçimlerini aldığı söyleyebiliriz. (Ben+ge >baña, sen+ge>saña)

3.şahısın zamir çekiminde ise;

Yükleme halinde;

Ve hem söze getürem kim kâfirler anı göreler. (65b-12)

Hağ Ta‘ālā anları müslimānlar cemā‘atinden seçe, şüretlerin döndüre. (71a-7)

Yaklaşma halinde;

Ve kâfirleri aña zebün kılavuz tā ‘ālem bileler... (65b-7)

Ya‘nī vay anlara kim ādemlere tartağda ve ölçmek içinde hağların eksük vireler. (108a-1)

⁸ Özkan, a.g.e., s.122.

Tekil 1. şahıs zamiri yaklaşma hali aldığıında, diğer çekimli zamirlerden farklı olarak arada bir "ñ" sesi görülmektedir. Bu durum da yukarıda 1. ve 2. şahısların yaklaşma haliyle çekimlenmesi bahsinde belirttiğimiz gibi Eski Türkçe'de yaklaşma hali olarak kullanılan "+ge, +ga" ekiyle ilgilidir.

Bulunma halinde;

Bulunma hali almış bir 3. tekil ve çoğul şahıs zamirine metinde rastlanmamıştır.

Ayrılma halinde;

...eger havāda olsun ve eger kıatı taş içinde mecmū'ına rızk andan deger.
(63b-4)

Ben ol şanemler Tañrısıvan, ben anlardan yüceyin didügi olur. (89b-8)

İlgi halinde:

Ve anuñ kokuşından cānum rāhat oldı. (64b-13)

Gökden nice-kim feriştelere inerler, anlaruñ birisi bile iner. (76b-12)

Vasıta halinde;

3.çokluk şahıs zamiri vasıta eki aldığıında araya bir genitif eki girer.

...ve anuñ āli ve aşhābı üzerine olsun kim anlaruñ-la İslām kuvvetlendi.
(61b-6)

2. İŞARET ZAMİRLERİ

Varlıkları işaret yoluyla karşılayan zamirlerdir. İşaret zamirlerinin de şahıs zamirleri gibi teklik ve çokluk biçimleri vardır. İşaret zamirleri ayrıca nesnenin yakınlık ve uzaklık durumuna göre de farklı şekilde adlandırılır.

Eski Anadolu Türkçesi'nde işaret zamirleri,

1.tekil; bu

Metinde "bu" işaret zamiri yalın halde bulunmamaktadır. Onun yerine zamirin, aşağıdaki eklerle çekimlenmiş biçimleri görülmektedir.

Beg eytdi: Varuñ bu-n-ı fülân tağdan aşığa baraguñ, pāre pāre olsun.
(125a-3)

"Sümme kellā seya‘lemüne"den işaret bu-ña-dur. (67a-11)

Pes "eşim" ef‘āl-i tafđıldür; ya‘nī (13) bu-n-da mübālīga vardur. (111b-13)

Hak Hāzreti-y-le bu-n-ca biñ kelecı kıldı. (63a-2)

2.tekil; şu ya da şol

Metinde zamir fonksiyonunda bir "şol" kullanılmamıştır. "Şu" zamiri yalın halde bulunmamaktadır. Aşağıdaki cümlelerde durum ekleriyle çekimlenmiş "şu" zamirine rastlanır.

Şu-nuñ gibi inledi kim dükeli şahābeler işitdiler. (66a-6)

Meşelā şu-ña beñzer ki; bir zuvale... (77b-13)

illā şu-n-dan kim; bunlar ol ‘azīz ve hamīd Tañrı'ya imān getürmişler idi,
(127a-11)

3.tekil; ol

Pes Resül Hāzreti eytdi: Ol ne nesnedür? (81a-7)

Çekimli halleri ise metinde şu şekilde geçmektedir.

"Ġassāk" tamu ehlinüñ tamuda yanarken gevdelerinden akan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

Baña bir minber düzüñ, aña çıķayın, va'z ve naşihat ideyin. (66a-3)

Pes Rıdvān bir muraşsa' kürsī getürdi, Cebrā'il'e viridi, Tūr-ı Sīnā'ya getürdi, anda kim Mūsā otura. (89a-10)

"Ĥamīm" ol şuya dirler ki anuñ ıssılıǵı ġāyetde irmiş ola, andan öte ıssı olmak mümkīn olmaya. (74a-3)

"Aĥķāb" zamānlardur ve rüzigārlardur kim anuñ niceligi ma'lūm degüdü. (72a-12)

Ve size de anca nesnelere baǵışlayam... (64a-12)

1. çoǵul; bunlar ya da bular

Pes bunlar bilişlü bilişine çağurur-ıdı. Yā fülān, yā fülān dirler-idi. (88a-13)

Ya'nī kim bular gürdan kopmaķlıkda dartışurlar. (64a-9)

2. çoǵul; şunlar ya da şular

Metinde 3 yerde "şunlar" ve bir yerde "şular" kullanılmıştır.

Pes şunlar kim dünyāda yād oldılar, dost taǵında muķaşşir oldılar. (113a-12)

Ĥācetüñüzi şulardan dilemeñ kim mürvetleri ölçekler başında ve terāzular dilindedür. (109b-1)

3. çoǵul; anlar

İşaret zamiri olarak kullanılan "anlar" metinde sadece bir yerde genitif ekini almış olarak görülmektedir.

Ḥaḡ Ta‘ālā aña dünyāda nice cum‘a gün ve nice ‘arefe gün var-ısa anlaruñ sağışınca ol ƣula müzd vire. (120a-4)

Türkiye Türkçesi'ndeki "bura, şura, ora" gibi yer gösteren işaret zamirleri şekilce yön gösterme eki almış gibi görünseler de, bunların Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi'ndeki +rA yön gösterme eki ile hiçbir ilişkisi yoktur. İşaret zamirleri yön gösterme eki almazlar. Bunlar Eski Anadolu Türkçesi'nde pek sık rastlanan "bu ara, şu ara, ol ara" sıfat tamlamalarının bu ara > bura, şu ara > şura, ol ara > ora biçiminde kaynaşmasından oluşmuş zamirlerdir.⁹ İncelediğimiz metinde ise zamir olarak sadece "bura" kullanılmakta, her üçünün de "ara" sözcüğü ile sıfat tamlaması şekilleri bulunmaktadır.

Bir nice rivāyetde gelür ki Fir‘avn ol arada diledi-ki ĩmāna gele. (88a-4)

Tekrār burada niçündür? (107a-4)

3. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

Türkçe'de dönüşlülük zamiri "kendi" kelimesidir. Bunun Eski Anadolu Türkçesi'ndeki biçimi "kendü" dür.

Atası kendü eli-y-le yudı ve namāzın ƣıldı. (64b-1)

Bunun dışında şu anda kullanımdan düşmüş "öz" adında bir dönüşlülük zamiri daha vardır. Metinde "öz" kelimesinin yalnız kullanımına hiç rastlanmamıştır. Onun

⁹ Korkmaz, a.g.e., s. 424.

yerine kendü ve öz kelimelerinin birleşip derilmesiyle oluşan "kendüz" kelimesinin 1. ve 3. şahıs çekimleri kullanılmıştır.

Kendüzüm= kendü+ öz +üm(1.şahıs iyelik)

Çün gözlerüm açdum, kendüzümü şol hâl içinde gördüm. (64b-11)

Kendüzi= kendü+ öz+i (3.şahıs iyelik)

Hak Ta'âlâ perde gerdi, düşmânlarına kendüzini göstermedi, pes ma'lûm oldu-kim dostlarına tecellî kılip kendüzini göstere. (113a-1)

"Kendüzi" kelimesindeki "ü"nün zaman içinde daralıp bugünkü "kendi" şeklini aldığını yukarıda belirtmiştik. İkinci bir değişiklik ise "öz" kelimesindeki "z"nin iyelik ekini alınca sedasızlaşarak "s" biçimine dönmesidir. Bu dönüşümün tam da Eski Anadolu Türkçesi'nde başladığını söyleyebiliriz. Nitekim metinde hem "kendüzi" hem de "kendüsi" biçimlerine rastlanmaktadır.

Resûl Hâzreti ol gözsüzi iki kez Medîne'ye hâlîfe kıldı, kendüzi gazâyâ gitdi. (92b-10)

Müsâ kardaşı Hârûn'ı ser leşker kıldı ve kendüsi ardınca gitdi ve benî İsrâ'îl ortada. (86b-1)

4. BELGİSİZ ZAMİRLER

Kişileri veya nesnelere tam olarak değil de belirsiz olarak karşılayan türdür. Metin belgisiz zamir yönünden zengindir. Metinde bugün kullanımdan düşmüş pek çok belgisiz zamire rastlanmaktadır. Metinde geçen belgisiz zamirleri birer örnekle gösterelim:

Ben kâfirlere iki dürlü horluk ve rüsvâyılık va' de kıldum; biri dünyâda ve biri âhiretde. (67a-4)

Kaçan bilenseñ, beni kimse-y-e eyitmegil. (124a-9) (<kim+ise)

Zîrâ Hâk Ta'âlâ 'adıldür, kimsenüñ haqqın kimesne-de komaz. (78a-9)
(<kim+ise+ne)

Her kişi kim وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ süresini okur-ısa ... (130a-2)

Eger haqqikat bilseydüm kim âhiretde Tañrım dîzârını görmeyem, dünyâda hergiz aña tapmayaydum, (113a-9)

Ya'nî dahı nar emceklü hürî kızlarını bulalar; kamusı bir yaşlu ola ve bir boylu ola. (75a-1)

Ya'nî dimek olur kim ol gözsüzden yüz dönderürsin ve andan gâfil olursın ve ayruğ-a meşgül olursın. (93a-6)

Pes şordılar kim; yâ Resûlullâh hiç kimse ola mı-kim ol derlemeye? (96b-7)

Şol gün-kim bir niceler inanurlar ve bir niceler inanmazlar. (65a-12)

... bir katı yıl çıkdı, dükelin Nîl Deñizi'ne dökdi.

ya'nî kaçan biregü-y-e şatdukları (6) vaqt ölçseler ve tartsalar eksük virürler. (108a-6)

Gâh zelîl kıılır kimini, 'adü kıılır kimini. (128a-12)

Pes kanğısı-n-a diler-ise beñzedür. (106a-9)

Pes ol kâfirlerüñ ba'zısı inandı ve ba'zısı inanmadı. (64a-10)

Pes bunlar bilişlü bilişine çağurur-ıdı. Yā fülān, yā fülān dirler-idi. (88a-13)

Yā Resūlullāh senūñ ümmetūñden fülān bin fülān saña şalavāt getürdi dirler.
(121b-13)

5. SORU ZAMİRLERİ

Türkçe'de asıl olarak iki soru zamiri bulunur: "kim" ve "ne".

Pes Melik eytdi: Gözüñi kim sağ kıldı? (124b-4)

‘Ulemā bu arada ihtilāf kılmışlardur ki "terā'ib" ne-dür. (132a-8)

Bunlardan başka soru sıfatlarının iyelik şekilleri de soru zamiri gibi kullanırlar: *hangisi*, *kaçı* gibi. "Zaten iyelik ekleri, getirildikleri isimlerin bağlı oldukları nesnelere, şahısları ifade etmeleri dolayısıyla bir çeşit temsil vazifesi görerek eklendikleri birçok kelimeleri, bu arada soru ve belirsizlik sıfatlarını zamir durumuna sokarlar. Fakat bu iyelik şekillerine zamir dememek, iyelik şekli olarak ad vermek lazımdır. Çünkü bunlar isim kök ve gövdeleri değil, bir çekim eki almış çekimli şekiller[dir]"¹⁰. Metnimizde bu iki sözcüğün iyelik eki almış şekline rastlanmamıştır. Ancak aşağıdaki örnekte soru sıfatı olan "kanı" iyelik eki almışcasına zamir gibi kullanılmıştır.

Qur'ān içindeki kırkulu ve yavuz āyet kanıdır? (74b-8)

6. BAĞLAMA ZAMİRLERİ

Bugün Türkiye Türkçesi'nde kullanılan bağlama zamiri sadece Farsça'dan geçmiş olan "ki" dir. Oysa Eski Anadolu Türkçesi'nde bununla beraber aynı zamanda kullanılan bir ek daha vardır: "kim". Bu iki ek bir kelimeyi, kelime grubunu bir

¹⁰ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Basım, 2008, s.278.

cümleye ya da bir cümleyi başka bir cümleye bağlayan bir zamir türüdür. Bu tür kullanımda ikinci cümle birinci cümlenin bir ögesi durumundadır.

"Ve's-sābiḥāti" didügi ol gemilerdür ki deñizde yüzerler. (83a-12)

Pes ādemler baḳsunlar kim ne nesneden yaradıldılar. (131b-13)

C. SIFAT

Nesneleri ve varlıkları vasıflandırma ve belirtme yoluyla karşılayan türdür. Türkçe'de sıfatlar niteleme ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılır:

1. NİTELEME SIFATLARI

Niteleme sıfatları, ismin önüne gelerek onun renk, ebat, şekil, boy vs. gibi özelliklerini ifade ederek onları daha belirgin kılan sıfat türüdür.

Bu maḳām ulu maḳāmdur, (69a-2)

Ammā "levḥu'l-maḥfūz" bir taḥtadur ak incüden. (129a-7)

Bu ḳavl 'Alī ḳavlidür. (98a-6)

Ben-daḥı ol şalavāti alurın, bir arı latīf kağıda yazarın. (121b-13)

Bunlar ol 'azīz ve hamīd Tañrı'ya ĩmān getürmişler idi. (127a-11)

İbn-i 'Abbās eytdi: Rūḥ cümle ferīştehlerdür, büyük gevdelerdür. (75b-13)

Fir'avn bir kara aygır biner-idi. (78b-5)

"Mu'şırāt" didügi kaşırğalu yıllerdür kim bulutları şıkarlar. (70a-13)

Bize kıymetlü ṭonlar virüñ. (85b-9)

Ya'nī yavuz 'amellerinden ötürü ḳorḳmazlardı. (74b-2)

Bunların dışında tamlayanı ikileme olan sıfat tamlamaları da vardır.

Ya'nî tolu tolu kadehler dutup içeler, ya'nî biribiri ardınca. (75a-2)

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve hürmayı yoğun yoğun üzüm omcaları, ya'nî aşmalar. (95b-4)

İkinci mu'āmele dāyeler-ile bisledür ve dürlü dürlü ta'āmlar-ıla ve gıdālar-ıla bisledür. (120a-10)

Sıfatlarda pekiştirme ise sıfatın önüne ilk iki harfinin getirilip m,p,r,s ünsüzlerinden birinin eklenmesiyle oluşur. Bu tür pekiştirme sıfatları da önlerine geldikleri kelimeyi nitelemekle görevlidirler.

Fir'avn kablalarında ve kab kacaqlarında şu var-ısa kıpkızıl kan oldu. (84b-10)

Sıfatlarda küçültme niteleme sıfatının sonuna "+cuq, +cük, +CA,+ caq, +cek, +msI, +raq, rek" küçültme eklerinin eklenmesiyle sağlanır.

Bir kaba çaluyı bir taracuk delükden çekseler ne zaḥmet ile çıkarırsa kâfirler cānı daḥı eyle zaḥmet-ile çıkar. (82a-9)

Bu zamānlar içinde kim yād kılduq tamu ehli sovucak nesne ve şarāb tatmayalar kim bunlaruñ ıssılığına şifā kıla ve şusuzluqların kandura. (73b-1)

2. BELİRTME SIFATLARI

İsimleri sayı, işaret, soru ve belirsizlik yönünden ifade eden sıfatlar grubudur.

- **Sayı sıfatları**

Nesneleri sayılarını söyleyerek belirten sıfat grubudur. Asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları olmak üzere beş gruba ayrılırlar. Metnimizde kullanılan bazı sayı sıfatları şunlardır.

Bu sūre Mekke'de endi, seksen kelimedür, üç yüz yigirmi yedi harfdür ve on tokuz āyetdür. (104a-2) (Asıl sayı sıfatıdır)

"‘illiyyīn" ‘arş altında yedinci kat gökde bir maķāmdur. (113b-6) (sıra belirtir)

- **İşaret Sıfatları**

İşaret sıfatları *bu, şu, ol, o* ve bunların birleşik şekilleri *uşbu, işbu, şol <uş+ol, şolok <şol+ok*'dur.¹¹ Metinde ise "şu, o ve uşbu" sıfatlarına hiç rastlanmamıştır. Metinde tek bir yerde "olok<ol+ok" sıfatı kullanılmıştır.

Bu sūrenūn sebep-i nüzūli oldur kim... (64a-2)

İşbu kıızı tonaṭgıl ve bezegil kim hışımına (9) iletürin. (100a-8)

Ol koyun nice zaḥmet çekerse ol kāfir daḥı şöyle zaḥmet çeker. (82a-8)

Şol gün-kim bir niceler inanurlar ve bir niceler inanmazlar. (65a-12)

Şolok sā‘at ol taḡ ditredi, ol erleri aşığa barakdı. (125a-7)

Pes olok sā‘at toprak olalar. (80a-10)

¹¹ Özkan, a.g.e., s.124

- **Belgisiz Sıfatlar**

Nesneleri belirsiz olarak bildiren sözcüklerdir. Metinde sık kullanılan belirsizlik sıfatlarından bir kısmı aşağıdadır.

İy nice cabbārları size ḥarāc-güzār kılam, (66b-12)

Dükeli müfessirler kavlinde böyle buyururlar kim;... (66b-9)

Kaçan kim Ḥaḳ Ta‘ālā bir kulını sevse Cebrā‘īl'e emr ider. (69a-10)

Kāfirler cānın dartaılar şöyle kim bir çok çengāllu demür şiş bir çuval yaş yūn içinden çekerler gibi. (82a-3)

Ya‘nī dün ḥaḳkı-çün kim irte yarmağa bir azacuk cüz'i kalmış ola. (101b-7)
(=bir kez geçmiştir)

Ya‘nī kıyāmet ḥaberinden. Kamu aḥbārlardan uludur. (65a-10)

Her kaıreden bir ferişte yaradıldı. (62a-8)

Pes kāfirler cehenneme giricek, anuñ içinde delim yıllar ve zamānlar egleneler "aḥkāb" kadar. (72a-9)

- **Soru Sıfatları**

Nesneleri soru yoluyla belirten sıfattır. Metinde iki tane sıfat olarak kullanılan soru sözcüğü bulunmaktadır. "Kağı" ve "ne".

Bize ḥaber virgil kim rūḥ ne nesnedür? (75b-10)

Eydi: Kağı gök baña gölge ola veyā kağı yir beni götüre. (95b-8)

D. ZARF

Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve

sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin kılan sözlerdir.¹² Zarflar işlevlerine göre çeşitli gruplara ayrılmaktadır.

1. ZAMAN ZARFLARI

Eylemin zaman içindeki yerini bildiren zarf türüdür. Metinde kullanılan zaman zarflarından bazıları şunlardır:

Kur'ân gibi kitâba inanmaduñuz ve şimdi söyledüğüzüñ fâyidesi yokdur diyeler. (67b-13)

Pes imdi uçmağ ehlinüñ aḥvâlin beyân kıılır. (74b-10)

Arapça ve Farsça'dan geçmiş zaman zarfları ise şunlardır:

Evvel firâk ḥâli zıkr içinde 'ârifler iki mertebe durur. (68b-4)

Bir büyük kaba çaluyı bir yüñlü koyunuñ yüñine dolasa daḥı çekse ol miskince koyunuñ tüsi hep ol çaluda kalur. (82a-7)

"Mu'şırât" ol yıldür kim yağdurmağa bulanmış ola; ammâ henüz yağdurmadı. (70b-2)

Düni günü dilegi hemân Allâh rızâsı ola. (68b-13)

Böyle diyicak derhâl Resül Ḥazreti minberden indi, ol diregi çoçdı ve öpdı. (66a-9)

Yukarıdaki örneklerde altı çizili kelimeler doğrudan doğruya tür olarak zarf olan kelimelerdir. Bunların dışında isim ve sıfat oldukları halde aldıkları ekler ile cümle içinde zarf görevini taşıyan kelimeler de vardır.

¹² Korkmaz, a.g.e., s.451.

Süddî eydür: Ol cāndur kim çekilür gögse gelür, andan ğarķ olur. (82a-13)
(Bulunma hal eki, fonksiyonunu yitirip kalıplaşarak kelimeyi zarf yapmaktadır)

Ķatāde eytdi: Ol yılduzlardur kim dünün āşikāre olur ve gündüzün gizlenür, gözükmey olur, (101b-1) (İnstrümental "n" eki ile oluşturulan zarflar)

Eytdi: İy mel'ün, şimdi mi İmān getirürsün, öñdin ķanda idüñ, didi. (88a-6)

(Eski Türkçe'de ayrılma eki için kullanılan "dın" ekinin kalıplaşmasıyla olmuştur.)

2. YER VE YÖN ZARFLARI

Cümlede eylemin yerini veya yönünü bildiren zarflardır. Metinde kullanılan yer yön zarfları şunlardır:

Ol feriştelerdür kim mü'minüñ cānını ķabz iderler, şuda yüzer gibi ki bir vaķt aşāġa ve bir vaķt yukaru çıkar. (83a-5)

İlerü yürüdüm, oġluma selām virdüm, selāmum almadı. (64b-4)

3. MİKTAR ZARFLARI

Fiilleri, sıfatları ya da zarfları azlık veya çokluk ile karşılayan, onları nicelik ile bildiren zarflardır.

..ķuru ağaca dil veren Allāh, eger ölmüşlere dirlik baġışlarsa hiç 'aceyib ġarāyib olmaya. (66b-8)

Ya'nī dahı büstānlar gibi ağaçları çok ola. (70b-8)

Oġlan eytdi: Ben kimseye şifā virmezem, şifā viren ve key ķılan Allāh'dur. (124b-1)

... ve yıldızlar yir üzerine dökile ve taşlar yir üzerine düşeler ve katı deprener ve yir şarşıla ve havāya uça, (99a-10)

ya' nī ādemler Hāḫ Ta'ālā dergāhında durasılardur. Ol gün yavlak ulu gündür. (109a-2)

Andan ḫatūnını aldı, Mıṣr'a geldi, anası evinde biraz durdı. (89a-6)

İmden girü pādişāhlık 'izzetinden bir şemme biz de saña virelüm ve seni 'azīz kılalum diye. (69a-6)

Pes bir zamān oğlan böyle didi, bunuñ üzerine hayli vaqt geçdi. (123b-13)

4. DURUM ZARFLARI

Hâl, durum, tarz, nasıllık, nicelik, sebep, sonuç, beraberlik, ayrılık... gibi pek çok anlamlar içerirler.

Böyle diyicak derhâl Resül Hāzreti minberden indi, ol diregi çoçdı ve öpdi. (66a-9)

Pes buncalayın durur kim Hāḫ Ta'ālā kaçan kim mü'minleri diledi-kim ... (117a-5)

Çün Resül Hāzreti Cebrā'îl'i eyle gördi, düşdi, uşşı gitdi. (102b-2)

Ol kişi ḫisābın geñez vire ve şāzılık birle kendü ehline döne. (117b-14)

Aşağıda, metinde ikilemelerle oluşturulmuş durum zarflarına örnekler verilmiştir.

Ol direk zārī zārī inledi. (66a-5)

Ya' nī kıyāmet gününde feriştehler şaf şaf duralar, hīç söylemeyeler. (77a-4)

Anbarlarımız tolu tolu durur, zaḥīrelerimiz çok, iki üç yıl yiter, dutmazuz didiler ve eytdiler: (84a-7)

Ya'ñī pes biz vaḥiy itdük Mūsā'ya-ki 'aşāñı deñize ur. Çün urdı, deñiz pāre pāre oldu. (87a-9)

Ḥaḳ Ta'ālā luḫfından yil virdi, ol şoḳaḳlara esdi, derḥāl ḳurutdı, yaruk yaruk oldu. (87a-12)

Pes Ḥaḳ Ta'ālā emr eyledi. Ol taḡlar gibi yığılan şular delük delük olup pencereler gibi müşebbek oldu tā ki birbirin görürlerdi. (87b-1)

... ya'ñī ḳaçan nefsler çift çift olsa. (99b-6)

E. FİİL

Varlıkları iş, oluş, hareket tönünden karşılayan kelimelere fiil denir.

1. FİİL YAPIM EKLERİ

a) İsimden fiil yapan ekler:

- **-e/-a:** İsimlerden olma ya da yapma ifade eden filler türetir.

Eger Mūsā'nuñ girü ḳalan ḳışşasın şerḥ idersem söz uz-a-r. (89a-13)

Ya'ñī yā Muḥammed, kāfirler işbu mü'minler üzerine müvekkel viribinilmedi mi kim bunları göz-e-d-e-ler. (116a-7) (<göz-e-t-)

Ol Tañrı seni yaratdı ve yaradılmaḡuñ mu'tedil ḳıldı ve düz-e-t-di. (106a-1)

şbu ḳızı ton-a-t-ğıl ve bez-e-gil kim ḥısımlarına iletürin. (100a-8)

Ya atasına veyā anasına beñz-e-y-e. (106a-6) (<beñiz-e-)

Benden dil-e-di-ler kim Ḳur'ān oḳıyam. (130a-8)

- **-al/-el:** Genellikle sıfatlardan fiil yapmak için kullanılan bir ektir.

Ol Cūd deñizine yön-el-di. (62a-12)

Ƙocaldum, ünüm çıkmaz oldu, hem Őahābeler oğ-al-dı-lar, ünüm ŐiŐitsünler, didi. (66a-4)

- **-ar,-er:** Genellikle renk bildirmek için kullanılan bir ektir.

Ya'ne yılduzlar ve ƙarañudan ağ-ar-mış irte hađđı-çün kim ... (102a-2)

- **-de/-da/-te/-ta:** Sadece birkaç kelimedede görölür.

Andan eytdi: Ādem oğlanını kendü cāhıllıđı al-da-dı. (105a-5)

... mecmū'ı geleler, Hađ Hađretinde hađlu hađđın is-te-y-e-ler. (79a-9)

- **-la/-le:** Oldukça işlek bir ektir.

Pes mü'minlerüñ cānını yumuŐađ çekerler, andan bir sā'at ƙorlar ki diñ-le-n-ür. (83a-6)

Bularuñ ardınca varalum, dükelini dutup yağalayup getürelim, öldürelüm. Pes Fir'avn çerisi at-la-n-dı-lar. (86b-7)

Çün mi'rācdan geldi, mü'minlerüñ ƙulađların dutup muŐtu-la-dı. (63a-4)

Bismi'llāhi'r- rađmāni'r-rağım, ya'ne baş-la-du-m Tañrı adı-y-la... (63a-12)

Ol yüz rađmetüñ toğsan toğkuzın āđiretde điz-le-di. (63b-11)

Ve size de anca nesnelere bađıŐ-la-y-am... (64a-12)

Andan ben eytdüm: İy oğul, Hağ Ta'ālā senüñ-ile ne iş-le-di? (64b-8)

İy nice cabbārları dağı muğı ve münkād ƙılam kim añ-la-y-a-lar. (66b-13)

Andan Őoñra ƙıyāmet ƙoparavuz ve bunları oddan zincirler-ile bağ-la-y-up zebāñilere virevüz. (67a-9)

Ol direk zārī zārī iñ-le-di. (66a-5)

Kur'ān gibi kitāba inanmaduñuz ve Şimdi söy-le-düg-üz-üñ fāyidesi yokdur diyeler. (67b-13) (söy-le-> söz-le-)

Ve anlar kim oddan ağaçlara aşılır kopalar âdemleri bege ve şulţānlara
ġammaz-la-y-an-lar olalar (71b-7)

Yā Muḥammed, eger mü'min kullarımı kendü geñine kosalım, şolok sā'at
şeyāţīn anı kap-la-r-dı. (131b-12)

- **-r:** Nadir kullanılan bir ektir.

Ḳıyāmet öñince altı nişān belü-r-e. (99a-8) (<belgü-r-)

Ha çağ-ı-r-ur: Aç oldum, aç oldum. (88b-9) (çağ-ı-r-)

- **-sa/-se:** İstemek, arzu etmek anlamları vardır.

Ḥaḳ Ta'ālā emr itdi Cebrā'īl'e ki tiz in uçmağdan, bir ayğur-sa-k kısrak al.
(87b-4)

b) **Fillden fiil yapan ekler:**

- **-i:** Az kullanılan bir ektir.

...ben-dahı senüñ alnuñ saçına yapışıp yüzüñ üzerine sür-i-y-ü sür-i-y-ü Ḥaḳ
Ḥazreti'ne getürem. (78a-13)

ve ol ferişte kim şolında durur, dāyim günāhları yoya, dīvānından kaz-ı-y-a
gidere, (107b-10)

Bir gün Süleymān peygāMBER ibiklüce toyğara kak-ı-dı. (78a-11)

- **-ele:** Sadece bir sözcükte bulunur.

Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını dep-ele-r-i-di, itine yedürür-idi.
(100b- 4)

- **-y:** Eski Türkçe'de "d" olarak kullanılmaktaydı. Eski Türkçe'deki "d"ler Batı Türkçesi'nde "y" olmuştur. Aslında bir ettirgenlik ekidir, ancak bu ettirgenlik anlamını yitirdiği için onu ettirgenlik ekleri arasına almak yerine buraya koymayı uygun bulduk.

... ve her bir günü biñ yılca dur dünyā yıllarından kim sa-y-ar-sız. (72b-13)

Fir'avn kavmi Nîl'den şu alurlardı, hemân-kim kablarına ko-y-ar-lar-dı tâze kan olurdı, (84b-13)

Çatı Ekleri:

Yukarıdaki fiilden fiil yapan eklere ilave olarak çatı eklerini de fiilden fiil yapan ekler kategorisinde düşünmeliyiz.

Ettirgenlik ekleri (faktitif):

- **-ar/-er:** Geçişli fiiller yapar.

Andan şoñra kıyâmet kop-ar-a-vuz. (67a-8)

Ya'ñî tâ ki çık-ar-u-ruz biz ol yağmur sebebi-y-le dâneleri ve otları. (70b-6)

Hâk Ta'âlâ bu yiri gid-er-e, bir ayruk yir, tâhir yir getüreler, (77b-11)

- **-ur/-ür:** Ekin vokali daima yuvarlaktır. Geçişli fiiller yapar.

... 'avrat yüklü olsa toğ-ur-mak vakti olıcağ bir çukur kazardı. (100b-2)

Hâk Ta'âlâ kıyâmet güninde aña mühürlü şarâbdan tahür iç-ür-e. (107b-2)

ol küfrüñ ve şirküñ 'azâbını size art-ur-ma-y-a-vuz. (74b-7)

- **-ğur/gür:** Ekin vokali daima yuvarlaktır. Geçişli fiiller yapar.

Ya'ñî şol kalıñlıg-ıla işbu yücelik-ile direksüz dur-ğur-du-k, (70a-6)

... kâdirdür kıyâmet koparmağa ve ölüleri dir-gür-me-ge. (70b-13)

- **-t:** Ek, iki vokal arasında sedalılaşarak "d" olmaktadır.

Yâ Muhammed, Hännâne diregin inle-d-em. (65b-11)

Ey-t-di-ler: Faķır ya'ñî dervîş oldur kim anuñ hîç nesnesi olmaya. (78b-13)

Hâk Ta'âlâ feriştehlere buyura, dört yanından çekeler, büyü-d-e-ler. (78a-1)

Dağı anuñ günâhını alup anuñ boynına yükle-d-e-ler. (79a-13)

Kur'an'dan baña dağı öğretgil ve beni oku-t-ğıl didi. (92a-13)

Muķātil eytdi-kim; kimi Tañrı diler-ise bu Qur'an'ı (3) aña añla-d-a. (93b-3)

... illā ol sücinüñ қоқusı dutaydı, esri-d-e-y-di. (114b-5)

İkinci mu'āmele dāyeler-ile bisle-d-ür. (120a-10)

Ne dilerse işlemege ķādirdür, gāh öldürür ve gāh diril-d-ür

- **-dur/-dür/-tur/-tür:** Oldukça yaygın bir ektir. Geçişli filer yapmak için kullanılır.
...ve za'if ümmetlerüñe kāfirlerüñ pehlevānların boynın burup bas-dur-am,
(66b-11)
Ve dañı en-dür-dü-k biz şıkıcılardan, ya'nī bulutlardan dökülici şuları.
(70a-10)
"Mu'şirāt" ol yıldür kim yağ-dur-ma-ğa bulanmış ola; ammā henüz yağdurmadı. (70b-2)
Çün Hāķ Ta'ālā tamu ehlinüñ aħvālin bil-dür-di, pes imdi uçmaķ ehlinüñ aħvālin beyān kıılır. (74b-10)
- **-der/-ter:** Sadece üç kelimedede görölür.
Eyitdi: Yā ata, şol vaķt-kim her birüñüz benden yüz dön-der-dü-ñüz...
(64b-9)
- **-z:**
Müberrid eydür: "Mu'şirāt" didügi tam-z-ur-ı-cı demek olur. (70b-3)
...ħayvāncuķlar dölçügezlerini em-z-ür-ür-ken ayacuķların ķaldurup...
(63b-9)

Edilgenlik Ekleri:

- **-l:** Asıl edilgenlik eki budur. Metinde bolca kullanılmıştır.
...anuñ sebebi ile dāyim añ-ı-l-ur-lar. (61b-9)

Pes ʔamuda ʔalmaġuñ saġıŝı götür-ü-l-di, ebedī ʔalmaġ ħāŝıl oldı. (73a-12)

ʔıyāmet güninde süs-ü-l-en süsenden ħaġġın ala. (79b-7)

ʔaçan uçmaġ ehli uçmaġa ve ʔamu ehli ʔamuya buyur-u-l-sa-lar... (80a-9)

...göm-ü-l-en ʔızlardan sor-ı-l-a kim ne suçdan ötürü depelediler. (100b-7)

Yaʕnī daġı ʔaçan caġīm ʔamusı kızdur-u-l-sa. (101a-3)

... ve ʔaçan yılduzlar dök-ü-l-se. (104b-2)

Yaʕnī ol süciye "tesnīm"den kat-ı-l-mış ola. (114b-11)

Bu bir yılduzdur ki at-ı-l-dı, Ĥaġ Taʕālā'nuñ niŝānlarından bir niŝāndur.
(130b- 1)

Ve anlar kim oddan aġaçlara aş-ı-l-ur ʔopalar ... (71b-7)

- -n: Bu edilgenlik eki sadece ünlü veya "-l" ile biten fiil tabanlarına gelir.

Rivāyet kıl-ı-n-dı Berrā' bin ʕĀzibden ol eyitdi: (71a-3)

Uçmaġdan bir altun kürsi ʔıġarġıl kim gevher-ile ve yāġūt mercān-ile beze-n-miş ola. (89a-9)

Muġātil eytdi-kim; kimi Tañrı diler-ise bu ʔurʕān'ı aña añlada, bu ʔurʕān-ıla ol Ĥaġ Taʕālā diledüġi kişi ögüt-le-n-e. (93b-3)

Pes ġür şol nesnelerdendür kim müslümānlar anuñ-la ʕazīz olur, yaʕnī aġırla-n-ur. (94b-6)

"Levġu'l-maġfūz" bir feriştenüñ öñündedür ki adı Māṭırıyūn'dur ve ol levġ ŝeyṭānlardan bekle-n-miş-dür. (129b-1)

Yaʕnī ʔaçan bunlaruñ üzerine ʔurʕān oku-n-sa secde itmezler. (119a-13)

DönüŖlülük Ekleri:

- **-n:** DönüŖlülük, geçiŖli fiillere "-n" eki getirilerek sağlanır.

... ve tağlar yir üzerine düŖeler ve katı depre-n-e-ler.(99a-10)

Cebra'îl her seçer vaķtinde ol ırmağa girür yu-n-ur. (76a-8)

... bāŖed ki ol gözsüz müslimān ola ve yazuķlarından arı-n-a (93a-2)

‘ArŖ altına varup silk-i-n-di. (62b-6)

Kimisini esīr kılasız ve kimisini ķul ķaravaŖ id-i-n-e-siz, hizmet ideler.
(67a-7)

... hemān ķadehler gör-ü-n-e ammā kim getürdüği bilinmeye. (75a-10)

Cānum rāhat oldu, sev-i-n-dü-m. (122a-13)

Nice aldanmıŖlar perde altında ört-ü-n-miŖ-dür. (105b-11)

.... gök haķķı-ķün kim dünin āŖikāre olur, gündüzün gizle-n-ür. (131a-5)

- **-l:** Geçişsiz fiiller yapar.

Ya‘nī kıyāmet ķopsa gök aç-ı-l-a ķapular ola. (71b-11)

... ve yir ŖarŖ-ı-l-a ve havāya uça. (99a-10)

Bunlar bu hāilde iken nāęāh yir yar-ı-l-a. (99b-3)

ya‘nī kaçan gökler yerinden dart-ı-l-sa ve ķopsa ve andan dürülse. (101a-2)

... kaçan ķul bir günāh işlese bir barmağı yum-ı-l-ur. (112a-13)

... halkdan ayr-ı-l-up bir yirde (12) dolanmıŖlar-ıdı. (126b-11)

Ya‘nī yaradıldı bu insān Ŗol Ŗudan-kim ol Ŗu ana rahmine dök-i-lür. (132a-2)

İşteşlik eki

- -ş: İşteşlik için tek bir ek vardır. Geçişli ya da geçişsiz fiillere gelebilir. Fiile beraberlik, birliktelik anlamları katar.

Ne nesneden şor-ı-ş-ur-lar ve dart-ı-ş-ur-lar işbu müşrikler? (64a-5)

"Kellā seya‘lemüne" işâretdür ‘āriflerüñ ir-i-ş-dük-ler-i vaqte. (68b-1)

Kaçan deñizler dut-u-ş-sa, od olsa. (99a-2)

... buları maşaraya dutup gül-i-ş-dü-k diyüp sevin-i-ş-di-ler, tena‘‘üm kıldılar (115b-11,12)

2. FİİLLERDE OLUMSUZLUK

Eski Anadolu Türkçesi'nde fiillerde olumsuzluk eki bugün olduğu gibi "-me, -ma"dır.

‘Ārif oldur kim Allāh'dan qorqa, günāh işle-me-y-e, didi. (69b-5)

Çün bu belā bulardan gitdi, girü dön-me-di-ler, cāzūsın didiler. (84b-9)

Sen beni öldürimezsın tā ben didüğüm dut-ma-y-ınca. (125b-4)

Gice ve gündüz rāhatlıkları kal-ma-dı. (84b-7)

Diğer zaman eklerinden farklı olarak geniş zaman ekinin olumsuz anlamı bu eklerle değil, "-mez, -maz" ekiyle sağlanmaktadır.

Şol gün-kim bir niceler inanurlar ve bir niceler inan-maz-lar. (65a-12)

Ben kimseye şifā vir-mez-in, qamulara şifā viren Allāh'dur. (124b-11)

3. FİİL ÇEKİMİ

Çekimli fiiller, bir oluş ya da kılışı şahsa, zamana, dilek veya isteğe bağlı olarak bildiren kelime türleridir.

a) Şahıs Ekleri

Fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri, zamir menşeli ve iyelik menşeli olmak üzere başlıca iki gruba ayrılır. Emir kipi için ise ayrı ekler kullanılmıştır.¹³

Zamir kökenli şahıs ekleri:

Bunlar, şahıs zamirlerinin zamanla ekleşmesiyle oluşmuş şahıs ekleridir.¹⁴

1.tekil şahıs: "-am, -em", "-van, -ven", "-ın, -in"

Metinde en yaygın kullanılan şahıs ekleri "-am, -em" dir.

Şöyle bilür-em-ki "ahkâb"uñ birisi seksen yıldur. (72b-7)

İy Hannân, uş yakında ölüm şerbetin ıçiser-em. (66a-12)

Metin boyunca iki kez "ven" şahıs ekine, bir kez de "-van" şahıs ekine rastlanmaktadır.

Va' de kılduk size yakın 'azābı göstere-ven diyü, ya'nî kıyāmet günini.
(77b-4)

Ben Tañrı dahı bunlara az zamān mühlet vireyin kim bunlara diledüğüm işi
işleye-ven. (133b-1)

Muştıla yā Muhammed ol kâfirlere incidici 'azāb-ıla kim kılısar-van.
(119b-8)

Metinde on kez "-ın ya da -in" şahıs ekleri kullanılmıştır.

Ya'nî benden ğayrı ayruķ size hıç Tañrı bilümez-in didi. (89b-12)

¹³ Özkan, a.g.e., s.135.

¹⁴ Korkmaz, a.g.e., s.571.

Dīnūnden döngil yoḥsa seni bıçķu-y-ıla iki pāre kılr-m, didi. (124b-13)

1.tekil şahıs: "-sın, -sin"

Ben eyitdüm: İy gözüm nūrı ve göñlüm yemişi, ciger küşem, niçün atañ selāmın almaz-sın? (64b-5)

Evet, her bir sürenūñ evvelinde bir dürlü şevāb işide-sin. (63a-8)

1.tekil şahıs: Bunun için ayrı bir ek yoktur.

Pes güyā ki Hāk Ta'ālā eydür. (64a-11)

1.çoğul şahıs: "-uz, -üz", "-vuz, -vüz"

Metinde geniş zaman ve menfî geniş zaman eklerinden sonra "-uz, -üz" şahıs eklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Benī İsrā'ıl eytdi: Yā Mūsā, gözümüz ile görmeyince inan-maz-uz. (88a-11)

Eger Mūsā'nuñ girü kılan kışşasın şerḥ idersem söz uzar, maķşūddan ırak düş-er-üz. (89a-13)

Metinde 1. çoğul şahıs eki olarak kullanılan bir ek de "-vuz, -vüz" ekidir. Toplamda "vuz" eki on beş kez, "-vüz" eki ise sadece sekiz kez geçmiştir. Bu ekin çoğunlukla istek kipinden sonra, bunun dışında üç kez de şart kipiyle kullanıldığı görülmektedir. Bugün şart eki sadece iyelik menşeli şahıs ekleriyle kullanılmaktadır. Bu metinde ise çoğunlukla iyelik menşeli şahıslarla kullanılmasının yanında sadece 1. çoğul zamir ekinde zamir menşeli şahıs ekleriyle de kullanılması dikkat çekicidir.

Anuñ elin dut-a-vuz, bilmedügin bildür-e-vüz, (65b-6)

İş ve dilek bizüm elümüzdedür, diler-i-se-vüz uya-vuz Hākķ'a, diler-i-se-vüz uymayuz. (103a-11)

Eger şalavât şevâbına meşğûl olursa-vuz, aşl maşsüddan ayruķ düşerüz.
(122b-7)

1.çoğul şahıs: "-sız, -siz"

Metinde toplam yirmi kez "-sız, -siz" eki kullanılmıştır.

Taķdîr-i İlâhî şöyledür kim dükelüñüz benüm ölümüm göre-siz. (66b-5)

Ya'nî haķķā ki siz aldanmış-sız ve bizi yalan mı dutar-sız kim bayıķ sizüñ
üzerüñüze şaķlayıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardur (106a-12)

İy ulum, işbu didigüñüz siz mezhep idinür mi-siz? (113a-8)

1.çoğul şahıs: "-lar, -ler"

Ve bir niceleri kaçrāndan cübbeler geymiş ola-lar. (71b-1)

İyelik kökenli şahıs ekleri:

Bu ekler de aslında birer iyelik eki iken, zamanla fiil çekimlerinde şahıs gösteren ekler olarak da kullanılmışlardır.¹⁵ Bu ekler, görülen geçmiş zaman ve şart kiplerinden sonra kullanılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi şart ekiyle 1. çoğul şahıs eki kullanılırken -diğer kullanımların aksine- zamir menşeli şahıs ekleri kullanılmıştır.

1.tekil şahıs: "m"

İñleyüp zārılık kıl-du-m. (64b-11)

İşbu koyunlardan kaçğısın dutar-ı-sa-m benüm olsun dir idi. (108a-13)

¹⁵ Korkmaz, a.g.e., s.571.

1.tekil şahıs: ñ

Ve tatlu yār ve mūnis ol-du-ñ, didüm. (65a-3)

Eger rızķ ister-i-se-ñ raḥmān adımı oķı tā ki şanmaduĝuñ yirden rızķlar virem, (97b-12)

1.tekil şahıs:

Bu şahıs için ek kullanılmamıştır.

Resūl Ḥazreti çün bunu işitdi, şāz oldı. (63a-2)

1.çoĝul şahıs: "-k, -ķ"

Biz dünyādan git-dü-k, şevāb kazanmaķdan kal-du-k. (64b-6)

1.çoĝul şahıs: "-ñuz, -ñüz"

Eyt bulara ki dünyāda Muḥammed'e inanma-du-ñuz. (67b-13)

1.çoĝul şahıs: "-ler, -lar"

Pes benī İsrā'īl eyt-di-ler: Uş Fir'avn yitdi, di-di-ler. (86b-12)

b) Haber ve Dilek kipleri

(1) Haber (Bildirme) Kipleri:

Görülen geçmiş zaman:

Eski Anadolu Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman anlamı veren ekler "-du, -dü, -dı, -di" dir. 3. tekil ve çoĝul şahıslarla düz ünlülü ekler kullanılırken diĝer bütün şahıslarla ekin yuvarlak ünlülü şekilleri kullanılmaktadır.

İlerü yürü-dü-m, oğluma selām vir-dü-m, selāmum alma-dı. (64b-4)

Beni yaluñuz sinlede koyup git-dü-ñüz... (64b-10)

Biz dünyādan git-dü-k, şevāb kazanmağdan kal-du-k. (64b-6)

Ve tatlu yār ve mūnis ol-du-ñ, di-dü-m. (65a-3)

Ol deñize tal-dı, çık-dı. (62a-13)

Duyulan geçmiş zaman:

Eski Anadolu Türkçesi'nde duyulan geçmiş zaman eki her zaman "-mış, -miş" dir.

Bu ekin yuvarlak ünlülü şekillerine bu dönemde rastlanmaz. Metinde de ekin sadece düz şekilleri kullanılmış, ek yuvarlak ünlülü bir kelimeye geldiğinde bile düz şekli tercih edilmiştir.

‘Ulemā ihtilāf kıl-mış-lar-dur kim rūḥ ne nesnedür. (75b-8)

... gördi-kim ḥatūnı iki kız toğur-mış, büyü-miş-ler. (89a-5)

Bu dönemde duyulan geçmiş zamanı karşılamak için kullanılan, metinde de birkaç örnekte karşımıza çıkan bir kullanım daha vardır. "(y)up durur, -(y)üp dūrür" ya da onun kısaltmış biçimi "(y)up dur, (y)üp dūr" şeklinde kullanılan bu ekin metindeki kullanımlarına bakalım:

Ve Şeyḥ Sa‘dī ḥavvāşş-ı Qur’ānda getür-üp dūrür. (63a-10)

Ya‘nī bedürüstī faşl günü ya‘nī kıyāmet günü kim va‘de kılın-up durur.
(70b- 10)

Nite-kim ḥadīş gel-üp-dür kim ṭamu ehli ṭamuda şu dileseler, Ḥaḳ Ta‘ālā zebānīlere buyura kim bulara ḥamīm içürüñ. (74a-4)

Rivāyetde gel-üp-dür kim Hāḳ Ta‘ālā evvel bir ḳalkān gibi yiri desdegirmi yaratdı, dāyim ḫareket iderdi. (69b-8)

Nite-kim ḫadīṣde gel-üp-dür, Resūl Ḥazreti'nden-kim eytdi: ... (63b-6)

... her bir ditremeginden yüz biñ ferişte yaradılır Ḥazret-i Cebrā'īl'ün şüretinde, ve ol feriştehler şaf ba‘la-y-up durur-lar, başlarını aşığa dutmuşlardır. (76b-2)

Hāḳ Ta‘ālā yer üzerinde ferişte koy-up durur, her kim benüm ümmetümden birisi baña şalavāt virse ol şalavātı alurlar, benüm ḳabrüme getirürler. (121b-10)

Yā Muḫammed, her mü'mine yüz altmış ferişte müvekkel kıl-up-durur-ın ki anı şeytāndan ḳorurlar. (131b-8)

Tafrı Resūli'nden gördüm Şaḳīf ḳavminüñ çoğacı yirinde burya söyken-üp dürür-idi. (130a-5)

Anbarlarımız tolu tolu durur, zaḫīrelerimiz çok, iki üç yıl yiter, dutmazuz didiler ve eytdiler: (84a-7)

Geniş Zaman:

Eski Anadolu Türkçesi'nde geniş zamanı karşılayan ekler bugünkünden farklı değildir. Ünsüz ile biten tabanlarda "-ur, -ür " ve bazen "-ar, -er", ünlü ile biten tabanlarda ise bu eklerin "-y-" yardımcı sesi almış hali kullanılmıştır, nadiren de "-r" eki tek başına kullanılmıştır. Metinde ekin "-ur, -ür" biçiminin olup "-ır , -ir" düz ünlülü biçiminin yaygın olarak kullanılmaması Eski Anadolu Türkçesi'nin yuvarlaklaşma temayülünün güzel bir örneğidir.

Ebū Bāyezid Beṣṭāmī ey-d-ür: (69a-1)

"Mu'şırāt" didügi kaçırğalu yıllerdür kim bulutları sık-ar-lar. (70b-1)

Nite-kim Hāḫ Ta'ālā kelām-ı ḳadīmde ḫaber vir-ür: (85a-9)

Birine 'Aṭā ve birine Cūd ve birine Semāḫat di-r-ler. (62a-2)

Meşelā şuña beñze-r ki;... (77b-13)

Menfi geniş zaman eki için "-maz, -mez" eki kullanılmaktadır.

Şol gün-kim bir niceler inanurlar ve bir niceler inan-maz-lar. (65a-12)

İbn-i 'Abbās gizler-idi, ḫalka ey-t-mez-di. (76b-10)

Gelecek Zaman:

Eski Anadolu Türkçesi'nde yaygın kullanılan gelecek zaman eki "-ısar, -iser"dir. Eski Türkçede gelecek zaman için -gay, -gey, -daçı, -deçi, -taçı –teçi, -çı –çi, -ça, çi kullanılmaktaydı¹⁶, bugün ise "-ecek, -acaḫ" eki gelecek zaman eki olarak kullanılır. Eski Anadolu Türkçesi'nde ise "-ısar, -iser" in yanında "-ası, -esi" sıfat-fiil eki olarak kullanılan ek de zaman zaman gelecek zaman eki fonksiyonunda kullanılmaktadır. Bizim metnimizde kullanılan gelecek zaman eklerine bakacak olursak "-ısar, -iser" ve "-ası, -esi" eklerinin hemen hemen eşit sayıda kullanıldığını görürüz. "-ısar, -iser" eki bugün hiç kullanılmazken, "-ası, -esi" eki gelecek zaman eki fonksiyonunu yitirmiş, sadece sıfat-fiil yapan bir ek fonksiyonuyla bugün de dilimizde varlığını sürdürmektedir. Eski Anadolu Türkçesi'nde bu kadar yaygın olan bu ekin bugün kullanımını yitirmiş olması, onun yerine o dönemde çok nadir kullanılan "-ecek, -acaḫ" ekinin bugün tek gelecek zaman eki olarak yaşıyor olması dikkate değerdir.

¹⁶ Gabain, a.g.e., s.82.

Nitekim bizim metnimizde de sadece iki örnekte, "-ecek, -acak" eki gelecek zaman eki olarak kullanılmıştır.

Ve kâfirler ol rahmetden mahrûm kal-ısar-lar-dur. (63b-6)

İy Hannân, uş yakında ölüm şerbetin iç-iser-em. (66a-12)

Ol bize dön-esi-dür ve gürdan kıpup şoru hisâb vir-esi-dür. (118b-1)

Kâfirler kıyâmet gününde Tañrı'nuñ rahmetinden ve kerâmetinden mahrûm ve maḥcûb ol-ası-dur. (112b-10)

Ya'nî bu vāv, vāv-ı kâsemdür. Pes Hâk Ta'âlâ and içer, eydür: Vallâhi şamuya uğra-y-acak-sız demek olur. (72a-6)

Nidâ geldi-ki yaz kıyâmete degin ne ol-acag-ı-sa. (130b-2)

NOT: Bazı araştırmacılar -(y)A şeklinde bir gelecek zaman ekinin varlığından da söz ederler. Bu ekin geniş zaman ve şimdiki zamanı da gösterdiği, istek kipinde de yaygın olarak kullanıldığı görüşünü öne sürerler.¹⁷ Bize göre, -(y)A ekini Eski Anadolu Türkçesi'nde kullanılan bir gelecek zaman eki olarak değerlendirmek yerine, bir istek kipi olarak ele alıp fiile bazen gelecek zaman anlamı katabileceğini söylemek daha doğrudur. Nitekim Türkçe'de haber ve dilek kipleri arasında bu tür anlam kaymaları yaygın olarak bulunur.

Şimdiki zaman:

Eski Anadolu Türkçesi'nde yaygın olarak bilinen bir şimdiki zaman eki yoktur. Metinlerde şimdiki zaman anlamı, genellikle geniş zaman kipleriyle veya "-a, -e" istek ekleriyle karşılanmaktadır. Bugün kullandığımız "(I)yor" biçimi ise, şimdiki

¹⁷ Güreer Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, 2.bs., Ankara, TDK Yay., 2007, s.102.

zaman çekiminde 15. yy'dan sonra kullanılmaya başlanan¹⁸ "-(y)A yorur" biçiminden gelmektedir. Metnimizde de şimdiki zaman anlamı genellikle istek kipi ya da geniş zaman kipiyle karşılanmıştır. Ancak bunun dışında sadece tek bir örnekte şimdiki zaman eki olarak "(I)yorur" biçiminin kullanıldığı görülür. Bu durum, metnin yazıldığı dönemde "(I)yorur" şimdiki zaman ekinin kullanılmaya yeni başladığını göstermektedir.

Pes Hâk Tā'ālā emr eyledi Rıdvān'a kim; benüm kelīmüm gel-(i)-yorur
benüm-ile münācāt kıлмаğa. (89a-8)

(2) Dilek (Tasarlama) Kipleri:

İstek kipi:

Fiile istek, dilek anlamları veren bu ek, fiilin öznesinin kafasında tasarladığı, yapmayı arzu ettiği bir durumu anlatmak için kullanılır. Eski Anadolu Türkçesi'nde istek kipi "-a, -e" dir. " Eski Türkçedeki gelecek zaman eki durumundaki "-ğa, -ge" Eski Anadolu Türkçesi'nde ön sesteki "ğ/g" ünsüzlerinin eriyip kaybolması ile "-a,-e" şekline dönmüştür.¹⁹ Gürer Gülsevin tasarlama kiplerinin diğer bir değişle istek, şart, gereklilik ve emir kiplerinin birbirinden farklı değil, aynı kategoride değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Gülsevin'e göre; bugün "dilek-istek kipleri" başlığı altında ayrı ayrı değerlendirilen bu ekleri, Eski Anadolu Türkçesi'nde fonksiyonları itibarı ile ayırabilmek çok güçtür. Aynı ek, hem emir, hem istek hem de gereklilik bildirebilmektedir.²⁰ Ancak, biz bu çalışmamızda dilek kiplerini dört ayrı kategoride değerlendirmeyi ve aradaki anlam kaymalarını örneklerle göstermeyi daha uygun bulduk.

¹⁸ Gülsevin, a.g.e., s.98.

¹⁹ Özkan, a.g.e., s.139.

²⁰ Gülsevin, a.g.e., s.106.

Zeynep Korkmaz *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı kitabında 1. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde yer alan "(y)-AyIm, -(y)IIm" eklerini de istek eki olarak değerlendirir²¹. Bunun sebebi emir kipinin 1. şahısın olup olamayacağı ve bu sebeple bu ekin istek eki olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorunudur.

Ahmet Bican Ercilasun konuyla ilgili makalesinde²² bu husustaki farklı düşünceleri dile getirdikten sonra insanın kendi kendine emredebileceğini öne sürerek ("Ahmet dedim kendi kendime kalk ve çalış"²³ örneğinde olduğu gibi.") bu eklerin istek eki değil de emir kipi olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Kaldı ki yukarıda gelecek zaman eki bahsinde değindiğimiz gibi, bir ek Eski Anadolu Türkçesi'nde ve hatta bugün bile farklı görevler üstlenebilmektedir.

Sanırım temel problem eklerin hangi sınıflandırmaya tabi tutulması çelişğinden kaynaklanmaktadır. Eğer sınıflandırmamızı anlam üzerinden yaparsak "-(y)AIIm" ve "-(y)AyIm" eklerini istek kipi içinde değerlendirebiliriz. Ancak, bu çalışmamızda eklerin ana sınıflandırmasında biçimi ön planda tuttuğumuzu ve ara başlıklarda kullanım farklılıklarını göz önüne aldığımızı düşünürsek, bu iki eki emir kipi bahsinde değerlendirmemiz gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şimdi de metnimizde geçen "-a, -e" istek eklerini ve aldıkları farklı anlamları örneklendirelim:

Her kim ikindü namāzından soñra ‘Amme süresin vażıfe idinse, gözi nūri
hergiz eksilme-y-e ve dāyim artmağda ol-a. (63a-11)

Anuñ elin dut-a-vuz, bilmedügin bildür-e-vüz. (65b-6)

²¹ Korkmaz, a.g.e., s.648.

²² Ahmet Bican Ercilasun, "Türkçe'de Emir ve İstek Kipi Üzerine", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 505, Ocak 1994, s.3.

²³ Ercilasun, a.g.m., s. 4.

gelecek zaman fonksiyonunda;

Baňa rivāyet irişdi-kim geyik ve kamu dürlü canavarlar kıyāmet güninde kaçan ādem oğlanlarını uzun uzak ğuşşa ve kayđular korđular içinde gör-e-ler, bir kezden ey-d-e-ler: (80a-6)

İşitdüm Resül'den kim kıyāmetde ħalāyık ʿuryān kop-a-lar. Ben eytdüm: Yā Resülü'l-lah, ol gün ʿavratlar nite ol-a-lar? (100b-10)

şimdiki zaman fonksiyonunda;

Neň dođdı? Eytdi: Nem dođa ya ođul veyā kızdur. Resül Ĥazreti eytdi: Kime beňze-y-e? Eytdi: Ya atasına veyā anasına beňze-y-e. (106a-6)

şart fonksiyonunda;

Yaʿnī ol gök ħađkı-çün kim yağmurı ve rızkı kıllara her yıl indürür ve eger böyle olma-y-a-y-ıdı, kamu kıllar ve yılkılar helāk olaydı dir. (133a-3)

emir fonksiyonunda;

Pes vağt-i namāzı bulara farz eyledi-kim ol beş sāʿat içinde kıl-a-lar. (91b-11)

ihtimal anlamında;

Yaʿnī ol gök ħađkı-çün kim yağmurı ve rızkı kıllara her yıl indürür ve eger böyle olmaya-y-ıdı, kamu kıllar ve yılkılar helāk ol-a-y-dı dir. (133a-4)

Emir kipi:

Emir kipi için tek bir ek bulunmamakta, kip şahıslara göre farklı şekiller almaktadır.

1.tekil şahıs: -ayın, -eyin, -ayım, -eyim

Metinde sadece –ayın, -eyin biçimleri kullanılmıştır.

Baña bir minber düzüñ, aña çıkayın, va‘z ve naşîhat id-eyin. (66a-3)

Ben kocaldum, işden kaldum, baña bir oğlan virgil, ben aña cāzūluk öğred-eyin. (123b-4)

2.tekil şahıs: bazen eksiz ya da –ğıl, -gil ekleri kullanılmıştır.

Bize haber vir-gil kim rûh ne nesnedür? (75b-10)

Yā Mūsā, eyt ben-i İsrā’îl'e, degme evde bir oğlak boğazlasunlar, (86a-5)

3.tekil şahıs: -sun, -sün

Bu ekin ünlüsü daima yuvarlak ünlüdür.

Degme evde bir oğlak boğazla-sun-lar, kanın evleri kapusunda durut-sun-lar, bu nesne nişān ol-sun. (86a-6,7)

1.çoğul şahıs: -alum, -elüm.

Bu ekin de ünlüsü daima yuvarlak ünlüdür.

Var-alum ‘ameller kıl-alum ve günāhlardan ırak ol-alum. (67b-7)

2.çoğul şahıs: -ñ, -uñ, -ñuz, -ñüz.

Her biriñüz köşkler yap-uñ (62a-10)

Siz dañı bu süre’yi (4) okuyıcağ secde eyle-ñ. (119b-4)

3.çoğul şahıs: -sunlar, -sünler.

Pes ādemler bak-sun-lar kim ne nesneden yaradıldılar. (131b-13)

Şart Kipi:

Eski Anadolu Türkçesi'nde şart kipi bugün de olduğu gibi "-se, -sa" ekidir. Ek, Eski Türkçe'de uzun süre "-sAr" eki olarak kullanılmış, daha sonra yine aynı devre içerisinde "r"si düşerek "-sA şeklini almıştır.²⁴

Şart kipi bugün de olduğu gibi şahıs ekleriyle çekimlendiğinde yanına iyelik menşeli şahıs eklerini almaktadır. Bu kural sadece şart kipinin 1. çoğul şahıs ekli şekli için geçerli değildir. Eski Anadolu Türkçesi'nde 1. çoğul şahısta şart kipi, yanına iyelik menşeli şahıs eki olan "k/k yı değil, zamir menşeli şahıs eki olan "-vuz, -vüz"ü almıştır. Bu durumun Eski Türkçe'den kalma bir özellik olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim şart kipi Eski Türkçe'de zamir menşeli şahıs ekleriyle çekimleniyordu. koysar-men, koysa-sen gibi.²⁵ Batı Türkçesi'ne geçildiğinde ise şart kipi, bütün şahıslarda iyelik menşeli ekler almaya başlamıştır.

1. şahıs:

Yā Muhammed, eger mü'min kullarımı kendü geñine ko-sa-m, şolok sā'at şeyā'īn anı kaplardı. (131b-12)

2. şahıs:

Kaçan bilin-se-ñ, beni kimseye eyitmegil. (124a-9)

²⁴ Ergin, a.g.e., s.309.

²⁵ Ergin, a.g.e., s.309.

3. şahıs:

Kaçan kim Hağ Ta'ālā bir kılını sev-se Cebrā'īle emr ider. (69a-10)

1. çoğul şahıs:

Metinde basit zamanlı şart kipinin 1. çoğul şahıs eki almış haline rastlanmamıştır.

Geniş zamanın şartı şeklinde bir kullanım bulunmaktadır.

Eğer şalavāt sevābına meşğul olur-sa-vuz, aşl maşsüddan ayruğ düşerüz.
(122b-7)

2. çoğul şahıs:

Metinde şart kipinin 2. çoğul şahıs eki almış haline rastlanmamıştır.

3. çoğul şahıs eki:

Kaçan zekātı yığ-sa-lar, virme-se-ler, Hağ Ta'ālā –celle ve 'alā- bunlardan
yağmurı yığa, az yağa. (109a-3)

Metinde şart kipinin şart anlamının dışında farklı görevlerde kullanıldığı
saptanmıştır.

gelecek zaman fonksiyonunda;

Hağ Ta'ālā her bir nesnenüñ hadd ü müddetin zıkr eyledi; ammā tamu ehli
ne-kadar eglen-i-se müddet zıkrı eylemedi. (73a-5)

-dığı zaman, -ınca gibi zaman bildirmek için;

Kaçan kim kâfirler anı gör-se-ler arzū kıllalar. (80a-1)

istek fonksiyonunda;

Eger birisi birisine söz söylemek dile-se ağzını kulağına ururdu, üni varınca çağırur-idi, andan işidürdi. (84b-3)

İhtimal, tahmin, olasılık bildirmek için;

Eger anuñ içinde gemiler ol-sa yürüyeydi, anı içüreler. (73b-7)

Bir görüşe göre şart ekini bir kip olarak değerlendirmek yanlıştır. Bitmemiş bir ifadeyi anlattığı için ve cümlenin asıl yüklemine değil de yardımcı yüklemine geldiği için bu eki bir zarf-fiil eki olarak değerlendirmek gerekir.²⁶ Konuyu metinden aldığımız bir örnekle açıklamaya çalışalım.

Her kim ikindü namāzından soñra ‘Amme süresin vazīfe idin-se, gözi nūri hergiz eksilmeye. (63a-11)

Yukarıdaki örnekte cümlenin asıl yüklemi "eksil-"tir. "idin-" fiili asıl yüklemi desteklemek, açıklamak için kullanılmıştır. Dolayısıyla şart kipi diğer kip eklerinden farklı olarak yardımcı cümleleri kuran bir ektir. Bu sebepten ötürü, bitmiş bir cümleye gelmediği için yani biçimsel olarak diğer eklerden farklı olduğu için gerçekten de "-se, -sa"yı bir kip eki olarak değerlendirmek zordur. Ancak bu konuda genel bir kanı olmadığı için biz yine de "-se, -sa" ekini bir şart eki gibi değerlendirip kip ekleri grubunda ele aldık.

Gereklilik kipi:

Eski Anadolu Türkçesi'nde gereklilik kipi için kullanılan özel bir ek yoktur. Gereklilik anlamı istek kipi "-a, -e" ile sağlanmıştır. Bazen de "gerek" kelimesinin

²⁶ Leyla Karahan, “-sa/-se Eki Hakkında” **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C. II, Sayı: 516, Aralık 1994, s.473.

isim-fiil eki almış eylemlere gelerek gereklilik fonksiyonunu vermek için kullanıldığı görülür.

Ya'ñī ol ādem oğlanınuñ ta'āmına işbu tedbīr dūrür kim gör-e ve 'ibret dut-a.
(95a-13)

Ya'ñī vaqtsüz öten kuşuñ başını kes-mek gerek. (67b-4)

İmdi iy 'azīzler, fırsat elde iken sakın-mak gerek-dür. (79b-3)

4. CEVHER FİİLİ VE BİLDİRME EKLERİ

Cevher fiili ya da ekeylem adını verdiğimiz fiil çeşidi Eski Türkçe'de kullanılan er-fiilinden gelen ve bugün r'si düşmüş olarak kullandığımız "i-" fiilidir. Cevher fiili geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geçmiş zamanların hepsiyle çekimlenebilmektedir. Cevher fiilinin geniş zaman ile çekimlenen şekillerine ise bildirme eki denilmektedir. Bu geniş zamandaki cevher fiillerinin 1. ve 2. şahısları zamir menşeli eklerden gelmiş, 3. şahıs cevher fiilleri ise tur- fiilinden gelişmiştir.²⁷

1. şahıs: -am, -em, -van, -ven, -vanın, -venin, -vam, -vem, in, in. Metinde "-vanın, -venin" ekine hiç rastlanmamıştır.

Ben sizden hoşnūd-am. (64a-12)

Ya'ñī ben sizüñ yüce Tañrıñuz-van. (90a-1)

Ben anlardan yüce-y-in didügi olur. (89b-8)

2. şahıs: -sın, -sin. Ekin ünlüsü daima düzdür. Yuvarlaklık uyumu yoktur.

Ne kişi-sin baña eydivir, didüm. (65a-1)

Çün bu belā bulardan gitdi, girü dönmediler, cāzū-sın didiler. (84b-9)

²⁷ Özkan, a.g.e., s.144.

3. şahıs: -durur, -dürür, -dur, -dür. Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır, yuvarlaklık uyumuna uymaz. Ekin başındaki "d" ünsüzü de her zaman sedalıdır, sedalılık-sedasızlık uyumu yoktur.

Ammā rahīm lafzı hāş-dur, mü'minler içündür. (63b-5)

Takdīr-i İlāhī şöyle-dür kim dükelüñüz benüm ölümüm göresiz. (66b-5)

Evvel firāk hāli zıkr içinde 'arifler iki meretebe dürür. (68b-5)

"Siccīn" yedinci kat yir altında bir yirüñ adıdır, İlyās ve anuñ zürriyeti anda durur. (110b-3)

1. çoğul şahıs: -uz, -üz, -vuz, -vüz. Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır. "Ek, 'biz' zamirinden b>v değişikliği ve dudak ünsüzünün etkisiyle yuvarlaklaşmıştır."²⁸

2. çoğul şahıs: -sız, -siz.

3. çoğul şahıs: -dururlar, -dürürler.

Metnimizde cevher fiilinin çoğul şahıslarına hiç rastlanmamıştır.

5. FİİLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMLERİ

Türkçe'de üç adet birleşik zamanlı fiil vardır:

1. Hikâye birleşik zaman:

Zaman eklerinden birini almış fiile i- fiili getirildikten sonra bu kelimenin görülen geçmiş zaman ekiyle birleştirilmesiyle ortaya çıkar.

Anuñ-içün kim ni'et ve rāhat ve rahmet göster-miş-ler-[i]-di. (83b-5)

Fir'avn korkusundan dön-iser-i-di. (87b-11)

İbn-i 'Abbās gizler-idi, halka eyt-mez-[i]-di. (76b-10)

²⁸ Özkan, a.g.e., s.145.

Resül Hazreti aña tekyelen-ür-[i]-di. (66a-1)

2. Rivayet birleşik zaman:

Zaman eklerinden birini almış fiile i- fiili getirildikten sonra fiilin öğrenilen geçmiş zaman ekiyle birleştirilmesiyle oluşturulur.

Muhammed gözsüzlere, kullara ve kalmışlara uyar-ı-mış, dirler (92b-3)

3. Şartlı Birleşik Zaman:

Zaman eklerinden birini almış fiile i- fiili getirilerek şart kipinin bu gövdeyle birleştirilmesiyle oluşturulur.

Ya'nî kıyâmet gününde kişi ne-kim işledi-y-[i]-se bula. (77b-6)

Nidâ geldi-ki yaz kıyâmete degin ne ol-acağ-ı-sa. (130b-2)

6. FİİLERDE SORU

Eski Anadolu Türkçesi'nde fiillere gelen soru eki bugün de olduğu gibi "mı, mi" dir. Ekin ünlüsü daima düzdür.

Fir'avn-ı la'în eytdi: Ya'nî bu kavm bizden kaçdılar mı? (86b-6)

Ya'nî sizmezler mi ve şanmazlar mı ol kim eksük virürler, anlar girü kopacaqlar degüller mi? (109b-6)

7. BİRLEŞİK FİİLER

Türkçe'de iki türlü birleşik fiiller bulunur. Birincisi bir isim ve bir yardımcı fiil ile oluşur, ikincisi ise bir fiile -a, -e, -u, -ü, -ı, -i zarf fiil eklerinden birinin getirilip ikinci bir fiil almasıyla oluşturulan birleşik fiillerdir.

Birinci yapıdaki birleşik fiiller genellikle yabancı asıllı isim türü sözcüklere it-, kı-, eyle-, vir- gibi fiillerin eklenmesiyle bu kelimeleri fiilleştirme esasına dayanır.

Yâ Muhammed, ben kâfirlere iki dürlü horluk ve rüsvâyılık va' de kıldum;
(67a-4)

Kendü yirlerini tamuda göreler, dahı feryâd ideler. (67a-13)

İy kulum, züll-i 'ubūdiyyet tamām oldı, şimden girü 'izzü rubūbiyyet görgil.
(69a-4)

İkinci yapıdaki birleşik fiillere tasvir fiilleri adı da verilir. Tasvir fiilleri tezlik, sürerlilik, yaklaşma ve yeterlik olmak üzere dört ana başlıkta toplanabilir.

Tezlik fiilleri: "vir-" yardımcı fiili ile yapılır.

Bunlaruñ hâklu hâkkin alıvirdükden-soñra Hâk Ta'âlâ eyde kim; ben sizi yaratdum ve âdem oğlanlarına musahhar kıldum, (79b-12)

Benden dilediler kim Qur'ân okıyam. Pes bu sūre'yi okıyuvirdüm. (130a-8)

Sürerlik fiili: "gör-, gel-, dur-" yardımcı fiilleri ile yapılır.

Vay senüñ cānuña pes fırsat elde iken mazlemeden ırağ olıgör kim pādışāhumuz 'ādildür, bireginüñ hâkku biregüde kımaz. (78b-10)

Pes Resül Hâzreti oturup anuñ-la yeyüdururken bir yıldız düşdi, ol yıldız şuy-ıla taldı, andan od-ıla, pes Ebü Tâlib anı görüp korıkdı. (130b-12)

Böyle diyicak durıgeldüm, ol iki ölçegi birbirine urdum, şıdum. (109a-8)

Yaklaşma fiili: yaz- yardımcı fiili ile yapılır.

Metinde bu yardımcı fiile kurulan bir birleşik fiile rastlanmamıştır.

Yeterlik fiili: bil- yardımcı fiili ile yapılır. Bu yardımcı fiilin olumsuzu ise -mez,maz ekiyle yapılır.

... ne ıç-e-bil-ürlerdi ve ne yun-ı-bil-ürlerdi, ne aş ve ne etmek bişür-i-bil-ürlerdi. (85a-1)

Sen beni öldür-i-mez-sin tā ben didüğüm dutmayınca. (125b-3)

8. İSİM-FİİLLER

Fiillere -me, -ma, mağ, -mek, -ış-, iş eklerinin getirilerek onları isimleştiren şekillerdir. İsim fiil eki almış eylemler isim çekim eklerini alabilmektedirler. Metnimizde kullanılan tek işlek isim fiil eki "-mağ, -mek" ekidir. "-me, -ma" ise sadece bir kelimedede kalıcı isim yapmış olarak görülmektedir.

Ve dağı aş-ma-lar ve yemişler bitürdük ādemler için. (95b-5)

...gözi nūrı hergiz eksilmeye ve dāyim art-mağ-da ola. (63a-11)

Yaʿnī raḥmān dimegūñ maʿnisi rızq virici di-mek olur. (63a-12)

Metinde bugün sıfat-fiil eki ile kullandığımız bazı ifadelerin isim fiil ekiyle kullanıldığı görülür.

Yaʿnī andan öldür-mek-den sonra ve gūra koy-mağ-dan sonra kaçan Hāk Taʿālā dilese ādemi gūrından kopara ve diri kıla. (94b-7)

9. SIFAT-FİİLLER (PARTİSİPLER)

Sıfat fiiller fiillere bazı eklerin getirilerek onların isim gibi kullanılmasını sağlarlar. Sıfat fiil ekleri bazen tamamen isim yerine kullanılır, bazen kalıcı isimler oluşturur, bazen de sıfat göreviyle kelimeleri nitelerler. Metinde kullanılan sıfat fiil ekleri şunlardır:

- **-duķ, -dük:** Geniş zaman ifadesi taşır. Her zaman yuvarlak ünlüdür. Metinde iyelik eki almış şekilleri kullanılmıştır.

Pes Resül Hâzreti rahmân di-düg-i sâ'at bir ak kuş Resül'ün ağzından çıktı. (62a-11)

...ve basma-duğ-uñuz yirleri size mülk kılam, (66b-12)

- **-miş, -miş:** Geçmiş zaman ifadesi taşır. Her zaman düz ünlüdür.

Eger öl-miş-ler-e cân bağışlar-ısa hîç ğarîb ve 'acayib olmaya. (68a-7)

Nite-kim hayzı yakîn gel-miş 'avrata mu'sırât dirler; ammâ hayzı inmemiş ola. (70b-2)

Bu eki almış bazı fiiller kalıcı isimler haline gelmiştir.

Mecmû'-ı yaradıl-mış-lar kim dünyâya geldiler ve gitdiler dükelişi şığışmağ-i için. (78a-3) (canlılar manasındadır)

Ya'nî otlar ve ağaçlar ve dâneler ve ye-miş-ler ve tahıllar... (90b-8) (yiyecek manasındadır)

- **-an, -en:** Geniş zaman ifadesi taşır. Eski Türkçe'deki ğan, -gen ekinin ğ/g sinin düşmesiyle oluştuğu söylenir.²⁹

Ve oku-y-an-lar-a ve diñle-y-en-ler-e fâyide-i 'azîm şevâb hâşıl ola. (61b-10)

"Ġassâķ" tamu ehlinün tamuda yanarken gevdelerinden ak-an şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

- **-r, -ar, -er, -ur, -ür:** Geniş zaman ifadesi taşır.

...bil-ki içdükleri kayna-r şu ola, ğassâķ ve ğıslız ola kim buyurdu: ... (73b-2)

²⁹ Özkan, a.g.e., s.150.

- **-maz, -mez:** Menfi geniş zaman sıfat fiil ekidir.

Andan anı şu üzerine kodı, yarat-maz-dan oñ biñ yıl öñdinden bu yeri Ka'be altına döşedi ve yaptı ve geñitdi. (90b-4)

Ol yılduzlardur kim dünin âşikâre olur ve gündüzin gizlenür, gözük-mez olur, (101b-1)

10. ZARF FİLLER (GERUNDIUMLAR)

Fiillere bazı ekler getirilerek fiilin cümle içerisinde zarf görevini üstlenmesini sağlarlar. Zarf fiil eklerinin ikinci bir görevi ise birleşik fiil oluşturmaktır. Diğer fiilimsi eklerinden farklı olarak zarf-fiil ekleri isim çekim eklerini almazlar. Metinde kullanılan zarf fiil eklerini tek tek örnekleriyle görelim:

- **-a, -e:** Genellikle birleşik fiiller kurmak için kullanılır.

... ve 'amel kıl-a-maz-sın illā Allāhu Ta'ālā kuvveti-y-le. (103b-11)

Tekrar grubu oluşturarak durum zarfı yaparlar.

...dür-e bük-e andan ol cānı ol ağacuñ içine dıķalar. (110b-10)

-ınca, -dığı zaman anlamları taşıyıp zaman ifadesi taşırlar.

Çün kişi bu maķāma iriş-e Haķ Ta'ālā eydür: (69a-4)

- **-ı, -i, -u, -ü:** Genellikle birleşik fiiller oluştururlar.

İllā Hāmān'ı istey-ü-gördiler, bulımadılar. (88b-6)

Cum'a güninüñ āhir sā'atidür ki gün tulın-u-durur ola. (121a-11)

Resül bunlara kelecı eyd-i-virürdi, (92a-10)

Tekrar grubu oluşturmada kullanıldıkları görülür.

... tā günāh işle-y-ü işle-y-ü kalbur veyā elek gibi olur delük delük. (112b-4)

... ve yüzi üzerine sürin-ü sürin-ü yürüye, (71a-9)

Kalıplaşmış edatlar oluşturmuşlardır.

Ya'ñī dahı tağları yir dolansun dı-y-ü mıhlar kılmadum mı? (69b-8)

Ya'ñī ol gün-kim rüh ve dahı ferişteher şaf duralar. (75b-8) (<tak-ı)

- **-ıcağ, -icek:** -ınca, -ince, -dığı zaman gibi anlamlar taşır.

Çün şahābeler bu sözi işid-icek, bir kezden 'imāmelerin yire urdılar. (66a-13)

Dahı kıyāmet ol-ıcağ, tağlar yir yüzinde yürüye ılgum salgam ola. (72a-2)

- **-ınca, -ince:** Eski Türkçe'de kullanılan "ğınça, -ginçe" ekinin başındaki ğ/g sesinin zamanla erimesiyle ortaya çıkan bir ektir.³⁰

Semāhat deñizine yöneldi, ol deñize var-ınca büyüdi. (62b-5)

Yā Mūsā, gözümüz ile görme-y-ince inanmazuz. (88a-11)

- **iken, -ken:** "i-" fiili ile "ken" zarf fiil ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. "iken"in Eski Türkçe'deki şekli "erken"dir. Bugün ise daha çok ekleşmiş biçimi kullanılmaktadır³¹. Ancak ne Eski Anaadolu Türkçesi döneminde ne de bugün ekin kalınlık-incelik uyumuna uyduğu görülmemiştir. Bu durumun sebebi ekin geçmişinde aslında tek başına bir fiil olarak görev yapmasıdır.

³⁰ Kamil Tiken, *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Ankara, TDK Yay., 2004, s. 144.

³¹ Tiken, a.g.e., s.146.

"Ġassāk" tamu ehlinüñ tamuda yanar-[i]-ken gevdelerinden akan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

... ve niceleri ħor kılar ve niceleri kul-i-ken beg kılar. (129b-4)

- **-madın, -medin:** Eski Türkçe'de "-matın, -metin, -matı, -meti, mayın, -meyin ekleriyle birlikte kullanılmıştır."³² Ek, 19. yy dan sonra ise -madan, meden biçimini almıştır.³³

Ĥaġ Ta'ālā kendü luţfından bunlar oda düş-medin cānlarını kabz ider-idi. (127a-4)

- **-uban, -üben:** -up, -üp zarf fiil ekinin genişlemesi sonucu ortaya çıkmış bir ektir. "-erek,-arak" anlamı taşır.

Ol daġı maġrüm ve maġbün ol-uban ħorluġ-ıla tamuya süreler, (79b-1)

Ve kaçan ġūrlar yarılsa içindeki ölüler diril-üben çıkısa (104b-5)

- **-up, -üp:** Eski Türkçe'de -p olarak kullanılmaktaydı. Eski Anadolu Türkçesi'nde ise ünlü ile biten kelimelerden sonra araya bir yardımcı ses alır, diġer durumlarda hep "-up, -üp" şeklinde kullanılmıştır.

ĠArş altına var-up silkindi. (62b-6)

Ya'ñī mübārek arġasın aña vir-üp şaġābelere ħadīş eydür-idi. (66a-2)

F. EDAT

³² Özkan, a.g.e., s.154.

³³ Tiken, a.g.e., s.146.

Edatlar tek başına bir anlamı olmayıp isimlerden sonra gelerek diğer kelimelerle anlam ilişkisi kuran kelimelerdir. Metinde kullanılan edatları ve örneklerini başlıklar halinde görelim:

- **artuk:** "-den başka, den fazla" anlamı taşır. Çıkma halindeki isim ve zamirlerle kullanılır. Metinde bir kez de yalın halde kullanılmıştır. "art-" fiilinin "k" ile türetilmesi sonucu oluşmuştur.

Ya' nî senüñ benden artuk Tañruñ mı vardur, didi. (124b-5)

... şöyle geñez kılam kim bir sâ' atde biñ kez ya dañı artuk diyeler. (130b-7)

- **aşağa:** Çıkma hal eki almış isimlere gelerek eklendiği kelimeyi cümlede yer-yön zarfı yapmaktadır. "aş-" fiilinin "ağ" ekiyle türetilmesi ve onun da yönelme ekiyle birleşmesinden oluşmuştur. (<aşak-ğa)

Pes dilediler ki tağdan aşağa barağalar. (125a-5)

- **ayruk:** "Ayır- fiilinin "k" yapım ekini almasıyla oluşur. Eski Türkçe'deki biçimi "adruk"tur.

Şimden girü ayruk anuñ gibi işlemegil . (93a-11)

- **ayruksı:** Metinde bir kez kullanılmıştır. "-den başka" anlamı taşır.

Kaçan Hağ Ta'ālā gökden indürdügi buyruğdan ayruksı hüküm kılsalar, ya' nî şer'e muhālif iş buyursalar, bunlaruñ içinde yoqsulluğ āşikāre ola. (108b-11)

- **berü:** Eski Türkçe’de de berü şeklinde kullanılıyordu. Kelimenin kökü tam olarak bilinmemektedir. Hacıeminoğlu'na göre menşe bakımından hem ber-ü şeklinde bir zarf fiili, hem de be-rü şeklinde yön eki almış bir ismi düşündürmektedir.³⁴

Ol vakıtdan berü sizi ğālib kıldum. (67a-5)

- **bile/birle:** ile, birlikte, beraber anlamları taşır. Eski Türkçe devresinden beri kullanılmaktadır. Kelimenin kökü hakkında bir mutabakata varılamamıştır. Gabain kelimenin bir-i-l-e zarf fiilinden kalıplaşmış olabileceğini söylerken, R.R Arat, M. Mansuroğlu ve M. Ergin kelimenin "bir" ve "ile" sözcüklerinin birleşimiyle oluştuğu görüşündedir. Bile edatı ise son hecedeki "r" sesinin düşmesi sonucu oluşmuştur.³⁵

... nice-kim feriştelere inerler, anlarıñ birisi bile iner. (76b-12)

...ve bizi şakladı küfr ü dālalet yolın[dan] ‘ināyet birle. (61b-4)

- **degin/dek:** -e kadar manası verir. İsim ve fiillerin yaklaşma haliyle birlikte kullanılır. İkisi de "teg-" fiil kökünden gelmiştir. Degin ise önce zarf fiil eki kalıplaşmasıyla "tegi", daha sonra "n" vasıta ekini alarak degin olmuştur.

... bir niceler göbegine dek ve bir niceler gögsine degin derlerine ğarķ olalar ve bir niceler dudağına degin ğarķ olalar. (96b-5)

- **diyü:** "-ması için" anlamı taşır. Di- fiilinin "-u" zarf fiilini alıp kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

Ya’ñı dağı tağları yir dolansun diyü mığlar kılmadum mı? (69b-8)

³⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar)**, 3. bs. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984. s. 14.

³⁵ Hacıeminoğlu, a.g.e. s. 18.

- **gayrı:** Arapça kökenli "ğayr" kelimesinin iyelik ekini alıp kalıplaşmasıyla oluşmuştur. Çıkma hali almış isim ya da zamirlerle birlikte kullanılır. "-den başka" anlamı taşır.

Ya' nī benden ğayrı ayruḡ size hīç Tañrı bilümezin didi. (89b-12)

- **gibi:** Orta Türkçe'de kullanılan "kip" "kalıp, model, benzer" anlamlı sözcüğün "i" iyelik ekini alıp kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

Şunuñ gibi iñledi kim dükeli şahābeler işitdiler. (66a-6)

- **girü:** "berü"edatı gibi Eski Türkçe'den beri var olan bu kelimenin de kökü tam olarak tahmin edilememektedir. Bu kelimeyle ilgili olarak, M. Ergin kelimenin "gir-" fiil kökünün "u" zarf fiil ekini alıp kalıplaşmasıyla oluştuğu görüşünderken, M. Mansuroğlu kelimenin "-ru, -rü" yön ekini almış bir isim olduğu görüşündedir.³⁶

... ādemi kullıḡdan yigitlige döndürem ve yigitlikden girü oğlanlıḡa döndürem. (132b-5)

- **içerü:** "iç" isminin "garu" yön ekini alması ve sonrasında ikinci hece başındaki "ğ"nin düşmesi sonucu oluşmuştur. (<iç+gerü). Yön bildiren bir edattır.

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşıḡa ine. (74a-9)

- **içün:** Kelimenin etimolojisi hakkında ortak bir görüş olmamakla birlikte bizce Zeynep Korkmaz ve N. Hacıeminoğlu'nun kelimenin "uç" "sebep" manasındaki ismin "ü" iyelik ekini" ve "n" vasıta ekini alarak "uçun" şekline dönüştüğü fikri

³⁶ Tiken, a.g.e., s. 21.

mantığa daha uygundur.³⁷ Metnimizde bugünkü kullanımdan farklı olarak edatın ekleşmiş biçimi de kullanılmıştır.

Ammā rahīm lafzı hāşdur, mü'minler içündür. (63b-5)

İrte hakkı-cün kim sizün peygāMBERÜNÜZ Muḥammed Muştafā delü degüldür. (102a-3)

- **ile, ıla:** "il-" fiiliyle "e" zarf fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğu görüşü yaygındır. Bazen "n" vasıta ekinin yerine kullanıldığı da görülür. Bu sebeple zaman zaman ek "i" düşerek "-le, -la" şeklinde kullanılmaktadır.

Benī İsrā'İL eytdi: Yā Mūsā, gözümüz ile görmeyince inanmazuz. (88a-11)

Ḥorluğ-ıla şamuya giricek bileler aḥvāl nitedür. (67a-9)

- **ilerü:** "Ön" manasına gelen "il" ismine "gerü" yön ekinin eklenmesi ve daha sonra ikinci hece başındaki "g" sesinin düşmesiyle oluşmuştur.

Sizden ilerü bir beg vardı, anuñ bir cāzūsı var-ıdı. (123b-2)

- **ķadar:** Arapça bir kelimedir. "Gibi, benzer, eşit" manasına gelir. Batı Türkçesi sahalarında görülmektedir. Eski ve Orta Türkçe'de kullanılmamıştır.³⁸

Pes kāfirler cehenneme giricek, anuñ içinde delim yıllar ve zamānlar egleneler "aḥķāb" ķadar. (72a-10)

- **ķarşu:** "kar-" fiili, fiilden fiil yapan ek olan "-ış" ekini ve "u" zarf fiilini alarak kalıplaşmış "ķarşu" edatını oluşturmuştur.³⁹ Karahanlı Türkçesi'nde kullanılmaya başlamıştır.⁴⁰

³⁷ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 98, Korkmaz, a.g.e. s. 1056.

³⁸ Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 49.

³⁹ Korkmaz, a.g.e. s. 1058.

"Ve'n-nāzi'āti" diyüp and içdügi ğāzīlerdür ki kâfirlere karşu yaylara ğarķ olup çekerler. (82b-5)

- **öñ:** Önce manasındadır. İsim ve zamirlerin çıkma haliyle kullanılır.

Yiri gökden öñ yaratdı bir pāre ammā döşemedi. (90b-1)

- **öñdin:** İsim ve zamirlerin çıkma haliyle kullanılır. Öñ+tün>öñ+dün>ön+din şeklinde gelişme göstermiştir. Bu kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. Gabain ve Ergin isim türündeki "öñ" köküne sıfat yapan "+din" çıkma halinin geldiğini söylerken⁴¹, Korkmaz, bu ekin Eski Türkçe'de zarf türetme eki olan "+tın, +tin"den geldiği görüşündedir. Ona göre bu ekin çıkma haliyle bir ilgisi yoktur.⁴²

İki kez şūr urulmaķ arasında feriştelere-ile bile ölürler cānlar gevdelerine girür girmekden öñdin. (77a-2)

- **öte:** "Geçmek" anlamındaki "öt-" fiilinin "-e" zarf fiil ekiyle kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

Andan öte ıssı olmaķ mümkīn olmaya. (74a-3)

- **ötürü:** "Geçmek" anlamındaki "öt-" fiilinin ettirgen hali "ötür-"(geçirmek) "ü" zarf fiil ekini alarak kalıplaşmıştır.

Ya'ñī yavuz 'amellerinden ötürü kōrkmazlardı. (74b-2)

⁴⁰ Tiken, a.g.e., s. 36.

⁴¹ Gabain, a.g.e., s. 103, Ergin, a.g.e., s. 372.

⁴² Tiken, a.g.e., s. 39.

- **soñra:** Edat olan "şonra" çıkma haliyle birlikte kullanılmıştır. "şon" isim köküne "ra" yön gösterme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Eklendiği kelimeye zaman zarfı fonksiyonu yükleyerek fiile bağlar.

Her kim ikindü namāzından soñra ‘Amme süresin vazīfe idinse... (63a-10)

- **tā:** Farsça kökenlidir. "-e kadar, -den beri" anlamlarını karşılar.

... ve anuñ her bir tesbīhinden Hāḡ Ta‘ālā bir ferişte yaradur tā kıyāmete degin. (76a-4)

- **taşra:** Dışarı manasındadır. Çıkma haliyle birlikte kullanılır. "Dış" manasına gelen "taş" sözcüğü ile "ra" yön gösterme ekinin birleşmesinde oluşmuştur. M. Ergin "içre, taşra, soñra, üzre..." gibi kelimelerdeki "+ra" bir yön eki olduğunu söylemekte, bunların da "r" faktitif eki ile "a" zarf fiil ekinden geldikleri, "r"li faktitif bir fiilin sonunda teşekkül ettikten sonra yön eki olarak diğer kelimelere geçtikleri görüşündedir.⁴³

Ya‘nī anası ḡarnından taşra gelmek yolını. (94a-12)

- **üzre:** "üze" edatının "re" yön eki ile genişletilmiş şeklidir.

... ayağın üzre durup şoru hisāb vireler. (78b-6)

- **yaña:** Yaklaşma hali almış "yañ" isminin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. "-den başka" manası taşır. (<yan+ğa)

Pes her kim dilerse Allāh'dan yaña anuñ tā‘atına yol tıtsun. (77b-1)

- **yukaru:** Çıkma halindeki ismi yer-yön zarfı fonksiyonuyla fiile bağlamaktadır. Ergin, yuk isminin "ğaru" yön ekiyle birleşip ikinci hece başındaki "ğ" sesinin

⁴³ Ergin, a.g.e., s. 242.

düşmesiyle oluştuğunu söyler.⁴⁴ Gabain ise kelimeyi yukarı konmuş manasındaki "yok"tan yok+a-r- (yukarı kaldırmak) şeklinde açıklamaktadır.⁴⁵

‘İlliyyūn yedinci at gokden yukaru bir maamdur. (111a-1)

G. BALA

Kelime, kelime grupları veya cumleler arasında biim ve anlam yonunden ilgi kuran ve onları birbirine balayan turdur. Balalar da edatlar gibi tek balarına anlamsız kelimelerdir. Balalar, meneileri ve yapıları bakımından yabancı asıllı olanlar, kelime gruplarından kalıplamı olanlar ve eskiden beri bala olanlar olmak zere  gruba ayrılmaktadır.⁴⁶ Bu blimde, balaları sınıflandırarak gruplamak yerine, metinde kullanılanları alfabetik sırayla yazıp karısına menei ve yapısı hakkında bilgi vermeyi tercih ettik.

- **amm:** Arapa kokenlidir. Sıklıkla "fakat, lakin, ama" anlamları taır. Bazen de "buna mukabil, yle ki" gibi anlamlar kazanarak nceki cumlenin aıklamasının yapılacaını bildirir.

bn-i ‘Abbs avli budur ki; yiri gokden n yaratdı bir pare amm demedi, andan-ora dedi ve yaptı ol adım eker gibi. (90b-2)

Bu rivayet Eb alh ve ‘Aiyye rivayetidr bn-i ‘Abbs'dan amm ‘Al eytdi: Ol feriqtelerdr kim kafirler canın ekerler. (81b-9)

- **andan:** "Ol" iaret zamirinin ıkma halidir. "Ondan sonra, sonra" manalarına gelir.

⁴⁴ Ergin, a.g.e. s. 242.

⁴⁵ Gabain, a.g.e., s. 95.

⁴⁶ Hacıeminolu, a.g.e., s.114.

... Ve tatlu yār ve mūnis olduñ, didüm. Andan ol yigit eytdi: (65a-3)

- **andan soñra:** "Ondan sonra, bunun ardından" manaları taşır.

Ve ol gözsüzüñ adı ‘Abdullāh bin Şureyh idi. Andan soñra nice-kim ol gözsüz Resül kıtına gelse anı ağırlar-ıdı. (92b-7)

- **andan ötürü:** "Bundan dolayı" manası taşır. İlk cümleyi ikinci cümlenin sebebi yapar.

Bir niceler eytdiler: Şol ata ve ana ve kardaşlar aña aşşı kılmadıgını ve Tañrı'dan yaña ümizvārın bellü bile, andan ötürü bunlardan kaçça. (96a-5)

- **anuñ-içün/anuñ-içün kim:** "Ondan dolayı, şundan dolayı ki" manası taşır. Birinci cümle ikincisinin sebebidir.

Āhıret geçmiş ‘amellerüñ cezāsın bulacağ yirdür, şevāb kızanacağ yir degüldür. Anuñ- içün selāmuñı almadum, dedi. (64b-7)

- **anuñ sebebi ile:** "Bu sebepten dolayı, şundan dolayı" manaları taşır. İkinci cümle birinci cümlenin sebebidir.

Gördüm ki mütekaddimler her biri bir yādigār kıoşlar; anuñ sebebi ile dāyim añılurlar. (61b-9)

- **birle:** Edatlar bahsinde de ele aldıgımız bu kelimenin bağlaç fonksiyonu da vardır. Kelime iki sözcüğü ya da cümleyi birbirine bağlama görevinde yani "ve" anlamında kullanılmışsa bağlaçtır.

Cebra’ıl birle Resül Hāzreti sekiz uçmağı bir bir teferrüc itdi. (81a-1)

- **çün/çün-ki/çün-kim:** "-dığı zaman ya da -dığı için" anlamları taşır. Sebep ya da zaman bildirmek için kullanılır.

Çün Mūsā amān virdi, du‘ā kıldı, Haq Ta‘ālā bir ıssı yıl viribidi, ol bitleri küllī yaqdı (84a-10)

- **daḥı:** Türkiye Türkçesi'nde kullandığımız "de, da" bağlacını karşılamaktadır. Bu anlamının dışında metinde "bile, hatta, ve ..." gibi anlamları da barındırdığı görülür. (bkz. sözlük-daḥı maddesi)

Kāfirler anı göricek eydeler: İy kāşkī biz daḥı toprak olayduk. (80a-11)

- **eger:** Farsçadır. "Şayet" manası taşır. Şart bildiren bir bağlaçtır.

Eger Allāh'a ĩmān getürürseñ, Allāh'dan dileyem-kim şifā vire. (124b-1)

- **gerekse...gerekse:** "gerek" isminden "imek" fiilinin şart ekiyle kalıplaşmasıyla oluşmuştur. "ya... yahut..." anlamı taşır.

Gerekse dīnūñden dönmege rāzī oluñ, gerekse oda barağılmaya rāzī oluñ. (127a-1)

- **hem:** "Üstelik, ayrıca, hem de" manaları taşır.

Ɔocaldum, ünüm çıkmaz oldı, hem şahābeler çoğaldılar, ünüm işitsünler, didi. (66a-4)

- **ile:** "ve" anlamındadır. Edat olarak kullanılışından ayırmak gerekir. Bağlaç olan ile iki kelime, söz grubu ya da cümle arasında bir ilgi sağlar. Metinde "ile" şeklinde kullanıldığı gibi "-la, -le" ekleşmiş biçimi de kullanılmıştır.

Şafā ile Merve arasında bir ulu pīr kığırdı, (72b-2)

- **illā/illā ki:** "illā" Arapçadır. Metinde "fakat, her durumda, yoksa, sadece" gibi farklı anlamlar kazanmıştır.

Pes iy kāfirler dedük ol küfrüñ ve şirküñ ‘azābını size arturmayavuz illā ‘azābı ve ‘ukūbeti arturavuz. (74b-7)

- **kaçan/kaçan ki/kaçan kim:** "vatka ki,-ınca, -dığı zaman" gibi zaman ifadeli yan cümleler oluşturup onları asıl cümleye bağlar. "kaçan" kelimesinin köküyle ilgili olarak mutabakata varılamamıştır. Gabain, kelimenin "ka" kökünden türediği görüşündedir.⁴⁷

Kaçan kim Hāḫ Ta‘ālā bir ḫulını sevse Cebrā’īle emr ider. (69a-10)

- **ki/kim:** "ki" Farsça bir sözcüktür. Bu sözcük Farsça'da bağlama ve soru zamirle görevleriyle bulunuyor. "Kim" ise Eski Türkçe döneminden beri Türkçe’de var olan bir soru zamiridir. Batı Türkçesi’nin ilk devresine kadar ki ve kim bağlaç yan yana kullanılırken, daha sonra "kim" sadece soru zamiri olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁸

Eyt bulara ki dünyāda Muḫammed'e inanmaduñuz. (67b-12)

Çāresüz maḫsūd şöyledür kim ya‘nī kāfirler ḫuru direkden söz geldüğini göricek... (66b-6)

- **līkin:** Arapça asıl şekli "lākin"dir. "Fakat, ama" anlamları taşır.

Ve bir niceleri inanurlar idi. Līkin ḫiyāmet ḫopacağın bilmezler idi. (65a-8)

⁴⁷ Gabain, a.g.e., s. 72.

⁴⁸ Tiken, a.g.e., s. 82.

- **meger/meger kim:** "Meger" Farsça bir sözcüktür. Meger kim ise Farsça "meger ki" nin Türkçeleştirilmiş şeklidir. "Oysa, madem ki, ancak, sadece" gibi anlamlar taşır.

Kimse için şefâ'at eylemege mālîk olmayalar. Meger kim rahmān Tañrı destūr vire, şefâ'at eylemege. (75b-6)

- **nice-kim:** "-dığı zaman, ne zaman ki" anlamları taşır.

Ve ol gözsüzüñ adı 'Abdullāh bin Şureyh idi. Andan soñra nice-kim ol gözsüz Resül atına gelse anı ağırlar-ıdı. (92b-7)

- **nite-kim:** "Nasıl ki, -ması gibi, -dığı gibi" anlamlar taşır. "Nite" soru zarfıyla ki/kim bağlacının birleşmesiyle oluşmuştur.

Ya'nī kıyāmet güninde ol mü'minler dañı kāfirlere güleler nite-kim dünyāda bunlara gülerlerdi. (116a-8)

- **pes:** Farsçadır. Eklendiği cümleye "çünkü, öyleyse, sonra, bundan dolayı..." gibi farklı anlamlar kazandırır. (bkz. sözlük; pes maddesi.)

Cebra'ñil birle Resül Hāzreti sekiz uçmağı bir bir teferrüc itdi, pes firdevs-i ā'lāyı teferrüc iderken bir yeşil ubbe gördi. (81a-1)

- **tā/tā kim/tā ki/tā haddī/tā hattā:** Edat olan "tā" ile karıştırmamak gerekir. Bağlaç olan "tā" ve onun benzer biçimleri yardımcı cümleyi ana cümleye bağlarken, edat olan "tā" nin bu şekilde iki cümleyi birbirine bağlayan bir özelliği yoktur. Bağlaç olan "tā" cümlede "-dığı zaman, -dığında, vaktaki" gibi anlamlarda bulunur.

Andan ağları yaratdı, yir üzerine çökerdi tā kim yir arār duta, alāyıka menfa'at dege. (69b-10)

... ol kadehler dökile ve dudakları burışa tā haddī-kim üstün dudakları eñsesine çıka, ve altın dudakları burışa, gögüslerine ine. (74a-7)

- **ü:** Farsça'dır. "Ve" anlamına kelmektedir. İki cümleyi ya da kelimeyi birbirine bağlamakla görevlidir.

...ve bizi şakladı küfr ü dalālet yolın[dan] 'ināyet birle. (61b-3)

- **ve:** Arapça'dır. İki cümleyi ya da kelimeyi birbirine bağlar.

Raḥīm ma'nisī raḥmet idici ve esirgeyici demek olur. (63b-1)

- **velīkin:** İki de Arapça olan "ve" ve "lākin" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu sözcüklerin birleşmiş şekli Farsça'ya geçmiştir. Farsça'dan da Türkçe'ye geçmiş olmalıdır. "Fakat, ama, lakin" anlamlarını taşır.

Ebū Şāliḥ eydür: Rūḥ bir ḥalkdur, ādem oğlanlarına beñzer; velīkin ādem degüldür. (76b-8)

- **veyā:** Arapça "ve" ile Farsça "yā"nın birleşmesiyle oluşmuştur. "Yahut" anlamı vardır.

Eydi: Nem doğa ya oğul veyā kızdur. (106a-5)

- **veyāḥūz:** "Yahut, veya, yoksa" anlamları vardır. Arapça "ve" ile Farsça "yāḥoz"un birleşmesiyle oluşmuştur.

Bu Qur'ān ol ilerükilerün sözidür, veyāḥūz ilerüki geçmişlerün kışşalarıdır. (112a-2)

- **ya:** Farsça'dır. "Veya, yahut, yoksa" gibi anlamlar taşır.

Muhammed işinde haq mıdur ya degül midür diyü ve şahâbeleri masharaya dutarlardı. (64a-4)

- **yāhūz:** Farsça'dır. "Yahut, veya" anlamlarına gelir.

Ve dahı buyurdı-kim **أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى** ; ya'nī **yāhūz** ögüt aña aşşı kıla. (93a-3)

- **ya'nī:** Arapça'dır. İkinci cümlenin ya da kelimenin başına öncekini açıklamak için kullanılır.

Pes rahmān lafzı 'āmdur; **ya'nī** on sekiz biñ 'ālem halkına rızk viricidür. (63b-2)

- **yohsa:** "yok" ile "i-" fiili şart ekinin "i" sinin düşürölüp kalıplaşmasıyla oluşmuştur. "Aksi halde, aksi takdirde, veya" gibi anlamlar taşır.

...bu ihsān yaluñuz ben kuluña mıdur; **yohsa** ortağum var mıdur? (62b-11)

- **zīrā/zīrā kim:** "Şundan dolayı ki, çünkü" manalarına gelir. "zīrā" Farsça bir kelimedir.

Pes ne dilerse işler-içün böyle idersin dir yok **zīrā kim** kendü milkidür, niçe dilerse taşarruf ider. (129-6)

H. ÜNLEM

Çağırma, seslenme, heyecan, korku, şaşkınlık, sevinç, üzüntü, acıma gibi pek çok duygu halini anlatan sözcüklerdir. Metnimizde kullanılan ünlemler şunlardır:

- **'aceb:** Arapça'dır. "mi/mı" ile kurulan soru cümlelerinde şüphe, tereddüt, merak ve sorma duygularını pekiştirir.

Halâyıkuñ üç dürlü güşşası var; bir dirlik hâlinde ‘aceb Hâk Ta‘âlâ günâhumı yarlıgaya mı ve yarlıgamaya mı dir... (97b-8)

- **belî:** "Evet, elbette" manaları taşır. Arapça'dır. Arapça'daki şekli "belâ" dır. Farsçalaştırılarak "belî" yapılmıştır.

Vezîr eytdi: Belî, benüm Tañrum ve senüñ Tañruñ ve yir gök Tañrısı birdür. (124b-6)

- **eyâ:** Farsça'dır. "Ey" hitab ünlemi ile aynı anlamdaki "â" seslenme ünleminin birleşmesiyle oluşmuştur.

Baña eytdi: Eya Yaħyâ, ol ölçekleri urduğınca ol iki oddan tağun ululuğı ve yalıñı artar, didi. (109a-9)

- **ha:** Metinde "işte, öyle ki" manasında kullanılmıştır.

Ya‘nî alımlunuñ günâhını borçlunuñ boynına yükledeler, ol daħı maħrûm ve mağbûn oluban ħorluğ-ıla tamuya süreler, ha faķîr oldur didi. (79b-1)

- **inşa'allâh:** Arapça cümledir. Türkçe'de "inşallah" şeklinde kısaltılarak kullanılır.

İmdi iy ‘azîzler, fırsat elde iken şaķınmaķ gerekdür, inşâ'allâh Hâk Ta‘âlâ şaķlaya dükeli dostlar-ıla. (79b-3)

- **iy/ey:** Bugün kullandığımız "ey" seslenme sözcüğünün karşılığıdır.

İy ferîştelerüm, varuñ uçmaķda Allâh diyen kullarum-içün kulluķçılar oluñ. (62a-9)

- **kâşki:** Farsça'dır. Bugün "keşke" manasına gelmektedir.

Ya‘nī ol vaġten k̄āfirler eydeler: İy kāškī biz daġı ıtoprak olayduġ. (77b-9)

- **uş:** "İşte" manası taşır.

İy Ĥannān, uş yaġında ölüm şerbetin içiserem. (66a-11)

- **uşda:** "İşte" manası taşır.

Uŝda ben de saña kıyāmete deġin mūnisvan. (65a-4)

- **vā:** Arapġa bir ünlemdir. Vah, yazık anlamlarına gelir.

Nite-kim eytdi: سَعِيرًا وَيَصَلِي نُبُورًا يَدْعُو فَسَوْفَ ; ya‘nī pes tiz ola kim vā
“şübüren” vā-veylā diye. (118a-6)

- **vallāhi:** Allah için manasına gelen Arapġa bir ibaredir. Yemin ifadesi için kullanılır.

Vallāhi ŧamuya giren tā "ahġāb" ġadarı eglenmeyince çıġmaya. (72b-10)

- **vay:** Şaşkınlık, esef ifadesi için kullanılan ünlem türünde bir sözcüktür.

Vay senūñ cānuña pes fırsat elde iken maġlemeden ıraġ olıġör kim
pādiŝāhumuz ‘ādildür, bireġinūñ ġaġġı bireġüde ġomaz. (78b-10)

- **yā:** Arapġa seslenme sözüdür. "Ey" anlamı taşır.

Yā Muġammed, senūñ ol yalıncaġlaruñ elinde ol cūbbelūleri ve ıtonluları
zebūn kılam. (66b-9)

- **zehī:** Farsġa'dır. Aslında zihī olarak kullanılmaktadır. Ancak metnimizde iki kez geġen bu kelime ikisinde de "e" ile yazılmıştır. "Ne ġüzel, ne hoş" anlamları taşır.

Zehī sa‘ādet senūñ yā mü‘min-ki... (63a-5)

- **zinhār**: Farsça'dır. Asla, sakın manaları taşır.

Oğlum baña eytdi: Baba, zinhār ‘Amme sūresine becid olğıl kim... (65a-5)

II. İKİNCİ BÖLÜM: SES BİLGİSİ

A. VOKALLER

1. VOKAL DEĞİŞMELERİ

e/i değişmesi:

Bugün "e" ile yazılan pek çok kelime Eski Anadolu Türkçesi döneminde "i" ile yazılmıştır. Bu sebepten ötürü Sir G. Clauson, N. A. Baskakov, E. R. Tenisev gibi bazı Türkoloji çalışanları Türkçe'de kapalı é ünlüsü ile birlikte 9 aslı ünlü ses olduğunu kabul ederler.¹ Zaten o dönemdeki metinlerin bazı kelimelerinin çift harekeyle yazılması bu görüşü destekler. Ancak bu konuda yapılan çalışmalarda iki yönlü bir kullanım olduğu için ve yazıda bu sesi gösteren herhangi bir özel işaretin bulunmaması² sebebiyle biz metnimizde bu tür kelimeleri yazıldığı gibi okumayı tercih ettik.

Metnimizde tespit edebildiğimiz "i" ile yazılıp bugün "e" ile yazılan kelimeler şunlardır:

Mi'rac gicesinde gördüğünleyin haber virdi. (63a-4)

Beni şöhetüñden mahrûm idesin ve mübârek vücûduñdan ayırasın. (66a-8)

Yâ Resûlullah, bizüm cânumuz saña fidâ olsun. (66b-2)

İlâhî bize mühlet vir ve 'ömür vir ve bizi girü dünyâya ilet. (67b-7)

Eydeler kim; iy vaktüz öten ħoros şimdiye-degin kânde idüñ. (67b-1)

¹ Timur Kocaoğlu, "Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi", **Türk Kültürü**, Sayı: 483-484, Ankara, (Temmuz-Agustos 2003), s. 268.

² Mustafa Özkan, **Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs: Gülistan Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)**, Ankara, TDK Yay., 1993, s.79.

Ve bir niceler eydürler: Vişâlden firâk yıgdür. (68b-5)

Çün kişi bu maqâma irişe Hâk Ta'âlâ eydür: (69a-4)

Bu maqâmda söz çokdur, ammâ girü tefsîre gelem. (69b-5)

Hâk Ta'âlâ ol kuluñ sevgüsün yir üzerinde halâyıklara dağı sevdürür. (69b-2)

Cebrâ'îl yillere ve çerilere müvekkeldür. (83b-12)

Uş Fir'avn yitdi, didiler. (86b-12)

Yidükden-soñra neye döner? (95a-3)

Kur'an bir kerîm yalavaç indürdügidür ve ol ilçi Cebrâ'îl'dür. (101b-11)

kaçan yir çekilse adım çekilür gibi, ya'nî gînligi ve büyükligi artsa. (117b-3)

... ve dürlü dürlü ta'âmlar-ıla ve ğidâlar-ıla bisledür. (120a-10)

Pes ol câzû oğlanı giç gelürsin diyü döger idi. (123b-9)

Dükeli halkuñ bir yazıya dirgil ve beni dâra aşğıl. (125b-5)

Qur'an hâk sözidür, girçek ve toğrudur kim hâk kı bātıldan seçer. (133a-8)

Metnimizde "e" vokaliyle yazılan, bugün ise daralarak "i" vokali ile yazılan kelimeler şunlardır:

... tā ki eyülere şevâb ve yavuzlara 'azâb ve 'iķâb. (70b-11)

Ve bir niceleri kaķrândan cübbeler geymiş olalar. (71b-1)

Ve anlar kim dillerin çeyneyeler 'âlimler ve kıssa honlardur kim halka eydür ve kendüler dutmaz. (71b-5)

... bir ʿabā eyler-idi ve geydürürdi. (100a-4)

Bu sūre Mekke'de endi. (104a-2)

Yaʿnī işbu niʿmetlere ve işbu maḳāmlara raġbet kılcılar ben Tañrı'nuñ
ṭāʿatına evmeklik birle. (114b-8)

a/ı deġişmesi:

Bugün yeterlilik fiilini alan bul- fiili yanına geniş ünlü tercih ederken, metinde dar ünlüyle kullanıldığını görüyoruz.

Ol ḳubbenüñ dolayını ṭolandı, içine girecek yol bul-ı-ma-dı. (81a-5)

Metinde tam tersi yönde bir deġişme de söz konusudur. Bugün dar ünlüyle kullandığımız bırak- kelimesi metinde ilk hecesindeki ünlü genişleyerek barak- şeklinde kullanılmıştır.

Cānlar çekilür, andan ġarḳ olur, andan ṭamuya baraġ-ıl-ur. (82a-11)

e/ö deġişmesi:

Çok nadir karşılaşılan bir deġişiktir. Metinde üç kelimedede bu deġişimi rastlamaktayız.

Hāḳ Taʿālā cānumı girü gevde-me viribidi. (64b-10) (>gövde)

Ḳaçan tevbe kılsa ol ḳara benek girü yoyılır. (112a-7) (>tövbe)

Ol eyle idi-ki; bir gün Ebū Ṭālib peygāmbere geldi, süd-ile etmek getürdi. (130b-11) (>öyle)

u/ı, ü/i değişimi:

İki heceli kelime kökve gövdelerinde ortaya çıkan bir durumdur. İlk vokali yuvarlak olduğu halde ikinci vokali düz olan kelimeler, bugün ikinci hecelerindeki ünlü yuvarlaklaştırılıp kullanılır.

Ya'ñi kaçan deñizler kaynasa. Hasan eytdi: Ya'ñi kaçan deñizler kuru-sa. (99a-6) (>kuru-)

Yā Fir'avn, yarın bizüm bayramumuz vardur, bize kıymetlü tonlar virüñ, altun ve gümüş ve bezek virüñ, didiler. (85b-9) (>gümüş)

Ol mü'minler cānidur kim ölüm vaķtinde çıķmaķlıęa soyınurlar, derler kim tiz çıķa, anlara kavış-a. (82b-10) (>kavış-)

... řadaķalar ve mescidler ve köpri-ler ve ķarubān-sarāylar řevāblar-ıla gele. (79a-4) (>köpri)

Yā Süleymān, ańıl řol günü-kim ben-daķı senüñ alnuñ saķına yapıřup yüzüñ üzerine süri-y-ü süriyü Haķ Hażreti'ne getürem, (78a-13) (>sürü-)

Eger anuñ içinde gemiler olsa yüri-y-e-y-di, anı içüreler. (73b-7) (>yürü-)

2. VOKAL TÜREMESİ

Metnimizde Türkçe kelimelerde tek bir vokal türemesine rastlanmıştır.

Ya'ñi dün haķķı-çün kim irte yarmağa bir az-a-cuk cüz'i kalmış ola. (101b-7)

Yabancı asıllı kelimelerde ise orta seste vokal türemesi çokça görülen bir durumdur.³

Oķ oęlanuñ başına doķundi, bir kav-i-l-de kulağı tözine doķundi. (125b-10)

³ Özkan, a.g.e., s.88.

3. VOKAL DÜŞMESİ

Vokal düşmesi daha çok orta hecede karşımıza çıkan bir ses hadisesidir.

Pes Resül Hâzreti rahmân didügi sâ'at bir aķ kuş Resül'üñ ağ-[ı]-z-ı-ndan çıktı. (62a-11)

Gördi-kim oğlancuğı nürdan tâc başında ve eg-[ı]-n-i-n-de yetmiş kat hülle...(64b-2)

İlerü yürüdüm, oğ-[u]-l-um-a selâm virdüm, selâmum almadı. (64b-4)

İy gözüm nûrı ve göñ-[ü]-lüm yemişi, ciger küşem, niçün atañ selâmın almazsın? (64b-5)

4. BİRLEŞME

Türkçe'de iki kelimenin yan yana gelmesi sırasında, eğer ilk kelimenin son sesi ve ikinci kelimenin ilk sesi ünlü ise bu iki kelime arasında bir birleşme gerçekleşir. Bu birleşmeye metnimizde rastladığımız örnekler şunlardır.

Çün gözlerüm açdum, kendüz-ümi şol hâl içinde gördüm. (64b-11)
(kendü + öz)

Çün bunlar böyle diyicek Hâķ Ta'âlâ –celle celâlühü- tamu mâlikine eyide.
(67b-11) (<bu+eyle)

Su'âl eger eydürlerse kim bayram yoğ-ıdı, bunlar kaçmak yarağın iderlerdi,
niçün bayram didiler? (85b-10) (<ne +içün)

Şimdi gördüñse inandıñ diyeler. (67b-2) (<şu + imdi)

Taķdîr-i İlähî şöyle-dür kim dükelüñüz benüm ölümüm göresiz. (66b-5)
(<şu +eyle)

Yâ ata, şol vaķt-kim her birüñüz benden yüz dönderdüñüz. (64b-9) (<şu + ol)

Ve size de anca nesne-ler bağışlayam. (64a-12) (<ne +ise +ne< ne + erse +ne)

Kimse için şefā'at eylemege mālīk olmayalar. (75b-5) (<kim + ise)

Zīrā Ḥaḳ Ta'ālā 'ādildür, kimsenüñ ḥaḳḳın kimesne-de ḳomaz. (78a-9)
(<kim + ise +ne)

5. VOKAL UYUMU

a) Kalınlık- İncelik Uyumu:

Eski Anadolu Türkçesi'nde imcelik- kalınlık uyumu çok kuvvetlidir. Hatta bugün uyuma girmeden kullandığımız -ki aitlik ekinin bile metindeki örneklerde uyuma girdiği görülür.

Ol gün ādemīlere nefslü nefsi ḳayusı ola, hīç kimse kimsenüñ ḳayusı olmaya,
tā ki yanında-ğı er midür veyā 'avrat midur bilmeye. (97a-1)

Hani, hangisi, dahi gibi kelimelerde metinde uyum dahilinde kullanılmıştır.

Ya'nī ol gün-kim rūḥ ve daḥı ferīştehler şaf duralar. (75b-8)

Ḳur'ān içindeki ḳorḳulu ve yavuz āyet ḳanğı-dur? (74b-8)

Eytdi: İlāhī bu ḳubbenüñ kilidüñ dili ḳanı? (81a-6)

Uyum dışı kalan ekler -(ı)yorur şimdiki zaman eki ve -(i)ken zarf fiil ekidir.

Pes Ḥaḳ Tā'ālā emr eyledi Rıdvān'a kim; benüm kelīmüm gel-i-yorur benüm-
ile münācāt ḳılmağa. (89a-8)

Belī anlar kim tā'ata duruşur-ken, veyāḥūz üstāz iline varur-ken, veyāḥūz
'ilm meclisine varur-ken derleyeler. (96b-8,9)

b) Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:

Eski Anadolu Türkçesi'nde tam olarak bir düzlük -yuvarlaklık uyumundan bahsetmek söz konusu olamamaktadır. Eski Türkçe'de ve bugünkü Türkçe'de düz vokal taşıyan bazı kelime ve eklerin Eski Anadolu Türkçesi döneminde yuvarlak vokal taşımaları herkesçe bilinen bir mevzudur. Ancak bu yuvarlaklaşmanın sebepleri tam olarak tespit edilememiştir. Metnimizde görülen bazı kelime ve eklerin düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumuna bir göz atalım.

Kelimelerde Yuvarlaklaşma:

Eski Anadolu Türkçesi'nde bazı kelime köklerinin Eski Türkçe ve bugünkü kullanımından farklı olması bazı sebeplere dayandırılmaktadır. Eski Türkçe'de birden fazla heceli kelimelerin sonundaki ğ/g sesleri Batı Türkçesi'ne geçerken düşmüş ve bunun etkisiyle kendilerinden önce gelen düz vokal yuvarlaklaşmıştır.⁴ Ancak bu bilgiye zıt olarak bazı kelimelerde ğ/g'ler düştüğü halde kelimenin sonundaki vokalin yuvarlaklaşmadığı görülür. Bu sebepten ötürü bu yuvarlaklaşmayı kesin bir sebeple açıklamak iyice güçleşmektedir. Eski Anadolu Türkçesi'nde görülen yuvarlaklaşmaların diğer bir sebebi "b, m, p, v" dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi olarak açıklanmaktadır.

Eski Türkçe'de yuvarlak vokalli olup metinde de yuvarlak kullanılanlar:

Degme bir yılanuñ başında bir destī āgu vardur. (73b-10)

Pes Mūsā kavmi-y-le girdiler, hazīneden ne gerek-ise aldılar ve altun-dan ve gümüşden ve muraşsa^c bezlerden ve kıymetlü tonlardan aldılar. (86a-3)

Atası kendü eli-y-le yudı ve namāzın kıldı. (64b-1)

Ol deñize taldı, girü çıkdı. (62b-5)

⁴ Özkan, a.g.e., s.93.

Ol vaktndan berü sizi gâlib kıldum. (67a-5)

Ya'ñî kıyâmet güninde kişi ne-kim işledi-y-se bula eyüden yavuzdan, ya'ñî hayırdan ve şerden her ne-kim ilerü viribidi-y-se, ya'ñî cezâsın göre. (77b-6)

Son sesteki g/ğ düşmesi sonucu yuvarlaklaşma:

Kaçan kıyâmet kopsa ol kapu-lar açılır. (72a-1) (<kapığ)

Ya'ñî kıyâmet haberinden. Kamu aḥbârlardan uludur. (65a-10) (<kağ)

Kâşkî dünyâda biz daḥı toñuz ve it ve ayu olayduk. (80a-2) (<açık)

g/g si düştüğü halde yuvarlaklaşmayan örnekler:

... ben-daḥı ol şalavâtı alurın, bir arı laṭîf kağıda yazarın. (121b-13) (<arığ)

... pes bilgil ki peygâmbler diri-dür, ölmezler. (121b-9) (<tirig)

Ol murdâr cânları ve ol bitileri ol katı taşuñ içine şokalar, (111a-10) (<katığ)

"b, p, m, v" dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşanlar:

... şöyle kim birçok çengâllu demür şiş bir çuval yaş yün içinden çekerler gibi. (82a-3) (<demir)

... ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden soñra kodı-y-sa ... (104b-8) (<yabız)

Allâh'uñ korḫusından vaktlerde kendüzini şöyle yavu kulur... (102b-6) (<yava)

ġaru/gerü eki ile yuvarlaklaşanlar:

İlerü yürüdüm, oġluma selâm virdüm, selâmum almadı. (64b-4) (<il+gerü)

Ol şuyı hemân-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşığa ine. (74a-9) (<iç+gerü)

uḫ/ük yapım ekini ekini alanlar:

Anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuk yoğdur. (74a-12)

Hağ Ta'ālā bu yiri gidere, bir ayruk yir, tāhir yir getüreler, (77b-11)

Kelime birleşmesinden dolayı yuvarlaklaşanlar:

Eyitdi: İlāhī, bu in'ām, bu ihsān yaluñuz ben kuluña mıdur...(62b-10)

(<yalın+öz)

...hīçbir müfessir böyle itmiş degüldür. (63a-9) (<tağ+ol)

Hağ Ta'ālā perde gerdi, düşmānlarına kendüzini göstermedi. (113a-1)

(<kendü+özi)

Eklerde Yuvarlaklaşma:

Eski Anadolu Türkçesi'nde düzlük yuvarlak uyumu bakımından bu kurala uymayan pek çok örnek vardır. Bunların bir kısmı eklerin ilk şekillerini devam ettirmelerinden kaynaklanan yuvarlaklıklar, bir kısmı ise dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisinden dolayı meydana gelen yuvarlaklıklardır⁵. Bunun dışında Eski Anadolu Türkçesi döneminde bazı ünlülerin de sadece düz ünlülü kullanımlarının bulunması ilginçtir. Bu bakımdan, biz bu çalışmamızda ekleri düz ünlü taşıyanlar ve yuvarlak ünlü taşıyanlar olarak ikiye ayırdık.

Yuvarlak Ünlü Taşıyanlar:

zarf-fiil eki -up, -üp, -uban, -üben:

‘Arş altına var-up silkindi. (62b-6)

Ve kaçan gūrlar yarılsa içindeki ölüler diril-üben çıksa (104b-5)

sıfat-fiil eki -duk, -dük:

Ƙamular beni terk idüp yüz dönder-dük-leri vağt sen baña iş olduñ. (65a-2)

⁵ Özkan, *Eski Anadolu Türkçesi*, s.102.

Ya'nī ol Allāh buyur-duğ-ı-n-ı yerine getürmedi. (94b-10)

ettirgenlik eki -dur, -dür:

Anuñ elin dutavuz, bilmedügin bil-dür-e-vüz. (65b-7)

Ya'nī oğlarını tamām dol-dur-up atar. (82b-5)

ettirgenlik eki -ur, -ür:

Hağ Ta'ālā zebānīlere buyura kim bulara hamīm iç-ür-üñ. (74a-5)

ettirgenlik eki -ğur, -gür:

Ya'nī şol qalıñlığ-ıla işbu yücelik-ile direksüz dur-ğur-duk. (70a-6)

... kädirdür kıyāmet kopardımağa ve ölüleri dir-gür-meg-e. (70b-13)

3. şahıs emir ekleri -sun, -sün, sunlar, sünler:

Pes her kim dilerse Allāh'dan yaña anuñ ta'atına yol tut-sun. (77b-2)

Eyt benī İsrā'īl'e kim yarağ it-sünler. (85b-5)

Bildirme eki -dur, -dür, -durur, -dürür:

Ulu haber didügi Kur'an'dur. (64a-6)

Evvel firāk hāli zıkr içinde 'arifler iki meretebe dürür. (68b-5)

Fiilden isim yapma eki -ğu, -gü, -ku, -kü:

Dīnünden döngil yoğsa seni bıçku-y-ıla iki pāre kılurın, didi. (124b-13)

Ya'nī ol botlayıcı develer 'Arablar katında ki sev-gü-lü-dür. (98b-4)

Ya'nī ilk uy-ku-da sen benī İsrā'īl'i al, Mısr'dan çık git. (86a-10)

Yukarıdaki örneklerde geçen eklerin ünlüsü zaten Eski Türkçe'den beri hep yuvarlaktır. Eski Anadolu Türkçesi'nde de yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerdeki ekler ise Eski Türkçe'de düz ünlülü iken sonradan yuvarlaklaşmış örneklerdir.

1. şahıs iyelik ekleri -(u)m-(ü)m, -(u)muz, -(ü)müz: Bu yuvarlaklaşmanın sebebi dudak konsonantı m'nin yuvarlaklaştırıcı etkisi olarak açıklanmaktadır.

Ve anuñ kokusından cānum rāḥat oldı. (64b-13)

Ve ata-muz ana-muz saña qurbān olsun. (66b-3)

2. şahıs iyelik ekleri -(u)ñ, -(ü)ñ, -nuñ, -nüñ, -(u)ñuz, -(ü)ñüz: Bu yuvarlaklaşmanın

1. şahıs iyelik ekine benzeme temayülünden kaynaklandığı söylenir.

Bedir ğazāsından berü bunları sizüñ kılıc-uñuz altında qıldum. (67a-5)

Ümmet-üñ-e armaġān iletgil... (62b-12)

Genitif eki -uñ, -üñ, -nuñ, -nüñ: Bu yuvarlaklaşmanın 1. şahıs iyelik ekine benzeme temayülünden kaynaklandığı söylenir.

Kāfirler-üñ cānı çıkar şöyle şol şuya ğarq olan ādem gibi. (82a-4)

Zīrā Ḥaḳ Ta'ālā 'ādıldür, kimse-nüñ ḥaḳqın kimesnede qomaz. (78a-9)

İsimden isim yapma eki -lu, -lü, -suz, -süz: Eski Türkçe'de -lık, -lik, -luq, -lük olarak dört şekli de bulunmaktaydı. Batı Türkçesi'ne geçerken ğ/g seslerinin düşmesi sonucunda kelime sonundaki ünlü yuvarlaklaşmaktadır. -suz, -süz eki ise -lu, -lü ekinin menfî şeklidir. Bu sebeple ek olumlu haline benzeme isteğiyle yuvarlak ünlülüdür.

Ve tat-lu yār ve mūnis olduñ, didüm. (65a-3)

Bir nicesi kulak-suz ve dil-süz ve bir nicesinüñ dili gögsi üzerine şarqmış ola, dilini çiyneye. (71a-10)

Görülen geçmiş zaman 1. şahıs ekleri -dum, -düm: Bu ekin ünlüsü m dudak ünsüzünden dolayı yuvarlaklaşmıştır.

Ben sizi yarat-dum ve ādem oġlanlarına musahḥar kıl-dum. (79b-11)

Görülen geçmiş zaman 2. şahıs ekleri: duñ, -düñ, -duñuz, -düñüz.

Şimdi gör-düñ-se inan-duñ diyeler. (67b-2)

Beni yaluñuz sinlede koyup git-düñüz... (64b-10)

Görülen geçmiş zaman 1. çoğul şahıs eki -duğ, -dük: Bu ekin ünlüsünün yuvarlaklaşmasının Eski Türkçe'den beri kullanılan -duğ, -dük sıfat fiil ekine benzerliğinden kaynaklandığı söylenmektedir.⁶

Eydeler kim kıyāmete inan-duğ. (67b-6)

Bu cezā'yı bunlara vir-dük, 'amellerine muvāfıkdur. (74a-11)

Çokluk 1. şahıs ekleri -vuz, -vüz, -uz, -üz: Bu ekin biz zamirinden geliştiğini şahıs ekleri bölümünde belirtmiştik. b>v değişikliği sonucu yeni şeklini alan ek, v dudak konsonantının etkisiyle yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırmıştır.

Eger şalavāt şevābına meşğül olursa-vuz, aşl maşsüddan ayruğ düşerüz.
(122b-7)

Korkar-uz birbirümüzi göremez-üz, didiler. (87a-12,13)

Çokluk 1. şahıs emir eki -alum, -elüm: Bu ekte de m'nin tesiri görülmektedir.

Ammā evvel besmelenüñ şevābını yaz-alum. (61b-13)

Bu makāmda söz çokdur, ammā girü tefsīre gel-elüm. (69b-6)

Çokluk 2. şahıs emir eki -(u)ñ, -(ü)ñ, -ñuz: "-ñuz" örneğine metinde rastlanmamıştır.

Her biriñüz köşkler yap-uñ (62a-10)

Geniş zaman eki -ur, -ür: Eski Türkçe'de geniş zaman eki -ur, -ür idi. Daha sonra -ar, -er, -ır, -ir de kullanılmaya başlandı. Devrenin sonlarına doğru ise vokalle biten

⁶ Özkan, *Gülistan*, s.103.

kelimelere gelen bir -r sesi ortaya çıkmıştır.⁷ Metnimizde bu geniş zaman eklerinden "-ar, -er, -ur, -ür ve -r" kullanılmıştır. "-ır, -ir" eki ise metinde sadece iki kez kullanılmıştır.

Ya'nî ulu haberden sorış-ur-lar. (65a-10)

‘Aṭā müfessir kavlinde ey-d-ür: ... (68a-11)

... siz daḥı sevüñ, di-r. (69b-1)

Pes mü'minlerüñ cānını yumuşak çek-er-ler. (83a-6)

Ḥaḫ Ta'ālā'dan bir bekleyicisi vardur kim 'amelini şaḫlar ne-kim ḥayırdan ve şerden var-ısa ve işler-ise şay-ır. (131b-3)

Her kimüñ-kim endiṣesi veyā himmeti ḫarnına giren ola, ya'nî dāyim gice ve gündüz rızḫ kazanup yimekte ola, anuñ ḫadri ve ḫıymeti şol ḫarnından çıkan nesneye deg-ır. (95a-7)

Zarf fiil eki -u, -ü: Metnimizde -ı, -i, -u, -ü, -a, -e gerundium eklerinin hepsi kullanılmıştır. Ancak yine de bir vokal uyumundan bahsetmek söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle, yuvarlak ünlülü bir kelimeye düz vokalli bir zarf fiil eki ya da düz vokalli bir kelimeye de yuvarlak vokalli bir zarf fiil eki gelebilmektedir.

İllā Ḥāmān'ı iste-y-ü-gör-diler, bulımadılar. (88b-6)

Cum'a güninüñ āḫir sā'atidür ki gün tulın-u-dur-ur ola. (121a-11)

Küçültme eki cuḫ, -cük: Metinde hep yuvarlak ünlülü kullanılmıştır.

Ḥaḫ Ta'ālā mecmū'-ı ḥayvān-cuḫ-lardan ḫıṣāş ala. (79b-4)

... oḡlan-cuḫ-ların ḥoş dutanlar na'ım uḫmaḡı içinde olalar. (106b-8)

⁷ Özkan, *Gülistan*, s.104.

Fiilden isim yapan ek -u, -ü: Bu sesin, ğ/g düşmesi sonucu ğu/gü ekinden geldiğini yapım ekleri husunda belirtmiştik. Bu kelime sonundaki ğ/g sesinin düşmesiyle kelime köküyle uyumlu olmasa da sondaki vokal hep yuvarlak ünlüdür.

Dahı kılduğ gıceyi ört-ü, ya'nı karañuluğı birle dükeli nesne'yi örter. (70a-2)

Qur'an içindeki kork-u-lu ve yavuz âyet kaçığıdır? (74b-8)

Fiilden isim yapan ek ğun:

...veyâ seferde yol yürümekden birezcük yatsa uyusa rāhat olur, yor-ğun-luğ-ı gider. (70a-1)

Fiilden isim yapma eki: -mur:

Ya'nı bulutlar biribiri şuyınca çok çok yağ-mur-lar endürici. (70b-4)

İsimden isim yapma eki -sul:

Ya'nı şer'e muhâlif iş buyursalar, bunların içinde yok-sul-luk âşikâre ola. (108b-12)

Fiilden isim yapan ek: -du:

Yürek sıkın-du-sı-dur. (132a-8)

Düz Ünlü Taşıyanlar:

Eski Anadolu Türkçesi'ndeki yuvarlaklaşma temayülüne zıt olarak bazı eklerin de sadece düz biçimleri bulunmaktadır. Şimdi metnimizde kullanılan bu düz ünlülü ekleri örneklerle inceleyelim:

Akuzatif eki -ı, -i: Eski Türkçe'de vokal uyumuna bağlı olan bu ekin -ığ, -ig, -uğ, -üğ şekilleri bulunmaktadır. Batı Türkçesi'ne gelince ğ/g ler düşmüş geriye kalan

vokal ekin görevini karşılamaya başlamıştır.⁸ Bu ek metnimizde hep düz ünlülü kullanılmıştır.

Ve bu kitāb-ı düzen-i ve yazan-ı du‘ādan unutmayalar... (61b-11)

Anuñ- için selāmuñ-ı almadum, dedi. (64b-8)

İyelik eki –ı, -i: 3. şahıs iyelik eki iyelik ekleri bahsinde değindiğimiz birkaç örnek haricinde metnimizde hep düz ünlülüdür.

...ve bizi şakladı küfr ü dālalet yol-ı-n-dan ‘ināyet birle. (61b-3)

İyelik eki –sı, -si: Ekin vokali daima düz ünlülüdür.

Her bir ādemüñ gökde iki kapu-sı vardır. (71b-13)

Soru eki –mı, -mi: Metnimizde hep düz vokallidir.

Yeri size dōšek kılmadum mı? (69b-7)

İsimden isim yapan ek –cı, -ci:

İy feriştelерüm, varuñ uçmağda Allāh diyen kullarum-içün kulluk-çı-lar oluñ.
(62a-9)

Fiilden isim yapan ek –ıcı:

Ya‘nī pes ol öñürd-ici-ler haqqı-çün ki öñürdürler. (83a-12)

İsimden isim yapan ek -ncı, -nci: Bu ekte ilginç olan konsonantla biten ünsülere gelince araya giren yardımcı sesin kelimeyle uyuma girerken ekin hep düz ünlülü olmasıdır.

⁸ Özkan, *Gülistan*, s.107.

Üç-ü-nci; bunların içinde fahiş ve yavuz işler âşikâre olsa veyâ çok ola.
(108b-12)

Görülen geçmiş zaman eki –dı, -di: 3. Şahıs görülen geçmiş zaman eki metnimizde daima düzdür.

Ol deñize varınca büyü-di, bir bu dünyâca ol-dı. (62b-5)

Öğrenilen geçmiş zaman eki -mış, -miş:

Gördüm ki mütekkaddimler her biri bir yâdigâr ko-mış-lar. (61-9)

Gelecek zaman eki –ısar, -iser:

Âhiretde mü'minler üzerine rahmet dök-iser. (63b-5)

Teklik 2. şahıs emir kipi –ğıl, -gil:

Ya'nî Kur'an'dan baña dahı öğret-gil ve beni okut-ğıl didi. (92a-12)

Teklik 2. şahıs bildirme eki –sın, -sin:

Çün kurtuldılar, girü inanmadılar, cāzū-sın didiler. (84a-12)

Teklik 1. şahıs eki –ın, -in:

İşbu kıızı tonağıl ve bezegil kim hışımlarına iletür-in. (100a-9)

Teklik 2. şahıs eki –sın, -sin:

Hak Ta'ālā'nun kitabı içinde "ahkâb"un ma'nisi nite bilür-sin? (72b-7)

Teklik 2. çoğul şahıs eki –sız, -siz:

Yâ Resüllullâh, işbu âyetün ma'nisini bilür-siz. (71a-5)

Sıfat-fiil eki –miş, -miş:

...kuru ağaca dil veren Allāh, eger öl-miş-ler-e dirlik bağışlarsa hīç ‘aceyib
ğarāyib olmaya. (66b-8)

Zarf-fiil eki –ıcağ, -icek:

Dağı kıyāmet ol-ıcağ, tağlar yir yüzinde yüriye ılığum salgam ola. (72a-2)

Zarf-fiil eki –ınca, -ince:

... üstüne toprak yumar-ıdı tā yere berāber ol-ınca. (100a-12)

B. KONSONANTLAR

1. KONSONANT DEĞİŞMELERİ

ğ/h değişmesi:

Türkçe'de kelime başında "h" sesi bulunmaz. Günümüz Türkçesi'nde "h" ile başlayan kelimelerin çoğu Eski Türkçe döneminde "ğ" idi. Eski Anadolu Türkçesi'nde de bu ğ sesi kullanılmaya devam etmiştir.⁹ Günümüz Türkçesi'nde h ile kullanılıp metnimizde ğ ile kullanılan örneklere bir göz atalım:

Kağı güñ baña gölge ola veyā kağı yir beni götüre. (95b-8) (>hangi)

Eydi: İlähî bu kubbenuñ kilidüñ dili kanı? (81a-6) (>hani)

⁹ Özkan, *Gülistan*, s.113.

Bunların dışında metnimizde "h" ile yazılıp bugün "k"ya dönen örneklerde mevcuttur.

Dīnūnden döngil yohsa seni bıçku-y-ıla iki pāre kılurın, didi. (124b-13)
(<yoksa)

Gūrlarından yatmadılar illā bir ahşāmca veyā bir kuşluk sā'ati miqdārınca.
(91b-8) (akşamca)

g/v değişikliği:

Metnimizde o gün "v" sesiyle karşıladığımız kelimeyi bugün "ğ" sesiyle karşılamaktayız.

Bu zamānlar içinde kim yād kılduk tamu ehli sovucak nesne ve şarāb
tatmayalar. (73b-1) (sovuk>soğuk)

Metnimizde "g" ile karşıladığımız bir kelimeyi ise bugün "v" ile karşılamaktayız.

İblīs ādemi 'ayıblardı kim toprakdan yaradıldı diyü, kendüyi görüp öger-idi:
(80b-4)

ş/ç değişimi:

Metinde tek bir örneğine rastlanmaktadır.

Rivāyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-қadar қurbaға üşer-idi, başar-
idi kim altından çıkamaz-idi tā hattā kişi ölüdü-idi. (84b-5) (>uç-)

t/k değişimi:

... ne içebilürlerdi ve ne yunibilürlerdi, ne aş ve ne etmek bişüribilürlerdi.
(85a-1) (<ekmek)

t/d değişikliği:

Eski Anadolu Türkçesi'nde kelime başında kullanılan bazı "t"li şekiller bugün "d" olmuştur. Metinde bu örneklere çokça rastlanır.

Ol deñize ıaldı, çıkdı. (62a-13)

‘Arş altına vardı, bir kez silkindi; nice yüz biñ katreler tamdı. (62a-7)

Bir kaba çaluyı bir taracuk delükden çekseler ne zahmet ile çıkarırsa kâfirler cānı dağı eyle zahmet-ile çıkar. (82a-9)

Ol kubbenuñ dolayını tolandı, içine giricek yol bulmadı (81a-5)

Anbarlarımız tolu tolu durur, zahirelerimiz çok, iki üç yıl yiter, dutmazuz didiler ve eytdiler: (84a-7)

"Ve'n-nāzi‘āti" didügi yıldızlar kim doğmak vaktinde gök kırañından çekilüp çıkar, andan tulınur. (82b-3)

Mūsā'yı aldadılar, tañısup eytdiler: (84a-6)

Mūsā kavmi içerlerdi ve hem abdest alurlardı ve tonların yurlardı. (84b-11)

ādem hayrāt yolın[dan] yığlındı toğru yol istemek bilmemeginden ötürü; Hakk Ta‘ālā va‘de kıldığı nesnelere göñüle dölen[me]düğinden ötürü. (94a-2)

Bu sūre Mekkede indi, yüz dört kelimedür, beş yüz otuz üç harfdür, yigirmi tokuz āyetdür. (97b-1)

Ya‘nī dağı kaçan tağlar yir yüzinde kobup yürise, ya‘nī toz gibi olup havāda uça, (98b-1)

İşbu kıızı tonatgıl ve bezegil kim hısımlarına iletürin. (100a-8)

... 'avrat yüklü olsa toğurmak vaqtı olıcağ bir çuğur kıazardı, anuñ kıatında toğururdı, (100b-2)

Aşağıdaki kelimeler ise bugün "t"li şekliyle kullandığımız ancak metinde "d" olan örneklerdir.

...südüm geñezlig-ile varsun didükleri ol bir rahmet sebebendendir. (63b-9)

Muhammed işinde hağ mıdur yā degül midür diyü ve şahābeleri masharaya dutarlardı. (64a-4)

Ne nesneden şorişurlar ve dartışurlar işbu müşrikler? (64a-5)

Yā Muhammed, ben kāfirlere iki dürlü horluğ ve rüsvāyılığ (4) va' de kıldum; (67a-3)

Bir "huğub" dağı gele, ol da dükenicek bir huğub dağı gele; pes "ahğāb"uñ sağışı ucı yokdur. (73a-7)

Cebrā'ıl Hağ Ta'ālā hazretinde durmuşdur, heybetinden ditrer. (76b-1)

"Ve'n-nāzi'āti" oldur kim kāfirler cān dartmak vaqtinde kendüyi ğarğ olmuş görür. (82b-1)

Cebrā'ıl geldi, ol kısrağı (12) deñize depdi, Fir'avn aygırını yiñemedi, ardınca girdi. (87b-12)

Hağ Ta'ālā girü hayvānları toprağ eylese kıyāmet güninde, pes ol toprağ, toza ve dütüne döne. (97a-10)

Allāh korkusundan derleyeler, kulaqlarına degin derlerine ğark olalar.
(109b-4)

Ya'nī tahtlar üzerinden bakarlar düşmānları nice 'azāb dartduġın görürler.
(114a-8)

Pes bunlara Şu getürmek ve bir yirden bir yire Şu daşımak muhtāc olmaz.
(115a-10)

Pes rāhibi depesinden bıçku-y-la iki pāre kıldılar. (125a-1)

b/p deġiřimi:

Buġün sedasız olarak kullandıġımız bazı kelime kökleri metinde sedalı ünsüzle karşılanmıştır.

Pes ol cāzū oġlanı ġiç gelürsin diyü döger idi, eve gelse ġiç geldüñ diyü bek döger idi, pes oġlan bu aġvāli rāhibe didi. (123b-10)

"Tesnīm" didüġi bir bıñardur, havāda aġar. (115a-7)

2. KONSONANT BENZEŞMESİ:

Eski Anadolu Türkçesi'nde tam bir sedalılık-sedasızlık uyumundan bahsetmek mümkün deġildir. Çünkü bu dönemde bazı eklerin imlası kalıplaşmış, sadece sedalı biçimleri bulunmaktadır. Hal böyle olunca bu ekler sedasız ünsüzle biten bir kelimeye geldiklerinde bile ek başındaki sedalı ünsüz deġiřmemektedir. Şimdi metnimizde geçen imlası kalıplaşmış eklere bir göz atalım:

Görülen geçmiş zaman eki –dı, -di:

Ol vaġt-kim Hāzreti Risālet mi'rāca çık-dı...(62a-1)

Her bir atreden H Ta'l bir ferishte yarat-dı. (62b-7)

Sıfat-fiil eki –du, -dk:

Mi'rac gicesinde gr-dg--n-leyin haber virdi. (63a-5)

atade eytdi: Ol haber di-dg-i grdan opmalıdur. (64a-8)

Ettirgenlik eki –dur, -dr:

...yz rahmetinden birisi on sekiz bi 'lem halkına ula-dur-dı. (63b-8)

Ya'n daı aan cam tamusu kız-dur-ul-sa. (101a-3)

Lokatif hali –de, -da:

Her bir ademn gk-de iki apusu vardur. (71b-13)

Nite-kim hads-de gelr. (75a-4)

Ablatif eki –den, -dan:

... ferishteher cnını balayup derisi-n-den ve drnakları-n-dan ve et-den ve siirler-den ekerler t ki ayu ve dvrlı birle ıkarurlar. (82b-12)

Bildirme eki –dur, -dr, durur, drr:

Evvel fir hli zıkr iinde 'arifler iki meretebe drr. (68b-5)

y benm habbm, ol ubbenn dili senn azunda-dur. (81a-6)

"Ve'n-nzi'ti" didgi melek'l-mevt-dr. (82a-2)

Bu rneklerin dıında Trke'de Öyle bir kuraldan sz edilebilir. Trke'de iki nl arasındaki sedasız nszler "p, , t, k, " sedalılamaktadır. Şimdi bu sedalılamaya uygun rnelere bir gz atalım.

t>d:

Nice gün çatlandılar, gördiler kim çäre yok, girü feryād id-üp amān dilediler.
(85a-2)

Muķātil eytdi-kim; kimi Tañrı diler-ise bu Qur'an'ı aña añla-d-a. (93b-3)

Ya'nī ol gün içinde ki kıyāmetüñ ol çatı üni işid-i-l-e. (95b-13)

... kıyāmet korķularından anı unud-a. (98b-8)

pes kañısına diler-ise beñz-e-dür. (106a-9)

Ya'nī eger diler-ise maymun ve diler-ise kelb sūretine yarad-ur. (106a-11)

-k>ğ:

...bu ihsān yaluñuz ben kuluña mıdır; yoħsa ortag-um var mıdır? (62b-11)

Gördi-kim oğlan-cuğ-ı nürdan tāç başında ve egninde yetmiş kat hülle...
(64b-2)

Ķocaldum, ünüm çıkmaz oldı, hem şahābeler çoğ-al-dı-lar, ünüm işitsünler.
(66a-4)

Cinnilerüñ mü'minleri uçmağ-uñ yöresinde olalar, uçmaķ içinde olmayalar.
(80a-12)

'Azrā'ıl cānlar almağ-a müvekkeldür. (83b-14)

k>g:

Yigit-lig-i-n-de dünyādan gitdi, atası kendü eli-y-le yudı. (64a-13)

...südüm geñez-lig-ile varsun didükleri ol bir rahmet sebebindendir. (63b-9)

Ķatāde eytdi: Ol haber di-düg-i gürdan ĶopmaĶlıĶdur. (64a-8)

Tañrı'nuñ birliğ-i-n atadan ve anadan işitmedi. (64b-5)

Sizi yaratmaĶ mı düşvārdur yoĶsa gög-i yaratmaĶ mı? (90a-6)

3. KONSONANT TÜREMESİ

Metnimizde iki türlü konsonant türemesi olmuştur. Birincisi ünlü ile biten bir kelimeye yine ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde araya bir "y" yardımcı ünsüzü girmiştir ya da 3. şahıs iyelik ekleri ve zamirler bir hal eki aldıklarında araya "n" yardımcı ünsüzü gelmektedir.

Ķaçan kim ĶaĶ Ta'ālā bir Ķul-ı-n-ı sevse Cebrā'īle emr ider. (69a-10)

"Ķamīm" ol su-y-a dirler ki anuñ ıssılığı Ķāyetde irmiş ola. (74a-2)

Mi'rāc gice-si-n-de gördüğünleyin haber virdi. (63a-4)

Ķün Resül Ķazreti bu-n-ı gördi, 'acāyibe Ķıldı. (62b-9)

İkinci tip konsonant türemesi ise diğere bir adıyla ünsüz ikizleşmesinin olduğu örneklerdir. Metinde bunun birkaç örneğine rastlanmıştır.

İllā ol vaĶt inanmaĶ bunlara aşşı Ķılmaya. (67b-1)...

Ķün Resül Ķazreti Cebrā'īl'i eyle gördi, düşdi, ussı gitdi. (102b-2)

Ya'nī gök ĶaĶĶı-Ķün kim burçlar ıssidür. (120b-13)

"Ķamīm" ol şuya dirler ki anuñ ıssılığı Ķāyetde irmiş ola. (74a-3)

Yabancı kökenli kelimeler ek aldıklarında da kelimenin son sesi ikizleşmektedir. Ancak bu durumun yabancı kelimenin kökündeki şedde işaretinden,

kaynaklanmaktadır. Kelimenin kendisinde zaten böyle bir ikizleşmenin varlığını biliyorsak, bu durumun bir ünsüz ikizleşmesi olduğunu söylemek tartışmaya açık bir konudur.

İlāhī beni bunların şerrinden sen şakla, didi. (125a-6)

Namāzın kıldı ve hakkına kodı. (64b-1)

... birbirine bakalar ve birbirinün 'aybın ve sırrın göreler. (96b-12)

4. KONSONANT DÜŞMESİ

Metnimizde Eski Türkçe'de gördüğümüz bazı kelimelerin başındaki "y" ünsüzünün bu dönemde düştüğü görülmektedir.

Varalum 'ameller kılalum ve günāhlardan ırak olalum. (67b-8) (<yırak)

Ammā "levhu'l-mahfūz" bir tahtadur ak incüden... (129a-7) (<yinçü)

Şu kelimelerde ise "y" ünsüzünün korunduğu gözlemlenmiştir.

Bir za'f ādem kim kırk yıl Mekke şehrinde durdı, ğarīblıga varmadı. (65b-3)

Degme bir yılan-uñ başında bir destī ağu vardur. (73b-10)

Ol yılduz-lardur kim seyr içinde birbirin öñürdürler. (83b-7)

Maşer kavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinün elleri ve ayakları kesük kopa. (71a-12) (Bugün iğrenmek olarak kullanıyoruz.)

İkinci bir ünsüz düşmesi de orta hecedeki "l" ünsüzünün düşmesidir.

Eski Türkçe'de otur-, bu dönemde otur-, keltür- de getürmek olmuştur.

Ma'āz bin Cebel Eyyüb Enşārī evinde Tañrı Resūli'ne yakın otururdu. (71a-4)

Yā kalem, āhir zamānda bir ümmet getürem, benüm ḥabībüm Muhammed
Muştafā'ya uyalar, (130b-4)

Eski Türkçe'deki bol- fiili bu dönemde hep ol- olarak kullanılmıştır.

Pes arzū kıla, eyde kim; iy kāşkī ben daḥı toprak ol-a-y-dum. (80b-8)

Eski Anadolu Türkçesi'nde birden çok heceli kelimelerin sonundaki ğ/g ler, yapım ve çekim ekleri başındaki ğ/g ler düşmüştür.

Ya'nī uçmak ehli hergiz herze söz ve yalan kelecı işitmeyeler. (75a-12)
(<yalğan)

Ben sizüñ Tañruñuzvan, benden yukaru Tañrı yokdur. (89b-6) (yok+garu)

...eger havāda olsun ve eger katı taş içinde mecmū'ına rızk andan deger.
(63b-4) (<katığ)

Pes bilgil ki peygāberler diridür, ölmezler. (121b-9) (<tirig)

Metinde birkaç kelime, küçültme eki "-cağ, -cek, cuğ, cük" eklerini alması sonucunda aslı kelimenin sonundaki konsonantlarını düşürmüşlerdir.

...ḥayvāncuğlar dölçügezlerini emzürürken ayacukların kaldırıp...(63b-9)
(<ayağ+cuğ)

...uvacuk üvezcükler bir yirde karcaşurken nāgāh birinüñ kanadı birine
doğunmuş olsa anuñ daḥı ḥaqqın alı-vire. (78a-7) (<ufağ+cuğ)

bir gün Süleymān peygāber ibiklüce toygara kaçıldı, ibüceğine yapışdı daḥı
ilerü sürdi, (78a-11) (<ibük+cek)

Bu zamānlar içinde kim yād kılduğ tamu ehli sovucak nesne ve şarāb
tatmayalar. (73b-1) (<sovuğ+cağ)

Metinde görülen bir başka konsonant düşmesi de diş konsonantıyla sonlanan "boynuz" kelimesinin diş konsonantıyla başlayan "-suz" ekini almasıyla görülür.

Şöyle-kim boynuzlu koyun boynusuz koyundan haqqın ala kim dünyāda anı süsmiş-idi. (78a-6) (<boynus+suz < boynuz+suz)

5. HECE DÜŞMESİ

Bu devrin en önemli hece düşmesi olayı durur, dürür ekinin –dur, -dür şekline dönüşmesidir. Metnimizde hece düşümü olmadan ve hece düşümü olarak kullanılan örneklerin ikisi de bulunmaktadır. Ancak durur, dürür ifadesi birkaç örnekle sınırlıyken, -dur, -dür ekleri oldukça yaygın kullanılmıştır.

Tañrı dükeli nesne üzerine hāzır-dur. (127b-2) (<hāzır durur)

Bu vāv, vāv-ı kasem-dür. (81b-4) (<kasem dürür)

III. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: METİN

[61b] Tefsîr-i Sûre-i 'Amme-i Şerîf

(2) Şükür ve sipās ve amdü bî-kıyās ol pādişāhlar pādişāhına ki bize ĩmān (3) rŭzĭ kıldı ma'rifet birle ve bizi şakladı küfr ũ dālālet yolın[dan] 'ināyet (4) birle ve şalavāt ol peygāمبرler serveri ve 'ālem faħrı Muħammed Muştafā üzerine (5) olsun kim Haħk'ıñ raħmetine ulaşdurısar bizi şefā'atı-y-la, ve anuñ āli (6) ve aşhābı üzerine olsun kim anlaruñ-la ĩslām kuvvetlendi. Ve bundan (7) soñra bu za'ĭf naħĭf gŭnāhlu kul kim Ŭveys bin H̄āce 'Oşmān (8) bin Emĭr İlyās bin Evliyā'dur, gördüm ki mütekaddimler her biri bir yādigār (9) komışlar; anuñ sebebi ile dāyim añılurlar. Bu za'ĭf daħı bu Türkĭ 'Amme (10) tefsĭrin düzem-ki cān deger ola. Ve okuyanlara ve dinleyenlere fāyide-i 'azĭm (11) şevāb hāşıl ola. Ve bu kitābı düzeni ve yazanı du'ādan unutmayalar kim (12) anuñ muţāla'asından hidāyet ve kerāmet bulalar ĩnşā'allāhu Ta'ālā¹. Ammā (13) evvel besmelenüñ şevābını yazalum. Ol vaħt-kim Haħret-i Risālet mi'rāca [62a] çıkdı 'arş altında üç deñiz gördi nŭrdan. Pes Cebrā'ĭl'e şordı. (2) Cebrā'ĭl eytdi: Birine 'Aţā ve birine Cŭd ve birine Semāħat dirler, didi. (3) Pes Resŭl Haħreti durdı, ol deñiz kıtına vardı, Bismi'llāhi'r-raħmāni'r-raħĭm (4) didi. Ćün Resŭl Haħreti bismi'l-lāhi didi, Allāh didügi sā'at (5) mübārek ağızından bir yeşil kuş çıkdı; 'Atā deñizine yöneldi; deñize varınca (6) büyüdi; bir bu dŭnyāca oldı. Ol deñize taldı, çok şı götürdi, çıkdı. (7) 'Arş altına vardı, bir kez silkindi; nice yüz biñ kıtreler tımdı; (8) Her kıtreten bir ferişte yaradıldı. Andan Haħ Ta'ālā –celle ve 'alā-² nidā kıldı: (9) İy feriştelерüm, varuñ uçmaħda Allāh diyen kıllarum-içün

¹ Manası: Yüce olan Allah dilerse.

² Manası: Onun şanı ne büyük ve yüce.

kulluğçılar (10) oluñ. Her biriñüz köşkler yapuñ ve bāğlar ve bāğçeler diküñ diye. Pes (11) Resül Hāzreti rahmān didügi sâ'at bir aq kuş Resül'üñ ağızından (12) çıktı. Ol Cüd deñizine yöneldi. Ol deñize buyurdi, bu dünyāca oldı. (13) Ol deñize taldı, çıktı. 'Arş altına vardı, silkindi. Kanatlarından [62b] nice yüz biñ katre tımdı. Her bir katreden bir ferişte yaradıldı. Anlara (2) hitāb geldi-ki; varuñ uçmağda rahmān diyen kullarum-içün köşkler (3) ve sarāylar yapuñ. Pes Resül Hāzreti rahīm didügi sâ'at Resül'üñ (4) mübārek ağızından bir gök kuş çıktı. Semāhat deñizine yöneldi, (5) ol deñize varınca büyüdi, bir bu dünyāca oldı. Ol deñize taldı, girü (6) çıktı. 'Arş altına varup silkindi. Kanatlarından nice yüz biñ (7) katre tımdı. Her bir katreden Hāq Ta'ālā bir ferişte yaradı. Anlara da buyurdi (8): Varuñ ol rahīm diyen kullarum-içün uçmağda tā kıyāmete degin köşkler (9) ve sarāylar yapuñ. Anlar dañı uçmağa gıtdiler. Çün Resül Hāzreti bunu (10) gördi, 'acāyibe kıldı, eytdi: İlähī, bu in'ām, bu ihşān yaluñuz ben (11) kuluña mıdur; yoħsa ortağum var mıdur? Pes Hāq Ta'ālā eytdi: İy habībüm, (12) bismi'llāhi'r-rahmāni'r-rahīmi ümmetüñe armağan iletgil ki; (13) şol 'Aṭā ve Cüd ve Semāhat deñizlerin ki gördüñ, bismi'llāhi'r-rahmāni'r-rahīm [63a] diyenlerüñdür şıdğ-ıla ve ihlāş-ıla ve i'tikād-ıla. Resül Hāzreti çün bunu (2) işıtdi, şāz oldı. Andan mi'rāca vardı, Hāq Hāzreti-y-le bunca biñ (3) kelecı kıldı. Çün mi'rācdan geldi, mü'minlerüñ kulağların (4) dutup muştuladı ve size armağan getürdüm, didi. Mi'rāc gıcesinde (5) gördüğünleyin haber virdi. Zehī sa'ādet senüñ yā mü'min-ki Hāq Ta'ālā (6) saña bunuñ gibi sa'ādetler rüzī kıldı. Eger bismi'llāhinüñ (7) şevābın yazası olursam ayruğ fāyideden kaluruz. Evet, her bir sürenüñ (8) evvelinde bir dürlü şevāb işidesin. Elden geldügi miğdārca yazam (9) bismi'llāhinüñ şevābın kim hıç bir müfessir böyle itmiş degüldür. Ve Şeyh Sa'dī havāşş-ı (10) Kur'an'da getürüp dürür: Her kim ikindü namāzından soñra 'Amme süresin (11) vazīfe idinse, gözi nürı hergiz eksilmeye ve dāyım artmağda ola. (12)

Bismi'llāhi'r- raḥmāni'r-raḥīm, ya'nī başladum Tañrı adı-y-la kim ol Tañrı raḥmāni'r-raḥīmdür. (13) Pes raḥmān-ıla raḥīmüñ arasında 'umūm ḥuşuş vardır. Ya'nī raḥmān dimegün [63b] ma'nisi rızķ virici demek olur. Raḥīm ma'nisi raḥmet idici ve esirgeyici demek (2) olur. Pes raḥmān lafzı 'āmdur; ya'nī on sekiz biñ 'ālem ḥalkına rızķ (3) viricidir. Mü'minlerde ve kāfirlerde ve ḥayvānlarda eger yirde ve eger havāda (4) olsun ve eger kıatı taş içinde mecmū'ına rızķ andan deger. Ammā raḥīm lafzı (5) ḥāşdur, mü'minler içündür. Āḥiretde mü'minler üzerine raḥmet dökiser, (6) ve kāfirler ol raḥmetden maḥrūm kalışarlardur. Nite-kim ḥadīşde gelüpdür, (7) Resül Ḥazreti'nden-kim eytdi: Ḥaķ Ta'ālā'nuñ yüz dürlü raḥmeti vardır; yüz raḥmetinden (8) birisi on sekiz biñ 'ālem ḥalkına üleşdüdi tā ki ḥayvāncuķlar (9) dölçügezlerini emzürürken ayacuķların kıaldurup südüm geñezlig-ile varsun didükleri (10) ol bir raḥmet sebebendendür. Ol yüz raḥmetüñ toķsan toķuzın āḥiretde (11) gizledi tā kim mecmū'in mü'minlere rüzī kıla ve kāfirler andan bī-naşīb ve maḥrūm (12) kıalalar. "Ḥāzā kitābü tefsīr-i sūre-i 'amme yetesā'elüne fī kıavli'l-ma'nā."³ (13) Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. [64a] عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِ الْعَظِيمِ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ (2) Bu sūrenüñ sebeb-i nüzüli oldur kim Mekke müşriklerinüñ bir nicesi dartışdılar (3) ve şavaşdılar ve söyleşdıler. Kıyāmet kıopasına inanmadılar ve Muḥammed işinde ḥaķ mıdur (4) ya degül midür diyü ve şaḥābeleri maşaraya dutarlardı. Ḥaķ Ta'ālā bu āyeti viribidi-kim (5) "'amme yetesā'elüne" ; ne nesneden şorişurlar ve dartışurlar işbu müşrikler? (6) . "'ani'n-nebe'i'l-'azīmi"; ya'nī ol ḥaberdan dartışurlar. Mücāhid eytdi: Ulu ḥaber (7) didügi Kıur'an'dur. Bunuñ delīli işbu āyetdür kim قُلْ هُوَ نَبُؤًا عَظِيمٌ⁴ dür. Kıatāde (8) eytdi: Ol ḥaber didügi gürdan kıopmaķlıķdur. Nite-kim eytdi:(9) "ellezī hum fīhi muḥtelifüne"; ya'nī kim bular gürdan kıopmaķlıķda dartışurlar ve daḥı Kıur'an ḥaķ mıdur (10) yā degül midür diyü dartışurlar. Pes ol kāfirlerüñ ba'zısı inandı ve ba'zısı

³ Manası: "İşte bu 'amme yetesā'elün' suresinin tefsirinin kitabıdır."

⁴ Şad Suresi. (38/67). Meali: "De ki: Bu, büyük bir haberdür."

inanmadı. (11) Pes güyā ki Hāk Ta‘ālā eydür: İy benüm ‘Amme süresin okıyan kullarum, ben sizden (12) hoşnūdam, ve size de anca nesnelere bağışlayam ki siz de benden hoşnūd olasız. (13) Hikāyet: Serīr-i Saḳatī'nūñ bir şālih oğlı var-ıdı. Zāhidlerden idi. Yigitliginde [64b] dünyādan gitdi, atası kendü eli-y-le yudı ve namāzın kıldı ve haḳḳına ḳodı. Çün gice (2) oldı, görđi-kim oğlancuğı nūrdan tād başında ve egninde yetmiş kat hulle (3) bir burāḳa binmiş, feriştehler şağında ve solında uçmak bāğçeleri içinde eşerler. Serīr-i (4) Saḳatī eydür: İlerü yürüdüm, oğluma selām virdüm, selāmum almadı. Ben eytdüm: (5) İy gözüm nūrı ve göñlüm yemişi, ciger küşem, niçün atañ selāmın almazsın? Baña eytdi: (6) İy ata, dünyāda selām almak şevābdur. Biz dünyādan gitdük, şevāb ḳazanmaḳdan ḳalduk. (7) Āhıret geçmiş ‘amellerūñ cezāsın bulacaḳ yirdür, şevāb ḳazanacaḳ yir degüldür. Anuñ- için (8) selāmuñı almadum, dedi. Andan ben eytdüm: İy ođul, Hāk Ta‘ālā senüñ-ile ne işledi? (9) Eytdi: Yā ata, şol vaḳt-kim her birüñüz benden yüz dönderdüñüz, beni yaluñuz sinlede (10) ḳoyup gitdüñüz, Hāk Ta‘ālā cānumı girü gevdeme viribidi. Çün gözlerüm açdum, (11) kendüzümü şol hāl içinde gördüm. İñleyüp zārılık kıldum. Gözlerümü girü (12) yumdum. Çün girü açdum, başumı bir hoş ḳoḳulu, laḳıf yüzlü, gökçek nūrlu, şīrīn (13) sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. Ve anuñ ḳoḳusından cānum rāhat oldı. [65a] Ben eytdüm: İy yigit, ne hoş ḳoḳuñ var ve ne gökçek yüzüñ var. Ne kişisin baña eydivir, (2) didüm. Ḳamular beni terk idüp yüz dönderdükleri vaḳt sen baña (3) iş olduñ. Ve tatlu yār ve mūnis olduñ, didüm. Andan ol yigit eytdi: İy (4) yigit, ben ‘Amme süresinüñ şevābıyam ki dünyāda beni oḳurduñ. Uşda ben de saña (5) ḳıyāmete degin mūnisvan. Andan Ser[īr]-i Saḳatī eytdi: Ođlum baña eytdi: Baba, zinhār (6) ‘Amme süresine becid olđıl kim mü’minlere eyü yārdur ve gūr içinde gam-gūsārdur, (7) didi. Ve bu müşriklerūñ bir niceleri eydürlerdi-kim bunca yüz yıldan berü ölmüş (8) ve toprak olmuşlardur, dirlerdi. Ve bir niceleri inanurlar ıdı.

Lîkin kıyâmet kôpacagın (9) bilmezler idi. Pes Hâk Ta'âlâ bu âyeti viribidi. Ya'nî neden şorarlâr? Ya'nî ulu haberden (10) şorişurlar. Ya'nî kıyâmet haberinden, kamu aḥbârlardan uludur. Hâk Ta'âlâ anuñ-içün (11) "‘ani'n-nebei'l-‘azîmi" didi. "Hum fîhi muhtelifüne" didügi işâretdür-ki (12) şol gün-kim bir niceler inanurlar ve bir niceler inanmazlar. كَلَّا سَيَعْلَمُونَ didügi (13) işâretdür müşriklere. Ya'nî tiz ola kim bileler. "Kellâ" , ya'nî ḥaḳḳâ, tiz ola kim [65b] inanalar kıyâmet kôpasına. Ḍaḥḥâk eydür: "Kellâ seya'lemüne"; ya'nî kāfirler anı (2) ḥaḳîḳat bileler. İbn-i 'Abbâs eydür: "Kellâ seya'lemüne" didügi oldur ki bir za'îf (3) âdem kim kırk yıl Mekke şehrinde durdı, ğarîblığa varmadı. Mektebe etmek (4) iletmedi. Üstâd şaplasın yimedi, ve yazmak okumak bilmedi, ve tevḥîd kelimesin (5) diyenler-ile yoldaş olmadı, ve Tañrı'nuñ birligin atadan ve anadan işitmedi. Mâlî ve çerisi (6) ve yardım ve yekenci yoğ-ıdı. Ve bir yetîm idi. Anuñ elin dutavuz, bilmedügin (7) bildürevüz, ve dünyâyı aña musaḥḥar kılavuz, ve kāfirleri aña zebûn kılavuz (8) tâ 'âlem bileler ki bir za'îf ḳulı şol mertebeye irürevüz, ḳâdirdür ölmüşleri (9) girü dirgüre. ثُمَّ كَلَّا . Andan ol kıyâmete inan[an] mü'minler anı (10) ḥaḳîḳat bileler. Ya'nî göz-ile 'aynü'l-yaḳîn göreler. Ḳatâde ḳavlinde eydür: (11) "sümme kellâ seya'lemüne" didügi oldur ki, Hâk Ta'âlâ eydür: Yâ Muḥammed, Ḥannâne diregin iñledem, (12) ve hem söze getürem kim kāfirler anı göreler, kıyâmet kôpasına inanalar. Ḥannâne (13) didügi oldur kim Resûl'üñ –‘aleyhi's-selâm⁵- mescidi içinde bir direk var-ıdı. [66a] Resûl Ḥazreti aña tekyelenürdi. Ya'nî mübârek arḳasın aña (2) virüp şaḥâbelere ḥadîş eydür-ıdı. Bir gün Resûl Ḥazreti eytdi: Baña (3) bir minber düzüñ, aña çıḳayın, va'z ve naşîḥat ideyin. Ḳocaldum, ünüm (4) çıḳmaz oldı, hem şaḥâbeler çoğaldılar, ünüm işitsünler, didi. Çün minberi (5) düzdiler, Ḥazret-i Risâlet diledi-kim aña çıḳa. Ol direk zârî (6) zârî iñledi. Şunuñ gibi iñledi kim dükeli şaḥâbeler işitdiler,

⁵ Manası: Allah'ın selamı onun üzerine olsun.

aralarında (7) giriv kopdı. Ve dile geldi, faşih dil-ile söyledi. Eydür: Yâ Resûlullâh, senden (8) bunu ummaz-ıdum kim beni şöhetünden mahrûm idesin ve mübârek vücûduñdan (9) ayırasın. Böyle diyicak derhal Resûl Hâzreti minberden indi, ol diregi (10) koçdı ve öpdı. Andan Resûl Hâzreti ağladı ve direk inlerdi ve şahâbeler (11) figân kılurlardı. Pes Resûl Hâzreti eytdi: İy Hânnân, uş yakında ölüm (12) şerbetin içiserem, mescidüñ ne diregi ve ne taşu ve ne toprağı ve ne minberi (13) dükelisi benüm firâkımdan kan ağlayalar. Çün şahâbeler bu sözi işidicek, [66b] bir kezden ‘imâmelerin yire urdılar. Ağlaşup zârılık kıldılar. Mescid ve Medîne (2) içi kıyâmet kopdı. Eydiler: Yâ Resûlullâh, bizüm cânumuz saña fidâ (3) olsun, ve dükelümüz senüñ-içün fidâ olalum. Ve atamız anamız saña kurbân (4) olsun. Senüñ nür yüzüñüñ şolduğın görmeyelüm, didiler. Pes Resûl (5) eytdi: Takdîr-i İlâhî şöyledür kim dükelüñüz benüm ölümüm göresiz ve benüm (6) firâkımda yanasız. Çâresüz maıksüd şöyledür kim ya‘nî kâfirler kıru direkden (7) söz geldüğini göricek tâ bileler kim kıru ağaca dil veren Allâh, eger (8) ölmışlere dirlik bağışlarsa hıç ‘acayib ğarâyib olmaya. Budur (9) "şümme kellâ seya‘lemüne" ma‘nisi. Dükeli müfessirler kavlinde böyle buyururlar kim; yâ Muhammed, (10) senüñ ol yalıncaqlaruñ elinde ol cübbelüleri ve tonluları zebün kılam, (11) ve za‘îf ümmetlerüñe kâfirlerüñ pehlüvânların boynın burup başduram, (12) ve başmaduğunuz yirleri size mülk kılam, iy nice cabbârları size (13) harâc-güzâr kılam, iy nice cabbârları dahı muı ve münkâd kılam kim añlayalar işbu [67a] işlere kâdir olan pâdişâh ölüleri diri kılursa hıç ‘acayib ve ğarâyib (2) olmaya. Bir nice müfessirler kavlinde böyledür kim “şümme kellâ seya‘lemüne” didügi (3) oldur kim; Haı Ta‘âlâ eydür: Yâ Muhammed, ben kâfirlere iki dürlü ğorluk ve rüsvâylık (4) va‘de kıldum; biri dünyâda ve biri âhiretde. Ol-ki dünyâdadur, Bedir ğazâsından berü (5) bunları sizüñ kılcuñuz altında kıldum. Ol vaıitden berü sizi ğâlib (6)

kıldum. Kaᅅı ğazāya kim varasız bularuñ kimisini kırasız ve kimisini zaᅅımlu kılasız (7) ve kimisini esīr kılasız ve kimisini kul karavaş idinesiz, hizmet ideler. Bir niceler (8) eydür: "Kellā seya‘lemūne"den işāret Bedr ğazāsınadır. Andan soñra kıyāmet (9) kıparavuz ve bunları oddan zincīrler-ile bağlayup zebānīlere virevüz. Ğorluğ-ıla (10) tamuya giricek bileler aᅅvāl nitedür. "Şümme kellā seya‘lemūne"den işāret (11) buñadır. Mücāhid kavlinde böyledür ki güyā ki Ḥaᅅ Ta‘ālā eydür: Yā Muᅅammed, kıyāmete inanmayanlar (12) şol vaᅅt inanalar kim cānları ᅅulķūmlarına gele, baᅅa kendü yirlerini tamuda göreler, (13) daᅅı feryād ideler kim İlāhī kıyāmete inanduk, āᅅirete hīᅅ şekümüz kıalmadı. İllā ol [67b] vaᅅt inanmaᅅ bunlara aşşı kılmaya. Eydeler kim; iy vaᅅtsüz öten ᅅoros (2) şimdiye-degin kıanda idüñ. Şimdi gördüñse inandüñ diyeler. Nite-kim (3) dimişlerdür ki; "ser bürīden vācib āyed murg-ı bī-hengām rā[h]". Ya‘nī (4) vaᅅtsüz öten kıuşuñ başını kesmek gerek. Pes şimdiki inanmaęuñ fāyidesi (5) yokdur diyeler. Ve bir niceler eydür: Daᅅı şol vaᅅt inanalar kim İsrāfīl şūr çala, (6) kıyāmet kıopa ve od bulara ᅅamle kıla. Eydeler kim kıyāmete inanduk, İlāhī bize (7) mühlet vir ve ‘ömür vir ve bizi girü dünyāya ilet, varalum ‘ameller kılalum ve (8) günāhlardan ıraᅅ olalum. Ve saña lāyık işlerde olalum. Girü kelām diyeler. (9) Nite-kim Ḥaᅅ Ta‘ālā kelām-ı kadīmde ᅅaber virür kim (10) *فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخْرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نَحْبُ دَعْوَتِكَ وَتَتَّبِعِ الرَّسُولَ*⁶. Çün bunlar (11) böyle diyicek Ḥaᅅ Ta‘ālā –celle celāluᅅ⁷- tamu mālikine eyide: Eyit bulara ki (13) dünyāda Muᅅammed'e inanmaduñuz ve Kur‘ān gibi kıtāba inanmaduñuz ve şimdi söyledüğüzüñ fāyidesi yokdur diyeler. "Şümme kellā seya‘lemūne" ma‘nisi; Zeccāc tefsīrinde [68a] eydür kim Ḥaᅅ Ta‘ālā eydür: Yā Muᅅammed, çün resüllüğüñe

⁶ İbrāhīm Süresi. (14/ 44). Ayetin tamamının meali şöyledir: (Ey Muhammed!) İnsanları, kendilerine azabın geleceği gün ile uyar. Zira o gün zalimler, “Ey Rabbimiz! Yakın bir süreye kadar bizi ertele de senin çağırına uyalum ve peygamberlerin izinden gidelim” diyecekler. Onlara şöyle denilecek: “Daha önce siz, sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?”

⁷ Manası: "Onun şanı ne yüce."

inanmadılar ve kıyâmet kopyasına (2) ikrâr itmediler, pes Medîne'yi ve Hayber'i ve Hicâz'ı ve cemî'-i ekâlîmi ısmarlayacak ve Mısr'ı (3) Şâm-ıla Yemen-ile, ol vakt bileler, eydeler kim şol Tañrı kim bir yetîmi ve deve (4) güdüci oğlanı Medîne'ye ve Mekke'ye ve Hayber'e ve Yemen'e ve Hicâz'a ve Mısr'a ve Şâm'a (5) ve 'Irâk'a ve Fârs'a ve deryâya ve deşte ve Āzerbiycân'a ve Rûm'a ve Çîn'e ve Hind'e (6) ve Sind'e ve Türkistân'a ve cemî'-i memleket issi ve cinnü ve insü resüli kıldı. Eger (7) ölmüşlere cân bağışlar-ısa hîç garîb ve 'acayib olmaya. (8) "Şümme kellâ seya'lemüne". Kurtabî ve Kuṭbî tefsîrinde böyledür kim Hâk Ta'âlâ Muhammed Muşafâ'ya (9) haber virür. Eydür ki; kıyâmete inanmayanlara kıyâmetüñ nişânlarını gösterem, (10) ol vakt inanalar. Ve dağı melekü'l-mevt heybetlü ve ferîştehler-ile cânlarını almağa (11) gelicek ki cân acıgını göreler, ol vakt inanalar. 'Aṭâ müfessir kavlinde eydür: (12) "'amme yetesâ'elüne" didügi işâretdür 'âriflere ki Hâk Ta'âlâ – celle celâluhu- sorışur kullarına, (13) "'ani'n-nebei'l-'azîmi" didügi işâretdür Allâh Hâzreti'ne, "kellâ seya'lemüne" [68b] işâretdür 'âriflerüñ irişdükleri vakte, "şümme kellâ seya'lemüne" (2) didügi işâretdür, Hâk Ta'âlâ'nuñ nürını gördüklerinden soñra zatin kimesne (3) bu dünyâda görmedüklerini bildürür. Ebü Bâyezîd Bestâmî eydür: "'amme yetesâ'elüne" (4) işâretdür 'ârifler firâk heybetinden qorqup anı soruşduklarına. Evvel firâk hâli (5) zıkr içinde 'ârifler iki mertebe dürür. Ve bir niceler eydürler: Vişâlden firâk yigdür. (6) Anuñ-içün kim yanmaq ve göyünmek ehlidür veya zârılık ve yalvarmaqlardur. Vişâl (7) ümîzdür ve tevâzu' kılmakdur. Bu dükeli firâk içindedür. Andan Hâk Ta'âlâ eydür: (8) İy kulum, vişâl 'âlemine irüricek bildürmege benüm vişâlümde (9) kim 'âriflerdür anlara ayruq firâk qorqusı yoqdur. Şimden girü 'ıyş ü 'işret var. (10) Mezîddür hemîşe luṭf-ı üns ve ikrâm durmaklıkdur ve günden güne nevâzişdür. Pes (11) 'ârifler göricek Hâk Ta'âlâ'nuñ luṭfını ol vakt bileler. Su'âl eger eydürlerse (12) 'ârif kimdür? Cevâb; 'ârif oldur kim –emire'l-

mü'minîne⁸- 'Alī eytdi: Ya'nī 'ārif oldur ki (13) dünyādan ve āhiretten fāriğ olmuş
 ola, düni günü dilegi hemān Allāh rızāsı ola. [69a] Ebū Bāyezīd Bestāmī eydür: 'Ārif
 oldur ki Hāḡ Ta'ālā'ya ḡulluḡ eyleye. Hīḡ (2) ḡama'suz bu maḡām ulu maḡāmdur,
 fenā maḡāmıdır ve kendüyi hīḡ bilmeklikdür. Zīrā (3) varlık ol vaḡt olur kim anda
 dilek yoḡ, faḡr tamām olduḡı maḡāmdur. (4) Çün kişi bu maḡāma iriše Hāḡ Ta'ālā
 eydür: İy ḡulum, zūll-i 'ubūdiyyet tamām (5) oldu, šimden girü 'izzü rubūbiyyet
 görgil. Ya'nī dimek olur kim ḡulluḡ ḡorluḡını (6) bizüm dergāhumuzda gösterdüñ,
 imden girü pādišahlık 'izzetinden bir šemme biz de (7) saña virelüm ve seni 'azīz
 ḡılalum diye. Pes ol 'izzetüñ ešeri oldur kim (8) dükeli 'ālemler ḡalbinde anı maḡbūb
 ḡılır ve ferīštehler arasında anı 'azīz ḡılır, (9) enbiyālar ve evliyālar šafında anı
 raḡbetlü ḡılır. Nite-kim ḡadīšde gelür ki Resül (10) Hāzreti buyurur: Ḳaçan kim Hāḡ
 Ta'ālā bir ḡulını sevse Cebrā'īl'e emr ider. Eydür kim; (11) yā Cebrā'īl, ben fülān
 ḡulumı sevdim, anı yedi ḡat gök ferīštehlerine eyt kim (12) ol ḡulumı anlar daḡı
 sevsünler. Pes Cebrā'īl daḡı göklerde nidā ḡılır. Eydür ki; (13) iy ferīštehler, bilüñ
 ve āḡāh oluñ kim Hāḡ Ta'ālā fülān bin fülān ḡulını sevdi, [69b] siz daḡı sevüñ, dir,
 tā ki yedi ḡat gök ferīštehler anı severler. Andan šoñra Hāḡ Ta'ālā (2) ol ḡuluñ
 sevgüsün yir üzerinde ḡalāyıklara daḡı sevdürür. Ve dükeli ḡalḡuñ göñline (3) anuñ
 sevgüsün baraḡur. Ve dükeli ḡalḡuñ gönlinde ol kişi sevgülü ve 'azīz olur. (4) Pes
 ma'šiyet ḡorluḡı girü böyledür. Bir veliye šordılar kim 'ārif kimdür. Ol velī eytdi: (5)
 'Ārif oldur kim Allāh'dan ḡorḡa, günāh išlemeye, didi. Bu maḡāmda šöz çoḡdur,
 ammā girü (6) tefsīre geledüm. أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ; ya'nī Hāḡ Ta'ālā eydür: Yeri size
 döšek (7) ḡılmadum mı? Pes Hāḡ Ta'ālā minnet eyley. Bu arada hemze, hemze-yi
 istifhāmdur. وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا (8) ; ya'nī daḡı ḡaḡları yir dolansun diyü miḡlar ḡılmadum
 mı? Rivāyetde gelüpdür kim Hāḡ Ta'ālā (9) evvel bir ḡalḡan gibi yiri desdegirmi

⁸ Manası: "İnananların lideri, idarecisi".

yarattı, dāyim hareket iderdi. Andan taşları (10) yarattı, yir üzerine çökerdi tā kim yir karar duta, ḥalāyıkā menfa‘āt dege. (11) وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ; ya‘nī daḥı yaratdum sizi çift çift erkeklü (12) dişülü. وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ; ya‘nī daḥı kılduk uyku tenlerünüz için. (13) Rāḥatlık kılduk; ya‘nī her kişi işden güçden veya seferde yol yürümekden birezcük [70a] yatsa uyusa rāḥat olur, yorgunluğu gider. (2) وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ; daḥı kılduk giceyi örtü, ya‘nī karanlılığı birle dükeli nesne’yi örter. (3) وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا ; ve daḥı gündüzi dirliğünüz ve maşlahatuñuz bitürmege sebep kılduk. (4) وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ ; ya‘nī daḥı yapduk sizün üzerünüz (5) yedi kat muḥkem gökleri, ya‘nī şol kalınlıg-ıla işbu yücelik-ile (6) direksüz durgurduk, her birinün kalınlığı pes yüz yıllık yoldur, ve aralıkları daḥı pes (7) yüz yıllık yoldur. Bu mecmū‘-inuñ içi envā‘-i feriştehler-ile toptoludur tā ḥaddi bir qarış (8) yer ḥālī yokdur, mecmū‘-ı feriştehler-ile tolıdur. وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا ; ve daḥı (9) kılduk biz güneşi aydıñlı ve nūrlu ve ıssı ve yandurıcı çırak kılduk. (10) وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا ; ve daḥı endürdük biz şıkıcılardan, ya‘nī bulutlardan (11) dökülici şuları. "Mu‘şirāt" didügi ya‘nī şıkıcılar dimek olur. Kātāde ve Muḳātil (12) eytdiler: "Mu‘şirāt" didügi ol yıllerdür kim bulutları şıkar, ya‘murları endürür. ‘Avfī (13) rivāyetinde budur. İbn-i ‘Abbās’dan Muvezīḥ eytdi: "Mu‘şirāt" didügi kaşırğalu yıllerdür kim [70b] bulutları şıkarlar. Ebū'l-‘Āliye ve Rabī‘ ve Ḍaḥḥāk eytdiler: “Mu‘şirāt” ol yildür kim (2) yağdurmağa bulanmış ola; ammā henüz yağdurmadı. Nite-kim ḥayzı yakın gelmiş (3) ‘avrata "mu‘şirāt" dirler; ammā ḥayzı inmemiş ola. Müberrid eydür: "Mu‘şirāt" didügi (4) taşzurıcı dimek olur. İbn-i Kīsān eydür: "Mu‘şirāt" didügi ya‘nī yağdurıcılar (5) dimek olur, ya‘nī bulutlar biribiri şuyınca çok çok yağmurlar endürici. (6) لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا ; ya‘nī tā ki çıkaruruz biz ol yağmur sebebi-y-le (7) dāneleri ve otları. "Linuḥrice biḥī ḥabben ve nebāten" didügi bā bā-yi sebebiyyedür. (8) وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا ; ya‘nī daḥı büstānlar gibi ağaçları çok ola. "Elfāfen" didügi ya‘nī ol (9) ağaçlar kim

budaqları birbirine tolaşmış ola. (10) **إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا** ; ya'nī bedürüstī faşl günü ya'nī kıyāmet günü kim va'de kılınup durur (11) evvelīn ve āhīrīn için, tā ki eyülere şevāb ve yavuzlara 'azāb ve 'ikāb. (12) **يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ** ; ya'nī Hāḡ Ta'ālā kendü kudretini bildürdi-kim kādirdür kıyāmet (13) ḡoparmaḡa ve ölüleri dirgürmeḡe. Ve andan şoñra ya'nī beyān kıldı ve eytdi-kim [71a] **يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا** . Pes Hāḡ Ta'ālā va'de kıldı-kim (2) ol gün ki şūr urıla siz gūruñuzdan ḡopup bölük bölük gelesiz. (3) Rivāyet kılındı Berrā' bin 'Āzīb'den ol eytdi: Ma'āz bin Cebel Eyyūb (4) Enşārī evinde Tañrı Resūli'ne yakın otururdu. Pes Ma'āz eytdi: Yā (5) Resūllullāh, işbu āyetüñ ma'nisini bilürsiz. Hāḡ Ta'ālā eytdi: "fetā'tüne efvācen". (6) Pes Resūllullāh eytdi: Yā Ma'āz, yavlaḡ ulu işden şorduñ kim; benüm ümmetümden (7) on dürlü ḡavm gūrlarından ḡopalar. Hāḡ Ta'ālā anları müslimānlar cemā'atinden (8) seçe, şüretlerin döndüre. Bunlaruñ bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi (9) baş aşıḡa ayaḡı yuḡaru ve yüzi üzerine şürinü şürinü yüriye, ve bir (10) nicesi gözsüz ve bir nicesi ḡulaḡsuz ve dilsüz ve bir nicesinüñ dili göḡsi (11) üzerine şarḡmış ola, dilini çeyneye, şöyle kim aḡızlarından ḡan iriñ (12) aḡa. Maḡşer ḡavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları kesük (13) ḡopa. Ve bir nicesi oddan aḡaḡlara aşılımış ola ḡopa. Ve bir niceleri ḡaḡrāndan [71b] cübbeler geymiş olalar şöyle-kim derilerine yapışmış ola. Ammā anlar kim (2) maymun şüretinde olalar ḡarām yeyenler, ve anlar kim başı aşıḡa ḡopalar ribā yeyenler (3) olalar. Ve anlar kim gözsüz ḡopalar hükm içinde ḡulm ḡılanlar olalar. Ve anlar kim (4) ḡulaḡsuz ve dilsüz ḡopa, 'amellerini görüp tekebbürlük ḡılanlar olalar. Ve anlar (5) kim dillerin çeyneyeler 'ālimler ve ḡışşa-ḡonlardur kim ḡalḡa eydür ve kendüler dutmaz. (6) Ve anlar kim elleri ve ayakları kesük ḡopa, ḡonşusın azarlayanlar olalar. Ve anlar (7) kim oddan aḡaḡlara aşılr ḡopalar ādemleri beḡe ve şulḡānlara ḡammazlayanlar (8) olalar. Ve anlar çirkīn yiylü ḡopalar, zekātın ve 'ošrin virmeyenler ve lezzetler ve

arzular (9) sürenlerdür. Ve anlar kim kaṭrāndan cübbeler geyeler, tekebbürlük idenler ve (10) nāzlayanlar olalar ve bir nice rivāyetde saġucı ‘avratlardur. **وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا** (11) ; ya‘nī kıyāmet kopsa gök açıla kapular ola, ya‘nī gökler yarıla (12) feriştehler inmek-içün. Bir niceler eydür: (13) Her bir ādemüñ gökde iki kapusu vardır; bir kapusu ‘amel için, ve bir kapusu rızık için. [72a] Kaçan kıyāmet kopsa ol kapular açılır. (2) **وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا** ; dahı kıyāmet olıcağ, tağlar yir yüzinde yüriye ılgum salgam (3) ola. **إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا** ; bayık cehennem ṭamusı yol (4) uğrayacak yir oldı. Pes uçmağa girmek yokdur tā ṭamuya uğrayup geçmeyince. (5) Nite-kim bir yirde eydür: **وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا⁹** ; ya‘nī bu vāv, vāv-ı (6) kasemdür. Pes Hāk Ta‘ālā and içer, eydür: Vallāhi ṭamuya uğrayacaksınız (7) dimek olur. **لِلطَّاغِيَتِ مَأْبَأًا** ; ya‘nī cehennem ṭamusı kāfirler-içün (8) maḳām ve düneyecek yir oldı, ya‘nī durak ve menzīl oldı. (9) **لَا يَبْقَى فِيهَا آخَفَاءًا** ; pes kāfirler cehenneme giricek, anuñ içinde delim yıllar ve zamānlar (10) egleneler "ahḳāb" kadar. ‘Ulemā "ahḳāb"uñ ma‘nisinde kılınışlardur ki (11) "ahḳāb" ne-dimekdür? Bir niceler eytdiler: "Ahḳāb" zamānlardur ve rüzigārlardur kim (12) anuñ niceligi ma‘lūm degüldür. Rivāyet: Ebū‘d-Ḍuḩā İbn-i Mes‘ūd'dan kim (13) eytdi: "Ahḳāb"uñ saġışı bilmezler illā bir Tañrı bilür ancağ; ammā bir niceler eydürler [72b] kim; "ahḳāb"uñ ḩaddi ve saġışı vardır; ammā anuñ saġışı niceliginde ihṭilāf (2) kılınışlardur. Pes Ṭāriḳ bin ‘Abdurrahmān eytdi: Şafā ile Merve arasında (3) bir ulu pīr kığırdı, anuñ katında ‘Abdullāh ibn-i ‘Ömer’üñ kitābı dururdu, (4) ve anuñ "lābiṣīne fīhā ahḳāben" ma‘nisi yazılmışdı-kim "ahḳāb"uñ (5) birisi kırk yıldur, ol yılağ degme bir günü bir yıldur. Rivāyet kılındı Süfyān'dan (6) ve ‘Ammār'dan kim ol eytdi: ‘Alī ibn-i Ebī Ṭālib Hilāl'e eytdi: Hāk Ta‘ālā’nuñ (7) kitābı içinde "ahḳāb"uñ ma‘nisi nite bilürsin? Şöyle bilürem-ki "ahḳāb"uñ (8) birisi seksen yıldur, her bir yılı on iki aydur, her bir ayı otuz gündür ve her (9) bir günü biñ

⁹ Meryem süresi. (19/ 71). Ayetin tamamının meali şöyledir: (Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir işittir.

yıldur. Rivāyet kılındı Süleymān bin Meslem'den ve Nāfi'den ve İbn-i (10) 'Ömer'den Tañrı Resūli'nden kim eytdi: Vallāhi tamuya giren tā "ahḳāb" (11) kadarı eğlenmeyince çıkmaya. Ve "ahḳāb"uñ biri seksen yıldur, her bir yılı (12) üç yüz altmış gündür ve her bir günü biñ yılcadur dünyā yıllarından kim (13) şayarsız. Bişr bin Ka'b eytdi: "Ahḳāb"uñ birisi üç yüz yıldur, ve her bir yılı üç yüz [73a] altmış gündür, ve her bir günü biñ yılcadur. Mücāhid eydür: "Ahḳāb" didügi (2) kırk üç zamāndur, ol kırk üçüñ degme birisi yetmiş gündür, degme bir günü (3) yedi yüz yıldur, degme bir yılı üç yüz altmış gündür, bir günü dünyā yılları-y-la biñ yılcadur. (4) Hasan eydür: Haḳ Ta'ālā her bir nesnenüñ ḥadd ü müddetin zıkr eyledi; ammā tamu ehli (5) ne-ḳadar eğlen-ise müddet zıkrı eylemedi. Belkīm eytdi: "Ahḳāb" kadarı tamuda (6) eğleneler, 'azāb göreler, dedi, ya'nī bir "ḥuḳub" 'azāb-ıla geçeler, bir zamān girü 'azāb göreler. (7) Bir "ḥuḳub" daḫı gele, ol da dükenicek bir "ḥuḳub" daḫı gele; pes "ahḳāb"uñ (8) sağışı ucu yoḳdur. Bundan murād tamu ehli tamuda ebed ḳalalar dimek olur. (9) Velīkin eytmişlerdür ki; "ahḳāb"uñ birisi yetmiş biñ yıldur, ol yılıñ her bir günü dünyā (10) yılları-y-la biñ yıldur. Muḳātil eytdi: "Ahḳāb"uñ (11) birisi on yedi biñ yıldur ve daḫı bu āyetde ayet-kim (12) فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا āyeti mensūḥ kıldı. Pes tamuda ḳalmaḡuñ sağışı götürüldi, (13) ebedī ḳalmaḳ ḥāşıl oldı. Bir nice 'ulemā eytdiler: Bu zamānlar içinde kim yād kılduḳ [73b] tamu ehli şovucaḳ nesne ve şarāb tatmayalar kim bunlaruñ ıssılıḡına şifā (2) kıla ve şusuzluḡların ḳandura, bil-ki içdükleri ḳaynar şu ola, "ḡassāk" ve ḡislīn (3) ola kim buyurdi: يَذُوقُونَ (4) Bir niceler eytdiler: "Ḡassāk" tamu ehlinüñ gözi yaşıdır. Ve bir niceler eytdi: "Ḡassāk" tamu (5) ehlinüñ tamuda yanarken gevdelerinden aḳan şaru şudur, anı içeler. Ḥadīşde gelür kim (6) cehennem ehli şol-ḳadar ağlayalar kim iriñleri deñiz gibi ola, eger anuñ içinde (7) gemiler olsa yüriyeydi, anı içürelere. Bir niceler eydür: Ol zemherīrdür. Şehr bin Ḥavşeb (8) eydür:

"Ġassāk" tamu içinde bir deredir, ol derede üç yüz otuz ev vardır, degme bir evde (9) dört bucağı vardır, degme bir bucağda bir yılan vardır, her bir yılan bir beserek deveden (10) büyükdür. Degme bir yılanın başında bir destî ağı vardır. Eger ol ağudan bir kıatre dünyā (11) denizlerine damsa, mecmū[‘]-ı denizler ağı olaydı. Pes tamu ehli tamuda içdükleri (12) ol ağı ola, "ġassāk" didüğü budur. Rivāyet kılındı Muḥammed bin ‘Alī'den ve Ḥasan'dan-kim (13) eytdiler: İştüdük Ma‘āz'dan kim eytdi: "lā yezūküne fīhā berden"; ya‘nī tamu içinde [74a] uyku görmeyeler. Ḥasan ve ‘Aṭā eytdiler: Tamu içinde rahātlık görmeyeler ve diñlenmeyeler. "Ve lā şarāben"; (2) şovucağ şu içmeyeler. "İllā ḥamīm"; meger "ḥamīm" içeler. "Ḥamīm" ol şuya dirler ki anuñ (3) ıssılığı ġāyetde irmiş ola, andan öte ıssı olmak mümkin olmaya. "Ve ġassāken"; dağı (4) "ġassāk" içüreler. Nite-kim ḥadīş gelüpdür kim tamu ehli tamuda şu dileseler, Ḥağ (5) Ta‘ālā zebānīlere buyura kim bulara "ḥamīm" içürün. Pes oddan kepçeler-ile alalar, içüreler. (6) Hemān-kim bunların yüzlerine yakın gelicek ıssılıktan bunların yüzlerinin derisi (7) kavlaya, ol kadehler dökile ve dudakları burışa tā ḥaddī-kim üstün dudakları (8) eñsesine çıka, ve altın dudakları burışa, göğüslerine ine. Ol şuyı hemān-kim (9) ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşığa ine, içlerin içegülerin aşığa (10) geçüre. "Ne‘ūzu bi'l-lāhi min zālike'l-ḥāl"¹⁰. *حَزَاءٌ وَفَاقًا*. Ḥağ Ta‘ālā eydür: Bu cezā'yı bunlara (11) virdük, ‘amellerine muvāfıkdur, ya‘nī bunların işine lāyıkdur. Muḳātil eytdi: Bu (12) ‘azāb bunların günāhına muvāfıkdur, anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuğ yoğdur. (13) Pes tamu ‘azābından ulu ‘azāb yoğdur. Pes bu cezā aña muvāfıkdur. *إِنَّهُمْ كَانُوا لَا* *يَرْجُونَ حِسَابًا*. [74b] Ya‘nī bunların ‘ādeti bu idi-kim ḥisāb ola diyü ummazlardı, (2) ya‘nī yavuz ‘amellerinden ötürü korkmazlardı. *وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كَذَابًا*; (3) ya‘nī dağı bizüm āyetlerümüzi yalan dutarlar-ıdı ve kıyāmete inanmazlar-ıdı. (4) *وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا*;

¹⁰ Manası: "Bu durumdan Allah'a sığınırız"

ya'nī kamu nesne'yi biz şoravuz (5) ve yazavuz ve 'amellü 'ameline lâıyık cezā virevüz. فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا (6) Pes iy kâfirler dedük ol küfrün ve şirkün 'azābını size arturmayavuz illā (7) 'azābı ve 'ukūbeti arturavuz. Rāvī eydür: Ḥasan'a şordum-kim tamu ehline (8) Qur'an içindeki korkulu ve yavuz āyet kangıdır? Ben şordum, Resūlullāhi eytdi: (9) فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا . Çün Ḥaḳ Ta'ālā tamu (10) ehlinün aḥvālin bildürdi, pes imdi uçmaḳ ehlinün aḥvālin beyān kıılır. Eydür kim; (11) "inne li'l-muttaḳīne mefāzen"; ya'nī ḥaḳīḳat "muttaḳī"ler tamudan kırtulalar ve uçmaḳa (12) gireler, şāz ü ğam olalar, bāḡlar ve bāḡçeler ve köşkler ve sarāylar bulalar. Nite-kim (13) eytdi: حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ; ya'nī daḡı nār emceklü [75a] ḡūrī kıızlarını bulalar; ḳamusı bir yaşlu ola ve bir boylu ola. (2) وَكَأْسًا دِهَاقًا ; ya'nī tolu tolu ḳadehler dutup içeler, ya'nī biribiri ardınca. Sa'īd (3) bin Cübeyr ve Mücāhid eytdiler: "Dihāḳen" didügi ya'nī bularuñ ḳanmaḳlıḡı (4) ḳadarınca ola. Nite-kim ḥadīşde gelür; Ḥaḳ Ta'ālā uçmaḳ ehlinün birisinin (5) ileyine yedi yüz şaḡan ya'nī tabaḳ ḡon viribiye. Her birinün rengi ve lezzeti (6) bir dürlü ola. Ve daḡı ol bir kışıye şol-ḳadar ḳuvvet ve iştihā vire kim memcū'ını (7) yiye ve ardınca ḳadehler-ile "şarāben ṡahūr" getüreler içüreler. Nite-kim bir yirde (8) didi:¹¹ وَسَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ; ve bir nicelerün şarābı ğılmān ve (9) vildān vire. Ve bir nicelerün eline Ḥaḳ Ta'ālā kendü ḳudret yedi-y-le vire kim (10) ḳadehler yürıye mü'minler ellerine gele, hemān ḳadehler görüne ammā kim (11) getürdügi bilinmeye. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَابًا . ya'nī uçmaḳ (12) ehli hergiz herze söz ve yalan kelecı iştımeyeler. (13) جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ ; ya'nī bu ni'metler ve eyülükler yā Muḡammed senün Tañruñ'dan [75b] uçmaḳ ehline çok yitüt ve tamām cezā ve baḡşışdür. Ve bir niceler eytdiler: (2) 'İvaż ve cezādur ol eyü 'ameller ḳadarınca. (3) رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنُ ; ya'nī kim senün Tañruñ yā Muḡammed, gökler (4) ve yirler Tañrısı'dur. Daḡı her ne-kim ol

¹¹ İnsan Suresi (76/21). Meali: Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.

ikinüñ arasında var-ısa kıamusınıñ (5) rahmānidur. لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا . Eytdi: Kimse için şefā'at (6) eylemege mālīk olmayalar meger kim rahmān Tañrı destür vire şefā'at (7) eylemege. الرُّوحُ وَالْمَلَكَةُ صَفًّا . ya'nī ol gün-kim (8) rūḥ ve dağı ferīştehler şaf duralar. 'Ulemā iḥtilāf kılmışlardur kim (9) rūḥ ne nesnedür? Ḥadīş kıldı bize İbrāhīm ve Mücāhid İbn-i 'Abbās'dan kim eytdi: (10) Cuhūdlardan bir bölük kıavm geldiler, Tañrı Resūli'ne eytdiler: Bize ḥaber (11) virgil kim rūḥ ne nesnedür? Resūl eytdi: Ḥaḳ Ta'ālā'nuñ çerilerinden bir (12) çeridür, ferīştehler degüldür, başları ve elleri ve ayakları var, ta'am yirler. (13) İbn-i 'Abbās eytdi: Rūḥ cümle ferīştehlerdür, büyük gevdelerdür. Ḥadīş kılındı [76a] bize Şābit ve Ebū Ḥamza ve 'Āmir'den ve 'Alkıama'dan ve İbn-i Mes'ūd'dan kim (2) eytdiler: Rūḥ bir ferīştedür, göklerden ve kıamu ferīştelere uludur, (3) ve dördüncü kıat gökdedür, her bir gün içinde on iki biñ kez tesbīḥ okur, (4) ve anuñ her bir tesbīḥinden Ḥaḳ Ta'ālā bir ferīşte yaradur tā kıyāmete degin, (5) ol rūḥ adlu ferīşte kıyāmet güninde başına bir şaf olup geleler ve girü rūḥ (6) kıalan ferīşetehler bir şaf olalar. Şa'bī ve Dahḥāk eytdiler: Didükleri Cebrā'īl'dür, (7) ve dağı bir rivāyetde gelür kim 'arşuñ sağ yanında nūrdan bir ırmaḳ vardur (8) yedi deñiz ululuğınca, Cebrā'īl her seḫer vaktinde ol ırmağı girür yunur. Pes (9) Ḥazret-i Cebrā'īl'ün nūrına nūr ve görkine görk ve ululuğına ululuḳ (10) kıatılır. Andan ol ırmağıdan çıkar, silkinür, kıanatlarından her kıatre kim tamlar (11) Ḥaḳ Ta'ālā -celle ve 'alā- bir ferīşte yaradur, ol ferīştehlerden her gün yetmiş biñ (12) ferīşte Ka'be'ye gider tā kıyāmete degin, mecmū'ı Cebrā'īl şüreti üzerine yaradur. (13) Veheb eydür: Bayık Cebrā'īl Ḥaḳ Ta'ālā ḫazretinde durmuşdur, heybetinden ditrer, [76b] her bir ditremeginden yüz biñ ferīşte yaradılır Ḥazret-i Cebrā'īl'ün şüretinde, (2) ve ol ferīştehler şaf ba'layup dururlar, başlarını aşığı dutmışlardur. Her (3) kıaçan-kim Ḥaḳ Ta'ālā bulara destür

virse-kim söyleyeler, sözleri (4) bu olur kim; ¹² لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ . Nite-kim Haḫ Ta‘ālā buyurur: (5-6) . يَوْمَ يَفُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا . Mücāhid eydür: Rūḥ bir kavmdür, ādem oğlanları (7) şüretinde yirle[r ve] içerler. Ebū Şālih eydür: Rūḥ bir ḥalkıdır, ādem oğlanlarına (8) beñzer; velīkin ādem degüldür. Ḥasan ve Ḳatāde eytdiler: Bular ādem (9) oğlanıdır. Ḳatāde eydür: Bu şol nesnelerdendür kim İbn-i ‘Abbās gizler-idi, ḥalka (10) eyitmezdi. Mücāhid rivāyet kıldı İbn-i ‘Abbās'dan kim eytdi: Rūḥ Haḫ (11) Ta‘ālā'nuñ maḥlūkıdır, bularuñ şüreti ādem oğlanları şüreti (12) üzerinedür, gökden nice-kim feriştele inerler, anlaruñ birisi bile iner. ‘Atıyye rivāyet (13) kıılır İbn-i ‘Abbās'dan kim; rūḥ didügi ādem oğlanlarinuñ cānıdır, [77a] iki kez şūr urulmaḫ arasında feriştele-ile bile ölürler cānlar gevdelerine (2) girür girmekden öñdin. İbn-i Zeyd eydür: Atam eydürdi-kim rūḥ didügi (3) Ḳur’āndur, nite-kim buyurdı: ¹³ (4) "Ve'l-melā'iketü şaffen" ; ya‘nī kıyāmet güninde ferişteleler şaf şaf (5) duralar, hıç söylemeyeler. (6) "Lā yetekellmüne illā men ezine lehu'r-raḥmānu ve ḳāle şavāben"; ya‘nī Haḫ Ta‘ālā kime destūr virürse ol söyleye, (7) ve anuñ söyledügi "şavāb" ola; ya‘nī ḥaḫ sözin söyleye ve anlar kim dünyāda (8) eyü ‘ameller kılmıḫ olalar ol söyleye. Ḥadıḫ kıldı bize Ebū Ma‘ādiye, Ebū Ḥālid'den (9) Ebū Şālih'den kim eytdi: Ferişteleler şaf şaf durıcaḫ Haḫ Ta‘ālā söylemege (10) destūr virdügi ol kışiler olalar kim; dünyāda (11) "lā ilāhe illā'l-lāhu Muḫammedün resūlu'l-lāhi"¹⁴ dimiḫ olalar. ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ ; ya‘nī ol kıyāmet günü ḥaḫ gündür, (12) olacaḫı gerçektür, şek ve şübhe

¹² Enbiyā Sūresi. (21/87). Ayetin tamamının meali şöyledir: Zünnūn’u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir ilāh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum” diye dua etti.

¹³ Şūrā Sūresi. (42/52). Bu ayetin tamamının ve 53. ayetin meali şöyledir: (52-53) İşte sana da, emrimizle, bir ruh (kalpleri diriltlen bir kitap) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu, kullarımızdan dilediğimizi, kendisiyle doğru yola eristireceğimiz bir nur yaptık. Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; göklerdeki ve yerdeki her şeyin sahibi olan Allah’ın yoluna. İyi bilin ki, bütün işler sonunda Allah’a döner.

¹⁴ Manası: Allah’tan başka ilāh yoktur ve Muhammed onun resulüdür.

yoğdur. "Āmennā ve şaddaknā bihi"¹⁵; her kim bu (13) söze inanmasa mutlak kâfir olur, katli vâcib olur. فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا . [77b] Ya'nî ol kıyâmet günü hağ gündür, pes her kim dilerse Allâh'dan yaña anuñ (2) tã'atına yol tutsun. إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا ; ya'nî (3) biz korkutduğ sizi yakın 'azâb-ıla, ya'nî va'de kılduğ size yakın (4) 'azâbı göstereven diyü, ya'nî kıyâmet gününü. Bir niceler eytdiler: 'Azâb didüğü (5) Bedir Ğazâsı'nda bunlar kırılmağıdı. يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاہُ ; (6) ya'nî kıyâmet gününde kişi ne-kim işledi-y-se bula eyüden yavuzdan, (7) ya'nî hayırdan ve şerden her ne-kim ilerü viribidi-y-se, ya'nî cezâsın göre. (8) وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ ثَرَابًا ; ya'nî ol vakten kâfirler (9) eydeler: İy kâşkî biz dağı toprak olayduğ. 'Abdullâh bin 'Ömer eytdi: Kaçan (10) kıyâmet günü olsa yir çekile şol adım çekilür gibi. Hadîşde (11) ve tefsirde gelür kim Hağ Ta'âlâ bu yiri gidere, bir ayruğ yir, tãhir yir getüreler (12) kuds'de, 'araşât anda dura, aña maşşer dirler, bu yiri Hağ Ta'âlâ feriştehlere (13) buyura, dört yanından çekeler, büyüdeler. Meşelâ şuña beñzer ki; bir zuvale [78a] bir hâtün kişi oğlağı-y-ıla nice yaparsa kim büyür şöyle büyüdeler kim; (2) mecmû'-ı âdem oğlanları ve canavarlar ve dükeli hayvâncuğlar ve cinnîler (3) ve kuşlar ve deñizler canavarları, mecmû'-ı yaradılmışlar kim dünyâya geldiler (4) ve gitdiler dükelisi şığışmağ-içün. Pes Hağ Ta'âlâ dükelini girü yarada, Hağ (5) Ta'âlâ kãdî ola, dükeli mañlûğ arasında kışaş buyura; tã ki biri birinden (6) hağlu hağkın alalar. Şöyle-kim boynuzlu koyun boynusuz koyundan hağkın (7) ala kim dünyâda anı süsmiş-idi ve tã şuña degin-kim yaz günlerinde kim uvacuğ (8) üvezcükler bir yirde kaçarşurken nãğãh birinüñ kanadı birine dokunmuş (9) olsa anuñ dağı hağkın alıvire. Zîrâ Hağ Ta'âlâ 'ädildür, kimsenüñ hağkın (10) kimesnede kımaz. Nite-kim hikâyet içinde gelür kim; bir gün Süleymân peygâmbere (11) ibiklüce toygara kaçıdı, ibüceğine yapışdı dağı ilerü sürdi, ol (12) kuşcuğaz eytdi: Yâ Süleymân, aňğıl şol

¹⁵ Manası: Ona inandık ve onu tasdik ettik.

güni-kim ben-dağı senüñ (13) alnuñ saçına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü Hâk Hâzreti'ne getürem, [78b] didi. Böyle didüğünde Süleymân peygâmbere hayrân oldu. Ol kuşçuğazı (2) ayası içine alup yüzine sürer-idi, helâllik diler-idi; imdi hem vâki' (3) hâl budur kim hîç kimsenüñ kimsede haqqı kalmaz. Çün hâl böyle olıcağ (4) iy zâlimler ve iy ğâfiller sizüñ ve bizüm hâlümüz ne ola; veyâhüz hâzretde (5) ne cevâb virevüz ve ne yüz-ile bakavuz ve bu mazlemeler yükler-ile ol (6) elli biñ yıl miqdârında kim ayağın üzre durup şoru hisâb (7) vireler. Ol günde bizüm hâlümüz ne ola ve eger 'amelüñ var-ısa haq işlerine (8) vireler. Vay saña, eger 'amelüñ bulunmayup anlaruñ günâhların senüñ boynuña (9) yükledüp seni tamuya gönderüp anları uçmağa viribiyeler. (10) Vay senüñ cânuña pes fırsat elde iken mazlemeden ırağ olıgör kim (11) pâdişâhumuz 'âdildür, bireginüñ haqqı biregüde kalmaz. Nitekim hadîşde gelür: (12) Server-i Enbiyâ bir gün şahâbeleri şordı ve eytdi-kim; iy benüm yâranlarım, (13) sizüñ kañuñuzda faķır kimdür? Eytdiler: Faķır ya'nî dervîş oldur kim [79a] anuñ hîç nesnesi olmaya. Pes Resül Hâzreti eytdi: Bilüñ kim (2) dervîş oldur kim yarım kıyâmet gününde Hâk Ta'âlâ Hâzreti'ne gele, (3) dürlü dürlü şevâblar-ıla ve dürlü dürlü eyü 'ameller-ile, namâzlar ve zekâtlar (4) ve haclar ve şadaqalar ve mescidler ve köpriler ve kârubân-sarâyalar şevâblar-ıla (5) gele. Ammâ bu aralıkda nice zulümler kılmış ola ve halkuñ anuñ üzerinde (6) çok çok haqları var ola, kimini döğmiş ve kiminüñ mālın almış ve kiminüñ (7) 'ırzın yıkmış ola; ya'nî yüzü şuyın dökmüş ola ve kiminüñ etin çekmiş ola, (8) ve ğıybetin söylemiş veyâ bühtân itmiş veyâhüz yavuz gümân itmiş ola. (9) Bu haq isleri mecmü'ı geeler, Hâk Hâzretinde haqlı haqqın isteyeler, yaqasına (10) yapışalar, da'vâ ideler. Allâh 'âdildür, 'adl eyleye, kimine namâz müzdin vireler, (11) ve kimine zekât müzdin vireler ve kimine hac müzdin ve kimine şadağa müzdin (12) vireler, ve kimine virecek müzd bulunmaya. Dağı anuñ günâhını alup anuñ boynına (13) yükledeler;

ya'ne' alımlunuñ günāhını borçlunuñ boynına yükledeler, ol dañı [79b] maħrūm ve mağbūn oluban ħorluğ-ıla ŧamuya süreler, ha faķīr oldur didi. (2) "Ne'uzu bi-lāhi min zālike'l-ħāl"¹⁶. İmdi iy 'azīzler, fırsat elde iken ŧakınmak (3) gerekdür, inşā'allāh Ĥaķ Ta'ālā ŧaķlaya dükeli dostlar-ıla. Girü tefsīre (4) gelem. Ćün-ki maħşer ehli bir yire dirile, Ĥaķ Ta'ālā mecmū'-ı ħayvāncuķlardan (5) kıŧaş ala. Andan ħiṭāb gele kim; iy ħayvānlar toprak oluñ, pes durduķlu (6) durduğı yirde toprak olalar; ya'ne' müŧg ve 'anber olalar. Anı göricek kāfirler (7) eydeler: İy kāŧķī n'olaydı biz dañı toprak olayduķ. Mücāhid eytdi: Kıyāmet güninde (8) süsülen süsenden ħaķķın ala ve burunlu ve çengallu kuşlardan çengālsuz (9) kuşlar ħaķķın ala. Muķātil eytdi: Ĥaķ Ta'ālā canavarları ve kuşları ve perilerden (10) ve ādemlerden ayruķ her ne-kim var-ısa ķamusını dire. Pes ħiṭāb kıla kim (11) Tañruñuz kimdür? Pes cevāb eydeler kim raħmānu'r-raħīmdür. Bunlaruñ ħaķlu (12) ħaķķın alıvirdükden-ŧoñra Ĥaķ Ta'ālā eyde kim; ben sizi yaratdum ve ādem (13) oğlanlarına musaħħar kıldum, dünyāda muṭī' idüñüz, imdi girü toprak oluñ, [80a] diye, ŧoloķ sā'at toprak olalar. Kaçan kim kāfirler anı görseler arzū kılalalar. Eydeler kim; (2) kāŧķī dünyāda biz dañı toñuz ve it ve ayu olayduķ ve rızķumuz dañı anlaruñ rızķı gibi (3) olaydı, ve ŧimdiki ħalde dañı toprak olayduķ, bārī ŧamuya girüp 'azāb (4) görmeye-y-idük diyeler. 'İkrime eytdi: Baña rivāyet iriŧdi-kim geyik ve ķamu dürlü (5) canavarlar kıyāmet güninde kaçan ādem oğlanlarını uzun uzak ħuşsa ve ķayğular (6) ķorķular içinde göreler, bir kezden eydeler: El-ħamdüli'l-lāhi¹⁷ ki bizi sizceleyin kılmadı, ne uçmak (7) umaruz ve ne ŧamudan ķorķaruz diyeler. Ĥadīŧ rivāyet kıldı bize Ya'ķūb bin 'Abdullāh (8) ve Ca'fer ve Übeyye eytdiler: Kaçan uçmak ehli uçmağa ve ŧamu ehli ŧamuya (9) buyurulsalar kıalan ümmetler dañı cinnīleruñ mü'minlerine eydeler kim; imdi girü toprak (10) oluñ. Pes oloķ sā'at toprak olalar.

¹⁶ Manası: Bu durumdan Allah'a sığınırız.

¹⁷ Manası: Hamd Allah'a mahsustur.

Kāfirler anı göricek eydeler: İy kâşkî (11) biz dađı toprak olayduk. Ebū'l-Leys kavli dađı budur ki cinnīlerūñ mü'minleri (12) girü toprak olalar. 'Ömer bin 'Abdulazīz eytdi: Cinnīlerūñ mü'minleri uçmađuñ (13) yöresinde olalar, uçmak içinde olmayalar. Ve işitdüm Ebū'l-Ķāsım'dan kim eytdi: [80b] Bir nice tefsīrlerde gördüm, kāfir didüğü bu āyetde İblīs'dür. Anuñ-içün müfred (2) lafz-ıla getürdi, cem' lafz-ıla getürmedi. Eger mecmū'-ı kāfir dise-y-idi "kāfirūn" (3) diye-y-idi. Pes böyle olsa murād bundan şeytān ola ve ol bundan ötürü (4) ola kim İblīs Ādem'i 'ayıblardı kim toprakdan yaradıldı diyü, kendüyi görüp (5) öger-idi: "Ben oddan yaradıldum, od nūrānīdür ve ser-firāzdur, toprak mükedderdür, ĥordur (6) ve alçağdur". Pes kaçan kıyāmet güninde görse-ki Ādem peygāberi ve anuñ zürriyetini kim (7) şevāb ve rahmet içinde müstağrak olmuşlar, ve kendüyi göre ki 'azāb ve 'ikāb içinde, (8) pes arzū kıla, eyde kim; iy kâşkî ben dađı toprak olaydum. Bir nice 'ulemā eydür: (9) "El-Kāfir"dağı elif-lām, istiğrāk-ı cins içündür, mu'arref bi'l-lām olıcağ mecmū'-ı (10) kāfirler murād olur, dükeli kāfirler dimek olur.

سُورَةُ النَّازِعَاتِ

(11) Bu sürenūñ āyetleri Kūfīler kavlinde kırk altı āyetdür, ve Başrīler kavlinde (12) kırk beş āyetdür, yüz yetmiş kelimedür, üç yüz ĥarfdür. Rivāyet: Çün Ĥazret-i (13) Risālet mi'rācdan girü döndi, Ĥağ Ta'ālā ĥiṭāb kıldı-kim; iy ĥabībüm, senūñ-içün [81a] dostlarum içün neler yarağladum, var gör. Pes Cebrā'ıl birle Resūl Ĥazreti (2) sekiz uçmağı bir bir teferrüc itdi, pes firdevs-i ā'lāyı teferrüc iderken bir yeşil (3) kubbeye gördi, ol kubbenuñ içinden dört ırmağ çıkar; birisi südden ve biri (4) baldan ve biri şudan ve biri süciden ne-ğadar ki ol kubbenuñ dolayını (5) tolandı, içine girecek yol bulımadı. Eytdi: İlāhī bu kubbenuñ, kilidūñ dili (6) ħanı? Eytdi: İy benüm ĥabībüm, ol kubbenuñ dili senūñ ağızūdadur. Pes (7) Resūl Ĥazreti eytdi: Ol ne nesnedür? Ĥağ Ta'ālā eytdi: Anuñ dili (8) bismi'l-lāhi'r-raĥmāni'r-raĥīm. (9) Böyle

didügi sâ'at ol kûbbe açıldı, Resûl Hâzreti kapudan içerü girdi, (10) gördi ol kubbenuñ çevresine nûrdan yazılmış ki bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm. (11) Çün baḳdı, gördi kim bismi "mîm" inden bir ırmaḳ aḳar, Allâh "hâ" sından (12) ırmaḳ aḳar, raḥman "mîm"inden bir ırmaḳ aḳar, raḥîm "mîm"inden bir ırmaḳ (13) aḳar. Pes Hâḳ Ta'âlâ eytdi: Yâ Aḥmed, muştuluḳ olsun saña ve ümmetüñe [81b] ki her kim-ki şıdk-ıla ve i'tikâd-ıla bir kez bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm (2) dise bu dört ırmaḳdan anı ḳandurmayınca cânın ḳabz eylemeyem, didi. (3) Bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm. (4) وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا . Bu vāv, vāv-ı ḳasemdür; ya'nî Hâḳ Ta'âlâ and içer kim (5) eydür ki; çekiciler ḥaḳkı-çün kim ḡarḳ eyleyü çekerler. "Ḡarḳan" ya'nî (6) çekmeklik maşdardur, ya'nî mef'ül-i şânî daḫı dirler. Bir niceler eydür: (7) "Ve'n-nâzi'âti" didügi ol feriştelerdür kim âdem oḒlanlarınıñ cânların (8) ḳabz eyler, gevdelерinden çekerler. Bu rivâyet Ebû Şâlih ve 'Aṭiyye rivâyetidür (9) İbn-i 'Abbâs'dan ammâ 'Alî eytdi: Ol feriştelerdür kim kâfirler cânın çekerler. (10) İbn-i Mes'ûd eydür: Ḡarḳ eyleyü çekerler didügi kâfirler cânlarıdur, (11) melekü'l-mevt gelicek bunlarıñ cânlarını tenlerinden çekerler, her bir ḳıl dibinden (12) ve dırnıḳlar dibinden ve ḳademlerin altından çekerler. Pes melekü'l-mevt kâfirler (13) cânını çeker şöyle kim çıḳmaḒa yaḳın gelicek girü gevdelерine dutdururlar, [82a] ḳaparlar, şalıvirürler, ikiledin çekerler. Muḳâtil eydür: (2) "Ve'n-nâzi'âti" didügi melekü'l-mevtdür ve anuñ yârânlarıdur kim anuñ-la bile ölürler, (3) kâfirler cânın dartaḳlar şöyle kim bir çok çengâllu demür şiş (4) bir çuval yaş yûñ içinden çekerler gibi. Bir niceler eydür: Kâfirlerüñ (5) cânı çıkar şöyle şol şuya ḡarḳ olan âdem gibi. Bir niceler eydür: (6) Bir büyük ḳaba çaluyı bir yûñlü ḳoyunuñ yûñine dolasa daḫı çekse (7) ol miskînce ḳoyunuñ tüsi hep ol çaluda ḳalur, belki derisi-y-le (8) ve eti-y-le bile yüzilür. Ol ḳoyun nice zaḫmet çekerse ol kâfir daḫı (9) şöyle zaḫmet çeker. Bir niceler eydür: Bir ḳaba çaluyı bir ṫaracuḳ delükden çekseler (10) ne zaḫmet ile çıḳarsa kâfirler cânı

dağı eyle zahmet-ile çıkar. Sa'îd (11) eydür: Cānlar çekilür, andan ğark olur, andan tamuya barağılur. Mücāhid (12) eydür: "Ve'n-nāzi'āti" didügi oldur ki cānlar çekilür. Süddī eydür: Ol (13) cāndur kim çekilür gögse gelür, andan ğark olur. Bir niceler eydür: "Ve'n-nāzi'āti" [82b] oldur kim kāfirler cān dartmak vaktinde kendüyi ğark olmuş görür. (2) Hāsan ve Kātāde ve Dahhāk ve Ahfeş eytdiler: "Ve'n-nāzi'āti" didügi yılduzlar (3) kim doğmak vaktinde gök kırañından çekilüp çıkar, andan tulinur. (4) Bir niceler eydür: "Ve'n-nāzi'āti" diyüp and içdügi ğāzīlerdür ki kāfirlere karşı (5) yaylara ğark olup çekerler; ya'nī oklarını tamām doldurup atar. (6) وَالنَّاشِطَاتِ ; ya'nī dağı ol bağlayıcılar haqqı-çün diyü Hāk Ta'alā (7) and içer. Bu vāv, vāv-ı kasemdür. İbn-i 'Abbās eydür: "Ve'n-nāşīāti" didügi (8) feriştelerdür kim mü'minler cānını kabz eylerler şöyle kim devenüñ dizi (9) bağıni şeşer gibi. Ve bir niceler eydürler kim ol mü'minler cāndur kim ölüm (10) vaktinde çıkmaklığa soyunurlar, derler kim tiz çıka, anlara kavışa. (11) 'Alī eydür: "Ve'n-nāşīāti" didügi feriştehler cānını bağlayup derisinden (12) ve dırnağlarından ve etden ve siñirlerden çekerler tā ki kayğu ve düşvārlık birle (13) çıkarurlar. Kātāde ve Ahfeş eytdiler: "Ve'n-nāşīāti" diyüp and içdügi [83a] yılduzlardur ki gögüñ bir kırağından bir kırañına varurlar. (2) وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا . Bu vāv, vāv-ı kasemdür; ya'nī dağı yüziciler haqqı-çün kim yüzerler. 'Alī eydür: (3) "Ve's-sābihāti" didügi feriştelerdür kim mü'minlerüñ cānlarını alurlar, yüzüp (4) göge ağdururlar. Kelbī eydür: "Ve's-sābihāti" didügi ol feriştelerdür kim mü'minüñ (5) cānını kabz iderler, şuda yüzer gibi ki bir vakt aşğa ve bir vakt yukaru çıkar. (6) Pes mü'minlerüñ cānını yumuşak çekerler, andan bir sā'at korlar ki diñlenür. Mücāhid (7) eytdi: "Ve's-sābihāti" didügi feriştelerdür ki gökden ivmeklik-ile inerler. Bir niceler (8) eydür: "Ve's-sābihāti" didügi ol ğāzīler atlarıdur kim kāfirler ilinde segirdürler. (9) Kātāde rivāyetinde "Ve's-sābihāti" diyüp and içdügi ol yüziciler haqqı-çün (10) didügi ay ve güneş ve

yılduzlardur ki felekde yüzerler. Nite-kim Hâk Ta‘âlâ buyurur: (11) **وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ** . ‘Aṭâ eytdi: "Ve's-sābihāti" didügi ol gemilerdür (12) ki deñizde yüzerler. ¹⁸ **يَسْبَحُونَ** . ‘Aṭâ eytdi: "Ve's-sābihāti" didügi ol gemilerdür (12) ki deñizde yüzerler. **فَالسَّابِقَاتِ سَبَقًا** ; ya‘nī pes ol öñürdiciler haqqı-çün (13) ki öñürdürler. Mücāhid ve Ebū Ravk eytdiler: "Fe's-sābiqāti" didügi ādem oğlanlarıdur [83b] kim hayra ve eyü ‘amellere öñürdürler. Muḳātil eytdi: Feriştelerdür ki mü‘minler (2) cānını uçmağa iletmege everler, öñürdürler. İbn-i Mes‘ūd eytdi: "Fe's-sābiqāti" (3) didügi ol mü‘minlerüñ cānıdur ki cān almağa gelen (4) feriştelere karşı durmağa öñürdürler. Anuñ-içün kim ni‘met ve rāḥat ve raḥmet (5) göstermişlerdi. Hâk Ta‘âlâ’nuñ dīzārına müştāḳ olup öñürdürler. ‘Aṭâ eytdi: (6) "Fe's-sābiqāti" didügi ol ğāzīler atlarıdur kim segirdim vaḳtinde birbirin (7) öñürdürler. Ḳatāde eytdi: Ol yılduzlardur kim seyr içinde birbirin öñürdürler. (8) **فَالْمُدْبِرَاتِ أَمْرًا** ; ya‘nī pes ol tedbīr eyleyiciler ve işler düriciler haqqı-çün (9) ya‘nī anlar feriştelere. Ḥadīş kıldı A‘meş ‘Amr bin Murre'den ve ‘Abdurrahmān bin (10) Sābiḳ'den kim eytdiler: Dünyānuñ işini Hâk Ta‘âlâ dört ferişteye ısmarladı kim (11) anlar tertīb idüp dünyānuñ aḥvālını düzerler; ya‘nī Cebrā’īl ve Mikā’īl (12) ve İsrā’īl ve ‘Azrā’īl'dür –‘aleyhimü's-selām- ammā Cebrā’īl yıllere ve çerilere müvekkeldür, (13) ve Mikā’īl yağmurlara ve otlara ve yemişlere ve rızqlara müvekkeldür, ve ‘Azrā’īl (14) cānlar almağa müvekkeldür. Hâk Ta‘âlâ çekürge viribidi şol-ḳadar geldi-kim bir gevde göründi, bunlar ki (84a) ekinlerin ve bāğların ve bāğçelerin ve tarlaların ve ağaçların şöyle yedi-kim (2) ḳapḳara eyledi-kim girü feryād idüp amān dilediler ve eytdiler: Yā Mūsā, bu belāyı (3) bizüm üzerümüzden gider, saña ĩmān getürelüm ve benī İsrā’īl'i saña virelüm. (4) Pes Mūsā du‘ā kıldı, Hâk Ta‘âlâ ol āfeti bunlardan giderdi, götürdi şöyle (5) kim bir ḳatı yıl ḳıḳdı, dükelin Nīl Deñizi'ne dökdi. Çün-kim ḳurtuldılar, (6) inanmadılar, ĩmāna gelmediler, Mūsā'yı aldadılar, tanışup eytdiler: Eger (7) ekinlerümüz ve

¹⁸ Yāsın suresi. (36/40). Ayetin tamamının meali şöyledir: Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.

bāğlarımız ve bāğçelerümüz yandıysa ne var? Anbarlarımız tolu tolu durur, (8) zaḥîrelerimiz çok, iki üç yıl yiter, dutmazuz didiler ve eytdiler: Yâ Mūsâ, var elüñden ne (9) gelürse it, didiler. Pes Mūsâ girü du‘â kıldı, taḥıllarına ve anbarlarına (10) bit düşdi, mecmü‘in yedi, girü feryâd itdiler, amân dilediler. Çün Mūsâ amân (11) virdi, du‘â kıldı, Ḥaḳ Ta‘âlâ bir ıssı yıl viribidi, ol bitleri küllî yaḳdı. (12) Çün kırtuldılar, girü inanmadılar, cāzūsın didiler. Pes Mūsâ girü du‘â (13) kıldı, Nîl Irmağı'ndan şol-ḳadar ḳurbağa çıḳdı-kim tamâm-ı Mıṣr'ıñ soḳaḳları [84b] ve evlerin ve köşkerin ve sarâyların ḫoldurdi; şöyle öterlerdi-kim (2) ḳulaḳları dutulurdi, birbirinüñ sözünü işitmezler-idi. Eger birisi birisine (3) söz söylemek dilese aḳzını ḳulaḳına ururdi, üni varınca (4) çağırur-idi, andan işidürdi. Rivâyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-ḳadar (5) ḳurbağa üşer-idi, başar-idi kim altından çıḳamaz-idi tâ hattâ ḳişi (6) ölürdi-idi, arşun miḳdârı üzerine ḳurbağa yıḳılur-idi. Gice ve gündüz râḫatlıḳları (7) ḳalmadı, ‘âciz ḳaldılar, gördiler çâresüz ḳaldılar, feryâd idüp amân dilediler. Mūsâ (8) du‘â kıldı, girü ol ḳurbaḳalar mecmü‘ı Nîl'e döküldi. Çün bu belâ bulardan (9) gitdi, girü dönmediler, cāzūsın didiler. Mūsâ girü du‘â kıldı, ne-ḳadar kim Fir‘avn (10) ḳablarında ve ḳab ḳacaḳlarında şu var-ısa kıpkızıl ḳan oldu. Mūsâ ḳavmi iḳerlerdi (11) ve hem abdest alurlardı ve ḫonların yurlardı ve aş bişür[ür]lerdi ve her ne (12) ḳaydları var-ısa görürlerdi, bayaḳı şu-idi. Fir‘avn ḳavmi Nîl'den şu (13) alurlardı, hemân-kim ḳablarına ḳoyarlardı tâze ḳan olurdi, ne iḳebilürlerdi [85a] ve ne yunibilürlerdi, ne aş ve ne etmek bişüribilürlerdi. Nice gün (2) ḳatlandılar, gördiler kim çâre yok, girü feryâd idüp amân dilediler. Ve bir nice (3) rivâyetde gelür ki yedi güne deḳin ḳatlandılar. (4) Çün gördiler ki çâre yok ol ḳandan (5) iḳdiler, iḳenler helâk oldu. Girü gördiler çâre yok amân dilediler tâ kim Fir‘avn (6) and daḳı iḳdi Mūsâ'nuñ Tañrısı'na kim eger bu bizden keşf iderse (7) saña İmân getürevüz ve daḳı benî İsrâ‘îl'i saña ḳoşavuz. Pes Mūsâ du‘â (8) kıldı, Ḥaḳ Ta‘âlâ ol

belāyı bulardan def‘ eyledi, girü şāfī şu oldu. Çün-kim (9) kırtuldılar, girü dönmediler. Nite-kim Hāḳ Ta‘ālā kelām-ı ḳādīmde ḳaber virür: (10-11) فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالذَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ¹⁹ ; ya‘nī "el-āyete mufaṣṣalātin", ya‘nī "mütetābi‘ātin". Ḥasan Baṣrī (12) ve Sa‘īd bin Cübeyr rivāyet iderler ki; her bir mu‘cizātı arasında bir ay geçerdı. (13) Ḳaçan mu‘cizāt görseler ol belā yedi gün dururdu, ḳarşu bunlar eydürlerdi kim [85b] (1-2) قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِن لَّمْ يَکْفُرْ بِنِعْمَتِنَا یَرْجُکَ لِنَدِمَنَّ عَلَیْکَ وَنَحْبَسَنَّکَ وَتَرْجُوکَ لِنَدِمَنَّ عَلَیْکَ وَنَحْبَسَنَّکَ²⁰ böyle dirlerdi. Çün Mūsā du‘ā kılıp (3) ol belā gitse, eydürler-idi-kim²¹ فَمَا نَحْنُ لَکَ بِمُؤْمِنِينَ²¹ dirler-idi. (4) Andan-şoñra buyruḳ geldi Mūsā'ya-ki; yā Mūsā, eyt benī İsrā’īl'e (5) kim yaraḳ itsünler kim yarın bizüm bayramumuz vardur diyü altun ve gümüş (6) ve ṭon ṭay dilesünler Fir‘avn'dan ve anun ḳavminden alsunlar. Nite-kim (7) ‘ādetdür ḳalk biri birinden ‘āriyet dilerler. Pes bu ḳaberi Mūsā ḳavmine didi, (8) durdılar, Fir‘avn'a vardılar, eytdiler: Yā Fir‘avn, yarın bizüm bayramumuz vardur, (9) bize kıymetlü ṭonlar virüñ, altun ve gümüş ve bezek virüñ, didiler. Su‘āl eger (10) eydürlerse kim bayram yoḡ-ıdı, bunlar ḳaçmaḳ yaraḳın iderlerdi, niçün bayram didiler? (11) Cevāb yalan degül-idi. Zīrā ki düşmānlaruñ helāk olmaḳlıḳı hemān olur. (12) Zīrā ki bayram günü şāzılıḳdan ve temāşadan ‘ibāretdür. Bundan biñ şāzılıḳ (13) ve temāşā ḳanda ola kim Fir‘avn gibi Tañrı düşmānı ve daḳı iki kez biñ ve iki kez yüz [86a] biñ düşmān helāk oldu. Andan Fir‘avn buyurdu, ḳazīneler ḳapuların²² açdılar, Fir‘avn (2) eytdi Mūsā'ya ve ḳavmine ne gerek-ise alsunlar, götüribildüklerince götürsünler (3) nesne dimek didi. Pes Mūsā

¹⁹ A‘rāf Süresi. (7/133). Ayetin tamamının meali şöyledir: Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşarat), kurbağalar ve kan gönderdik. (Hiçbirinden ders almadılar.) Büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular.

²⁰ A‘rāf Süresi. (7/134). Ayetin tamamının meali şöyledir: Üzerlerine azap çökünce, “Ey Mūsā! Rabbinin sana verdiği söz uyarınca bizim için dua et. Eğer azabı üzerimizden kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve İsrailoğullarını seninle birlikte elbette göndereceğiz” dediler.

²¹ A‘rāf Süresi. (7/132). Ayetin tamamının meali şöyledir: Dediler ki: “Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”

²² Metinde kapulardan. düzeltme; Semet Çiftler Kütüphanesi Nüshası 25a.

kavmi-y-le girdiler, h zineden ne gerek-ise aldılar ve altundan (4) ve gümişden ve muraşsa  bezlerden ve kıymetli  nlerden aldılar. Pes M sa'nun kavmi (5) dağı altı yüz bi  ve yetmiş bi  kiři-y-di. Pes Cebr 'il geldi, eytdi: Y  M sa, eyt (6) ben  İsr 'il'e, degme evde bir oğlağ boğazlasunlar, kanın evleri kapusunda durutsunlar, (7) bu nesne niş n olsun, ferişteher gelür, Kıbtiler'un ya'n  Fir'avn kavminun (8) oğlanlarınun c nların alurlar t  bular ta'ziyeye oturalar ki hiç bunlardan birisi (9) ben  İsr 'il'i anmamağa sebep ola ve kendüler kaydı düře.  n gice olıcağ (10) kim dükeli ' lem  r m olalar, ya'n  ilk uyđuda sen ben  İsr 'il'i al, Mış'dan (11)  ık git. Nite-kim buyurdu: ²³ فَأَسْرِبْعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ (12)  n gice oldu, M sa aldı bulari şehirden çıkdı bunca ni'met-ile, ol (13) gice  zine gicesiydi.  n ben  İsr 'il Mış'dan  ıqup yüzlerini  ulz m Deđizi'nden [86b] yaňa kıldılar. M sa karđaři H r n'ı ser-leşker kıldı ve kendüsi ardınca (2) gitdi ve ben  İsr 'il ortada. Bir riv yette   gün   gice gitdiler, andan (3) Fir'avn'a haber oldu, çerisi-y-le ardlarına düşdi, düşenbih gün kuşluk (4) vağtinde yitdiler  ulz m Deđizi kıyında. Bir nice riv yette gelür ki; gice bunlar (5) gitdiler, şab h Fir'avn'a haber oldu, Fir'avn-ı la' n eytdi: Ya'n  bu kavm bizden (6) kağdılar mı? M lumuz ve tavarumuz aldılar. Bularun ardınca varalum, dükelini (7) dutup yağalayup getürelim,  ld rel m. Pes Fir'avn çerisi atlandılar, (8) Fir'avn'un on şubaşısı var-ıdı, her birinun yüz bi  eri var-ıdı. Fir'avn'un (9) yedi yüz bi  oğlanı var-ıdı, mecm 'ı karalar geyerlerdi ve kara binerler-idi. (10) Ya'n  bunlar kamu oğlanlar idi, Mış'dan  ıkdılar Fir'avn  nince H m n (11) ardınca.  n M sa  ulz m Deđizi'ne irdi, Fir'avn dağı yitdi. Pes (12) ben  İsr 'il eytdiler: Uř Fir'avn yitdi, didiler. Nite-kim H k Ta' l  haber (13) virür:

²³ Duğ n S resi. (44/23). Ayetin tamamının meali şoyledir: Allah da şoyle dedi: "O h lde kullarımı geceleyin yola çıkar,  nk  takip edileceksiniz."

24 قَالَ اصْحَابُ مُوسَى إِنَّا لَمُدْرِكُونَ ; ya'nī eytdiler: Yā Mūsā bize yitdiler, [87a] bizi helāk iderler, nice kurtulavuz? Öñümüzde deñiz, arduumuzdan (2) düşmān diyüp korqıldılar, bārī Mısr'da olduğumuz yigrek-idi, didiler. (3) Pes Mūsā eytdi: قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي ; ya'nī eytdi: (4) Hāḡ Ta'ālā benüm-iledür, baña yārī kıılır ve yol gösterür, tiz ola kim (5) yol göstere ki baña nuşret va'de kıılmışdur. Pes Mūsā bu kelecide idi, (6) bir ün geldi-ki; (7) فَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطُّودِ الْعَظِيمِ²⁶ ; (8) ya'nī pes biz vahiy itdük Mūsā'ya-ki 'aşāñı deñize ur. Çün urdı, (9) deñiz pāre pāre oldu, havāya tağlar gibi yığıldı, on iki yol oldu. (10) Mūsā girüñ didi, benī İsrā'ıl eytdiler: Nice girelüm, çökeklikdür. Hāḡ (11) Ta'ālā luḡından yil virdi, ol şoḡaḡlara esdi, derḡāl ḡurutdı, (12) yaruḡ yaruḡ oldu. Mūsā eytdi: Girüñ. Eytdiler: Nice girelüm? Ḳorḡaruz birbirümüzi (13) göremezüz, didiler. Pes Hāḡ Ta'ālā emr eyledi. Ol tağlar gibi yığılan şular [87b] delük delük olup pencereler gibi müşebbek oldu tā ki birbirin görürlerdi. (2) Çün Mūsā ḡavmi girdiler, deñizüñ öte yanına geḡdiler, Fir'avn çerisi (3) daḡı irişdi. Hāḡ Ta'ālā emr itdi Cebrā'ıl'e ki tiz in, uçmaḡdan bir ayḡursaḡ (4) kırsraḡ al. Derḡāl geldi, aldı kim adı Hırām idi. Fir'avn'uñ öñine (5) eşdi, Fir'avn bir ḡara ayḡır biner-idi, ol kırsraḡ ardınca deñize girdi, Fir'avn (6) ayḡırüñ başını yeñemedi. Çün Fir'avn girdi, bir ferişte geldi, Fir'avn'uñ (7) ḡācibleri şüretinde ḡaḡırdı-kim Tañrıñuz deñize girdi, siz neye durursız (8) diyüp bu ḡavmi sürer-idi. Bir niceler ḡavlinde budur kim; çün Fir'avn deñize irdi, (9) görđi-kim on iki yol. Ölmüş atı başını çekdi, durdı, eytdi: Yā Hāmān, (10) ne kılalum? Pes Hāmān eytdi: Mūsā ḡulluḡ-ıla girdi, geḡdi, sen tañrıluḡ-ıla (11) geḡmez misin, didi. Fir'avn korḡusından döniser-idi. Cebrā'ıl geldi, ol kırsraḡı (12) deñize depdi, Fir'avn ayḡırını

²⁴ Şu'arā Süresi. (26/61). Ayetin tamamının meali şöyledir: İki topluluk birbirini görünce Mūsâ'nın arkadaşları, "Eyvah yakalandık" dediler.

²⁵ Şu'arā Süresi. (26/62). Anlamı: Mūsâ, "Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir" dedi.

²⁶ Şu'arā Süresi. (26/63). Anlamı: Bunun üzerine Mūsâ'ya, "Asan ile denize vur" diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. Her parçası koca bir daḡ gibiydi.

yiñemedi, ardınca girdi. Çün Fir'avn gördi, (13) çavuşlar bir bir leşkeri sürdi, tuşlu tuşından deñize girdiler, taşra bir atlu [88a] kalmadı, dükeli girdiler meger Hāmān yaluñuz kaldı, Mısr'dan yaña kaçdı. (2) Nite-kim Haḫ Ta'ālā haber virür: (3) فَاتَّبَعُهُمْ²⁷ ; ya'nī Mūsā'ya kavmi-y-le yol virdük, Fir'avn'ı çerisi-y-le (4) ğarḫ kılduḫ. Bir nice rivāyetde gelür ki Fir'avn ol arada diledi-ki (5) İmāna gele. Cebrā'ıl bir avuç balçık aldı, ağızına urdı, eytdi: İy (6) mel'un, şimdi mi İmān getirürsin, öñdin ḫande idüñ, didi. Ol arada (7) Fir'avn yazduğı bitiyi gösterdi, gördi-kim kendünün dest-ḫaḫıdır, (8) ne olcağın bildi. أَلَنْ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ²⁸. (9) Çün Fir'avn'uñ çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuğı, Haḫ Ta'ālā emr eyledi (10) deñize, ḫavuşdı, bir tıraḫa ḫopdı, 'ālem ğırıv doldı, cihāna velvele düşdi. (11) Benī İsrā'ıl eytdi: Yā Mūsā, gözümüz ile görmeyince inanmazuz. Pes Mūsā eytdi: (12) Varuñ düşmanlaruñuzı görüñ. Vardılar, gördiler kim mevc bunları taşra (13) balçığa çıkarurdı. Pes bunlar bilişlü bilişine çağurur-ıdı. Yā fülān, yā fülān dirler-ıdı. [88b] وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ²⁹ ; ya'nī biz ğarḫ eyledük Fir'avn'ı (2) çerisi-y-le, ḫāl budur kim siz baḫadurursuz. Çün helāk oldılar, cānları cehenneme (3) vardı. Hikāyetde gelür kim; bir kişi and içmiş-ıdı-ki Fir'avn'uñ saḫalından (4) köstek kılam diyü. Andın yerine getürdi. Andan bu helāk olan ḫavmuñ altundan (5) ve gümişden ve bezekden neleri var-ısa şu taşra bıraḫdı; dükelini aldılar, ğanīmet (6) kıldılar illā Hāmān'ı isteyüördiler, bulımadılar. Mūsā du'ā kıldı, eytdi: İlāhī, Hāmān (7) ḫandadır? Nidā geldi-kim biz Hāmān'ı ayruḫ nesne ile helāk kıldum. Andan (8) soñra benī İsrā'ıl ḫurudan Mısr'a vardılar, Hāmān'ı gördiler kim gözsüz olmış bir

²⁷ Yūnus Sūresi. (10/90). Ayetin tamamının meali şöyledir: İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun da, askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere, derhal onları takibe koyuldu. Nihayet boğulmak üzere iken, "İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım" dedi.

²⁸ Yūnus Sūresi. (10/91). Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuşsun.

²⁹ Baḫara Sūresi. (2/50). Ayetin tamamının meali şöyledir: Hani, sizin için denizi yarmış, sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Firavun ailesini suda boğmuştuk.

dayak (9) elinde ve bir tağarcuk omuzunda dilenür. Ha çağırur: Aç oldum, aç oldum. Mūsā (10) eytdi: İlähî, senüñ kavlüñ hağdur, Hāmān helāk olmaduk. Pes nidā geldi-kim; (11) yā Mūsā, Fir'avn bir kez ölüm gördi; bu, günde biñ kez ölür. Çün Mūsā Mısr'a geldi, (12) ol helāk olan kavmüñ evlerini ve sarāylarını ve bāğlarını ve bāğçelerini dutdılar. (13) كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَالْكَيْتِ . [89a] Su'āl eger şorsalar ki mağām-ı kerīm (2) didügi nedür? Cevāb oldur kim Mısr'da Fir'avn yetmiş biñ konuk evin yapmış-ıdı, (3) nice miskīnler ve dervīşler ve ğayrılar anda yerler içerler-ıdı. Pes Hağ Tā'ālā mağām-ı kerīm (4) didi. Çün bu kavm bunda mütemekkīn oldılar, qarār dutdılar, pes Mūsā girü Medīne'ye geldi, (5) gördi-kim hatūnı iki kız toğurmuş, büyümişler, koyununu güder-ıdı, kızları kırkar yaşına (6) degmiş-ıdı. Andan hatūnını aldı, Mısr'a geldi, anası evinde biraz durdı. Andan evin (7) anası katında kodı, kendüsi Tūr-ı Sīnā'ya geldi-kim Hağ Tā'ālā Hağreti-y-le münācāt (8) kıla. Pes Hağ Tā'ālā emr eyledi Rıdvān'a kim; benüm kelīmüm geliyorur benüm-ile münācāt (9) kılmaga; uçmağdan bir altun kürsi çıkarğıl kim gevher-ile ve yāğūt mercān-ile bezenmiş ola. (10) Pes Rıdvān bir muraşsa' kürsī getürdi, Cebrā'ıl'e viridi, Tūr-ı Sīnā'ya getürdi, anda (11) kim Mūsā otura. Çün Mūsā geldi, ol kürsī üzerinde oturdı, Hağ Tā'ālā (12) Hağreti-y-le münācāt eyledi. Eger Mūsā'nuñ girü kalan kışşasın şerh idersem söz (13) uzar, mağşüddan ırak düşerüz. Girü tefsīre gelelüm. "Va'l-lāhu a'lamu bi's-şavābu"³¹ . [89b] فَارِيَهُ الْاَيَّةُ الْكُبْرَى . Pes gösterdi Mūsā Fir'avn'a ol ulu nişānları-kim (2) size taqrīr itdüm; ya'nī ol toğuz mu'cizāt. فَكَذَّبَ وَعَصَى . Fir'avn aña inanmadı, (3) ya'nī yalanladı, ĩmān getürmekden yüz dönderdi, fesād işlere meşğül oldu. (4) ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعَى . Andan-şoñra Fir'avn müdbir oldu, yaramaz yola dürüşdi, ya'nī (5) şeytān yolına uydı.

³⁰ Duğān Süresi (44/25-26-27-28). Anlamı: Onlar geride nice bahçeler, nice pınarlar bıraktılar(25). Nice ekinler, nice güzel konaklar(26)! Zevk ve sefasını sürdükleri nice nimetler(27)! İşte böyle! Onları başka bir topluma miras bıraktık(28).

³¹ Manası: Doğru olanı en iyi Allah bilir.

فَحَشَرَ فَنَادَى . Pes kavmini derdi ve kıgırttı. (6) فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى . Pes eytdi: Ben sizũñ Tañruñuzvan, benden yukaru Tañrı yokdur (7) didi, -estağfiru'l-lāh³²-. Bir niceler eytdiler: "enā rabbukümü'l-a'lā" didügi oldur kim ya'nī (8) şanemler kamusu Tañrılarıñuzdur, ben ol şanemler Tañrısıvan, ben anlardan yüceyin didügi (9) olur. فَآخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْأَجْرَةِ وَالْأُولَى ; ya'nī pes Hağ Ta'alā Fir'avn'ı (10) dünyāda ve āhiretde 'azāb-ıla dutdı, ya'nī kınadı dünyāda ğarğ-ıla ve āhiretde od 'azābı-y-la. (11) Bir niceler eytdiler: Fir'avn iki kez Tañrılığ da'vısın kıldı, evvel eytdi: (12) مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ . مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ ; ya'nī benden ğayrı ayruk size hiç Tañrı bilümezın didi. (13) Birisi dağı bu-idi-kim "enā rabbukümü'l-a'lā" ; ya'nī ben sizũñ yüce [90a] Tañrıñuzvan. Bu iki sözũñ arasında kırğ yıl geçdi. Pes Hağ Ta'alā Fir'avn'a (2) iki kez küfr söyledügi-çün iki cihānda dağı 'azāb virdi. (3) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى ; ya'nī şol Fir'avn'ũñ helāk olmağlığı içinde 'ibret (4) vardur Allāh'dan ğorğanlara. (5) ءَأَنْتُمْ أَنْتُمْ خَلَقْتُمْ السَّمَاءَ بَنِيهَا ; ya'nī; iy ğürdan ğopmağ ve kıyāmet ğünine inanmayanlar, sizi (6) yaratmağ mı düşvördur yohsa ğögi yaratmağ mı? Ol ki ğökleri yaratmağ (7) ğüci yiten pādişāh ğādirdür ve ğüci yiter kim sizi öldüğüñüzden (8) şoñra ğirü diri kıla. رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّلَهَا ; ya'nī ol Tañrı (9) ğögi yapıdı, ve anũñ sağfını yüce kıldı ve düzdi-kim anũñ sınığı (10) ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yaratdı ve şiffāf kıldı. (11) وَأَعْطَشَ ضَحِيهَا . Ve dağı ol ğöğüñ dünini ğara kıldı ve (12) ğündüzini nürü ve āşikāre kıldı. وَأَلْرَضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحِيهَا ; ya'nī (13) andan yeri döşedi, 'ulemā bu āyetde ihtilāf kılmışlardur ki yiri ğökden [90b] şoñra döşedi. İbn-i 'Abbās ğavli budur ki; yiri ğökden oñ yaratdı bir pāre (2) ammā döşemedi, andan-şoñra döşedi ve yapıdı şol adım çeker gibi. İbn-i (3) 'Ömer rivāyeti budur kim Hağ Ta'alā evvel Ka'be'yi

³² Manası: Allah'tan bağışlama dilerim.

³³ Kaşş Suresi. (28/38). Ayetin tamamının manası şöyledir: Firavun, "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilāhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hāmān! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mūsā'nın ilāhına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" dedi.

kıyāmeti gördükleri (7) gün şanalar kim dünyāda hīç olmadılar, ya'nī dünyāda eğlenmediler illā bir aḥşāmca (8) veyā bir kuşlukça. Bir niceler eydürler: Gūrlarından yatmadılar illā bir aḥşāmca veyā bir (9) kuşluk sā'ati miqdārınca. Şöyle şanalar kim evvelden bunda öldiler, hīç (10) dünyāyı görmediler. Rivāyetdür; Ḥaḳ Ta'ālā gice'yi gündüzi yigirmi dört sā'at kıldı. (11) Pes vaḳt-i namāzı bulara farz eyledi-kim ol beş sā'at içinde kıllalar, (12) yigirmi dördüñ beşi gitse on toḳuz ḳalur. Pes Ḥaḳ Ta'ālā - 'azze ismuhū³⁵ - bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmi (13) on toḳuz ḳarf kıldı, her kim ki bu on toḳuz ḳarfi vazīfe [92a] idinse ol on toḳuz sā'at içinde kılduḡı gūñahlarını bu ḳarfler ḫürmetine (2) 'afv kıla.

سُورَةُ عَبَسَ

Bu sūre Mekke'de indi, yüz otuz üç kelimedür, pes (3) yüz üç ḳarfdür, kırık iki āyetdür. Ḥadīş kıldı bize Ḥārūn bin Keşīr ve Zeyd (4) bin Eslem atasından ve Ebū Emāme'den ve Übeyy bin Ka'b'dan kim ol eytdi: İşitdüm (5) Tañrı Resūli'nden eytdi: Her kim 'abese sūresini okısa kıyāmet gününde yüzi (6) aydın ve nūrlu ola, 'araşāta şāzılıḳ-ıla gele. Bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmi. (7) عَبَسَ وَتَوَلَّى . Bu sūrenüñ sebab-i nüzūli oldur kim Ḥazret-i Resūl bir gün (8) oturup 'Utbe ve Şeybe ve Ebū Cehl ve 'Abbās bin 'Abdullmuḫtalib ve Ümeyye bin (9) Ḥalef kim bunlar Mekke ḳavminüñ uluları ve re'isleridür, Resūl bunlara kelecı (10) eydivirürdi, Ḥaḳ Ta'ālā'ya da'vet iderdi, İslām'a geleler diyü umar-ıdı. (11) Bu aralıḳda bir gözsüz iḳerü girdi ve ḳaḡırup eytdi: Yā Resūlullāh, Ḥaḳ Ta'ālā (12) saña öğretdüḡi 'ilminden ya'nī Kur'an'dan baña daḡı öğretgil ve beni (13) okutgil didi ve şol-ḳadar söyledi ve ḳaḡırdı-kim Peyḡāmbere Ḥazreti [92b] yüzün burtardı ve ol gözsüzden yüzünü ḳevürdi, gönlinde eytdi: (2) Eger buña meşḡul olursam bu müşrikler eydeler kim; bu

³⁵ Manası: Onun adı ne yüce.

Muhammed (3) gözsüzlere, kullara ve almışlara uyar-ı mış, dirler diyü bu ma' niden ötürü yüz (4) dönderdügi-çün Hak Ta'ālā 'itāb kı lup bu süre'yi viribidi-ki "abese ve tevellā"; (5) ya' nī Muhammed yüzün burtardı, yüzün dönderdi. [93a] ; (6) ya' nī ol gözsüz aña geldügi-çün. Ve ol gözsüzüñ adı 'Abdullāh (7) bin şureyh idi. Andan řoñra nice-kim ol gözsüz Resül atına gelse (8) anı ağırlar-ıdı. Tañrum senden ötürü baña 'itāb kı ldı diyüp (9) anı hoř dutar-ıdı, hıç hācetüñ var mı şorardı ve andan řoñra Resül (10) Hāzreti ol gözsüzü iki kez Medīne'ye hālīfe kı ldı, kendüzi ğazāya (11) gitdi. Zeyd eydür: Eger Resül Hāzreti kendüye gelen vahyden nesne gizler (12) örtermişse bunu gizleye-y-di kim Hak Ta'ālā bir gözsüzden ötürü aña 'itāb (13) itdi, anı gizlemedi, hāla eydivirdi. [93a] . وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكِّي . Ya' nī yā Muhammed saña Tañrıñ bildürmedi mi? Ya' nī ne bildürdi saña yā Muhammed (2) bāřed ki ol gözsüz müslimān ola ve yazuqlarından arına. Ve daħı buyurdı-kim (3) أَوْ ; (4) ; ya' nī yāhūz ögüt aña aşşı kı la. وَمَا مِنْ اسْتَعْنَىٰ فَآنتَ لَهُ تَصَدَّىٰ ; ya' nī yā Muhammed, her kim bay ve (5) māl lu-y-ısa sen sözüñi aña söylersin ve anuñ sözünü diñlersin ve her kim (6) saña gele ve ol Tañrıdan ora, ya' nī demek olur kim ol gözsüzden (7) yüz dönderürsin ve andan ğāfil olursın ve ayruğa meşğül olursın. Yā Muhammed (8) müslimān eylemek ya eylememek senüñ elüñde degüldür ammā senüñ üzerüñe (9) oldur kim bizüm haberümüzi bu hālāyıa degüresin. Nite-kim buyurdı: (10-11) ; وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا يَزَكِّيٰ وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَهُوَ يَخْشَىٰ فَآنتَ عَنْهُ تَلَهَىٰ ; ya' nī yā Muhammed, şimden girü ayru anuñ gibi işlemegil (12) ve iř sen iřledüğüñleyin degüldür kim bay kāfirlere arřu yüzüñ dönsin. (13) كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ; ya' nī hāā ki iřbu sözler bir ögütdür. [93b] ; فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ ; ya' nī Hak Ta'ālā kullarından her kim diler-ise iřbu (2) ur'ān-ıla ögütlesün. Muātīl eytdi-kim; kimi Tañrı diler-ise bu ur'ān'ı (3) aña añlada, bu ur'ān-ıla ol Hak Ta'ālā diledügi kiři ögütlene. (4) ; فِي صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ ; ya' nī iřbu ur'ān āyetleri ağırlılı nāmelerdür, ya' nī nāmeler (5) içindedür, ya' nī ol

levhu'l-mahfūz'dur. Bir niceler eytdi: "şuḥufin mükerreretin" didügi geçmiş (6) peygâmblerleüñ kitâblarıdır. **كِرَامٍ بَرَرَةٍ** (7) ; ya'nî işbu Kur'an nâmesi arıdur ve uludur ve yüksekdür ve ol nâme yazıcılar elindedür. (8) İbn-i 'Abbās ve Mücâhid eytdiler: Ol yazıcılar ağırlıklı feriştelerdür. Bir niceler (9) eytdi: Yalavaç feriştelerdür kim ḥaber degürürler. Veheb bin Münebbih eytdi: (10) Ol Muḥammed'üñ yāranlarıdır kim **قِيلَ لِلْإِنْسَانِ مَا أَكْفَرَهُ** ; ya'nî la'net (11) gelsün kāfirlere zīrā kim Tañrısına sipās sözdür. Rāvī eydür ki; (12) işitdüm Selīm'den eydür: İşitdüm Mañşūr'dan ve 'Abdullāh'dan ve ol eytdi: (13) İşitdüm Ebū'l-Kāsım'dan ve ol eytdi: İşitdüm Mañşūr'dan ve ol eytdi: [94a] İşitdüm 'Aṭā'dan kim eytdi: "ḳutile'l-insānu mā ekferehū"; ya'nî (2) ādem ḥayrāt yolın[dan]³⁶ yığlındı ṭoğru yol istemek bilmemeginden ötürü; Ḥaḳ (3) Ta'ālā va'de kılduğı nesnelere göñüle dölen[me]düginden ötürü. Muḳātil: (4) Bu āyet 'Utbe bin Ebī Leheb ḥaḳḳında indi-kim bunca çok ni'met (5) ve eylük Ḥaḳ Ta'ālā aña virmiş iken –allāhe va'l-lāhük-resūline sipās (6) eylemedi. Pes Ḥaḳ Ta'ālā aña la'net okudu, eytdi-ki; "ḳutile'l-insānu". (7) Kelbī ve Muḳātil eytdi: Ya'nî la'net gelsün kāfirlere kim ṭoğru (8) yol bilür-iken ne nesne anı küfr üzerine dutdı-kim Allāh'a sipās kılmadı. (9) **مِنْ أَيِّ شَيْءٍ** ; ya'nî Ḥaḳ Ta'ālā Ādem'i ne nesneden yaratdı? (10) **مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ** ; ya'nî şol nuṭfe suyından yaratdı. **فَقَدَّرَهُ** ; andan anı (11) ḳaderledi-kim niceden vücūda gele. **ثُمَّ السَّبِيلِ** ; andan yolu (12) aña geñez kıldı, ya'nî anası ḳarnından ṭaşra gelmek yolını. Ḥasan (13) ve Mücâhid eytdiler: "şümme's-sebīle yesserehū" ; ya'nî ḥaḳ yolu ve bâṭıl yolu ādemiye [94b] beyān kıldı. Ve daḥı Ebū Bekr bin Ṭāhir eytdi: "şümme's-sebīle yesserehū". Her bir kişi-çün (2) işden ve pīşeden ne yaratdı-y-sa anı aña geñez kıldı ve ḳaderledi. (3) **ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ** . Andan-şoñra ol ādemüñ cānını ḳabz eyledi, sarāy issi-y-ken (4) gür issi kıldı. Ferrā eytdi: "fe-aḳbarahū"; ya'nî mü'min sarāy issi-y-ken gür

³⁶ Metinde "yolındı" şeklinde. Düzeltme, Sermet çiftler Kütüphanesi nüshası 31a'ya göre.

issi kıldı kim (5) defn iderler, şunlardan kılmadı-kim bodurumlara baragurlar. Pes gür şol (6) nesnelerdendür kim müslümānlar anuñ-la ‘azīz olur, ya‘nī ağırlanur. **ثُمَّ إِذَا** ; **شَاءَ أَنْشَرَهُ** ; (7) ya‘nī andan öldürmekden soñra ve gūra koymağdan soñra kaçan Hāķ Ta‘ālā (8) dilese ādemi gürından kopara ve diri kıla. **كَلَّا** ; ya‘nī iş eyle degüldür (9) kim işbu Hāķ Ta‘ālā'ya sipās kılmayan kāfirler eydürler, şanurlar kim girü diri olup (10) gürdan kopmayalar. **لَمَّا يَفُضِّ مَا أَمَرَهُ** ; ya‘nī ol Allāh buyurduğımı yirine getürmedi. (11) **فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ** ; ya‘nī ādem oğlanı baķsun kendü (12) ta‘āmına kim yemekde nicedür ve Hāķ Ta‘ālā anı nite kaderledi ve nice tedbīr kıldı-kim (13) tā kim ‘ibret duta. Mücāhid eytdi: Ya‘nī ādem oğlanları baķsun kendü ta‘āmına [95a] kim yemekde nicedür ve çıķmağda nicedür, ‘ibret ala. Nite-kim rivāyet kılındı (2) Hāsan'dan ve Daħhāk'dan kim Resül aña eytdi: Yā Daħhāk, ta‘āmuñ nedür? (3) Eytdi: Et-ile süddür. Andan Resül eytdi: Yidükden-soñra neye döner? Daħhāk (4) eytdi: Şuña döner kim bilürsin. Resül Hāzreti eytdi: Hāķ Ta‘ālā şol (5) ādemden çıķanı dünyāya meşel kıldı. Nite-kim hadīşde gelür: Her kimüñ-kim (6) endīşesi veyā himmeti ķarnına giren ola, ya‘nī dāyim gice ve gündüz rızķ (7) kazanup yimekte ola, anuñ ķadri ve kıymeti şol ķarnından çıķan nesneye degir. (8) İbn-i ‘Ömer eydür: Kaçan bir kışı mıstırāħda otursa bir ferīşte gelür, ol kışıye (9) eydür: İy ādem oğlanı, görgil ol baķıllıķ idüp virmedüğüñ ta‘āmı (10) neye döndi. Ebū Kūlābe eydür: Tevrīt içinde yazılmışdur kim; iy ādem oğlanı, (11) baķ imdi, ol baķıllıķ idüp virmedüğüñ ta‘ām neye döndi. (12) **أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا** ; ya‘nī ol ādem oğlanınuñ ta‘āmına işbu (13) tedbīr dürür kim göre ve ‘ibret duta. Pes ol ‘ibret oldur kim yağmurı havādan [95b] biz dökdük dökmeklik-ile. **ثُمَّ شَفَقْنَا الْأَرْضَ شَفًّا** (2) Andan-soñra biz yeri yarduķ yarmaķlığ-ıla kim ya‘nī otlar yiri yarup çıķarlar. (3-4) **فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا** . Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve ħurmāyı yoğun (5) yoğun üzüm omcaları, ya‘nī aşmalar. Ve

dağı aşmalar ve yemişler bitürdük (6) âdemler için ve dağı otlar bitürdük yılkılar için. *مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ* . (7) 'İkrime eytdi: Benüm rivāyetümde budur. Rivāyet kılandı Temmīm'den kim aña şoralar (8) kim "ve fākihетен ve ebben" ma'nisi nedür. Eytdi: Kağı gök baña gölge ola veyā kağı (9) yir beni götüre, Tañrı kitābında bilmedüğüm nesne'yi eydürsem. *فَإِذَا جَاءَتِ الصَّائِحَةُ* ; (10) ya'nī kıyāmetüñ kaçan katı üni gelse ve ol ün şunuñ gibi ola kim kulaklar (11) anuñ katılığında şağır olmağa yakın ola. "Şāhha" didügi şağır kılcı dimek (12) olur. *يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ* ; (13) ya'nī ol gün içinde ki kıyāmetüñ ol katı üni işidile, pes kişi kendü kardaşından [96a] ve atasından ve anasından ve 'avratından ve oğullarından kaçā, birbirine bakmaya, (2) kendü nefesine meşgöl ola, ya'nī başlu başı kayusı ola. Bir niceler eytdi: Şol (3) mazlemeler günāhlar kim bunlaruñ arasında ölmüş-idi, anı benden isteyeler (4) ve beni dutalar diyüben korpup kaçā. Bir niceler eytdiler: Şol ata ve ana ve kardaşlar (5) aña aşşı kılmaduğın ve Tañrı'dan yaña ümīzvārın bellü bile, andan ötürü (6) bunlardan kaçā. Muşannif eydür: İştüm Muhammed bin Hüseyin'den ol eytdi: İştüm (7) Manşür bin 'Abdullāh'dan eytdi: Bunlardan anuñ için kaçālar kim bunlaruñ (8) 'acızlığı ve hīlesi azlığı aşikāre ola. Pes bunlardan kaçup yüz aña dutalar kim (9) ol kaygular ve guşşalar gidericidir, hiç anı nesne 'aciz eylemez. Rivāyet kılandı (10) Sa'īd bin Ebī 'Urve'den ve Kātāde'den kim eytdi: Evvel atasından kaçān İbrāhīm (11) peygāber ola, ve oğlından kaçān Nūh peygāber ola, ve karındaşından kaçān (12) Hābil ola, ve 'avratından kaçān Lūt peygāber ola. Bunı diyüp bu āyeti okudı-kim (13) "yevme yefirru'l-mer'u min ahlīhi". Ve dağı buyurdı-ki *لِكُلِّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ* . [96b] ya'nī her bir kişi üzerine kıyāmet güninde bir iş gele kim ol iş anı (2) şöyle meşgöl kıla kim aña hiç nesne kayusı kalmaya. Hādīş kılandı (3) bize 'Atā bin Yesār'dan, peygāberüñ hātunı Sevdā'dan kim eytdi: Tañrı (4) didi-ki kıyāmetde halāyıklar başı açuq, yalın ayak ve

yalınca, şöyle ‘uryān (5) kopalara ve derlerine ğark olalar ve bir niceler dizine degin ve bir niceler göbeline dek (6) ve bir niceler gögsine degin derlerine ğark olalar ve bir niceler dudağına degin (7) ğark olalar. Pes şordılar kim; yā Resūlullāh hīç kimse ola mı-kim ol (8) derlemeye? Eytdi: Belī anlar kim t̄ā‘ata duruşurken, veyāhūz üstāz iline (9) varurken, veyāhūz ‘ilm meclisine (10) varurken derleyeler, kıyāmetde anlar derlemeyeler, rāhat içinde olalar, ‘arş (11) gölgesinde oturalar. Pes peygāberūn hātūmı eytdi: Yā Resūlullāh, ol (12) gün zehī rüsvāyılık, hālāyık ki birbirine baqalar ve birbirinūn ‘aybın ve sırrın (13) göreler. Pes Resūl Hāzreti eytdi: Ol gün ādemīlere nefslü nefsi kayusı ola, [97a] hīç kimse kimsenūn kayusı olmaya, tā ki yanındağı er midür veyā ‘avrat midür (2) bilmeye. Nite-kim eytdi: (3) لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ; وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ضَاكَّةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ; ya‘nī ol kıyāmet güninde (4) bir nicelerūn yüzleri aydıñlı ola ve nūrlu güler ve şāz-ġām ve tāze ola. (5) Zīrā ki ol yüzler Allāh yolında durışmış, ya‘nī çok çok secde kılmakda üzerine (6) tuz kōnmiş ola, veyāhūz "i‘lā-yi kelimetu'-lāh³⁷" için ġazā kılmış ola, ġazāya (7) giderken yolda tuz kōnmiş ola. (8) وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ; ya‘nī dağı ol gün içinde bir nice yüzler tozlu ve karañlıklı ve (9) kapkara ola. Haber böyledür kim; kaçan Hāq Ta‘ālā girü hayvānları toprak (10) eylese kıyāmet güninde, pes ol toprak, toza ve dütüne dōne, kāfirlerūn (11) yüzine otura, şöyle kim yüzleri kapkara ola. Nite-kim eytdi: (12) أُولَئِكَ هُمُ الْكٰفِرَةُ الْفٰجِرَةُ ; ya‘nī anlar kim kimlerdür? Ya‘nī kāfirler (13) ve fācirlerdür.

سُورَةُ التَّكْوِيْنِ

Bu sūre Mekke’de indi, yüz dört kelimedür, [97b] beş yüz otuz üç harfdür, yigirmi tokuz āyetdür. Hādīş kıldı bize ‘Abdullāh, (2) ol eytdi: İşitdüm ‘Abdullāh bin Zeyd’den, ol eytdi: Ben de Resūlullāh’dan (3) işitdüm ki, her kim dilerse kıyāmet

³⁷ Manası: İslam dininin tevhid akidesini şanına layık şekilde yüceltip yayma.

[günine] baka, "izā's-şemsü" süresini okusun. (4) Ve dahı Resül Hâzreti eytdi: Her kim "izā's-şemsü" süresini okur-ısa Hâk (5) Ta'ālā ol kişiyi kıyâmet güninde rüsvâyılıkda kırtura. Su'âl: (6) Resül Hâzreti'ne şordılar kim; yâ Resülullâh, ne hikmetdür ki Hâk (7) Ta'ālā b'ismi'l-lahda üç ad getürdi? Cevâb, eytdi: Andan (8) ötürü ki hâlâyıkuñ üç dürlü guşşası var; bir dirlik hâlinde 'aceb (9) Hâk Ta'ālā günâhumı yarlıgaya mı ve yarlıgamaya mı dir, ve birisi ölümden şoñra (10) Hâk Ta'ālā Hâzreti'ne yakın olam mı olmayam mı dir kırkar. Pes güyâ ki Hâk (11) Ta'ālā eydür: İy kulum, eger dünyâda yarlıganmak dilerse[ñ] Allâh adımı okı tâ ki (12) dükeli günâhlarıñı yarlıgayam, eger rızk ister-iseñ rahmân adımı okı (13) tâ ki şanmaduğıñ yirden rızklar virem, eger baña yakın olmak diler-iseñ rahîm [98a] adımı okı tâ ki seni kıyâmet güninde baña yakın kılam ve her kaçan-kim (2) bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîmi dünyâda dâyim dilüñde (3) vazîfe idinesin, âhiretde ben senden râzî olam, eydem kim sen (4) benüm kulum ve ben senüñ pâdişahuñ ve uş saña uçmak ve Rıdvân (5) ve dîzâr. Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm. (6) إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ; ya'nî kaçan güneş karañu olsa. Bu kavlı 'Alî kavlidür. İbn-i 'Abbâs (7) eydür: "ve izā's-şemsü küvvirat" ; ya'nî kaçan güneş gitse. Kâtâde eydür: (8) "ve izā's-şemsü küvvirat" ; ya'nî kaçan güneşüñ aydıñı gitse. Böyle dimekten murâd budur kim (9) kaçan güneşüñ eczâsı birbirine dürülse, ya'nî kağıd gibi dürülse (10) dahı cehenneme barağıla, pes kaçan böyle olsa anuñ nûrı kılmaya, (11) buña delîl bu âyettür kim ³⁸وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ . Dahı buyurdu-ki (12) وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ; ya'nî kaçan yıldızlar dökülseler, ya'nî (13) gökden yire düşseler. İbn-i 'Abbâs eydür: Kaçan yıldızlar yahtusuz olsalar. [98b] وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ; ya'nî dahı kaçan tağlar yir yüzinde kıpup yürise, (2) ya'nî toz gibi olup havâda uça, وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ; ya'nî kaçan (3) ervâne develer kırnından on aylık yüklü-y-ken yağa şalınsa ve issinüñ (4) anuñ kıyusu

³⁸ Kıyâmet Süresi (75/9). 7-8-9-10. ayetlerin tamamının meali şöyledir: (7-10) Gözler kamaştığı, ay karanlığa gömüldüğü, güneş ve ay bir araya getirildiği zaman, o gün insan "kaçış nereye?" diyecektir.

kalmasa, ya'nī ol botlayıcı develer 'Arablar katında ki sevgülüdür (5) ve 'azīzdür; şöyle kim aña binemezler ve südin sağmazlar, ve anı gütmege ve tımarlamağa (6) becid olurlar, henüz böyle sevgülü-y-iken issi üzerine bir iş gele-kim (7) ol deveden ğāfil ola, ol develer kayusu kalmaya, hergiz añmaya, kıyāmet (8) kōrkularından anı unuda. وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ . Hādīş kıldı bize Ebū Na'īm (9) ve Süfyān kendü anasından ve İbn-i 'Abbās'dan-kim kaçan kamu canavarlar (10) bir yire derilseler. Übeyye bin Ka'b eydür: "ve iza'l-vuḥūşu ḥuşirat" ; ya'nī daḥı kaçan (11) canavarlar birbirine kārılsalar Hāq Ta'ālā bularuñ arasında ḥükm ve 'adl (12) eylemek-içün. Katāde eydür: Canavarlar derilseler. Bir niceler eydür: "ve iza'l-vuḥūşu ḥuşirat"; (13) ya'nī kaçan canavarlar yirden kōpsalar. وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ . Bu āyet ma'nisinde [99a] 'ulemā ihtilāf kılmışlardır. İbn-i Zeyd ve 'Atiyye ve Süfyān ve Veheb eytdiler: Kaçan (2) deñizler dutuşsa, od olsa. İbn-i 'Abbās eydür: Hāq Ta'ālā ayı ve güneşi ve yılduzları (3) deñize birağa. Andan Hāq Ta'ālā da bu debūr yelini viribiye, esdüre, deñizler mecmū'ı od (4) olalar. Mücāhid ve Muḳātil ve Daḥḥāk eytdiler: "ve iza'l-biḥāru süccirat" ; ya'nī vaqtā ki deñizler birbirine (5) koyulalar, acısı tatlusına kārışa, dükeli deñizler bir ola. Kelbī eydür: (6) "ve iza'l-biḥāru süccirat" ; ya'nī kaçan deñizler kaynasa. Ḥasan eytdi: Ya'nī kaçan deñizler kūrısa. (7) Katāde eydür: Ya'nī deñizler şuyı gitse şöyle kim bir kaṭre kalmasa. Rivāyet kıldı (8) Übeyye'den-kim eytdi: Kıyāmet öñince altı nişān belüre şöyle-kim ḥalāyık (9) işinde gücünde iken ve bāzārında iken āb añsuzın aydıñı gide ve yılduzlar yir üzerine (10) dökile ve tağlar yir üzerine düşeler ve kaṭı depreneler ve yir şarşıla ve havāya uça, (11) ol heybetden ādemler ve cinnīler kōrkalar, birbirine kārışalar şöyle kim birbiri (12) içinde mevc uuralar. Nite-kim eytdi: "ve iza'l-vuḥūşu ḥuşirat"; ya'nī vaqtā ki (13) canavarlar birbirine kārışalar. "Ve iza'l-biḥāru süccirat" ; ya'nī deñizler od ola. Bir niceler eydür: [99b] Deñizler şoğıla, daḥı yerinden çıka, ol vaqt cinnīler ādemlere eydeler:

Varalum (2) eṭrāf-ı ‘ālemi gezelüm, size haber getürelüm ve hāl nitedür bilelüm, diyeler. Pes deñizlere (3) varalar, göreler kim od gürler. Bunlar bu hālde iken nāgāh yir yarıla yedinci (4) kat yire degin ve gökler yarıla yedinci kat göge degin, pes neler ol (5) arada iken bir katı yil gele, kāfirleri bir kezden helāk ide. (6) وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ; ya‘nī kaçan nefsler çift çift olsa. ‘Ömer bin Hattāb –raḍıya'l-lāhu (7) ‘anhu³⁹ - eytdi: Ya‘nī eyüler ve yavuzlar çift olsa. Ḥasan ve Ḳatāde eytdiler: (8) "ve izā'n-nufūsu züvvicet" ; ya‘nī kaçan her bir kişi kendü bölüğine ulaşa; ya‘nī (9) cuhūd cuhūda ve naṣrānī naṣrānīye, [tersā] tersāye ve müslimān müslimāna ulaşa. (10) Muḳātil eytdi: "ve izā'n-nufūsu züvvicet" ; ya‘nī kaçan mü'minler hūrīler-ile çift (11) olsalar. Nitekim bir yirde eytdi: ⁴⁰ أَحْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ . Bir niceler (12) eytdiler: "ve izā'n-nufūsu züvvicet" ; ya‘nī her bir kişi kendü ‘ameli-y-le çift ola. (13) ‘İkrime eytdi: "ve izā'n-nufūsu züvvicet" ; ya‘nī cānlar girü gevdelü gevdesine [100a] girüp çift olsalar. وَإِذَا الْمَوْءِدَةُ سُئِلَتْ ; ya‘nī daḥı kaçan ol dirile, (2) gūra bir oğlan kız oğlancuḳlar şorusa; ve ol eyle idi-kim; (3) kaçan ‘Arab’dan birinüñ kıızı doḡsa aña yünden veyā çopurdan bir cübbe (4) veyā bir ‘abā eyler-idi ve geydürürdi. Bādiyede ya‘nī yazılarda aña koyun (5) veyā deve gütdürür-idi veyā öldürür-idi veyāḥūz öldürmez-ise böyle (6) iderdi, öldürmedüḡi kıızıñ ‘ömri böyle geçerdi ve eger toḡan kıızı (7) öldürmek dilese evinde kor-idi tā altı yaşına degince. Kaçan altı yaşına (8) degse ‘avratına eydür-idi: İşbu kıızı tonatḡıl ve bezegil kim hışımlarına (9) iletürin. Pes ol kıızı alup şahrāya çıkar-ıdı, ilerüden bir yazıda bir kıyu (10) kızar-ıdı. Kaçan kim ol kıyu katına varsa eydür-idi kim; işbu kıyuya baḡıl (11) kim neler göresin. Kaçan ol kız kıyuya baksa ardından itüp ol kıyuya (12) bıraḡur-ıdı, üstüne toprak yumar-ıdı tā

³⁹ Manası: Allah o (erkekten) razı olsun.

⁴⁰ Şaffāt Süresi. (37/22). 22-23-24. ayetlerin mealleri şöyledir: Allah, meleklerle şöyle emreder: “Zulmedenleri, eşlerini ve Allah’ı bırakıp da tapmakta olduklarını toplayın, onları cehennem yoluna koyun ve onları tutuklayın. Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir.

yere berāber olunca. Nite-kim Qur'ānda buyurur: (13) ⁴¹ *أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ*. İbn-i 'Abbās eydür: İlerü cāhiliyyet zamānında, kaçan [100b] 'avrat yüklü olsa toğurmak vaḳti olıcaḳ bir çukur kazardı, anuñ (2) katında toğururdu, eger kız toğsa ol çukura bırağur-ıdı, eger oğlan (3) toğsa şaḳlar-ıdı, 'Arab'dan bir kâbilenüñ işi bu-y-ıdı. Bir niceler rivāyetde (4) eydür: Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını depeler-ıdı, itine yedürür-ıdı. (5) Pes Haḳ Ta'ālā bunlara ḳorḳu va' desin viribidi ve eytdi-ki (6) *وَإِذَا الْمَوْءَدَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ*; ya'nī kaçan kıyāmet günü olsa ol (7) dirile, gömülen kızlardan şorıla kim ne suçdan ötürü depelediler. (8) *وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ*; daḳı kaçan bitiler açılса. 'Aḫā rivāyet kıılır Ümm-i Seleme'den-kim (9) eytdi: İşıtdüm Resül'den kim kıyāmetde ḫalāyık 'uryān ḳopalar. Ben eytdüm: Yā (10) Resülullāh, ol gün 'avratlar nite olalar? Pes Resül eytdi-kim her bir ādem kendü (11) nefesine şöyle meşḡul ola kim katındaḡı er midür ya 'avrat mıdur bilmeye. Ben eytdüm: (12) Bunları ne nesne meşḡul kııla? Pes Resülullāh eytdi: Bitilerini oḳumaḳ kim (13) zerre-i mişḳālleri ol biti içinde yazuḳdan ve müzdden yazılmış ola, ol nesne [101a] buları ḫayrān kııla, *وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ*; ya'nī kaçan gökler (2) yerinden dartılса ve ḳopса ve andan dūrülse. *وَإِذَا الْجَبَبِيمُ سُعِّرَتْ*; (3) ya'nī daḳı kaçan caḫīm ḫamusu kıızdurulса. Ḳatāde eydür: Ol ḫamuyu (4) Tañrı'nuñ ḫışmı ve ādem oğlanlarınıñ günāhı kıızdurur. (5) *وَإِذَا الْجَنَّةُ أُنزِلَتْ*; ya'nī daḳı uçmaḳ yaḳın gelse. *عَلِمْتُ نَفْسٌ مَّا أَحْضَرْتُ*; (6) ya'nī kaçan bu ḳamu didüğümüz nişānlar belürse ve kıyāmet ḳopса, her (7) bir kişi ḫayırdan ve şerden ne-kim işledi-y-se bula ve anuñ cezāsın göre. (8) İbn-i 'Abbās eytdi: "ve izā'-şemsü küvvirat"; tā "alimet nefis"ine deḡin on (9) iki ḫasletdür; altısı dünyāda belürür, altısı āḫiretdedür. (10) *فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ*; ya'nī ben Tañrı and iḳerin şol beş yıldıza kim seyr (11) idicilerdür, yürümeḳ vaḳtinde āşikāre yürürler,

⁴¹ Nahl Sūresi. (16/59). Ayetin tamamının meali şöyledir: Kendisine verilen kötü müjde (!) yüzünden halktan gizlenir. Şimdi onu, aşağılanmış olarak yanında tutacak mı, yoksa topraḡa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!

tulunmak vaktinde batarlar, (12) gizlenürler, nite-kim yavuk geyik mağarasına gizlendiği gibi. Bir niceler (13) buña böyle tefsîr kıldı. Kātāde eytdi: Ol yılduzlardur kim dünin āşikāre [101b] olur ve gündüzün gizlenür, gözükmez olur. Ol beş yılduzdur kim (2) and içdi, ol yılduzlar biri Behrām'dur ve biri Zuhal'dur ve biri 'Uṭārid'dür (3) ve biri Zühre'dür ve biri Müşterī'dür. Ma'āviye rivāyet kıldı A'meş'den (4) ve İbrāhīm'den ve 'Abdullāh'dan kim "cevāri'l-künnesi" diyüp and içdüğü şıgın (5) geyigidür. Sa'īd bin Cübeyr eydür: Ol yavuk geyigidür kim Hāk Ta'ālā aña and içdi. (6) وَالْأَيْلِ إِذَا عَسَعَسَ ; ya'nī dağı dün haqqı-çün kim irte aydınlığınuñ (7) evveli belüre. Bir niceler eydür: Ya'nī dün haqqı-çün kim irte yarmağa bir azacuk (8) cüz'i kalmış ola. وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ; dağı şubh haqqı-çün kim irte aydınlığınuñ (9) evveli belüre. Bir niceler eytdiler: Ya'nī irte haqqı-çün kim anuñ aklığı kalka ve uzana. (10) إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ; ya'nī yalavaç yılduzlar haqqı-çün dağı şubh (11) haqqı-çün işbu Kur'ān bir kerīm yalavaç indürdügidür ve ol ilçi Cebrā'īl'dür (12) ve Cebrā'īl kuvvet issidür ve 'arş issi katında yirlenmişdür ve gök içinde feriştelere (13) Cebrā'īl'e muṭī'c olmuşlardur ve gökden vahiy indürmege Cebrā'īl inamdur ve emīndür. [102a] Nite-kim eytdi: (2) ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ مُطَاعٍ ; ya'nī yılduzlar ve karanıudan ağarmış, irte (3) haqqı-çün kim sizün peygāberünüz Muhammed Muşafā delü degüldür ve ol (4) Cebrā'īl ferişteligi şüretinde gögün yüksek kırañında maşrıkdan yaña kim (5) gündüz andan gelür. Bu Mücāhid kavlidür. Nite-kim eytdi: (6) وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفُقِ الْمُبِينِ . Kātāde ve İbn-i Hureyc ve Muḳātil rivāyet kıldılar 'İkrime'den ve Resül'den (7) kim eytdi: Yā Cebrā'īl, dilerem-kim seni şol gökler içinde olduğınuñ (8) şüretinde görem. Cebrā'īl eytdi: Yā Resülullāh, katlanamayasın. Resül eytdi: (9) Elbetde görmek dilerem. Cebrā'īl eytdi: Ne yirde? Pes Resül eytdi: Ebṭah yerinde. Cebrā'īl (10) eytdi: Ben aña şıgamazın. Pes Resül eytdi: Minā'da. Cebrā'īl eytdi: Ol da ṭardur. Andan (11)

Resül eytdi: ‘Arafāt’da. Pes Cebrā’îl eytdi: ‘Arafāt Tağı lāyıkdur aña sığam. Pes (12) va’de itdiler kim fülân gün gelem, pes ol vakt olıcak, Resül Hâzreti ‘Arafāt Tağı (13) üzerine çıkdı, hemân-dem gördi kim Cebrā’îl gürüldü çatıldı-y-ıla gelür, heybeti-y-ile [102b] şöyle kim maşrıq-ıla mağrib arasını tıdurmış; başı gökde, iki ayağı yirde. (2) Çün Resül Hâzreti Cebrā’îl’i eyle gördi, düşdi, uşşı gitdi. Pes Cebrā’îl (3) derhâl hemîşe geldüğü şüret-ile Resül’i bağrına başup koçdı, (4) eytdi: Yâ Muhammed, korkmağıl ki eger İsrâfîl’i görse-y-idüñ başı ‘arş altındadır (5) ve ‘arşı iki yağrını arasında götürmişdür. Allâh’uñ korkusından vaqtlerde (6) kendüzini şöyle yavu kılur kim bir serçe kadar olur tâ ki Tañrı’nuñ ‘arşını (7) götürmez, illâ kendünüñ ‘azameti ve kudret götürür. (8) وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ; ya’nî yâ Muhammed, vahiy size bildürmege ve gök haberini virmege (9) ve gayb haberini kim ol bilür size dağı bildürmege bahîl degüldür, belkim (10) size dağı öğredür ve haber virür. وَمَا هُوَ بِقَوْلٍ ; ya’nî (11) Kur’ân şeytân-ı racîm sözi degüldür, belki rahmân-ı rahîm sözidir. (12) فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ; ya’nî pes imdi bu Kur’ân’dan yüz dönderüp kaçaru (13) gidersiz ki bize şifâ ve rahmet ve beyân Kur’ân içindedür. Vâsîfî eytdi: "fe-eyne tezhebüne"; [103a] ya’nî kaçaru varursız? Tanrı’nuñ geñ rahmetine dönüñ (2) kim karar dutasız. Cüneyd eytdi: "fe-eyne tezhebüne"; ya’nî kaçaru (3) varursız ki kamu nesnenüñ hazînesini bizüm katumuzdadur. Nite-kim bir yirde (4) dağı eytdi: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ⁴² Ve dağı buyurdı: (5) İN هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ; ya’nî işbu Kur’ân ‘âlemlere bir (6) öğütdür, haqqa uymak dileyenler-içün doğru yoldur. (7) لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ ; ya’nî dilerse haqqa uysun ve Kur’ân-ıla ‘amel kılsun (8) ve haq üzerine dursun. Hâdîş kıldı bize Aħmed bin Yūsuf (9) kim eytdi: Haq Ta‘âlâ bu âyeti indürdi-kim (10) "li-men şâ’e minküm en yestaķîme" ; ya’nî Ebü Cehl eytdi: İş ve dilek bizüm elümüzdedür, (11) diler-i-sevüz uyavuz haqqa, diler-i-sevüz uymayuz.

⁴² Hicr Sûresi. (15/21). Ayetin tamamının manası şöyledir: Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.

Pes Hâk Ta‘âlâ bu âyeti (12) viribidi-kim رَبُّ الْعَالَمِينَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ; (13) ya‘nî iş sizün elünüzde degüldür ve sizün elünüzde dilek yokdur; [103b] meger Tañrı Ta‘âlâ dileye, andan sizün dilegünüz yerine gele. (2) Pes Hâk Ta‘âlâ dilemeyince sizün dilegünüz yerine gelmez. Rivâyetdür Hasan'dan (3) kim ‘Arab müslümân olmağı dilemedi Hâk Ta‘âlâ dilemeyince. Hadîş kıldı (4) bize İbrâhîm bin Haccâc, Hammâd bin Seleme'den ve Veheb bin Münebbih'den eytdiler: (5) Veheb ol kitâbı bildürdi-kim Hâk Ta‘âlâ peygâmbere indürdi, (6) kâmusı nice kitâbdur, dükelinün içinde bildüm-kim her kim (7) eydürse kim iş ve dilek benüm elümde, diler-i-sem işleyem, diler-i-sem işlemeyem, (8) bayık kâfir olur. Zîrâ ihtiyâr-ı küllî Allâh'undur ammâ kuluñ ihtiyâr-ı (9) cüz’isi vardur ammâ fâ‘il-i muhtâr Allâhu Ta‘âlâ’dur. Vâsiî eydür: Hâk Ta‘âlâ (10) seni kamu işlerün ve şıfatlarun içinde ‘âciz kıldı pes dilemezsin illâ Tañrı (11) Ta‘âlâ dilegi birle ve ‘amel kılamazsın illâ Allâhu Ta‘âlâ kuvveti-y-le ve Allâh'a muṭî‘ (12) olmazsın illâ anuñ fazlı-y-la ve aña ‘âşî olmazsın illâ ki ol seni hor kıılır (13) aşğa komağ-ıla. Pes iy miskîn, sen saña ne kılduñ ve ne ile nazlanursın kim [104a] senün elünde hiç nesne yokdur.

سُورَةُ الْاِنْفِطَارِ

Bu sûre (2) Mekke'de endi, seksen kelimedür, üç yüz yigirmi yedi harfdür ve on (3) tokuz âyetdür. Hadîş kıldı bize Hârûn bin Keşîr ve Zeyd bin Eslem (4) atasından ve Übeyy bin Ka‘b'dan ve Ebî Emâme'den-kim eytdiler: Her kim (5) إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ sûresini okusa Hâk Ta‘âlâ aña dünyânun (6) kumları sağışınca ve şuları ve yağmurları kaṭresince müzd vire ve daḥı (7) kıyâmet güninde anuñ işini oñara. Bir hikmet daḥı bunda oldur kim (8) Hâk Ta‘âlâ ḥalâyıķı üç bölük kıldı; bir bölügi ‘âriflerdür ve bir bölügi (9) ‘âbidlerdür ve bir bölügi günâhkârlardur. Pes Hâk Ta‘âlâ ‘âriflere heybeti-y-le (10) nazar kıldı tâ ki bu dâyireden ilerü gitmeyeler ve ‘âbidlere rahmeti-y-le nazar kıldı (11) tâ ki kulluğda olalar, ve günâhkârlara şefkat-ıla nazar

kıldı tā ki Hāḳ (12) Ta‘ālā’nuñ rahmetinden nevmīz olmayalar. Pes dükeline bu kelime’yi buyurdı-kim (13) bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmdür. [104b] "izā's-semā'un-faḫarat"; ya'nī kaçan gök yarılca. (2) وَإِذَا الْكُوكِبُ انْتَرَّتْ ; ve kaçan yıldızlar dökülse. وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِرَتْ ; (3) ve kaçan deñizler açılca, acısı tatlusına qarışsa, ḳamusı bir olca. (4) وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ; ve kaçan gūrlar yarılca içindeki ölüler (5) dirilüben çıkca. Pes bu nesnelere kıyāmet nişānlarıdır kim ḳarnında ne var-ısa (6) altundan ve gümişden ve ölülerden hep taşra birağa. (7) عَلِمْتُ نَفْسٌ مَا قَدَّمْتُ وَأَخَّرْتُ ; ya'nī bu işler olcaḳ ḳişi ne-kim eyü yavuz ‘amelleri (8) ilerü viribidi, bula cezāsın göre ve ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet (9) kendüden soñra ḳodı-y-sa ve her kim bid‘at-i ḫasene ve bid‘at-i seyyiye’yi (10) ḳodı-y-sa cezāsın bula. ‘İkrime eydür: "mā ḳaddemet ve aḫḫarat"; ya'nī her ne-kim (11) farīzalardan ödeyüp ilerü viribidi ve ne-kim ödemedi girü ḳodı, bula (12) cezāsın. Bir niceler eytdiler: Ne-kim eyü ‘amel ilerü viribidi ve ne-kim mazlemeler (13) kendüden soñra ḳodı-y-sa ḳamusın bula. يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَرَّكَ بِرَبِّكَ . [105a] ya'nī iy ādem oğlanı, seni kerīm Tañrı’nuñ (2) luḫfına ne nesne mağrūr kıldı; ya'nī aldadı kim bunca yaramaz (3) işler işledüñ. Ḥadīş kıldı bize Huşām, Ca‘fer’den ve Şālih’den ki (4) eytdiler: Bize ḫaber şöyle degdi-kim Tañrı Resūli bu āyeti oḳudı-ki (5) "mā ḡarrake bi-rabbike'l-kerīm". Andan eytdi: Ādem oğlanını kendü cāhıllığı aldadı. İbrāhīm eydür: (6) Fuḫayl’a eytdiler ki eger kıyāmetde Hāḳ Ta‘ālā seni kendü ileyinde durursa (7) ve eytse: Tañruñ luḫfına seni ne nesne aldadı? Sen ne diye-y-düñ? (8) Eytdi: Eyide-y-düm kim senüñ ol geñ perdelerüñ aldadı-kim anuñ-ıla benüm (9) yavuz işlerümi örter idüñ. Muḳātil eydür: Ādem oğlanın Tañrı’nuñ ‘afv ḳılmağı (10) aldadı-kim yavuz işleyiceḳ şoloḳ sā‘at ‘azāb indürmedi ve anı rüsvāy (11) ḳılmadı. Ebū'l-Ḳāsım eydür: İştüdüm Yaḫyā bin Ma‘āz’dan-kim eydür: Eger Allāhu Ta‘ālā (12) kendü ileyinde durursa eytse kim seni ne nesne aldadı? Cevāb eyde idüm-kim (13) senüñ baña eyledüğüñ ilerüki eylügen ve şimdiki

eylügüñ beni aldadı. [105b] Ebū ‘Abdullāh bin Şālih eydür: Eger Allāh baña şorsa idi, eyde idüm-kim (2) beni senüñ ħalīmliğüñ aldadı. Ebū Bekir Varrāk eydür: Eger Ĥaḫ Ta‘ālā baña (3) dise-ki; ben kerīm Tañrı'ya seni ne nesne aldadı? Cevāb eyde-y-düm-kim; sen (4) kerīm Tañrı'nuñ keremi aldadı, diye-y-idüm. İşāret ehli ulular eytdiler: (5) "mā ġarrake bi-rabbike'l-kerīm", didi; ya‘nī ben ġafūr Tañrı'ya ben raḫīm Tañrı'ya seni ne nesne (6) aldadı, dimesi. Anun-içün kim tamām girü cevābını daḫı öğredür gibi eytdi-kim; (7) ḫul eyde; yā rabbi aldamadı beni illā senüñ faẓluñ kim ḫullaruña ḫılursın (8) ve suçlarını ‘afv idersin. Rivāyet ḫılındı İbn-i Mes‘ūd'dan-kim eytdi: Ḳıyāmet (9) güninde Ĥaḫ Ta‘ālā her bir ḫişi-y-le ḫalvet ḫıla, andan eyde; iy ādem oġlanı, ben (10) Tañrı'ya seni ne nesne al[da]dı ve ‘ilmüñ-ile ne ‘amel eyledüñ ve mürsellere ne cevāb (11) virdüñ? Zü'n-nün-ı Mışrī eytdi: Nice aldanmışlar perde altında örtünmişdür, (12) aldanduklarını bilmezler ġāfıllıklarından. الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوِّكَ ; (13) ya‘nī iy ādem oġlanı, ol kerīm Tañrı'ya seni ne nesne aldadı kim ol Tañrı [106a] seni yaratdı ve yaradılmaġuñ mu‘tedil ḫıldı ve düzetdi. (2) فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ ; ya‘nī ne şüretde diler-ise seni beñzetdi ataya ve anaya ve ḫayıya (3) ve ‘ammiye. Ḥadīş ḫıldı bize Muḫahhir bin Heytem Mūsā'dan ve ‘İkrime'den ve atasından (4) ve dedesinden kim ol eytdi: Bir gün Resül Ḥazreti kendü dedesine eytdi: (5) Neñ doğdı? Eytdi: Nem doğa ya oġul veyā kızdur. Resül Ḥazreti eytdi: (6) Kime beñzeye? Eytdi: Ya atasına veyā anasına beñzeye. Resül eytdi: Aña kim (7) eyle dimegil; ḫaçan nuḫfe şuyı ana raḫmine düşse Ĥaḫ Ta‘ālā andan (8) tā Ādem peyġāmbere deġin nice nesebi ve ḫavmi ve ḫışmı var-ısa kamusun ol (9) nuḫfeye ḫāzır ḫılır, pes ḫanġısına diler-ise beñzedür. Nite-kim eytdi: (10) "fī eyyi şüretin mā şā’e rakkebeke". ‘İkrime ve Ebū Şālih eytdiler: Ya‘nī eger (11) diler-ise maymun ve diler-ise kelb sūretine yaradur. كَلَّا بَلْ تُكْذِبُونَ بِالَّذِينَ ; (12) ya‘nī ḫaḫḫā ki siz aldanmışsınız ve bizi yalan mı dutarsınız kim bayıḫ sizüñ üzerüñüze (13) şaḫlayıcılar ve gözediciler

ve yazıcılar vardır feriştelere ağır ve hürmetli kim [106b] sizün sözlerünü ve işlerinizi yazarlar ve ne işledüğünüzü bilirler. (2) Nite-kim (3) **وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ** ; ya'nī anlar kim (4) **يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ** . Ve dağı buyurdu-ki **إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ** ; ya'nī aylar kim (4) ayluk kıldılar ve İmāna girdiler ve Tañrı'nun farızalarını ödediler (5) ve harāmdan yığıldılar, pes bular na'īm uçmağı içinde ola. Sa'īd (6) bin Yahyā rivāyet kıldı İbn-i 'Ömer'den ve ol rivāyet kıldı Tañrı Resūli'nden (7) kim eytdi: "inne'l-ebrāra lefī na'īm"; ya'nī ataya ve anaya ayluk kılanlar, (8) oğlanuğların hoş dutanlar na'īm uçmağı içinde olalar. (9) Pes nite-kim atanun ve ananun senun üzerunde haqqı var, ve (10) oğlanuğların dağı haqqı senun üzerunde vardır. (11) **وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ** ; ya'nī fācirler caħīm ŧamusına qopalar kıyāmet günde, (12) ammā ol ŧamudan ğāyib olmayalar. Nite-kim eytdi: (13) **يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ** . Andan Haq Ta'ālā kıyāmet günini [107a] tekrār getürdi, eytdi-kim (2) **وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمٌ** ; ya'nī yā Muhammed, saña ne bildürdi-kim kıyāmet (3) günü ne gündür? Andan yine ne bildürdi saña kim kıyāmet günü ne-gündür? (4) Su'al: Tekrār burada niçündür? Cevāb anun-içündür kim tekrārda ziyāde (5) taqrīr vardır. Böyle olduğı-çün tekrār kıldı-kim sāmi'lerun (6) hāırlarında qarār duta tā kim ol günun yarağında olalar. Ya'nī kıyāmet ol (7) gündür kim; ol gün içinde hiç kimse kimesneye mālİK olası degüldür (8) hiç bir nesnede. Nite-kim eytdi: (9) **يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ** ; ya'nī buyruğlar ol günde, ya'nī kıyāmet (10) gününde yaluñuz bir Tañrı'nundur.

سُورَةُ الْمُطَفِّفِينَ

Bu sūre (11) Medīne'de indi, yüz altmış tokuz kelimedür ve yedi yüz otuz harfdür, (12) ve otuz altı āyetdür. Rivāyet kıldı Zeyd bin Eslem'den ve atasından ve Ebī (13) Umāme'den ve Übeyy bin Ka'b'dan ve Tañrı Resūli'nden kim eytdi: Her kim [107b] bu sūre'yi okusa Haq Ta'ālā kıyāmet günde aña mühürlü şarābdan (2) ŧahūr

içüre. Süfyân-ı Sevri rivāyet kıılır Resül'den kim eytdi: (3) Hâk Ta'ālā bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmi (4) dört kelime üzerine viribidi; ya'nī dört kelimedür, her (5) kişi-kim bu dört kelime'yi vazīfe idinüp dāyim dilinde dutsa, (6) her gün ol kişi üzerine Hâk Ta'ālā dört ferişte viribiye; birisi şağ (7) yanında ve birisi şol yanında ve birisi önünde ve birisi ardında duralar, (8) ol kişiyi şaklayalar dükeli belālardan ve āfetlerden. Ve daḥı ol ferişte (9) kim şağında durur, dāyim dilinde şevābın yaza, ve ol ferişte kim şolında (10) durur, dāyim günāhları yoya, dīvānından qazıya gidere, ve ol-ki ileyinde (11) durur, öninde gelen belāyı def' ide ve ol ki ardında durur ardından (12) gelen belāyı def' ide. Selmān-ı Fārsī rivāyet kıılır Resül'den kim eytdi: (13) Uçmağa kişi girmez illā bu kelimeler berekātında ki bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm'dür. [108a] Qavluhu Ta'ālā⁴³: وَيَلِّ لِلْمُطَفِّينَ ; ya'nī vay anlara (2) kim ādemlere tartmağda ve ölçmek içinde ḥaqların eksük vireler. (3) الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ; ya'nī kaçan ādemlerden (4) şatun alsalar ölçmekde ve tartmağda tamām ḥaqlarını alurlar, ve daḥı (5) وَإِذَا كَالُواهُمْ أَوْ وَزَنُواهُمْ يُخْسِرُونَ ; ya'nī kaçan biregüye şatduqları (6) vaqt ölçseler ve tartsalar eksük virürler, ya'nī ziyān iderler. Pes (7) 'azāblar ve uzun uzak kayğular ve guşşalar almağda tamām alup ve şatmağda (8) eksük virenlerdür. Rivāyet kıılındı İbn-i 'Abbās'dan kim eytdi: Medīne kavmini (9) ölçmekde ve tartmağda katı mağbūn iderlerdi, eksük virürler idi. Pes (10) Hâk Ta'ālā bu āyeti viribidi-kim "veylün li'l-muṭaffifīn"dür. Andan (11) şoñra görklü ölçdiler ve dardılar ve tamām virdiler. Qurtabī eydür: (12) Medīne'de bezirganlar var-ıdı, bunlaruñ şatmağı ve almağı kımāra beñzerdi; (13) ya'nī meşelā on akçe virüp eydür-ıdı-ki; işbu koyunlardan kanğısın dutar-ısam [108b] benüm olsun dir idi. Pes Hâk Ta'ālā bu sūre'yi viribidi ve hem Resül (2) bu bāzārdan men' ve nehiy itdi. Pes Resül Hāzreti bāzāra çıkdı. Bu āyeti (3) bunlaruñ üzerine okudu-kim "veylün li'l-

⁴³ Manası: Allah şöyle buyurur.

muṭaffifīn" dūr. Süddī eytdi: Kaçan (4) Resül Medīne'ye geldi, anda bir kiři var-ıdı, Bū Cehīne dirler-ıdı, iki ölçek (5) dutar-ıdı, ulusı ile alurdu, kişisi-y-le şatardı, pes Haķ Ta'ālā bu sūre'yi (6) viribıdı, anuñ haķķında geldi. İřhāķ bin 'Abdullāh ve Daħhāķ'dan ve Mücāhid'den (7) ve Ŧāvus'dan rivāyet kıldılar, eytdiler kim; işitdük Tañrı'nuñ Resüli'nden (8) kim eytdi: Beř nesneden beř nesne gelür. Eytdiler: Yā Resüllullāh nite (9) eytdi? Evvel oldur kim kaçan bir kavm andın ve kavlin şısalār, Haķ Ta'ālā ol (10) kavmüñ dūřmānın girü bunlaruñ üzerine ħavāle kıla. İkinci; kaçan Haķ (11) Ta'ālā gökden indürdüği buyruķdan ayruķsı ħükm kılsalar, ya'nī řer'e (12) muĥālif iř buyursalar, bunlaruñ içinde yoksulluķ āřikāre ola. (13) Üçünci; bunlaruñ içinde fāĥiře ve yavuz işler āřikāre olsa [109a] veyā çok ola. Dördünci; kaçan-ki ölçmekde ve dartmaķda eksük virseler, (2) bunlaruñ içinde kızlık ola ve ot ve yemiş kıt ola. Beřinci; kaçan zekātı (3) yığsalar, virmeseler, Haķ Ta'ālā –celle ve 'alā-bunlardan yağmurı yığa, az yaęa. (4) Rivāyetdür Mālik'den kim eytdi: Bir gün bir koņşum üzerine girdüm, şormağa (5) gördüm, cān nez'ine dūřmiř dāyim eydür-ki; vay oddan iki taę, vay (6) oddan iki taę, dir. Ben eytdüm: Sayıklar mısın? Eytdi: Yok yā Yaĥyā atası, (7) benüm iki ölçegüm var-ıdı, ulusı-y-la alurdum, kiři-y-le şatardum. Böyle (8) diyicaķ durıgeldüm, ol iki ölçegi birbirine urdum, şıdum. Baña (9) eytdi: Eyā Yaĥyā, ol ölçekleri urduğınca ol iki oddan (10) taęuñ ululuğı ve yalıñı artar, didi. Böyle didi cān işmarladı, durdum, (11) kıatından gitdüm. Rivāyetdür; 'İkrime eydür: Ben şanıklık virürem-ki dükeli (12) ölçiciler ve şartıcılar şamuya girürler. Aña eytdiler: Senüñ oęluñ daĥı (13) terāzū dutar. Eytdi: Ol daĥı şamuya girür. Rivāyet kılındı Müberrid'den kim [109b] eytdi: Ĥācetüñüzi şulardan dilemeñ kim mürvetleri ölçekler başında (2) ve terāzular dilindedür. Rivāyetdür ki; İbn-i 'Ömer bir řaticınuñ kıatından geğer-ıdı, (3) pes aña eytdi-kim; Allāh'dan kořķıl, ölçmekde ve dartmaķda haķların (4) virgil kim haķķın eksük virenler yarın Allāh

k rkusundan derleyeler, (5) kulaklarına degin derlerine gark olalar. (6). **أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ**
أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ; ya'nı sizmezler mi ve şanzmazlar mı ol kim eksük virürler, (7) anlar girü
 kopacaqlar degüller mi? Ya'nı ol kavm-kim ölçmekte ve (8) dartmakta eksük
 virürler, yaqın ve haqıkat bilürler kim gürlarından kopup (9) kıyāmet güninde ve
 'araşāt yazısında 'ālemleri besleyen Tañrı dergāhında (10) durasıldur. Nite-kim
 eytdi: (11) **لِيَوْمٍ عَظِيمٍ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ** ; ya'nı şol ulu gün-içün şol ulu günde kim
 halāyıqlar (12) duralar Tañrı ileyinde. Hişām rivāyet kıldı İbrāhīm'den ve Kāsım'dan,
 (13) bunlar eytdiler: İştüdük İbn-i 'Ömer'den kim "veylün li'l-muţaffifin" süresini
 [110a] okudı, bu āyete indi-kim eytdi-kim; "yevme yeķūmu'n-nāsü"; ya'nı ādemler
 Haq Ta'ālā (2) dergāhında durasıldur. Ol gün yavlaq ulu gündür. Pes İbn-i (3)
 'Ömer şol-ķadar aqladı-kim bıhōd oldı, kalanın okımadı. (4) **كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سِجِّينٍ**
 ; ya'nı haqķā kim yavuz işlerüñ (5) bitisi kim anuñ içinde yavuz 'amelleri
 yazılmışdur, "siccin" içindedür; (6) ya'nı "siccin" yedi ķat yir altıdur kim kāfirlerüñ
 cānı ve 'amelleri (7) anuñ içindedür. Bu söze delil oldur kim rivāyet kılındı
 Resül'den (8) kim eytdi: "Siccin" yedi ķat yirüñ altıdur. Rivāyet kılındı İbn-i (9)
 'Abbās'dan ve Ka'bü'l-Aħbār'dan kim eytdiler: Biregü bunlardan şordılar kim (10)
 bize haber virüñ bu āyetüñ ma'nīsinden kim "siccin" ne-dimek olur? Ka'b (11) eytdi:
 Çün-kim yavuz işlülerüñ cānlarını göge ağdururlar, gök anı (12) ķabül kılmaz; ya'nı
 gök ķapuları açılmaz, andan yedinci ķat yir altına indürürler, (13) "siccin" içinde
 ķorlar, "siccin" şeytān maķāmıdır, pes "siccin"den bir varaķ [110b] çıkarurlar ki bu
 cān kıyāmet hisābından helāk olasın aña bildürürler. (2) Ammā 'Aţā-yī Ĥorāsānı
 eytdi: "Siccin" yedinci ķat yir altında bir yirüñ (3) adıdur, İblīs ve anuñ zürriyeti
 anda durur. Ĥadīş kılındı bize 'Ammār bin Yesār ve (4) Ka'bü'l-Aħbār'dan kim
 eytdi: Bir bölük cemā'at su'al itdiler kim haber vir bize (5) kim 'illiyyın nedür ve
 "siccin" nedür diyü. Pes Ka'b eytdi: Ol Allāh haqķı-çün-kim (6) benüm cānum anuñ

kabzındadır. Hakk Ta'ālā'nun gökden indirdiği kitâbları içinde (7) şöyle buldum-kim "siccîn" yedinci kat yir altında bir ağaçdur, anuñ içinde her (8) bir şeytānuñ adı yazılmışdur. Her kaçan-kim kâfirleruñ cānları kabz olursa anı (9) alup göge ağdururlar, gök kapucuları anı girü döndürürler. Andan ol kâfiruñ (10) cānını alup "siccîn"e iledürler, düre büke andan ol cānı ol ağacuñ içine (11) dıxalar. Ammā kaçan-kim müslümānlaruñ cānları kabz olursa, feriştelere ol cānı (12) alup göge ağarlar, pes gök kapuları açılır hattā kim ol cānı 'arş altına iledürler. (13) Andan kudretten iki el çıkar, ol mü'min cānınuñ nüzülün ve kerāmetin yazarlar, andan [111a] anı "illiyün"e iledürler, ol bitiyi anda qorlar, "illiyün" yedinci kat gökden yukarı bir (2) maqamdur. Rivāyet kılındı bize Ebū Hureyre'den ve ol dağı Tañrı Resūli'nden (3) kim; "felak" didüğü cehennem şamusı içinde bir kuyudur, ağzı berkilü, "siccîn" didüğü (4) cehennem şamusı içinde bir kuyudur ağzı açuq. Hadīş kıldı bize Yaḥyā bin (5) Selmān Mücāhid'den kim "siccîn" didüğü yedinci kat yir altında bir taşdur, qalınlığı (6) yirden gökçedür, ya'nī beş yüz yıllık yol miqdāridur, ol taş zebāniler kaldururlar; (7) yavuz işlüleruñ ve fāsıqlaruñ ve kâfirleruñ ve münāfıqlaruñ ve ḥasūdlaruñ (8) ve ğıybet idicileruñ bitilerini-kim yavuz 'amelleri anuñ içinde yazılmışdur (9) anuñ altına qorlar. Bir nice 'ulemā eydürler: Ol murdār cānları ve ol bitileri ol (10) katı taşuñ içine şokalar, Hakk Ta'ālā Qur'ān-ı Kerīmin "mekānin saḥīkin"⁴⁴ didüğü (11) oldur. Bir nice 'ulemā eydürler kim; "siccîn" içinde qorlar didüğinden murād oldur kim (12) ya'nī bunlaruñ 'amelleri bātıldur, hīç müzdi yoqdur demek olur. (13) وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِّينٌ ; ya'nī yā Muḥammed, saña ne bildürdi-kim "siccîn" nedür? Ya'nī bir mührlenmiş bitidür [111b] kim bunlaruñ yavuz 'amelleri anuñ içinde yazılmışdur, hīç unudulmaz (2) ve yoyulmaz. Nite-kim eytdi: كِتَابٌ مَرْفُومٌ

⁴⁴ Hac Sūresi (22/31). Ayetin tamamının meali şöyledir: Kim Allah'a ortak koşarsa sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış, yahut rüzgar onu uzak bir yere sürüklemiş (bir nesne) gibidir.

وَيَلِّقُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ (3) ; ya'nī 'azāb ve ħorluḡ ve veylün anlaradur kim kıyāmet günine inanmazlar (4) ve yalanlar pes kıyāmeti yalanlamaya illā ol kāfirler ve yazuqlular. Kaçan (5) bizüm āyetlerümüz anuñ üzerine oḡunsa eydür kim; bu aşnuḡlar yazduḡudur (6) ve ilerükileruñ sözidür. Nite-kim eytdi: قَالَ أَصَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ; ve daḡı (7) didi-ki الَّذِينَ يُكذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ; ya'nī anlar kim yalanladılar kıyāmet (8) günini, ya'nī kıyāmet ḡopmaz, biz girü dirilüp šoru ħisāb viremezüz didiler. (9) وَمَا يُكذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلٌّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ; ya'nī yalanlamadı kıyāmeti illā her (10) kāfirler ve münāfıḡlar ve yavuz işlüler. "Mu'tedin" didüḡi ḡadden geçici dimek (11) olur. "Eşimin" didüḡi key günāhlu günāhkār didüḡi olur, zīrā kim (12) günāhkāruñ ism-i fā'ili "eşim" gelür. Pes "eşim" ef'āl-i tafđıldür. Ya'nī (13) bunda mübālıḡa vardur. Ya'nī key günāhkār dimek olur. إِذَا تَتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا . [112a] ya'nī vaḡtā ki oḡunsa bizüm āyetlerümüz, ya'nī Ḳur'ān (2) "ḡāle esāḡiru'l-evvelīn"; ya'nī eydür kim; bu Ḳur'ān ol ilerükileruñ sözidür, veyāḡūz (3) ilerüki geçmişleruñ ḡışşalarıdur. (4) كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ; ya'nī ḡaḡḡā ki ol kıyāmet günine inanmayanlar yazuqları ḡöñüllerini (5) ḡara ḡıldı. Mücāhid bin 'Aclān eytdi: İşitdüm Ebū Hureyre'den ve eytdi-ki; işitdüm (6) Resül'den kim eytdi: Her kaçan-kim ḡul bir günāh işlese, anuñ ḡöñli (7) üzerine bir ḡara benek urulur. Kaçan tevbe ḡılsa ol ḡara benek girü yoyulur. (8) Kaçan tevbesin şıyup girü günāh işlese, girü ḡöñline bir ḡara benek (9) urulur, tā her bir günāhdan ötürü bir benek urulur ve urulu urulu ḡöñül (10) āyīnesi ḡapḡara olur, pas dutar. Nite-kim Ḥaḡ Ta'ālā ḡaber virür: (11) "kellā bel rāne 'alā ḡulūbihim mā kānū yeksibūne". Bir nice müfessirler böyle (12) dimişlerdür kim yazuḡ işlemek ḡöñli ḡarardur. Ḥuzejfe eydür: ḡöñül bir āyīne gibidür; (13) kaçan ḡul bir günāh işlese bir barmaḡı yumulur, tā ki günāh işleyü işleyü dükeli [112b] barmaḡları yumulur, kaçan dükeli baḡlansa ayruḡ öḡüt naşīḡat (2) ḡabül itmez. Rivāyet ḡılındı: Bekir bin 'Abdullāh eydür: Kaçan bir ḡul bir günāh (3) işlese anuñ ḡöñlinde bir iḡne yurdusınca delük

delinür. Kaçan (4) bir günāh dađı işlese bir delük delinür, tā günāh işleyü işleyü kalbur (5) veyā elek gibi olur delük delük. Nite-kim Hāķ Ta‘ālā buyurur: (6) "kellā bel rāne ‘alā ḳulūbihim mā kānū yeksibūne". Bir nice ‘ulemā eydür: (7) Yazuķ çok işlemek göñli dürür, ya‘nī yuķarusın aşığa ve (8) aşığasın yuķaru ider.

Nite-kim bu āyetde eytdi: (9) ⁴⁵. وَنُقَلِّبُ أَقْدَانَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ . Ve dağı didi-ki كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ; ya‘nī ḥaķķā kim kāfirler kıyāmet güninde Tañrı'nuñ raḥmetinden (10) ve kerāmetinden maḥrūm ve maḥcūb olasıdır. Rivāyet: Ḳatāde eytdi: (11) Nite-kim Hāķ Ta‘ālā bunları dünyāda şehādet ve tevḥīd getürmekden (12) yığdı, āḥiretde dağı dīzār göstermekden yığa. Rivāyet Enes bin Mālik'den; (13) bu āyetüñ ma‘nisinden şordılar, cevāb virdi-kim; Hāķ Ta‘ālā perde gerdi, [113a] düşmānlarına kendüzini göstermedi, pes ma‘lūm oldu-kim dostlarına (2) tecellī kılup kendüzini göstere. Rabī‘ bin Süleymān eytdi: Bir gün imām (3) ḳatında otururdum, Sa‘īd ilinden bir biti geldi-kim bu āyetüñ (4) ma‘nīsinden şormışlar kim (5) "kellā innehum ‘an rabbihim yevme’izin lemaḥcūbūne"; pes İmām Şāfi‘ī aña bu cevābı yazdı-kim; çün Hāķ Ta‘ālā bir (6) ḳavmi kendü hışmı-y-la kendü dīzārını göstermekden yığdı-y-sa, delīldür kim (7) bir ḳavme kendü ḥoşnūdlığı birle dīzārını göstere. Pes ben eytdüm: İy ulum, (8) işbu didigüñüz siz mezḥep idinür misiz? Eytdi-ki; vallāhi ben şāfi‘iyem, (9) eger ḥaķīķat bilseydüm kim āḥiretde Tañrım dīzārını görmeyem, dünyāda (10) hergiz aña tapmayaydum, ya‘nī demek olur kim zinhār bu dünyāda ol (11) dosta kendüzini bilişdürmeyince ve aña ḳulluķ yaratmayınca ol ḳulını (12) kendüye ḳabūl itmez. Pes şunlar kim dünyāda yād oldılar, dost tağında (13) muḳaşşır oldılar, anlardur kim āḥiretde perde ardında ḳaldılar. ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ . [113b] Ya‘nī andan ol kāfirler

⁴⁵ En‘ām Sūresi (6/110). Ayetin tamamının manası şöyledir: Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar.

tamuya giresidir. (2) *ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ* ; ya'nī andan ol kâfirlere eydile; işbu oldur-kim (3) siz bunu yalanlar-ıduñuz ve inanmaz-ıduñuz. (4) *كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ* ; ya'nī haqqā ki eyülerüñ kitābı-kim bunlaruñ eyü 'amelleri (5) anuñ içinde yazılmışdır, "illiyiñ" içindedür. Rivāyet: Berrā' bin 'Āzib kıldı (6) Resül'den-kim "illiyiñ" 'arş altında yedinci kat gökde bir maqāmdur. Rivāyet: (7) İbn-i 'Abbās eytdi: Ol bir tahtadur yeşil zebercedden, 'arş altında aşılmışdır, (8) şālihlerüñ eyü 'amelleri anuñ içinde yazılmışdır. 'Aṭā rivāyet kıldı (9) kim; "illiyiñ" didügi uçmaqdur. Hammād rivāyet kılar 'Abdullāh bin 'Ömer'den-kim, (10) "illiyiñ" didügi şunuñ gibi maqāmdur ki; eyüler ve şālihler anda ölisler. Kaçan (11) bunlardan birisi dönüp uçmağa baksalar, uçmağ anlaruñ yüzleri (12) nūrından dañı rüşen olup nūrı var mezīd ola. Pes uçmağ ehli (13) eydeler kim; meger "illiyiñ" ehlinden bize kimse baqdı-kim uçmağumuz böyle rüşen [114a] oldı diyeler. *وَمَا أَدْرَاكَ* وَمَا عَلِيُّونَ ; ya'nī yā Muḥammed, saña ne bildürdi (2) kim "illiyiñ" ne nesnedür? Pes eyülerüñ bitisi-kim bunlaruñ üzerine (3) ḥayr-ıla yazılmışdır, "illiyiñ" içindedür, "illiyiñ" feriştelidir. Nite-kim eytdi: (4) *كِتَابٌ مَرْفُوعٌ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ* . Anda yok yavuzlaruñ bitisi "siccīn" (5) içindedür ve "siccīn" İblīs ve anuñ çerisi yeridür. (6) *إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ عَلَى الْأَرَائِكِ يُنظَرُونَ* ; ya'nī bayıq eyüler ni'met içindedür, tahtlar (7) üzerinden baqarlar, Tañrı bunlara virdügi kerāmeti ve ni'meti görürler. Muḳātil (8) eytdi: Ya'nī tahtlar üzerinden baqarlar düşmānları nice 'azāb dardıñın (9) görürler. *تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ* ; ya'nī ol eyülerüñ (10) yüzlerinde ni'met nūrın ve tāzeligin ve aydıñlığın bilesin. (11) *يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ خَتَامُهُ مِسْكٌ* ; ya'nī ol süciden ol eyülere (12) içürelor kim müşğ-ile ol süci mührlenmişdür, şöyle-ki hıç anı dutıcı dutmaz (13) ve hıç kimsenüñ eli aña irmez tā kıyāmet güninde anuñ mührin eyüler [114b] açmayınca. 'Abdurrahmān bin Sābiṭ rivāyet kılar Ebū Derdā'dan –raḍiya'l-lāhu (2) 'anhumā- ki "ḥitāmuhu miskun" didügi bir aq sücidir kim uçmağ ehli (3) kamu

süccilerün şoñınca içerler. Eger dünyā ehlinden biregü bir barmağın (4) ol süccinün içine şoksa girü dünyāya çıkarsa dünyāda hīç (5) cānavar qalmayaydı, illā ol süccinün koqusı dutaydı, esrideydi. Kātāde (6) eytdi: Ol süciye kāfūr qatılmışdur, müşg-ile mührlenmişdür. (7) **وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَفَّسْ الْمُتَنَفِّسُونَ** ; ya'nī işbu ni'metlere ve işbu maqāmırlara (8) rağbet kılıcılar ben Tañrı'nuñ tã'atına evmeklik birle. Rivāyet: (9) Muqātil eytdi: Ya'nī işbu ni'metlere öñürdiciler öñürdüsünler. Rivāyet: (10) Cüreyh oğlı eytdi: İşbu ni'metleri itmege dürüşün ve harış oluñ. (11) **وَمَرَّاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ** ; ya'nī ol süciye "tesnīm"den qatılmış ola, "tesnīm" (12) didügi bir şarābdur ki kamu şarāblaruñ yigregidür, her bir kişinün köşkine (13) enüp aqar, yuqarudan dökilür ve ol şarāb 'Adn uçmağından aqup [115a] gelür. İbn-i 'Abbās'dan rivāyet kılındı kim "ve mizācühü min tesnīmin" didügi (2) şunlardır kim Hāq Ta'ālā eytdi-kim; hīç bir nefis bilmez kim eyüler için (3) ne gizledüm, ya'nī şunuñ gibi nesnelere gizledüm ve yaraqladım kim gönüller şād ola, (4) çok nesnelere ve anuñ gibi nesnelere hīç gözler görmedi ve kulaklar işitmedi ve ādem (5) oğlanlarınıñ hergiz gönüllerinden geçmedi. Nite-kim Hāq Ta'ālā kelām-ı kadīmde (6) buyurur: (7) **فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ** . Bir nice 'ulemā eytdi: "Tesnīm" didügi bir bñardur, havāda aqar, (8) uçmaq ehlinün qablarına dökilür, qaçan qabları dolsa şu durur, (9) söyle-kim; bir qatre yire dammaz. Pes bunlara şu getürmek ve bir yirden bir yire şu (10) daşımaq muhtāc olmaz. Kātāde'nün qavlı dahı budur. (11) **عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ** ; ya'nī içeler ol bñardan kim muqarrebler ol bñardan içerler. (12) Vāsiṭī eydür: Muqarrebler anı şırf içerler bisāṭ-ı kurb üzerinde oturup (13) quds çemenler içinde ve bilişlik meclisinde hoşnüdük kadehleri-y-le Hāq Ta'ālā'nuñ [115b] cemāl-i kemāline qarşu. (2) **إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ** ; ya'nī anlar kim mücrimlerdür İmān getürenlere gülerler, ya'nī Mekke (3) müşrikleri Ebū Cehl ve 'Utbe ve Şeybe ve

⁴⁶ Secde Süresi (32/17). Manası: Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.

Velīd bin Muğīre ve ‘Aş bin (4) Vābil ve bunların yāranları ve etbā‘ları mü’minlere gülerlerdi ve maşaraya (5) dutarlardı, İslām'a geldüklerini tañlarlardı, ya‘nī ‘Ammār'a ve Şuheyb'e (6) ve Habbāb'a ve Bilāl'e gülerlerdi. Rivāyet: Muḳātil ve Kelbī eytdiler: Bu āyet (7) ‘Alī hakkında indi-kim; bir bölük müslimānlar-ıla peygāberüñ ḳatına (8) varur-ıdı, pes münāfıḳlar birbirine göz ḳıpıḳup bunları maşaraya dutup (9) gülüşdiler. Andan evlü evlerine varup yāranlarına ve ḳamularına eytdiler: (10) Ol taz başlu ‘Alī'yi gördük, müslimānlar-ıla bizüm ḳatumuzdan (11) geḳerlerdi, birbirümüze göz ḳıpıḳduk, buları maşaraya dutup gülüşdük (12) diyüp sevinişdiler, tena‘um ḳıldılar ve eytdiler kim: bunlar bellü azmışlardandır (13) kim Muḳammed ve anlar şanurlar kim Muḳammed nesne bilür ve anuñ elinde nesne [116a] vardır dirlerdi. وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ; ya‘nī ḳaçan bunlara uğrasalar (2) ḡamz iderlerdi. وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ; (3) ya‘nī ḳaçan dutup evlerine ve ehline varıcaḳ gülüşürlerdi. (4) وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ; ya‘nī ḳaçan-kim bu kāfirler müslimānları görseler (5) eydürler kim bedürüstī bu ḳavm, ya‘nī bu müslimānlar azmışlardur. (6) وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ; ya‘nī yā Muḳammed, kāfirler işbu mü’minler üzerine müvekkel viribinilmedi mi (7) kim bunları gözedeler ve şaḳlayalar ve bunların ḫāline gülüşeler. (8) فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ; ya‘nī ḳıyāmet güninde ol mü’minler (9) daḫı kāfirlere güleler nite-kim dünyāda bunlara gülerlerdi. Ve ol eyle ola (10) kim uçmaḳdan bir ḳapu açalar kāfirlere eydeler kim; gelüñ uçmaḳdan (11) yaña ḳıḳuñ. ḳaçan uçmaḳ ḳapısına geleler, ḳapu yaḳlana. (12) عَلَى الْأَرْوَاقِ يُنظَرُونَ ; ya‘nī taḫtlar üzerinden baḳalar mü’minler kāfirlerüñ ḫāline (13) ve gülüşeler ve nice ‘azāb ḳekdüklerin göreler. Rivāyet: Ka‘bü'l-Aḫbār eytdi: [116b] Uçmaḳ-ıla ḫamu arasında dereceler ve köşkler vardır, ḳaçan mü’minler dilese-kim (2) göreler kāfirler nice ‘azāb ḳekerler, ol derecelerüñ bir nicesine ḳıḳup cehenneme (3) baḳarlar, bunların ḫallerini göreler. Nite-kim bir yirde buyurur: (4) فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي

⁴⁷سَوَاءِ الْجَحِيمِ . Dahı buyurur-ki; هَلْ تُؤْتَبُ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ; (5) ya'nī haḳīḳat kāfirler şol yavuz 'amellerinüñ cezāsın bulısarlardur. (6)

سُورَةُ الْاِنْشِقَاقِ

Bu sūre Mekke'de indi, yüz yedi kelimedür, dört yüz otuz harfdür, (7) yigirmi āyetdür. Hadīş kıldı bize Hārūn bin Keşīr, Zeyd bin Eslem'den ve Übeyy (8) bin Ka'abdan, Tañrı Resūli'nden kim eytdi: Her kim-ki bu sūre'yi oḳusa bitisi (9) ardından gelmekden ol kişiyi Haḳ Ta'ālā şaḳlaya. "Bismi'l-lāhi"de (10) işāretler vardır, bir işāret oldur kim dünyā begleri-y-çün dileseler kim bir kişiyi (11) 'azīz ve mükerrem kılalalar, pes ol kişi-y-ile üç mu'āmele kılırlar. Evvel mu'āmele (12) oldur kim anı kendüye nedīm kılır, ya'nī kendüye yaḳın eylerler, gice ve gündüz (13) muşāhib olur, sarāyına girür çıkar ve tanışıkçı olur. İkinci mu'āmele kendü [117a] geydügi tonlardan aña ḫil'ātler virür veyā yüzük virür tā kim (2) anı diyemeyenler bunları göricek üşenürler ve bu nesnelere-ile dostları şāz olur (3) ve düşmānları kör olur. Üçüncü mu'āmele aña kendü nişānın virür, ya'nī nite (4) virür kim bu benümdür, dükeli ḳulluḳdan ḳodum ve cemī'-i 'avārızdan ve (5) tekālifden ḳodum diyü. Pes buncalayın durur kim Haḳ Ta'ālā ḳaçan kim mü'minleri diledi-kim (6) dükeli maḫlūḳ arasında 'azīz ve mükerrem kıla, bu üç mu'āmele mü'minler-ile (7) işledi. Evvel mu'āmele bu kim Haḳ Ta'ālā kendü-y-ile münācāt rüzī kıldı (8) namāzda. Nite-kim Resūl Hażreti buyurdi: "Eş-şalātu mi'rācü'l-mü'min"⁴⁸ ; (9) ya'nī namāz mü'minüñ mi'rācıdır. İkinci mu'āmele; Haḳ Ta'ālā mü'minlere tevḫīd (10) ve şehādet ḫil'atin rüzī kıldı. Üçüncü mu'āmele; Haḳ Ta'ālā Ḳu'ān (11) gibi menşür rüzī kıldı kim; tevḫī'-i ilāhīdür ve nāme-yi cabbār-ı 'ālemdür, dükeli (12) tevḫī'ilerüñ ulusıdır ve Ḳur'ān'uñ evvelidür ki bismi'l-lāhi'r-raḫmāni'r-raḫīm. (13)

⁴⁷ Şaffāt Süresi (37/55). Manası: Kendisi de bakar ve onu cehennemde ortasında görür.

⁴⁸ Hadis-i Şerif. Manası: Namaz mü'minin mi'rācıdır.

[117b] . وَأَذِنْتُ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ . [117b] ya'nī kaçan gök yarılrsa. إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ⁴⁹ Kavluhū Ta'ālā⁴⁹ ya'nī yarılmağığa Tañrı'nuñ buyruğını işidüp muṭī' (2) olsa. وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ; ya'nī kaçan yir çekilse adım çekilür (3) gibi, ya'nī giñligi ve büyüklüğü artsa. وَالْقَتُّ مَا فِيهَا . وَتَخَلَّتْ ; ya'nī (4) yir ne-kim içinde ölümler ve hazineleler var-ısa taşra barakşa şöyle-kim yir karnında (5) nesne kalmasa. "Ve ezinet li-rabbiha ve huḳḳat" ; ya'nī yir icābet ide Allāh'a ṭā'at-ıla. "Ve huḳḳat"; (6) ya'nī vācib olundu yire kim muṭī' ola tañrısına kim anı yaratdı. Pes her kim (7) dürüşüp 'amel kıldı, 'amelinüñ cezāsın bula, kaçan gök yarılrsa ve yir çekilse, (8) ya'nī kıyāmet kopsa. Nite-kim bu āyetün ardınca eytdi: (9) يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمَلَأْتِيَةً ; ya'nī iy insān, ey yā ādem oğlanı sen (10) dürüşicisin tañruñdan yaña 'amelün-le. "kedhan", ya'nī sa'yen, ya'nī dürüşmeklik. (11) Bir niceler eydür: İy ādem oğlanı, 'amel idicisin tañruñdan yaña 'amel itmeklik. (12) فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ; ya'nī her kimün-kim ol işledüğü 'amelün (13) bitisi sağ eline gelürse, (14) فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا وَيُنْقَلَبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا , ol kişi hisābın geñez vire ve şāzılığ birle kendü ehline döne. [118a] وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ; ya'nī her kimün-kim bitisi (2) arkasından yaña, ya'nī sağ elin boynına bağlayalar, şol elin arkasından (3) çıkaralar, bitisin ardından şol eline vireler. Pes ol kişinün kim (4) bitisi şol eline gele helāk olasın ve 'azāb gelesin bilüp (5) çağıra, dağı sa'ir ṭamusına gire. Nite-kim eytdi: (6) فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا ; ya'nī pes tiz ola kim vā "şübüren" vā-veylā diye; ya'nī (7) vay helāklige diyü sa'ir ṭamusına baragalar. (8) إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ مَسْرُورًا ; ya'nī ol bitisi şol eline gelen kavmler dünyā içinde kendü (9) ehli arasında şāzılığ-ıla yürürdi, nefsine uymışdı, arzular (10) yazısında otlayup toymışdı ve murādlar hāşıl idüp fāriğ olmuşdı. (11) إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ ; ya'nī ol nefsine uyup şāzılığ-ıla yürüyen (12) şanurdu-kim bizden yaña dönmeye ve gürdan girü kopup hisāb virmeye (13) ve 'azāb 'ikāb görmeye. يَا بَلِيَّ إِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ; ya'nī iş [118b] ol

⁴⁹ Manası: Allah şöyle buyurur.

şandığılayın degüldür, bilgil ki ol bize dönesidür ve gürdan kopup (2) şoru hisāb viresidür ve ḥaḳīḳatdür ki anuñ tañrısı anı görür ve gözedür. (3) فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّقْوَىٰ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ; ya'nī Ḥaḳ (4) Ta'ālā eydür: Pes and içerin "vasaḳ". Mücāhid eytdi: "Şafaḳ" didügi gündüzdür. (5) 'İkrime eytdi: "Şafaḳ" didügi gündüzden kalan şaruluḳdur. İbn-i 'Abbās eytdi: (6) "Şafaḳ" didügi kıızıllıḳdur kim gök kırañında kalur gün tūlunduđından-soñra. (7) Zīrā ol şafaḳ tūlınıcaḳ yatsu namāzı vaḳti girür. Pes Ḥaḳ Ta'ālā şafaḳ ḥaḳḳı-çün (8) diyüp and içdügi oldur ve dağı ḥaḳḳı-çün ki 'ālemi ḳarañulıđ-ıla bürür. Bir (9) niceler eydür: Ya'nī dün ḥaḳḳı-çün ve dağı dünüñ içinde dirgenenler ḥaḳḳı-çün (10) ya'nī dükeli dirneşenler ḥaḳḳı-çün dimek olur kim dükeli canavarlar ve yılḳılar (11) 'aḳrebler ve yılanlar ve dürlü dürlü ḥayvāncuḳlar ḥaḳḳı-çün kim dükeli yurdlu (12) yurdına ve yirlü yirine dirilürler. "Ve'l-ḳameri izā't-tasaḳa" ; ya'nī dağı ḳamer ḥaḳḳı-çün (13) ki ḳaçan tamām olsa, ya'nī kāmil olsa, ya'nī nūr tōlsa, ya'nī ayuñ [119a] on dōrt gicesi olsa dimek olur, لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ ; (2) ya'nī yā Muḥammed, bu nesnelere ḥaḳḳı-çün sen gökden yukaru göge ağasın ve dereceden (3) dereceye ağasın, bu ḳavl İbn-i 'Abbās'ındur, ammā müfessirler bu āyetüñ ma'nisinde (4) iḥtilāf ḳılmışlardur, cumhūr-ı müfessirler ḳavli budur kim; "ḫabaḳan 'an ḫabaḳin" didügi (5) ya'nī yā Muḥammed, kıyāmetde ḫālden ḫāle ve işden işe şataşasız didügi (6) olur. Muḳātil eydür: Murād bundan, evvel ölüm andan dirlik ve andan yine ölüm, (7) andan-soñra girü dirlik, ya'nī gürdan kopup 'araşāt meydānında durasız. (8) İbn-i 'Abbās'dan rivāyetdür kim "ḫabaḳan 'an ḫabaḳin" didügi oldur ki ya'nī ḳatılıḳlara (9) ve ölümde zaḫmetler görmege ve gür 'azābına ve girü durmağa ve hisāb virmege (10) ve kıyāmete inanmazlar böyle and içüp ḫaber virilmiş iken. Nite-kim eytdi: (11) فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ; ya'nī pes oldı bunlara kim inanmazlar bunca nesnelere (12) ve dağı buyurdı-ki; وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ ; ya'nī ḳaçan (13) bunlaruñ üzerine Ḳur'ān oḳunsa secde itmezler, tekebbürlük iderler,

secde [119b] kılıp alçaklık itmezler. Kelbī ve Muḳātil eytdiler: Alçaklık itmezler ve namāz kılmazlar. (2) Rivāyet kılındı Ebū Hureyre'den kim eytdi: Resūl Ḥazreti "izā's-semā'u'n-şakḳat" (3) sūresi oḳudu ve secde kıldı. Pes aşḫāba eytdi: Siz daḫı bu sūre'yi (4) oḳıyıcak secde eyleñ. *بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكذِّبُونَ*. Daḫı bil kim; (5) kāfirler kıyāmeti yalanlar, ammā mü'minler eytdiler: *وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ*; (6) ya'nī bil gerekdür ol kıyāmete inanmayanları, ya'nī ol kāfirler (7) göñülleri içinde gizledüğünü. *فَيَسِّرْهُمْ* *بِعَذَابِ إِلِيهِمْ*; ya'nī pes (8) muştıla yā Muḫammed ol kāfirlere incidici 'azāb-ıla kim kılısarvan. (9) *إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ*; ya'nī meger anlar kim īmān (10) getürdiler ve eyü 'amel kıldılar. *لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ*; ya'nī vardur (11) bularuñ-içün müzd ve şevāb ve 'ivaż ve ni'met kim düketmeksüzün ve (12) eksilmeksüzün ola, şöyle-kim hīç soñı kesilmeye ve āḫir olmaya ve dükenmeye ve dāyim (13) buluna.

سُورَةُ الْبُرُوجِ

Mekkiyye. Bu sūre Mekke'de indi, yüz tokuz [120a] kelimedür, dört yüz altmış beş ḫarfdür, yigirmi iki āyetdür. Ḥadīş (2) kıldı bize Sa'd bin Ḥafş, Sa'īd bin Cübeyr'den ve 'İbn-i 'Abbās'dan kim (3) eytdi: Resūl'den -şallā'l-lāhu 'aleyhi ve sellem⁵⁰- işitdüm kim eytdi: Her kim (4) bu sūre'yi oḳur-ısa Ḥaḳ Ta'ālā aña dünyāda nice cum'a gün ve nice (5) 'arefe gün var-ısa anlaruñ sağışınca ol ḳula müzd vire. Bir işāret (6) bismi'l-lāhi'r-raḫmāni'r-raḫīm (7) de budur kim Ḥaḳ Ta'ālā atayı ve anayı oḅlancuḳları üzerine şefḳatlü (8) kıldı, şefḳatdendür ki ata ana oḅlancuḳları ile üç mu'āmele (9) ider: Evvel mu'āmele budur kim doğıcak eyü ad virür. İkinci mu'āmele dāyeler-ile (10) bisledür ve dürlü dürlü ta'āmlar-ıla ve gıdālar-ıla bisledür ve dürlü dürlü (11) ṭonlar-ıla bezer. Çün-kim büyiye aña sermāye virür kim bezirganlık ḳıla tā ki (12) māl ḫāşıl ide. Pes bilgil ki Ḥaḳ Ta'ālā daḫı ḳulları-y-la bu (13) mu'āmeleleri

⁵⁰ Manası: Allah'ın selamı onun üzerine olsun.

itdi. Kendü kereminden evvel mu‘āmelesi: Çün-kim ‘ademden vücūd ‘ālemine [120b] getürdi, İslām adın rüzī kıldı kim "huve semmākümü'l-müslimīne"⁵¹ dür, (2) dükeli adlara islām adından gökçek ad yokdur, şükr ol pādişāh-kim (3) kâfir veyā cuhūd veyā tersā veyā mecūsī adın virmedi. İkinci mu‘āmelesi budur (4) kim dürlü dürlü rızq ve ta‘āmlar rüzī kıldı kim sağışı yok. Üçüncü (5) mu‘āmelesi budur ki tenüñi bezedi dürlü dürlü libās-ıla ve cānuñi bezedi selām-ıla (6) ve dilüñi bezedi kelām-ıla. Çün-ki bālig olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç (7) ve hac farz eyledi her birinüñ şerāyıtı bulıncağ ve dağı saña (8) bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'-raḥīm kelimesin erzānī kıldı-kim bu sermāye ile uçmağ (9) avlarını avlayasın tā ki āḥiret ḥazīnelerini kazanasın ve dağı gönüñi (10) bezedi İmān-ıla ve ma‘rifet-ile ve dilüñi bezedi bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'-raḥīm (11) ile. Bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'-raḥīm. (12) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ
الْبُرُوجِ ; ya‘nī gök ḥaqqı-çün kim burçlar (13) issidür, ya‘nī ol burçlar gök ḥaqqı-çün.
وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ; dağı [121a] kıyāmet günü ḥaqqı-çün. وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ; ya‘nī cum‘a gün ve ‘arefe (2) günü ḥaqqı-çün. Nite-kim ḥadīşde gelmişdür kim Peygāmbere Ḥazreti (3) eytdi: Benüm üzerüme hīç gün toğmadı ve tulunmadı cum‘a güninden (4) yigrek. Ammā cum‘a günü içinde bir sā‘at vardır, her kaçan kim mü‘min (5) kul ol sā‘ate tuş olsa, Ḥağ Ta‘ālā Ḥazreti'nden ḥayrdan her ne (6) ḥācet dilese müstecāb olur ve ne dürlü şerden kim kurtulmağ dilese (7) Ḥağ Ta‘ālā kurtara. ‘Ulemā ortasında ol sā‘at "muḥtelifun fiyhi" dür. (8) Cumhūr-ı ‘ulemā dimişlerdür kim ol sā‘at ḥaṭīb minbere çığduğı (9) sā‘atdür. Bir niceler eydür: Ḥaṭīb ḥuṭbeye tamām itdüğü sā‘atdür. Bir niceler eydür: İkindü namāzı vaḳtidür. Bir niceler eydür: Ol sā‘at (10) ikindüden soñradur. Bir niceler eydür: Cum‘a güninüñ āḥir sā‘atidür ki (11) gün tulinu durur

⁵¹ Hac Süresi. (22/78). Ayetin tamamının manası şöyledir: Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur'an'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahib, ne güzel yardımcıdır!

ola. Bir niceler eydür: Evvel sâ'atdür. Pes bu (12) ihtilâfdan ma'lûm olur kim; cum'a günü evvelinden tâ âhîrine degin, (13) ya'nî tañlardan giceye-degin tã'at 'ibâdet-ile ve zikr tesbîhi-y-le [121b] geçürmek gerek kim tâ ol sâ'ate tuş ola, her ne hâcet dilese kabûl (2) ola. Rivâyet kılındı İbn-i 'Abbâs'dan kim eytdi: "Ve şâhidin" didügi Muhammed'dür, "ve meşhûdin" (3) didügi kıyâmetdür. Hâdîş kıldı bize Sa'îd bin Beşîr Kâtâde'den ve Ebî Hureyre'den (4) ve Tañrı Resûli'nden kim eytdi: "Ve şâhidün" didügi 'arefe günidür, "ve meşhûdin" didügi (5) cum'a günidür. İbn-i Veheb rivâyet kıldı Ebü Derdâ'dan ve ol dağı Tañrı Resûli'nden (6) kim eytdi: Cum'a gün benüm için şalavâtı çok getürün-kim ferîşteler ol gün hâzır (7) olurlar ve her bir kuluñ şalavâtını baña 'arz kılurlar. Ben eytdüm: Yâ Resûlullâh, ölmekden (8) soñra dağı şalavâtı size iletürler mi? Resûl Hâzreti eytdi: Hâk peygâmbereñ (9) tenin yire hâram kıldı, pes bilgil ki peygâmbereñ diridür, ölmezler. Bir nice rivâyetde (10) gelür ki; Resûl'den eytdi-ki; Hâk Ta'âlâ yer üzerinde ferîşteler koyup durur, her kim benüm ümmetümden (11) birisi baña şalavât virse ol şalavâtı alurlar, benüm kabrüne getürürler, eydürler (12) kim; yâ Resûlullâh senün ümmetünden fülân bin fülân saña şalavât getürdi dirler, ben-dağı (13) ol şalavâtı alurım, bir arı lañif kağıda yazarım, şaklayu korım tâ ki kıyâmetde aña [122a] meded irişürin. Vaqtâ ki benüm ümmetümden birisi cum'a gün veyâ cum'a gicesi (2) şalavât getürseler, ben kendü kulağum-ıla işidürin hîç ferîşte (3) miyâncısız. Hikâyet olındı: Bir kişi şalavât getürmege kâhil imiş, bir gice düşünde (4) görür kim kıyâmet kopmuş, dükeli halâyık bir yerde derilmişler, Hâk Ta'âlâ (5) bunlardan şoru hisâb alur. Hâliyâ bu kişiyi getürdiler, yazuğın dardılar, (6) günâhı ağır geldi, şol-kadar buñaldı-kim dise olmaz, dört yaña bakar, meded ister, (7) kimseden çâre bulımaz. Nâgâh bu aralıkda iken görür bir lañif kişi gelür, ak (8) tonlar geymiş, başında 'imâme, uzun boylu, gökçek şüretlü kişi yañından (9) bir ak kağıd çıkarur, ol kişinün şevâbı terâzûsına kor, pes

dükeli günâhından (10) bu bir pâre kağıd ağır gelür. Pes bir ferişte çağırur kim; yâ ma'şer ehli, bilüñ (11) kim fülân sa'âdet ehlinden oldı-kim hergiz şeqâvet ehlinden olası degüldür; (12) ya'nî fülân uçmaqlık oldı demek olur, pes ol kişi hemân buni işitdügümleyin (13) eydür: Cānum rāhat oldı, sevindüm, pes ol kişinüñ ayağına düşdüm, [122b] eytdüm kim; ne kişisin kim baña meded irdüñ, beni tamudan kırtarduñ (2) didüm. Pes ol kişi eytdi: Ben senüñ peygâmberven ve ol bir pâre kağıd senüñ (3) şalavātuñdurur kim 'ömrüñde bir kez baña şalavât getürdüñ idi, anı ben (4) şakladum-ıdı, uş şimdi saña meded irdüm didi. Pes ol kişi bu arada iken (5) nāgāh uyandı, gördi-kim dünyādā imiş bildi-ki iş nite imiş. Andan soñra (6) dāyim şalavāta meşgül oldı, gice ve gündüz vazīfe idindi. Eger şalavāt (7) şevābına meşgül olursavuz, aşl maqsüddan ayruş düşerüz. Girü tefsīre (8) geledüm. Rivāyetde gelür kim; Mālik eydür: Bir gün Medīne mescidine girdüm, (9) ya'nî peygâmbere mescidine girdüm, bir kişi hadīş eydür, ḥalāyık derilmişler, kırtına (10) vardum, eytdüm: Baña haber virgil kim "şāhidin ve meşhūdin" nedür? Cevāb (11) eytdi-kim; "şāhidin" didügi cum'a günü, ve "meşhūdin" didügi 'arefe günidür. Pes (12) andan geçdüm, gördüm bir kişi dağı eydür: Aña dağı şordum. Eytdi: (13) "Şāhidin" cum'a günidür, ve "meşhūdin" kırbān günidür. Andan dağı geçdüm, gördüm [123a] bir kişi tefsīr beyān kıılır, aña dağı şordum ki; "şāhidin ve meşhūdin" ne (2) ma'niyedür? Cevāb eytdi-kim "şāhidin" Muhammed'dür, ve "meşhūdin" kıyāmet günidür. (3) 'İkrime eytdi: "Şāhidin" ādem oğlanlarıdır, "meşhūdin" kıyāmet günidür. Mālik (4) eydür: "Şāhidin" 'İsā'dur, "meşhūdin" anuñ ümmetidür. 'Abdulazīz bin Yahyā eytdi: (5) "Şāhidin" Muhammed'dür, "meşhūdin" anuñ ümmetidür. Hüseyin bin Fazl eytdi: "Şāhidin" (6) bu ümmetdür, ve "meşhūdin" ayruş ümmetlerdür. Bir nice 'ulemā eytdi: "Şāhidin" gicelerdür, (7) gündüzlerdür, "meşhūdin" ādem oğlanlarıdır. Muhammed bin 'Alī Tirmīdī eytdi: "Şāhidin" (8) şaklayıcı feriştelerdür, "meşhūdin"

âdem oğlanlarıdır. Bir niceler eydür: "Şâhidin" (9) düşenbih günüdür ve "meşhüdün" cum'a günüdür. Bir niceler eytdi: "Şâhidin" kuluñ (10) 'amelidür, "meşhüdün" kuldur. Pes bu aqsâmuñ cevābı (11) *قُتِلَ أَصْحَابُ الْأَخْذِيِّ النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ* ; *إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ* dūr. ya'nī Haḳ Ta'ālā (12) bu kamu nesnelere and içer. Eydür kim; la'net "aşhābu'l-uḥdūd"a olsun. (13) Pes 'ulemā ihtilāf kılmışlardır kim "aşhābu'l-uḥdūd" ne kavmdür? Ḥadīs [123b] kıldı bize Muḥammed bin Ma'mar 'Abdurrahmān'dan ve Şuheyb'den kim Tañrı (2) Resūli eytdi: Sizden ilerü bir beg vardı, anuñ bir cāzūsı var-ıdı. (3) Kaçan ol cāzū kocaldı, ol bege eytdi: Ben kocaldum, işden kaldum, (4) baña bir oğlan virgil, ben aña cāzūluk ögredeyin. Pes ol beg aña (5) bir oğlan viribidi kim cāzūluk ögrede. Meger ol cāzūnuñ yolında (6) bir rāhib var-ıdı; ya'nī zāhid ol oğlan yoldan geçerken karşı ol (7) zāhidüñ katında biraz otururdu ve anuñ sözlerini diñler-ıdı. Pes ol zāhidüñ (8) sözleri ol oğlana hoş geldi, pes İmān getirüp anuñ 'ilminden (9) öğrenür-ıdı. Pes ol cāzū oğlanı giç gelürsin diyü döger idi, eve gelse (10) giç geldüñ diyü bek döger idi, pes oğlan bu aḥvāli rāhibe didi. (11) Rāhib eytdi: Kaçan cāzū kaçısa, eyit kim; evde yumış var-ıdı. Kaçan (12) evde kaçısalar, eyt-kim; cāzū egledi. Pes bir zamān oğlan böyle didi, (13) bunuñ üzerine ḥayli vaḳt geçdi, nāgāh bir gün cāzū katına gider-iken [124a] gördi-kim yol üzerinde bir ejderhā yatur, yolu kesmiş ḥalk yığılmış geçmezler ol (2) ejderhā heybetinden. Pes ol oğlan fikr idüp gönline eytdi: Şimdi (3) bellü bilem-kim rāhibüñ dīni mi ḥaḳdur yoḥsa cāzū dīni mi ḥaḳdur, didi. (4) Bir taş eline aldı, atdı, eytdi: İy Çalabum, eger rāhibüñ dīni cāzū işinden (5) yeg-ise ve senüñ dīnüñ sevgülü ise işbu canavarı öldürgil, ḥalāyık geçsünler (6) diyüp atdı. Haḳ Ta'ālā'nun kudreti-le ol taş ol canavaruñ gözine doḳandı, (7) öldi, ḥalāyık geçüp işlü işine gitdiler. Andan oğlan rāhib katına geldi, (8) bu işden ḥaber virdi. Rāhib eytdi: İy oğlum, bugün sen benden yigreksin kim (9) işüñ bu elden; ammā bilürem-kim sen mübtelā olasın. Kaçan bilinseñ, beni kimseye

(10) eyitmegil. Pes ol oğlan meşhür oldu, řol ĥadde irdi-kim gözsüzüñ gözin (11) açar-ıdı ve dükeli ĥastalıĥa devā kıılır-ıdı. Pes vezīr oğlanı işitdi, niceden (12) berü gözleri görmez-idi, pes oğlana armaĥanlar gönderüp ve eytdi: Eger gözlerüm (13) açar-ısañ, daĥı çok nesne virem, didi. Ođlan eytdi: Ben kimseye řifā virmezem, řifā [124b] viren ve key kıılan Allāh'dur. Eger Allāh'a ĩmān getürürseñ, Allāh'dan dileyem-kim (2) řifā vire. Pes ol vezīr ĩmān getürdi, Ĥaĥ Ta'ālā aña řifā viridi, (3) gözleri görür oldu. Vezīr durdı, melik ĥatına geldi. Pes Melik (4) eytdi: Gözüñi kim řaĥ kııldı? Vezīr eytdi: Tañrum řaĥ kııldı. (5) Melik eytdi: Ya'nī senüñ benden artuĥ Tañruñ mı vardur, didi. Vezīr (6) eytdi: Belī, benüm Tañrum ve senüñ Tañruñ ve yir gök Tañrısı birdür. (7) Pes Melik buyurdı, vezīri dutdılar, řol-ĥadar 'azāb virdiler ki şabrı (8) ĥalmadı, oğlanı diyüverdi. Pes oğlanı daĥı getürdiler, melik ol oğlana (9) eytdi: Cāzūluĥuñ řuña mı irdi kim gözsüzi gözlü kıılırsın (10) ve dürlü ĥastalıĥa řifā virürsin. Pes oğlan eytdi: Ben kimseye (11) řifā virmezim, ĥamulara řifā viren Allāh'dur. Pes Melik buyurdı, oğlana (12) 'azāb itdiler, řabr idemedi, ol daĥı eydivirdi: Pes ol rāhibi getürdiler, (13) eytdiler: Dīñüñden döngil yoĥsa seni bıĥqu-y-ıla iki pāre kıılırsın, didi. [125a] Rāhib dönmedi. Pes rāhibi depesinden bıĥqu-y-la iki pāre kııldılar. Andan (2) ol oğlana eytdiler: Dīñüñden dön didiler, dönmedi. Beg eytdi: Varuñ (3) bunı fülān taĥdan ařaĥa baraĥuñ, pāre pāre olsun. Eger dīñüñden döner-ise (4) ĥovuñ ve illā baraĥuñ. Aldılar oğlanı, ol taĥa ĥıĥdılar ve eytdiler: (5) Dīñüñden dön, dönmedi. Pes dilediler ki taĥdan ařaĥa baraĥalar. (6) Ol oğlan du'ā kıılıp eytdi: ĩlāhī beni bunlaruñ şerrinden sen řaĥla, (7) didi. şolok sā'at ol taĥ ditredi, ol erleri ařaĥa baraĥdı, helāk (8) oldılar. Pes Ĥaĥ Ta'ālā ol oğlanı řaĥ ü selāmet girü beg ĥatına (9) geldi. Melik eytdi: Yoldařlaruñ ĥanı? Ođlan eytdi: Ĥaĥ Ta'ālā bunlara (10) diledüĥin işledi, aĥvāli bir bir diyüvirdi. Pes Melik buyurdı kim; oğlanı (11) bir gemiye ĥuyalar, deñize baraĥalar. Pes aldılar, deñiz ortasına vardılar,

dilediler kim (12) barâğalar. Oğlan du‘ā kılpup eytdi: İlähî beni bunlaruñ şerrinden sen kırtar. (13) Nâgâh gemi çalkandı, bunları deñize dökti. Hâk Ta‘âlâ ol oğlan kırtardı. [125b] Girü Melik katına vardı. Melik eytdi: Kânı yoldaşlaruñ? Oğlan eytdi: (2) Tañrum bunlara diledügin virdi, hâli nice olduğın bir bir didi. (3) Andan oğlan Melik'e eytdi: Sen beni öldürimezsın tâ ben didüğüm (4) dutmayınca. Melik eytdi: Sen ne-dirsın? Oğlan eytdi: Dükeli halkuñ (5) bir yazıya dirgil ve beni dâra aşğıl, ve benüm terkeşümden bir ok alğıl, (6) yayuña gezlegil ve eytgil: "Bismi'l-lâhi ve rebbü'l-gulâm"⁵² diyüp ok-ıla beni (7) atğıl. Kaçan böyle itseñ, beni şehîd idesın. Pes Melik ilini ve şehrini (8) bir yazıya derdi, ol oğlanı bir ağaca aşâ kodı, terkeşinden bir ok (9) alup kirişe gezledi, "bismi'l-lâhi ve rebbü'l-gulâmi" diyüp atdı. Ok oğlanuñ (10) başına doğandı, bir kavilde kulağı tözine doğandı. Pes oğlan elini (11) ol yarası üzerine kodı, cân hağğa ımarlayup şehîd oldı. Çün (12) halâyık bu kerâmeti gördiler, dükeli eytdiler: Biz İmân getürdük bu oğlanuñ (13) Tañrısına diyüp İmân getürdiler. Andan ol Melik'e eytdiler: Uş korğduğuna [126a] uğraduñ, dükeli kavmuñ İmân getürüp Tañrı'ya döndiler, didiler. Çün (2) Melik bunu işitdi, buyurdı-kim şoğaklar ağzına uzun kıyular kazdılar, (3) handağlar eylediler, içine odun taldurdılar, od yağdılar. Pes Melik eytdi: (4) Halâyıkı dutuñ, her kim dîninden dönmezse od içine barâğıñ, didi. Pes (5) ol müslümânları bölük bölük getürüp od içine kıoyarlardı. İy nice (6) müslümânları bu vech-ile dutup ol oda kıoydılar. Pes Hâk Ta‘âlâ –celle zikruhü⁵³ - (7) and içüp la‘net "aşhâb-ı uğdüd" a olsun didüğü budur ve anuñ kavmi (8) kâfirlerdür didüğü bu kışşadur. Pes ol kavm bunuñ gibi işler işlediler. Āhir ol (9) kâfirler bir ‘avratı dutup ""uğdüd" kenârına getürdiler, elinde bir genç oğlanuğı (10) var-ıdı. Pes ‘avrata eytdiler: Dînuñden dön ve illâ seni oda barâğuruz, (11) didiler. Dönmedi. Pes ol genç oğlanuğın elinden aldılar, oda barâğdılar, (12) girü eytdiler:

⁵² Manası: Allah'ın ve bu gencin rabbinin adıyla.

⁵³ Manası: Onun şanı ne yüce.

Dīnūnden dön yoḥsa seni daḥı oda baraḡuruz, didiler. Diledi-kim (13) dōne, zīrā cān ‘azīzdür. Ḥaḡ Ta‘ālā ol genç oḡlancuḡa dil virdi, eytdi: [126b] İy ana, şabr eylegil, dīnūnden dönmeḡil kim ḡaḡ üzerinesin. Pes ol (2) ‘avratı daḡı oda baraḡdılar. Rivāyet: Daḡḡāk eydür: Altı oḡlan beşikde (3) söyledi: Birisi Yusūf peyḡāmbere ṡanıḡlık viren, ikinci Fir‘avn kızınıñ dāyesi (4) oḡlı, üçüncü ‘İsā peyḡāmberdür, dördüncü Yahyā peyḡāmbere, beşinci "aşḡāb-ı uḡdūd", (5) altıncı Şāḡib Cüreyyḡ. Rivāyet: Muḡatil eydür: "Uḡdūd" üç yirde oldı-kim (6) mü‘minleri od ḡandaḡına baraḡdılar; birisi Yemen ilinde Necvān şehrinde, birisi Şām (7) ilinde ve birisi Fāris ilinde-y-idi. Ammā ol-kim Şām‘dadur, anı iden Melik (8) Enṡibā Ḥūş bin Yeys idi. Ammā ol Fāris‘de olan Buḡtu‘n-Naşr idi. (9) Ammā ol kim Yemen ilinde idi Yusūf bin Zūnuvās idi. Rivāyet: Kelbī eydür: (10) "Aşḡāb-ı uḡdūd" yetmiş biñ kişi-y-di. Rivāyet: Rabī‘ bin Enes eytdi: "Aşḡāb-ı (11) uḡdūd" didüḡi kim oda baraḡıldı, mü‘minler idi, ḡalkdan ayrılup bir yirde (12) dōlenmişler-idi. Oda ve ḡaḡa ṡabıcılardan bir zālīm ve cabbār beg ḡopdı, bunlara (13) elçi viribidi-kim; gelüñ benüm dīnūme dōnūñ. Pes bunlar boyun virmediler. [127a] Pes buyurdı: "Uḡdūd"ı ḡazdılar, iḡine od yaḡdılar, bunlara eytdiler: Gerekse (2) dīnūnden dönmeḡe rāzī oluñ, gerekse oda baraḡılmaya rāzī oluñ. Pes (3) ol ḡavm dīnlerinden dönmeḡe rāzī olmadılar, pes oda rāzī oldılar bir bir baraḡıldılar. (4) Ḥaḡ Ta‘ālā kendü luṡfından bunlar oda dūşmedin cānlarını ḡabz ider-idi, (5) herḡiz oddan zaḡmet görmediler. Pes ol od ṡaşdı, ḡandaḡ ḡırañına ḡıḡdı, (6) ol kāfirleri yaḡdı, göyendürdi, cānları cehenneme vardı. (7) **إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ وَهُمْ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ** ; ya‘nī ol kāfirler ol (8) od ḡandaḡları üzerinde oturmışlar-ıdı, eydürlerdi-kim; işbu mü‘minler (9) azmışlardur ki puta ṡapmazlar diyüp ṡanıḡlık virürlerdi. (10) **وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ** ; ya‘nī ol kāfirler bu mü‘minlerden ḡiḡ (11) yavuzluḡ görmediler ve ḡiḡ suç ve ‘ayb bulmadılar ,illā şundan kim; bunlar ol ‘azīz (12) ve ḡamīd Tañrı‘ya īmān

getürmişler idi, pes dutup bunları od handağına (13) barakdılar. *الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ* [127b]. Pes ol Tañrı kim mü'minler aña inanmışlardur, yirler ve gökler milki (2) anuñdur, ol Tañrı dükeli nesne üzerine hāzırdur. (3) *إِنَّ الَّذِينَ* ol kāfirler kim mü'minlere 'azāb kıldılar (4) ve od göyendürdiler, bu işe tevbe kılmadılar. Pes bunlaruñdur āhıretde cehennem (5) 'azābı ve dünyāda od 'azābı kim mü'minleri ol oda barakdılar. Pes od (6) taşup çıkdı, ol kāfirleri göyendürdi, ve işbu kavlı Rabī' bin Enes'üñdür. Ve ayruklar (7) eytdiler: Ol ikisi bir 'azābdur, nite-kim eytdi: (8) *ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ الْحَرِيقِ* ; ve dağı (9) *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ* ; ya'nī anlar kim (10) ĩmān getürdiler ve eyü 'amel kıldılar bunlaruñdur uçmaqlar, şunun gibi büstānlar (11) kim anuñ altında ırmaqlar akar. Pes ol mü'minlere ol ni'metler ve ulu devletler (12) hāşıldur. *إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ* ; ya'nī bil kim yā Muhammed, senüñ kavmuñden (13) kāfir olanlar ilerüki kāfirler gibi 'azāba lāyık olmışlardur saña inanmaduklarından [128a] ötürü. Yā Muhammed, senüñ rabbüñüñ 'azābı ve 'uqūbet-ile dutmaqlığı key katıdır (2) şol kimselere ki anı 'azāb-ıla dutmaq diler. (3) *إِنَّهُ هُوَ* ; (4) *يُبْدِئُ وَيُعِيدُ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ* ; ya'nī ol Allāh'dur, ol kim halk evvel yoğ-iken var kıldı, girü öldürüp (5) yoğ itdükden-şoñra i'āde ider, andan girü ba's ider ve dağı ol (6) pādişāhdur. Ol-ki gāfūrdur, tevbe iden mü'minlerüñ günāhların yarlıgar (7) ve dostların sever, tā'ata tevfiķ virüp ma'ṣiyet dileklerin gönline (8) çıkarup ve kılları gönline şafā ve maḥabbet barağur ki anı severler ve dağı (9) ol Allāh'dur ki 'arş-ı 'azīm issidür. Līkin andan uludur kim anuñ 'arşa ihtiyācı (10) ola mekān yöninden belki kemāl-i kudretin bildürmek için yaratdı. (11) Ne dilerse işlemege kādirdür, gāh öldürür ve gāh dirildür, gāh 'azīz kılar, (12) gāh zelīl kılar kimini, 'adū kılar kimini, ḥalīl irādetine kimse māni' degüldür. (13) Ve dağı buyurdı-ki; *هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ* ; [128b] ya'nī yā

Muhammed, taḥkīk saña haber iriṣdi ol leṣkerüñ ḥālī ki (2) Fir‘avn kavmi ve Şemūd kavmidür. Anlar Mūsā peygāmberi ve Şāliḥ peygāmberi (3) yalanladılar, Allāhu Ta‘ālā anları helāk eyledi. Pes bu Mekke kavmi daḥı anlardan (4) i‘tibār alup ĩmāna gelmezler. Bil ki bu kāfirler daḥı anlarcalayın seni (5) tekzīb itmekde kāyim durmuşlardur. وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ; ya‘nī Allāh (6) bilür ol kāfirüñ aḥvālinden hiç nesne Allāh'a gizlü degüldür, bilür. "Muḥīṭ" (7) didügi қаplayıcıdur, bu arada murād ‘ālemdür. بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ ; belkim (8) saña inen yā Muhammed Qur‘ān, Qur‘ān-ı mübīndür, mecīddür, ya‘nī kerīmdür ve uludur, ḥayrı ve bereketi (9) çoқdur, müşrikler ve kāfirler şandugınlayın degüldür. ‘Ömer bin ‘Abdulazīz eytdi: (10) "bel huve Qur‘ānun mecīdün" didügi ya‘nī Qur‘ān ğayr-i maḥlūқdur, yaratılmış degüldür. (11) Her kimse kim Qur‘ān'a maḥlūқdur dise kāfir olur. Pes Qur‘ān kelām-ı kādīmdür. Ḥaқ (12) Ta‘ālānuñ kelām-ı nefsidür. فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ; ya‘nī Qur‘ān "fī levḥ-i maḥfūz" (13) içindedür. Ḥadīş kıldı bize İsmā‘īl bin ‘İsā ve İshāқ bin Beşīr ve Muқātil [129a] ve Mücāhid İbn-i ‘Abbās'dan kim "levḥu'l-maḥfūz"uñ evvelinde yazılmışdur ki (2) "lā ilāhe illā'l-lāhu vaḥdahū lā şerīke lehū"⁵⁴; ya‘nī Tañrı birdür, andan artuқ Tañrı (3) yoқdur ve Muhammed anuñ қulıdur ve anuñ dīni İslām dīnidür ve hem Tañrı'nuñ resūlidür. (4) Pes her kim Allāh'a inandı-y-sa ve anuñ eylüklerine ve ‘azāblarına kirtindi-y-se ve anuñ (5) peygāmberlerine uydı-y-sa Ḥaқ Ta‘ālā anı uçmağa givüre ve her kim bu nesnelere (6) inanmayup ve uymayup kāfir oldu-y-sa anı tamuya қoya ve ‘azāb ide. Ammā (7) "levḥu'l-maḥfūz" bir taḥtadır aқ incüden, anuñ uzunluğı yir-ile gök (8) arasındadır, ya‘nī beş yüz yıllık yol uzunıdur ve eni maşrıқ-ıla mağrib aralığındadır ve levḥün (9) iki kenarı kıızıl yāқūtdandır, ve iki kenarı yeşil zeberceddendir, ve anuñ қalemi nürdur, (10) ve anuñ sözi eylүkdür, ve bir ucı ‘arşa bağlıdur, bir ucı bir ferişte elindedür, (11) dāyim aña nazār ider, aña

⁵⁴ Manası: Allah’tan başka ilah yoktur. O, tektir ve ortağı yoktur.

müvekkeldür. Bir niceler eydür: "Levhu'l-mahfuz" 'Azra'il'un (12) elindedür, dāyım aña nazār ider kim cihānda kimün rızkı dükendi ve kimün (13) nefsi tamām oldı-ki cānını kabz ide. Ve bir niceler eydürler: "Levhu'l-mahfuz" bir feriştenün [129b] öñüdedür ki adı Mātırıyün'dur ve ol levh şeytānlardan beklenmişdür. (2) Nite-kim eytdi: "fī levhin mahfuzin" ; ya'nī her bir günde üç yüz altmış-kez ol levhe (3) nazār kıılır, her bir nazārda nicelere dirlik virür ve niceleri öldürür ve niceleri 'azīz (4) kıılır ve niceleri ħor kıılır ve niceleri kıul-iken beg kıılır ve niceleri beg iken kıul (5) kıılır ve niceleri tahtda iken yir kıatına kıoyar. Pes ne dilerse işler-içün böyle (6) idersin dir yok zīrā kim kendü milkidür, niçe dilerse taşarruf ider. Nite-kim eytdi: (7) لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ . 'Abdulazīz rivāyet kııldı Enes (8) bin Mālik'den kim bu āyet ma'nisinden kim "bel huve Kıur'ānun mecīdün fī levhin mahfuzin" (9) eytdi: Şol "levhu'l-mahfuz" ki Ĥaķ Ta'alā kelām-ı kıadīmde yād kııldı, İsrāfīl'un (10) elindedür. Muķātil rivāyetinde; "levhu'l-mahfuz" 'arşun sağ yanındadır. (11) "va'l-lāhu a'lemu".

سُورَةُ الطَّارِقِ

Bu sūre on yedi āyettür, altmış bir kelimedür, iki yüz (12) tokuz ħarfdür. Ĥadīş kııldı bize İslām bin Süleym ve Hārūn bin Keşīr, Zeyd bin (13) Eslem'den ve Übeyy bin Ka'b'dan rivāyet ider. Eydür ki; İşitdüm Tañrı Resūli'nden [130a] kim eytdi: Her kışi kim سُورَةَ الطَّارِقِ وَالسَّمَاءِ وَالسَّمَاءِ sūresini okur-ısa (2) Ĥaķ Ta'alā –celle ve 'alā- gökdeki yılduzlar sađışınca on müzd vire. (3) Dāħĥāk rivāyet kııldı 'Abdullāh bin 'Abdurrahmān'dan ve Ebū 'Āşım'dan kim (4) eytdi: Tañrı Resūli'nden gördüm Şaķīf kıavminün çođacı yirinde burya (5) söykenüp dūrür-idi, pes "ve's-semā'i ve't-ṭāriķi" sūresini okudı, (6) tamām ol vaķt ben ol sūre'yi ezberledüm idi. Andan soñra bir gün Şaķīf kıavminün meclisinden geçer-idüm, Kıureyş kıavminün bir niceleri (7) ile oturmışdı, Rabī'un iki ođlı 'Utbe ve Şeybe dađı bile idi. (8) Benden dilediler kim Kıur'ān okıyam. Pes bu

süre'yi okıyuvirdüm. Şakîf (9) kavmi eytdiler: İşbu okuduğuñ haqdur. Kureyş kavmi eytdi: Muhammed'i biz yavlaq (10) bilürüz, eger bellü bu Kur'an haq-ıduğunu bilseydük aña uyar-ıduq (11) didiler. Rivāyetdür Tañrı Resüli'nden kim; her kişi-kim bir kez (12) bismi'l-lāhi'r-raḥmānir'r-raḥīmi dise Haq Ta'alā anuñ dīvānına yedi yüz yıllık şevāb (13) yazar. Niçün? Anuñ-içün kim çün Haq Ta'alā levhi ve kalemi yaratdı, ḥiṭāb-ı [130b] 'izzet kıldı-ki yaz yā kalem. Kalem eytdi: İlahī, ne yazayın? Nidā geldi-ki yaz (2) kıyāmete degin ne olacağ-ısa. Pes evvel yaz bismi'l-lāhi'r-raḥmānir'r-raḥīmi. (3) Pes kalem korku ile ve ditremek-ile yedi yüz yıl miqdārında yazdı. (4) Haq Ta'alā eytdi: Yā kalem, āḥir zamānda bir ümmet getürem, benüm ḥabībüm (5) Muhammed Muştafā'ya uyalar, aña ümmet olalar ve ben Tañrı anlara kitāb (6) ruzī kılam, evvelinde bunu yazam, şöyle geñez kılam kim bir sâ'atde biñ (7) kez ya daḥı artuq diyeler. Ol ümmetden kaçan-kim birisi bir kez bismi'l-lāhi'r-raḥmānir'r-raḥīmi (8) dise ol kulumuñ dīvānına yedi yüz yıllık şevāb ve müzd ruzī kılam (9) bî-berekātında. Bismi'l-lāhi'r-raḥmānir'r-raḥīmi. (10) "ve's-semā'i ve't-ṭāriki". Bu süre Ebū Ṭālib haqqında indi. Ol eyle (11) idi-ki; bir gün Ebū Ṭālib peygāmbere geldi, süd-ile etmek getürdi. Pes (12) Resül Ḥazreti oturup anuñ-la yeyüdururken bir yılduz düşdi, ol (13) yılduz şu-y-ıla tıldı, andan od-ıla, pes Ebū Ṭālib anı görüp korkdı. Eytdi: [131a] Yā Muhammed, işbu ne nesnedür? Peygāmber eytdi: Bu bir yılduzdur ki atıldı, (2) Haq Ta'alā'nuñ nişānlarından bir nişāndur. Ebū Ṭālib (3) anı yavlaq tanıladı. Pes Haq Ta'alā bu āyeti indürdi-kim (4) "ve's-semā'i ve't-ṭāriki"; ya'nī gök haqqı-çün kim dünin āşikāre olur, gündüzün (5) gizlenür ve daḥı "ṭāriq" haqqı-çün kim şabāḥın toğa. وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ (6) ; ya'nī yā Muhammed, saña ne bildürdi kim "ṭāriq" nedür, ya'nī Tañrı saña bildürmedi mi-kim (7) "ṭāriq" nedür. Haq Ta'alā "ṭāriq"ı tefsīr kıldı ve eytdi-kim; النَّجْمُ الثَّاقِبُ (8) ; ya'nī "ṭāriq" bir nūrlu yılduzdur. 'Aṭā eytdi: "Şakīb" didügi ol yılduzdur kim (9) anuñ-ıla şeytāna

atarlar, pes dokunup şeytānı delük delük ider. (10) Ebū'l-Cevzā eytdi: "Tārīk" yedinci kat gökde bir yılduzdur, zuhal dirler, ol (11) gökde andan artuk yılduz yoqdur, bu aqsāmuñ cevābı (12) *إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ*; ya'nī taqdīr-i kelām budur kim; (13) "mā min nefsin illā 'aleyhā hāfiẓun mine'l-melā'iketi yaḥfaẓu ḳavlühā ve fi'luhā"⁵⁵. 'Ulemā bu āyete cevāb-ı ḳasem dirler. "in küllü nefsin lemmā 'aleyhā hāfiẓun"; [131b] ya'nī gök ḥaḳḳı-çün-kim her nefsüñ (2) Ḥaḳ Ta'ālā'dan bir bekleyicisi vardır kim 'amelini şaḳlar ne-kim ḥayırdan ve şerden (3) var-ısa ve işler-ise şayır. İbn-i 'Abbās eydür: Ol "kirāmen kātībīne"⁵⁶ ferişteridür (4) kim yazuğın ve müzdin yazarlar. Ḳatāde eytdi: Ol şaḳlayıcı feriştereldür (5) kim 'amelüñi ve rızḳuñı şaḳlar ve ecelüñi gözedür. Ḳaçan bunlar tamām olsa cānuñı ḳabz (6) eyler. Kelbī eydür: Ol ferişte Tañrı'dan bir şaḳlayıcıdur kim her bir nefsüñ (7) söyledüğini ve işledüğünü ḳamusın şaḳlar. Ḥadīs ḳılındı bize Ma'dān bin 'Āsir'den. (8) Eytdi kim; işitdüm Tañrı Resūli'nden kim eytdi: Ḥaḳ eydür: Yā Muḥammed, her mü'mine yüz (9) altmış ferişte müvekkel ḳılupdururım ki anı şeytāndan ḳorurlar. Ol ferişterüñ (10) yedisi mü'minüñ bir gözini şaḳlar dükeli āfetlerden. Nite-kim bir çanak baldan (11) sinegi ḳorurlar, mü'mini daḥı şeytāndan şöyle ḳorurlar. Yā Muḥammed, eger mü'min (12) ḳullarımı kendü göğine ḳosam, şoloḳ sā'at şeyātīn anı ḳaplarıdı. (13) *فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ*. Pes ādemler baḳsunlar kim ne nesneden yaradıldılar. [132a] Ḥaḳ Ta'ālā girü beyān ḳıldı ve eytdi-kim *خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ*; ya'nī (2) yaradıldı bu insān şol şudan-kim ol şu ana raḥmine dökilür. (3) "Dāfiḳin" dimek atıcı dimek olur, pes ol erüñ belinden ve 'avratuñ (4) gögsinden sızup çıkar. Nite-kim eytdi: (5) *يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ*. 'Ulemā bu arada ihtilāf ḳılmışlardur ki "terā'ib" nedür. Pes İbn-i ['Abbās] (6) eytdi: "Terā'ib" 'avratuñ boynıdur ki boğmak ḫaḳınur. Ve Elbī eytdi: (7) İki gögsi arasıdur. 'Avfī eytdi: İki eli ve iki ayağı ve iki gözidür. Yamānī (8) eytdi: Köprücük sūñügi

⁵⁵ Manası: "Hiçbir nefis yoktur ki, sözlerini ve davranışlarını kayıt altında tutan bir meleği olmasın."

⁵⁶ İnsanın iyilik ve kötülüklerini yazan melekler.

altıdır. Leyṣ eytdi: Yürek şıkındusıdır. (9) ‘Arablar dilinde ma‘rūf ve meşhūr oldur kim; "terā'ib" göğüs süñüglıridür (10) ki ‘avratdan sızup oğlan şuyı andan gelür. إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ . (11) Kātāde eytdi: Ya‘nī Hāk Ta‘ālā kādirdür ki ādemleri ölmekden soñra (12) girü gūrından koparup ‘arāşāt yerine döndüre. Mücāhid eytdi: Hāk Ta‘ālā (13) kādirdür ki erden çıkan oğlan şuyını girü döndüre ve yolın[dan] [132b] girü yerine ilede. ‘İkrime eytdi: Ya‘nī ata şulbına givüre. Muķātıl (2) eytdi: Hāk Ta‘ālā eydür: Yā Muḥammed, şol kādirem-kim eger dilersem-kim (3) ādemi kullıktan yigitlige döndürem ve yigitlikden girü (4) oğlanlığa döndürem ve oğlanlıktan girü bir katre şuya döndürem (5) dir ve ol şuyı girü ata şulbına iledem dir. Ammā kavllerüñ yigregi ve maşlahata (6) yaķınregi Kātāde kavlidür. يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ; ya‘nī (7) şol gün-kim dükeli sırlar āşikāre ola pes olmaya ol gün anuñ (8) kuvvetden ve daḥı yardumcıdan. Rivāyet kılındı ‘Abdullāh'dan kim eytdi: "Yevme (9) tübli's-serā'ir" didügi ya‘nī namāzını ve orucını ve cenābetden yunmaķ-kim kişiden (10) gelmiş ola, pes bu nesnelere āşikāre ola. Rivāyet: nite-kim Resül Hāzreti eytdi: (11) Üç nesne her kim şaklasa ol kişi ḥaķıķat Tañrı'nuñ dostıdır ve her kim (12) aña ḥıyānatlık ider-ise ol kişi ḥaķıķat Tañrı'nuñ düşmānidür: Biri oruç (13) ve biri namāz ve ğusl eylemek. "Fe-mā lehū min kuvvetin ve lā nāşirin"; ya‘nī işbu kāfirlerüñ kavmi [133a] ve çerisi ve yardımı yoķdur kim anlara yardım kıla, kıyāmet güninde ‘azābdan (2) kurtara. وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ; ya‘nī ol gök ḥaķķı-çün kim yağmurı ve rızķı (3) kullara her yıl indürür ve eger böyle olmaya-y-ıdı, kamu kullar ve yılķılar helāk (4) olaydı dir. ‘Abdurrahmān bin Mehdī rivāyet kıldı bize Süfyān'dan ve daḥı (5) ‘İkrime'den ve İbn-i ‘Abbās'dan kim eytdi: "ve's-semā'i zāti'r-rac'i" didügi ya‘nī (6) yağmurlu gök ḥaķķı-çün demek olur. وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصُّدُخِ ; ya‘nī daḥı ol (7) yir ḥaķķı-çün-ki yarılır ve otlar ve aģaçlar ve yemişler biter ve ırmaķlar andan çıkar. (8) Bu aķsāmuñ cevābı, إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ; ya‘nī bu Kūr’ān ḥaķ sözidür, girçek ve toğrudur

(9) kim haqqı bātıldan seçer. وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ; ya'nī degüldür bu Qur'an oyun ve (10) maşaralık ve herze sözler. أَنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا ; ya'nī Mekke (11) müşrikleri aldadılar, mekr hîle eyleyüp bir iş işlemek dilerler Muḥammed'e, ben Tañrı daḥı (12) bunlara mekr idüp bir iş işlemek dilerin. فَمَهَلِّ الْكَافِرِينَ ; pes yā Muḥammed, ol kāfirlere (13) az zamān mühlet vir, أَمْهَلُهُمْ رُؤْيَا kim; ben Tañrı daḥı bunlara az zamān mühlet [133b] vireyin kim bunlara diledüğüm işi işleyeven. Pes az zamāndan soñra ol kāfirlere (2) Bedir güninde dutuldılar, helāk olup cānı cehenneme işmarladılar "va'l-lāhu a'lemu".

IV.DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SÖZLÜK

A

‘āb (F): Su.

Қыyāmet öñince altı nişān belüre şöyle-kim ħalāyık işinde gücünde iken ve bāzārında iken āb añsuzın aydıñı gide. (99a-9)

‘abā (A): Yakasız ve uzun üstlük, hırka.

Қақан ‘Arab’дан birinüñ қızı doğса аña yüñden veyā çopurdan bir cübbe veyā bir ‘abā eyler-idi ve geydürürdi. (100a-4)

ābdest (F): Abdest.

a. al-: Abdest almak, dinin icabına göre vücudun belli yerlerini yıkamak.

Mūsā қавми іçerlerdi ve hem abdest alurlardı ve тонların yurlardı ve аш бишүрүлрди ve her ne қайdları var-ısa görүрлрди, bayağı şu-idi.(84b-11)

‘abese: (A) Kurān-ı Kerim'in sekseninci suresinin adı.

Her kim ‘abese sūresini oқısa қıyāmet güninde yūzi aydın ve nūrlu ola, ‘araşāta şāzılıқ-ıla gele. (92a-5)

‘ābid (A): Kulluk eden, tapan.

Ҳақ Та‘ālā ħalāyıkı үç bölük қıldı; bir bölүgi ‘āriflerdür ve bir bölүgi ‘ābidlerdür ve bir bölүgi günāhkārlardur. (104a-9)

‘acayib, ‘acāyib (A. ‘acā’ib): Acayip, tuhaf.

‘a.e қılmak: Hayret etmek.

Çün Resül Ҳазreti bunu gördi, ‘acāyibe қıldı. (62b-10)

‘acayib ol-: Acayip olmak, tuhafına gitmek, garipsemek.

İşbu işlere kâdir olan pâdişâh ölüleri diri kılsa hîç ‘acayib ve ğarâyib olmaya. (67a-2)

‘acāyib: bkz. ‘acayib.

‘aceb (A): Acaba.

Halâyıkuñ üç dürlü ğuşşası var; bir dirlik hâlinde ‘aceb Hağ Ta‘ālā ğünāhumı yarlığaya mı ve yarlığamaya mı dir... (97b-8)

acı: Acı.

... ve kaçan deñizler açılrsa, acısı tatlusına karşısa, kamusu bir olsa. (104b-3)

acığ: Acı, ıstırap.

Ve dağı melekü'l-mevt heybetlü ve feriştehler-ile cānlarını almağa ğeliceğ ki cān acığını ğörelers. (68a-11)

‘ācızlığ: Acizlik, ğüçsüzlük.

Bunlardan anuñ-içün kaçarlar kim bunlarıñ ‘ācızlığı ve hīlesi azlığı āşikāre ola. (96a-8)

‘āciz (A): ğücü yetmeyen, ğüçsüz, zayıf.

Vāsīfī eydür: Hağ Ta‘ālā seni kamu işlerüñ ve şıfatlarıñ içinde ‘āciz kıldı pes dilemezsin illā Tañrı Ta‘ālā dileği birle. (103b-10)

‘ā. eyle-: ğüçsüz bırakmak, zayıf düşürmek.

Pes bunlardan kaçıp yüz aña dutalar kim ol kaçgular ve guşşalar gidericidir, hîç anı nesne ‘âciz eylemez. (96a-9)

‘ā. *ka-*: Güç yetirememek, güçsüz kalmak.

Gice ve gündüz rāhatlıkları kalmadı, ‘âciz kaldılar, gördiler çāresüz kaldılar, feryād idüp amān dilediler. (84b-7)

aç: Yoksul.

Hāmān'ı gördiler kim gözsüz olmuş bir dayak elinde ve bir tağarcuķ omuzunda dilenür. Ha çağırur: Aç oldum, aç oldum. (88b-9)

aç-: 1. Bir şeyi kapalı, kilitli, bağlı veya örtülü durumdan kurtarmak.

Ve ol eyle ola kim uçmağdan bir kapu açalar kāfirlere eydeler kim; gelün uçmağdan yaña çıķuñ. (116a-10)

göz a. (124a-12)

açıl-: 1. Açılmak, yarılmak.

Ya‘nī kıyāmet kopsa gök açıla kapular ola. (71b-11)

2. Açılmak (kitap defter vb. açık duruma getirmek.)

وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ; dağı kaçan bitiler açılrsa. (100b-8)

3. Açık duruma gelmek.

Kaçan kıyāmet kopsa ol kapular açılır. (72a-1)

açuķ: 1. Kapalı, örtülü olmayan.

Tañrı didi-ki kıyāmetde ħalāyıklar başı açuk, yalın ayak ve yalıncağ,
şöyle ʿuryān kıpalar ve derlerine ġarķ olalar (96b-4)

2. Kapağı olmayan.

"Felaķ" didügi cehennem ŧamusu içinde bir kıyudur ağız berkilü, "siccīn"
didügi cehennem ŧamusu içinde bir kıyudur ağız açuk. (111a-4)

ad: İsim.

Yaʿnī başladum Tañrı adı-y-la kim ol Tañrı raħmāni'r-raħīmdür. (63a-12)

a. vir-: İsimlendirmek, isim koymak.

... dükeli adlara islām adından gökçek ad yokdur, şükr ol pādiřāha-kim
ķāfir veyā cühüd veyā tersā veyā mecūsī adın virmedi. (120b-3)

ādem (A): İnsan, kişi, şahıs.

Bir zaʿīf ādem kim kırķ yıl Mekke şehrinde durdı, ġarīblıġa varmadı.
(65b-3)

ʿadem (A): Yokluk, yok olma durumu.

Çün-kim ʿademden vücüd ʿālemine getürdü, İslām adın rüzī kıldı kim
"huve semmākümü'l-müslimīne" dür, (120a-13)

ādemī (A): İnsan, kişi, insanoġlu.

Ol gün ādemīlere nefslü nefsi kıyası ola, hīç kimse kimsenüñ kıyası
olmaya, tā ki yanındağı er midür veyā ʿavrat midür bilmeye. (96b-13)

ādem oġlanı: İnsanoġlu.

Ķatāde eydür: Ol ŧamuyı Tañrı'nuñ ħıřmı ve ādem ođlanlarınıñ ğünāhı ħızdurur. (101a-4)

‘ādet (A): Alışkanlık, itiyat haline gelmiş davranış.

Yarın bizüm bayramumuz vardur diyü altun ve ğümiş ve ŧon ŧay dilesünler Fir‘avn'dan ve anun ħavminden alsunlar. Nite-kim ‘ādetdür ħalk ħiri birinden ‘āriyet dilerler. (85b-7)

‘ādil (A): Adaletle iş ğören, doğru, adil.

Vay senüñ cānuña pes furşat elde iken mazlemeden ırağ olığör kim pädiřāhumuz ‘ādildür, bireğinüñ ħaħķı bireğüde ħomaz. (78b-11)

adım: Adım.

‘Abdullāh bin ‘Ömer eytdi: Ķaçan ħıyāmet ğüni olsa yir ħekile şol adım ħekilür gibi. (77b-10)

‘adl (A): Adalet, doğruluk, ħaklılık.

a. eyle-: Adil olmak, adaleti uygulamak, ħaklıya ħakını vermek.

Allāh ‘ādildür, ‘adl eyleye, kimine namāz müzdin vireler, ve kimine zekāt müzdin vireler ve kimine ħac müzdin ve kimine řadaħa müzdin vireler, ve kimine virecek müzd bulunmaya. (79a-10)

‘adn (A): Cennette bir bölümün adı.

... ve ol řarāb ‘adn uħmađından aħup gelür. (114b-13)

adlu: Adlı, adındaki.

Ol rûh adlu ferîşte kıyâmet güninde başına bir şaf olup geleler ve girtü rûh kıalan ferîşetehler bir şaf olalar. (76a-5)

âfet (A): Büyük felâket, bela.

Hağ Ta'âlâ dört ferîşte viribiye; birisi sağ yanında ve birisi şol yanında ve birisi önünde ve birisi ardında duralar, ol kişiyi şaklayalar dükeli belâlardan ve âfetlerden. (107b-8)

‘afv (A): Kusur ve günahları bağışlama.

‘a. *kıl-*: Bağışlamak, affetmek.

Âdem oğlanın Tañrı'nuñ ‘afv kıлмаğı aldadı-kim yavuz işleyecek şoloğ sâ‘at ‘azâb indürmedi ve anı rüsvây kılmadı. (105a-9)

‘a. *it-*: Bağışlamak, affetmek.

Ûul eyde; yâ rabbi aldamadı beni illâ senüñ fažluñ kim kıllaruña kılırsın ve suçlarını ‘afv idersin. (105b-8)

ağ-: Yükselmek, yukarı doğru çıkmak.

Ya‘nî yâ Muğammed, bu nesnelere hağkı-çün sen gökden yukarı göge ağasın ve dereceden dereceye ağasın, (119a-2)

ağaç: Ağaç.

"Elfâfen" didügi ya‘nî ol ağaçlar kim budaqları biribirine tolaşmış ola. (70b-9)

āgāh (F): Haberli.

a. ol-: Haberdar olmak.

Eydür ki; iy feriştehler, bilün ve āgāh oluñ kim Hāḫ Ta‘ālā fülān bin fülān ḫulımı sevdi, (69a-13)

ağar-: Aydınlanmak.

Ya‘nī yılduzlar ve ḫarañudan ağarmış irte ḫaḫḫı-çün kim sizün peygāmberrünüz Muḫammed Muṣṭafā delü degüldür. (102a-2)

ağdur-: Yükseltmek, çıkartmak.

"Ve's-sābiḫāti" didügi ferişteledür kim mü'minlerün cānlarını alurlar, yüzüp göge ağdururlar. (83a-4)

ağır: Tartıda çok çeken, hafif karşıtı.

a. gel-: Ağır olmak, tartıda ağır çıkmak.

Hāliyā bu ḫiṣiyi getürdiler, yazuğın dardılar, günāhı ağır geldi, ṣol-ḫadar buñaldı-kim dise olmaz, dört yaña baḫar, meded ister, kimseden çāre bulımaz. (122a-6)

ağırla-: Ağırlamak; konuğa saygı göstererek onun her türlü gereksinimini karşılamak.

Ve ol gözsüzün adı ‘Abdullāh bin Şureyh idi. Andan ṣoñra nice-kim ol gözsüz Resül ḫatına gelse anı ağırlar-ıdı. (92b-8)

ağırlan-: Hürmet ve itibar görmek.

Pes gür ṣol nesnelerdendür kim müslümānlar anuñ-la ‘azīz olur, ya‘nī ağırlanur. (94b-6)

ağırlıklı: Değerli, kıymetli.

Sizüñ üzerüñüze şaklayıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardur feriştelerden ağırlıklı ve hürmetlü kim sizüñ sözlerüñüz ve işlerüñüzi yazarlar ve ne işledüğüñüzi bilürler. (106a-13)

ağız: 1. Ağız.

Ol şuyı hemân-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşağı ine, içlerin içegülerin aşağı geçüre. (74a-9)

2. Çıkış yeri.

"Felak" didügi cehennem tamusu içinde bir kuyudur ağız berkilü, "siccîn" didügi cehennem tamusu içinde bir kuyudur ağız açık. (111a-3)

3. İlk, başlangıç, uç.

Çün Melik bunu işitdi, buyurdu-kim şoşaklar ağızına uzun kuyular kazdılar, handaqlar eylediler, içine odun tıdurdılar, od yakdılar. (126a-2)

ağla-: Ağlamak, gözyaşı dökmek.

Andan Resül Hâzreti ağladı ve direk inlerdi ve şahâbeler fiğân kıldı. (66a-10)

kan a. (66a-13)

ağlaş-: Karşılıklı ağlamak.

Ağlaşup zârılık kıldılar. (66b-1)

aġu: Zehir.

Degme bir yılanuñ başında bir destī aġu vardur. Eger ol aġudan bir atre dūnyā deñizlerine damsā, mecmū[‘]-ı deñizler aġu olaydı. (73b-11)

aħbār (A): Haberler.

Ya[‘]nī kıyāmet ħaberinden. amu aħbārlardan uludur. (65a-10)

āħir (A): 1. Son.

‘Ulemā ortasında ol sā[‘]at "muħtelifun fiyhi" dūr. ... Bir niceler eydür: Cum[‘]a ġününūñ āħir sā[‘]atidūr ki ġün tulinu durur ola. (121a-10)

2. Sonra, daha sonra.

Pes ol avm bunuñ gibi işler işlediler. Āħir ol kāfirler bir ‘avratı dutup uħdūd kenārına getürdiler, elinde bir genç oġlancuġı var-ıdı. (126a-8)

ā. ol-: Sonlanmak, bitmek.

Ya[‘]nī vardur bularuñ-içün müzd ve şevāb ve ‘ivaż ve ni[‘]met kim dūketmeksüzün ve eksilmeksüzün ola, şöyle-kim hīç soñı kesilmeye ve āħir olmaya ve dūkenmeye ve dāyim buluna. (119b-12)

āħiret (A): Ahiret, öbür dünya.

Āħiret geçmiş ‘amellerūñ cezāsın bulacaġ yirdür, şevāb azanacaġ yir degüldür. (64b-7)

āħirīn (A): Sonrakiler.

Ya'nī bedürüstī faşl günü ya'nī kıyāmet günü kim va'de kılınup durur
evvelīn ve āhirīn için, tā ki eyülere şevāb ve yavuzlara 'azāb ve 'ikāb.
(70b-11)

aḥşām: Akşam.

Bir niceler eydürler: Gūrlarından yatmadılar illā bir aḥşāmca veyā bir
kuşluk sā'ati miqdārınca. (91b-8)

aḥvāl (A): Haller, durumlar.

Çün Ḥaḳ Ta'ālā tamu ehlinüñ aḥvālin bildürdi, pes imdi uçmaḳ ehlinüñ
aḥvālin beyān kıılır. (74b-10)

aḳ: Beyaz.

Pes Resül Ḥazreti rahmān didügi sā'at bir aḳ kuş Resül'üñ ağızından
çııdı. (62a-11)

aḳ-: 1. Sıvı bir madde bir yerden çıkmak.

Ve bir niceler eytdi: "Ġassāḳ" tamu ehlinüñ tamuda yanarken
gevdelerinden aḳan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

2. Sıvı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek.

Çün baıdı, gördi kim bismi "mīm" inden bir ırmaḳ aḳar, Allāh "hā"
sından ırmaḳ aḳar. (81a-11,12)

aḳçe: Akçe; küçük gümüş para.

Ya'nī meşelā on aqçe virüp eydür-idi-ki; işbu koyunlardan kangısın dutar-ısam benüm olsun dir idi. (108a-13)

‘akreb (A): Akrep.

Ya'nī dükeli dirneşenler haqqı-çün dimek olur kim dükeli canavarlar ve yılkılar ‘akrebler ve yılanlar ve dürlü dürlü hayvāncuqlar haqqı-çün kim dükeli yurdlu yurdına ve yirlü yirine dirilürler. (118b-11)

aqsām (A): Yeminler, kasemler.

Bu aqsāmuñ cevābı, إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ; ya'nī bu Qur'ān haq sözidür, girçek ve toğrudur kim haqqı bātıldan seçer. (133a-8)

āl (A): Aile, evlat, sülale.

...ve anuñ āli ve aşhābı üzerine olsun kim anlaruñ-la İslām kuvvetlendi.
(61b-5)

al-: 1. Bir şeyi elle ya da bir araçla tutup yerinden ayırmak, kaldırmak.

Nite-kim hadīş gelüpdür kim tamu ehli tamuda şu dileseler, Haq Ta'ālā zebānīlere buyura kim bulara "hamīm" içürüñ.
Pes oddan kepçeler-ile alalar, içüreler. (74a-5)

2. Bir şeyi ya da bir kimseyi bulunduğu ortamdan ayırmak.

Aldılar oğlanı, ol tağa çıkdılar ve eytdiler: Dīnūñden dön, dönmedi.
(125a-4)

3. Ele geçirmek.

Ammā bu aralıqda nice zulumler kılmış ola ve halkuñ anuñ üzerinde çok çok haqları var ola, kimini dögmıŝ ve kiminuñ mālın almış ve kiminuñ ‘ırzın yıkmış ola. (79a-6)

4. Birlikte götürmek.

Çün gice olıcağ kim dükeli ‘ālem ārām olalar, ya‘nī ilk uykuda sen benī İsrā’īl’i al, Mısr’dan çık git. (86a-10)

5. Satın almak.

Qurtabī eydür: Medīne’de bezirganlar var-ıdı, bunlaruñ şatmağı ve almağı kımāra beñzerdi; (108a-12)

6. Edinmek.

Hak Ta‘ālā emr itdi Cebrā’īl’e ki tiz in, uçmağdan bir ayğursağ kısrak al. Derhāl geldi, aldı kim adı Hırām idi. (87b-4)

abdest a. (84b-11)

cān a. (68a-10)

haqqın a. (79b-8)

hisāb a. (122a-5)

‘ibret a. (95a-1)

i‘tibār a. (128b-4)

kıŝāŝ a. (79b-5)

şatun a. (108a-4)

selām a. (64b-5)

alçak: Aşağılık, değersiz.

Ben oddan yaradıldum, od nūrānīdür ve serfirāz dur, toprak mükedderdür, hordur ve alçağdur. (80b-6)

alçaklık: Alçak olma durumu, alçakta bulunma, boyun eğme.

a. it-: Boyun eğmek, yere eğilmek.

Ya'nī kaçan bunların üzerine Kur'an okunsa secde itmezler, tekebbürlük iderler, secde kılup alçaklık itmezler. (119b-1)

alda-: 1. Aldatmak, kandırmak.

Çün-kim kırtıldılar, inanmadılar, ĩmāna gelmediler, Mūsā'yı aldadılar, tanışup eytdiler: (84a-6)

2. Yanıltmak, hataya düşürmek.

Seni kerīm Tañrı'nuñ luğfına ne nesne mağrūr kıldı; ya'nī aldadı kim bunca yaramaz işler işledüñ. (105a-2)

aldan-: Kanmak, aldanmak.

Nice aldanmışlar perde altında örtünmişdür, aldanduklarını bilmezler ğāfıllıklarından. (105b-11)

‘ālem (A): 1. Yeryüzü, dünya.

Ya'nī on sekiz biñ ‘ālem halkına rızq viricidir. (63b-2)

2. Halk, insanlar.

Pes ol ʿizzetüñ eşeri oldur kim dükeli ʿälemler albinde anı mabüb ılır ve feriştehler arasında anı ʿazîz ılır, enbiyâlar ve evliyâlar şafında anı rağbetlü ılır. (69a-8)

3. Ortam, yer, mahal.

İy ulum, vişâl ʿâlemine irüricek bildürmege benüm vişâlümde kim ʿariflerdür anlara ayru firâ orkusı yodur. (68b-8)

alımlu: Alacaklı.

Daı anuñ günâhını alup anuñ boynına yükledeler. Yaʿnî alımlunuñ günâhını borçlunuñ boynına yükledeler, (79a-13)

alın: Alın.

Yâ Süleymân, agıl şol günü-kim ben-daı senüñ alnuñ saçına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü Ha Hareti'ne getürem, (78a-13)

ʿâlim (A): Çok bilen, bilgili.

Ve anlar kim dillerin çeyneyeler ʿâlimler ve ışsa-onlardur kim halka eydür ve kendüler dutmaz. (71b-5)

Allâh (A): Yaratan, Tanrı.

İy feriştelерüm, varuñ uçmaqda Allâh diyen ullarum-içün ulluçılar oluñ. (62a-9)

A. *Hareti:* Yüce Allâh.

"ʿani'n-nebei'l-ʿazîmi" didügi işâretdür Allâh Hareti'ne. (68a-13)

A.u Ta'ālā: Yüce Allāh.

Anlar Mūsā peygāmbere ve Şālīh peygāmbere yalanladılar, Allāhu Ta'ālā anları helāk eyledi. (128b-3)

alt: Bir şeyin yere bakan yanı, üst karşıtı.

‘Ulemā bu arada ihtilāf kılmışlardır ki "terā'ib" nedir. (...)Yamānī eydi: Köprücük süñügi altıdır. (132a-8)

2. Bir şeyin yerle temas eden kısmı, taban.

İbn-i Mes'ūd eydür: Ğarķ eyleyü çekerler didügi kāfirler cānlarıdır, melekü'l-mevt gelicek bunlarıñ cānlarını tenlerinden çekerler, her bir kıl dibinden ve dırnıķlar dibinden ve ķademlerin altından çekerler. (81b-12)

3. Bir şeyin aşığısında bulunan boşluk veya yer.

‘Arş altına vardı, bir kez silkindi. (62a-7)

4. (örtücü, kaplayıcı şeylerle kullanıldığı zaman) iç, iç taraf.

Zü'n-nün-ı Mısrī eydi: Nice aldanmışlar perde altında örtünmişdür, (12) aldanduklarını bilmezler ğāfıllıklarından. (105b-11)

5. Hizmetinde, emrinde olma.

Ol-ki dünyādudur, Bedir ğazāsından berü bunları sizñ kılıcuñuz altında kıldum. (67a-5)

altı: Altı.

... ve eger toğan kıızı öldürmek dilese evinde ıor-idi tã altı yaşına değince. (100a-7)

altın: Alt, alttaki.

... ol ıadehler dökile ve dudakları burışa tã haddĩ-kim üstün dudakları eñsesine ııka, ve altın dudakları burışa, göğüslerine ine. (74a-8)

altıncı: Altıncı.

Altı oğlan beşikde söyledi: Birisi Yusũf peygãmbere tanıklık viren, ikinci Fir'avn kızınıuñ dãyesi oğlı, üçüncü 'İsã peygãmberdür, dördüncü Yahyã peygãmber, beşinci ařhãb-ı uhdũd, altıncı řãhib Cüreyyh. (126b-4)

altmış bir: Altmış bir.

Bu sũre on yedi âyettür, altmış bir kelimedür, iki yüz toğuz harfdür. (129b-11)

altın: Altın.

Pes Mũsã kavmi-y-le girdiler, hazĩneden ne gerek-ise aldılar ve altundan ve gũmiřden ve muraşşa' bezlerden ve kıymetlü tonlardan aldılar. (86a-3)

'ãm (A): Genel, herkesi ilgilendiren.

Pes raħmãn lafzı 'ãmdur. (63b-2)

amãn (A): Bağış, bağışlama.

a. dile-: Önce direnip sonra zor karşısında canının bağışlanmasını istemek.

Gice ve gündüz rāhatlıkları kalmadı, ‘āciz kaldılar, gördiler çāresüz kaldılar, feryād idüp amān dilediler. (84b-7)

a. vir-: Bağışlamak, affetmek.

Çün Mūsā amān virdi, du‘ā kıldı, Hāḫ Ta‘ālā bir ıssı yıl viribidi, ol bitleri küllī yakdı (84a-10)

‘amel (A): Dînî emirleri yerine getirmek için yapılan iş, ibâdet.

Āḫiret geçmiş ‘amellerüñ cezāsın bulacaḫ yirdür, şevāb kazanacaḫ yir degüldür. (64b-7)

‘a. eyle-: Dînî emirleri yerine getirmek üzere iş yapmak, davranmak.

İy ādem oḫlanı, ben Tañrı'ya seni ne nesne aldı ve ‘ilmüñ-ile ne ‘amel eyledüñ ve mürsellere ne cevāb virdüñ? (105b-10)

‘a it-: Dînî emirleri yerine getirmek üzere iş yapmak, davranmak.

İy ādem oḫlanı, ‘amel idicisin tañruñdan yaña. (117b-11)

‘a. kıI-: Dînî emirleri yerine getirmek üzere iş yapmak, davranmak.

Ya‘nī anlar kim ĩmān getürdiler ve eyü ‘amel kıldılar bunlaruñdur uçmaḫlar, şunun gibi büstānlar kim anuñ altında ırmaḫlar aḫar. (127b-10)

‘amellü: İbadet eden.

Ya‘nī kamu nesne’yi biz şoravuz ve yazavuz ve ‘amellü ‘ameline lâyıķ
cezā virevüz. (74b-5)

ammā (A): Ama, fakat, lâkin, ancak.

İbn-i ‘Abbās kavli budur ki; yiri gökden öñ yaratdı bir pāre ammā
döşemedi, andan-şoñra döşedi ve yaptı şol adım çeker gibi. (90b-2)

2. Şöyle ki, öyle ki.

Bu rivāyet Ebū Şālih ve ‘Atiyye rivāyetidür İbn-i ‘Abbās’dan ammā ‘Alī
eytdi: Ol feriştelerdür kim kāfirler cānın çekerler. (81b-9)

‘Amme (A): Kur’anın sûrelerinden biri.

İy yigit, ben ‘Amme süresinüñ şevābıyam ki dünyāda beni okurduñ.
(65a-4)

‘ammi: Amca.

Ya‘nī ne şüretde diler-ise seni beñzetdi ataya ve anaya ve tayıya ve
‘ammiye. (106a-3)

añ-: Anmak, hatırlamak.

Yā Süleymān, añğıl şol günü-kim ben-dağı senüñ alnuñ saçına yapışıp
yüzüñ üzerine süriyü süriyü Hāķ Hāzreti’ne getürem, (78a-12)

ana: Ana, anne.

Hāķ Ta‘ālā ol genç oğlançuğa dil virdi, eytdi: İy ana, şabr eylegil,
dñnünden dönmeğil kim hāķ üzerinesin. (126b-1)

aña: Ona. 1. "Ol" şahıs zamirinin datif hali.

Her kim bu sūre'yi okusa Haq Ta'ālā kıyāmet güninde aña mühürlü şarābdan "tahūr" içüre. (107b-1)

2. "Ol" işaret zamirinin datif hali.

Resül'ün –'aleyhi's-selām- mescidi içinde bir direk var-ıdı. Resül Hāzreti aña tekyelenürdi. (66a-1)

anbar: Depo, silo.

Pes Mūsā girü du'ā kıldı, tağıllarına ve anbarlarına bit düşdi, mecmū'ın yedi, girü feryād itdiler, amān dilediler. (84a-9)

'anber (A): Güzel koku.

Pes durduqlu durduğı yirde toprak olalar; ya'nī müşg ve 'anber olalar. (79b-6)

anca: O kadar, öyle.

Ve size de anca nesneler bağışlayam... (64a-12)

ancaq: Sadece, tek, yalnız.

"Aḥqāb"uñ sağışı bilmezler illā bir Tañrı bilür ancaq; ammā bir niceler eydürler kim; "aḥqāb"uñ ḥaddi ve sağışı vardur; ammā anuñ sağışı niceliginde ihtilāf kılmışlardur. (72a-13)

and: Yemin, söz verme.

Evvel oldur kim kaçan bir kavm andın ve kavlin şısalar, Hâk Ta'âlâ ol
kavmüñ düşmânın girü bunlaruñ üzerine havâle kıla. (108b-9)

a. iç-: Yemin etmek, söz vermek.

Bir niceler eydür: "Ve'n-nâzi'âti" diyüp and içdügi gâzîlerdür ki kâfirlere
karşu yaylara garğ olup çekerler. (82b-4)

anda: 1. Onda, o şeyde.

Pes Rıdvân bir muraşşâ' kürsî getürdi, Cebrâ'îl'e viridi, Tûr-ı Sînâ'ya
getürdi, anda kim Mûsâ otura. (89a-10)

2. Orada.

Süddî eytdi: Kaçan Resûl Medîne'ye geldi, anda bir kişi var-ıdı, Bû
Cehîne dirler-idi (109b-4)

andan: 1. Ondan."Ol" kişi zamirinin ablatif hali.

... ya'nî dimek olur kim ol gözsüzden yüz dönderürsin ve andan gâfil
olursın ve ayruğa meşğül olursın. (93a-7)

2. Ondan. "Ol" işaret zamirinin ablatif hali.

"Hamîm" ol şuya dirler ki anuñ ıssılığı gâyetde irmiş ola, andan öte ıssı
olmak mümkîn olmaya. (74a-3)

3. Sonra, ondan sonra.

Sa'îd eydür: Cânlar çekilür, andan garğ olur, andan tamuya barâgılur.
(82a-11)

a.ötürü: Ondan dolayı, şu sebepten.

Bir niceler eytdiler: Şol ata ve ana ve qardaşlar aña aşşı kılmaduğını ve Tañrı'dan yaña ümizvārın bellü bile, andan ötürü bunlardan qaça. (96a-5)

a. şoñra: Ondan sonra.

Pes ol kişi bu arada iken nāgāh uyandı, gördi-kim dünyādā imiş bildi-ki iş nite imiş. Andan şoñra dāyim şalavāta meşgöl oldı, gice ve gündüz vazīfe idindi. (122b-5)

añdur-: Anlatmak, etraflıca söylemek.

Yā Muḥammed, eger saña şorsalar kıyāmetden kim qaçan kopa ola, āşikāre ola kim sen eydürsin bunlara ve añdurursın ol kıyāmet qaçan kopa. (91a-11)

anı: Onu. 1. "Ol" kişi zamirinin akuzatif hali.

Eydür kim; yā Cebrā'ıl, ben fülān kulumı sevdüm, anı yedi kat gök feriştehlerine eyt kim ol kulumı anlar dağı sevsünler. (69a-11)

2. "Ol" işaret zamirinin akuzatif hali.

Ve bir niceler eytdi: "Ġassāk" tamu ehlinüñ tamuda yanarken gevdelerinden ağan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

añıl-: Hatırda kalmak.

...anuñ sebebi ile dāyim añılurlar. (61b-9)

añla-: Anlamak, idrak etmek.

İy nice cabbārları daḥī muṭī ve münkād kılam kim añlayalar. (66b-13)

anlar: Onlar. 1. 3.çokluk şahıs zamiri.

Eydür kim; yā Cebrā'īl, ben fülān kulumı sevdüm, anı yedi kat gök feriştehlerine eyt kim ol kulumı anlar daḥī sevsünler. (69a-12)

2. 3.çokluk işaret zamiri.

Ḥaḳ Ta'ālā aña dünyāda nice cum'a gün ve nice 'arefe gün var-ısa anlaruñ sağışınca ol kula müzd vire. (120a-4)

añlat-: Anlatmak, bilgilendirmek.

Muḳātil eytdi-kim; kimi Tañrı diler-ise bu Qur'an'ı aña añlada, bu Qur'an-ıla ol Ḥaḳ Ta'ālā diledügi kişi öğütlene. (93b-3)

añsuzın: Birden, birdenbire, hatıra gelmeyen bir sırada.

Ḳıyāmet öñince altı nişān belüre şöyle-kim ḥalāyık işinde gücünde iken ve bāzārında iken āb añsuzın aydıñı gide (99a-9)

anuñ: Onun. 1. "Ol" kişi zamirinin genitif hali.

...ve anuñ āli ve aşḥābı üzerine olsun kim anlaruñ-la İslām kuvvetlendi. (61b-5)

2. "Ol" işaret zamirinin genitif hali.

Bir niceler eytdiler: "Aḥḳāb" zamānlardur ve rūzigārlardur kim anuñ niceliği ma'lūm degüldür. (72a-12)

a.-içün: Ondan dolayı. O sebepten, o yuzden.

Āhîret geçmiş ‘amellerüñ cezāsın bulacak yirdür, şevāb kazanacak yir degüldür, anuñ- içün selāmuñı almadum, dedi. (64b-7)

ara: 1. Şahıslar arasındaki ilgi.

Pes Hâk Ta‘ālā dükeline girü yarada, Hâk Ta‘ālā kâdî ola, dükeli maḥlûk arasında kışâş buyura; tâ ki biri birinden ḥâklu ḥâkḥın alalar. (78a-5)

2. İki şey arasındaki mesafe.

Cebrâ’îl gürüldü çatıldı-y-ıla gelür, heybeti-y-le şöyle kim maşrıḥ-ıla mağrib arasını taldurmış; başı gökde, iki ayağı yirde. (102b-1)

3. İç.

Bir niceler eytdi: Şol mazlemeler günâhlar kim bunlaruñ arasında ölmüş-idi, anı benden isteyeler ve beni dutalar diyüben ḳorḳup ḳaçā. (96a-3)

4. An, sıra, esna.

Bir nice rivāyetde gelür ki Fir‘avn ol arada diledi-ki ĩmāna gele. Cebrâ’îl bir avuç balçık aldı, ağızına urdı, (88a-4)

5. İki şey arasındaki zaman.

Bu iki sözüñ arasında kırk yıl geçdi. (90a-1)

‘Arab (A): Arap.

Rivāyetdür Ḥasan'dan kim ‘Arab müslümān olmağı dilemedi Hâk Ta‘ālā dilemeyince. (103b-3)

‘Arafāt Tağı: Arafat Dağı; Mekke’ye yakın bölgede bulunan dağ.

Pes va‘de itdiler kim fülân gün gelem, pes ol vaqt olıcaq, Resül Hâzreti
‘Arafât Tağı üzerine çıkdı. (102a-12)

aralık: 1. Ara, zaman dilimi.

Bu aralıkda bir gözsüz içeri girdi ve çağırıp eytdi: Yâ Resülullâh, Hâk
Ta‘âlâ saña öğretdügi ‘ilminden ya‘nî Kur‘ân‘dan baña dahı öğretgil ve
beni okutğıl didi. (92a-11)

2. Mesafe.

Ve eni maşrıq-ıla mağrib aralığıncadur ve levhün iki kenârı kızıl
yâkūtdandur, ve iki kenârı yeşil zeberceddendür, (129a-8)

ārām (F): Dinlenme, durma.

ā. o/-: Dinlenmek, durmak.

Çün gice olıcaq kim dükeli ‘âlem ārām olalar, ya‘nî ilk uyğuda sen benî
İsrâ‘îl‘i al, Mısr‘dan çık git. (86a-10)

‘araşât (A): Mahşer yeri, mahşer alanı.

Her kim ‘abese sūresini okısa kıyāmet güninde yūzi aydın ve nūrlu ola,
‘araşāta şāzılıq-ıla gele. (92a-6)

ard: 1. Art, arka; ön karşıtı.

... ve ol-ki ileyinde durur, önünde gelen belâyı def‘ ide ve ol ki ardında
durur ardından gelen belâyı def‘ ide. (107b-11)

2. Peş.

Öñümüzde deñiz, arduumuzdan düřmān diyüp kırkdılar, bārī Mış'da olduğumuz yigrek-idi, didiler. (87a-1)

3. Bir şeyin öbür tarafı, görünmeyen kısmı.

Pes şunlar kim dünyāda yād oldılar, dost tağında muķařřir oldılar, anlardur kim āhiretde perde ardında ķaldılar. (113a-13)

4. Bel, sırt.

Ķaçan ol kıız kıuyuya bakşa ardından itüp ol kıuyuya bırağur-ıdı, üstüne toprak yumar-ıdı tā yere berāber olunca. (100a-11)

a. larına düş-: Peşlerinden gitmek.

Bir rivāyetde üç gün üç gice gitdiler, andan Fir'avn'a ĥaber oldu, çerisi-y-le ardlarına düşdi, düşenbih gün kıuşluk vaķtinde yitdiler Ķulzüm Deñizi kıyında. (86b-3)

ardınca: 1. Arkasından, peşinden.

Mālumuz ve tavarumuz aldılar. Bularuñ ardınca varalum, dükelerini dutup yaķalayup getürelim, öldürelüm. (86b-6)

2. Ard arda, peşi sıra, takiben.

Ya'nī tolu tolu ķadehler dutup içeler, ya'nī biribiri ardınca. (75a-2)

ardından: Arkasından, peşinden.

Her kim-ki bu sūre'yi okusa bitisi ardından gelmekden ol kıřiyi Ĥaķ Ta'alā řaķlaya. (116b-9)

‘arefe (A): Arife; dînî bayramlardan bir önceki gün.

Her kim bu sūre’yi oğur-ısa Hâk Ta‘ālā aña dünyāda nice cum‘a gün ve nice ‘arefe gün var-ısa anlaruñ sağışınca ol kula müzd vire. (120a-5)

arı: Duru, temiz, saf.

Eydürler kim; yā Resūlullāh senūñ ümmetüñden fülān bin fülān saña şalavāt getürdi dirler, ben-dağı ol şalavātı alurın, bir arı laṭīf kağıda yazarın, şaklayu qorın tā ki kıyāmetde aña meded irişürin. (121b-13)

arın-: İçini temizlemek, kötü huylardan kurtulmak.

Ya‘nī ne bildürdi saña yā Muḥammed bāşed ki ol gözsüz müslimān ola ve yazuqlarından arına (93a-2)

‘ārif (A): Bilgili, irfan sahibi.

‘Ārif oldur kim Allāh'dan qorqa, günāh işlemeye, didi. (69b-5)

‘āriyet (A): Ödünç.

‘ā. dile: Ödünç istemek.

Yarın bizüm bayramumuz vardur diyü altun ve gümüş ve ton tay dilesünler Fir‘avn'dan ve anun kavminden alsunlar. Nite-kim ‘ādetdür halk biri birinden ‘āriyet dilerler. (85b-7)

arqa: Sırt.

a. vir-: Yaslanmak, sırtını dayamak.

Ya‘nī mübārek arqasın aña virüp şahābelere ḥadīş eydür-idi. (66a-1)

armağan: Birini sevindirmek, mutlu etmek için verilen şey, hediye.

Pes vezīr oğlanı iştdi, niceden berü gözleri görmez-idi, pes oğlana armağanlar gönderüp ve eytdi: (124a-12)

‘arş (A): Dokuzuncu gök.

... ve daħı bir rivāyetde gelür kim ‘arşuñ sağ yanında nürdan bir ırmağ vardır yedi deñiz ululuğınca, Cebrā’īl her seher vaqtinde ol ırmağa girür yunur. (76a-7)

‘a.-1 ‘azīm: Yüce, ulu gök.

... ve kulları gönline şafā ve maħabbet barağur ki anı severler ve daħı ol Allāhdur ki ‘arş-ı ‘azīm issidür. (128a-9)

arşun: Yaklaşık olarak 68 cm'ye eşit olan uzunluk ölçüsü.

Eger birisi yatsa üzerine şol-қadar қurbağa üşer-idi, başar-idi kim altından çıkamaz-idi tā hattā kişi ölürdi-idi, arşun miқdārı üzerine қurbağa yığılur-idi. (84b-6)

art-: Artmak, fazlalaşmak, nitelik ve nicelik olarak çok olmak.

Baņa eytdi: Eya Yaħyā, ol ölçekleri urduğınca ol iki oddan tağıñ ululuğı ve yalıñı artar, didi. (109a-10)

artuқ: 1. Geri kalan, diğеr.

Çün Fir‘avn'ıñ çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuğı, Haқ Ta‘ālā emr eyledi deñize, kavuşdı, bir tıraқа қopdı, ‘ālem giriv doldı, cihāna velvele düşdi. (88a-9)

2. Başka, gayri.

Melik eytdi: Ya‘nī senüñ benden artuğ Tañruñ mı vardur, didi. (124b-5)

3. Fazla, ziyade.

Muhammed Muştafā'ya uyalar, aña ümmet olalar ve ben Tañrı anlara kitāb rüzī kılam, evvelinde bunu yazam, şöyle geñez kılam kim bir sā‘atde biñ kez ya dañı artuğ diyeler. (130b-7)

artur-: Arttırmak.

Pes iy kāfirler dedük ol küfrüñ ve şirküñ ‘azābını size arturmayavuz illā ‘azābı ve ‘uķūbeti arturavuz. (74b-7)

‘arz (A): Yüksek bir makama sunma, bildirme.

‘a. kııl-: Sunmak, yüksek bir makama bildirmek.

Cum‘a gün benüm için şalavātı çok getürüñ-kim feriştelere ol gün hāzır olurlar ve her bir kuluñ şalavātını baña ‘arz kıılurlar. (121b-7)

arzū (F): Şiddetli istek, arzu.

Ya‘nī ol bitisi şol eline gelen kavmler dünyā içinde kendü ehli arasında şāzılığ-ıla yürürdi, nefsine uymışdı, arzūlar yazısında otlayup toymuşdı ve murādlar hāşıl idüp fāriğ olmuşdı. (118a-9)

arzū kııl-: İstemek, aşırı istemek.

Pes arzū kııla, eyde kim; iy kāşkī ben dañı toprağ olaydum. (80b-8)

aş-: Asmak.

Pes Melik ilini ve şehrini bir yazıya derdi, ol oğlanı bir ağaca aşa qodı.
(125b-8)

dāra a. (125b-5)

‘aşā (A): Baston, âsâ.

Ya‘nī pes biz vahiy itdük Mūsā'ya-ki ‘aşāñı deñize ur. Çün urdı, deñiz pāre pāre oldı, havāya tağlar gibi yıgıldı, on iki yol oldı. (87a-8)

aşhāb (A): Peygamberimizi görmek ve sohbetine ermek şerefini kazanmış müslümanlar.

Resül Hāzreti "izā's-semā'ü'n-şakkat" sūresi oqudı ve secde kıldı. Pes aşhāba eytdi: Siz dahı bu sūre'yi oquyıcak secde eyleñ. (119b-3)

aşıl-: 1. Asılmak, idam edilmek.

Maḥşer kavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları kesük qopa. Ve bir nicesi oddan ağaçlara aşılmış ola qopa. (71a-13)

2. Bir yere tutturulmak.

Ol bir tahtadur yeşil zebercedden, ‘arş altında aşılmışdur, şālihlerüñ eyü ‘amelleri anuñ içinde yazılmışdur. (113b-7)

‘āşī (A): Karşı gelen, başkaldırcı.

‘ā. ol-: Karşı gelmek.

... ve aña ‘āşī olmazsın illā ki ol seni ḥor kıtur aşāğa qomağ-ıla. (103b-12)

aşl (A): Esas, temel.

Eger şalavât şevâbına meşgûl olursavuz, aşl maşsûddan ayruk düşerüz.
(122b-7)

aşma: Üzüm veren bitki.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve hurmâyı
yoğun yoğun üzüm omcaları, ya'nî aşmalar. (95b-5)

aşşı: Yarar, fayda.

a. kıl-: Fayda vermek, yarar sağlamak.

Bir niceler eytdiler: Şol ata ve ana ve kardaşlar aña aşşı kılmaduğını ve
Tañrı'dan yaña ümîzvârın bellü bile, andan ötürü bunlardan kaçā. (96a-5)

aş: Yemek, yiyecek.

Müsā kavmi içerlerdi ve hem abdest alurlardı ve tonların yurlardı ve aş
bişürürlerdi ve her ne kaydları var-ısa görürlerdi, bayağı şu-idi.(84b-11)

aşāđa: 1. Aşāđı, alt taraf, yukarı karşıtı.

Bunlaruñ bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi baş aşāđa ayağı
yukaru ve yüzi üzerine şürinü şürinü yüriye, (71a-9)

2. Aşāđıya, alt tarafa doğru.

Beg eytdi: Varuñ (3) bunu fülān tağdan aşāđa barađuñ, pāre pāre olsun.
(125a-3)

3. Derece bakımından alt seviyede olan.

... ve aña 'āšī olmazsın illā ki ol seni ħor kıılır aşığa komağ-ıla. (103b-13)

āşikāre (F): Açıķça, görünür şekilde.

Ve daħı ol göğüñ dünini karam kııldı ve gündüzini nūrlu ve āşikāre kııldı. (90a-12) .

a. ol-: 1. Belli olmak, bilinmek.

Yā Muħammed, eger saña şorsalar kıyāmetden kim kaçan kopa ola, āşikāre ola kim sen eydürsin bunlara ve ańdurursın ol kıyāmet kaçan kopa. (91a-11)

2. Meydana çıkmak.

İkinci; kaçan Ĥaķ Ta'ālā gökden indürdüğü buyruktan ayruksı ĥükm kılsalar, ya'nī şer'e muħālif iş buyursalar, bunların içinde yoksulluķ āşikāre ola. (108b-12)

2. Görünür olmak.

Ķatāde eytdi: Ol yılduzlardur kim dünin āşikāre olur ve gündüzin gizlenür, gözükmey olur, (101a-13)

aşnuğ: Önceki, evvelki.

Kaçan bizüm āyetlerümüz anuñ üzerine okunsa eydür kim; bu aşnuğlar yazduğıdur ve ilerükileruñ sözüdür. (111b-5)

at: At.

Ölmüş atı başını çekdi, durdi, eytdi: Yā Ĥāmān, ne kılalum? (87b-9)

at-: Atmak, hedefe fırlatmak.

"Ve'n-nāzi'āti" diyüp and içdügi ğāzīlerdür ki kāfirlere karşı yaylara ğarķ olup çekerler. Ya'nī oķlarını tamām doldurup atar. (82b-5)

ata: Baba.

Atası kendü eli-y-le yudı ve namāzın kıldı. (64b-1)

‘aṭā (A): Karşılıksız verme, hibe etme, bağışlama.

...şol ‘Aṭā ve Cūd ve Semāhat deñizlerin ki gördüñ, bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm diyenlerüñdür. (62b-13)

atıcı: Atan, dışarı boşaltan.

"Dāfiķin" dimek atıcı dimek olur, pes ol erüñ belinden ve ‘avratuñ gögsinden sızup çıkar. (132a-3)

atıl-: Atılmak, fırlatılmak.

Peyġamber eytdi: Bu bir yılduzdur ki atıldı, Ḥaķ Ta‘ālā'nuñ nişānlarından bir nişāndur. (130b-1)

atlan-: Ata binmek.

Bularuñ ardınca varalum, dükeline dutup yaķalayup getürelim, öldürelüm. Pes Fir‘avn çerisi atlandılar, (86b-7)

atlu: Atlı; ata binmiş kimse, süvari.

Çün Fir‘avn gördi, çavuşlar bir bir leşkeri sürdi, tuşlu tuşından deñize girdiler, taşra bir atlu kalmadı, dükeli girdiler. (87b-13)

av: Av.

... ve daħı sañā bismi'l-lāhi'r-raħmāni'-raħīm kelimesin erzānī kıldı-kim bu sermāye ile uçmaħ avlarını avlayasın tā ki āħiret ħazīnelerini kazanasın. (120b-9)

avadan: Alet, eşya.

Ya'ñī otlar ve aġaçlar ve dāneler ve yemişler ve taħıllar ve yapraqlar ve avadanlar ve geyesiler ammā od aġaçdan çıkar ve tuz şudan çıkar. (90b-9)

‘avārız (A): Kulfetler, yükler.

Üçüncü mu‘āmele aña kendü niřānın virür, ya'ñī nite virür kim bu benümdür, dükeli kulluġdan şodum ve cemī‘-i ‘avārızdan ve tekālifden şodum diyü. (117a-4)

avla-: Avlamak, elde etmek.

... ve daħı sañā bismi'l-lāhi'r-raħmāni'-raħīm kelimesin erzānī kıldı-kim bu sermāye ile uçmaħ avlarını avlayasın tā ki āħiret ħazīnelerini kazanasın. (120b-9)

‘avrat (A): Kadın.

Nite-kim ħayzı yakın gelmiş ‘avrata "mu‘řırāt" dirler; ammā ħayzı inmemiş ola. (70b-3)

avuç: Avuç.

Bir nice rivāyetde gelür ki Fir‘avn ol arada diledi-ki ĩmāna gele. Cebrā’ıl bir avuç balçık aldı, ağızına urdı, (88a-5)

ay: 1. Yılın on ikide biri, ay.

Şöyle bilürem-ki "ahķāb"uñ birisi seksen yıldur, her bir yılı on iki aydur, her bir ayı otuz gündür ve her bir günü biñ yıldur. (72b-8)

2. Kamer, ay.

İbn-i ‘Abbās eydür: Hāķ Ta‘ālā ayı ve güneşi ve yılduzları deñizlere bıraĝa. (99a-2)

aya: Avuç içi.

Ol kuşçuĝazı ayası içine alup yüzine sürer-idi, helāllık diler-idi; imdi hem vāķi‘ hāl budur kim hīç kimsenüñ kimsede haķķı qalmaz. (78b-2)

ayacuķ: Ayakcaĝız, minik ayak.

...hayvāncuķlar dölçügezlerini emzürürken ayacuķların kaldurup...(63b-9)

ayaķ: Ayak.

Maħşer kavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayaķları kesük qopa. (71a-12)

a.ına düş-: Muhtaç olmak, eline düşmek.

Eydür: Cānum rāhat oldu, sevindüm, pes ol kişintüñ ayagına düşdüm, eytdüm kim; ne kişisin kim baña meded irdüñ, beni tamudan kırtarduñ didüm. (122a-13)

‘ayb (A): Utanılacak durum veya davranış, ayıp.

Ya‘nī ol kāfirler bu mü‘minlerden hīç yavuzluk görmediler ve hīç suç ve ‘ayb bulmadılar. (127a-11)

aydın, aydıñ: Aydınlık, ışık alan.

a. ol-: Aydınlanmak, nurlanmak.

Her kim ‘abese sūresini okısa kıyāmet gününde yüzi aydın ve nūrlu ola, ‘araşāta şāzılık-ıla gele. (92a-6)

aydıñ: bkz. **aydın**.

aydınlık: Bir yeri aydınlatan güç, ışık.

Ya‘nī dahı dün haqqı-çün kim irte aydınlığınuñ evveli belüre. (101b-7)

aydıñlı: Aydınlık, parlak.

Ve dahı kılduğ biz güneşi aydıñlı ve nūrlu ve ıssı ve yandurıcı çırağ kılduğ. (70a-9)

āyet (A): Ayet.

Bir nice tefsīrlerde gördüm, kāfir didügi bu āyetde İblīs'dür. (80b-1)

aygır: Damızlık erkek at.

Fir‘avn bir ara aygır biner-idi, ol ısrak ardınca deñize girdi, Fir‘avn aygıruñ başını yeñemedi. (78b-5)

aygursak: Erkek isteyen kısra.

a Ta‘ālā emr itdi Cebrā’ıl'e ki tiz in, umadan bir aygursak ısra al.
(87b-3)

‘ayıbla-: Kusurlu grmek.

Pes byle olsa murād bundan şeytān ola ve ol bundan tr ola kim İblīs Ādem'i ‘ayıblardı kim topradan yaradıldı diy, kendyi grp ger-idi:
(80b-4)

āyīne (F): Ayna.

uzeyfe eydr: Gñl bir āyīne gibidr; aan ul bir gnāh ilese bir barmaı yumılır, (112a-12)

‘ayn (A). Gz.

‘ayn’l-yan: Gzyle grmş gibi, kat'i.

Ya‘n gz-ile ‘ayn’l-yan greler. (65b-10)

ayır-: Uzaklaştırmak.

Beni Őohbetndən marm idesin ve mbārek vcdundan ayırasın. (66a-9)

aylık: Belirli aydan beri olan.

Ya'nî kaçan ervâne develer arnından on aylık yüklü-y-ken yaa alınsa ve issinüñ anuñ ayusı almasa. (98b-3)

ayrıl-: Ayrılmak, uzaklaşmak.

Rivāyet: Rabī' bin Enes eytdi: "Aşhāb-ı uhdūd" didügi kim oda barağıldı, mü'minler idi, alkdan ayrılıp bir yirde dolanmışlar-ıdı. (126b-11)

ayruk: 1. sf. Başka diğer.

Hüseyin bin Fazl eytdi: "Şāhidin" bu ümmetdür, ve "meşhūdin" ayruk ümmetlerdür. (123a-6)

2. zm. Başka, diğer.

Muātil eytdi: a Ta'ālā canavarları ve uşları ve perilerden ve ādemlerden ayruk her ne-kim var-ısa amusını dire. (79b-10)

a.düş-: Uzaklaşmak, konunun dışına ıkmak

Eger alavāt şevābına meşgūl olursavuz, al masūddan ayruk düşerüz. (122b-7)

ayruksı: Ayrıksı; bambaşka, apayrı.

İkinci; kaçan a Ta'ālā gökden indürdügi buyrudan ayruksı hükm ılsalar, ya'nî şer'e muālif iş buyursalar, bunlaruñ içinde yosullu āşikāre ola. (108b-11)

ayu: Ayı.

Eydeler kim; kâşkî dünyâda biz dağı toñuz ve it ve ayu olayduğ ve rızķumuz dağı anlaruñ rızķı gibi olaydı, ve Şimdiki hâlde dağı toprak olayduğ. (80a-2)

az: Çok karşıtı, biraz.

BeŐinci; kačan zekâtı yıđsalar, virmeseler, Hađ Ta‘âlâ –celle ve ‘alâ-bunlardan yađmurı yıđa, az yađa. (109a-3)

az-: Doğru yoldan çıkmak.

Ya‘nî kačan-kim bu kâfirler müslimânları görseler eydürler kim bedürüstî bu kavm, ya‘nî bu müslimânlar azmıŐlardur. (116a-5)

‘azâb (A): Cezâ, işkence.

Pes Őamu ‘azâbından ulu ‘azâb yoğdur. Pes bu cezâ aña muvâfığdur. (74a-13)

‘a. *çek-*: Azap çekmek, eziyet çekmek.

Ya‘nî tağtlar üzerinden bağalar mü‘minler kâfirleruñ hâline ve gülişeler ve nice ‘azâb çekdüklerin göreler. (116a-13)

‘a. *dart-*: Azap çekmek, azap görmek.

Muķâtil eytdi: Ya‘nî tağtlar üzerinden bağarlar düŐmânları nice ‘azâb dartduğın görürler. (114a-8)

‘a. *gel-*: Ceza görmek, cezalandırılmak.

Pes ol kişinüñ kim bitisi şol eline gele helâk olasın ve ‘azāb gelesin bilüp çağıra, dağı sa‘ır tamusına gire. (118a-4)

‘a. *gör-*: İşkence görmek, cezâ çekmek.

Belkīm eytdi: "Aḥkāb" kadarı tamuda egleneler, ‘azāb göreler, dedi. Ya‘nī bir "ḥuḳub" ‘azāb-ıla geçeler, bir zamān girü ‘azāb göreler. (73a-6)

‘a. *indür-*: Cezalandırmak.

Muḳātil eydür: Ādem oğlanın Tañrı'nuñ ‘afv kılmagı aldadı-kim yavuz işleyicek şoloḳ sâ‘at ‘azāb indürmedi ve anı rüsvāy kılmadı. (105a-10)

‘a. *it-*: İşkence etmek, acı çektirmek.

Pes Melik buyurdı, oğlana ‘azāb itdiler, şabr idemedi, ol dağı eydivirdi: (124b-12)

‘a. *kıl-*: Acı çektirmek, işkence etmek.

Ya‘nī ol kāfirler kim mü‘minlere ‘azāb kıldılar ve od göyendürdiler, bu işe tevbe kılmadılar. (127b-3)

‘a. *vir-*: Acı çektirmek, işkence etmek.

Pes Melik buyurdı, vezīri dutdılar, şol-ḳadar ‘azāb virdiler ki şabrı ḳalmadı, oğlanı diyüverdi. (124b-7)

‘azamet (A): Ululuk, büyüklük.

Allāh'ıñ qorqusından vaqtlerde kendüzini şöyle yavu qulur kim bir serçe kadar olur tā ki Tañrı'nuñ 'arşını götürmez, illā kendünün 'azameti ve kudret götürür. (102b-7)

azarla-: Eziyet vermek, sıkıntı vermek.

Ve anlar kim elleri ve ayakları kesük qopa qonşusun azarlayanlar olalar.
(71b-6)

Āzerbiycān (F): Azerbaycan.

...Hayber'e ve Yemen'e ve Hicāz'a ve Mısr'a ve Şām'a ve 'Irāq'a ve Fārs'a ve deryāya ve deşte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çin'e ve Hind'e ve Sind'e ve Türkistān'a ve cemī'-i memleket issi ve cinnü ve insü resülü kıldı. (68a-5)

'azīm (A): Büyük, yüce, ulu.

Ve oquyanlara ve diñleyenlere fāyide-i 'azīm şevāb hāşıl ola. (61b-10)

āzīne (F): Cuma, Cuma günü.

Çün gice oldı, Mūsā aldı buları şehirden çıqdı bunca ni'met-ile, ol gice āzīne gicesiydi. (86a-13)

'aziz (A): Kıymetli, değerli.

Ya'nı ol botlayıcı develer 'Arablar qatında ki sevgülüdür ve 'azizdür; şöyle kim aña binemezler ve südin sağmazlar, ve anı gütmeye ve tımarlamağa becid olurlar. (98b-5)

'aziz kııl-: Kıymetli ve değerli hale getirmek.

Pes ol ʿizzetüñ eşeri oldur kim dükeli ʿälemler albinde anı mabüb ılır ve ferişteher arasında anı ʿazîz ılır, enbiyâlar ve evliyâlar şafında anı rabetlü ılır. (69a-8)

ʿazîz ol-: Kıymetlenmek, şereflemek.

Pes gür şol nesnelerdendür kim müslümânlar anuñ-la ʿazîz olur, yaʿnî aırlanur. (94b-6)

azlık: Nitelik, nicelik, güc, süre bakımından eksik olma durumu.

Bunlardan anuñ-içün açarlar kim bunlaruñ ʿacızlığı ve hîlesi azlığı âşikâre ola. (96a-8)

azmış: Yoldan çıkmış, sapkın.

Bunlar bellü azmışlardandur kim Muammed ve anlar şanurlar kim Muammed nesne bilür ve anuñ elinde nesne vardur dirlerdi. (115b-12)

ʿAzrâʿîl (A): Ölüm melei.

...ammâ Cebrâʿîl yillere ve çerilere müvekkeldür, ve Mikâʿîl yamurlara ve otlara ve yemişlere ve rızqlara müvekkeldür, ve ʿAzrâʿîl cânlar almaa müvekkeldür. (83b-13)

B

bâ (A): "b" harfinin Arapa okunuşu.

b.-i sebebiyye: Sebep bildiren bâ .

"Linuḥrice bihi ḥabben ve nebāten" didügi bā bā-yi sebebiyyedür. (70b-7)

baba: Baba.

Oğlum baña eytdi: Baba, zinhār ‘Amme süresine becid olğıl kim... (65a-5)

bādiye (A): Çöl, kır.

Bādiyede ya‘nī yazılarda aña koyun veyā deve gütdürür-idi veyā öldürür-idi veyāḥūz öldürmez-ise böyle iderdi, öldürmedügi kızuñ ‘ömri böyle geçerdi (100a-4)

bağ: Kemikleri birbirine bağlayan lif demeti.

İbn-i ‘Abbās eydür: "Ve'n-nāṣiṭāti" didügi feriştelerdür kim mü'minler cānını qabz eylerler şöyle kim devenüñ dizi bāğını şeşer gibi. (82b-9)

bāğ (F): Meyve bahçesi.

Çün Mūsā Mıṣr'a geldi, ol helāk olan qavmüñ evlerini ve sarāylarını ve bāğlarını ve bāğçelerini dutdılar. (88b-12)

bāğçe (F): Sebze, meyve, çiçek veya ağaç yetiştirilen yer.

Ya‘nī ḥaḳīkat müttakīler ṭamudan qurtulalar ve uçmağa gireler, şāz ü ğam olalar, bāğlar ve bāğçeler ve köşkler ve sarāylar bulalar. (74b-12)

bağır: Göğüs, sine.

b.ina bas-: Kucaklamak.

Pes Cebrā'īl derhāl hemīşe geldügi şüret-ile Resül'i bağrına başup çoçdı,
(102b-3)

bağışla-: Bağışlamak.

...ķuru ağaca dil viren Allāh, eger ölmışlere dirlik bağışlarsa hīç 'acayib
đarāyib olmaya. (66b-8)

bağla-: Bağlamak, sıkıca tutmak, raptetmek.

Andan řońra kıyāmet ķoparavuz ve bunları oddan zincīrler-ile bađlayup
zebānīlere virevüz. (67a-9)

şaf b. (76b-2)

bağlan-: Kapanmak.

Ķaçan ķul bir günāh işlese bir barmağı yumılır, tā ki günāh işleyü işleyü
dükeli barmağları yumılır, kaçan dükeli bağlansa ayruķ öğüt nařīhat
ķabül itmez. (112b-1)

bağlayıcı: Bağlayan, sımsıkı tutan, rapteden.

Ya' nī dağı ol bağlayıcılar hađķı-ķün diyü Hāķ Ta'ālā and içer. (82b-6)

bağlu: Bağlı, bağlanmış, tutturulmuş.

... ve anuń ķalemi nürdur, ve anuń sözi eylükdür, ve bir ucı 'arřa
bađludur, bir ucı bir ferıřte elindedür, dāyım ańa nađar ider, ańa
müvekkeldür. (129a-10)

bağıllık: Cimrilik.

Tevrīt içinde yazılmışdır kim; iy âdem oğlanı, baḳ imdi, ol baḳıllık idüp virmedüġün ta'âm neye döndi. (95a-11)

baḳıl (A): Hasis, cimri.

Ya'nī yā Muḥammed, vaḳiy size bildürmege ve gök ḥaberini virmege ve ğayb ḥaberini kim ol bilür size daḳı bildürmege baḳıl degüldür. (102b-9)

baḳşıḳ (F): İhsan, hediye, baḳşıḳ.

Ya'nī bu ni'metler ve eyülükler yā Muḥammed senüñ Tañruñ'dan uçmaḳ ehline çok yitüt ve tamām cezā ve baḳşıḳdür. (75b-1)

baḳ-: 1. Bakmak, gözleri bir şey üzerine çevirmek.

Çün baḳdı, gördi kim bismi "mim" inden bir ırmaḳ aḳar, Allāh "ha" sından ırmaḳ aḳar. (81a-11)

2. Seyretmek.

Ḳaçan mü'minler dilese-kim göreler kāfirler nice 'azāb çekerler, ol derecelerüñ bir nicesine çıkup cehenneme baḳarlar, bunlaruñ ḥallerini göreler. (116b-3)

3. Görmek, anlamak, idrak etmek.

Pes âdemler baḳsunlar kim ne nesneden yaradıldılar. (131b-13)

4. Meşgul olmak.

Mücāhid eytdi: Ya'nī âdem oğlanları baḳsun kendü ta'âmına kim yemekde nicedür ve çıkmaḳda nicedür, 'ibret ala. (94b-13)

5. İlgilenmek, alakadar olmak.

Ya'nī ol gün içinde ki kıyāmetüñ ol katı üni işidile, pes kişi kendü kardaşından ve atasından ve anasından ve 'avratından ve oğullarından kaçā, birbirine bakmaya, kendü nefesine meşğül ola. (96a-1)

bal: Bal.

Ol feriştelereñ yedisi mü'minüñ bir gözini şaqlar dükeli āfetlerden. Nitekim bir çanak baldan sinegi qorurlar, mü'mini dañı şeytāndan şöyle qorurlar. (131b-10)

balçık: Çamur.

Bir nice rivāyetde gelür ki Fir'avn ol arada diledi-ki ĩmāna gele. Cebrā'ıl bir avuç balçık aldı, ağızına urdı, (88a-5)

bāliġ (A): Ergen.

b. ol-: Ergenleşmek, ergenliğe girmek.

Çün-ki bāliġ olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç ve hac farz eyledi (120b-6)

baña: Bana. ("Ben" zamirinin datif hali).

Baña eytdi: İy ata, dünyāda selām almak şevābdur. (64b-5)

barak-, bırak-: 1. Koymak, vermek.

Ol-ki ġafūrdur, tevbe iden mü'minlereñ günāhların yarlıġar ve dostların sever, tā'ata tevfiķ virüp ma'siyet dileklerin göñlinden çıkarup ve kılları

göñline şafā ve maḥabbet barağur ki anı severler ve daḥı ol Allāh'dur ki
‘arş-ı ‘azīm issidür. (128a-8)

2. Terk etmek, koyup gitmek.

Ferrā eytdi: "fe-aḳbarahu"; ya‘nī mü’min sarāy issi-y-ken gūr issi kıldı
kim defn iderler, şunlardan kılmadı-kim bodurumlara barağurlar. (94b-5)

3. Düşürmek, yukarıdan aşağıya indirmek.

Beg eytdi: Varuñ bunu fülān tağdan aşağı barağurñ, pāre pāre olsun.
(125a-3)

4. Atmak, dışında tutmak.

Ya‘nī yir ne-kim içinde ölüler ve ḥazīneler var-ısa taşra baraḳsa şöyle-
kim yir ḳarnında nesne ḳalmasa. (117b-4)

barağıl-: 1. Bırakılmak, koyulmak.

Sa‘īd eydür: Cānlar çekilür, andan ğarḳ olur, andan tamuya barağılır.
(82a-11)

2. Düşürülmek, yukardan aşağıya indirilmek.

Rivāyet: Rabī‘ bin Enes eytdi: "Aşḫāb-ı uḥdūd" didügi kim oda barağıldı,
mü’minler idi, ḥalkdan ayrılup bir yirde dolanmışlar-ıdı. (126b-11)

bārī (F): Hiç olmazsa, hiç değılse.

Öñümüzde deñiz, arduımızdan düşmān diyüp ḳorḳdılar, bārī Mışr'da
olduğumuz yigrek-ıdı, didiler. (87a-2)

barmak: Parmak.

Huzeyfe eydür: Göñül bir āyīne gibidür; kaçan kul bir günāh işlese bir
barmağı yumılır... (112a-13)

ba'ş (A): Diriltme.

b. it-: Diriltmek.

Ya'nī ol Allāh'dur, ol kim hūlk evvel yoğ-iken var kıldı, girü öldürüp yok
itdükden-şoñra i'āde ider, andan girü ba'ş ider ve dahı ol pādişāhdur.
(128a-5)

baş-: 1. Ayak basmak, gitmek.

...ve başmaduğunuz yirleri size mülk kılam, (66b-12)

2. Örtmek, bürümek, kaplamak.

Rivāyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-қadar қurbaға üşer-idi,
başar-idi kim altından çıkamaz-idi tā hattā kişi ölürdi-idi. (84b-5)

bağrına b. (102b-3)

başdur-: Mağlup ettirmek, alt ettirmek.

...ve za'īf ümmetlerüñe kāfirlerüñ pehlevānların boynın burup başduram,
(66b-11)

Başrī (A): Basra şehrine mensup, bu şehirle ilgisi olan.

Bu sūrenüñ āyetleri Kūfīler kavlinde kırk altı āyetdür, ve Başrīler kavlinde kırk beş āyetdür, yüz yetmiş kelimedür, üç yüz harfdür. (80b-11)

baş: 1. Kafa, baş.

Çün girü açdum, başumı bir hoş koķulu, laṭīf yüzlü, gökçek nūrlu, şīrīn sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. (64b-12)

2. Yan, ön.

Rivāyet kılındı Müberrid'den kim eytdi: Hācetüñüzi şulardan dilemeñ kim mürüvvetleri ölçekler başında ve terāzular dilindedür. (109b-1)

bāşed (F): Olur, ola.

Ya'ñī ne bildürdi saña yā Muḥammed bāşed ki ol gözsüz müslimān ola ve yazuķlarından arına (93a-2)

başı kayusu ol-: Başının derdine düşmek.

Ya'ñī ol gün içinde ki kıyāmetüñ ol katı üni işidile, pes kişi kendü kardaşından ve atasından ve anasından ve 'avratından ve oğullarından kaça, birbirine bakmaya, kendü nefesine meşgöl ola, ya'ñī başlu başı kayusu ola. (96a-2)

başla-: Başlamak. Bir işe girişmek, harekete geçmek.

Bismi'llāhi'r- raḥmāni'r-raḥīm, ya'ñī başladum Tañrı adı-y-la... (63a-12)

bat-: Gurup etmek.

Ya'nī ben Tañrı and içerin Şol beş yıldıza kim seyr idicilerdür, yürümek vaktinde āŐikāre yürürler, olanmak vaktinde batarlar, gizlenürler. (101a-11)

bāṭıl (A): İnançlar bakımından gerçek olmayan.

Bu aŐsāmuñ cevābı, إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ; ya'nī bu ur'ān haÇ sözidür, girçek ve oĐrudur kim haŐkı bāṭıldan seçer. (133a-9)

bay: Zengin.

Ya'nī yā Muħammed, her kim bay ve mällu-y-ısa sen sözüñi aña söylersin ve anuñ sözini diñlersin (93a-4)

bayağı: AlıŐıldık, her zamanki gibi olan, farklı olmayan.

Mūsā avmi içerlerdi ve hem abdest alurlardı ve onların yurlardı ve aŐ biŐürürlerdi ve her ne aydları var-ısa görürlerdi, bayağı Őu-idi. (84b-12)

bayık: Şüphesiz, gerçek, doğru.

Ya'nī bayık eyüler ni'met içindedür, taħtlar üzerinden baŐarlar, Tañrı bunlara virdüği kerāmeti ve ni'meti görürler. (114a-6)

bayram: Milli ya da dini bakımdan önemli olan ve kutlanan gün veya günler.

Eytdiler: Yā Fir'avn, yarın bizüm bayramumuz vardur, bize kıymetlü onlar virüñ, altun ve gümüş ve bezek virüñ, didiler. (85b-8)

bāzār (F): 1. AlıŐveriŐ, arŐı, pazar.

Kıyāmet öñince altı nişān belüre şöyle-kim ħalāyık işinde gücünde iken
 ve bāzārında iken āb añsuzın aydıñı gide (99a-9)

2. Pazar yeri.

Pes Resūl Ĥazreti bāzāra çıkdı. Bu āyeti bunlaruñ üzerine okudu-kim
 "veylün li'l-muṭaffafīn" dūr. (108b-2)

ba'zısı: Bir kısmı, birkaçı.

Pes ol kāfirleruñ ba'zısı inandı ve ba'zısı inanmadı. (64a-10)

becid: Bir işin üzerine çok düşen, düşkün.

becid ol-: Sürekli çalışmak, üzerine düşmek, ısrar etmek.

Oğlum baña eytdi: Baba, zinhār 'Amme süresine becid olğıl kim... (65a-
6)

Bedir, Bedr (A): Mekke ile Medine arasında bir yer adı.

Ol-ki dünyādudur, Bedir ġazāsından berü bunları sizüñ kılıcuñuz altında
kıldum. (67a-4)

bedürüstī (F): Şüphesiz, doğrusu, muhakkak.

Ya'nī kaçan-kim bu kāfirler müslimānları görseler eydürler kim
bedürüstī bu kavm, ya'nī bu müslimānlar azmışlardır. (116a-5)

Bedr (A): bkz. **Bedir**.

beg: İleri gelen nüfuzlu kimse, bey.

Ve anlar kim oddan ağaçlara aşılır kópalar âdemleri bege ve şulţānlara
ġammazlayanlar olalar (71b-7)

Behrām (F): Merih yıldızı.

Ol beş yılduzdur kim and içdi, ol yılduzlar biri Behrām'dur ve biri
Zuhal'dur ve biri 'Uţārid'dür ve biri Zühre'dür ve biri Müşteri'dür. (101b-
2)

bek: Pek, çok, fazla.

Pes ol cāzū oġlanı ġiç gelürsin diyü döger idi, eve gelse ġiç geldüñ diyü
bek döger idi, pes oġlan bu aġvāli rāhibe didi. (123b-10)

beķā (A): Devam, sebat, bākilik.

İşitdüm 'Abdullāh bin Zeyd'den, ol eytdi: Ben de Resūlullāh'dan işitdüm
ki, her kim dilerse kıyāmet-i beķā, "izā'ş-şemsü" sūresini okusun. (97b-3)

beklen-: Gözetilmek, muhafaza edilmek.

Ve bir niceler eydürler: "Levhū'l-maġfūz" bir feriştenüñ önündedir ki
adı Mātırıyūn'dur ve ol levġ şeyţānlardan beklenmişdür. (129b-1)

bekleyici: Bekleyen.

Ya'nī gök ġakķı-çün-kim her nefsüñ ġakķ Ta'ālā'dan bir bekleyicisi
vardur kim 'amelini şakķlar ne-kim ġayırdan ve şerden var-ısa ve işler-ise.
(131b-2)

bel: Erkek cinsel organı.

"Dāfiķin" demek atıcı demek olur, pes ol erüñ belinden ve ‘avratuñ gögsinden sızup çıkar. (132a-3)

belā’(A): Felâket, musîbet.

Yā Mūsā, bu belāyı bizüm üzerümüzden gider, saña ĩmān getürelüm ve benī ĩsrā’īl’i saña virelüm. (84a-2)

belī (F): Evet, elbette.

Veẓīr eytdi: Belī, benüm Tañrum ve senüñ Tañruñ ve yir gök Tañrısı birdür. (124b-6)

belki: (F): Belki, muhtemel olarak, olabilir ki.

Bir büyük kaba çaluyı bir yüñlü koyunuñ yüñine dolasa dağı çekse ol miskĩnce koyunuñ tüsi hep ol çaluda kalur, belki derisi-y-le ve eti-y-le bile yüzilür. (82a-7)

belkim: bkz. **belki**.

bellü: Besbelli, apaçık, aşıkâr.

Bir niceler eytdiler: Şol ata ve ana ve kardaşlar aña aşşı kılmağuını ve Tañrı'dan yaña ümĩzvārın bellü bile, andan ötürü bunlardan kaçā. (96a-5)

belür-: Ortaya çıkmak, tezahür etmek.

Rivāyet kılındı Übeyye'den-kim eytdi: Kıyāmet öñince altı nişān belüre. (99a-8)

ben: Ben. Birinci tekil şahıs zamiri.

Ben eytdüm: İy gözüm nūrı ve göñlüm yemiři, ciger kūšem, niçün atañ selāmın almazsın? (64b-4)

benek: Ufak leke.

Her kaçan-kim kul bir günāh işlese, anuñ göñli üzerine bir qara benek urulur. Kaçan tevbe kılsa ol qara benek girü yoyılır. (112a-7)

benī (A): Oğullar.

b. İsrā'īl: İsrail oğulları, Yahudiler.

Yā Mūsā, bu belāyı bizüm üzerümüzden gider, saña ĩmān getürelüm ve benī İsrā'īl'i saña virelüm. (84a-3)

beñze-: Benzemek.

Ebū Şālih eydür: Rūh bir hālkdur, ādem oğlanlarına beñzer; velīkin ādem degüldür. (76b-8)

beñzet-: Benzetmek, benzerini yapmak.

Ya'nī ne şüretde diler-ise seni beñzetdi ataya ve anaya ve tayıya ve 'ammiye. (106a-2)

berāber (F): Aynı düzeyde.

Kaçan ol kız kuyuya baksa ardından itüp ol kuyuya birağur-ıdı, üstüne toprak yumar-ıdı tā yere berāber olunca. (100a-12)

berekāt (A): Bereketler, bolluklar.

Selmān-ı Fārsī rivāyet kıllur Resūl'den kim eytdi: Uçmağa kişi girmez illā bu kelimeler berekātında ki bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm'dür. (107b-13)

bereket (A): Bolluk, ongunluk, feyiz.

Belkim saña inen yā Muḥammed Ḳur'ān, Ḳur'ān-ı mübīndür, mecīddür, ya'ñī kerīmdür ve uludur, ḥayrı ve bereketi çoğdur. (128b-8)

berkilü: Kapalı.

"Felāk" didügi cehennem ṭamusı içinde bir kıyudur ağız berkilü, "siccīn" didügi cehennem ṭamusı içinde bir kıyudur ağız açık. (111a-3)

berü: Beri, –den itibaren.

Ve bu müşriklerüñ bir niceleri eydürlerdi-kim bunca yüz yıldan berü ölmüş ve toprak olmuşlardur, dirlerdi. (65a-7)

beserek: Tüylü ve besili erkek deve.

"Ġassāk" ṭamu içinde bir deredür, ol derede üç yüz otuz ev vardur, degme bir evde dört bucağı vardur, degme bir bucağda bir yılan vardur, her bir yılan bir beserek deveden büyükdür. (73b-9)

besle-: Yiyecek ve içeceğini sağlamak.

Ya'ñī ol kavm-kim ölçmekde ve dartmağda eksük virürler, yaķīn ve ḥaķīkat bilürler kim gūrlarından kopup kıyāmet güninde ve 'araşāt yazısında 'ālemleri besleyen Tañrı dergāhında durasılardur. (109b-9)

besmele (A): Bismillahirrahmanirrahim cümlesinin adı.

Ammā evvel besmelenūñ şevābını yazalum. (61b-13)

beş: Beş sayısı.

Rivāyetdür; Hāḳ Ta‘ālā gice’yi gündüzi yigirmi dört sâ‘at kıldı. Pes vaḳt-i namāzı bulara farz eyledi-kim ol beş sâ‘at içinde kıllalar, (91b-11)

beşik: Beşik.

Altı oğlan beşikde söyledi: Birisi Yusūf peygāmbere tanıḳlık viren, ikinci Fir‘avn kızınıñ dāyesi oğlı, üçünci ‘İsā peygāmberdür... (126b-2)

beşinci: Beşinci.

Daḥḥāk eydür: Altı oğlan beşikde söyledi: Birisi Yusūf peygāmbere tanıḳlık viren, ikinci Fir‘avn kızınıñ dāyesi oğlı, üçünci ‘İsā peygāmberdür, dördünci Yaḥyā peygāmber, beşinci "aşḥāb-ı uḥdūd", altıncı Şāḥib Cüreyh. (126b-4)

beş yüz: Beş yüz.

"Siccīn" didügi yedinci ḳat yir altında bir taşdur, ḳalınlığı yirden gökçedür, ya‘nī beş yüz yıllık yol miḳdārıdır, ol taş zebānīler ḳaldururlar; (11a-6)

beş yüz otuz üç: Beş yüz otuz üç.

Bu sūre Mekke de indi, yüz dört kelimedür, beş yüz otuz üç ḥarfdür, yigirmi ḩoḳuz āyetdür. (97b-1)

beyān (A): Anlatma, açık söyleme, bildirme.

Ya'nî pes imdi bu Kur'an'dan yüz dönderüp kancaru gidersiz ki bize şifâ ve rahmet ve beyân Kur'an içindedür. (102b-13)

b. kıt-: Açıklamak, bildirmek.

Çün Haq Ta'âlâ tamu ehlinüñ aḥvâlin bildürdi, pes imdi uçmaḳ ehlinüñ aḥvâlin beyân kıtur. (74b-10)

bez: Herhangi bir cins kumaş.

Pes Mûsâ kavmi-y-le girdiler, ḥazîneden ne gerek-ise aldılar ve altundan ve gümüşden ve muraşsa' bezlerden ve kıymetlü tonlardan aldılar. (86a-4)

beze-: Süslemek, donatmak.

Kaçan altı yaşına degse 'avratına eydür-idi: İşbu kıızı tonatḡıl ve bezegil kim hıśımlarına iletürin. (100a-8)

bezek: Süs, ziynet.

Andan bu helâk olan kavmüñ altundan ve gümüşden ve bezekden neleri var-ısa şu taşra bıraḳdı; dükelini aldılar, ḡanîmet kıldılar. (88b-5)

bezen-: Süslenmek, tezeyyün etmek.

Uçmaḳdan bir altun kürsi çıkarḡıl kim gevher-ile ve yâḳût mercân-ile bezenmiş ola. (89a-9)

bezirgan (F): Tüccar.

Ḳurṭabî eydür: Medîne'de bezirganlar var-ıdı, bunlaruñ şatmaḡı ve almaḡı kımâra beñzerdi; (108a-12)

bezirganlık: Tüccarlık, ticaret.

b. kı/-: Ticaret yapmak, tüccar olmak.

Çün-kim büyiye aña sermāye virür kim bezirganlık kıla tā ki māl hāşıl
ide. (120a-11)

bıçku: Testere.

Pes ol rāhibi getürdiler, eytdiler: Dīnünden döngil yoḥsa seni bıçku-y-ıla
iki pāre kılurın, didi. (124b-13)

bıñar: Pınar, çeşme.

"Tesnīm" didügi bir bıñardur, havāda aḳar, uçmaḳ ehlinüñ ḳablarına
dökilür, ḳaçan ḳabları dolsa şu durur, şöyle-kim; bir ḳatre yire dammaz.
(115a-7)

bıraḳ-: bkz. **baraḳ-**

bid'at (A): Sonradan meydana çıkan şey, yenilik.

b-i ḥasene: Beğenilebilir yenilikler.

... ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden soñra ḳodı-y-sa ve her
kim bid'at-i ḥasene ve bid'at-i seyyi'eyi ḳodı-y-sa cezāsın bula. (104b-9)

b.-i seyyi'e: Fenâ yenilikler.

... ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden soñra ḳodı-y-sa ve her
kim bid'at-i ḥasene ve bid'at-i seyyi'eyi ḳodı-y-sa cezāsın bula. (104b-9)

bīḥod (F): Kendinden geçmiş, bayılmış.

b. ol-: Kendinden geçmek.

Pes İbn-i 'Ömer şol-şadar ağladı-kim bîhod oldu, kalanın oqımadı. (110a-3)

bî-berekât: Bereketsiz; hiç bereket olmayan.

Ol ümmetden kaçan-kim birisi bir kez bismi'l-lâhi'r-raḥmāni'r-raḥîmi dise ol kulumuñ dîvânına yedi yüz yıllık şevâb ve müzd rûzî kılam bî-berekâtında. (130b-9)

bî- kıyâs (F): Ölçüsüz.

...ve ḥamdü bî-kıyâs ol pâdişâhlar pâdişâhına... (61b-2)

bil-: 1. Haberdar bulunmak, malumatı olmak.

Ya'nî Allâh bilür ol kâfiruñ aḥvâlindeñ hîç nesne Allâh'a gizlü degüldür, bilür. (128b-6)

2. Öğrenmek, eğitim almak.

Üstâd şaplasın yimedi, ve yazmaq oqumak bilmedi. (65b-4)

3. Anlamak, gerçeğine erişmek, idrak etmek.

Ol arada Fir'avn yazduğı bitiyi gösterdi, gördi-kim kendünüñ dest-i ḥattıdır, ne olicağın bildi. (88a-8)

4. Fark etmek, görmek.

Pes Resül Hâzreti eytdi: Ol gün âdemîlere nefslü nefsi kıyası ola, hîç kimse kimsenüñ kıyası olmaya, tâ ki yanındağı er midür veyâ ‘avrat mıdur bilmeye. (97a-2)

4. Tanımak.

Qıreyş kıavmi eytdi: Muhammed'i biz yavlağ bilürüz, eger bellü bu Kıur'ân hağ-ıduğını bilseydük aña uyar-ıduğ didiler. (130a-10)

5. Kabul etmek, saymak.

Ya'nî benden ğayrı ayrığ size hîç Tañrı bilümezdi. (89b-12)

6. Tahmin etmek, tasavvur etmek.

Hağ Ta'âlâ eytdi-kim; hîç bir nefis bilmez kim eyüler için ne gizledüm, ya'nî şunuñ gibi nesnelere gizledüm ve yarağladım kim ğöñüller şâd ola, (115a-2)

7. -e/-a ya da -ı/-i/-u/-ü zarf fiil eki almış kelimelerle birleşerek yeterlik bildiren birleşik fiiller oluşturur.

... ne içebilürlerdi ve ne yunıbilürlerdi, ne aş ve ne etmek bişüribilürlerdi. (85a-1)

bildür-: 1. Öğretmek.

Anuñ elin dutavuz, bilmedügin bildürevüz, ve dünyâyı aña musahğar kılavuz. (65b-7)

2. Tanıtmak, anlatmak, söylemek.

Çün Hâk Ta'âlâ tamu ehlinüñ aḥvâlin bildürdi, pes imdi uçmak ehlinüñ aḥvâlin beyân kıılır. (74b-10)

3. Göstermek.

Ol Allâhdur ki 'arş-ı 'azîm issidür. Lîkin andan uludur kim anuñ 'arşa ihtiyâcı ola mekân yöninden belki kemâl-i kudretin bildürmek için yaratdı. (128a-10)

bile: 1. de, da, dahi.

Rûḥ Hâk Ta'âlâ'nuñ maḥlûkıdır, bularuñ şüreti âdem oğlanları şüreti üzerinedür, gökden nice-kim ferîşteler inerler, anlaruñ birisi bile iner. (76b-12)

2. Birlikte, beraber.

Andan soñra bir gün Şakîf kavminüñ meclisinden geçer-idüm, Kureyş kavminüñ bir niceleri ile oturmuşdı, Rabî'üñ iki oğlı 'Utbe ve Şeybe dahi bile idi. (130a-7)

bilin-: 1. Bilinmek, malumatı bulunmak.

Ve bir nicelerüñ eline Hâk Ta'âlâ kendü kudret yedi-y-le vire kim kadehler yüriye, mü'minler ellerine gele, hemân kadehler görüne ammâ kim getürdüğü bilinmeye. (75a-11)

2. Tanınmak, şöhretli olmak.

Rāhib eytdi: İy oğlum, bugün sen benden yigreksin kim işüñ bu elden; ammā bilürem-kim sen mübtelā olasın. Kaçan bilinseñ, beni kimseye eyitmegil. (124a-9)

biliş: Tanıdık.

Pes bunlar bilişlü bilişine çağurur-ıdı. Yā fülān, yā fülān dirler-idi. (88a-13)

bilişdür-: Tanıştırmak, tanıtmak.

Ya'nī demek olur kim zinhār bu dünyāda ol dosta kendüzini bilişdürmeyince ve aña kulluq yaratmayınca ol qulını kendüye kabül itmez. (113a-11)

bilişlik: Tanışıklık, aşinalık.

Muqarrebler anı şırf içerler bisāt-ı qurb üzerinde oturup quds çemenler içinde ve bilişlik meclisinde hoşnüdluq kadehleri-y-le Hāq Ta'ālā'nuñ cemāl-i kemāline qarşu. (115a-13)

bilişlü: Tanıdığı olan.

Pes bunlar bilişlü bilişine çağurur-ıdı. Yā fülān, yā fülān dirler-idi. (88a-13)

bī-naşīb: Nasipsiz, talihsiz.

Ve kāfirler andan bī-naşīb ve mahrūm qalalar. (63b-11)

biñ: Bin.

Ve "aḥḳāb"uñ biri seksen yıldur, her bir yılı üç yüz altmış gündür ve her bir günü biñ yilcadur dünyā yıllarından kim şayarsız. (72b-12)

bin-: Bir hayvanın üstüne çıkıp oturmak.

Fir'avn bir kara aygır biner-idi, ol kısrak ardınca deñize girdi, Fir'avn aygıruñ başını yeñemedi. (78b-5)

bir: 1. Belgisiz sıfat.

Pes Resül Hāzreti rahmān didügi sā'at bir aḳ kuş Resül'üñ ağızından çıḳdı. (62a-11)

2. Sayıların ilki.

Çün şahābeler bu sözi işidicek, bir kezden 'imāmelerin yire urdılar. (66b-1)

3. Pek, çok, çeşitli.

Evet, her bir sürenüñ evvelinde bir dürlü şevāb işidesin. (63a-8)

4. Yalnız, sadece.

Ya'nī buyruḳlar ol günde, ya'nī kıyāmet güninde yaluñuz bir Tañrı'nuñdur. (107a-10)

5. Tek, bir tane.

Veẓir eytdi: Belī, benüm Tañrum ve senüñ Tañruñ ve yir gök Tañrısı birdür. (124b-6)

6. Aynı, eş.

Ya'nî dahı nar emceklü hürî kızlarını bulalar; kâmusı bir yaşlu ola ve bir boylu ola. (75a-1)

7. Bazen, bazı.

Ol ferîştelerdür kim mü'minüñ cânını kabz iderler, şuda yüzer gibi ki bir vaqt aşğa ve bir vaqt yukaru çıkar. (83a-5)

8. Diğەر, öteki.

Bir hikmet dahı bunda oldur kim Hâk Ta'âlâ halâyıkı üç bölük kıldı; bir bölügi 'âriflerdür ve bir bölügi 'âbidlerdür ve bir bölügi günâhkârlardur. (104a-8)

bir nice: Birçok, birkaç.

Bunlaruñ bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi baş aşğa ayağı yukaru ve yüzi üzerine şürinü şürinü yürkiye, (71a-8)

bir ol-: Bir araya gelmek.

Ya'nî vaqtâ ki deñizler birbirine koyulalar, acısı tatlusına karşı, dükeli deñizler bir ola. (99a-5)

biraz: Kısa bir süre için.

Andan hatünını aldı, Mısr'a geldi, anası evinde biraz durdı. (89a-6)

bir azacuk: Birazcık, çok az.

Bir niceler eydür: Ya'nî dün haqqı-çün kim irte yarmağa bir azacuk cüz'i kalmış ola. (101b-7)

birbiri: bkz. **biribiri**.

bir çok: Bir hayli, oldukça çok, sayısı belirsiz.

Kāfirler cānın dartaılar şöyle kim bir çok çengāllu demür şiş bir çuval
yaş yün içinđen çekerler gibi. (82a-3)

biregü: Biri, bir kimse, başkası.

Eger dünyā ehlinden biregü bir barmağın ol sücinün içine şoksa girü
dünyāya çıkarsa dünyāda hıç canavar kalmayadı. (114b-3)

birezcük: Azıcık, biraz.

Rāhatlık kılduk; ya'nı her kişi işden güçden veyā seferde yol
yürümekden birezcük yatsa uyusa rāhat olur, yorgunluğı gider. (69b-13)

biri: 1. Herhangi biri.

Kaçan 'Arab'dan birinün kıızı doğsa aña yünden veyā çopurdan bir cübbe
veyā bir 'abā eyler-idi ve geydürürdi. (100a-3)

2. Öteki, diğeri.

Ol kubbenün içinđin dört ırmağ çıkar; birisi südden ve biri baldan ve biri
şudan ve biri süciden ne-kaçar ki ol kubbenün dolayını tolandı, içine
girecek yol bulımadı (81a-3)

3. Teki, bir tanesi.

Ve "ahqāb"uñ biri seksen yıldur, her bir yılı üç yüz altmış gündür ve her
bir günü biñ yıldadır dünyā yıllarından kim şayarsız. (72b-11)

biri biri, birbir: Birbiri.

“Mu‘şırāt” didügi ya‘nī yağdurıcılar dimek olur, ya‘nī bulutlar biri biri suyunca çok çok yağmurlar endürici. (70b-5)

birisi: 1. Herhangi biri, biri.

Nite-kim hadīşde gelür; Hâk Ta‘ālā uçmağ ehlinüñ birisinüñ ileyine yedi yüz şahan ya‘nī tabağ hon viribiye. (75a-5)

2. Diğeri.

Hâk Ta‘ālā dört ferişte viribiye; birisi sağ yanında ve birisi şol yanında ve birisi önünde ve birisi ardında duralar, ol kişiyi şaklayalar dükeli belâlardan ve âfetlerden. (107b-7)

3. Teki, bir tanesi.

Şöyle bilürem-ki "ahkâb"uñ birisi seksen yıldur, her bir yılı on iki aydur, her bir ayı otuz gündür ve her bir günü biñ yıldur. (72b-7)

birle: İle bağlacı; ve.

Pes Cebra’îl birle Resül Hâzreti sekiz uçmağı bir bir teferrüc itdi, pes firdevs-i â‘lâyı teferrüc iderken bir yeşil kûbbe gördi. (81a-1)

birlik: Bir olmak, tek olmak.

Tañrı'nuñ birliğin atadan ve anadan işitmedi. (64b-5)

bislet-: Besletmek; beslenme işini başkasına yaptırmak.

İkinci mu'āmele dāyeler-ile bisledür ve dürlü dürlü ta'āmlar-ıla ve ğidālar-ıla bisledür ve dürlü dürlü tonlar-ıla bezer. (120a-10)

bisāt (A): Halı, kilim.

b-ı kurb: Yakınlık halısı; Allāh'a yakın olunan yer.

Muḳarrebler anı şırf iĉerler bisāt-ı kurb üzerinde oturup ḳuds çemenler iĉinde ve bilişlik meclisinde hoşnūdluḳ ḳadehleri-y-le Hāḳ Ta'ālā'nuñ cemāl-i kemāline ḳarşu. (115a-12)

bişür-: Pişirmek.

Mūsā ḳavmi iĉerlerdi ve hem abdest alurlardı ve tonların yurlardı ve aş bişürürlerdi ve her ne ḳaydları var-ısa görürlerdi, bayağı şu-idi.(84b-11)

bit: Bit, böcek.

Pes Mūsā girü du'ā ḳıldı, taḫıllarına ve anbarlarına bit düşdi, mecmū'ın yedi, girü feryād itdiler, amān dilediler. (84a-10)

bit-: Bitki çıkıp yetişmek.

Ya'nī daḫı ol yir ḫāḳḳı-çün-ki yarılır ve otlar ve ağaçlar ve yemişler biter ve ırmaḳlar andan çıkar. (133a-7)

biti: 1. Yazılmış şey, kitap, defter.

Ben eytdüm: Bunları ne nesne meşḡül ḳıla? Pes Resūlullāh eytdi: Bitilerini oḳumaḳ kim zerre-i mişḳālleri ol biti iĉinde yazuḳdan ve müzdden yazılmış ola. (100b-12)

2. Mektup.

Bir gün imām katında otururdum, Sa'īd ilinden bir biti geldi-kim bu āyetüñ ma'nisinden şormışlar kim ... (113a-3)

bitür-: 1. Ortaya çıkarmak, oluşturmak.

Ve daħı gündüzi dirliğüñüz ve maşlahatuñuz bitürmege sebep kılduk.
(70a-3)

2. Yetiştirmek, topraktan çıkarmak.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve ħurmāyı yoğun yoğun üzüm omcaları, ya'nī aşmalar. (95b-4)

biz: Birinci çokluk zamiri.

Biz dünyādan gitdük, şevāb kazanmağdan kalduk. (64b-6)

bodurum: Ölü koymak için yapılan mermer lahit (?).

"Fe-ağbarahu"; ya'nī mü'min sarāy issi-y-ken gūr issi kıldı kim defn iderler, şunlardan kılmadı-kim bodurumlara barağurlar. (94b-5)

boğaz: Boğaz, kursak.

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşığa ine, içlerin içegülerin aşığa geçüre. (74a-9)

boğazla-: Boğazlamak, boğazından keserek öldürmek.

Pes Cebrā'il geldi, eytdi: Yā Mūsā, eyt benī İsrā'il'e, degme evde bir oğlağ boğazlasunlar, (86a-6)

boğmak: Kolye, gerdanlık.

"Terā'ib" 'avratuñ boynıdur ki boğmak taqınur. (132a-6)

borçlu: Medyun, borcu olan, verecekli.

Dağı anuñ günāhını alup anuñ boynına yükledeler. Ya'nī alımlınuñ günāhını borçlunuñ boynına yükledeler, (79a-13)

botlayıcı: Gebe deve.

Ya'nī ol botlayıcı develer 'Arablar katında ki sevgülüdür ve 'azīzdür; şöyle kim aña binemezler ve südin sağmazlar, ve anı gütmege ve tımarlamağa becid olurlar, (98b-4)

boy: Bir şeyin tabanı ile tavanı arasındaki uzaklık.

Nāgāh bu aralıkda iken görür bir laṭif kişi gelür, aq tonlar geymiş, başında 'imāme, uzun boylu, gökçek şüretlü kişi yañından bir aq kağıd çıkarur... (122a-8)

boynusuz: Boynuzsuz, boynuzu olmayan.

Haq Ta'ālā kādī ola, dükeli maḥlūk arasında kıṣāş buyura; tā ki biri birinden haqlu haqqın alalar. Şöyle-kim boynuzlu koyun boynusuz koyundan haqqın ala kim dünyāda anı süsmiş-idi. (78a-6)

boynuzlu: Boynuzlu, boynuzu olan.

Haq Ta'ālā kādī ola, dükeli maḥlūk arasında kıṣāş buyura; tā ki biri birinden haqlu haqqın alalar. Şöyle-kim boynuzlu koyun boynusuz koyundan haqqın ala kim dünyāda anı süsmiş-idi. (78a-6)

boyun: 1. Boyun, gerdan.

Dağı anuñ günāhını alup anuñ boynına yükledeler. Ya'ñī alımlunuñ günāhını borçlunuñ boynına yükledeler, (79a-12)

2. Üzeri, üst, uhde.

"Terā'ib" 'avratuñ boynıdır ki boğmak taqınur. (132a-6)

b. vir-: Boyun eğmek.

Oda ve hāça tabıcılardan bir zālīm ve cabbār beg kıpdı, bunlara elçi viribidi-kim; geluñ benüm dīnūme dönüñ. Pes bunlar boyun virmediler. (126b-13)

bölük: Bütünün bir parçası, kısım.

Pes Haq Ta'ālā va'de kıldı-kim ol gün ki şūr ürele siz gūruñuzdan kıpup bölük bölük gelesiz. (71a-2)

böyle: Bu şekilde, bunun gibi.

Yā Süleymān, añğıl şol günü-kim ben-dağı senüñ alnuñ saçına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü Haq Hażreti'ne getürem, didi. Böyle didüginde Süleymān peygāmbere hayrān oldı. (78b-1)

bu: 1. İşaret zamiri. (yakını gösterir)

İbn-i 'Abbās kıavli budur ki; yiri gökden öñ yaratdı bir pāre ammā döşemedi, andan-şoñra döşedi ve yapıdı şol adım çeker gibi. (90b-1)

2. İşaret sıfatı. (yakındaki nesneyi tanımlar)

Deñize varınca büyüdi; bir bu dünyāca oldı. (62a-6)

b.ndan soñra: Artık, bundan böyle.

Ve bundan soñra bu za‘īf nañīf günāhlu kul kim Üveys bin H‘āce ‘Osmān...(61b-7/8)

b.nun gibi: Böyle, bu şekilde.

Hak Ta‘ālā saña bunuñ gibi sa‘ādetler ruzī kıldı. (63a-6)

bucaq: Köşe, kenar, uç.

"Ġassāk" tamu içinde bir deredür, ol derede üç yüz otuz ev vardır, degme bir evde dört bucağı vardır, degme bir bucaqda bir yılan vardır, her bir yılan bir beserek deveden büyükdür. (73b-9)

budak: İnce, küçük dal.

"Elfāfen" didügi ya‘nī ol ağaçlar kim budakları biribirine tolaşmış ola. (70b-9)

bul-: 1. (iyi ya da kötü davranışları sonucunda) Hak ettiği şeyle karşılaşmak.

Āhiret geçmiş ‘amellerüñ cezāsın bulacaq yirdür, sevāb kazanacak yir degüldür. (64b-7)

2. Elde etmek, sahip olmak.

Ya‘nī haqīkat müttakīler tamudan kırtulalar ve uçmağa gireler, şāz ü gam olalar, bāğlar ve bāğçeler ve köşkler ve sarāylar bulalar. (74b-12)

3. Arayarak veya aramadan bir şeyle karşılaşmak.

Ol ubbenüñ içinden dört ırma çıkar; birisi südden ve biri baldan ve biri şudan ve biri süciden ne-adar ki ol ubbenüñ dolayını olandı, içine girecek yol bulmadı (81a-5)

4. Oluşmak, olmak.

Çün-ki bâliğ olduñ, saña namâz ve zekât ve oruç ve hac farz eyledi her birinüñ şerâyiı bulınacak ve daı saña bismi'l-lâhi'r-ramâni'-raîm kelimesin erzânî ıldı (120b-7)

5. Maruz kalmak.

Ya'ñî ol kâfirler bu mü'minlerden hiç yavuzluk görmediler ve hiç suç ve 'ayb bulmadılar, illâ şundan kim; bunlar ol 'azîz ve hamîd Tañrı'ya îmân getürmişler idi, pes dutup bunları od andaına baraqdılar. (127a-11)

cezâsın b. (104b-10)

çâre b. (122a-7)

hidâyet b. (61b-12)

bulan-: Bulanmak, karışmak.

"Mu'şirât" ol yildür kim yağdurmaa bulanmış ola; ammâ henüz yağdurmadı. (70b-2)

bulan: bkz. **bunlar.**

bulın-: bkz. **bulun-**

bulun-, bulın-: Var olmak, mevcut olmak.

Allāh ‘ādildir, ‘adl eyleye, kimine namāz müzdin vireler, ve kimine zekāt müzdin vireler ve kimine hac müzdin ve kimine şadağa müzdin vireler, ve kimine virecek müzd bulunmaya. (79a-12)

bulut: Bulut.

"Mu‘şirāt" didügi ol yıllerdür kim bulutları şıkar, ya‘murları endürür. (70a-12)

buña: Buna. (Bu işaret zamirinin datif hali)

Kağan güneşüñ eczāsı birbirine dürülse, ya‘nī kağıd gibi dürülse dahı cehenneme barağıla, pes kaçan böyle olsa anuñ nūrı qalmaya, buña delīl bu āyetdür kim **وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ**. (98a-11)

buñal-: Bunalmak, sıkılmak.

Hāliyā bu kişiyi getürdiler, yazuğın dardılar, günāhı ağır geldi, şol-kağdar buñaldı-kim dise olmaz, dört yaña baqar, meded ister, kimseden çāre bulımaz. (122a-6)

bunca: Bu kadar, pek çok.

Çün gice oldı, Mūsā aldı buları şehirden çıkdı bunca ni‘met-ile, ol gice āzīne gicesiydi. (86a-12)

buncalayın: Bunun gibi, böyle.

Pes buncalayın durur kim Hāq Ta‘ālā kaçan kim mü’minleri diledi-kim dükeli maḥlūq arasında ‘azīz ve mükerrrem kıla, bu üç mu‘āmele mü’minler-ile işledi. (117a-5)

bunda: Bunda.

Pes "eşim" ef'āl-i tafđıldür. Ya'nī bunda mübālīga vardır. Ya'nī key günāhkār demek olur. (111b-13)

bunı: Bunu.

Beg eytdi: Varuñ bunı fülān tağdan aşğa barağuş, pāre pāre olsun. (125a-3)

bur-: Bükme.

...ve za'if ümmetlerüñe kāfirlerüñ pehlevānların boynın burup başduram, (66b-11)

burada: Bu yerde.

Yā Muḥammed, saña ne bildürdi-kim kıyāmet günü ne gündür? Andan yine ne bildürdi saña kim kıyāmet günü ne-gündür? Su'āl: Tekrār burada niçündür? (107a-4)

burāk: Hz. Muhammed'in Mîraç'ta bindiği binit.

Egninde yetmiş kat hulle bir burāka binmiş. (64b-3)

burç (A): Zodyak üzerinde yer alan on iki takım yıldızın verilen ortak adı.

Ya'nī gök ḥaqqı-çün kim burçlar issidür, ya'nī ol burçlar gök ḥaqqı-çün. (120b-12)

buruş-: Buruşmak, büzüşmek.

Hemān-kim bunlaruñ yüzlerine yakın gelicek ıssılıktan bunlaruñ yüzlerinüñ derisi kavlaya, ol kadehler dökile ve dudakları burışa tā haddī-kim üstün dudakları eñsesine çıka, ve altın dudakları burışa, gögüslerine ine. (74a-7)

burtar-: Buruşturmak, surat asmak.

yüzün b. (92a-13)

burunlu: Burnu olan.

Ƙıyāmet güninde süsülen süsenden haqqın ala ve burunlu ve çengallu kuşlardan çengālsuz kuşlar haqqın ala. (79b-8)

burya: Buraya.

Tañrı Resūli'nden gördüm Şaķīf kavminüñ çoğacı yirinde burya söykenüp dürür-idi, (130a-4)

būstān (F): Bahçe.

Ya'nī anlar kim ĩmān getürdiler ve eyü 'amel kıldılar bunlaruñdur uçmaqlar, şunun gibi būstānlar kim anuñ altında ırmaqlar aķar. (127b-10)

buyruk: Emir, ferman.

Andan-şoñra buyruk geldi Mūsā'ya-ki; yā Mūsā, eyt benī ĩsrā'īl'e kim yaraķ itsünler kim yarın bizüm bayramumuz vardur diyü altun ve gümüş ve ton tay dilesünler Fir'avn'dan ve anun kavminden alsunlar. (85b-4)

buyur-: 1. Emretmek, söylemek.

Pes Melik buyurdu, vezīri dutdılar, şol-қadar ‘azāb virdiler ki şabrı kalmadı, oğlanı diyüverdi. (124b-7)

2. Söylemek, demek.

Dükeli müfessirler қavlinde böyle buyururlar kim;... (66b-9)

3. Yapmak, etmek.

İkinci; kaçan Hақ Та‘ālā gökden indürdüği buyruқdan ayruқsı hükm kılsalar, ya‘nī şer‘e muhālif iş buyursalar, bunlaruñ içinde yoқsulluқ āşikāre ola. (108b-12)

buyurul-: Gelinmek, icabet etmek.

Қақан uçмақ ehli uçмаға ve tamu ehli тамуға buyurulsalar қалан ümmetler dağı cinnīlerüñ mü‘minlerine eydeler kim; imdi girü topraқ oluñ.. (80a-9)

bühtān (A): Yalan, iftira.

b. it-: Yalan söylemek, iftira atmak.

Ya‘nī yuzi şuyın dökmiş ola ve kiminüñ etin çekmiş ola, ve ğıybetin söylemiş veyā bühtān itmiş veyāhūz yavuz gümān itmiş ola. (79a-8)

bük-: Kıvırmak, katlamak.

Andan ol kāfirüñ cānını alup "siccīn"e iledürler, düre büke andan ol cānı ol ađacuñ içine dıқalar. (110b-10)

bürü-: Bürümek, kaplamak, sarmak.

Zīrā ol şafaḳ ʔulnıcaḳ yatsu namāzı vaḳti girür. Pes Hıḳ Ta‘ālā şafaḳ ḥaḳḳı-çün diyüp and içdügi oldur ve daḥı ḥaḳḳı-çün ki ‘ālemi ḳarañulıgı-ıla bürür. (118b-8)

büyi-: bkz. **büyü-**

büyü-, büyi-: 1. Organizmanın bütününde veya bir bölümünde, boyutlar artmak, irileşmek, eskisinden büyük duruma gelmek.

Deñize varınca büyüdi; bir bu dünyāca oldı. (62a-6)

2. Genişlemek, boyutu artmak.

Meşelā şuñā beñzer ki; bir zuvale bir ḥātūn kişi oḳlaḡu-y-ıla nice yaparsa kim büyür şöyle büyüdeler kim... (78a-1)

3. Yaşı artmak, yaşlanmak.

Gördi-kim ḥatūnı iki kız toḡurmuş, büyümişler, ḳoyununu güder-idi, kızları kırḳar yaşına (6) degmiş-idi. (89a-5)

büyük: Ebat olarak iri, geniş olmak.

Bir büyük ḳaba çaluyı bir yūñlü ḳoyunuñ yūñine dolasa daḥı çekse ol miskīnce ḳoyunuñ tüsi hep ol çaluda ḳalır, belki derisi-y-le ve eti-y-le bile yüzilür. (82a-6)

büyüklik: Ebat olarak büyük olma.

Ḳaçan yir çekilse adım çekilür gibi, ya‘nī giñligi ve büyüklüğü artsa. (117b-3)

büyüt-: Büyütmek, genişletmek, ebatını arttırmak.

Meşelâ şuña beñzer ki; bir zuvale bir hâtün kişi oğlağı-y-ıla nice yaparsa
kim büyür şöyle büyüdeler kim... (78a-1)

C

cabbār (A): 1. Zorlayan, cebreden.

Oda ve hâça tabıcılarından bir zālīm ve cabbār beg koptı, bunlara elçi
viribidi-kim; gelüñ benüm dīnüme dönüñ. (126b-12)

2. Kudret ve kuvvet sahibi, Allāh.

Hak Ta'ālā Ku'an gibi menşür ruzı kıldı kim; tevki'-i ilāhīdür ve nāme-
yi cabbār-ı 'ālemdür, dükeli tevki'ilerüñ ulusıdur ve Qur'an'ın evvelidür
ki bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. (117a-11)

cāhıllık: Cahillik, bilgisizlik.

Andan eytdi: Ādem oğlanını kendü cāhıllığı aldadı. (105a-5)

cāhiliyyet (A): İslam'dan evvelki devrin adı.

Bir niceler rivāyetde eydür: Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını
depeler-idi, itine yedürür-idi. (100b-4)

caḥīm (A): Cehennem, tamu.

Ya'nī fācirler caḥīm tamusına kopolar kıyāmet güninde, ammā ol
tamudan gāyib olmayalar. (106b-11)

cān: 1. Can, ruh.

Ḥaḵ Ta‘ālā cānumı girü gevdeme viribidi. (64b-10)

2. İnsanın kendi varlığı ,özü.

Ve anuñ қоқусından cānum rāḥat oldı. (64b-13)

3. Hayat, yaşam.

Yā Resūlullāh, bizüm cānumuz saña fidā olsun, ve dükelümüz senüñ-
içün fidā olalum. (66b-2)

c.a deger ol-: Önem taşımak.

...bu Türkī ‘Amme tefsīrin düzem-ki cān deger ola. (61b-10)

c. al-: Ölmesine sebep olmak.

Ve daḥı melekü'l-mevt heybetlü ve feriştehler-ile cānlarını almağa
gelicek ki cān acıgını göreler. (68a-10)

c. dart-: Can çekişmek.

"Ve'n-nāzi‘āti" oldur kim kāfirler cān dartmaḵ vaḳtinde kendüyi ğarḵ
olmış görür. (82b-1)

c. işmarla-: Ölmek, teslim-i ruh etmek, can vermek.

Eya Yaḥyā, ol ölçekleri urduḡınca ol iki oddan taḡuñ ululuḡı ve yalıñı
artar, didi. Böyle didi cān işmarladı, durdum, ḵatından gitdüm. (109a-10)

cān nez‘ine düş-: Canının derdine düşmek.

Bir gün bir konuşum üzerine girdüm, şormağa gördüm, cān nez'ine düşmiş dāyim eydür-ki; vay oddan iki tağ, vay oddan iki tağ, dir. (109a-5)

canavar (F): 1. Canlı varlık.

İkrime eytdi: Baña rivāyet irişdi-kim geyik ve kamu dürlü canavarlar kıyāmet güninde kaçan ādem oğlanlarını uzun uzak guşsa ve kaygular

2. Vahşi hayvan.

Bir taş eline aldı, atdı, eytdi: İy Çalabum, eger rāhibüñ dīni cāzū işinden yeg-ise ve senüñ dīnüñ sevgülü ise işbu canavarı öldürgil, halāyık geçsünler diyüp atdı. (124a-5)

cāzū (F): Sihirbaz, büyücü.

Mūsā du'ā kıldı, girü ol kurbağalar mecmū'ı Nīl'e döküldi. Çün bu belā bulardan gitdi, girü dönmediler, cāzūsın didiler. (84b-9)

cāzūluk: Cadılık, büyücülük.

Cāzūluğūñ şuña mı irdi kim gözsüzi gözlü kılırsın ve dürlü hastalığa şifā virürsin. (124b-9)

Cebrā'īl (A.i): Dört büyük melekten biri.

Hak Ta'alā emr itdi Cebrā'īl'e ki tiz in, uçmağdan bir ayğursağ kısrağ al. (87b-3)

cehennem (A): Cehennem, tamu.

Hadīşde gelür kim cehennem ehli şol-ķadar ağlayalar kim iriñleri deñiz gibi ola, eger anuñ içinde gemiler olsa yürileydi, anı içüreler. (73b-6)

cem^ʿ (A): (*gr.*) Çoğul.

Bir nice tefsīrlerde gördüm, kâfir didügi bu āyetde İblīs'dür. Anuñ-içün müfred lafz-ıla getürdi, cem^ʿ lafz-ıla getürmedi. (80b-2)

cemā^ʿat (A): Topluluk, grup.

Haķ Ta^ʿālā anları müslimānlar cemā^ʿatinden seçe, şüretlerin döndüre. (71a-7)

cemāl (A): Güzel yüz.

c.-i kemāl: Mükemmel, eksiksiz güzel yüz.

Muķarrebler anı şırf içerler bisāṭ-ı ķurb üzerinde oturup ķuds çemenler içinde ve bilişlik meclisinde hoşnūdluķ ķadehleri-y-le Haķ Ta^ʿālā^ʿnuñ cemāl-i kemāline ķarşu. (115b-1)

cemī^ʿ (A): Cümle, hep, bütün.

c.-i memleket: Bütün memleketler.

...Hayber'e ve Yemen'e ve Hicāz'a ve Mışr'a ve Şām'a ve ʿIrāķ'a ve Fārs'a ve deryāya ve deşte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çīn'e ve Hind'e ve Sind'e ve Türkistān'a ve cemī^ʿ-i memleket issi ve cinnü ve insü resūlı ķıldı. (68a-6)

c.-i eķālim: Memleketlerin hepsi.

Pes Medīne'yi ve H̄ayber'i ve H̄icāz'ı ve cemī'ci eḳālīmi ıřmarlaycaḳ ve Mışr'ı Őām-ıla Yemen-ile, ol vaḳt bileler, (68a-2)

c-i 'avārız: Kazalar, belaların tümü.

Üçüncü mu'āmele aña kendü nişanın virür, ya'nī nite virür kim bu benümdür, dükeli ḳulluḳdan ḳodum ve cemī'ci 'avārızdan ve tekālifden ḳodum diyü. (117a-4)

cenābet (A): Cünüplük.

Rivāyet ḳılındı 'Abdullāh'dan kim eytdi: "Yevme tübli's-serā'ir" didügi ya'nī namazını ve orucını ve cenābetden yunmaḳ-kim kişiden gelmiş ola, pes bu nesnelere āřikāre ola. (132b-9)

cevāb (A): Karşılık, cevap.

Baña haber virgil kim "řāhidin ve meşhüdin" nedür? Cevāb eytdi-kim; "řāhidin" didügi cum'a günü, ve "meşhüdin" didügi 'arefe günüdür. (122b-10)

c-i ḳasem: Yemin cevabı.

'Ulemā bu āyete cevāb-ı ḳasem dirler. "in küllü nefsin lemmā 'aleyhā ḳāfiżun". (131a-13)

c. eyt-: Cevaplamak, cevap vermek.

Pes ḳiṭāb ḳıla kim Tañruñuz kimdür? Pes cevāb eydeler kim raḳmānū'r-raḳīmüdür. (79b-11)

c. vir-: Yanıtlamak, cevap vermek, cevaplamak.

Rivāyet Enes bin Mālik'den; bu āyetüñ ma'nisinden şordılar, cevāb virdi-
kim; Hāḳ Ta'ālā perde gerdi, (112b-13)

cezā' (A): Karşılık (iyi veya kötü).

Āḥiret geçmiş 'amellerüñ cezāsın bulacaḳ yirdür, şevāb kazanacaḳ yir
degüldür. (64b-7)

c.sin bul-: Karşılığını almak.

Ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden şoñra ḳodı-y-sa ve her kim
bid'at-i ḥasene ve bid'at-i seyyi'eyi ḳodı-y-sa cezāsın bula. (104b-10)

c.sin gör-: Karşılığını almak.

Ya'nī ol gün içinde kişi nite-kim ḥayırdan ve şerden işledi-y-se öñine
getüreler ve anuñ cezāsın göre. (91a-1)

ciger: Ciğer.

Ben eytdüm: İy gözüm nūrı ve göñlüm yemişi, ciger küşem, niçün atañ
selāmın almazsın? (64b-5)

cihān (F): Alem, dünya.

Çün Fir'avn'uñ çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuğı, Hāḳ Ta'ālā emr
eyledi deñize, ḳavuşdı, bir tıraḳa ḳopdı, 'ālem ğırīv doldı, cihāna velvele
düşdi. (88a-10)

cinnī (A): Cinler, cin varlığından olanlar.

Deñizler şoğıla, dağı yerinden çıka, ol vağt cinnīler ādemlere eydeler:
Varalum eđrāf-ı ʿālemi gezelüm. (99b-1)

cinnü (A): Cin, gözle görülmeyen yaratık.

... ve Türkistān'a ve cemīʿ-i memleket issi ve cinnü ve insü resüli kıldı.
(68a-6)

cins (A): Tür, çeşit.

"El-Kāfir"dağı elif-lām, istiđrāk-ı cins içündür, muʿarref bi'l-lām olıcak
mecnūʿ-ı kāfirler murād olur, dükeli kāfirler dimek olur. (80b-9)

cūd (A): Cömertlik, elaçıklıđı.

...şol ʿAtā ve Cūd ve Semāhat deñizlerin ki gördüñ, bismi'llāhi'r-
rahmāni'r-rahīm diyenlerüñdür. (62b-13)

cumʿa (A): Cuma günü.

Her kim bu sūre'yi ođur-ısa Hađ Taʿālā aña dünyāda nice cumʿa gün ve
nice ʿarefe gün var-ısa anlaruñ sağısınca ol kula müzd vire. (120a-4)

cumhūr (A): Topluluk, heyet, sınıf.

c.-ı müfessirler: Müfessirler topluluğu.

Cumhūr-ı müfessirler kavli budur kim; "tađakan ʿan tađakin" didüđi
yaʿnī yā Muğammed, kıyāmetde ĥālden ĥāle ve işden işe şataşasız didüği
olur. (119a-4)

c.-ı ʿulemā: Alimler topluluğu.

‘Ulemā ortasında ol sâ‘at "muhtelifun fiyhi" dūr. Cumhūr-ı ‘ulemā dimişlerdür kim ol sâ‘at haṭīb minbere çıķduđı sâ‘atdür. (121a-8)

cübbe (A): Cübbe.

Ve anlar kim kaṭrāndan cübbeler geyeler, tekebbürlük idenler ve nāzlayanlar olalar ve bir nice rivāyetde sağucı ‘avratlardur. (71b-9)

cühüd (F): Yahudi.

Dükeli adlara islām adından gökçek ad yoķdur, Şükr ol pādiŐāha-kim kāfir veyā cühüd veyā tersā veyā mecüsī adın virmedi. (120b-3)

cümle (A): Bütün, hep.

İbn-i ‘Abbās eytdi: Rūh cümle feriştehlerdür, büyük gevdelerdür. (75b-13)

cüz’i (A): Kısım, parça.

Bir niceler eydür: Ya‘nī dün haķķı-çün kim irte yarmağa bir azacuk cüz’i kalmış ola. (101b-8)

2. Az, pek az, az miktarda.

Zīrā ihtiyār-ı küllī Allāh’uñdur ammā ķuluñ ihtiyār-ı cüz’isi vardur ammā fā‘il-i muhtār Allāhu Ta‘ālā’dur. (103b-9)

Ç

çağır-, çağur-: Çağırmak, seslenmek.

Bu aralılda bir gözsüz içertü girdi ve çağırup eytdi: Yâ Resûlullâh, Hâk Ta'âlâ saña öğretdügi 'ilmden ya'nî Kur'an'dan baña dağı öğretgil ve beni okutğıl didi. (92a-11)

2. Bağırmaq.

Eger birisi birisine söz söylemek dilese ağızını kulağına ururđı, üni varınca çağırur-idi, andan işidürdi. (84b-4)

çağur-: bkz. çağır-

çal-: Üflemek.

Ve bir niceler eydür: Dağı şol vaqt inanalar kim İsrâfîl şür çala. (67b-5)

çalab: Tanrı, Allâh.

İy Çalabum, eger rāhibüñ dīni cāzū işinden yeg-ise ve senüñ dīnün sevgülü ise işbu canavarı öldürgil. (124a-4)

çalğan-: Çalkalanmaq, sallanmaq.

Nāgāh gemi çalğandı, bunları deñize dökdi. Hâk Ta'âlâ ol oğlanı kurtardı. (125a-13)

çalı: Çalı; odunsu, dikenli bitki.

Bir kaba çaluyı bir taracuğ delükden çekseler ne zağmet ile çıkarırsa kâfirler cānı dağı eyle zağmet-ile çıkar. (82a-9)

çanak: Kap, tabak.

Ol feriştelereñ yedisi mü'minüñ bir gözini şaqlar dükeli âfetlerden. Nitekim bir çanak baldan sinegi korurlar, mü'mini dağı şeytândan şöyle korurlar. (131b-10)

çäre (F): Çare, kurtulma yolu, bir işi düzeltme yolu.

Nice gün katlandılar, gördiler kim çäre yok, girü feryâd idüp amân dilediler. (85a-2)

ç. bul-: Kurtuluş yolu bulmak.

Hâliyâ bu kişiyi getürdiler, yazuğın dardılar, günâhı ağır geldi, şol-kadar buñaldı-kim dise olmaz, dört yaña bakar, meded ister, kimseden çäre bulımaz. (122a-7)

çâresüz: Çaresiz.

Çâresüz maqsüd şöyledür kim ya'nî kâfirler kuru direkden söz geldüğünü göricek... (66b-6)

ç. kal-: Çözüm yolu, çıkar yolu bulamamak.

Gice ve gündüz rāhatlıkları kalmadı, 'âciz kaldılar, gördiler çâresüz kaldılar, feryâd idüp amân dilediler. (84b-7)

çatıldı: Çatırtı.

Resül Hâzreti 'Arafât Tağı üzerine çıkdı, hemân-dem gördi kim Cebrâ'îl gürüldü çatıldı-y-ıla gelür, heybeti-y-le şöyle kim maşrıq-ıla mağrib arasını taldurmuş; başı gökde, iki ayağı yirde. (102a-13)

çavuş: Çavuş.

Çün Fir'avn gördi, çavuşlar bir bir leşkeri sürdi, tuşlu tuşından deñize girdiler, taşra bir atlu kalmadı, dükeli girdiler. (87b-13)

çayır: Ot, çimen.

Ya'nî çıkardı yirden şuyı ve dahı otlağı, ya'nî çayırı ve çimeni. (90b-7)

çek-: 1. Bir şeyi kendine veya başka yöne doğru getirmek, yürütmek.

Bir kaba çaluyı bir taracuğ delükden çekseler ne zaħmet ile çıkarsa kâfirler cānı dahı eyle zaħmet-ile çıkar. (82a-9)

2. Germek.

...aña maħşer dirler, bu yiri Hağ Ta'ālā feriştehlere buyura, dört yanından çekeler, büyüdeler. (77b-13)

3. Bir şeyi bulunduğu yerden ya da diğerk şeyler arasından çıkarmak.

Bir niceler eydür: "Ve'n-nāzi'āti" didügi ol feriştelerdür kim ādem oğlanlarınıñ cānların kabz eyleyler, gevdelerinden çekerler. (81b-8)

4. Yürütmek, gitmek.

İbn-i 'Abbās kavli budur ki; yiri gökden öñ yaratdı bir pāre ammā döşemedi, andan-şoñra döşedi ve yapdı şol adım çeker gibi. (90b-2)

‘azāb ç. (116a-13)

zaħmet ç. (82a-9)

çekici: Çeken, alan, koparan.

Bu vāv, vāv-ı asemdür. Ya'nī Hā Ta'ālā and ier kim eydür ki; ekiciler haı-ün kim ar eyleyü ekerler. (81b-5)

ekil-: 1. Bir Şey bir yöne doğru gitmek, yürütölmek.

'Abdullāh bin 'Ömer eytdi: açan kıyāmet günü olsa yir ekile Şol adım ekilür gibi. (77b-10)

2. Bir Şey bulunduğu yerden ayrılmak.

Cānlar ekilür, andan ar olur, andan amuya barağılır. (82a-11)

3. Ortadan kaybolmak, görünmemek.

"Ve'n-nāzi'āti" didügi yılduzlar kim doğmak vatinde gök kırañından ekilüp ıkar, andan ulınur. (82b-3)

ekmeklik: (*gr.*) ekimli.

"aran" ya'nī ekmeklik maşdardur. Ya'nī mef'öl-i Őānī dağı dirler. (81b-6)

ekürge: ekirge.

Hā Ta'ālā ekürge viribidi Şol-adar geldi-kim bir gevde göründi, bunlar ki... (83b-14)

emen, imen: imen.

Muarrebler anı Şırf ierler bisā-ı urb üzerinde oturup uds emenler iinde ve bilişlik meclisinde hoŐnödlük adehleri-y-le Hā Ta'ālā'nun cemāl-i kemāline arŐu. (115a-13)

çengallu: bkz. çengāllu.

çengāllu, çengallu (Fçengāl) : 1. Pençeli, pençesi olan.

Kıyāmet güninde süsülen süsenden haqqın ala ve burunlu ve çengallu kuşlardan çengālsuz kuşlar haqqın ala. (79b-8)

2. Ucu çengel biçiminde olan.

Muķātil eydür: "Ve'n-nāzi'āti" didügi melekü'l-mevtdür ve anuñ yārānlarıdur kim anuñ-la bile ölürler, kāfirler cānın dartaılar şöyle kim birçoķ çengāllu demür şiş bir çuval yaş yuñ içinden çekerler gibi. (82a-3)

çengālsuz: Pençesiz, pençesi olmayan.

Kıyāmet güninde süsülen süsenden haqqın ala ve burunlu ve çengallu kuşlardan çengālsuz kuşlar haqqın ala. (79b-9)

çeri: Asker, ordu.

Bir rivāyetde üç gün üç gice gıtdiler, andan Fir'avn'a haber oldu, çerisi-y-le arılarına düşdi, düşenbih gün kuşluk vaķtinde yitdiler Kızüm Deñizi kıyında. (86b-3)

çevre: Etraf.

Resül Hāzreti kapudan içeri girdi, gördi ol kubbenüñ çevresine nürdan yazılmış ki bismi'l-lāhi'r-raħmāni'r-raħīm. (81a-10)

çevür-: Bir şeyin yönünü değiştirmek.

yüzini ç. (92b-1)

çeyne-: Dişler arasında ezmek, çiğnemek.

Bunların bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi baş aşağı ayağı yukarı ve yüzi üzerine şürinü şürinü yürüye, ve bir nicesi gözsüz ve bir nicesi kulaksuz ve dilsüz ve bir nicesinin dili gögsi üzerine şarkmış ola, dilini çeyneye. (71a-11)

çık-: 1. İçeriden dışarıya varmak.

Pes Resül Hâzreti rahmân didügi sâ'at bir ak kuş Resül'ün ağzından çıktı. (62a-12)

2. Bir şeyin yukarısına doğru gitmek.

Aldılar oğlanı, ol tağa çıktılar ve eytdiler: Dînüñden dön, dönmedi. (125a-4)

3. Yayılmak, duyulmak.

Ƙocaldum, ünüm çıkmaz oldu, hem şahâbeler çoğaldılar, ünüm işitsünler, didi. (66a-4)

4. Yükselmek.

Ol vaqt-kim Hâzret-i Risâlet mi'râca çıktı...(61b-13)

5. Oluşmak, meydana gelmek.

Ḥaḡ Ta‘ālā ol āfeti bunlardan giderdi, götürdi şöyle kim bir qatı yıl
çıkdı, dükelin Nīl Deñizi'ne dökdi. Çün-kim kırtuldılar, inanmadılar,
īmāna gelmediler, Mūsā'yı aldadılar, tanışıp eytdiler: (84a-5)

6. Bulunduğu yerden ayrılmak.

Çün gice olıcağ kim dükeli ‘ālem ārām olalar, ya‘nī ilk uyquda sen benī
İsrā’īl'i al, Mısr'dan çık git. (86a-11)

7. Bitmek, büyümek, çıkmak.

Andan-şoñra biz yeri yarduğ yarmaqlıg-ıla kim ya‘nī otlar yiri yarup
çıkarlar. (95b-2)

8. Büyük abdest bozmak.

Mücāhid eytdi: Ya‘nī ādem oğlanları baqsun kendü ta‘āmına kim
yemekde nicedür ve çıqmağda nicedür, ‘ibret ala. (95a-1)

9. Yola çıkmak, gitmek.

Pes ol kıızı alup şahrāya çıkar-ıdı, ilerüden bir yazıda bir kıyu kızar-ıdı.
(100a-9)

10. Zuhur etmek, belirlemek.

Andan kıdretten iki el çıkar, ol mü'min cānınuñ nüzülin ve kerāmetin
yazarlar, andan anı ‘illiyīne iledürler, ol bitiyi anda kırlar. (110b-13)

11. Bir yere ulaşmak, varmak.

Uçmağ-ıla tamu arasında dereceler ve köşkler vardır, kaçan mü'minler dilese-kim göreler kâfirler nice 'azâb çekerler, ol derecelerüñ bir nicesine çıkup cehenneme bakarlar, bunlaruñ hallerini göreler. (116b-2)

12. Kalkmak, doğrulmak.

Rivâyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-şadar kurbaga üşer-idi, başar-idi kim altından çıkamaz-idi tâ hattâ kişi ölürdi-idi. (84b-5)

çıkâr-: 1. Çıkarmak, bitirmek.

Ya'nî tâ ki çıkâruruz biz ol yağmur sebebi-y-le dâneleri ve otları. (70b-6)

2. Çekip almak.

"Ve'n-nâşitâti" didügi ferîştehler cānını bağlayup derisinden ve dırnaqlarından ve etden ve siñirlerden çekerler tâ ki kayğu ve düşvârlık birle çıkârurlar. (82b-13)

3. İçeriden dışarıya taşımak.

Uçmağdan bir altun kürsi çıkargıl kim gevher-ile ve yâküt mercân-ile bezenmiş ola. (89a-9)

çıkmaqlık: Çıkma durumunda olma.

Ve bir niceler eydürler kim ol mü'minler cānidur kim ölüm vaqtinde çıkmaqlığa soyınurlar. (82b-10)

çırak (F.>çerâğ): Işık, kandil.

Ve dahı kılduk biz güneşi aydıñlı ve nürlü ve ıssı ve yandırıcı çırak kılduk. (70a-9)

çift (F): Çift, ikişerli.

Ya'nî dahı yaratdum sizi çift çift erkeklü dişülü. (69b-11)

ç. ol-: Eşleşmek, birbirinden ayrı iki şey bütünleşmek.

'İkrime eytdi: "ve izā'n-nufūsu züvvicet" ; ya'nî cānlar girü gevedelü gevdesine girüp çift olsalar. (99b-13)

çimen (F.): bkz. çemen.

Çin (F): Çin.

...Hayber'e ve Yemen'e ve Hicāz'a ve Mısr'a ve Şām'a ve 'Irāk'a ve Fārs'a ve deryāya ve deşte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çin'e ve Hind'e ve Sind'e ve Türkistān'a ve cemī'-i memleket issi ve cinnü ve insü resülü kıldı. (68a-5)

çirkīn (F): Güzel olmayan, çirkin.

Ve anlar çirkīn yiylü kōpalar, zekātın ve 'ōşrin virmeyenler ve lezzetler ve arzūlar sürenlerdür. (71b-8).

çoğacı: Güneşe karşı olan, güneşi eksik olmayan yer.

Tañrı Resūli'nden gördüm Şakīf kavminüñ çoğacı yirinde burya söykenüp dürür-idi, pes "ve's-semā'i ve't-ṭārīki" süresini oğudı, tamām ol vaqt ben ol süre'yi ezberledüm idi. (130a-5)

çoğal-: Çoğalmak, sayıca artmak.

Ƙocaldum, ünüm çıkmaz oldu, hem Őahābeler çoğaldılar, ünüm işitsünler, didi. (66a-4)

Çok: Sayı, nicelik, derece bakımından büyük ve aşırı olan, az karşıtı.

Anbarlarımız tolu tolu durur, zaĥirelerimiz çok, iki üç yıl yiter, dutmazuz didiler ve eytdiler: (84a-8)

Çopur: Yün temizlendikten sonra geriye kalan kısım.

Ƙaçan ‘Arab’ dan birinüñ kıızı doğsa aña yün den veyā çopurdan bir cübbe veyā bir ‘abā eyler-idi ve geydürürdi. (100a-3)

ökeklik: öküntü, bataklık.

Mūsā girün didi, benī İsrā’ıl eytdiler: Nice girelüm, ökeklikdür. (87a-10)

öker-: ökertmek, oturtmak, yerleştirmek.

Andan tağları yaratdı, yir üzerine çökerdi tā kim yir arār duta, ĥalāyıka menfa‘at dege. (69b-10)

Çukur: Mezar.

İbn-i ‘Abbās eydür: İlerü cāhiliyyet zamānında, kaçan ‘avrat yüklü olsa toğurmak vaĥti olıcağ bir çukur azardı. (100b-1)

uval: uval.

"Ve'n-nāzi'āti" didügi melekü'l-mevtdür ve anuñ yārānlarıdur kim anuñ-
la bile ölürler, kāfirler cānın dartaılar şöyle kim birçoğ çengāllu demür
şış bir çuval yaş yuñ içinden çekerler gibi. (82a-4)

çün (F): 1. -dığı zaman, -dığı için.

Hak Ta'ālā bir ıssı yıl viribidi, ol bitleri küllī yakdı. Çün kırtuldılar, girü
inanmadılar, cāzūsın didiler. (84a-12)

2. için.

Ya'nī dahı yüzciler haqqı-çün kim yüzerler. (83a-2)

çün-ki, çün-kim: ...ınca, ...dığı zaman, ...dığında (zaman ifade eder)

Çün-ki bāliğ olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç ve hac farz eyledi
(120b-6)

çün-kim: bkz. **çün-ki.**

D

da, de : Daha önce geçmiş bir cümle veya eş görevli öge ile sonraki arasında -den
başka anlamıyla ilişki kuran bir söz.

... Ve size de anca nesnelere bağışlayam ki siz de benden hoşnüd olasız.
(64a-12)

dahı: 1. de, da bağlacı.

Eydür kim; yā Cebrā'īl, ben fülān kulumı sevdüm, anı yedi kat gök
feriştelerine eyt kim ol kulumı anlar dahı sevsünler. (69a-12)

2. Ayrıca, bundan başka.

Bular gürdan kıpmaqlıkda dartışurlar ve dağı Kıur'ān hağ mıdur yā degül midür diyü dartışurlar. (64a-9)

3. Bile

... tā řuña değin-kim yaz günlerinde kim uvacuğ üvezcükler bir yirde kıarçaşurken nāgāh birinün kıanadı birine doğunmış olsa anuñ dağı hađkıñ alıvire. (78a-9)

4. Hatta.

Ya'nı ol gün-kim rüh ve dağı ferışteher şaf duralar. (75b-8)

5. Ve.

Ya'nı yalavaç yılduzlar hağkı-çün dağı şubh hağkı-çün işbu Kıur'ān bir kerım yalavaç indürdüğüdür ve ol ilçi Cebrā'il'dür. (101b-10)

6. Daha.

Bir "hukub" dağı gele, ol da dükenicek bir hukub dağı gele; pes "ahkıb"uñ sağışı ucı yoğdur. (73a-7)

đalālet (A): Doğru yoldan sapma.

...ve bizi şağladı küfr ü đalālet yolın[đan] 'ināyet birle. (61b-3)

dam-: bkz. şam-

dāne (F): Tāne, tohum.

Ya'nı tā ki çıkaruruz biz ol yağmur sebebi-y-le dāneleri ve otları. (70b-7)

dār (F): İdam mahkumlarını asmak için kurulan direk.

d.a aş-: İdam etmek.

Oğlan eytdi: Dükeli halkuñ bir yazıya dirgil ve beni dāra aşgıl, ve benüm terkeşümden bir oğ algıl, yayuña gezlegil ve eytgil... (125b-5)

dart-: bkz. **şart-**

dartıl-: Sıyrılmak, çekilmek, çıkmak.

Ya'ñi kaçan gökler yerinden dartılsa ve kopsa ve andan dürülse. (101a-2)

dartış-: Tartışmak, münakşa etmek.

Ne nesneden şorışurlar ve dartışurlar işbu müşrikler? (64a-5)

daşı-: Taşımak.

"Tesnīm" didügi bir bıñardur, havāda ağar, uçmak ehlinüñ kablalarına dökilür, kaçan kablardı dolsa şu durur, şöyle-kim; bir katre yire dammaz. Pes bunlara şu getürmek ve bir yirden bir yire şu daşımak muhtāc olmaz. (115a-10)

da'vā: bkz. **da'vī.**

da'vī, da'vā (A): İddia.

d. it-: İddia etmek.

Mecmū'ı geleler, Hāđ Hāzretinde hāđlu hāđkım isteyeler, yağasına yapışalar, da'vā ideler. (79a-10)

d. kıl-: İddia etmek.

Bir niceler eytdiler: Fir'avn iki kez Tañrılık da'vîsin kıldı, evvel eytdi:
(89b-11)

da'vet (A): Çağrı, çağırma.

d. it-: Çağırmaq.

Resül bunlara kelecı eydivirürdi, Hıağ Ta'älâ'ya da'vet iderdi, İslâm'a
geleler diyü umar-ıdı. (92a-10)

dayağ: Dayanılacak şey, sopa.

Hâmân'ı gördiler kim gözsüz olmış bir dayağ elinde ve bir tağarcuğ
omuzında dilenür. (88b-9)

dāye (F): Dadı.

İkinci mu'āmele dāyeler-ile bisledür ve dürlü dürlü ta'āmlar-ıla ve
ğidālar-ıla bisledür ve dürlü dürlü tonlar-ıla bezer. (120a-9)

dāyim (Af): Her zaman, devamlı.

Hıağ Ta'älâ evvel bir kalkan gibi yiri desdegirmi yaratdı, dāyim hareket
iderdi. (69b-9)

dāyire (A): Daire, çember.

Pes Hıağ Ta'älâ 'āriflere heybeti-y-le nazar kıldı tā ki bu dāyireden ilerü
gitmeyeler. (104a-10)

de: bkz. **da**

de-: bkz. **dimek.**

debūr (A): Batı rüzgarları, batı yönünden esen yel.

Andan Hāḡ Ta‘ālā da bu debūr yelini viribiye, esdüre, deñizler mecmū‘ı od olalar. (99a-3)

dede: Dede, büyük baba.

Bir gün Resūl Hāzreti kendü dedesine eytdi: Neñ doğdı? Eytdi: Nem doğa ya oğul veyā kızdur. (106a-4)

def‘ (A): Savma, bertaraf etme.

d. eyle-: Savmak, bertaraf etmek.

Pes Mūsā du‘ā kıldı, Hāḡ Ta‘ālā ol belāyı bulardan def‘ eyledi, girü şāfī şu oldı. (86a-8)

d. it-: Savmak, bertaraf etmek.

Ve ol-ki ileyinde durur, öñinde gelen belāyı def‘ ide ve ol ki ardında durur ardından gelen belāyı def‘ ide. (107b-11)

defn (A): Gömme.

d. it-: Gömmek.

Ferrā eytdi: "fe-aḡbarahu"; ya‘nī mü‘min sarāy issi-y-ken gūr issi kıldı kim defn iderler. (94b-5)

deg-: 1. Ulaşmak, erişmek. (yaşa) girmek.

Çaçan altı yaşına degse ‘avratına eydür-idi: İşbu kıızı çonaḡıl ve bezegil kim hışımlarına iletürin. (100a-8)

2. Denk olmak.

Her kimüñ-kim endişesi veyā himmeti arnına giren ola, ya'nī dāyım gice ve gündüz rız kazanup yimekte ola, anuñ adri ve kıymeti şol arnından ıan nesneye degir. (95a-7)

menfa'at d. (69b-10)

degin: Kadar.

Varuñ ol raım diyen ullarum-iün umada tā kıyāmete degin köşkler ve sarāylar yapuñ. (62b-8)

degme: Her bir, herhangi bir, rastgele.

Mücāhid eydür: "Aāb" didügi kır üç zamāndur, ol kır üçüñ degme birisi yetmiş gündür, degme bir günü yedi yüz yıldur, degme bir yılı üç yüz altmış gündür, bir günü dünyā yılları-y-la biñ yılcadur. (73a-2)

degül: 1. Değil.

ur'ān a mıdur yā degül midür diyü dartışurlar. (64a-10)

2. ekimli fiillerden sonra gelerek manayı olumsuz yapar.

...hbir müfessir bōyle itmiş degüldür. (63a-9)

degür-: Duyurmak, bildirmek, ulaştırmak.

Yā Muammed müslimān eylemek ya eylememek senüñ elüñde degüldür ammā senüñ üzerüñe oldur kim bizüm aberümüzi bu alāyıa degüresin. (93a-9)

dek: Kadar.

... ve bir niceler dizine degin ve bir niceler göbeline dek ve bir niceler göğsine degin derlerine ğark olalar ve bir niceler dudağına degin ğark olalar. (96b-5)

delīl (A): Delil, kanıt.

Çün Hāḳ Ta‘ālā bir kavmi kendü hıṣmı-y-la kendü dīzārını göstermekden yığdı-y-sa, delīldür kim bir kavme kendü hoşnūdlığı birle dīzārını göstere. (113a-6)

delim: Çok, birçok.

Pes kāfirler cehenneme giricek, anuñ içinde delim yıllar ve zamānlar egleneler "ahḳāb" kadar. (72a-9)

delin-: Bir şeyde delik oluşmak.

Rivāyet kılındı: Bekir bin ‘Abdullāh eydür: Kaçan bir kul bir günāh işlese anuñ göñlinde bir iğne yurdusınca delük delinür. (112b-3)

delü: Deli, aklını yitirmiş, mecnun.

İRte ḥaḳḳı-çün kim sizüñ peygāberüñüz Muḥammed Muṣṭafā delü degüldür. (102a-3)

delük: Delik; dar, küçük açıklık.

Bir kaba çaluyı bir taracuḳ delükden çekseler ne zaḥmet ile çıkarırsa kāfirler cānı daḥı eyle zaḥmet-ile çıkar. (82a-9)

d.delük i: Delmek, yüzeyinde küçük açıklıklar oluşturmak.

‘Aṭā eytdi: "Şāḫīb" didügi ol yılduzdur kim anuñ-ıla şeyṭāna atarlar, pes doḫunup şeyṭānı delük delük ider. (131a-9)

d. delük ol-: Delinmek; yüzeyinde küçük açıklıklar bulunmak.

Pes Ḥaḫ Ta‘ālā emr eyledi. Ol taḡlar gibi yığılan şular delük delük olup pencereler gibi müşebbek oldı tā ki birbirin görürlerdi. (87b-1)

demür: Demir.

Muḫātil eydür: "Ve'n-nāzi‘āti" didügi melekü'l-mevtdür ve anuñ yārānlarıdur kim anuñ-la bile ölürler, kāfirler cānın dartaḫlar şöyle kim birçok çengāllu demür şiş bir çuval yaş yün içinden çekerler gibi. (82a-3)

deñiz: Bir su kütlesinin belirli bir parçası.

Ḥaḫ Ta‘ālā ayı ve güneşi ve yılduzları deñize bıraḡa. (99a-3)

dep-: Tepmek; tekmelemek, tekme atmak.

Cebrā’ıl geldi, ol kııraḡı deñize depdi, Fir‘avn ayḡırını yiñemedi, ardınca girdi. (87b-12)

depe: Kafa, baş.

Dīnūñden döngil yoḡsa seni bıçqu-y-ıla iki pāre kılırın, didi. Rāhib dönmedi. Pes rāhibi depesinden bıçqu-y-la iki pāre kıldılar. (125a-1)

depele-: Öldürmek.

Bir niceler rivāyetde eydür: Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını depeler-idi, itine yedürür-idi. (100b-4)

depren-: Hareket etmek, sarsılmak.

... ve yılduzlar yir üzerine dökile ve taşlar yir üzerine düşeler ve katı depreneler ve yir şarşıla ve havāya uça, (99a-10)

der: Ter.

Tañrı didi-ki kıyāmetde halāyıklar başı açuk, yalın ayak ve yalıncağ, şöyle ʿuryān kopalar ve derlerine garğ olalar (96b-5)

der-: bkz. **dir-**

dere: Vadi.

"Ġassāk" tamu içinde bir deredür, ol derede üç yüz otuz ev vardır, degme bir evde dört bucağı vardır, degme bir bucağda bir yılan vardır, her bir yılan bir beserek deveden büyükdür. (73b-8)

derece (A): Basamak, rütbe, aşama.

Uçmağ-ıla tamu arasında dereceler ve köşkler vardır, kaçan mü'minler dilese-kim göreler kâfirler nice ʿazāb çekerler, ol derecelerüñ bir nicesine çıkup cehenneme bakarlar, bunlaruñ hallerini göreler. (116b-2)

dergāh (F): Tekke, dīnî yer, mekan.

Yaʿnî ol kavm-kim ölçmekde ve dartmakda eksük virürler, yaķın ve hakīkat bilürler kim gūrlarından kopup kıyāmet güninde ve ʿaraşāt yazısında ʿālemleri besleyen Tañrı dergāhında durasılardur. (109b-9)

derhāl (F): Çabucak.

Haḡ Ta‘ālā luḡfından yil virdi, ol şoḡaḡlara esdi, derhāl ḡurutdı, yaruḡ yaruḡ oldu. (87a-11)

deri: Deri.

Bir büyük ḡaba çaluyı bir yūñlü ḡoyunuñ yūñine dolasa daḡı çekse ol miskīnce ḡoyunuñ tüsi hep ol çaluda ḡalur, belki derisi-y-le ve eti-y-le bile yüzilür. (82a-7)

deril-, diril-: Toplanmak.

Bir kişi şalavāt getürmege kāhil imiş, bir gice düşinde görür kim ḡıyāmet ḡopmuş, dükeli ḡalāyıḡ bir yerde derilmişler, Haḡ Ta‘ālā bunlardan şoru hisāb alur. (122a-4)

derle-: Terlemek.

Allāh'dan ḡorḡıl, ölçmekde ve dartmaḡda ḡaḡların virgil kim ḡaḡkın eksük virenler yarın Allāh ḡorḡusından derleyeler, ḡulaḡlarına deḡin derlerine ḡarḡ olalar. (109b-4)

dervīş (F): Fakir, yoksul.

Fir‘avn yetmiş biñ ḡonuk evin yapmış-ıdı, nice miskīnler ve dervīşler ve ḡayrīler anda yerler içerler-idi. Pes Haḡ Tā‘ālā maḡām-ı kerīm didi. (89a-3)

deryā (F): Deniz.

...Hayber'e ve Yemen'e ve Hicāz'a ve MıŖr'a ve Ŗām'a ve 'Irāk'a ve Fārs'a ve Deryā'ya ve DeŖt'e ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çīn'e ve Hind'e ve Sind'e ve Tūrkistān'a ve cemī'-i memleket issi ve cinnū ve insū resūlī kıldı. (68a-5)

desdegirmi: Yusuvarlak.

Hak Ta'ālā evvel bir kalkan gibi yiri desdegirmi yaratdı, dāyim hareket iderdi. (69b-9)

dest-ḥaṭṭ (F): El yazısı.

Ol arada Fir'avn yazduğı bitiyi gösterdi, gördi-kim kendünüñ dest-ḥaṭṭıdır, ne olıcağın bildi. (88a-7)

destī (F): Testi.

Degme bir yılanuñ başında bir destī ağı vardır. (73b-10)

destūr (F): İzin, müsāde.

d. vir-: İzin vermek, müsāde etmek.

Ya'nī Hak Ta'ālā kime destūr virürse ol söyleye, ve anuñ söylediği şavāb ola. (77a-6)

deŖt (F): DeŖt-i Kıpçak. (?)

...Hayber'e ve Yemen'e ve Hicāz'a ve MıŖr'a ve Ŗām'a ve 'Irāk'a ve Fārs'a ve Deryā'ya ve DeŖt'e ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çīn'e ve Hind'e ve Sind'e ve Tūrkistān'a ve cemī'-i memleket issi ve cinnū ve insū resūlī kıldı. (68a-5)

devā (A): Çare.

d. kııl-: Çare bulmak.

Pes ol oğlan meşhūr oldu, şol hadde irdi-kim gözsüzüñ gözün açar-ıdı ve dükeli hastalığa devā kıılur-ıdı. (124a-11)

deve: Deve.

Ya'nī kaçan ervāne develer karnından on aylık yüklü-y-ken yağa şalınsa ve issinüñ anuñ kayusu kalmasa. (98b-3)

devlet (A): Mevki.

Pes ol mü'minlere ol ni'metler ve ulu devletler hāşıldur. (127b-11)

dıķ-: Tıkmak, sıkıştırarak koymak.

Andan ol kāfirüñ cānını alup "siccīn"e iledürler, düre büke andan ol cānı ol ağacuñ içine dıķalar. (110b-11)

dırnaķ: Tırnak.

"Ve'n-nāşitāti" didügi ferişteher cānını bağlayup derisinden ve dırnaķlarından ve etden ve siñirlerden çekerler tā ki kaygu ve düşvārlik birle çıkarurlar. (82b-12)

dırnaķ: bkz. **dırnaķ.**

di-, de-: Demek, söylemek.

Muhammed'i biz yavlaķ bilürüz, eger bellü bu Kur'an Hāķ ıduğını bilseydük aña uyar-ıduķ didiler. (130a-11)

2. Ad vermek, bir şeyi adlandırmak.

"Ĥamīm" ol Şuya dirler ki anuñ ıssılığı ġāyetde irmiş ola. (74a-2)

3. Anlatmak.

Pes ol cāzū ođlanı ġiç gelürsin diyü döđer idi, eve gelse ġiç geldüñ diyü bek döđer idi, pes ođlan bu aĥvāli rāhibe didi. (123b-10)

dik-: Bitkiler dikerek bahçę oluşturmak.

Her biriñüz köşkler yapuñ ve bāđlar ve bāđçeler diküñ diye. (62a-10)

dil: 1. Lisan, dil.

‘Arablar dilinde ma‘rūf ve meŐhūr oldur kim; "terā'ib" göđüs süñügleridir ki ‘avratdan sızup ođlan Őuyı andan gelür. (132a-9)

2. Ağız boŐluđundan yer alan, konuŐmaya yarayan organ.

Ve anlar kim dillerin çeyneyeler ‘ālimler ve kıŐŐa-ĥonlardur kim ĥalkā eydür ve kendüler dutmaz. (71b-5)

3. Konuşma.

Ol direk zārī zārī iñledi. Őunuñ gibi iñledi kim dükeli Őahābeler işitdiler, aralarında ġirīv ĥopdı. Ve dile geldi, faŐīĥ dil-ile söyledi. (66a-7)

4. Kilidin içindeki dilcik.

Eydi: İlāĥī bu ĥubbenüñ kilidüñ dili ĥanı? (81a-5)

5. Birçok aletin uzun, yassı, hareketli bölümleri.

Rivāyet kıldı Müberrid'den kim eytdi: Hācetüñüzi şulardan dilemeñ kim mürvetleri ölçekler başında ve terāzular dilindedür. (109b-2)

d.inde dut-: Sürekli tekrarlamak.

... her kişi-kim bu dört kelime³yi vazīfe idinüp dāyim dilinde dutsa, her gün ol kişi üzerine Hāķ Ta‘ālā dört ferişte viribiye; (107b-5)

d.e gel-: Evvelce söylemezken söylemeye başlamak.

Ol direk zārī zārī inledi. Şunuñ gibi inledi kim dükeli şahābeler iştdiler, aralarında girīv kopdı. Ve dile geldi, faşīh dil-ile söyledi. (66a-7)

d. vir-: Konuşma kudreti vermek.

...tā bileler kim kıru ağaca dil viren Allāh, eger ölmüşlere dirlik bağışlarsa hīç ‘acayib ğarāyib olmaya. (66b-7)

dile-: 1. Birinden bir şeyin yapılmasını istemek, rica etmek.

Nite-kim hadīş gelüpdür kim tamu ehli tamuda şu dileseler, Hāķ Ta‘ālā zebānīlere buyura kim bulara "hamīm" içürüñ. (74a-4)

2. Arzu etmek, çok istemek.

Yā Cebrā‘īl, dilerem-kim seni şol gökler içinde olduğuñ şüretinde görem. (102a-7)

3. Kendi düşünce, görüş ve isteğini yapmak.

Ne dilerse işlemege kâdirdür, gâh öldürür ve gâh dirildür, gâh ‘azîz kıılır,
gâh zelîl kıılır kimini, ‘adû kıılır kimini, halîl irâdetine kimse mâni‘
degüldür. (128a-11)

amân d. (84b-7)

‘ariyet d. (85b-7)

dilek: Rica, istek, temenni, murat.

Ya‘nî iş sizûñ elüñüzde degüldür ve sizûñ elüñüzde dilek yokdur;
meger Tañrı Ta‘âlâ dileye, andan sizûñ dilegüñüz yerine gele. (103a-13)

dilen-: Sadaka istemek.

Hâmân'ı gördiler kim gözsüz olmuş bir dayak elinde ve bir tağarcuk
omuzında dilenür. (88b-9)

dilsüz: Dili olmayan, dili kopmuş.

... ve bir nicesi gözsüz ve bir nicesi kulaksuz ve dilsüz ve bir nicesinüñ
dili gögsi üzerine şarkmış ola, dilini çiyneye. (71a-10)

dilsüz k. : Dili kopuk hale gelmek.

Ve anlar kim kulaksuz ve dilsüz kopa ‘amellerini görüp tekebbürlük
kıılanlar olalar. (71b-4)

dîn (A): Din.

Hâk Ta‘âlâ ol genç oğlançuğa dil viridi, eytdi: İy ana, şabr eylegil,
dîñünden dönmeğil kim hâk üzerinesin. (126b-1)

diñle- 1. İşitmek için kulak vermek.

Ve okuyanlara ve diñleyenlere fāyide-i ‘azīm şevāb hāşıl ola. (61b-10)

2. Birinin sözünü kabul edip gereğince davranmak.

Ya‘nī yā Muḥammed, her kim bay ve māllu-y-ısa sen sözüñi aña söylersin ve anuñ sözini diñlersin (93a-5)

diñlen- Dinlenmek, yorgunluğunu gidermek.

Pes mü‘minlerüñ cānını yumuşak çekerler, andan bir sâ‘at korlar ki diñlenür. (83a-6)

dip: Kök, en alt uç.

Ĝarķ eyleyü çekerler didügi kāfirler cānlarıdır, melekü'l-mevt gelicek bunlaruñ cānlarını tenlerinden çekerler, her bir kıl dibinden ve dırnıklar dibinden ve kademlerin altından çekerler. (81b-11,12)

dir-, der-: Toplamak, bir araya getirmek.

Pes Melik ilini ve şehrini bir yazıya derdi, ol oğlanı bir ağaca aşa kodı. (125b-8)

direk: 1. Ağaçtan ya da odundan yapılmış uzun destek.

Ḥannāne didügi oldur kim Resül'üñ –‘aleyhi's-selām- mescidi içinde bir direk var-ıdı. (65b-13)

2. Sütun.

Ya'nî dahı yapduķ sizüñ üzerüñüze yedi ķat muķkem gökleri, ya'nî Şol
ķalıñlıķ-ıla işbu yücelik-ile direksüz durġurduķ. (70a-6)

dirgen-: Toplanmak.

Ya'nî dün haķķı-ķün ve dahı dünüñ içinde dirgenenler haķķı-ķün ya'nî
dükeli dirneşenler haķķı-ķün demek olur. (118b-9)

dirgür-: Diriltmek.

...ķādirdür ölmüşleri ġirü dirgüre. (65b-9)

diri: Yaşayan, canlı.

Resül Hāzreti eytdi: Hāķ peygāberlerüñ tenin yire ġarām ķıldı, pes
bilgil ki peygāberler diridür, ölmezler. (121b-9)

diri ķıl-: Diriltmek.

İŞbu işlere ķādir olan pādiŐāh ölüleri diri ķılursa hīķ 'acayib ve ġarāyib
olmaya. (67a-1)

d. ol-: Dirilmek.

Ya'nî iş eyle degüldür kim işbu Hāķ Ta'ālā'ya sipās ķılmayan kāfirler
eydürler, Şanurlar kim ġirü diri olup ġürdan ķopmayalar. (94b-9)

diril-: bkz. **deril-**

diril-: Ölü canlanmak.

Ya'nî anlar kim yalanladılar ķiyāmet ġünini, ya'nî ķiyāmet ķopmaz, biz
ġirü dirilüp Şoru ġisāb viremezüz didiler. (111b-8)

dirilt- Ölüyü yeniden yaşatmak.

Ne dilerse işlemege kâdirdür, gâh öldürür ve gâh dirildür, gâh ‘azîz kıılır,
gâh zelîl kıılır kimini, ‘adû kıılır kimini, halîl irâdetine kimse mâni‘
degüldür. (128a-11)

dirlik: 1. Hayat, yaşama.

...kuru ağaca dil viren Allâh, eger ölmüşlere dirlik bağışlarsa hîç ‘acayib
ğarâyib olmaya. (66b-8)

2. Huzur, erinç.

Ve dağı gündüzi dirliğüñüz ve maşlahatuñuz bitürmege sebep kıılduk.
(70a-3)

dirneş- Toplanmak.

Ya‘nî dün haqqı-çün ve dağı dünüñ içinde dirgenenler haqqı-çün ya‘nî
dükeli dirneşenler haqqı-çün demek olur (...). (118b-9)

dişü: Kadın.

Ya‘nî dağı yaratdum sizi çift çift erkeklü dişülü. (69b-12)

ditre- 1. Titremek, kaslar küçük hareketlerle sarsılmak.

Veheb eydür: Bayık Cebrâ’îl Haq Ta‘âlâ hazretinde durmuşdur,
heybetinden ditrer. (76a-13)

2. Sallanmak.

Şolok sā'at ol tağ ditredi, ol erleri aşğa barakdı, helāk oldılar. Pes Hāk Ta'ālā ol oğlanı sağ ü selāmet girü beg katına geldi. (125a-7)

dīvān: İnsanların iyilik ve kötülüklerinin yazılı olduğu defter, defter-i a'mal.

Rivāyetdür Tañrı Resūli'nden kim; her kişi-kim bir kez bismi'l-lāhi'r-raḥmānir'r-raḥīmi dise Hāk Ta'ālā anuñ dīvānına yedi yüz yıllık şevāb yazar. (130a-12)

diyü: Diye, diyerek.

Qur'an hāk midur yā degül midür diyü dartışurlar. (64a-9)

diz: Diz.

Çün girü açdum, başumı bir hoş koşulu, laṭif yüzlü, gökçek nūrlu, şīrīn sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. (64b-13)

dīzār (Fdīdār): Yüz, çehre.

Nite-kim Hāk Ta'ālā bunları dünyāda şehādet ve tevḥīd getürmekden yığdı, āḥiretde daḥı dīzār göstermekden yığa. (112b-12)

doğ-, toğ-: 1. (Güneş, ay, yıldız vb.) ufuktan yükselerek görünmek.

"Ve'n-nāzi'āti" didügi yılduzlar kim doğmak vaktinde gök kırañından çekilüp çıkar, andan tulinur. (82b-3)

2. Dünyaya gelmek.

Bir gün Resūl Hāzreti kendü dedesine eytdi: Neñ doğdı? Eytdi: Nem doğa ya oğul veyā kızdur. (106a-5)

doğru: bkz. toğru.

doğun-: 1. Dokunmak, değmek, temas etmek.

ve tā şuñā degin-kim yaz günlerinde kim uvacuk üvezcükler bir yirde
karcaşurken nāgāh birinüñ kanadı birine doğunmuş olsa anuñ dağı haqqın
alivire. (78a-8)

2. İsabet etmek.

Hak Ta'ālā'nun kudreti-le ol taş ol canavarun gözine dokundu, öldi,
halāyık geçüp işlü işine gitdiler. (124a-6)

dol-, ʔol-: 1. Bir yere iyice yayılmak, kaplamak.

Çün Fir'avn'un çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuğı, Hak Ta'ālā emr
eyledi deñize, kavuşdı, bir tırağa kopdı, 'ālem gıriv doldı, cihāna velvele
düşdi. (88a-10)

2. Dolu duruma gelmek.

"Tesnīm" didügi bir bınardur, havāda aqar, uçmaq ehlinün qablarına
dökilür, qaçan qabları dolsa şu durur, şöyle-kim; bir qatre yire dammaz.
(115a-8)

dola-: Dolamak, döndürerek sarmak.

Bir büyük qaba çaluyı bir yüñlü koyunun yüñine dolasa dağı çekse ol
miskince koyunun tüsi hep ol çaluda qalur, belki derisi-y-le ve eti-y-le
bile yüzilür. (82a-6)

dolan-: Bir şeyin çevresine sarılmak.

Ya'nı dağı tağları yir dolansun diyü mıhlar kılmadum mı? (69b-8)

dolayı: Etraf, çevre.

Ol kubbenuñ içinden dört ırmağ çıkar; birisi südden ve biri baldan ve biri şudan ve biri süciden ne-kaçar ki ol kubbenuñ dolayını tolandı, içine girecek yol bulmadı (81a-4)

doldur-: Dolu duruma getirmek.

"Ve'n-nāzi'āti" diyüp and içdügi ğāzīlerdür ki kâfirlere karşı yaylara ğarğ olup çekerler. Ya'nī oklarını tamām doldurup atar. (82b-5)

dost (Fdüst): 1. Yakın olan, dost, gönüldaş.

Hak Ta'ālā perde gerdi, düşmānlarına kendüzini göstermedi, pes ma'lūm oldu-kim dostlarına (2) tecellī kıilup kendüzini göstere. (113a-1)

2. (*mec.*) Allāh.

Ya'nī demek olur kim zinhār bu dünyāda ol dostu kendüzini bilişdürmeyince ve aña kulluğ yaratmayınca ol kulinı kendüye kabūl itmez. (113a-10)

dög-: Dövmek, vurmak.

Ammā bu aralıkda nice zulümler kılmış ola ve halkuñ anuñ üzerinde çok çok haqları var ola, kimini dögmüş ve kiminüñ mālın almış ve kiminüñ ırzın yıkmış ola. (79a-6)

dök-: 1. İndirmek, saçmak.

Ya'nī ol ādem oğlanınun ta'āmına işbu te**db**ir dūrür kim göre ve 'ibret duta. Pes ol 'ibret oldur kim yağmurı havādan biz dōkdük dōkmeklik-ile. (95b-1)

2. (sıvı) Akıtmak, aşağı düşürmek.

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içeri dōkeler boğazlarından aşağı ine, içlerin içegülerin aşağı geçüre. (74a-9)

2. Atmak.

Nāgāh gemi çalkandı, bunları deñize dōkdi. Hāq Ta'ālā ol oğlanı kurtardı. (125a-13)

rahmet d. (63b-5)

dōkil-, dōkül-: 1. Bulunduğu yerden başka bir yere boşalmak.

"Tesnīm" didügi bir şarābdur ki kamu şarāblaruñ yigregidür, her bir kişinün köşkine enüp akar, yukarudan dōkilür ve ol şarāb 'Adn uçmağından aqup gelür. (114b-13)

2. Düşüp veya taşıp bütünden ayrılmak.

Hemān-kim bunlarun yüzlerine yakın gelicek ıssılıktan bunlarun yüzlerinun derisi qavlaya, ol qadehler dōkile ve dudakları burışa tā haddī-kim üstün dudakları eñsesine çıqa, ve altın dudakları burışa, göğüslerine ine. (74a-7)

3. Yok edilmek üzere atılmak.

Mūsā du‘ā kıldı, girü ol kırbağalar mecmū‘ı Nıl'e döküldi. Çün bu belā bulardan gitdi, girü dönmediler, cāzūsın didiler. (84b-8)

4. Birden topluca inmek.

Ve yılduzlar yir üzerine dökile ve tağlar yir üzerine düşeler ve kıatı depreneler ve yir şarşıla ve havāya uça. (99a-10)

dökül-: bkz. **dökil-**

dölcügez (?): Yavru, bebek. (?)

... tā ki hayvāncuqlar dölcügezlerini emzürürken ayacuqların kıaldurup südüm geñezlig-ile varsun didükleri ol bir rahmet sebebindendür. (63b-9)

dölen-: Bir yere yerleşmek.

Ādem hayrāt yolın[dan] yığlındı toğru yol istemek bilmemeginden ötürü; Hāķ Ta‘ālā va‘de kılduğı nesnelere göñüle dölen[me]düğinden ötürü. (94a-3)

dön-: 1. Geri gelmek, geri gitmek.

Rivāyet: Çün Hāzret-i Risālet mi‘rācdan girü döndi, Hāķ Ta‘ālā hitāb kıldı-kim; iy habībüm, senüñ-içün dostlarum için neler yaraqladum, var gör. (80b-13)

2. İnanç, din ya da düşüncesini değıştirmek.

Pes ol rāhibi getürdiler, eytdiler: Dīnünden döngil yoħsa seni bıçķu-y-ıla iki pāre kılurım, didi. (124b-13)

3. Başka bir yöne çevirmek.

Ya'nî yâ Muhammed, şimden girü ayruķ anuñ gibi işlemedil ve iş sen işledüğüñleyin degüldür kim bay kāfirlere karşı yüzüñ dönsin. (93a-12)

4. Durumdan duruma geçmek, değışmek.

Yā Daħḥāk, ta'āmuñ nedür? Eytdi: Et-ile süddür. Andan Resül eytdi: Yidükden-şoñra neye döner? Daħḥāk eytdi: Şuña döner kim bilürsin. (95a-3)

5. Tâbi olmak.

Andan ol Melik'e eytdiler: Uş korķduğıña uğraduñ, dükeli kavmuñ ĩmān getirüp Tañrı'ya döndiler, didiler. (126a-1)

dönder- bkz. **döndürmek.**

döndür- 1. Döndürmek, başka bir şeye çevirmek.

Haķ Ta'ālā anları müslimānlar cemā'atinden seçe, şüretlerin döndüre. (71a-8)

2. Geri göndermek, geri çevirmek.

Her kaçan-kim kāfirlereñ cānları kabz olunsa anı alup göge ağdururlar, gök kapucuları anı girü döndürürler. (110b-9)

yüz dönder- (89b-3)

dördünci: Dördüncü.

Altı oğlan beşikde söyledi: Birisi Yusf peygmbere tanıklık viren, ikinci Fir'avn kızınıñ dyesi oğlı, nc İ's peygmberdr, dördüncü Yahy peygmber, beşinci aşhb-ı uğdd, altıncı şhib Cüreyh. (126b-4)

dört: Dört.

Her kim-ki şıdık-ıla ve i'tikd-ıla bir kez bismi'l-lhi'r-raĥmni'r-raĥm dise bu dört ırmağdan anı ĥandurmayınca cnn ĥabz eylemeyem, didi. (81b-2)

dört yüz altmış beş: Dört yüz altmış beş.

Bu sre Mekke'de indi, yüz toĥuz kelimedür, dört yüz altmış beş ĥarfdür, yigirmi iki yetedr. (120a-1)

dört yüz otuz: Dört yüz otuz.

Bu sre Mekke'de indi, yüz yedi kelimedür, dört yüz otuz ĥarfdür, yigirmi yetedr. (116b-6)

düşe-: Dşemek, yerleştirmek, oturtmak.

İbn-i 'Abbs ĥavli budur ki; yiri gökden oñ yaratdı bir pre amm döşemedi, andan-řoñra döşedi ve yaptı şol adım ĥeker gibi. (90b-2)

döşek: Zemin.

Yeri size döşek ĥılmadum mı? (69b-6)

du'a (A): Allh'a yalvarma, dua, niyz.

Ve bu kitbı düzeni ve yazanı du'dan unutmayalar... (61b-11)

d. kıL-: Dua etmek, Allâh'tan bir dilekte bulunmak.

Pes Mūsā girü du‘ā kıldı, taḥıllarına ve anbarlarına bit düşdi, mecmū‘ın yedi, girü feryād itdiler, amān dilediler. (84a-9)

dudaḳ: Dudak.

... ve bir niceler göbeline dek ve bir niceler göğsine deḡin derlerine ḡarḳ olalar ve bir niceler dudaḡına deḡin ḡarḳ olalar. (96b-6)

dur-: 1. Ayaḡa kalkmak.

Nite-kim ‘ādetdür ḡalḳ biri birinden ‘āriyet dilerler. Pes bu ḡaberi Mūsā kavmine didi, durdılar, Fir‘avn'a vardılar, (85b-8)

2. İkamet etmek, oturmak.

Bir za‘īf ādem kim kırḳ yıl Mekke şehrinde durdı, ḡarḑlıḡa varmadı. (65b-3)

3. (bir yerde) Bulunmak, olmak.

Şafā ile Merve arasında bir ulu pīr kıḡırdı, anuñ ḳatında ‘Abdullāh ibn-i ‘Ömer’uñ kitābı dururdu, ve anuñ "lābiḡīne fīhā aḡḳāben" ma‘nisi yazılmışdı-kim "aḡḳāb"uñ birisi kırḳ yıldur, ol yılıñ deḡme bir günü bir yıldur. (72b-3)

4. Ayakta beklemek.

Cebrā’īl Ḥaḳ Ta‘ālā ḡazretinde durmuşdur, heybetinden ditrer, her bir ditremeginden yüz biñ ferişte yaradılır Ḥazret-i Cebrā’īl’uñ şüretinde, ve ol ferişteḡler şaf ba‘layup dururlar, başlarını aḡaḡa dutmuşlardır. (76b-2)

5. Beklemek.

Çün Fir'avn girdi, bir ferişte geldi, Fir'avn'uñ hâcibleri şüretinde çağırdı-
kim Tañrıñuz deñize girdi, siz neye durursız diyüp bu kavmi sürer-idi.
(87b-7)

6. Bitmek, sona ermek.

Kaçan mu'cizât görseler ol belâ yedi gün dururdu, karşı bunlar eydürlerdi
kim ... (85a-13)

7. Bir şeye tabi olmak.

Ya'nî dilerse Haqq'a uysun ve Kur'an-ıla 'amel kılsun ve haq üzerine
dursun. (103a-8)

8. Kesilmek, dinmek.

"Tesnîm" didügi bir bînardur, havâda akar, uçmak ehlinüñ kablarna
dökilür, kaçan kablarnı dolsa şu durur, şöyle-kim; bir katre yire dammaz.
(115a-8)

19. Yeniden dirilmek.

Ya'nî katılıqlara ve ölümdede zahmetler görmege ve gür 'azâbına ve girü
durmağa ve hisâb virmege ve kıyâmete inanmazlar böyle and içüp haber
virilmiş iken. (119a-9)

11. -a,-e,-ı,-i,-u,-ü zarf fiil ekleri alan kelimelerle sürerlilik bildiren
birleşik fiiller oluşturur.

Pes Resül Hâzreti oturup anuñ-la yeyüdururken bir yılduz düşdi, ol yılduz şu-y-ıla taldı, andan od-ıla, pes Ebü Tâlib anı görüp korkdı. (130b-12)

Ya'nî biz ğarķ eyledük Fir'avn'ı çerisi-y-le, hâl budur kim siz bakadurursız. (88b-2)

ikrām d. (68b-10)

ķarşu d. (83b-4)

ķāyim d. (128b-5)

şaf d. (77a-9)

durak: Yer, menzil, mahal.

Ya'nî cehennem tamsı kâfirler-içün maķām ve düneyecek yir oldı, ya'nî durak ve menzîl oldı. (72a-8)

durduķlu: Duran, olan, bulunan.

Andan hitâb gele kim; iy hayvânlar toprak oluñ, pes durduķlu durduķı yirde toprak olalar; (79b-5)

durgur-: Durdurmak, ayakta kalmasını sağlamak.

Ya'nî şol kalıñlığ-ıla işbu yücelik-ile direksüz durgurduķ, (70a-6)

duriş-: bkz. **duruş-**

durur-: Durdurmak, ayakta bekletmek.

İşitdüm Yahyā bin Ma‘āz'dan-kim eydür: Eger Allāhu Ta‘ālā kendü ileyinde durursa eytse kim seni ne nesne aldadı? (105a-12)

duruş-, duruş-: Durmak, vaziyet almak.

Belī anlar kim t̄ā‘ata duruşurken, veyāhūz üstāz iline varurken, veyāhūz ‘ilm meclisine varurken derleyeler. (96b-8)

durut-: Durdurmak, koymak.

... degme evde bir oğlaḵ boğazlasunlar, ḵanın evleri ḵapusunda durutsunlar, bu nesne nişān olsun. (86a-6)

dut-, t̄ut-: 1. Elde bulundurmak, ele almak.

Ya‘nī tolu tolu ḵadehler dutup içeler, ya‘nī biribiri ardınca. (75a-2)

2. Yerine getirmek, tatbik etmek.

Ve anlar kim dillerin çeyneyeler ‘ālimler ve ḵışṣa-ḵonlardur kim ḵalka eydür ve kendüler dutmaz. (71b-5)

3. Alıkoymak.

Yā Muḵammed, senüñ rabbüñüñ ‘azābı ve ‘uḵūbet-ıla dutmaḵlığı key ḵatıdur şol kimselere ki anı ‘azāb-ıla dutmaḵ diler. (128a-2)

4. (bir yere) Yaklaştrmak, yöneltmek.

Cebrā’īl Ḥaḵ Ta‘ālā ḵāzretinde durmuşdur, heybetinden ditrer, her bir ditremeginden yüz biñ ferişte yaradılır Ḥāzret-i Cebrā’īl'üñ şüretinde, ve ol ferişteḵler şaf ba‘layup dururlar, başlarını aşıḵa dutmuşlardur. (76b-2)

5. Yakalamak.

Mālumuz ve tavarumuz aldılar. Bularuñ ardınca varalum, dükelerini dutup yakalayup getürelim, öldürelüm. (86b-7)

6. Ele geçirmek, mülkiyetine almak.

Çün Mūsā Mısr'a geldi, ol helāk olan kavmüñ evlerini ve sarāylarını ve bāğlarını ve bāğçelerini dutdılar. (88b-12)

7. Herhangi bir durumda kalmasını sağlamak.

Ya'nī pes Hāk Ta'alā Fir'avn'ı dünyāda ve āhıretde 'azāb-ıla dutdı, ya'nī kınadı dünyāda ğarq-ıla ve āhıretde od 'azābı-y-la. (89b-10)

8. Yönelmek, dönmek, tâbi olmak.

Pes bunlardan kaçup yüz aña dutalar kim ol kayğular ve ğuşşalar gidericidir, hīç anı nesne 'aciz eylemez. (96a-8)

9. Etrafı kaplamak, yayılmak.

Eger dünyā ehlinden biregü bir barmağın ol sücinüñ içine şoksa girü dünyāya çıkarsa dünyāda hīç canavar qalmayadı, illā ol sücinüñ koqusı dutaydı, esrideydi. (114b-5)

10. Cümlede asıl fiilden önce gelerek bir işin umulmadığı halde yapıldığını anlatmak için kullanılır.

Ya'nī kaçan bunlara uğrasalar ğamz iderlerdi. وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ
; ya'nī kaçan dutup evlerine ve ehline varıcağ ğülüşürlerdi. (116a-3)

dilinde d. (107b-5)

elin d-. (65b-6)

hoş d. (106b-8)

'ibret d. (94b-13)

karār d-. (69b-10)

masharaya d. (64a-4)

pas d. (112a-10)

terāzū d. (109a-13)

yalan d. (106a-12)

yol t-. (77b-2)

dutdur-: Tutturmak, iliştirmek, bağlamak.

Pes melekü'l-mevt kâfirler cânını çeker şöyle kim çıkmaya yakın gelicek girü gevdelerine dutdururlar, kaparlar, şalıvirürler, ikiledin çekerler. (81b-13)

dutıcı: Tutacak, tutan, dokunan.

Ya'nî ol süciden ol eyülere içüreler kim müşg-ile ol süci mührlenmişdür, şöyle-ki hîç anı dutıcı dutmaz ve hîç kimsenüñ eli aña irmez tâ kıyâmet güninde anuñ mührin eyüler açmayınca. (114a-12)

dutmaıklık: Tutma.

Yā Muhammed, senüñ rabbüñüñ 'azābı ve 'uķūbet-ıla dutmaķlıķı key katıdur Őol kimselere ki anı 'azāb-ıla dutmaķ diler. (128a-1)

dutul-: 1. (Bir organ veya bir Şey) iŐlevsiz kalmak.

Nīl Irmağı'ndan Şol-ķadar ķurbađa ıķıdı-kim tamām-ı Mışır'uñ soķaķları ve evlerin ve kōŐklerin ve sarāyların ıoldurdu; Şöyle öterlerdi-kim ķulaķları dutulurdu, birbirinüñ Őözini işitmezler-idi. (84b-2)

2. KuŐatılmak, etrafı sarılmak.

Ben Tañrı dağı bunlara az zamān mühlet vireyin kim bunlara diledüğüm işi işleyeven. Pes az zamāndan Őoñra ol kāfirlere Bedir Ėüninde dutuldılar, helāk olup cānı cehenneme işmarladılar "va'l-lāhu a'lemu". (133b-2)

dutuŐ-: TutuŐmak; yanmaya başlamak, alev almak.

İbn-i Zeyd ve 'Atıyye ve Süfyān ve Veheb eytdiler: ŐaĖan deñizler dutuşsa, od olsa. (99a-2)

dükeli: Bütün, tüm, herkes, hepsi.

Yā Resūlullāh, bizüm cānumuz saña fidā olsun, ve dükelümüz senüñ-iĖün fidā olalum. (66b-3)

düken-: Tükenmek, bitmek.

Bir "huķub" dağı gele, ol da dükenicek bir huķub dağı gele; pes "aĖķāb"uñ sağışı ucı yoķdur. (73a-7)

düket-: Tüketmek; kullanarak, harcayarak yok etmek.

Ya'nî vardur bularuñ-içün müzd ve şevâb ve 'ivaz ve ni'met kim düketmeksüzün ve eksilmeksüzün ola, şöyle-kim hiç soñı kesilmeye ve âhîr olmaya ve dükenmeye ve dâyim buluna. (119b-11)

dün: Gece.

Ve dahı ol gögüñ dünini kıra kıldı ve gündüzini nûrlu ve âşikâre kıldı. (90a-11)

düne-: Tünemek, gecelemek.

Ya'nî cehennem tamusı kâfirler-içün maķâm ve düneyecek yir oldı, ya'nî duraķ ve menzîl oldı. (72a-8)

düni günü: Gece gündüz.

Düni günü dilegi hemân Allâh rızâsı ola. (68b-13)

dünin: Geceleyin.

Ķatâde eytdi: Ol yılduzlardur kim dünin âşikâre olur ve gündüzün gizlenür, gözükmez olur, (101a-13)

dünyâ (A): 1. Dünya, yer küresi.

Deñize varınca büyüdi; bir bu dünyâca oldı. (62a-6)

2. İslam inanışına göre fani dünya; ahiretin karşıtı.

Ben kâfirlere iki dürlü ħorluķ ve rüsvâyılıķ va'de kıldum; biri dünyâda ve biri âħiretde. (67a-4)

3. Hayat, yaşam.

Anuñ elin dutavuz, bilmedügin bildürevüz, ve dünyâyı aña musahhar kılavuz. (65b-7)

4. İnsanlar, bütün herkes.

Resül Hâzreti eytdi: Hâk Ta'âlâ şol âdemden çıkanı dünyâya meşel kıldı. (95a-5)

dür- 1. Derleyip toplamak, düzenlemek.

Ya'nî pes ol tedbîr eyleyiciler ve işler düriciler haqqı-çün ya'nî anlar feriştelerdür. (83b-8)

2. Buruşturmak, düğümlemek, sıkıştırmak.

Andan ol kâfirüñ cânını alup "siccîn"e iledürler, düre büke andan ol cânı ol ağacuñ içine dıqalar. (110b-10)

dürlü: Türlü, çeşitli.

Yâ Muhammed, ben kâfirlere iki dürlü horluk ve rüsvâyılık va'de kıldum; (67a-3)

dürül-: Kıvrılmak, katlanmak.

Ya'nî kaçan gökler yerinden dartılsa ve kopsa ve andan dürülse. (101a-2)

dürüş-: Çalışmak, uğraşmak, çabalamak.

Rivâyet: Cüreyh oğlı eytdi: İşbu ni'etleri itmege dürüşüñ ve harîş oluñ. (114b-10)

dürüşici: Çalışan, uğraşan, gayret gösteren.

Ya'nī iy insān, ey yā ādem ođlanı sen dūrüşicisin tañruñdan yaña
‘amelüñ-le. "kadhen", ya'nī sa'yen, ya'nī dūrüşmeklik. (117b-10)

dūrüşmeklik: Çalışma, çabalama, gayret etme.

Ya'nī iy insān, ey yā ādem ođlanı sen dūrüşicisin tañruñdan yaña
‘amelüñ-le. "kadhen", ya'nī sa'yen, ya'nī dūrüşmeklik. (117b-10)

düş: Rüya.

d. gör-: Rüya görmek.

Bir kişi şalavāt getürmege kâhil imiş, bir gice düşinde görür kim kıyâmet
koptı, dükeli halâyık bir yerde derilmişler, Hâk Ta'ālâ bunlardan şoru
hisâb alur. (122a-3)

düş-: 1. İçine düşmek, girmek.

Pes Mūsâ girü du'â kıldı, tağıllarına ve anbarlarına bit düşdi, mecmû'ın
yedi, girü feryâd itdiler, amân dilediler. (84a-10)

2. Kaplamak, etrafı sarmak.

Çün Fir'avn'ın çerisi tamâm girdiler Hâmân'dan artuğı, Hâk Ta'ālâ emr
eyledi deñize, kavuşdı, bir tırağa koptı, 'âlem ğiriv doldı, cihâna velvele
düşdi. (88a-10)

3. Yukarıdan aşağıya istemeden inmek.

Ve yılduzlar yir üzerine dökile ve tağlar yir üzerine düşeler ve kıatı
depreneler ve yir şarşıla ve havāya uça, (99a-10)

4. Yere devrilmek, yere serilmek.

Çün Resül Hâzreti Cebrâ'îli eyle gördi, düşdi, uşşı gitdi. (102b-2)

5. Girmek, içeri süzölmek.

Kaçan nuţfe şuyı ana raħmine düşse Haħ Ta'ālā andan tā Ādem peygāmbere degin nice nesebi ve kavmi ve hışmı var-ısa kamusın ol nuţfeye hāzır kıılır, pes kağısına diler-ise beñzedür. (106a-7)

ayağına d. (122a-13)

ayruħ d. (122b-7)

ardlarına d. (86b-3)

ıraħ d. (89a-13)

cān nez'ine d. (109a-5)

kaıdı d. (86a-9)

düşenbih: Perşembe.

Bir niceler eydür: "Şāhidin" düşenbih gūnidür, ve "meşhūdin" cum'a gūnidür. (123a-9)

düşmān (F): Hasım, düşman.

Öñümüzde deñiz, ardumuzdan düşmān diyüp korķdılar, bārī Mışır'da olduğumuz yigrek-idi, didiler. (87a-2)

düşvār (F): Güç, zor.

Ya'nî; iy gürdan ıpmağa ve kıyâmet günine inanmayanlar, sizi yaratmak mı düşvârdur yoğsa gögi yaratmak mı? (90a-6)

düşvârlık: Zorluk, güçlük.

"Ve'n-nâşîāti" didügi ferîştehler cânını bağlayup derisinden ve dırnaqlarından ve etden ve siñirlerden çekerler tâ ki kayğu ve düşvârlık birle çıkarurlar. (82b-12)

dütün: Duman.

İhaber böyledür kim; kaçan İağ Ta'âlâ girü hayvânları toprak eylese kıyâmet güninde, pes ol toprak, toza ve dütüne döne, kâfirlerün yüzine otura, şöyle kim yüzleri kapkara ola. (97a-10)

düz: Eğri olmayan, düzgün.

Ya'nî ol Tañrı gögi yaptı, ve anuñ saıfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ sınığı ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yaratdı ve şiffâf kıldı. (90a-10)

düz-: 1. Telif etmek, yazmak.

...bu Türkî 'Amme tefsîrin düzem-ki cân deger ola. (61b-10)

2. Hazırlamak, oluşturmak.

Baña bir minber düzüñ, aña çıkayın, va'z ve naşîhat ideyin. (66a-3)

3. Düzenlemek, düzene sokmak.

Dünyānuñ işini Hāk Ta'ālā dört ferişteye ısmarladı kim anlar tertīb idüp dünyānuñ ahvālını düzerler; ya'nī Cebrā'īl ve Mikā'īl ve İsrāfīl ve 'Azrā'īl'dür. (83b-11)

düzet-: Düzenlemek, tanzim etmek.

İy ādem oğlanı, ol kerīm Tañrı'ya seni ne nesne aldı kim ol Tañrı seni yaratdı ve yaradılmağın mu'tedil kıldı ve düzetdi. (106a-1)

E

ebed (A): Sonu olmayan gelecek zaman.

Bir "hukub" dahı gele, ol da dükenicek bir hukub dahı gele; pes "ahkâb"uñ sağışı ucı yoğdur. Bundan murād tamu ehli tamuda ebed kalalar demek olur. (73a-8)

ebedī (A): Sonu olmayan, sonsuz.

Pes tamuda kalmağın sağışı götürüldi, ebedī kalmağ hâşıl oldı. (73a-13)

ebtaş (A): Kumlu dere ve ırmak.

Cebrā'īl eytdi: Ne yirde? Pes Resül eytdi: Ebtaş yerinde. (102a-10)

ecel (A): Hayatın sonu, ölüm zamanı.

Ķatāde eytdi: Ol şaklayıcı feriştelerdür kim 'amelüni ve rızkuñı şaklar ve ecelüni gözedür. (131b-5)

eczā (A): Parçalar, kısımlar.

Kaçan güneşün aydın gitse. Böyle demekden murād budur kim kaçan güneşün eczāsı birbirine dūrülse. (98a-9)

ef'āl (A): Fiiller.

e.-i tafđīl: (gr) Tafdil filleri.

Pes "eşīm" ef'āl-i tafđīldür. Ya'nī bunda mübālīga vardır. Ya'nī key günāhkār demek olur. (111b-12)

eger (F): Eğer, şayet.

Eğer birisi birisine söz söylemek dilese ağızını kulağına ururđı, üni varınca çağırur-idi, andan işidürdi. (84b-2)

egin: Sırt.

Gördi-kim oğlancuğı nürdan tāc başında ve eginde yetmiş kat hulle...(64b-2)

egle-: Oyalamak, geciktirmek.

Rāhib eytdi: Kaçan cāzū kaçısa, eyit kim; evde yumış var-ıdı. Kaçan evde kaçısalar, eyt-kim; cāzū egledi. (123b-12)

eglen-: Beklemek, durmak.

Belkīm eytdi: "Ahķāb" kadarı tamuda egleneler, 'azāb göreler, dedi. Ya'nī bir "hukub" 'azāb-ıla geçeler, bir zamān girü 'azāb göreler. (73a-6)

egri: Eğri, çarpık.

Ya'nî ol Tañrı gögi yapdı, ve anuñ sakfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ sınığı ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yaratdı ve şiffāf kıldı. (90a-10)

ehl (A): 1. Sâhip, mâlik.

Bir niceler eytdiler: "Ġassāk" tamu ehlinüñ gözi yaşıdur. (73b-4)

2. Aile.

Ya'nî kaçan bunlara uğrasalar gamz iderlerdi. وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ
; ya'nî kaçan dutup evlerine ve ehline varıcağ gülüşürlerdi. (116a-3)

3. Topluluk, cemaat.

Pes bir ferişte çağırur kim; yā ma'sher ehli, bilüñ kim fulān sa'ādet ehlerinden oldı-kim hergiz şekāvet ehlerinden olası degüldür. (122a-10)

ejderhā (F): Ejder.

Nāgāh bir gün cāzū katına gider-iken gördi-kim yol üzerinde bir ejderhā yatur, yolu kesmiş halk yığılmış geçmezler ol ejderhā heybetinden. (124a-1)

eķālīm (A): Memleketler, diyarlar.

Pes Medīne'yi ve Hāyber'i ve Hicāz'ı ve cemī'-i eķālīmi ısmarlaycağ ve Mışrı Şām-ile Yemen-ile, ol vaqt bileler, (68a-2)

ekin: Ekin, buğday.

Eger ekinlerimiz ve bağlarımız ve bağçelerimiz yandıysa ne var?
(84a-7)

eksil-: Eksilmek, azalmak.

Ya'nî vardır bularuñ-içün müzd ve şevāb ve 'ivāz ve ni'met kim
düketmeksüzün ve eksilmeksüzün ola, şöyle-kim hîç soñu kesilmeye ve
āhir olmaya ve dükenmeye ve dāyim buluna. (119b-12)

eksük: Eksik, noksan, natamam.

Dördüncü; kaçan-ki ölçmekte ve dartmakta eksük virseler, bunlaruñ
içinde kızlık ola ve ot ve yemiş kıt ola. (109a-1)

el: 1. El.

Maḥşer kavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları
kesük kıpa. (71a-12)

2. Muktedir olma.

Yā Muḥammed müslimān eylemek ya eylememek senüñ elüñde degüldür
ammā senüñ üzerüñe oldur kim bizüm ḥaberümüzi bu ḥalāyıkā
degüresin. (93a-8)

e.den gel: Yapabilmek.

Elden geldüğü miqdārca yazam bismi'llāhinüñ şevābın kim... (63a-8)

e.in dut-: Elini dutmak, ona yardımda bulunmak.

Anuñ elin dutavuz, bilmedügin bildürevüz, ve dünyâyı aña musahhâr kılavuz. (65b-6)

elbetde (A): Elbette, şüphesiz, kuşkusuz.

Resül eytdi: Elbetde görmek dilerem. (102a-9)

elçi: bkz. **ilçi**.

elek: Elek; Delikleri olan, tahılların pisliğini elemek için kullanılan araç.

Çağan bir kul bir günâh işlese anuñ göñlinde bir igne yurdusınca delük delinür. Çağan bir günâh dağı işlese bir delük delinür, tâ günâh işleyü işleyü kalbur veyâ elek gibi olur delük delük. (112b-5)

elif-lâm (A): Arap alfabesinde elif ve lam harflerinin birleşiminden oluşan ön takı

"El-Kâfir"dağı elif-lâm, istiğrâk-ı cins içündür, mu'arref bi'l-lâm olıcak mecmû'-ı kâfirler murâd olur, dükeli kâfirler dımek olur. (80b-9)

elli: Elli.

... ve bu mazlemeler yükler-ile ol elli biñ yıl miqdârında kim ayağın üzre durup şoru hisâb vireler. (78b-6)

emceklü: Memeli, memeleri olan.

Ya'nî dağı nar emceklü hürî kızlarını bulalar; çamusı bir yaşlu ola ve bir boylu ola. (74b-13)

emîn (A): Güvenilir, inanılır.

... gök içinde ferishteler Cebrā'īl'e muṭī'c olmuşlardır ve gökden vahiy indürmege Cebrā'īl ināmdur ve emīndür. (101b-13)

emr (A): Buyurma, emir.

e. eyl-: Buyurmak, emretmek.

Çün Fir'avn'uhn çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuğı, Hāḡ Ta'ālā emr eyledi deñize, ḡavuşdı, bir tıraḡa ḡopdı, 'ālem ġirīv doldı, cihāna velvele düşdı. (88a-9)

e. it-: Buyurmak.

Hāḡ Ta'ālā emr itdi Cebrā'īl'e ki tiz in, uçmaḡdan bir ayğursaḡ kısraḡ al. (87b-3)

emzür-: Emzirmek.

... ḡayvāncuḡlar dölçügezlerini emzürürken ayacuḡların ḡaldurup... (63b-9)

en: En, genişlik.

... ve eni maşrıḡ-ıla mağrib aralıġıncadur ve levḡün iki kenāri ḡızıl yāḡūtdandur, ve iki kenāri yeşil zeberceddendür, (129a-8)

en-: bkz. **in-**

enbiyā (A): Peygamberler.

Pes ol ʿizzetüñ eşeri oldur kim dükeli ʿälemler albinde anı maħbüb ılır ve ferişteher arasında anı ʿazîz ılır, enbiyâlar ve evliyâlar şafında anı rağbetlü ılır. (69a-9)

endîşe (F): Düşünce, tasa.

Her kimüñ-kim endîşesi veyâ himmeti arnına giren ola, yaʿnî dâyim gice ve gündüz rız kazanup yimekte ola, anuñ adri ve kıymeti şol arnından ıan nesneye degir. (95a-6)

endür-: İndirmek.

"Muʿşırât" didügi ol yıllerdür kim bulutları şıar, yaʿmurları endürür. (70a-12)

endürici: İndiren, aşaaı doğru akıtan.

"Muʿşırât" didügi yaʿnî yağdurıcılar dimek olur, yaʿnî bulutlar biribiri şuyınca o o yağmurlar endürici. (70b-5)

eñse: Boynun arkası.

Hemân-kim bunlaruñ yüzlerine yaın gelicek ıssılıkdan bunlaruñ yüzlerinüñ derisi avlaya, ol adehler dökile ve dudakları burışa tâ haddî-kim üstün dudakları eñsesine ıa, ve altın dudakları burışa, göğüslerine ine. (74a-8)

envâʿ (A): eşitli.

envâʿ-i ferişteher. eşit çeşit melekler.

Bu mecmū'ımuñ içi envā'-i ferīştehler-ile toptoludur tā haddı bir qarış yer hālī yokdur, mecmū'-ı ferīştehler-ile tolodur. (70a-7)

er: 1. Asker.

Fir'avn'ıñ on şubaşısı var-ıdı, her birinüñ yüz biñ eri var-ıdı. (86b-8)

2. Erkek.

Pes Resül eytdi-kim her bir ādem kendü nefesine şöyle meşgül ola kim katındağı er midür yā 'avrat mıdur bilmeye. (100b-11)

erkeklü dişülü: Erkek ve kadın bir arada.

Ya'nī dahı yaratdum sizi çift çift erkeklü dişülü. (69b-11)

ervāne (F): Bir cins dişi deve.

Ya'nī kaçan ervāne develer qarnından on aylık yüklü-y-ken yaqa şalınsa ve issinüñ anuñ kayusu qalmasa. (98b-3)

erzānī (F): Liyakat, karşılık.

e. kı/-: Layık görmek.

Çün-ki bālig olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç ve hac farz eyledi her birinüñ şerāyıtı bulunıcaq ve dahı saña bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'-raḥīm kelimesin erzānī kıldı (120b-8)

es-: Esmek, havanın bir yönden bir yöne akması.

Haq Ta'ālā luḥfından yil virdi, ol şoqaqlara esdi, derḥāl kurutdı, yaruq yaruq oldı. (87a-11)

esdür-: Esmesini sağlamak.

Andan Hâk Ta‘âlâ da bu debûr yelini viribiye, esdüre, deñizler mecmû‘ı od olalar. (99a-3)

eşer (A): Alâmet, belirti, iz.

Pes ol ‘izzetüñ eşeri oldur kim dükeli ‘âlemler qalbinde anı maħbûb kıılır ve feriştehler arasında anı ‘azîz kıılır, enbiyâlar ve evliyâlar şafında anı rağbetlü kıılır. (69a-7)

esîr: Esir, tutsak.

e. kııl-: Esir yapmak, köle yapmak.

Kimisini zaħımlu kıılasız ve kimisini esîr kıılasız. (67a-7)

esirgeyici: Koruyan, koruyucu.

Raħîm ma‘nisi raħmet idici ve esirgeyici dimek olur. (63b-1)

esrit-: Sarhoş etmek.

Eger dünyâ ehlinden biregü bir barmağın ol sücinüñ içine şoksa girü dünyâya çıkarsa dünyâda hîç canavar qalmayadı, illâ ol sücinüñ koqusı dutaydı, esrideydi. (114b-5)

eş-: At ile hızlı hızlı gitmek.

Feriştehler sağında ve şolında uçmaq bāğçeleri içinde eşerler. (64b-3)

et: 1. Deri ile kemik arasında kas ve yağdan oluşın tabaka.

Ya'nî yüzi şuyın dökmiş ola ve kiminüñ etin çekmiş ola, ve gıybetin söylemiş veyâ bühtân itmiş veyâhūz yavuz gümân itmiş ola. (79a-7)

2. Kasaplık hayvanlardan sağlanan besin maddesi.

Resül aña eytdi: Yâ Dahhāk, ta'āmuñ nedür? Eytdi: Et-ile süddür. (95a-3)

etba' (A): Bir kimseye tâbi olanlar, ona uyanlar.

Ya'nî Mekke müşrikleri Ebū Cehl ve 'Utbe ve Şeybe ve Velīd bin Muğīre ve 'Āş bin Vābil ve bunlaruñ yāranları ve etbā'ıları mü'minlere gülerlerdi ve masharaya dutarlardı, (115b-4)

etmek: Ekmek.

Bu sūre Ebū Ṭālib hakkında indi. Ol eyle idi-ki; bir gün Ebū Ṭālib peygāmbera geldi, süd-ile etmek getürdi. (130b-11)

eṭrāf (A): Çevre.

e.-ı 'ālem: Dünyanın çevresi.

Deñizler soğıla, dağı yerinden çıka, ol vaqt cinnīler ādemlere eydeler: Varalum eṭrāf-ı 'ālemi gezelüm. (99a-2)

ev: 1. Konut, hane.

Nīl Irmağı'ndan şol-қadar қurbaға çıқdı-kim tamām-ı Mışr'uñ soқaқları ve evlerin ve köşкlerin ve sarāyların töldurdı. (84b-1)

2. Zevce.

Andan evin anası katında kodı, kendüsi Tūr-ı Sīnā'ya geldi-kim Hāk
Tā'ālā Hāzreti-y-le münacāt kıla. (89a-6)

ev-: Acele etmek.

Muḳātil eytdi: Feriştelerdür ki mü'minler cānını uçmağa iletmege
everler, öñürdürler. (83b-2)

evet: "Öyledir" anlamında doğrulama veya tasdik kelimesi.

Evet, her bir sürenüñ evvelinde bir dürlü şevāb işidesin. (63a-7)

evliyā (A): Erenler.

Pes ol 'izzetüñ eşeri oldur kim dükeli 'ālemler ḳalbinde anı maḥbūb ḳılır
ve feriştehler arasında anı 'azīz ḳılır, enbiyālar ve evliyālar şafında anı
rağbetlü ḳılır. (69a-9)

evlü: Ev sahibi, evi olan.

Andan evlü evlerine varup yāranlarına ve ḳamularına eytdiler: Ol taz
başlu 'Alī'yi gördük, müslimānlar-ıla bizüm ḳatumuzdan geçerlerdi.
(115b-9)

evmeklik: Çabuk davranma, acele etme.

Ya'nī işbu ni'metlere ve işbu maḳāmlara rağbet ḳılıcılar ben Tañrı'nuñ
tā'atına evmeklik birle. (114b-8)

evvel (A): Önce, ilk, birinci olarak.

alem eytdi: lh, ne yazayın? Nid geldi-ki yaz iymete degin ne olacağ-ısa. Pes evvel yaz bismi'l-lhi'r-rağmni'r-rağmi. (130b-2)

evveln (A): Evvelkiler, eski zaman insanları.

Yan bedrust fal gni yan iymet gni kim vade ılınup durur evveln ve hirn iun, t ki eylere evb ve yavuzlara azb ve ikb. (70b-11).

ey: bkz. iy.

ey (F): Ey.

Baa eytdi: Ey Yahy, ol lekleri urduğınca ol iki oddan tağun ululuğı ve yaln artar, didi. (109a-9)

eyit-: bkz. eyt-

eyle: yle, o ekilde.

Bir aba aluy bir aracuk delkden ekseler ne zağmet ile ıarsa kfirler cn dağ eyle zağmet-ile ıar. (82a-10)

eyle-: 1. Yapmak etmek.

aan Arabdan birinn ızı doğsa aa ynden vey opurdan bir cbbe vey bir ab eyler-idi ve geydrrdi. (100a-4)

2. Yardımcı fiil, etmek.

ciz e. (96a-9)

adl e. (79a-10)

ʿamel e. (105b-10)

def^ʿ e. (86a-8)

emr e. (88a-9)

farż e. (120b-7)

ġarḵ e. (88b-1)

ġusl e. (132b-13)

helāk e. (128b-3)

hīle e. (133a-11)

ḵabż e. (81b-8)

ḵulluḵ e. (69a-1)

mekr e. (133a-11)

minnet e. (69b-7)

münācāt e. (89a-12)

ṣabr e. (126b-1)

secde e. (119b-4)

sipās e. (94a-5)

ṣefā^ʿat e. (75b-6)

ṭopraḵ e. (97a-9)

tedbīr e. (83b-8)

yaqın e. (116b-12)

zīkr e. (73a-4)

eylūk, eyülük: İyilik.

Ya'nī bu ni'metler ve eyülükler yā Muḥammed senūñ Tañruñ'dan uçmak ehline çok yitüt ve tamām cezā ve baḥşışdür. (75a-13)

eyü: İyi.

Mücāhid ve Ebū Ravḫ eytdiler: "Fe's-sābiḫāti" didügi ādem oğlanlarıdır kim ḫayra ve eyü 'amellere öñürdürler. (83b-1)

eyülük: bkz. **eylūk.**

eyt-, eyit-: 1. Anlatmak, nakletmek.

Ve bir niceler eytdi: "Ġassāk" tamu ehlinüñ tamuda yanarken gevdelerinden akan şaru şudur, anı içeler. (73b-4)

2. Demek, söylemek.

Pes arzū kıla, eyde kim; iy kāşkī ben daḫı toprak olaydum. (80b-8)

cevāb e. (79a-11)

ezberle-: Ezberlemek; hıfzetmek, olduğu gibi akılda tutmak.

Tañrı Resūli'nden gördüm Şaḫīf ḫavminüñ çoğacı yirinde burya söykenüp dürür-idi, pes "ve's-semā'i ve't-ḫāriḫi" sūresini oğdı, tamām ol vaḫt ben ol sūre'yi ezberledüm idi. (130a-6)

F

fācir (A): Günahkâr.

Ya'ñî fācirler caḥîm tamusına qopalar kıyāmet güninde, ammā ol tamudan ğāyib olmayalar. (106b-11)

faḥr (A): Büyük, ulu, yüce.

... ve şalavāt olpeygāamberler serveri ve 'ālem faḥrı Muḥammed Muştafā üzerine olsun... (61b-4)

fāḥiše (A): Çirkin, kötü.

Üçüncü; bunların içinde fāḥiše ve yavuz işler āşikāre olsa veyā çok ola. (108b-13)

fā'il (A): Yapan, eden, işleyen.

"Eşîmin" didüğü key günāhlu günāhkār didüğü olur, zîrā kim günāhkāruñ ism-i fā'ili "eşîm" gelür. (111b-12)

f.-i muḥtār: İsteddiğini yapmakta serbest olan.

Zîrā ihtiyārî küllî Allāh'uñdur ammā kuluñ ihtiyārî cüz'isi vardur ammā fā'il-i muḥtār Allāhu Ta'alā'dur. (103b-9)

faķır (A): Fakir, yoksul.

Eytdiler: Faķır ya'ñî dervîş oldur kim anuñ hîç nesnesi olmaya. (78b-13)

faķr (A): Fakirlik, yoksulluk.

Zīrā varlık ol vaqt olur kim anda dilek yok, faqr tamām olduğu maḳāmdur. (69a-3)

fāriḡ (A): Vazgeçmiş, çekilmiş.

f. ol-: 1. Vazgeçmek, çekilmek.

Ya' nī 'ārif oldur ki dünyādan ve āhiretten fāriḡ olmuş ola. (68b-13)

2. Sıkıntısız, rahat olmak.

ya' nī ol bitisi şol eline gelen kavmler dünyā içinde kendü ehli arasında şāzılıḡ-ıla yürürdi, nefsine uymışdı, arzular yazısında otlayup toymuşdı ve murādlar ḡāşıl idüp fāriḡ olmuşdı. (118a-10)

Fāris: bkz. **Fars.**

farīza (A): Farz, Allāh'ın emri.

Ya' nī anlar kim eylük kıldılar ve ĩmāna girdiler ve Tañrı'nuñ farīzalarını ödediler ve ḡarāmdan yıḡlındılar, pes bular na' ĩm uçmaḡı içinde ola. (106b-4)

Fārs, Fāris (A): İnan.

Rivāyet: Muḡatil eydür: "Uḡdūd" üç yirde oldı-kim mü'minleri od handaḡına baraḡdılar; birisi Yemen ilinde Necvān şehrinde, birisi Şām ilinde ve birisi Fāris ilinde-y-idi. (126b-7)

farz (A): Farz; müslümanlıkta özür olmadıkça yapılması zorunlu, yapılmaması günah sayılan ibadet.

f. eyle-: Farz kılmak.

Çün-ki bâliğ olduñ, saña namâz ve zekât ve oruç ve hac farz eyledi
(120b-7)

fâsık (A): Allâh'ın emirlerini tanımayan, günah işleyen.

Yavuz işlülerüñ ve fâsıklarüñ ve kâfirlerüñ ve münâfıklarüñ ve
hasûdlarüñ ve ğaybet idicilerüñ bitilerini-kim yavuz ‘amelleri anuñ
içinde yazılmışdur anuñ altına qorlar. (111a-7)

faşîh (A): Açık ve düzgün (konuşma).

Ve dile geldi, faşîh dil-ile söyledi. (66a-7)

faşl (A): Ayrılma, ayırma.

Ya‘nî bedürüstî faşl günü ya‘nî kıyâmet günü kim va‘de kılınup durur.
(70b-10)

fâyide (A): Fayda, yarar.

Eger bismi'llâhinüñ şevâbın yazası olursam ayruq fâyideden kaluruz.
(63a-7)

f.-i ‘azîm: Büyük fayda.

Ve okuyanlara ve diñleyenlere fâyide-i ‘azîm şevâb hâşıl ola. (61b-10)

fażl (A): Lütuf, inayet.

Ėul eyde; yâ rabbi aldamadı beni illâ senüñ fażluñ kim qullaruña qılursın
ve suçlarını ‘afv idersin. (105b-7)

felek (A): Gökyüzü, semâ.

Ķatâde rivâyetinde "Ve's-sâbiĥâti" diyüp and içdügi ol yüziciler ĥaĥkı-
çün didügi ay ve güneş ve yılduzlardur ki felekde yüzerler. (83a-10)

fenâ (A): Yok olma, sürekli olmama, yokluk.

Hîç tama'suz bu maĥâm ulu maĥâmdur, fenâ maĥâmıdur ve kendüyi hîç
bilmeklikdür. (69a-2)

ferište, ferişteh (F): Melek.

Kelbî eydür: "Ve's-sâbiĥâti" didügi ol feriştelerdür kim mü'minüñ cânını
ĥabz iderler, (83a-4)

ferişteh: bkz. **ferište.**

feriştelik: Meleklik; melek olma hali.

Cebrâ'îl ferişteligi şüretinde gögün yüksek kırañında maşrıĥdan yaña
kim gündüz andan gelür. (102a-4)

feryâd (F): Bağıрма, imdat.

f. it-: Bağırmak, yardım istemek.

Gice ve gündüz rāĥatlıĥları ĥalmadı, 'āciz ĥaldılar, gördiler çāresüz
ĥaldılar, feryâd idüp amān dilediler. (84b-7)

fesâd (A): Bozukluk, bozuk.

Fir'avn aña inanmadı. Ya'nî yalanladı, İmān getürmekden yüz dönderdi,
fesâd işlere meşgül oldu. (89b-3)

fidā (A): Feda, uğruna verme.

f. ol-: Feda olmak.

Yā Resūlullāh, bizüm cānumuz saña fidā olsun, ve dükelümüz senüñ-
içün fidā olalum. (66b-2)

fiğān (F): Feryat, inleme.

f. kıI-: Feryat etmek.

Andan Resūl Hāzreti ağladı ve direk inlerdi ve şahābeler fiğān kıIurlardı.
(66a-11)

fikr (A): Düşünce.

f. it-: Düşünmek.

Pes ol oğlan fikr idüp göñline eytdi: Şimdi bellü bilem-kim rāhibüñ dīni
mi hağdur yoğsa cāzū dīni mi hağdur, didi. (124a-2)

firāk (A): Ayrılık.

İy kulum, vişāl ‘ālemine irüricek bildürmege benüm vişālümde kim
‘āriflerdür anlara ayruğ firāk korğusı yoğdur. (68b-9)

Fir‘avn: Hz. Musa zamanındaki Mısır hükümdarı.

Fir‘avn eytdi Mūsā'ya ve kavmine ne gerek-ise alsunlar,
götüribildüklerince götürsünler nesne dimek didi. (86a-1)

F.-ı la ‘īr: Lanetlenmiş Firavun.

Fir‘avn-ı la‘īn eytdi: Ya‘nī bu kavm bizden kaçdılar mı? (86b-5)

furşat (A): Fırsat, uygun zaman, elden kaçırılmayacak vakit.

İmdi iy ‘azîzler, furşat elde iken şaşınmak gerektür, inşâllâh Hâk Ta‘âlâ şaklaya dükeli dostlar-ıla. (79b-2)

fülân (A): Falan, herhangi bir.

Eydür kim; yâ Cebrâ’îl, ben fülân kulumı sevdüm, anı yedi kat gök ferîştehlerine eyt kim ol kulumı anlar dahı sevsünler. (69a-11)

2. Tarih, yer veya günün önüne gelerek söylenmeyen sözlerin yerine kullanılır.

Pes va‘de itdiler kim fülân gün gelem, (102a-12)

fülân bin fülân: Filân oğlu filân.

Eydür ki; iy ferîştehler, bilüñ ve āgâh oluñ kim Hâk Ta‘âlâ fülân bin fülân kulumı sevdi, (69a-13)

G

gâfıllık: Gafil olma durumu.

Zü’n-nün-ı Mısrî eytdi: Nice aldanmışlar perde altında örtünmişdür, alduklarını bilmezler gâfıllıklarından. (105b-12)

gâfil (A): Dikkatsiz, ihtiyatsız, habersiz.

Çün hâl böyle olıcağ iy zâlimler ve iy gâfiller sizüñ ve bizüm hâlümüz ne ola; (78b-4)

ğ. ol-: Dikkat etmemek, farkına varmamak.

... ve her kim saña gele ve ol Tañrıdan korqa, ya'ñi demek olur kim ol gözsüzden yüz dönderürsin ve andan gāfil olursın ve ayruğa meşgūl olursın. (93a-7)

gāfūr (A): Çok bağışlayıcı, merhamet eden, bağışlayan.

Ol-ki gāfūrdur, tevbe iden mü'minlerüñ günāhların yarlıgar ve dostların sever. (128a-6)

gāh (F): Bazen, kimi vakit.

Ne dilerse işlemege kādirdür, gāh öldürür ve gāh dirildür, gāh 'azīz kıılır, gāh zelīl kıılır kimini, 'adū kıılır kimini, halīl irādetine kimse māni' degüldür. (128a-11)

gālib (A): Üstün gelen, galebe çalan.

g. kııl-: Muzaffer eylemek, üstün kıılmak.

Ol vaqıtdan berü sizi gālib kııldum. (67a-5)

gam (A): Keder, tasa, kaygı, dert.

g. ol-: Kederlenmek, tasalanmak, dertlenmek.

Ya'ñi haqīkat müttakīler tamudan kırtulalar ve uçmağa gireler, şāz ü gam olalar, bāğlar ve bāğçeler ve köşkler ve sarāylar bulalar. (74b-12)

gam-güsār (F): Dert ve kederi defeden, dert ortağı.

...mü'minlere eyü yārdur ve gūr içinde gam-güsārdur, didi. (65a-6)

gammazla-: Söz getirip götürmek, kovlamak.

Ve anlar kim oddan ağaçlara aşılır kópalar âdemleri bege ve şultānlara
ġammazlayanlar olalar (71b-7)

ġamz (A): Kaş, gözle işaret etme, göz kırpma.

g. it-: Kaş, gözle işaret etmek, göz kırpmak.

Ya'nī kaçan bunlara uğrasalar ġamz iderlerdi ... Ya'nī kaçan dutup
evlerine ve ehline varıcağ gülüşürlerdi. (116a-2)

ġanīmet (A): Düşmandan alınan mal.

Andan bu helāk olan kavamūñ altundan ve gümüşden ve bezekden neleri
var-ısa şu taşra bırağdı; dükelini aldılar, ġanīmet kıldılar. (88b-5)

ġarāyib (A): Tuhaf, şaşılacak şeyler.

g. ol- Tuhafına gitmek, şaşırılmak.

İşbu işlere kâdir olan pâdişāh ölülere diri kılsa hīç 'acayib ve ġarāyib
olmaya. (67a-1)

ġarīblık (A): Gurbet.

Bir za'īf âdem kim kırk yıl Mekke şehrinde durdı, ġarīblığa varmadı.
(65b-3)

ġarīb (A): Garip, tuhaf, şaşılacak şey.

Eger ölmüşlere cān bağışlar-ısa hīç ġarīb ve 'acayib olmaya. (68a-7)

ġarğ (A): Boğma.

Ya'nî pes Hakk Ta'âlâ Fir'avn'ı dünyâda ve âhîretde 'azâb-ıla dutdı, ya'nî kınadı dünyâda ğarķ-ıla ve âhîretde od 'azâbı-y-la. (89b-10)

ğ. eyle-: Boğmak.

Ya'nî biz ğarķ eyledük Fir'avn'ı çerisi-y-le, hâl budur kim siz bakadurursız. (88b-1)

ğ. kıl-: Boğdurmak, boğulmasına sebep olmak.

Ya'nî Mūsâ'ya kavmi-y-le yol virdük, Fir'avn'ı çerisi-y-le ğarķ kılduk. (88a-4)

ğ. ol-: Boğulmak.

Bir niceler eydür: Kâfirlerün cânı çıkar şöyle şol şuya ğarķ olan âdem gibi. (82a-5)

ğayb (A): Belirsiz, bilinmeyen şeyler.

Ya'nî yâ Muhammed, vahiy size bildürmege ve gök haberini virmege ve ğayb haberini kim ol bilür size dağı bildürmege bağıl degüldür. (102b-9)

ğāyet (A): En son had.

"Hamīm" ol şuya dirler ki anuñ ıssılığı ğāyetde irmiş ola. (74a-3)

ğāyib (Ağā'ib): Kayıp, yok olan.

ğ. ol-: Kaybolmak, yok olmak.

Ya'nî fâcirler cağīm tamousına kopolalar kıyāmet güninde, ammā ol tamudan ğāyib olmayalar. (106b-12)

ġayr (A): bkz. ġayrı.

ġayrı, ġayr: 1. Başka, ayrı, özge.

Ya'nı benden ġayrı ayruğ size hıç Tañrı bilümezin didi. (89b-12)

2. Yabancılar, bildik olmayan.

Fir'avn yetmiş biñ konuğ evin yapmış-ıdı, nice miskınler ve dervışler ve ġayrılar anda yerler iğerler-ıdı. Pes Hağ Tā'alā mađām-ı kerım didi. (89a-3)

ġ.-i mađlūk: Yaradılmışlardan farklı, yaratılmışların dışında.

Ya'nı Kır'an ġayr-i mađlūđdur, yaradılmış degüldür. (128b-10)

ġazā (A): Din uğruna yapılan savaş.

Ol-ki dünyādudur, Bedir ġazāsından berü bunları sizün kılıcuñuz altında kıldum. (67a-4)

ġ. kıl-: Din uğruna savaşmak.

Zııra ki ol yüzler Allāh yolında durışmış, ya'nı çok çok secde kılmakda üzerine tuz konmuş ola, veyāhüz "i'lā-yi kelimetu'-lāh" için ġazā kılmış ola, ġazāya giderken yolda tuz konmuş ola. (97a-6)

ġāzı (A): Gazi; müslümanlıkta dışmanla savaşan yada savaş yapmış kimse.

'Aťa eytdi: "Fe's-sābıkāti" didügi ol ġāzıler atlarıdur kim segirdim vaktinde birbirin öñürdüler. (83b-6)

geç-: 1. Gitmek, geçmek.

Bayık cehennem ıamusu yol uğrayacak yir oldu. Pes uğmağa girmek yokdur tã ıamuya uğrayup geçmeyince. (72a-4)

2. Karşı tarafa intikal etmek.

Çün Mūsã kavmi girdiler, deñizüñ öte yanına geędiler, Fir‘avn çerisi dađı iriřdi. (87b-2)

3. Gönülden geçmek; hayal etmek, tasavvur etmek.

Anuñ gibi nesnelere hıç gözler görmedi ve kulağlar işitmedi ve âdem oęlanlarınıñ hergiz gönüllerinden geçmedi. (115a-5)

4. Geride bırakmak, ileri gitmek.

... Pes andan geçdüm, gördüm bir kişi dağı eydür: Aña dağı şordum. (122b-12)

5. Bir yerin yakınından veya içinden gitmek.

Andan řoñra bir gün şakıf kavminüñ meclisinden geçer-idüm, Kureyş kavminüñ bir niceleri ile oturmuşdı, Rabı‘üñ iki oğlı ‘Utbe ve şeybe dağı bile idi. (130a-6)

6. Zamanı aşmak, geride bırakmak.

Pes bir zamãn oğlan böyle didi, bunuñ üzerine hayli vaķt geçdi. (123b-13)

hadden g. (111b-10)

geçmiş: Zaman bakımından geride kalmış.

Āhîret geçmiş ‘amellerüñ cezāsın bulacağ yirdür, şevāb kazanacağ yir degüldür. (64b-7)

geçür-: 1. Geçirmek, girdirmek.

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içeri dökeler boğazlarından aşığa ine, içlerin içegülerin aşığa geçüre. (74a-10)

2. Herhangi bir durumu yaşamak.

Cum‘a günü evvelinden tā āhîrine degin, ya‘nî tañladan giceye-degin tā‘at ‘ibādet-ile ve zıkr tesbîhi-y-le geçürmek gerek kim tā ol sâ‘ate tuş ola. (121b-1)

gel-: 1. Bir yere gitmek.

Ve dağı melekü'l-mevt heybetlü ve ferîştehler-ile cānlarını almağa gelicek ki cān acığını göreler. (68a-11)

2. Dönmek, avdet etmek.

Çün mi‘rācdan geldi, mü‘minlerüñ kulağların dutup muştuladı. (63a-3)

3. Huzuruna çıkmak, girmek.

Pes Resül Hāzreti eytdi: Bilüñ kim dervîş oldur kim yarın kıyāmet güninde Hāğ Ta‘ālā Hāzreti'ne gele, (79a-2)

4. (Ses) çıkmak, gelmek.

Anlara hıṭāb geldi-ki... (62b-2)

5. Söylenmek, bahsedilmek, anlatılmak.

Ḥadīṣde ve tefsirde gelür kim Ḥaḳ Ta'ālā bu yiri gidere, bir ayruḳ yir, ṭāhir yir getüreler, (77b-11)

6. İçeriden dışarıya çıkmak.

Ya'nī şol nuṭfe şuyından yaratdı. ... andan yolu aña geñez kıldı, ya'nī anası ḳarnından ṭaşra gelmek yolını. (94a-12)

7. (Sıvılar için) çıkıp akmak.

"Yevme tübli's-serā'ir" didügi ya'nī namazını ve orucını ve cenābetden yunmaḳ-kim kişiden gelmiş ola, pes bu nesnelər āşikāre ola. (132b-10)

8. Ele almak, üzerinde durmak.

Bu maḳāmda söz çoḳdur, ammā girü tefsīre geledüm. (69b-5)

9. Yaklaşmak.

Ve ol-ki ileyinde durur, öñinde gelen belāyı def^c ide ve ol ki ardında durur ardından gelen belāyı def^c ide. (107b-11)

10. Doğmak, yaşamak.

Mecmū^c-ı ādem oḅlanları ve canavarlar ve dükeli ḥayvāncuḳlar ve cinnīler ve ḳuşlar ve deñizler canavarları, mecmū^c-ı yaradılmışlar kim dünyāya geldiler ve gitdiler dükelisi şığışmaḅ-içün. (78a-3)

11. Belirmek, ortaya çıkmak.

Bunlar bu hâlde iken nāgāh yir yarıla yedinci kat yire degin ve gökler yarıla yedinci kat göge degin, pes neler ol arada iken bir katı yil gele, kâfirleri bir kezden helāk ide. (99b-5)

12. Duyulmak.

Ya'nī kıyāmetüñ kaçan katı üni gelse ve ol ün şunuñ gibi ola kim kulaklar anuñ katılığında sağır olmağa yakın ola. (95b-10)

13. (Zaman bildiren kelimelerle) erişmek, girmek, başlamak.

Ya'nī vaqtā kim kıyāmet gelse günü يَوْمَ يَنْذَكُرُ الْإِنْسَانَ مَا سَعَى ; ya'nī ol gün içinde kişi nite-kim hayırdan ve şerden işledi-y-se öñine getüreler ve anuñ cezāsın göre. (90b-13)

14. Dahil olmak, katılmak, intisap ve iştirak etmek.

Resül bunlara kelecı eydivirürdi, Haq Ta'ālā'ya da'vet iderdi, İslām'a geleler diyü umar-ıdı. (92a-10)

15. Ziyaret etmek, bir yere uğramak.

Ve ol gözsüzüñ adı 'Abdullāh bin Şureyh idi. Andan soñra nice-kim ol gözsüz Resül katına gelse anı ağırlar-ıdı. (92b-7)

16. Maruz kalmak.

Ya'nī her bir kişi üzerine kıyāmet güninde bir iş gele kim ol iş anı şöyle meşğül kıla kim aña hıç nesne kayusı kalmaya. (96b-1)

17. Ayak basmak, gelmek.

Süddī eytdi: Kaçan Resül Medīne'ye geldi, anda bir kiři var-ıdı, Bū Cehīne dirler-idi. (109b-4)

18. Allāh tarafından gönderilmek, indirilmek.

Anda bir kiři var-ıdı, Bū Cehīne dirler-idi, iki ölçek dutar-ıdı, ulusı ile alurdı, kiřisi-y-le řatardı, pes Hāķ Ta'ālā bu sūre'yi viribidi, anuñ hāķķında geldi. (108b-6)

19. -dır, -dir; ekeylem fonksiyonunda kullanılır.

"Eşimin" didügi key günāhlu günāhkār didügi olur, zīrā kim günāhkāruñ ism-i fā'ili "eşim" gelür. (111b-12)

20. -ı,-i,-u,-ü zarf fiil ekli kelimelerle sürerlilik bildiren birleşik fiiller oluştururlar.

Yā Yaħyā atası, benüm iki ölçegüm var-ıdı, ulusı-y-la alurdum, kişi-y-le şatardum. Böyle diyicāķ durıgeldüm, ol iki ölçegi birbirine urdum, şıdum. (109a-8)

ağır g. (122a-6)

‘azāb g. (118a-4)

dile g. (66a-7)

elden g. (63a-8)

hoş g. (123b-8)

īmāna g. (84a-6)

la'net g. (94a-7)

vücūda g. (94a-11)

yaqın g. (101a-5)

yerine g. (103b-1)

gemi: Gemi.

Ḥadīşde gelür kim cehennem ehli şol-қadar aғlayalar kim iriñleri deñiz gibi ola, eger anuñ içinde gemiler olsa yürileydi, anı içüreler. (73b-7)

geñ: Geniş, büyük.

Eyide-y-düm kim senüñ ol geñ perdelerüñ aldadı-kim anuñ-ıla benüm yavuz işlerümi örter idüñ. (105a-8)

genç: Yaşı ilerlememiş, ihtiyar karşıtı.

Pes ol genç oğlancuğın elinden aldılar, oda baraқdıлар, girü eytdiler: Dīnūñden dön yoһsa seni daһı oda baraғuruz, didiler. (126a-11)

geñez: Kolay.

Ya'nī her kimün-kim ol işledügi 'amelüñ bitisi saғ eline gelürse, ... ol kişi һisābın geñez vire ve şāzılıқ birle kendü ehline döne. (117b-14)

g. kıt/-: Kolaylaştırmak, kolay hale getirmek.

Her bir kişi-çün işden ve pīşeden ne yaratdı-y-sa anı aña geñez kıldı ve қaderledi. (94b-2)

geñezlik: Kolaylık, suhûlet.

...südüm geñezlig-ile varsun didükleri ol bir rahmet sebebindendir.
(63b-9)

geñit-Genişletmek.

Andan anı şu üzerine kıdı, yaratmazdan oñ biñ yıl öñdinden bu yeri
Ka'be altına döşedi ve yapı ve geñitdi. (90b-5)

ger- Gergin bir şeyle örtmek.

Rivāyet Enes bin Mālik'den; bu āyetüñ ma'nisinden şordılar, cevāb virdi-
kim; Hāķ Ta'alā perde gerdi, (112b-13)

gerçek, girçek: Hakikat, doğru.

Ya'nī bu Kur'an hāķ sözidür, girçek ve toğrudur kim hāķķı bātıldan
seçer. (133a-8)

gerek: 1. Herhangi bir şeyin yapılabilmesi için şart olan şey, lâzım.

İmdi iy 'azīzler, fırsat elde iken şakınmak gerekdür, inşāllāh Hāķ Ta'alā
şaklaya dükeli dostlar-ıla. (79b-3)

2. İhtiyaç duyulan şey.

Fir'avn eytdi Mūsā'ya ve kavmine ne gerek-ise alsunlar,
götüribildüklerince götürsünler nesne dimek didi. (86a-2)

getür- 1. Alıp getirmek.

Ve daħı ol bir kişiye şol-ķadar kuvvet ve iştihā vire kim memcū'ını yiye
ve ardınca ķadehler-ile "şarāben tħūr" getüreler içüreler. (75a-7)

2. Oluşturmak, meydana getirmek.

Hadīşde ve tefsirde gelür kim Hâk Ta‘ālā bu yiri gidere, bir ayruk yir, t̄ahir yir getüreler. (77b-11)

3. Taşımak, bir yerden bir yere götürmek.

"Tesnīm" didügi bir bîñardur, havāda aḡar, uçmaḡ ehlinüñ ḡablarına dökilür, ḡaçan ḡabları dolsa Şu durur, Şöyle-kim; bir ḡatre yire dammaz. Pes bunlara Şu getürmek ve bir yirden bir yire Şu daşımak muḡtāc olmaz. (115a-9)

4. İletmek, götürmek.

Bir nice rivāyetde gelür ki; Resūlden eytdi-ki; Hâk Ta‘ālā yer üzerinde ferīşteler ḡoyup durur, her kim benüm ümmetümden birisi baña Őalavāt virse ol Őalavātı alurlar, benüm ḡabrüme getürürler, (121b-11)

5. Söylemek.

Bir nice tefsīrlerde gördüm, kāfir didügi bu āyetde İblīs'dür. Anuñ-içün müfred lafz-ıla getürdi, cem^ç lafz-ıla getürmedi. (80b-2)

6. Koymak.

Ya‘nī ol gün içinde kişi nite-kim ḡayırdan ve Şerden işledi-y-se öñine getüreler ve anuñ cezāsın göre. (90b-13)

7. Dönüştürmek, döndürmek.

Çün-kim ‘ademden vucūd ‘ālemine getürdi, İslām adın rüzī kıldı kim "hüve semmākümü'l-müslimīne" dūr, (120b-1)

8. Yaratmak, var etmek.

Hak Ta'ālā eytdi: Yā kalem, āhīr zamānda bir ümmet getürem, benüm habībüm Muḥammed Muṣṭafā'ya uyalar, (130b-4)

haber g. (99b-2)

īmān g. (85a-7)

ṣalavāt g. (122a-2)

söze g. (65b-12)

ṣehādet g. (112b-11)

tevḥīd g. (112b-11)

yerine g. (94b-10)

gevde: Gövde, insan bedeni.

Ve bir niceler eytdi: "Ġassāk" ṭamu ehlinüñ ṭamuda yanarken gevdelelerinden akan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

gevher (F): Cevher, mücevher.

... uçmağdan bir altun kürsi çıkarğıl kim gevher-ile ve yāḳūt mercān-ile bezenmiş ola. (89a-9)

gey-: Giymek.

Ve anlar kim kaṭrāndan cübbeler geyeler tekebbürlük idenler ve nāzlayanlar olalar ve bir nice rivāyetde sağucı 'avratlardur. (71b-9)

geydür-: Giydirmek.

Kaçan 'Arab'dan birinüñ kıızı doğsa aña yünden veyā çopurdan bir cübbe veyā bir 'abā eyler-idi ve geydürürdi. (100a-4)

geyesi: Elbise, çamaşır vb. giyilecek şey.

Ya'nī otlar ve ağaçlar ve dāneler ve yemişler ve tahıllar ve yapraklar ve avadanlar ve geyesiler ammā od ağaçdan çıkar ve tuz şudan çıkar. (90b-9)

geyik: Geyik.

Sa'īd bin Cübeyr eydür: Ol yavuk geyigidür kim Haq Ta'alā aña and içdi. (101b-5)

gez-: Seyran etmek, dolaşmak.

Deñizler şoğıla, dahı yerinden çıka, ol vaqt cinnīler ādemlere eydeler: Varalum eṭrāf-ı 'ālemi gezelüm. (99a-2)

gezle-: Okun gezini kirişe yerleştirmek.

Pes Melik ilini ve şehrini bir yazıya derdi, ol oğlanı bir ağaca aşa kodı, terkeşinden bir oq alup kirişe gezledi, bismi'l-lāhi ve "rebbü'l-gulāmi" diyüp atdı. (125b-9)

ğdā (A): Besin.

İkinci mu'āmele dāyeler-ile bisledür ve dürlü dürlü ta'āmlar-ıla ve ğdālar-ıla bisledür ve dürlü dürlü ṭonlar-ıla bezer. (120a-10)

ġilmān (A): Hizmetkâr.

Ve bir nicelerüñ şarābı ġilmān ve vildān vire. Ve bir nicelerüñ eline Hāk Ta‘ālā kendü ġudret yedi-y-le vire kim ġadehler yürkiye, mü'minler ellerine gele hemān ġadehler görüne ammā kim getürdüġi bilinmeye.
(75a-8)

ġırīv (F): Bağırma, baġrıřma.

Çün Fir‘avn'üñ çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuġı, Hāk Ta‘ālā emr eyledi deñize, ġavuřdı, bir tıraġa ġopdı, ‘ālem ġırīv doldı, cihāna velvele düşdi. (88a-10)

g. ġop-: Baġrıřmak.

...dükeli řahābeler işitdiler, aralarında ġırīv ġopdı. (66a-7)

ġıslīn (A): Cehennemdekilerin kanları, irinleri.

Ťamu ehli řovucaġ nesne ve řarāb Ťatmayalar kim bunlaruñ ıssılıġına řifā ġıla ve řusuzlaġların ġandura, bil-ki içdükleri ġaynar şu ola, "ġassāk" ve ġıslīn ola. (73b-2)

ġıybet (A): Dedikodu.

Ya‘nī yüzi řuyın dökmiř ola ve kiminüñ etin çekmiř ola, ve ġıybetin söylemiř veyā bühtān itmiř veyāhūz yavuz ġümān itmiř ola. (79a-8)

g. it-: Dedikodu yapmak.

... yavuz işlülerüñ ve fâsıklarüñ ve kâfirlerüñ ve münâfıklarüñ ve hasûdlarüñ ve ğıybet idicilerüñ bitilerini-kim yavuz ‘amelleri anuñ içinde yazılmışdur anuñ altına korlar. (111a-8)

gibi : 1. Benzeri.

Hağ Ta‘âlâ evvel bir kalğan gibi yiri desdegirmi yaratdı, dâyim hareket iderdi. (69b-9)

2. İmişcesine, benzer şekilde, tarzda.

İbn-i ‘Abbâs eydür: "Ve'n-nâşitâti" didügi feriştelerdür kim mü'minler cânını kabz eylerler şöyle kim devenüñ dizi bağını şeşer gibi. (82b-9)

gice: Gece. Gündüz karşıtı.

Gice ve gündüz rāhatlıkları kalmadı, ‘aciz kaldılar, gördiler çāresüz kaldılar, feryād idüp amān dilediler. (84b-6)

g. ol-: Gece olmak, hava kararmak.

Çün gice oldı, Mūsā aldı buları şehirden çıkdı bunca ni‘met-ile, ol gice āzīne gicesiydi. (86a-12)

giç: Geç; erken karşıtı.

Pes ol cāzū oğlanı giç gelürsin diyü döger idi, eve gelse giç geldüñ diyü bek döger idi, pes oğlan bu aḥvâli rāhibe didi. (123b-9)

gider-: 1. Yok etmek, ortadan kaldırmak.

Ve ol ferişte kim şolında durur, dāyim günāhları yoya, dīvānından qazıya gidere, (107b-10)

2. Def etmek, uzaklaştırmak.

Yā Mūsā, bu belāyı bizüm üzerümüzden gider, saña ĩmān getürelüm ve benī ĩsrā'īl'i saña virelüm. (84a-3)

giñlik: Genişlik.

Kaçan yir çekilse adım çekilür gibi, ya'nī giñligi ve büyükligi artsa. (117b-3)

gir-: 1. Dışarıdan içeriye geçmek.

Ol kubbenuñ içinden dört ırmağ çıkar; birisi südden ve biri baldan ve biri şudan ve biri süciden ne-kaçar ki ol kubbenuñ dolayını tılandı, içine girecek yol bulımadı (81a-5)

2. Gitmek.

Uçmağā kişi girmez illā bu kelimeler berekātında ki bismi'l-lāhi'r-raħmāni'r-raħīm'dür. (107b-13)

3. Sulu bir şeyin içine batmak, dalmak.

Didükleri Cebra'īl'dür, ve dağı bir rivāyetde gelür kim 'arşuñ sađ yanında nūrdan bir ırmağ vardur yedi deñiz ululuğınca, Cebra'īl her seğer vağtinde ol ırmağā girür yunur. (76a-8)

4. Zaman anlamlı kavramlar için gelmek.

Şafak didügi kıızıllıkdur kim gök kırañında alur gün ulunduğından-
soñra. Z̄irā ol şafak ulınca yatsu namāzı vati girür. (118b-7)

5. Uğramak.

Rivāyetde gelür kim; Mālik eydür: Bir gün Medīne mescidine girdüm,
ya‘nī peygāber mescidine girdüm. (122b-8)

6. Bir şey bir şeyin içine sığmak, sıkışmak.

İki kez şūr urulma arasında feris̄teler-ile bile ölürler cānlar gevdelerine
girür girmekden öñdin. (77a-2)

īmāna g. (106b-4)

girçek: bkz. **gerçek.**

girü: 1. Geri, bir daha, tekrar, yeniden.

a Ta‘ālā cānumı girü gevdeme viribidi. (64b-10)

2. Bir şeyin sona kalan bölümü.

Eger Mūsā'nuñ girü alan kışsasın şerh idersem söz uzar, maşüddan ırā
düşerüz. (89a-12)

git-: 1. Girmek.

Anlar daı umağa gitdiler. (62b-9)

2. Uzaklaşmak, ayrılmak.

Çün gice olıca kim dükeli ‘ālem ārām olalar, ya‘nī ilk uyuda sen benī
İsrā’īl'i al, Mışr'dan ık git. (86a-11)

3. Dışına çıkmak.

Pes Hâk Ta'ālā 'āriflere heybeti-y-le nazar kıldı tā ki bu dāyireden ilerü gitmeyeler. (104a-10)

4. Kaybolmak, yok olmak.

Rāhatlık kılduq; ya'nī her kişi işden güçden veyā seferde yol yürümekden birezcük yatsa uyusa rāhat olur, yorgunluğı gider. (70a-1)

5. Çekilmek, bitmek.

Katāde eydür: Ya'nī deñizler şuyı gitse şöyle kim bir katre kalmasa. (99a-7)

6. Azalmak, eksilmek.

Pes vaqt-i namāzı bulara farz eyledi-kim ol beş sā'at içinde kıllalar, yigirmi dördüñ beşi gitse on tokuz kalur. (91b-12)

7. Ölmek.

Mecmū'-ı ādem oğlanları ve canavarlar ve dükeli hayvāncuqlar ve cinnīler ve kuşlar ve deñizler canavarları, mecmū'-ı yaradılmışlar kim dünyāya geldiler ve gitdiler dükelisi şığışmağ-içün. (78a-4)

8. Bir yere doğru yol almak, yürümek.

Nāgāh bir gün cāzū katına gider-iken gördi-kim yol üzerinde bir ejderhā yatur, yolu kesmiş halk yığılmış geçmezler ol ejderhā heybetinden. (123b-13)

uşşı g. (102b-2)

givür-: Bir yere girmesini sağlamak, girdirmek, sokmak.

Pes her kim Allāh'a inandı-y-sa ve anuñ eyelüklerine ve ‘azāblarına kirtindi-y-se ve anuñ peygāmbere uydı-y-sa Haḫ Ta‘ālā anı uçmağa givüre. (129a-5)

gizle-: 1. Başkasının göremeyeceği bir yere koymak, saklamak.

Ol yüz raḫmetüñ toḫsan toḫuzın āḫiretde gizledi. (63b-11)

2. Başkasına duyurmamak.

Ḳatāde eydür: Bu şol nesnelerdendir kim İbn-i ‘Abbās gizler-idi, ḫalka eyitmezdi. (76b-9)

gizlen-: Saklanmak, görünmemek için bir şeyin ardına geçmek.

Ḳatāde eytdi: Ol yılduzlardur kim dünin āşikāre olur ve gündüzin gizlenür, gözükmey olur, (101b-1)

gizlü: Gizli, saklanmış, duyulmamış, bilinmeyen.

Ya‘nī Allāh bilür ol kāfirüñ aḫvālınden hīç nesne Allāh'a gizlü degüldür, bilür. (128b-6)

göbek: Göbek.

ve bir niceler dizine degin ve bir niceler göbegine dek (6) ve bir niceler gögsine degin derlerine ğarḫ olalar ve bir niceler dudāğna degin (7) ğarḫ olalar. (96b-5)

gögüs: 1. Göğüs, vücudun ön ve yukarı kısmı.

... ve bir niceler gögsine degin derlerine ğarķ olalar ve bir niceler
dudağına degin ğarķ olalar. (96b-6)

2. Meme.

"Dāfiķin" dimek atıcı dimek olur, pes ol erüñ belinden ve ‘avratuñ
gögsinden sızup çıkar. (132a-4)

gök: Semâ, gök.

Eydür kim; yā Cebrā’îl, ben fülân kulumı sevdüm, anı yedi kat gök
ferištehlerine eyt kim ol kulumı anlar dađı sevsünler. (69a-11)

gök: Yeşil.

Pes Resül Hāzreti raĥîm didügi sâ‘at Resül’üñ mübârek ağzından bir gök
kuş çıkdı. (62b-4)

gökçe: Gökyüzüne kadar.

... "siccîn" didügi yedinci kat yir altında bir taşdur, kalınlığı yirden
gökçedür, ya‘nî beş yüz yıllık yol miķdârıdır, ol taşı zebānîler
kaldururlar; (111a-6)

gökçek: Güzel, sevimli, hoş.

Ben eytdüm: İy yigit, ne hoş koķuñ var ve ne gökçek yüzüñ var. (65a-1)

gölge: Gölge.

Belī anlar kim t̄a‘ata duruŝurken, veyāhūz üstāz iline varurken, veyāhūz ‘ilm meclisine varurken derleyeler, kıyāmetde anlar derlemeyeler, rāhat içinde olalar, ‘arŝ gölgesinde oturalar. (96b-11)

g. ol-: Gölgelemek, üzerini kaplamak.

Eytdi: Qanğı gök baña gölge ola veyā qanğı yir beni götüre. (95b-8)

gömül-: Öldükten sonra toprağın içine yerleŝtirilmek.

Ya‘nī kaçan kıyāmet günü olsa ol dirile, gömülen kızlardan şorıla kim ne suçdan ötürü depelediler. (100b-7)

gönder-: Göndermek.

Pes vezīr oğlanı iştdi, niceden berü gözleri görmez-idi, pes oğlana armağānlar gönderüp ve eytdi: (124a-12)

göñül: Göñül, kalp, iç.

Ben eytdüm: İy gözüm nūrı ve göñlüm yemiŝi, ciger küŝem, niçün atañ selāmın almazsın? (64b-5)

gör- : 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak.

...ŝol ‘Aṭā ve Cūd ve Semāhat deñizlerin ki gördüñ, bismi’llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm diyenlerüñdür. (62b-13)

2. Bulmak.

Çün gözlerüm açdum, kendüzümü şol hāl içinde gördüm. (64b-10)

3. Tanık olmak.

Senüñ nür yüzünüñ şolduğın görmeyelüm, didiler. (66b-4)

4. Rastlamak.

Bir nice tefsîrlerde gördüm, kâfir didüğü bu âyetde İblîs'dür. (80b-1)

5. Anlamak, fark etmek, sezmek.

Ol arada Fir'avn yazduğı bitiyi gösterdi, gördi-kim kendünüñ dest-
hatıdır, ne olacağıı bildi. (88a-7)

6. Görme yetisine sahip olmak, kör olmamak.

Pes vezîr oğlanı işitdi, niceden berü gözleri görmez-idi, pes oğlana
armağanlar gönderüp ve eytdi: (124a-12)

7. Bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek.

Gördüm ki mütekkaddimler her biri bir yâdigâr komışlar. (61-8)

8. Hissetmek, maruz kalmak.

Ve dağı melekü'l-mevt heybetlü ve ferîştehler-ile cānlarını almağa
gelicek ki cān acığını göreler. (68a-11)

9. (ile) karşılaşmak.

Pes nidā geldi-kim; yā Mūsā, Fir'avn bir kez ölüm gördi; bu, günde biñ
kez ölür. (88b-11)

10. Yaşamak, bulunmak

Şöyle şanalar kim evvelden bunda öldiler, hîç dünyâyı görmediler. (91b-
10)

11. Yapmak, etmek.

Mūsā kavmi içerlerdi ve hem abdest alurlardı ve onların yurlardı ve ař bişürlerdi ve her ne aydları var-ısa görürlerdi, bayağı řu-idi. (84b-12)

12. Bakmak, ilgilenmek.

Ya'nı iş ol şandugulaym degüldür, bilgil ki ol bize dönesidür ve gürdan kopup şoru řisāb viresidür ve haķıķatdür ki anuñ tañrısı anı görür ve gözedür. (118b-2)

13. -ı/-i/-u/-ü zarf fiil ekleri almış kelimelerle birleşik fiiller yaparlar.

Vay senüñ cānuña pes fırsat elde iken mazlemeden ırağ olıgör kim pädiřāhumuz 'ādildür, bireginüñ haķķı biregüde omaz. (78b-10)

'azāb g. (73a-6)

c.sın g. (91a-1)

düş g. (122a-3)

'ikāb g. (118a-13)

yavuzluk g. (127a-11)

zaħmet g. (127a-5)

görk: Güzellik, gösteriş.

Pes Hāzret-i Cebrā'ıl'üñ nūrına nūr ve görkine görk ve ululuđına ululuk atılur. (76a-9)

görklü: İyi, güzel, doğru.

Medīne kavmini ölçmekte ve tartmakta katı maġbūn iderlerdi, eksük virürler idi. ... Andan sonra görklü ölçdiler ve dardılar ve tamām virdiler. (108a-11)

görün-: Görünmek, ortaya çıkmak.

Haġ Ta‘ālā çekürge viribidi şol-ķadar geldi-kim bir gevde göründi, bunlar ki... (83b-14)

göster-: 1. Açıkķa ortaya koymak, gözler önüne sermek.

Eydür ki; kıyāmete inanmayanlara kıyāmetüñ nişānlarını gösterem. (68a-9)

2. Maruz bırakmak.

Ya‘nī biz ķorķutduķ sizi yakın ‘azāb-ıla, ya‘nī va‘de kılduķ size yakın ‘azābı göstereven diyü, ya‘nī kıyāmet günini. (77b-4)

3. Başkalarının görmesini sağlamak.

Ol arada Fir‘avn yazduġı bitiyi gösterdi, gördi-kim kendünüñ dest-ħatıdır, ne olıcaġın bildi. (88a-7)

4. Görülmesini sağlamak.

Haġ Ta‘ālā perde gerdi, düşmānlarına kendüzini göstermedi, pes ma‘lūm oldu-kim dostlarına tecellī kılup kendüzini göstere. (113a-1)

5. Ortaya koymak, sergilemek.

Ya'nī demek olur kim ullu orluını bizüm dergāhumuzda gōsterdüñ,
imden girü pādiřāhlık izzetinden bir şemme biz de saña virelüm ve seni
azīz ılalum diye. (69a-6)

yol g. (87a-4,5)

gōtür-: 1. Taşımak, y¼klenmek.

Fir'avn eytdi M¼sā'ya ve avmine ne gerek-ise alsunlar,
gōt¼ribild¼klerincede gōt¼rs¼nler nesne demek didi. (86a-2)

2. Ortadan kadırmak, bertaraf etmek.

Pes M¼sā du'ā ıldı, Hā Ta'alā ol āfeti bunlardan giderdi, gōt¼rdi (84a-4)

3. Bir kimseyi y¼r¼tmek.

Rivāyet ılındı Temmīm'den kim aña sorarlar kim “ve fākiheden ve
ebben” ma'nisi ned¼r. Eytdi: anğı gōk baña gōlge ola veyā anğı yir
beni gōt¼re. (95b-9)

gōt¼r¼l-: Kaldırılmak, yok edilmek.

Pes şamuda almağ¼ñ sağışı gōt¼r¼ldi, ebedī almaq hāřıl oldu. (73a-12)

gōyend¼r-: Yakmak.

Pes od şaşup ıķdı, ol kāfirleri gōyend¼rdi. (127b-6)

gōy¼n-: Yanmak.

Anuñ-içün kim yanmağ ve göyünmek ehlidür veya zārılık ve yalvarmaqlardur. (68b-6)

göz: Göz.

Çün gözlerüm açdum, kendüzümü şol hāl içinde gördüm. (64b-10)

g. aç-: Körken görür hale getirmek.

Pes oğlana armağanlar gönderüp ve eytdi: Eger gözlerüm açar-ısan, dağı çok nesne virem, didi. (124a-12)

g. kıpış-: Birbirine göz kırpmak.

... bir bölük müslimānlar-ıla peygāberüñ katına varur-ıdı, pes münāfıklar birbirine göz kıpışup bunları maşharaya dutup gülüşdiler. (115b-8)

gözedici: Gözleyen, koruyan.

Ya'ñi haqqā ki siz aldanmışsınız ve bizi yalan mı dutarsınız kim bayık sizüñ üzerüñüze şaklayıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardur (106a-13)

gözet-: Gözlemek, izlemek, korumak.

Ya'ñi iş ol şandugulayın degüldür, bilgil ki ol bize dönesidür ve gürdan kopup (2) şoru hisāb viresidür ve haqqātdür ki anuñ tañrısı anı görür ve gözedür. (118b-2)

2. Beklemek.

Katāde eytdi: Ol şaklayıcı feriştelerdür kim 'amelüñi ve rızkuñi şaklar ve ecelüñi gözedür. (131b-5)

gözlü: Gözleri gören, kör olmayan.

g. kı/-: Gözlerini açmak, görmesini sağlamak.

Pes oğlanı dağı getürdiler, melik ol oğlana eytdi: Cāzūluğūñ şuña mı irdi kim gözsüzi gözlü kılırsın ve dürlü hastalığa şifā virürsin. (124b-9)

gözsüz: 1. Gözleri olmayan.

Bunlarūñ bir nicesi maymun şūretinde ve bir nicesi baş aşığa ayağı yukaru ve yüzi üzerine şürinü şürinü yūriye, ve bir nicesi gözsüz ve bir nicesi kulaksuz ve dilsüz ve bir nicesinūñ dili gögsi üzerine şarkmış ola, dilini çiyneye. (71a-10)

2. Kör, âmâ.

Bu aralıqda bir gözsüz içerü girdi ve çağırıp eytdi: Yā Resūlullāh, Hāq Ta‘ālā saña öğretdügi ‘ilmden ya‘nī Kur‘ān'dan baña dağı öğretgil ve beni oğutğıl didi. (92a-11)

g. kop-: Gözleri olmamak, gözleri olmayan biri haline gelmek.

Ve anlar kim gözsüz kopalalar hükm içinde zūlm kılanlar olalar. (71b-3)

g. ol-: Kör olmak, gözleri görmemek.

Hāmān'ı gördiler kim gözsüz olmuş bir dayak elinde ve bir tağarcuq omuzında dilenür. (88b-8)

gözük-: Görünür halde olmak.

Ḳatāde eytdi: Ol yılduzlardur kim dünin āşikāre olur ve gündüzin gizlenür, gözükmez olur, (101b-1)

gūr (F): Mezar.

Ya'nī ḳatılıḳlara ve ölümde zahmetler görmege ve gūr 'azābına ve girü durmağa ve hisāb virmege ve ḳıyāmete inanmazlar böyle and içüp haber virilmiş iken. (119a-9)

g. dan ḳop-: Mezardan çıkmak, yeniden dirilmek.

Pes Ḥaḳ Ta'ālā va'de ḳıldı-kim ol gün ki şür üri le siz gūruñuzdan ḳopup bölük bölük gelesiz. (71a-2)

g. a ḳuy-: Gömmek, mezara koymak.

Ya'nī andan öldürmekden soñra ve gūra ḳoymaḳdan soñra ḳaçan Ḥaḳ Ta'ālā dilese ādemi gūrından ḳopara ve diri ḳıla. (94b-7)

ḡusl (A): Gusül, boy abdesti.

ḡ. eyle-: Gusletmek; gusül abdesti almak.

Üç nesne her kim şaḳlasa ol kişi ḥaḳīḳat Tañrı'nuñ dostıdur ve her kim aña ḥıyānatlıḳ ider-ise ol kişi ḥaḳīḳat Tañrı'nuñ düşmānidur: Biri oruç ve biri namāz ve ḡusl eylemek. (132b-13)

ḡuşsa (A): Üzüntü, keder, gaygı, tasa, endişe.

Pes bunlardan ḳaçup yüz aña dutalar kim ol ḳayḡular ve ḡuşsalar gidericidir, hīç anı nesne 'āciz eylemez. (96a-8)

güç: 1. Kudret, kuvvet.

Ol ki gökleri yaratmağa güci yiten pâdişâh kâdirdür ve güci yiter kim sizi öldüğünüzden sonra girü diri kıla. (90a-7)

2. İş, meşguliyet.

Kıyâmet öñince altı nişân belüre şöyle-kim halâyık işinde gücünde iken ve bāzārında iken āb añsuzın aydıñı gide (99a-9)

güdücü: Guden, çoban.

Eydeler kim şol Tañrı kim bir yetimi ve deve güdüci oğlanı Medīne'ye ve Mekke'ye ve Hayber'e... (68a-4)

gül-: 1. Mutlu, sevinçli zaman geçirmek.

Ya'nī ol kıyâmet gününde bir nicelerün yüzleri aydıñlı ola ve nūrlu güler ve şāz-ğām ve tāze ola. (97a-4)

2. Biriyle alay etmek.

Ya'nī Mekke müşrikleri Ebū Cehl ve 'Utbe ve Şeybe ve Velīd bin Muğīre ve 'Aş bin Vābil ve bunlaruñ yāranları ve etbā'ları mü'minlere gülerlerdi ve masharaya dutarlardı, (115b-4)

güliş-, gülüş-: Karşılıklı veya birlikte gülmek.

Ya'nī tahtlar üzerinden bakalar mü'minler kâfirleruñ hāline ve gülişeler ve nice 'azāb çekdiklerin göreler. (116a-13)

gülüş-: bkz. **güliş-**

gümān (F): Zan, sanma, şüpheler.

g. it-: Şüphelenmek, zan altında bırakmak.

Ya'nî yüzi şuyın dökmiş ola ve kiminüñ etin çekmiş ola, ve gıybetin söylemiş veyā bühtān itmiş veyāhūz yavuz gümān itmiş ola. (79a-8)

gümiş: Gümüş.

Yā Fir'avn, yarın bizüm bayramumuz vardur, bize kıymetlü tonlar virüñ, altun ve gümiş ve bezek virüñ, didiler. (85b-9)

gün: 1. Zaman, vakit.

Pes Hax Ta'alā va'de kıldı-kim ol gün ki şür üriyle siz gürüñuzdan kopup bölük bölük gelesiz. (71a-2)

2. Yirmi dört saatlik süre.

Ve "ahqāb"uñ biri seksen yıldur, her bir yılı üç yüz altmış gündür ve her bir günü biñ yıldıdur dünyā yıllarından kim şayarsız. (72b-12)

3. Bir zaman parçasının belli bir olayı göstereni.

Ya'nî ol kıyāmet günü hax gündür, pes her kim dilerse Allāh'dan yaña anuñ tātına yol tutsun. (77b-1)

g.den güne: Gittikçe, giderek.

Mezīddür hemīşe luṭf-ı üns ve ikrām durmaqlıkdur ve günden güne nevāzişdür. (68b-10)

günāh (F): Allāh'ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dînî suç.

Mukātil eytdi: Bu ‘azāb bunlaruñ günāhına muvāfıķdur. Anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuķ yoķdur. (74a-12)

g. işle-: Günah sayılan davranışta bulunmak.

‘Ārif oldur kim Allāh'dan qorķa, günāh işlemeye, didi. (69b-5)

günāhkār (F.): Günahlı, günahı bulunan.

Bir hikmet daķı bunda oldur kim Haķ Ta‘ālā ħalāyıķı üç bölük kıldı; bir bölüģi ‘ariflerdür ve bir bölüģi ‘ābidlerdür ve bir bölüģi günāhkārlardur. (104a-9)

günāhlu: Günahkār, günahı olan.

"Eşimin" didüģi key günāhlu günāhkār didüģi olur, zīrā kim günāhkāruñ ism-i fā‘ili "eşim" gelür. (111b-11)

gündüz: Gündüz.

Gice ve gündüz rāĥatlıķları qalmadı, ‘āciz qaldılar, gördiler çāresüz qaldılar, feryād idüp amān dilediler. (84b-6)

gündüzin: Gündüz vaktinde.

Ķatāde eytdi: Ol yılduzlardur kim dünin āşikāre olur ve gündüzin gizlenür, gözükmey olur, (101b-1)

güneş: Güneş.

İbn-i ‘Abbās eydür: Haķ Ta‘ālā ayı ve güneşi ve yılduzları deñizlere biraģa. (99a-2)

gürle-: Alevle hızla yanmak.

Pes deñizlere varalar, göreler kim od gürler. (99b-3)

gürüldü: Gürültü.

Resül Hâzreti ‘Arafât Tâğı üzerine çıkdı, hemân-dem gördi kim Cebrâ’îl
gürüldü çatıldı-y-ıla gelür, heybeti-y-le şöyle kim maşrıq-ıla mağrib
arasını tıldurmuş; başı gökde, iki ayağı yirde. (102a-13)

güt-: Hayvan otlatmak.

Ya‘nî ol botlayıcı develer ‘Arablar kıatında ki sevgülüdür ve ‘azîzdür;
şöyle kim aña binemezler ve südin sağmazlar, ve anı gütmeye ve
tımarlamağa becid olurlar, (98b-5)

gütdür-: Hayvan otlattırmak.

Bâdiyede ya‘nî yazılarda aña koyun veyâ deve gütdürür-idi veyâ öldürür-
idi veyâhüz öldürmez-ise böyle iderdi, öldürmediği kızuñ ‘ömri böyle
geçerdi (100a-5)

güyâ (F): Sanki, diyelim ki.

Pes güyâ ki Hâk Ta‘âlâ eydür: İy benüm ‘Amme süresin okıyan
kullarum, ben sizden hoşnûdam. (64a-11)

H

hâ (A.h.): Osmanlı alfabesinin sekizinci harfi.

Çün baqdı, gördi kim bismi "mīm" inden bir ırmağ aqar, Allāh "hā"
sından ırmağ aqar. (81a-11)

ha: 1. İşte.

Ya'nī alımlunuñ günāhını borçlunuñ boynına yükledeler, ol dağı maħrūm
ve mağbūn oluban ħorluğ-ıla tāmuya süreler, ha faqīr oldur didi. (79b-1)

2. Mütemadiyen, durmadan.

Ha çağırur: Aç oldum, aç oldum. (88b-9)

ħaber (A): Haber, bir olay bir olgu üzerine edinilen bilgi.

Nite-kim 'ādetdür ħalk biri birinden 'āriyet dilerler. Pes bu ħaberi Mūsā
kavmine didi, durdılar, Fir'avn'a vardılar, (85b-7)

ħ. getir-: Haber vermek, haberi ulaştırmak.

Varalum eṭrāf-ı 'ālemi gezelüm, size ħaber getürelüm ve ħāl nitedür
bilelüm, diyeler. (99b-2)

ħ. ol-: Haber gitmek.

Bir rivāyetde üç gün üç gice gitdiler, andan Fir'avn'a ħaber oldu, çerisi-y-
le ardlarına düşdi, düşenbih gün kuşluk vaqtinde yitdiler Qulzüm Deñizi
kıyında. (86b-3)

ħ. vir-: Bildirmek, haber ulaştırmak.

Biregü bunlardan şordılar kim bize ħaber virüñ bu āyetüñ ma'nīsinden
kim "siccīn" ne-dimek olur. (110a-10)

h. viril-: Haber verilmek, bildirilmek.

Ya'nî katılıklara ve ölümdе zahmetler görmege ve gür 'azābına ve girü durmağa ve hisāb virmege ve kıyāmete inanmazlar böyle and içüp haber virilmiş iken. (119a-10)

habīb (A): Dost, sevilen.

Hak Ta'ālā eytdi: Yā kalem, āhir zamānda bir ümmet getürem, benüm habībüm Muhammed Muştafā'ya uyalar, (130b-4)

hac (A): Hac.

Çün-ki bāliḡ olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç ve hac farz eyledi (120b-7)

hācet (A): İhyiyaç, gereklilik, lüzum.

Tañrum senden ötürü baña 'itāb kıldı diyüp anı hoş dutar-ıdı, hīç hācetüñ var mı şorardı (92b-9)

hācib (A): Vezir, âmir.

Çün Fir'avn girdi, bir ferişte geldi, Fir'avn'uñ hācibleri şüretinde çağırdı- kim Tañrıñuz deñize girdi, siz neye durursız diyüp bu kavmi sürer-idi. (87b-7)

hāç (F): Haç.

Oda ve hāça tabıcılardan bir zālīm ve cabbār beg kopardı, bunlara elçi viribidi-kim; gelüñ benüm dīnüme dönüñ. (126b-12)

ḥadd (A): Sınır.

"Aḥkāb"uñ ḥaddi ve sağışı vardır; ammā anuñ sağışı niceliğinde ihtilāf kılmışlardır. (72b-1)

ḥ.den geç-: Sınırı aşmak, fazla olmak, aşırı gitmek.

"Mu'tedin" didügi ḥadden geçici demek olur. (111b-10)

ḥadīş (A): Hadis. Hz. Muhammed'in mübarek sözü.

Nite-kim ḥadīşde gelmişdür kim Peygāmbere Ḥazreti eytdi: Benüm üzerüme hīç gün toğmadı ve tulunmadı cum'a gününden yigrek. (121a-2)

ḥaḳ (A): Doğru, doğruluk, gerçek.

Ḳur'ān ḥaḳ mıdur yā degül midür diyü dartışurlar. (64a-9)

2. Geçmiş, harcanmış emek.

Pes Ḥaḳ Ta'ālā dükelini girü yarada, Ḥaḳ Ta'ālā kādī ola, dükeli maḥlūk arasında kışāş buyura; tā ki biri birinden ḥaḳlu ḥaḳkın alalar. (78a-6)

ḥ.1-çün ... üzerine and olsun ki anlamında yemin sözü.

Ya'nī yalavaç yılduzlar ḥaḳkı-çün dahı şubḥ ḥaḳkı-çün işbu Ḳur'ān bir kerīm yalavaç indürdügüdür ve ol ilçi Cebrā'ıl'dür. (101b-10)

ḥ.in al-: Yapılan bir şeyin karşılığını almak.

Mücāhid eytdi: Ḳıyāmet gününde süsülen süsenden ḥaḳkın ala ve burunlu ve çengallu kuşlardan çengālsuz kuşlar ḥaḳkın ala. (79b-8)

ḥ.ina ḳo-: Defnetmek, gömmek.

Namāzın kıldı ve haqqına qodı. (64b-1)

h.in vir-: Birinin alması gerekeni ölçüsünde vermek.

Allāh'dan qorqıl, ölçmekde ve dartmaqda haqların virgil kim haqqın eksük virenler yarın Allāh qorqusından derleyeler, qulaqlarına degin derlerine qarq olalar. (109b-3)

Haq (A): Hak, Allāh.

...ve şalavāt olpeygāamberler serveri ve ‘ālem fahrı Muḥammed Muştafā üzerine olsun kim Haqq'uañ raḥmetine ulaşdurısar bizi şefā‘atı-y-la. (61b-5)

H. Hażreti: Yüce Allah.

Yā Süleymān, añgıl şol günü-kim ben-daḥı senüñ alnuñ saçına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü Haq Hażreti'ne getürem, (78a-13)

H. Ta‘ālā: Yüce Allah.

Haq Ta‘ālā luḥfından yil virdi, ol şoqaqlara esdi, derḥāl qurutdı, yaruq yaruq oldı. (87a-10)

Haq Ta‘ālā Hażreti: Yüce Allah hazretleri.

Pes Resül Hażreti eytdi: Bilüñ kim dervīş oldur kim yarın kıyāmet güninde Haq Ta‘ālā Hażreti'ne gele, (79a-2)

haqqā (Af): Doğrusu, hakikaten, gerçekten.

"Kellā" , ya‘nī haqqā, tiz ola kim inanalar kıyāmet qopasına. (65a-13)

h. ki/h. kim: Hakikaten, doğrusu.

Ya'nî haqqā kim kāfirler kıyāmet güninde Tañrı'nuñ rahmetinden ve kerāmetinden mahrūm ve maħcūb olasıdır. (112b-9)

haqqında: İlgili olarak, üzerine.

Anda bir kiři var-ıdı, Bū Cehīne dirler-idi, iki ölçek dutar-ıdı, ulusı ile alurdı, kiçisi-y-le şatardı, pes Haq Ta'ālā bu süre'yi viribidi, anuñ haqqında geldi. (108b-6)

haqqat (A.): 1. Hakikat, gerçek, doğru.

Ya'nî iş ol şandugulayın degüldür, bilgil ki ol bize dönesidür ve gürdan kobup şoru hisāb viresidür ve haqqatdür ki anuñ tañrısı anı görür ve gözedür. (118b-2)

2. Gerçekten.

Eger haqqat bilseydüm kim āhiretde Tañrım dīzārını görmeyem, dünyāda hergiz aña tapmayaydum, (113a-9)

haqlu: Haklı, hakkı olan.

Pes Haq Ta'ālā dükelini girü yarada, Haq Ta'ālā kādī ola, dükeli maħlūk arasında kişāş buyura; tā ki biri birinden haqlu haqqın alalar. (78a-6)

hāl: Hal, durum.

Çün gözlerüm açdum, kendüzümü şol hāl içinde gördüm. (64b-10)

halāyık (A halā'ik) : Yaratılmış, kul.

Yā Muḥammed müslimān eylemek ya eylememek senüñ elüñde degüldür
ammā senüñ üzerüñe oldur kim bizüm ḥaberümüzi bu ḥalāyıkā
degüresin. (93a-9)

ḥālī (A.i): Boş olma, boşluk.

Bu mecmū'ıñ içi envā'-i feriştehler-ile toptoludur tā ḥaddı bir qarış yer
ḥālī yokdur, mecmū'-ı feriştehler-ile toptoludur. (70a-8)

ḥalīfe (A): Hükümdar.

Ve andan soñra Resül Ḥazreti ol gözsüzi iki kez Medīne'ye ḥalīfe kıldı,
kendüzi ğazāya gitdi. (92b-10)

ḥalīl (A): Samimi, dost.

Ne dilerse işlemege kādirdür, gāh öldürür ve gāh dirildür, gāh 'azīz kıılır,
gāh zelīl kıılır kimini, 'adū kıılır kimini, ḥalīl irādetine kimse māni'
degüldür. (128a-12)

ḥalīmlik: Yumuşak huyluluk.

Ebū 'Abdullāh bin Şālīḥ eydür: Eger Allāh baña şorsa idi, eyde idüm-kim
beni senüñ ḥalīmligüñ aldadı. (105b-2)

ḥalīyā (A): Şimdiki halde, şimdiki zamanda.

Ḥalīyā bu kişiyi getürdiler, yazuğın dardılar, günāhı ağır geldi, şol-қadar
buñaldı-kim dise olmaz, dört yaña baқar, meded ister, kimseden çāre
bulımaz. (122a-5)

ḥalқ (A): 1. Halk, insanlar.

Ḳatāde eydür: Bu şol nesnelerdendir kim İbn-i ‘Abbās gizler-idi, halka eyitmezdi. (76b-9)

2. Yaratma, yaratılma.

Ebū Şālih eydür: Rūḥ bir halkdur, ādem oğlanlarına beñzer; velīkin ādem degüldür. (76b-7)

ḥalvet (A): Biriyle baş başa kalma.

h. kıl-: Biriyle baş başa kalmak.

Rivāyet kılındı İbn-i Mes‘ūd'dan-kim eytdi: Ḳıyāmet güninde Ḥaḳ Ta‘ālā her bir kişi-y-le ḥalvet kıla, (105b-9)

ḥamd (A. i.): Tanrı’ya olan şükran duygularını bildirme.

...ve ḥamdü bī-ḳıyās ol pādişāhlar pādişāhına... (61b-2)

ḥamīd (A): Övülmeye değer. (Allah'ın sıfatlarından)

Ya‘nī ol kāfirler bu mü’minlerden hīç yavuzluk görmediler ve hīç suç ve ‘ayb bulmadılar ,illā şundan kim; bunlar ol ‘azīz ve ḥamīd Tañrı'ya ĩmān getürmişler idi, pes dutup bunları od ḥandaḳına baradılar. (127a-12)

ḥamle (A): Saldırı, saldırış.

h. kıl-: Saldırmak, üstüne varmak.

İsrāfīl şūr çala, ḳıyāmet ḳopa ve od bulara ḥamle kıla. (67b-6)

ḥandaḳ (A): Hendek, derin çukur.

Çün Melik bunu işitdi, buyurdi-kim şoqaqlar ağzına uzun kıuyular kazdılar, handaqlar eylediler, içine odun tıldurdılar, od yaqdılar. (126a-3)

Ḥannān (A): Hz. Peygamber'in mescidinde bir direğın adı.

Yā Muhammed, Ḥannāne direğın iñledem. (65b-11)

ḥarāc-güzār (F): Haraç verici.

İy nice cabbārları size ḥarāc-güzār kılam. (66b-13)

ḥarām (A): Haram, helāl olmayan.

Ya'nī anlar kim eylük kıldılar ve ĩmāna girdiler ve Tañrı'nuñ farĩzalarını ödediler ve ḥarāmdan yığlındılar, pes bular na'ĩm uçmağı içinde ola. (106b-5)

ḥ. kı/-: Haram etmek, yasaklamak.

Resül Ḥazreti eytdi: Ḥaķ peygāamberleruñ tenin yire ḥarām kıldı, pes bilgil ki peygāamberler diridür, ölmezler. (121b-9)

ḥ. ye-: Dĩni kurallara aykırı olarak bir şeyi kendi yararına kullanmak.

Ammā anlar kim maymun şüretinde olalar ḥarām yeyenler, ve anlar kim başı aşıağā kıopalar ribā yeyenler olalar. (71b-2)

ḥareket (A): Davranış, tavır, muamele.

ḥ. it-: Durmamak, eylem halinde olmak.

Ḥaḵ Ta‘ālā evvel bir ḵalḵan gibi yiri desdegirmi yaratdı, dāyim ḥareket iderdi. (69b-9)

ḥarf (A): Alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz otuz üç kelīmedür, pes yüz üç ḥarfdür, kırık iki āyetdür. (92a-3)

ḥarīṣ (A): Hırslı, aç gözlü.

h. ol-: Hırslı, aç gözlü olmak.

Rivāyet: Cüreyḥ oğlu eytdi: İşbu ni‘metleri itmege dūrüşüñ ve ḥarīṣ oluñ. (114b-10)

ḥāṣ (A): Özgü, hususi.

Ammā raḥīm lafzı ḥāṣdur, mü‘minler içündür. (63b-5)

ḥasene (A) : İyilik, hayırlı iş, iyi iş.

Ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden soñra ḵodı-y-sa ve her kim bid‘at-i ḥasene ve bid‘at-i seyyi’eyi ḵodı-y-sa cezāsın bula. (104b-9)
(104b-9)

ḥāṣıl (A): Peydā olan, husûl bulan.

Pes ol mü‘minlere ol ni‘metler ve ulu devletler ḥāṣıldur. (127b-12)

h. it-: Elde etmek.

Çün-kim büyiye aña sermāye virür kim bezirganlık kıla tā ki māl ḥāṣıl ide. (120a-12)

h. ol-: Oluşmak, ortaya çıkmak.

Pes şamuda kılmağın sağışı götürüldi, ebedi kılmağ hāşıl oldu. (73a-12)

haslet (A): İnsanın yaradılışından gelen özellik, huy.

... tā ‘alimet nefesine degin on iki hasletdür; altısı dünyāda belürür, altısı āhiretdedir. (101a-9)

hastalık: Hastalık.

Pes ol oğlan meşhūr oldu, şol hadde irdi-kim gözsüzün gözün açar-ıdı ve dükeli hastalığa devā kılur-ıdı. (124a-11)

hasūd (A): Kıskanç.

... yavuz işlülerün ve fāsıklarun ve kāfirlerun ve münāfıklarun ve hasūdların ve ğaybet idicilerin bitilerini-kim yavuz ‘amelleri anuñ içinde yazılmışdur anuñ altına korlar. (111a-7)

hātır (A): Hafıza, zihin.

... tekrārda ziyāde taqrır vardur. Böyle olduğı-çün tekrār kıldı-kim sāmi‘lerin (6) hātırında karar duta tā kim ol günün yarağında olalar. (107a-6)

hātib (A): Konuşma yapan, hatip.

Cumhūr-ı ‘ulemā dimişlerdür kim ol sā‘at hātib minbere çıkdığı sā‘atdür. Bir niceler eydür: Hātib hutbeye tamām itdüğü sā‘atdür. (121a-9)

hattā kim: Tâ ki, -e kadar.

Ammā kaçan-kim müslümānlaruñ cānları kabz olunsa, feriştelere ol cānı alup göge ağarlar, pes gök kapuları açılır hattā kim ol cānı ‘arş altına iledürler. (110b-12)

hātūn: bkz. **hātūn**.

hātūn, hātūn (F): Kadın.

Gördi-kim hatūnı iki kız toğurmuş, büyümişler, koyununu güder-idi, kızları kırkar yaşına degmiş-idi. (89a-5)

havā (A): 1. Gökyüzü.

Mü’minlerde ve kâfirlerde ve hayvānlarda eger yirde ve eger havāda olsun... (63b-3)

2. Çevreyi kuşatan boşluk.

Ve yılduzlar yir üzerine dökile ve tağlar yir üzerine düşeler ve katı depreneler ve yir şarşıla ve havāya uça, (99a-10)

havāle (A): Yollama, gönderme.

h. kıt-: Yollamak, göndermek.

Evvel oldur kim kaçan bir kavm andın ve kavlin şısalar, Hāq Ta‘ālā ol kavmüñ düşmānın girü bunlaruñ üzerine havāle kıla. (108b-10)

havāşş (A): Nitelikler, özellikler.

Ve Şeyh Sa‘dī havāşş-ı Kur‘ān’da getirüp dürür: (63a-9)

Hayber: Hayber şehri.

Pes Medīne'yi ve H̄ayber'i ve H̄icāz'ı ve cemī'-i eḳālīmi ısmarlaycaḳ ve Mıṣr'ı Şām-ıla Yemen-ile, ol vaḳt bileler, (68a-2)

ḥayır: bkz. **ḥayr.**

ḥayli (F.): Çok.

Pes bir zamān oḒlan bōyle didi, bunuñ üzerine ḥayli vaḳt geḗdi. (123b-13)

ḥayr, ḥayır (A): Hayır, iyilik.

Mücāhid ve Ebū Ravḳ eytdiler: "Fe's-sābiḳāti" didügi ādem oḒlanlarıdur kim ḥayra ve eyü 'amellere öñürdürler. (83b-1)

ḥayrān: Şaşkın.

h. kıla- Şaşırtmak

Bunları ne nesne meşḒül kıla? Pes Resūlullāh eytdi: Bitilerini oḒumak kim zerre-i mişḒālleri ol biti içinde yazuḳdan ve müzdden yazılmış ola, ol nesne buları ḥayrān kıla (101a-1)

h. ol- Şaşırmak.

Ol ḳuşcuḒaz eytdi: Yā Süleymān, añḒıl şol günü-kim ben-daḒı senüñ alnuñ saḗına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü H̄aḳ H̄azreti'ne getürem, didi. Bōyle didüginde Süleymān peyḒāmbere ḥayrān oldı. (78b-1)

ḥayrāt (A): İyilikler, hayırlar.

Ya'nî âdem hayrât yolın[dan] yıgıncı doğru yol istemek bilmemeginden
ötürü; Haq Ta'âlâ va'de kıldığı nesnelere gönüle dölen[me]düğünden
ötürü. (94a-2)

hayvân (A): Hayvan, canlı yaratık.

Mü'minlerde ve kâfirlerde ve hayvânlarda eger yirde ve eger havâda
olsun... (63b-3)

hayz (A): Aybaşı (kadınlarda).

Nite-kim hayzı yakın gelmiş 'avrata mu'sırât dirler; ammâ hayzı inmemiş
ola. (70b-2)

hâzır (A): Hazırlanmış.

Pes ol Tañrı kim mü'minler aña inanmışlardır, yirler ve gökler milki
anudur, ol Tañrı dükeli nesne üzerine hâzırdur. (127b-2)

h. kıl-: Hazırlamak, hazır duruma getirmek.

kaçan nu'fe şuyı ana rahmine düşse Haq Ta'âlâ andan tâ Âdem
peygâmbere degin nice nesebi ve kavmi ve hışmı var-ısa kamusın ol
nu'feye hâzır kıılır, pes kangısına diler-ise beñzedür. (106a-9)

h. ol: Hazır durumda bulunmak.

İbn-i Vehab rivâyet kııldı Ebû Derdâ'dan ve ol dağı Tañrı Resûli'nden kim
eytdi: Cum'a gün benüm için şalavâtı çok getürüñ-kim feriştelere ol gün
hâzır olurlar ve her bir kuluñ şalavâtını baña 'arz kıılurlar. (121b-6)

hazîne (A.hazîne): Altın, gümüş, mücevher vb. değerli eşya yığıncı, büyük servet.

Andan Fir'avn buyurdu, hazîneler kapuların açdılar, (86a-1)

Hâzret: 1. Saygı saymak üzere büyüklere verilen unvan.

Pes Resûl Hâzreti durdu, ol deñiz kıtına vardı. (62a-3)

H.-i Cebrâ'îl: Hz. Cebrâîl.

Pes Hâzret-i Cebrâ'îl'ün nûrina nûr ve görkine görk ve ululuğına ululuk katılır. (76a-9)

H.-i Resûl: Hz. Muhammed, son peygamber.

Bu sûrenün sebab-i nüzûli oldur kim Hâzret-i Resûl bir gün oturup 'Utbe ve Şeybe ve ... kim bunlar Mekke kıavminün uluları ve re'isleridür, Resûl bunlara kelecı eydivirürdi, (92a-7)

H.-i Risâlet: Hz. Muhammed, son peygamber.

Çün minberi düzdiler, Hâzret-i Risâlet diledi-kim aña çıka.

helâk (A): Ölme, helâk olma.

h. eyle-: Yok etmek, öldürmek.

Anlar Mûsâ peygâmbere ve Şâlih peygâmbere yalanladılar, Allâhu Ta'âlâ anları helâk eyledi. (128b-3)

h. it-: Öldürmek, ortadan kaldırmak.

Ya'nî eytdiler: Yâ Mûsâ bize yitdiler, bizi helâk iderler, nice kıurtulavuz?
(87a-1)

h. kııl-: Öldürmek, ortadan kaldırmak.

Nidā geldi-kim biz Hāmān'ı ayruḡ nesne ile helāk kıldum. (88b-7)

h. ol-: Yok olmak, ölmek.

Çün gördiler ki çāre yoḡ ol ḡandan içdiler, içenler helāk oldu. (85a-5)

helāklik: Helak olma, ölme.

Ya'nī vay helāklige diyü diyü sa'īr ḡamusına baraḡalar. (118a-7)

helāllik: Helallik.

Ol ḡuşḡuḡazı ayası içine alup yüzine sürer-idi, helāllik diler-idi; imdi hem vāki' ḡāl budur kim hīç kimsenüñ kimsede ḡaḡḡı ḡalmaz. (78b-2)

hem: Hem de, bunun yanında.

Ḗocaldum, ünüm çıḡmaz oldu, hem şahābeler çoḡaldılar, ünüm işitsünler, didi. (66a-4)

hemān (F): 1. Hemen, derhāl, o anda.

Ve bir nicelerüñ eline Ḗaḡ Ta'ālā kendü ḡudret yedi-y-le vire kim ḡadehler yūriye, mü'minler ellerine gele, hemān ḡadehler görüne ammā kim getürdüḡi bilinmeye. (75a-10)

2. Yalnız, sadece.

Ya'nī 'ārif oldur ki dünyādan ve āḡiretten fāriḡ olmuş ola, düni ḡüni dileḡi hemān Allah rızāsı ola. (68b-12)

h.-dem: Tam o anda.

Resül Hâzreti ‘Arafât Tağı üzerine çıkdı, hemân-dem gördi kim Cebrâ’îl
gürüldü çatıldı-y-ıla gelür. (102a-13)

h.-kim: -dığı zaman, ...dığında.

Ol şuyı hemân-kim ağızlarından içeri dökeler boğazlarından aşağı ine,
içlerin içegülerin aşağı geçüre. (74a-8)

hemîşe (F): Daîmâ, her vakit, her zaman.

Pes Cebrâ’îl derhâl hemîşe geldügi şüret-ile Resül’ı bağına başup koşdı,
(102b-3)

hemze (A): Arapçada elifin adı.

Bu arada hemze, hemze-yi istifhâmdur. (69b-7)

h.-i istifhâm: Soru hemzesi.

Bu arada hemze, hemze-yi istifhâmdur. (69b-7)

henüz (F): Daha, hâlâ, henüz.

"Mu‘şırât" ol yildür kim yağdurmağa bulanmış ola; ammâ henüz
yağdurmadı. (70b-2)

hep: 1. Hep, her defasında, her zaman.

Bir büyük kaba çaluyı bir yünlü koyunuñ yüñine dolasa dağı çekse ol
miskince koyunuñ tüsi hep ol çaluda kalur, belki derisi-y-le ve eti-y-le
bile yüzilür. (82a-7)

2. Hepsi, bütün.

Pes bu nesnelər kıyāmet nişānlarıdır kim karnında ne var-ısa altundan ve gümüştən ve ölülerden hep taşra bırağa. (104b-6)

her (F.): Her bir, her, bütün.

Andan ol ırmağdan çıkar, silkinür, qanatlarından her qatre kim tamlar
Hak Ta'ālā -celle ve 'alā- bir ferişte yaradır. (76a-10)

h. kaçan-kim: Her ne zaman, her ne vakit.

Her kaçan-kim kul bir günāh işlese, anuñ gönli üzerine bir qara benek
urulur. Kaçan tevbe kılsa ol qara benek girü yoyılır. (112a-6)

h. kim/her kim ki: Her kim ki.

Üç nesne her kim şaklasa ol kişi haqıqat Tañrı'nuñ dostıdır ve her kim
aña hıyānatlıq ider-ise ol kişi haqıqat Tañrı'nuñ düşmānidir. (132b-11)

h. kimse-kim: Her kişi ki.

Her kimse kim Qur'an'a maħlūqdur dise kāfir olur. (128b-11)

h. kimüñ-kim: Her kimin ki.

Ya'nī her kimüñ-kim bitisi arqasından yaña, ya'nī sağ elin boynına
bağlayalar, şol elin arqasından çıkaralar, bitisin ardından şol eline vireler.
(118a-1)

h. kişi-kim: Her kişi ki.

Her kişi-kim bir kez bismi'l-lāhi'r-raħmānir'r-raħīmi dise Hak Ta'ālā
anuñ dīvānına yedi yüz yıllık şevāb yazar. (130a-11)

h. ne-kim: Her ne ise, ne, her ne.

Ya'nī kim senūñ Tañruñ yā Muhammed, gökler ve yirler Tañrısı'dur.
Dağı her ne-kim ol ikinūñ arasında var-ısa şamusınuñ raħmānıdur. (75b-4)

her bir: Her, her bir.

Kelbī eydür: Ol ferişte Tañrı'dan bir şaklayıcıdur kim her bir nefsūñ söylediğini ve işlediğini şamusın şaklar. (131b-6)

her biri, her birisi: Her birisi.

Gördüm ki müteğaddimler her biri bir yādigār komışlar. (61-8)

her birisi: bkz. **her biri**.

hergiz (F): Asla, hiçbir zaman.

Her kim ikindü namāzından şoñra 'Amme süresin vazīfe idinse, gözi nūrı hergiz eksilmeye. (63a-11)

herze (F.): Boş, saçma (söz).

Ya'nī uçmağ ehli hergiz herze söz ve yalan kelecı işitmeyeler. (75a-12)

heybet (A): Azamet, ululuk, büyüklük, gösteriş.

Veheb eydür: Bayıķ Cebrā'ıl Hāķ Ta'ālā ħazretinde durmuşdur, heybetinden ditrer, (76a-13)

heybetlü: Heybetli.

Ve dahı melekü'l-mevt heybetlü ve feriştehler-ile cānlarını almağa gelicek ki cān acıgını göreler. (68a-10)

hışım: Akraba.

Kaçan altı yaşına degse ‘avratına eydür-idi: İşbu kıızı tonatgıl ve bezegil kim hışımlarına iletürin. (100a-8)

hışım (F): Kızgınlık, öfke.

Katāde eydür: Ol tamuyı Tañrı’nuñ hışımı ve ādem oğlanlarınıñ günāhı kızdurur. (101a-4)

hıyānatlık: İhanet, (birinin sözüne) uymama.

h. it-: İhanet etmek, sözüne uymamak.

Üç nesne her kim şaklasa ol kişi haqıķat Tañrı’nuñ dostıdur ve her kim aña hıyānatlık ider-ise ol kişi haqıķat Tañrı’nuñ düşmānidur: Biri oruç ve biri namāz ve ğusl eylemek. (132b-12)

Hicāz: Hicaz şehri.

Pes Medīne’yi ve Hıyber’i ve Hicāz’ı ve cemī‘-i eķālīmi ısmarlaycaķ ve Mısr’ı Şām-ile Yemen-ile, ol vaķt bileler, (68a-2)

hıç (F.): 1. Hiç, asla.

İşbu işlere kādır olan pādīşāh ölülere diri kılursa hıç ‘acayib ve ğarāyib olmaya. (67a-1)

2. Başka, hiç.

Pes iy miskīn, sen saña ne kılduñ ve ne ile nazlanursın kim senüñ elüñde
hīç nesne yoқdur. (104a-1)

hīç bir: Hiçbir, bir tane bile.

Elden geldügi miқdārca yazam bismi'llāhinüñ şevābın kim hīç bir
müfessir böyle itmiş degüldür. (63a-9)

hīç kimse: Bir kişi bile.

Ol kuşçuğazı ayası içine alup yüzine sürer-idi, helāllık diler-idi; imdi hem
vāki' hāl budur kim hīç kimsenüñ kimsede haқkı qalmaz. (78b-3)

hidāyet (A): Hak yoluna, doğru yola kılavuzlama.

h. bul-: Hak yolunda kılavuza sahip olmak.

Ve bu kitābı düzeni ve yazanı du'ādan unutmayalar kim anuñ
muṭāla'asından hidāyet ve kerāmet bulalar İnşā'allāhu Ta'ālā. (61b-12)

hikāyet (A): Kıssa, hikāye, mesel

Hikāyetde gelür kim; bir kişi and içmiş-idi-ki Fir'avn'üñ saқalından
köstek kılam diyü. (88b-3)

h. olun-: Anlatılmak, kıssa söylemek.

Hikāyet olındı: Bir kişi şalavāt getürmege kāhil imiş, bir gice düşinde
görür kim kıyāmet kopmış, dükeli halāyıq bir yerde derilmişler, Haқ
Ta'ālā bunlardan şoru hisāb alur. (122a-3)

hikmet (A): Gizli sebep.

Su'āl: Resūl Ḥazreti'ne ōrdılar kim; yā Resūlullāh, ne ḥikmetdür ki Ḥak
Ta'ālā b'ismi'l-lahda üç ad getürdi? (97b-6)

ḥil'āt (A): Süslü elbise, kaftan.

İkinci mu'āmele kendü geydügi tonlardan aña ḥil'ātler virür veyā yüzük
virür tā kim anı diyemeyenler bunları göricek üşenürler ve bu nesnelere
ile dostları şāz olur ve düşmānları kör olur. (117a-1)

ḥīle (A): Çāre.

Bunlardan anuñ-içün kaçarlar kim bunlaruñ 'ācızlığı ve ḥīlesi azlığı
āşikāre ola. (96a-8)

2. Aldatma, kandırma.

ḥ. eyle-: Aldatmak, kandırmak.

Ya'nī Mekke müşrikleri aldadılar, mekr ḥīle eyleyüp bir iş işlemek
dilerler Muḥammed'e, ben Tañrı daḥı bunlara mekr idüp bir iş işlemek
dilerin. (133a-11)

himmet (A): Yardım, lutuf, iyilikle davranma.

Nite-kim ḥadīşde gelür: Her kimuñ-kim endīşesi veyā himmeti ḥarnına
giren ola, ya'nī dāyim gice ve gündüz rızq kazanup yimekte ola, anuñ
kadri ve kıymeti şol ḥarnından çıkan nesneye degir. (95a-6)

Ḥind: (A): Hindistan.

...Ḥayber'e ve Yemen'e ve Ḥicāz'a ve Mısr'a ve Şām'a ve 'Irāk'a ve Fārs'a
ve deryāya ve deşte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çin'e ve Hind'e ve

Sind'e ve Türkistān'a ve cemī^ʿ-i memleket issi ve cinnü ve insü resüli kıldı. (68a-5)

Ḥirām (A): Cennette bir atın ismi.

Ḥaḳ Ta^ʿālā emr itdi Cebrā^ʿīl'e ki tiz in, uçmaḳdan bir aygursaḳ kırsraḳ al. Derḫāl geldi, aldı kim adı Ḥirām idi. (87b-4)

ḥisāb (A): Sorumlu olduḡu bir husus hakkında yapılan açıklama.

Pes "siccīn"den bir varaḳ çıkarurlar ki bu cān kıyāmet ḥisābından helāk olasin aña bildürürler. (110b-1)

ḥ. al-: Sorumlu olduḡu bir husustan dolayı biri sorguya çekmek.

Hikāyet olındı: Bir kişi řalavāt getürmege kāhil imiş, bir gice düşinde görür kim kıyāmet ḳopmıř, dükeli ḫalāyıḳ bir yerde derilmişler, Ḥaḳ Ta^ʿālā bunlardan şoru ḥisāb alur. (122a-5)

ḥ. ol-: Sorumlu olduḡu bir davranıştan ötürü sorguya çekilmek.

Ya^ʿnī bunlaruñ ʿādeti bu idi-kim ḥisāb ola diyü ummazlardı. (74b-1)

ḥ. vir-: Sorumlu olduḡu bir husus hakkında açıklama yapmak.

Ya^ʿnī anlar kim yalanladılar kıyāmet günini, ya^ʿnī kıyāmet ḳopmaz, biz girü dirilüp şoru ḥisāb viremezüz didiler. (111b-8)

ḫiṭāb (A): Sözü birine ya da birilerine söyleme, seslenme.

ḫ-ı ʿizzet: Ululuk konuşması, yücelik sözü; (Allah'ın sözü manasında)

Niçün? Anuñ-içün kim çün Hâk Ta‘âlâ levhi ve kâlemi yaratdı, hiṭâb-ı ‘izzet kıldı-ki yaz yâ kalem. (130a-13)

h. kıI-: Söz söylemek, konuşmak, seslenmek.

Rivâyet: Çün Hâzret-i Risâlet mi‘râcdan girü döndi, Hâk Ta‘âlâ hiṭâb kıldı-kim; iy habîbüm, senüñ-içün dostlarum içün neler yaraqladum, var gör. (80b-13)

hizmet: Hizmet.

h. it-: Hizmet etmek.

Kimisini esîr kılasız ve kimisini kul qaravaş idinesiz, hizmet ideler. (67a-7)

hon (F): Yemek, sofrâ.

Nite-kim hadîşde gelür; Hâk Ta‘âlâ uçmak ehlinüñ birisinüñ ileyine yedi yüz şahan ya‘nî tabaḳ hon viribiye. (75a-5)

hor, ḥor (F): Ehemmiyetsiz, değersiz, aşığı, adi.

Ben oddan yaradıldum, od nürânîdür ve serfirâzdur, toprak mükedderdür, ḥordur ve alçaḳdur. (80b-5)

h. kıI-: Değer bakımından daha aşığıda tutmak.

... ve aña ‘âşî olmazsın illâ ki ol seni ḥor kılar aşığı komâğı-ıla. (129b-4)

hor: bkz. **hor**.

horluḳ: Zillet, zelillik.

Yā Muḥammed, ben kāfirlere iki dürlü ḥorluḡ ve rüsvāyılıḡ va‘de kıldum;
(67a-3)

ḥoros: Horoz.

Eydeler kim; iy vaḡtsüz öten ḥoros şimdiye-degin ḡande idüñ. (67b-1)

ḥoş (F.): Hoş; iyi, tatlı, güzel.

Çün girü açdum, başumı bir ḥoş ḡoḡulu, laḡif yüzlü, ḡökçek nürü, şīrīn
sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. (64b-12)

ḥ. dut-: İyi muamele etmek, şefkatli davranmak.

Ya‘nī ataya ve anaya eylük kılanlar, oḡlancuḡların ḥoş dutanlar na‘īm
uçmaḡı içinde olalar. (106b-8)

ḥ. gel-: İyi görünmek, güzel görünmek.

Pes ol zāhidüñ sözleri ol oḡlana ḥoş geldi, pes īmān getirüp anuñ
‘ilminden öḡrenür-idi. (123b-8)

ḥoşnūd (F.): Rāzı, memnun.

Ben sizden ḥoşnūdum. (64a-12)

ḥ. ol-: Memnun olmak.

Ve size de anca nesneler baḡışlayam ki siz de benden ḥoşnūd olasız.
(64a-12)

ḥoşnūdlık, ḥoşnūdluḡ: Hoşnutluk, istek, rıza.

Çün Hâk Ta‘âlâ bir kavmi kendü hışmı-y-la kendü dîzârını göstermekden
yığıdı-y-sa, delîldür kim bir kavme kendü hoşnûdlığı birle dîzârını
göstere. (113a-7)

hoşnûdluk: bkz. **hoşnûdlik.**

hulkûm (A): Boğaz.

şol vaqt inanalar kim cānları hulkûmlarına gele. (67a-12)

hulle (A): Cennet elbisesi.

Gördi-kim oğlanuğı nûrdan tâc başında ve egninde yetmiş kat
hulle...(64b-2)

hūrî (F): Cennet kızı.

Ya‘nî dağı nar emceklü hūrî kızlarını bulalar; kamusu bir yaşlu ola ve bir
boylu ola. (75a-1)

hurmâ (F): Hurma.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve hurmâyı
yoğun yoğun üzüm omcaları, ya‘nî aşmalar. (95b-4)

huşuş (A): Özellik; genellik karşıtı.

Pes rahmân-ıla rahîmüñ arasında ‘umüm huşuş vardır. (63a-13)

huṭbe (A): Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt.

Cumhūr-ı ‘ulemâ dimişlerdür kim ol sâ‘at ḥaṭîb minbere çıkdığı sâ‘atdür.

Bir niceler eydür: Ḥaṭîb ḥuṭbeye tamām itdüğü sâ‘atdür. (121a-9)

hüküm (A): 1. Hakimiyet.

Ve anlar kim gözsüz kopalarm hüküm içinde zulm kılanlar olalar. (71b-3)

2. Karar, yargı.

Übeyye bin Ka'b eydür: وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ; ya'nî dahı kaçan canavarlar birbirine qarılısalar Hakk Ta'ālā bularuñ arasında hüküm ve 'adl eylemek-içün. (98b-11)

h. kı/-: Karar vermek, yargıda bulunmak.

İkinci; kaçan Hakk Ta'ālā gökden indürdüğü buyruktan ayruksı hüküm kılsalar, ya'nî şer'e muhālif iş buyursalar, bunlaruñ içinde yoksulluk āşikāre ola. (108b-11)

hürmet (A): Saygı, itibar.

Pes Hakk Ta'ālā -'azze ismühü- bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmi on tokuz harf kıldı, her kim ki bu on tokuz harfi vazīfe idinse ol on tokuz sā'at içinde kılduğı günahlarını bu harfler hürmetine 'afv kıla. (92a-1)

hürmetlü: Saygıdeğer, kıymetli.

Sizüñ üzerüñüze şaklayıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardur feriştelerden ağırlıklı ve hürmetlü kim sizüñ sözlerüñüz ve işlerüñüzi yazarlar ve ne işledüğüñüzi bilürler. (106a-13)

I

ılgum salgam: Belli belirsiz.

... dahı kıyāmet olıcaķ, tağlar yir yüzinde yüriye ılığum salđam ola. (72a-2)

‘İraķ (A): Irak Şehri.

...Ĥayber'e ve Yemen'e ve Ĥicāz'a ve MıŐr'a ve Őām'a ve ‘İrāķ'a ve Fārs'a ve deryāya ve deŐte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Ćīn'e ve Hind'e ve Sind'e ve Türkistān'a ve cemī'-i memleket issi ve cinnü ve insü resülü kıldı. (68a-5)

ıraķ: Uzak.

ı. düş-: Uzaklaşmak.

Eger Mūsā'nuñ girü kıalan kıŐŐasın Őerĥ idersem Őöz uzar, maķŐüddan ıraķ düşerüz. Girü tefsīre geledüm. (89a-13)

ı. ol-: Uzak olmak, uzak kalmak.

Varalum ‘ameller kılalum ve günāhlardan ıraķ olalum. (67b-8)

ıрмаķ: İrmak, nehir.

Ol kıubbenüñ içinden dört ıрмаķ çıķar; birisi südden ve biri baldan ve biri Şudan ve biri süciden ne-ķadar ki ol kıubbenüñ dolayını Őolandı, içine girecek yol bulımadı. (81a-3)

‘ırz (A): Nâmus, iffet, Şan, Şeref.

Ammā bu aralıķda nice zülümler kılmış ola ve ĥalkuñ anuñ üzerinde çok çok ĥaķları var ola, kimini döğmiş ve kiminüñ mālın almış ve kiminüñ ‘ırzın yıķmıŐ ola. (79a-7)

ışmarla-: Tevdi etmek, emanet etmek.

Dünyānuñ işini Haḫ Ta‘ālā dört ferışteye ışmarladı kim anlar tertīb idüp dünyānuñ ahvālını düzerler; ya‘nī Cebrā‘īl ve Mikā‘īl ve İsrāfīl ve ‘Azrā‘īl'dür. (83b-10)

cān ı. (109a-10)

ıssı: Sıcak.

Ve daḫı kıldıḫ biz güneşi aydıñlı ve nūrlu ve ıssı ve yandurıcı ıraḫ kıldıḫ. (70a-9)

‘ıyş u ‘ışret (A): Yeme içme, eğlenme.

şimden girü ‘ıyş ü ‘ışret var. (68b-9)

İ

i‘āde (A): Geri gönderme, geri verme..

i. it-: Geri göndermek.

Ya‘nī ol Allāh'dur, ol kim ḫalk evvel yoḡ-iken var kıldı, girü öldürüp yok itdükdən-řoñra i‘āde ider, andan girü ba‘ř ider ve daḫı ol pādiřāhdur. (128a-5)

‘ibādet (A): İbadet.

Pes bu iḫtilāfdan ma‘lūm olur kim; cum‘a günü evvelinden tā āhirine degin, ya‘nī tañladan giceye-degin tā‘at ‘ibādet-ile ve zıkr tesbīhi-y-le geçürmek gerek kim tā ol sā‘ate tuř ola. (121a-13)

‘ibāret (A): -den meydana gelmiş; bir şeyin aynısı, başka bir şey değil.

Su’āl eger eydürlerse kim bayram yoğ-ıdı, bunlar kaçmak yarağın iderlerdi, niçün bayram didiler? ... Zīrā ki bayram günü şāzılığdan ve temāşādan ‘ibāretdür. (85b-12)

ibiklü: Tepesinde kırmızı deri uzantısı bulunan.

Nite-kim hikāyet içinde gelür kim; bir gün Süleymān peygāMBER ibiklüce toyğara kaçıdı (78a-11)

İblīs: Şeytan.

"Siccīn" yedinci kat yir altında bir yirüñ adıdır, İblīs ve anuñ zürriyeti anda durur. (110b-3)

‘ibret (A): Kötü bir olaydan alınması gereken ders.

Ya’nī şol Fir‘avn’uñ helāk olmağlığı içinde ‘ibret vardur Allāh’dan korğanlara. (90a-3)

‘i. al-: İbret almak, yaşananlardan ders çıkarmak.

Mücāhid eytdi: Ya’nī ādem oğlanları bağsun kendü ta‘āmına kim yemekde nicedür ve çıkmakda nicedür, ‘ibret ala. (95a-1)

‘i. dut-: İbret almak, yaşananlardan ders çıkarmak.

Ya’nī ādem oğlanı bağsun kendü ta‘āmına kim yemekde nicedür ve Hāğ Ta‘ālā anı nite kaderledi ve nice tedbīr kıldı-kim tā kim ‘ibret duta. (94b-13)

ibücek: Küçük ibik.

Bir gün Süleymān peygāmbere ibiklüce toyğara kaçıldı, ibüceğine yapışdı
dahı ilerü sürdi, (78a-11)

icābet (A): Razı olma, muvafakat etme, uyma.

i. it-: Razı olmak, muvafık olmak, uymak.

"Ve ezinet li-rabbiha ve huḳḳat" ; ya'nī yir icābet ide Allāh'a ṭā'at-ıla.
(117b-5)

iç: 1. Bir yerin sınırları içinde kalan yer.

Ḥannāne didügi oldur kim Resül'ün –'aleyhi's-selām- mescidi içinde bir
direk var-ıdı. (65b-13)

2. Datif ve lokatif ekleriyle bu eklerin fonksiyonunda kullanılmıştır.

Çün gözlerüm açdum, kendüzümü şol hāl içinde gördüm. (64b-10)

3. Zarf, müddet.

Pes Ḥaḳ Ta'ālā -'azze ismühü- bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmi on toḳuz
ḥarf kıldı, her kim ki bu on toḳuz ḥarfi vaḳīfe idinse ol on toḳuz sā'at
içinde kılduğı günahlarını bu ḥarfler ḥürmetine 'afv kıla. (92a-1)

4. Mide, bağırsak, karın.

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşığa ine,
içlerin içegülerin aşığa geçüre. (74a-9)

5. Hal, durum.

‘İkrime eytdi: Baña rivāyet irişdi-kim geyik ve kamu dürlü canavarlar kıyāmet güninde kaçan ādem oğlanlarını uzun uzak ğuşsa ve kayđular korkular içinde göreler, bir kezden eydeler: (80a-6)

6. Ara, arası.

Vāsīfī eydür: Hāķ Ta‘ālā seni kamu işlerüñ ve şıfatlarüñ içinde ‘āciz kıldı pes dilemezsin illā Tañrı Ta‘ālā dilegi birle. (103b-10)

iç-: İçmek.

Ve bir niceler eytdi: "Ġassāk" tamu ehlinüñ tamuda yanarken gevdelerinden akan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

and i. (82b-4)

içegü: Karın içindeki organlar ve bağırsaklar.

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşığa ine, içlerin içegülerin aşığa geçüre. (74a-9)

içerü: 1. İçeri, iç tarafa doğru.

Ol şuyı hemān-kim ağızlarından içerü dökeler boğazlarından aşığa ine, içlerin içegülerin aşığa geçüre. (74a-9)

2. Kapalı mekan; bir yapının iç kısmı.

Resül Hāzreti kapudan içerü girdi, gördi ol kıubbenüñ çevresine nürdan yazılmış ki bismi'l-lāhi'r-raħmāni'r-raħīm. (81a-9)

içün: 1. İçin; özgü, ayrılmış.

Ammā raḥīm lafzı ḥāşdur, mü'minler içündür. (63b-5)

2. Amacıyla, gayesiyle, maksadıyla.

Ya'nī kıyāmet kopsa gök açıla kapular ola. Ya'nī gökler yarıla feriştehler inmek-içün. (71b-12)

3. Adına.

Eytdi: Kimse içün şefā'at eylemege mālİK olmayalar. (75b-5)

içür-: İçirmek.

Nite-kim ḥadīş gelüpdür kim tamu ehli tamuda şu dileseler, Ḥaḳ Ta'ālā zebānīlere buyura kim bulara "ḥamīm" içürüñ. (74a-5)

idinmek: Edinmek, sahip olmak.

Kimisini esİR kılasız ve kimisini kul qaravaş idinesiz, ḥizmet ideler. (67a-7)

vazīfe i. (107b-5)

igne: İğne.

Qaçan bir kul bir günāh işlese anuñ gönlinde bir igne yurdusınca delük delinür. (112b-3)

iḥlās (A.i): Temiz, doğru sevgi.

Şol 'Aṭā ve Cūd ve Semāḥat deñizlerin ki gördüñ, bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm diyenlerüñdür şıdk-ıla ve iḥlāş-ıla ve i'tikād-ıla. (63a-1)

iḥsān (A.i): İyilik, lütuf.

Eytdi: İlāhī, bu in‘ām, bu ihsān yaluñuz ben uluña mıdur...(62b-10)

ihtilāf (A): Ayrılık, anlaşmazlık, farklı görüşlerde olma.

i. kıf-: Aynı fikirde olmamak, birbirinden farklı görüşleri olmak.

‘Ulemā ihtilāf kılmıřlardur kim rūh ne nesnedür. (75b-8)

ihtiyāc (A): Gereksinim.

i. ol-: Gereksinim duymak.

Ol Allāhdur ki ‘arş-ı ‘azīm issidür. Līkin andan uludur kim anuñ ‘arşa ihtiyācı ola mekān yöninden belki kemāl-i udretin bildürmek için yaratdı. (128a-9)

ihtiyār (A): Seçme, seçilme.

i.-ı cüz’i: Kulun iradesi.

Zīrā ihtiyār-ı küllī Allāh’uñdur ammā uluñ ihtiyār-ı cüz’isi vardur ammā fā‘il-i muhtār Allāhu Ta‘ālā’dur. (103b-9)

i.-ı küllī: Allah’ın iradesi.

Zīrā ihtiyārī küllī Allāh’uñdur ammā uluñ ihtiyārī cüz’isi vardur ammā fā‘il-i muhtār Allāhu Ta‘ālā’dur. (103b-8)

‘iāb (A): Ezā, cefā, azap.

Ya‘nī bedürüstī faşl günü ya‘nī kıyāmet günü kim va‘de kılinup durur evvelīn ve āhirīn için, tā ki eyülere řevāb ve yavuzlara ‘azāb ve ‘iāb. (70b-11)

î. gör-: Azap çekmek, cefa çekmek.

Ya'nî ol nefesine uyup şâzılığ-ıla yürüyen şanurdı-kim bizden yaña dönmeye ve gürdan girü kıpup hisâb virmeye ve 'azâb 'iķâb görmeye. (118a-13)

iki: 1. İki.

Bir niceler eydür: Her bir âdemüñ gökde iki kıpusu vardur; bir kıpusu 'amel için, ve bir kıpusu rızķ için. (71b-13)

2. İki.

Ya'nî kim senüñ Tañruñ yâ Muhammed, gökler ve yirler Tañrısı'dur. Dağı her ne-kim ol ikinüñ arasında var-ısa kıpusınuñ rahmânıdır. (75b-4)

ikiledin: İkinci olarak, ikinci defa.

Pes melekü'l-mevt kâfirler cânını çeker şöyle kim çıķmağa yakın gelicek girü gevdelerine dutdururlar, kıparlar, şalıvirürler, ikiledin çekerler. (82a-1)

ikinci: İkinci.

İkinci mu'âmesi budur kim dürlü dürlü rızķ ve ta'âmlar rüzî kıldı kim sağışı yok. (120b-3)

ikindü: İkinci. Öğle ile akşam arasındaki zaman dilimi.

Her kim ikindü namâzından soñra 'Amme süresin vazıfe idinse, gözi nürü hergiz eksilmeye ve dâyim artmaķda ola. (63a-10)

iki yüz toğuz.: İki yüz dokuz.

Bu sūre on yedi āyetdūr, altmış bir kelimedūr, iki yüz tođuz harfdūr.
(129b-11)

ikrām (A): Saygı, hūrmet.

i. dur-: Saygı gōstermek, hūrmet etmek.

Mezīddūr hemīşe luřf-ı ūns ve ikrām durmađlıđdūr ve gūnden gūne nevāziřdūr. (68b-10)

ikrār: Tasdik, kabul.

i. it-: Tasdiklemek, kabul etmek.

Çūn resūllūgūne inanmadılar ve kıyāmet kopasına ikrār itmediler..(68a-2)

il: 1. Diyar, memleket.

Uđdūd ūç yirde oldı-kim mū'minleri od ĥandađına barađdılar; birisi Yemen ilinde Necvān řehrinde, birisi řām ilinde ve birisi Fāris ilinde-y-idi. (126b-6)

2. Yer, yan.

Eytdi: Belī anlar kim tā'ata duruřurken, veyāĥūz ūstāz iline varurken, veyāĥūz 'ilm meclisine varurken derleyeler, kıyāmetde anlar derlemeyeler, rāĥat içinde olalar, 'arř gōlgesinde oturalar. (96b-8)

3. Halk, ahali.

Pes Melik ilini ve şehrini bir yazıya derdi, ol oğlanı bir ağaca aşa kodı.
(125b-7)

ilāhī (A): Tanrısal, Allah'a mensup, Tanrı ile ilgili.

Hak Ta'ālā Kur'an gibi mensūr rūzī kıldı kim; tevķī'-i ilāhīdür ve nāme-
yi cabbār-ı 'ālemdür, dükeli tevķī'ilerün ulusıdur ve Kur'an'ın evvelidür
ki bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. (117a-11)

ilāhī (A.n.): Ey Allāhım.

Eytdi: İlāhī bu ḳubbenün kilidün dili ḳanı? (81a-5)

ilçi, elçi: Elçi, sefir.

Ya'nī yalavaç yılduzlar ḳaḳı-çün daḳı şubḳ ḳaḳı-çün işbu Kur'an bir
kerīm yalavaç indürdügidür ve ol ilçi Cebrā'il'dür. (101b-11)

ile: 1. Ve; iki kelimeyi ya da öbeği birbirine bağlar.

Pes Tārık bin 'Abdurrahmān eytdi: Şafā ile Merve arasında bir ulu pīr
ḳıgırdı, (72b-2)

2. İsimlerin sonuna gelerek beraberlik, vasıta, araç, hal, tarz, ilişki vb.
anamlarda zarf yapar.

Andan soñra ḳıyāmet ḳoparavuz ve bunları oddan zincīrler-ile bağlayup
zebānīlere virevüz. (67a-9)

ilerü: 1. Geri karşıtı, herhangi bir şeye göre daha ötede olan.

İlerü yürüdüm, oğluma selām virdüm, selāmum almadı. (64b-4)

2. Mukaddem, evvel, eski.

İbn-i ‘Abbās eydür: İlerü cāhiliyyet zamānında, kaçan ‘avrat yüklü olsa toğurmak vaḳti olıcaḳ bir çukur kazardı, (100a-13)

3. Dış, dışarı, öte.

Pes Hıaḳ Ta‘ālā ‘arıflere heybeti-y-le nazār kıldı tā ki bu dāyireden ilerü gitmeyeler ve ‘ābidlere raḫmeti-y-le nazār kıldı tā ki kulluḳda olalar... (104a-10)

ilerüki: Evvelki, önceki.

Kaçan bizüm āyetlerümüz anuñ üzerine oḳunsa eydür kim; bu aşnuḳlar yazduḳdur ve ilerükileruñ sözidür. (111b-6)

ilet-: 1. Ulaştırmak, vermek.

Ben eytdüm: Yā Resūlullāh, ölmekden soñra daḳı şalavātı size iletürler mi? (121b-8)

2. Götürmek.

Muḳātil eytdi: Feriştelerdür ki mü’minler cānını uçaḳa iletmege everler, oñürdürler. (83b-2)

3. Göndermek.

İlāhī bize mühlet vir ve ‘ömür vir ve bizi girü dünyāya ilet. (67b-7)

iley: 1. Ön taraf, arka karşıtı.

Ve ol-ki ileyinde durur, öñinde gelen belāyı def^c ide ve ol ki ardında durur ardından gelen belāyı def^c ide. (107b-10)

2. Huzur, yan.

Ya^cnī şol ulu gün-içün şol ulu günde kim halāyıqlar duralar Tañrı ileyinde. (109a-12)

3. Bir kimsenin veya yerin yüzünün baktığı yön.

Nite-kim hadīşde gelür; Hāq Ta^cālā uçmağ ehlinüñ birisinüñ ileyine yedi yüz şahān ya^cnī tabağ hon viribiye. (75a-5)

ilk: İlk önce, birinci olarak.

Çün gice olıcağ kim dükeli ‘ālem ārām olalar, ya^cnī ilk uyğuda sen benī İsrā’īl’i al, Mısr’dan çık git. (86a-10)

illā (A.): 1. Fakat, ancak, sadece.

Ya^cnī yā Muḥammed, degülsin sen illā bir qorğudıcısın qorğanlara ve kıyāmet haberin viricisin ammā kıyāmet kaçan qopasına senüñ ‘ilmüñ yoğdur. (91b-3)

2. Her ne olursa olsun, her halde, illa ki.

Andan bu helāk olan qavmüñ altundan ve gümüşden ve bezekden neleri var-ısa şu taşra bırağdı; dükelerini aldılar, ğanīmet kıldılar. İllā Hāmān’ı isteyüğördiler, bulımadılar. (88b-6)

3. Yoksa, aksi takdirde.

Pes ‘avrata eytdiler: Dīnūñden dön ve illā seni oda barağuruz, didiler.
Dönmedi. (126a-10)

4. Hatta.

Eger dīnūñden döner-ise qovuñ ve illā barağuñ. (125a-4)

‘ilm (A): Bilgi, ilim.

Anuñ ‘ilmi senüñ Tañruñ qatındadır ve senüñ qatında ol ‘ilmden nesne
yoğdur. (91a-13)

imām (A): Bir mezhep kuran zāt.

Bir gün imām qatında oturdum, Sa‘īd ilinden bir biti geldi-kim bu
āyetüñ ma‘nīsinden şormışlar kim ... (113a-2)

‘imāme (A): Sarık.

Nāğāh bu aralıqda iken görür bir laṭīf kişi gelür, aq ṭonlar geymiş,
başında ‘imāme, uzun boylu, gökçek şüretlü kişi ... (122a-8)

īmān (A): İnanma, inanç.

Ve dağı göñlüñi bezedi īmān-ıla ve ma‘rifet-ile ve dilüñi bezedi bismi'l-
lāhi'r-raḥmāni'raḥīm ile. (120b-10)

ī.a gel-: Sonradan inanmak, Allah'ın varlığını kabul etmek.

Çün-kim qurtuldılar, inanmadılar, īmāna gelmediler, Mūsā'yı aldadılar,
tañışup eytdiler: (84a-6)

ī. getir-: Yürekten inanmak, Allah'ın varlığını kabul etmek.

Fir'avn and dağı içdi Mūsā'nuñ Tañrısı'na kim eger bu belāyı bizden keşf iderse saña ĩmān getürevüz ve dağı benī ĩsrā'ıl'i saña koşavuz. (85a-7)

ĩ.a gir-: Allah'ın varlığını kabul etmek.

Ya'nī anlar kim eylük kıldılar ve ĩmāna girdiler ve Tañrı'nuñ farĩzalarını ödediler ve ĩarāmdan yığıldılar, pes bular na'ĩm uğmağı içinde ola. (106b-4)

imden girü: Bundan böyle, bundan sonra.

Ya'nī demek olur kim kulluk ĩorluđını bizüm dergāhumuzda gösterdüñ, imden girü pādişāhlık izzetinden bir şemme biz de saña virelüm ve seni ʿazĩz kılalum diye. (69a-6)

imdi: Şimdi.

Çün ĩađ Ta'ālā tamu ehlinüñ aĥvālin bildürdi, pes imdi uçmak ehlinüñ aĥvālin beyān kıılır. (74b-10)

in- 1. Aşadı doğru hareket etmek.

Ya'nī kıyāmet kopsa gök açıla kapular ola. Ya'nī gökler yarıla feriştehler inmek-içün. (71b-12)

2. Üstüne çıkılmış bir şeyden ayrılarak yere ayak basmak.

Böyle diyicağ derĥāl Resül ĩazreti minberden indi, ol direği koçdı ve öpdı. (66a-9)

3. Bulunduğu yerden ayrılmadan aşadı doğru sarkmak.

... tā ḥaddī-kim üstün dudakları eñsesine çıka, ve altın dudakları burışa, göğüslerine ine. (74a-8)

4. Gerçekleşmek, gelmek.

Nite-kim ḥayzı yakın gelmiş ‘avrata “mu‘şırāt” dirler; ammā ḥayzı inmemiş ola. (70b-3)

5. Gönderilmek, nâzil olmak.

Bu sûre Mekke’de indi, yüz otuz üç kelimedür, pes yüz üç harfdür, kırk iki âyettür. (92a-2)

inam: İtimat edilmiş, güvenilir, emin.

Gök içinde feriştelere Cebrâ’îl’e muṭî‘ olmuşlardır ve gökden vahî indürmeğe Cebrâ’îl inamdur ve emîndür. (101b-13)

in‘ām (A): İyilik etme, nîmet verme.

Eytdi: İlâhî, bu in‘ām, bu iḥsân yalûñuz ben kuluña mıdır... (62b-10)

inan-: 1. İman etmek.

Yâ Muḥammed, kıyâmete inanmayanlar şol vaqt inanalar kim cānları ḥulḳūmlarına gele. (67a-11)

2. Olabileceğini düşünmek.

Muḥammed'e inanmaduñuz ve Kur‘ân gibi kitāba inanmaduñuz. (67b-13)

‘ināyet (A): Lûtuf, ihsan, iyilik.

...ve bizi şakladı küfr ü ḍalâlet yolın[dan] ‘ināyet birle. (61b-3)

incidici: İnciten, ağırlı, eziyet verici.

Ya'nī pes muştıla yā Muḥammed ol kāfirlere incidici 'azāb-ıla kim kılsarvan. (119b-8)

incü: İnci.

Ammā "levḥul-maḥfūz" bir tahtadur aḳ incüden, anuñ uzunluğı yir-ile gök arasındadır, ya'nī beş yüz yıllık yol uzunudur. (129a-7)

indür-: 1. (Allah) emirlerini peygamberleri aracılığıyla göndermek.

Ḥaḳ Ta'ālā bu āyeti indürdi-kim "li-men şā'e minküm an yastāḳīme" (103a-9)

2. Bulunduğı yerden biraz daha aşağıya almak, seviyesini düşürmek.

Çün-kim yavuz işlülerüñ cānlarını göge ağıdururlar, gök anı ḳabül kılmaz; ya'nī gök ḳapuları açılmaz, andan yedinci ḳat yir altına indürürler, "siccīn" içinde ḳorlar (110a-12)

3. (kar, yağmur vb.) Yağıdırmak.

Ya'nī ol gök ḥaḳḳı-çün kim yağmuru ve rızḳı ḳullara her yıl indürür ve eger böyle olmaya-y-ıdı, ḳamu ḳullar ve yılḳılar helāk olaydı dir.(133a-3)

'azāb i. (105a-10)

vaḥiy i. (101b-13)

iñle-: İnlemek.

Andan Resül Hâzreti ağladı ve direk inlerdi ve şahâbeler figân kılurlardı.
(66a-10)

inlet-: İnletmek; inlemesine sebep olmak.

Yâ Muhammed, Hânnâne diregin inledem. (65b-11)

insân (A): İnsan.

Ya'nî yaradıldı bu insân şol şudan-kim ol şu ana rahmine dökilür. (132a-2)

insü (A): İnsan.

... ve cemî'-i memleket issi ve cinnü ve insü resülü kıldı. (68a-6)

inşällâh (A.cüm.): Allah isterse, Allah nasip ederse.

İmdi iy 'azîzler, fırsat elde iken şaķınmak gerekdür, inşällâh Hâķ Ta'âlâ şaķlaya dükeli dostlar-ıla. (79b-3)

ir-: 1. Ulaşmak, varmak, yetişmek.

Çün Mūsâ Kızüm Deñizi'ne irdi, Fir'avn daķı yitdi. (86b-11)

2. Değmek, dokunmak.

Ya'nî ol süciden ol eyülere içürelere kim müşg-ile ol süci mührlenmişdür, şöyle-ki hîç anı dutıcı dutmaz ve hîç kimsenüñ eli aña irmez. (114a-13)

3. Becermek, bir işin altından kalkmak, (gücü) yetmek.

Câzülüğüñ şuña mı irdi kim gözsüzi gözlü kılursın ve dürlü hastalığa şifâ virürsin. (124b-9)

4. Varmak, ileri bir dereceyi bulmak.

Pes ol oğlan meşhür oldu, şol hadde irdi-kim gözsüzüñ gözün açar-ıdı ve dükeli hastalığa devā kıılır-ıdı. (124a-10)

meded i. (122b-1)

irādet (A): İrade; bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü.

Ne dilerse işlemege kādirdür, gāh öldürür ve gāh dirildür, gāh ‘azīz kıılır, gāh zelīl kıılır kimini, ‘adū kıılır kimini, halīl irādetine kimse māni‘ degüldür. (128a-12)

iriñ: Cerahat, akıntı.

... ve bir nicesinüñ dili gögsi üzerine şarkmış ola, dilini çeyneye, şöyle kim ağızlarından kan iriñ aқа. (71a-11)

iriş-: 1. Yükselmek, erişmek.

Çün kişi bu maқāma irişe Hāq Ta‘ālā eydür: ... (69a-4)

2. Gelmek, ulaşmak.

Baņa rivāyet irişdi-kim geyik ve қamu dürlü canavarlar kıyāmet güninde kaçan ādem oğlanlarını uzun uzak guşsa ve қayğular қorқular içinde göreler, bir kezden eydeler: (80a-4)

3. Birine veya bir yere yetişmek.

Çün Mūsā kavmi girdiler, deñizüñ öte yanına geçdiler, Fir‘avn çerisi dahı irişdi. (87b-3)

irte: Gece.

Ya'nī yılduzlar ve arañudan ağarmış irte haı-un kim sizun peygamberunuz Muhammed Muřtafa delu deguldur. (102a-2)

islām (A.i): Hz. Muhammed'in Allāh tarafından tebliğine memur olduğu din.

Ya'nī Tañrı birdur, andan artuğ Tañrı yoğdur ve Muhammed anuñ kuludur ve anuñ dīni İslām dīnidur ve hem Tañrı'nuñ resulidur. (129a-3)

ism: İsim, ad.

ism-i fā'īl: (gr.) Kendisinden fiil, iş ıkan kimsenin sıfatı.

"Eřimin" diduđi key gūnāhlu gūnāhkār diduđi olur, zīrā kim gūnāhkāruñ ism-i fā'ili "eřim" gelur. (111b-12)

İsrāfīl (A): Kıyameti alacağı sur ile koparacak melek.

Ve bir niceler eydur: Dağı şol vağt inanalar kim İsrāfīl şur ala. (67b-5)

İsrā'īl (A): Hz. Yākub'un lakabı.

Yā Mūsā, bu belāyı bizum üzerümüzden gider, saña ĩmān getürelum ve benī İsrā'īl'i saña virelum. (84a-3)

is: bkz. **issi.**

issi: Sahip, mālİK.

Andan-řoñra ol ādemun cānını abz eyledi, sarāy issi-y-ken gūr issi ıldı.
(94b-3)

iste-: 1. İstemek, talep etmek.

Mecmū'ı geleler, Hâk Hâzreti'nde hâklı hâkkın isteyeler, yaķasına yapışalar, da'vâ ideler. (79a-9)

2. Arzu etmek, dilemek.

Eger rızķ ister-iseñ raħmân adımı oķı tâ ki şanmaduĝuñ yirden rızķlar virem. (97b-12)

3. -ı/-i/-u/-ü zarf fiil eklerini almış fiillerle birleşik fiil oluştururlar.

İllâ Hâmân'ı isteyüĝördiler, bulımadılar. (88b-6)

meded i. (122a-6)

istifhâm (A): Sorma, soru, sorup anlama.

Bu arada hemze, hemze-yi istifhâmdur. (69b-7)

istiĝrâķ (A): (*gr.*) Arap dilinde, “el” harf-i târifinin isimleri umûmî hale koyması.

i.-ı cins: Türün umumiyeti, genel oluşu.

"El-Kâfir"daĝı elif-lâm, istiĝrâķ-ı cins içündür, mu'arref bi'l-lâm olıcaķ mecmū'-ı kâfirler murâd olur, dükeli kâfirler dimek olur. (80b-9)

iş: 1. Amel, hareket, davranış.

Muħammed işinde hâķ mıdur yâ degül midür diyü ve şahâbeleri maşharaya dutarlardı. (64a-3)

2. Konu, mesele.

Ya'nî iş eyle degüldür kim işbu Hâķ Ta'âlâ'ya sipâs kılmayan kâfirler eydürler, şanurlar kim girü diri olup ĝürdan ķopmayalar. (94b-8)

3. Hâl, durum.

Henüz böyle sevgülü-y-iken issi üzerine bir iş gele-kim ol deveden ğāfil
ola, ol develer kayısı kalmaya, hergiz aŋmaya, kıyāmet (8)
korkularından anı unuda. (98b-6)

4. Adet, gelenek.

eger kız toĝsa ol çukura biraĝur-ıdı, eger oĝlan toĝsa şaklar-ıdı,
‘Arab’ dan bir kabīlenüñ işi bu-y-ıdı. (100b-3)

5. Davranış, yapılanlar.

Sizüñ üzerüñüze şaklayıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardur
feriştelerden aĝırlıklı ve hürmetlü kim sizüñ sözlerüñüz ve işlerüñüzi
yazarlar ve ne işledüĝüñüzi bilürler. (106b-1)

i. den kal-: İşlemez hale gelmek, işlemekten kesilmek.

Ben kocaldum, işden kaldum, baña bir oĝlan virgil, ben aña cāzūluk
ögredeyin. (123b-3)

i. ol-: İş olmak, (bir şeyle) meşgul olmak.

Ŗamular beni terk idüp yüz dönderdükleri vaĝt sen baña iş olduñ. (65a-3)

işāret (A): 1. İşaret, alâmet.

Bir niceler eydür: "Kellā seya‘lemüne"den işāret Bedr ĝazāsınadır. (67a-
8)

2. İnsanın kalbine gelen, sözle ifadesi imkansız mana ve ilim.

İşāret ehli ulular eytdiler:"mā garrake bi-rabbike'l-kerīm", didi; (105b-4)

işbu: Bu, şu.

Kaçan altı yaşına degse 'avratına eydür-idi: İşbu kıızı tonatğıl ve bezegil kim hışımına iletürin. (100a-8)

iş güç: Görev, meşguliyet.

Rāhatlık kılduğ; ya'nī her kişi işden güçden veyā seferde yol yürümekden birezcük yatsa uyusa rāhat olur, yorgunluğu gider. (69b-13)

işidil-: İşitilmek, duyulmak.

Ya'nī ol gün içinde ki kıyāmetüñ ol katı üni işidile, pes kişi kendü kardaşından ve atasından ve anasından ve 'avratından ve oğullarından kaçā, birbirine bakmaya, kendü nefesine meşğül ola. (95b-13)

işit-: 1. Kulakla algılamak, duymak.

Çün şahābeler bu sözi işidicek, bir kezden 'imāmelerin yire urdılar. (66a-13)

2. Kendisine söylenilmek, dinlemek.

Hadīş kılındı bize Ma'dān bin 'Āsir'den. Eytdi kim; işitdüm Tañrı Resūli'nden kim eytdi: (131b-8)

3. Ününü, namını duymak.

Pes vezīr oğlanı işitdi, niceden berü gözleri görmez-idi, pes oğlana armağanlar gönderüp ve eytdi: (124a-11)

4. Haber almak, öğrenmek.

Çün Melik bunu işitdi, buyurdı-kim şoqaqlar ağzına uzun kıuyular kıazdılar, hāndaqlar eylediler, içine odun taldurdılar, od yaqdılar. (126a-2)

işle-: 1. Muamelede bulunmak.

Andan ben eytdüm: İy oğul, Hāķ Ta'ālā senüñ-ile ne işledi? (64b-8)

2. Yapmak, icrā etmek.

Ya'nī ol gün içinde kişi nite-kim hayırdan ve şerden işledi-y-se öñine getüreler ve anuñ cezāsın göre. (90b-13)

3. Davranmak, hareket etmek.

Ya'nī yā Muḥammed, şimden girü ayruķ anuñ gibi işlemegil ve iş sen işledüğüñleyin degüldür kim bay kāfirlere karşı yüzüñ dönsin. (93a-11)

günāh i. (69b-5)

yazuk i. (112a-12)

işlü: 1. Hareket eden, yapan.

Ka'b eytdi: Çün-kim yavuz işlülerüñ cānlarını göge ağdururlar, gök anı kıabül kıılmaz; ya'nī gök kıapuları açılmaz, (110a-11)

2. İşi, meşguliyeti olan.

Hāķ Ta'ālā'nuñ kıudreti-le ol taş ol canavaruñ gözine doķundi, öldi, hālāyık geçüp işlü işine gitdiler. (124a-7)

iřtiĥā (A): Yeme isteği, iştah.

Ve dađı ol bir kiřiye řol-ķadar ķuvvet ve iřtiĥā vire kim memcū'ını yiye ve ardınca ķadehler-ile "řarāben řahūr" getüreler iķüreler. (75a-6)

it: Kōpek.

Bir niceler rivāyetde eydür: Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını depeler-idi, itine yedürür-idi. (100b-4)

it-: Bir şeyi güç kullanarak ileri götürmek.

Ķaçan ol kız kıyuya baķsa ardından itüp ol kıyuya bırağur-ıdı, üstüne toprak yumar-ıdı tā yere berāber olunca. (100a-11)

it-: Yapmak, etmek.

Yā Mūsā, var elüнден ne gelürse it, didiler. Pes Mūsā girü du'ā kıldı, tađıllarına ve anbarlarına bit düřdi, mecmū'ın yedi, girü feryād itdiler, amān dilediler. (84a-9)

‘afv i. (105b-8)

alçaķlık i. (119b-1)

‘amel i. (117b-11)

‘azāb i. (124b-12)

ba‘ş i. (128a-5)

bühtān i. (79a-8)

da‘vā i. (79a-10)

da‘vet i. (92a-10)

def‘ i. (107b-11)

defn i. (94b-5)

delük delük i. (131a-9)

emr i. (87b-3)

feryād i. (84b-7)

fıkr i. (124a-2)

gamz i. (116a-2)

ğıybet i. (111a-8)

gümān i. (79a-8)

hareket. i. (69b-9)

hāşıl i. (120a-12)

helāk i. (87a-1)

hıyānatlık i. (132b-12)

hızmet i. (67a-7)

i‘āde i. (128a-5)

icābet i. (117b-5)

ıkrār i. (68a-2)

‘itāb i. (92b-13)
ḵabūl i. (112b-2)
ḵabẓ i. (127a-4) (129a-13)
keşf i. (85a-6)
maġbūn i. (108a-9)
maḥrūm i. (66a-8)
mekr i. (133a-12)
men‘ i. (108b-2)
mu‘āmele i. (120a-9)
naşīḥat i. (66a-3)
nazar i. (129a-12)
nehiy i. (108b-2)
raḥmet i. (63b-1)
rivāyet i. (129b-13)
şabr i. (124b-12)
secde i. (119a-13)
seyr i. (101a-11)
su‘āl i. (110b-4)

şerh i. (89a-12)

taḳrīr i. (89b-2)

tamām i. (121a-9)

taşarruf i. (129b-6)

teferrüc i. (81a-2)

tekebbürlük i. (71b-9) (119a-13)

tekzīb i. (128b-5)

terk i. (65a-1)

tertīb i. (83b-11)

tevbe i. (128a-6)

va‘de i. (102a-12)

vaḥiy i. (87a-8)

yaraḳ i. (85b-10)

yok i. (128a-5)

ziyān i. (108a-6)

‘itāb (A): Paylama, azarlama.

‘i. it-: Paylamak, azarlamak.

... Haḳ Ta‘ālā bir gözsüzden ötürü aña ‘itāb itdi, anı gizlemedi, ḥalka eydivirdi. (92b-13)

‘i. kıl-: Paylamak, azarlamak.

... Tañrum senden ötürü baña ‘itāb kıldı diyüp anı ḥoş dutar-ıdı, hıç ḥācetüñ var mı şorardı (92b-8)

i‘tibār (A): Önem, dikkat.

i. al-: Önem vermek, dikkate almak.

Pes bu Mekke ḳavmi daḫı anlardan i‘tibār alup ĩmāna gelmezler. Bil ki bu kāfirler daḫı anlarcalayın seni tekzīb itmekde ḳāyim durmuşlardır. (128b-4)

i‘tikād (A): İnanma, gönülden tasdik ederek inanma.

Her kim-ki şıdḳ-ıla ve i‘tikād-ıla bir kez bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm dise bu dört ırmaḳdan anı ḳandurmayınca cānın ḳabz eylemeyem, didi. (81b-1)

‘ivaż (A): Bedel, karşılık.

Ya‘nī vardur bularuñ-içün müzd ve şevāb ve ‘ivaż ve ni‘met kim düketmeksüzün ve eksilmeksüzün ola, şöyle-kim hıç soñı kesilmeye ve āḫir olmaya ve dükenmeye ve dāyim buluna. (119b-11)

ivmeklik: Çabukluk, acelelik, hız.

Mücāhid eytdi: "Ve's-sābiḫāti" didügi feriştelerdür ki gökden ivmeklik-ile inerler. (83a-7)

iy, ey: Ey, hey.

İy feriştelерüm, varuñ uçmağda Allāh diyen қullarum-içün қulluқçılar oluñ. (62a-9)

‘izz (A): Yücelik, ululuk.

‘i. ü rubūbiyyet: Yücelik ve bağılılık.

İy қulum, züll-i ‘ubūdiyyet tamām oldı, şimden girü ‘izz ü rubūbiyyet görgil. (69a-4)

‘izzet (A): Şan ve şeref, yücelik, itibar.

Ya‘nī dimek olur kim қulluқ ҳorluғını bizüm dergāhumuzda gösterdüñ, imden girü pādişāhlıқ ‘izzetinden bir şemme biz de saña virelüm ve seni ‘azīz қılalum diye. (69a-6)

K

қab: İçine su vesaire konan çanak, kap.

Fir‘avn қavmi Nīl'den şu alurlardı, hemān-kim қablarına қoyarlardı tāze қan olurdı, (84b-13)

қaba: Büyük, iri, kocaman.

Bir қaba çaluyı bir тарacuқ delükden çekseler ne zaһmet ile çıkarsa kāfirler cānı daһı eyle zaһmet-ile çıkar. (82a-9)

Ka‘be (A): Mekke-i mükерremede bulunan mukaddes yapı.

İbn-i ‘Ömer rivāyeti budur kim Hāḡ Ta‘ālā evvel Ka‘be’yi yaratdı dört rukn üzerine. (90b-3)

ḡabīle (A): Boy.

Eger kız ḡoḡsa ol çuḡura bıraḡur-ıdı, eger oḡlan ḡoḡsa šaḡlar-ıdı, ‘Arab’dan bir ḡabīlenüñ işi bu-y-ıdı. (100b-3)

ḡab ḡacaḡ: Tencere, tava, sahan vb. mutfak eşyası.

Mūsā girü du‘ā ḡıldı, ne-ḡadar kim Fir‘avn ḡablarında ve ḡab ḡacaḡlarında šu var-ısa ḡıḡkızıl ḡan oldı. (84b-10)

ḡabūl (A): Bir yere alma.

ḡ. it-: Kabul etmek.

ḡaçan ḡul bir ḡünāh işlese bir barmaḡı yumılır, tā ki ḡünāh işleyü işleyü dükeli barmaḡları yumılır, ḡaçan dükeli baḡlansa ayruḡ öḡüt našīḡat ḡabūl itmez. (112b-2)

ḡ. ḡıl-: Kabul etmek, bünyesine almak.

Ka‘b eytdi: Çün-kim yavuz işlülerüñ cānlarını ḡöge aḡdururlar, ḡök anı ḡabūl ḡılmaz; ya‘nī ḡök ḡapuları açılmaz, (110a-12)

ḡ. ol-: Kabul olmak, onaylanmak.

Cum‘a ḡüni evvelinden tā āḡirine deḡin, ya‘nī ḡaīladan giceye-deḡin ḡā‘at ‘ibādet-ile ve zıkr tesbīhi-y-le ḡeçürmek gerek kim tā ol sā‘ate ḡuş ola, her ne ḡācet dilese ḡabūl ola. (121b-1)

ḳabr (A): Mezar.

Resūlden eytdi-ki; Ḥaḳ Taʿālā yer üzerinde feriştelere ḳoyup durur, her kim benüm ümmetümden birisi baña şalavāt virse ol şalavāti alurlar, benüm ḳabrüme getirürler, (121b-11)

ḳabz (A): El ile tutma, avuç içine alma.

Pes Kaʿb eytdi: Ol Allāh ḥaḳḳı-çün-kim benüm cānum anuñ ḳabzındadır. (110b-6)

ḳ. ey/e-: Teslim almak, öldürmek.

Bir niceler eydür: "Ve'n-nāziʿāti" didügi ol feriştelerdür kim ādem oğlanlarınıñ cānların ḳabz eyler, gevdelerinden çekerler. (81b-8)

ḳ. it-: Teslim almak, öldürmek.

Ḥaḳ Taʿālā kendü luḳfindan bunlar oda düşmedin cānlarını ḳabz ider-idi, hergiz oddan zaḥmet görmediler. (127a-4)

ḳ. olun-: Teslim alınmak, öldürölmek.

Her ḳaçan-kim kāfirlerüñ cānları ḳabz olunsa anı alup göge ağdururlar, gök ḳapucuları anı girü döndürürler. (110b-8)

ḳaç-: 1. Firar etmek, kimseye söylemeden bir yerden ayrılmak.

Suʿāl eger eydürlerse kim bayram yoğ-ıdı, bunlar ḳaçmak yarağın iderlerdi, niçün bayram didiler? (85b-10)

2. Koşup uzaklaşmak.

Ya'nî ol gün içinde ki kıyâmetüñ ol katı üni işidile, pes kişi kendü kardaşından ve atasından ve anasından ve 'avratından ve oğullarından kaçā, birbirine bakmaya, kendü nefesine meşğül ola. (96a-1)

kaçan: Ne zaman, ne vakit.

Kaçan kıyâmet günü olsa yir çekile şol adım çekilür gibi. (77b-9)

kaçan ki/kim: Ne zaman, ne vakit.

Ol ümmetden kaçan-kim birisi bir kez bismi'l-lâhi'r-raḥmāni'r-raḥîmi dise ol kulumuñ dîvânına yedi yüz yıllık şevâb ve müzd rûzî kılam bî-berekâtında. (130b-7)

kadar (A): Miktarında, ölçüsünde, derecesinde.

Belkîm eytdi: "Aḥkâb" kadarı tamuda egleneler, 'azâb göreler, dedi. Ya'nî bir "ḥuḳub" 'azâb-ıla geçeler, bir zamân girü 'azâb göreler. (73a-5)

kadeh (A): Bardak, kadeh.

Ve daḥı ol bir kişiye şol-kadar kuvvet ve iştiḥā vire kim memcū'ını yiye ve ardınca kadehler-ile "şarāben ṭahūr" getüreler içüreler. (75a-7)

kadem (A): Ayak.

Ġarḳ eyleyü çekerler didügi kâfirler cānlarıdır, melekü'l-mevt gelicek bunlaruñ cānlarını tenlerinden çekerler, her bir kıl dibinden ve dırnıklar dibinden ve kademlerin altından çekerler. (81b-12)

kaderle-: Kaderini yazmak, kaderini çizmek.

Ya'nî âdem oğlanı baksun kendü ta'âmına kim yemekde nicedür ve Hâk Ta'âlâ anı nite kaderledi ve nice tedbîr kıldı-kim tâ kim 'ibret duta. (94b-12)

ķādî: Kaza, yargı işini yapan.

ķ. ol-: Kadılık etmek, yargıç olmak.

Pes Hâk Ta'âlâ dükeline girü yarada, Hâk Ta'âlâ ķādî ola, dükeli maħlûķ arasında kışâş buyura; tâ ki biri birinden haķlu haķķın alalar. (78a-5)

ķadîm (A): Eski, önceki, evvelki.

Çün-kim ķurtuldılar, girü dönmediler. Nite-kim Hâk Ta'âlâ kelâm-ı ķadîmde ħaber virür: (85a-9)

ķādir (A): Kudret sahibi, güçlü, gücü yeten.

Ya'nî Hâk Ta'âlâ kendü ķudretini bildürdi-kim ķādirdür kıyāmet ķoparmađa ve ölüleri dirgürmege. (70b-12)

ķādir ol-: Gücü yetmek.

İşbu işlere ķādir olan pādîşāħ ölüleri diri kılursa hîç 'acayib ve ħarāyib olmaya. (67a-1)

ķadr (A): Kıymet, değer.

Her kimüñ-kim endîşesi veyâ himmeti ķarnına giren ola, ya'nî dāyım gice ve gündüz rızķ kazanup yimekte ola, anuñ ķadri ve kıymeti şol ķarnından çıkan nesneye degir. (95a-7)

kāfir (A.i): Kafir.

Pes melekü'l-mevt kāfirler cānını çeker şöyle kim çıkmaga yakın gelecek girü gevdelerine dutdururlar, kıparlar, şalıvirürler, ikiledin çekerler. (81b-12)

k. ol-: Allah'ı inkar etmek.

Ve her kim bu nesnelere inanmayup ve uymayup kāfir oldı-y-sa anı tamuya kıoya ve ʿazāb ide. (129a-6)

kāfūr (A): Güzel kokulu bir madde.

Ol süciye kāfūr kıatılmışdur, müşg-ile mührlenmişdür. (114b-6)

kağıd: Kağıt.

Kıaçan güneşün eczāsı birbirine dürülse, yaʿnī kağıd gibi dürülse dağı cehenneme barağıla, pes kıaçan böyle olsa anuñ nūrı kıalmaya, (98a-9)

kāhil (A): Üşengeç, üşenen, tembel.

Hikāyet olındı: Bir kışi şalavāt getürmege kāhil imiş, bir gice düşinde görür kim kıyāmet kıopmış, dükeli halāyık bir yerde derilmişler, Hık Taʿālā bunlardan şoru hisāb alur. (122a-3)

kağı-: Azarlamak, paylamak.

Nite-kim hikāyet içinde gelür kim; bir gün Süleymān peygāMBER ibiklüce toyğara kağıdı (78a-11)

kal-: 1. Bir süre bir yerde yaşamak, oturmak.

Pes ʔamuda ʔalmaġuñ saġıŝı götürüldi, ebedi ʔalmaq hāŝıl oldı. (73a-12)

2. Bir yere göre ŝurada ya da burada yer almak, ... tarafa düşmek

Pes şunlar kim dünyāda yād oldılar, dost ʔaġında muʔaŝŝir oldılar, anlardur kim āhıretde perde ardında ʔaldılar. (113a-13)

3. Bir sebepten ötürü yapacaġı şeyi yapamamak.

Eger bismi'llāhinüñ ŝevābın yazası olursam ayruʔ fāyideden ʔaluruz.
(63a-7)

4. Birinden diġerine geçmek, intikal etmek.

Ol ʔuŝuġazı ayası içine alup yüzine sürer-idi, helāllık diler-idi; imdi hem vāki' hāl budur kim hı kimsenüñ kimsede hāʔı ʔalmaz. (78b-3)

5. Zaman, uzaklık ya da nicelik bakımından belirtilen sayıda bulunmak.

Pes vaʔt-i namāzı bulara farz eyledi-kim ol beş sā'at içinde ʔılalar, yigirmi dördüñ beşi gitse on ʔokuz ʔalur. (91b-12)

6. Artmak.

ʔaçan güneŝüñ eczāsı birbirine dürülse, ya'nı ʔaġıd gibi dürülse daġı cehenneme baraġıla, pes ʔaçan böyle olsa anuñ nrı ʔalmaya, (98a-10)

7. Yaşamak, hayatta olmak.

Eger dünyā ehlinden bireġ bir barmaġın ol sücinüñ içine şoksa girü dünyāya ʔıķarsa dünyāda hı canavar ʔalmayadı, illā ol sücinüñ ʔoksı dutaydı, esrideydi. (114b-5)

8. Belli bir durumda bulunmak.

İbn-i ‘Abbās eytdi: Şafağ didügi kıızıllıkdur kim gök kırañında kalur gün tulunduğundan-soñra. (118b-6)

9. Mevcut bulunmak, var durumda olmak.

İlāhī kıyāmete inanduk, āhirete hīç şekümüz kalmadı. (67a-13)

‘āciz k. (84b-7)

çāresüz k. (84b-7)

işden k. (123b-3)

m. k. (63b-6)

kalb (A): Gönül.

Pes ol ‘izzetüñ eşeri oldur kim dükeli ‘ālemler kalbinde anı maħbüb kıılır ve ferişteher arasında anı ‘azīz kıılır, enbiyālar ve evliyālar şafında anı rağbetlü kıılır. (69a-8)

kalbur: Bir çeşit elek.

Kaçan bir kul bir günāh işlese anuñ gönlinde bir igne yurdusınca delük delinür. Kaçan bir günāh daħı işlese bir delük delinür, tā günāh işleyü işleyü kalbur veyā elek gibi olur delük delük. (112b-4)

kaldur-: Kaldırmak.

"Siccīn" didügi yedinci kat yir altında bir taşdur, kalınlığı yirden gökçedür, ya'nī beş yüz yıllık yol miqdārıdır, ol taşı zebānīler kaldururlar; (11a-6)

ḳalem: Kalem.

Ḳalem eytdi: İlähī, ne yazayın? Nidā geldi-ki yaz kıyāmete degin ne olacağ-ısa. Pes evvel yaz bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmi. (130b-1)

ḳalīnlik: Kalınlık.

"Siccīn" didügi yedinci kat yir altında bir taşdur, kalınlığı yirden gökçedür, ya'nī beş yüz yıllık yol miqdārıdır, ol taşı zebānīler kaldururlar; (11a-5)

ḳalk-: Ortadan kalkmak, görünmemek.

Bir niceler eytdiler: Ya'nī irte ḥaḳḳı-çün kim anuñ aḳlığı ḳalka ve uzana. (101b-9)

ḳalkan: Kalkan.

Ḳaḳ Ta'ālā evvel bir ḳalkan gibi yiri desdegirmi yaratdı, dāyim ḥareket iderdi. (69b-9)

ḳalmıṣ: Âciz, düşkün.

Gönlinde eytdi: Eger buña meşğül olursam bu müşrikler eydeler kim; bu Muḥammed gözsüzlere, ḳullara ve ḳalmıṣlara uyar-ı mıṣ, dirler (92b-3)

ḳāmer (A): Ay.

Ya'nî dahı kamer haqqı-çün ki kaçan tamām olsa, ya'nî kāmil olsa, ya'nî nūr talsa, ya'nî ayuñ on dört gicesi olsa dimek olur, (118b-12)

ķāmil (A): Eksiksiz, tüm.

ķ. ol-: Tüm olmak, tamamlanmak.

Ya'nî dahı kamer haqqı-çün ki kaçan tamām olsa, ya'nî kāmil olsa, ya'nî nūr talsa, ya'nî ayuñ on dört gicesi olsa dimek olur, (118b-13)

ķamu: 1. Herkes.

ķamular beni terk idüp yüz dönderdükleri vaqt sen baña iş olduñ. (65a-2)

2. Hep, bütün.

Ya'nî kıyāmet haberinden. ķamu aħbārlardan uludur. (65a-10)

ķan: Kan.

Fir'avn kavmi Nîl'den şu alurlardı, hemān-kim ķablarına ķoyarlardı tāze ķan olurdı. (84b-13)

ķ. aġla-: Büyük bir üzüntü içinde bulunmak.

...mescidüñ ne diregi ve ne taşu ve ne topraġu ve ne minberi dükelisi benüm firāķumdan ķan aġlayalar. (66a-13)

ķanat: Kuşlarda ve böceklerde uçmayı saġlayan organ.

Andan ol ırmaķdan çıkar, silkinür, ķanatlarından her ķatre kim tamlar Hāķ Ta'alā -celle ve 'alā- bir ferişte yaradur. (76a-10)

ķancaru: Nereye, ne tarafa.

Ya'nî pes imdi bu Kur'an'dan yüz dönderüp kıncaru gidersiz ki bize şifâ ve rahmet ve beyân Kur'an içindedür. (102b-12)

kıanda: Nerede.

Eydeler kim; iy vaktüz öten ğoros şimdiye-degin kıanda idüñ. (67b-2)

kıandur-: İçme-yeme isteğini karşılamak.

Bu zamânlar içinde kim yâd kıılduk tamu ehli şovucağ nesne ve şarâb tatmayalar kim bunlaruñ ıssılığına şifâ kııla ve şusuzluğların kıandura, (73b-2)

kıangı: Hangi, hangisi.

Rāvî eydür: Ğasan'a şordum-kim tamu ehline Kıur'an içindeki kıorkulu ve yavuz âyet kıangıdır? (74b-8)

kıanı: Hani, nerede.

Eytdi: İlahî bu kıubbenüñ kilidüñ dili kıanı? (81a-6)

kıanmağılık: Kanma, aldanma.

Sa'îd bin Cübeyr ve Mücâhid eytdiler: "dihâğen" didüğü ya'nî bularuñ kıanmağılığı kıadarınca ola. (75a-3)

kıap-: Birdenbire yakalayarak, çekerek almak.

Pes melekü'l-mevt kâfirler cânını çeker şöyle kim çığmağaya yakın gelicek girü gevdelerine dutdururlar, kıaparlar, şalıvirürler, ikiledin çekerler. (82a-1)

ḳapla-: İstila etmek, kuşatmak.

Yā Muḥammed, eger mü'min ḳullarımı kendü gökine ḳosam, ṣoloḳ sā'at
ṣeyāṭīn anı ḳaplardı. (131b-12)

ḳaplayıcı: Kaplayan, saran.

"Muḥīṭ" didügi ḳaplayıcıdur, bu arada murād 'ālemdür. (128b-7)

ḳapu: Kapı.

Bir niceler eydür: Her bir ādemüñ gökde iki ḳapusu vardır; bir ḳapusu
'amel içün, ve bir ḳapusu rızḳ içün. (71b-13)

ḳapucı: Kapıcı.

Her ḳaçan-kim kāfirlerüñ cānları ḳabz olunsa anı alup göge ağdururlar,
gök ḳapucıları anı girü döndürürler. (110b-9)

ḳara: Siyah.

Fir'avn'üñ yedi yüz biñ oğlanı var-ıdı, mecmū'ı ḳaralar geyerlerdi ve ḳara
binerler-idi. (86b-9)

ḳapḳara ol-: Kararmak, siyaha bürünmek.

Ḳaçan tevbesin şıyup girü günāh işlese, girü gönline bir ḳara benek
urılır, tā her bir günāhdan ötürü bir benek urılır ve urulu urulu gönül
āyīnesi ḳapḳara olur, pas dutar. (112a-10)

ḳarañu: Karanlık.

ḳ. ol-: Kararmak, aydınlığı gitmek.

Ya'nî kaçan güneş karanlık olsa. Bu kavil 'Alî kavlidir. (98a-6)

karānūlūklū: Karanlık, aydınlık olmayan.

Ya'nî dahı ol gün içinde bir nice yüzler tozlu ve karānūlūklū ve kapkara
ola. (97a-8)

karānūlūklū: bkz. **karānūlūklū.**

karānūlūklū, karānūlūklū: Karanlık.

Dahı kılduğ gıceyi örtü, ya'nî karānūlūklū birle dükeli nesne'yi örter.
(70a-2)

karār (A): Durma.

k. dut-: 1. Durmak, sabitlenmek, yerleşmek.

Andan tağları yaratdı, yir üzerine çökerdi tā kim yir karār duta, halāyıkā
menfa'at dege. (69b-10)

2. Kalmak, kaybolmamak.

Böyle olduğı-çün tekrār kıldı-kim sāmi'lerüñ hātırlarında karār duta tā
kim ol günüñ yarağında olalar. (107a-6)

karart-: Karartmak, siyahlaştırmak.

Bir nice müfessirler böyle dimişlerdür kim yazuğ işlemek göñli karardur.
(112a-12)

karavaş: Cariye, kadın köle.

Kimisini esîr kılasız ve kimisini kul qaravaş idinesiz, hizmet ideler. (67a-7)

qarcaş-: Karışmak, birbirine girmek, karmakarışık olmak.

... ve tā şuñā degin-kim yaz günlerinde kim uvacuq üvezcükler bir yirde qarcaşurken nāgāh birinüñ kanadı birine doqunmuş olsa anuñ dağı haqqın alıvire. (78a-8)

qardaş, qarındaş: Kardeş.

Mūsā qardaşı Hārūn'ı ser leşker kıldı ve kendüsi ardınca gitti ve benî İsrā'îl ortada. (86b-1)

qarıl-: Karışmak, karıştırılmak.

Ya'nî dağı kaçan canavarlar birbirine qarılsalar Haq Ta'ālā bularuñ arasında hüküm ve 'adl eylemek-içün. (98b-11)

qarın: 1. Döl yatağı, rahim.

Ya'nî kaçan ervāne develer qarından on aylık yüklü-y-ken yaqa şalınsa ve issinüñ anuñ kayusu kalmasa. (98b-3)

2. Mide.

Her kimüñ-kim endîşesi veyā himmeti qarına giren ola, ya'nî dāyim gice ve gündüz rızq kazanup yimekte ola, anuñ qadri ve kıymeti şol qarından çıkan nesneye degir. (95a-6)

3. İç.

Ya'nî yir ne-kim içinde ölüler ve hazîneler var-ısa taşra barakşa şöyle-
kim yir karında nesne kalmasa. (117b-4)

karındaş: bkz. **karındaş.**

karış: Karış.

Bu mecmû'ınun içi envâ'-i ferîştehler-ile toptoludur tâ haddi bir karış yer
hâlî yokdur, mecmû'-ı ferîştehler-ile toptoludur. (70a-7)

karış-: Birbirinin içinde dağılmak, birbirinin içine girmek.

Ve kaçan denizler açılrsa, acısı tatlusına karışsa, kamusu bir olsa. (104b-3)

karşu: 1. -e karşı.

Bir niceler eydür: "Ve'n-nâzi'âti" diyüp and içdüğü gâzîlerdür ki kâfirlere
karşu yaylara garķ olup çekerler. (82b-5)

2. Karşısında.

Meger ol câzûnuñ yolında bir rāhib var-ıdı; ya'nî zāhid ol oğlan yoldan
geçerken karşu ol zāhidün katında biraz otururdu ve anuñ sözlerini diñler-
idi. (123b-6)

ķ. dur-: Karşılama.

İbn-i Mes'ūd eytdi: "Fe's-sābiķāti" didüğü ol mü'minlerün cānidur ki cān
almağa gelen ferîştehler karşu durmağa öñürdürler. (83b-4)

ķarubān-sarāy (F): Kervansaray.

Dervîş oldur kim yarın kıyâmet güninde Hâk Ta‘âlâ Hazreti'ne gele, dürlü dürlü şevâblar-ıla ve dürlü dürlü eyü ‘ameller-ile, namâzlar ve zekâtlar ve haclar ve şadaqalar ve mescidler ve köpriler ve kârubân-sarâylar şevâblar-ıla gele. (79a-4)

ķasem (A): Yemin, and.

‘Ulemâ bu âyete cevâb-ı ķasem dirler. "in küllü nefsin lemmâ ‘aleyhâ ħâfiżun". (131a-13)

ķaşırǵalu: Kasırgalı.

"Mu‘şırât" didügi ķaşırǵalu yıllerdür kim bulutları şıkarlar. (70a-13)

kâşkî (F): Keşke.

Ya‘nî ol vakten kâfirler eydeler: İy kâşkî biz daĥı toprak olayduķ. (77b-9)

ķat: 1. Üst üste konulmuş şeylerden her biri, tabaka, sıra.

Eydür kim; yâ Cebrâ’îl, ben fülân ķulumı sevdüm, anı yedi ķat gök feriştehlerine eyt kim ol ķulumı anlar daĥı sevsünler. (69a-11)

2. Yan, civar, yöre.

Ķaçan kim ol ķuyu ķatına varsa eydür-idi kim; işbu ķuyuya baĥĥıl kim neler göresin. (100a-10)

3. Nazar.

Nite-kim hadīşde gelür: Server-i enbiyā bir gün şahābeleri şordı ve eytdi-
kim; iy benüm yāranlarum, sizün қатуñuzda faķır kimdür? (78b-13)

4. Huzur, yan.

Bir gün imām қатında otururdum, Sa'īd ilinden bir biti geldi-kim bu
āyetün ma'nīsinden şormışlar kim ... (113a-3)

қатı: 1. Sert, yumuşak olmayan.

Bir nice 'ulemā eydürler: Ol murdār cānları ve ol bitileri ol қатı таşуñ
içine şoқalar, (111a-10)

2. Çok, şiddetli.

Ya'nī kıyāmetün қақан қатı üni gelse ve ol ün şunuñ gibi ola kim
қулақлар anuñ қатılıғından şaғır olmaға yaқın ola. (95b-10)

қатıl-: Katılmak, eklenmek.

Pes Hāzret-i Cebrā'īl'ün nūrına nūr ve görkine görk ve ululuғına ululuқ
қатılır. (76a-10)

қатılık: 1. Şiddet.

Ya'nī kıyāmetün қақан қатı üni gelse ve ol ün şunuñ gibi ola kim
қулақлар anuñ қатılıғından şaғır olmaға yaқın ola. (95b-11)

2. Güçlük, meşakkat.

Ya'nî katılıklara ve ölüme zahmetler görmege ve gür 'azābına ve girü durmağa ve hisāb virmege ve kıyāmete inanmazlar böyle and içüp haber virilmiş iken. (119a-8)

katl (A): Öldürme, helāk etme.

"Āmennā ve şaddaḡnā bihi". Her kim bu söze inanmasa muṭlaḡ kāfir olur, katli vācib olur. (77a-13)

katlan-: Sabretmek, beklemek.

Nice gün katlandılar, gördiler kim çāre yok, girü feryād idüp amān dilediler. (85a-2)

kaṭrān (A): Katran.

Ve anlar kim kaṭrāndan cübbeler geyeler, tekebbürlük idenler ve nāzlayanlar olalar ve bir nice rivāyetde saḡucı 'avratlardur. (71b-9)

kaṭre (A.i): Damla.

Andan ol ırmaḡdan çıkar, silkinür, kanatlarından her kaṭre kim ṭamlar Ḥaḡ Ta'alā -celle ve 'alā- bir ferişte yaradur. (76a-10)

kaṭiṣ-, kavuṣ--: Kavuşmak, vuslata ermek.

Ol mü'minler cānidur kim ölüm vaktinde çıḡmaḡlığa soynurlar, derler kim tiz çıḡa, anlara kaṭiṣa. (82b-10)

kaṭl (A): 1. Görüş.

İbn-i ‘Abbās kavli budur ki; yiri gökden öñ yaratdı bir pāre ammā döşemedi, andan-şoñra döşedi ve yapdı şol adım çeker gibi. (90b-1)

2. Söz, ahit.

Evvel oldur kim kaçan bir kavm andın ve kavlin şısalar, Hāḡ Ta‘ālā ol kavmüñ düşmānın girü bunlaruñ üzerine havāle kıla. (108b-9)

ḡavla-: Kabarıp dökülmek, soyulmak.

Hemān-kim bunlaruñ yüzlerine yakın gelicek ıssılıktan bunlaruñ yüzlerinüñ derisi ḡavlaya. (74a-7)

ḡavm (A): İnsanın içinde yaşadığı topluluk, kabile, kavim.

Maḡşer ḡavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları kesük ḡopa. (71a-12)

ḡavuş-: bkz. ḡaviş-

ḡayd: İş güç.

Mūsā ḡavmi içerlerdi ve hem abdest alurlardı ve tonların yurlardı ve aş bişürürlerdi ve her ne ḡaydları var-ısa görürlerdi, bayağı şu-idi. (84b-12)

ḡ.1 düş-: Bir şeyin peşinde olmak, bir şeyin derdine düşmek.

Feriştehler gelür, ḡıbtīler'üñ ya‘nī Fir‘avn ḡavminüñ oğlanlarınıñ cānların alurlar tā bular ta‘ziyeye oturalar ki hīç bunlardan birisi benī İsrā’īl’i anmamağa sebep ola ve kendüler ḡaydı düşe. (86a-9)

ḡayḡu: Kaygı, tasa, endişe.

‘İkrime eytdi: Baña rivāyet irişdi-kim geyik ve kamu dürlü canavarlar kıyāmet güninde kaçan ādem oğlanlarını uzun uzak ğuşsa ve kayğular korkular içinde göreler, bir kezden eydeler: (80a-5)

ķāyim (A): Ayakta olma, faaliyette olma.

ķ. dur-: (bir Şey ile) meşgul olmak, bir işe girişmek.

Pes bu Mekke ķavmi dağı anlardan i‘tibār alup ĩmāna gelmezler. Bil ki bu kāfirler dağı anlarcalayın seni tekzīb itmekde ķāyim durmuşlardır. (128b-5)

ķayna-: Çalkantı durumunda olmak, dalgalanmak.

Ya‘nī kaçan deñizler ķaynasa. Ğasan eytdi: Ya‘nī kaçan deñizler ķurısa. (99a-6)

ķaynar: Kaynamış, çok sıcak.

...bil-ki içdükleri ķaynar şu ola, ğassāk ve ğıslız ola kim buyurdı: ... (73b-2)

ķayu: Kaygı endişe, tasa (krş. ķayğu)

Ol ğün ādemīlere nefslü nefsi ķayusı ola, hīç kimse kimsenüñ ķayusı olmaya, tā ki yanındağı er midür veyā ‘avrat mıdur bilmeye. (96b-13)

ķaz-: Herhangi bir araçla toprağı açmak, oymak.

Pes ol kıızı alup řahrāya çıkar-ıdı, ilerüden bir yazıda bir ķuyu ķazar-ıdı. (100a-10)

ķazan-: Edinmek, sahip olmak.

Ve dağı sañā bismi'l-lāhi'r-raĥmāni'-raĥīm kelimesin erzānī ķıldı-kim bu sermāye ile uķmaķ avlarını avlayasın tā ki āĥiret ĥazīnelerini ķazanasın. (120b-9)

sevāb ķazan-. (64b-7)

ķazı-: Bir araç kullanarak silmek, çıkarmak.

Ve ol ferişte kim şolında durur, dāyım günāhları yoya, dīvānından ķazıya gidere. (107b-10)

kelām (A): Söz, konuşma.

Üçüncü mu'āmelesi budur ki tenüñi bezedi dürlü dürlü libās-ıla ve cānuñı bezedi selām-ıla ve dilüñi bezedi kelām-ıla. (120b-6)

k.-ı ķadīm: 1. Kur'ān-ı Kerīm.

Nite-kim Ĥaķ Ta'ālā kelām-ı ķadīmde buyurur: *فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ*. (115a-5)

2. Eski, ezeli söz.

Pes Ĥur'ān kelām-ı ķādīmdür. Ĥaķ Ta'ālā'nuñ kelām-ı nefsidür. (128b-11)

k.-ı nefis: (...) nın kendi sözü.

Pes Ĥur'ān kelām-ı ķādīmdür. Ĥaķ Ta'ālā'nuñ kelām-ı nefsidür. (128b-12)

kelb (A): Köpek, it.

Ya'nî eger diler-ise maymun ve diler-ise kelb sûretine yaradur. (106a-11)

keleci: Söz, lakırdı.

Ya'nî uçmağ ehli hergiz herze söz ve yalan keleci işitmeyeler. (75a-12)

kelīm (A): Tûr-ı Sîna'da Allah ile konuşması dolayısıyla Hz. Musa'nın unvanı.

Pes Hâk Ta'âlâ emr eyledi Rıdvân'a kim; benüm kelīmüm geliyorur
benüm-ile münâcât kılmağa. (89a-8)

kelime: Kelime, sözcük.

Bu sûre Medîne'de indi, yüz altmış toğuz kelimedür ve yedi yüz otuz
harfdür, ve otuz altı âyettür. (107a-11)

kemâl (A): Eksiksizlik, mükemmellik.

Muğarrebler anı şırf içerler bisâṭ-ı kurb üzerinde oturup kıuds çemenler
içinde ve bilişlik meclisinde hoşnûdluğ kadehleri-y-le Hâk Ta'âlâ'nun
cemâl-i kemâline karşı. (115b-1)

k. -i kudret: Gücün mükemmelliği, eksiksiz güç.

Ol Allâhdur ki 'arş-ı 'azîm issidür. Lîkin andan uludur kim anuñ 'arşa
ihtiyâcı ola mekân yöninden belki kemâl-i kudretin bildürmek için
yaratdı. (128a-10)

kenâr (F): Kıyı, kenar.

Pes ol avm bunuñ gibi işler işlediler. Āhir ol (9) k firler bir avratı dutup "uħdūd" kenārına geturdiler, elinde bir gen oğlanuğı var-ıdı. (126a-9)

kendü: Kendi.

Şol vaqt inanalar kim c nları ħulķūmlarına gele, baa kendü yirlerini tamuda göreler. (67a-12)

kendüzi: Kendisi, şahsı.

Ĥa Ta‘ālā perde gerdi, d şm nlarına kendüzini göstermedi, pes ma‘l m oldu-kim dostlarına tecell  kılp kendüzini göstere. (113a-1)

kepe: Kepe.

Nite-kim ħad ş gelüpdür kim tamu ehli tamuda Şu dileseler, Ĥa Ta‘ālā zeb n lere buyura kim bulara "ħam m" iur ñ. Pes oddan kepeler-ile alalar, iureler. (74a-5)

ker met: Kerem, bađıŐ, ihsan, lutf.

Andan udretten iki el ıkar, ol mü‘min c nınuñ n z l n ve ker metin yazarlar, andan anı ‘iliyy ne iledürler, ol bitiyi anda orlar, (110b-13)

k. bul-: L tuf bulmak, kerem sahibi olmak.

...anuñ muala‘asından hid yet ve ker met bulalar... (61b-12)

kerem (A): Cömertlik, el aıklığı, bađıŐ.

Kendü kereminden evvel mu'āmelesi: Çün-kim 'ademden vücūd 'ālemine getürdi, İslām adın rüzī kıldı kim "hüve semmākümü'l-müslimāne" dür, (120a-13)

kerīm (A): Cömert, eli açık.

Ya'nī iy ādem oğlanı, seni kerīm Tañrı'nuñ luğfına ne nesne mağrūr kıldı. (105a-1)

kes-: 1. Kesmek, yerinden koparmak.

Ya'nī vahtsüz öten kuşuñ başını kesmek gerek. (67b-4)

2. Engellemek, tutmak.

nāgāh bir gün cāzū katına gider-iken gördi-kim yol üzerinde bir ejderhā yatur, yolu kesmiş halk yığılmış geçmezler ol ejderhā heybetinden. (124a-1)

kesil-: Bitmek, sona ermek.

Ya'nī vardur bularuñ-içün müzd ve şevāb ve 'ivaż ve ni'met kim düketmeksüzün ve eksilmeksüzün ola, şöyle-kim hīç soñı kesilmeye ve āhir olmaya ve dükenmeye ve dāyim buluna. (119b-12)

kesük: Kesik.

k. kop-: Kesilmek.

Mağşer kavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları kesük kıpa. (71a-12)

keşf (A): Ortadan kaldırma, giderme.

k. it-: Ortadan kaldırmak, gidermek.

Fir'avn and dağı içdi Mūsā'nuñ Tañrısı'na kim eger bu belāyı bizden keşf iderse saña ĩmān getürevüz ve dağı benī ĩsrā'ĩli saña koşavuz. (85a-6)

key: Çok, pek, gayet, pek çok.

Oğlan eytdi: Ben kimseye şifā virmezem, şifā viren ve key kılan Allāh'dur. (124b-1)

kez: Defa, kere, sefer.

İki kez şūr urulmađ arasında feriştele-ile bile ölürler cānlar gevdelerine girür girmekden öñdin. (77a-1)

ķıbtĩ (A): Mısır halkından olan kimse.

Feriştehler gelür, ķıbtĩler'üñ ya'ñĩ Fir'avn kavminüñ ođlanlarınıñ cānların alurlar tā bular ta'ziyeye oturalar ki hĩç bunlardan birisi benī ĩsrā'ĩli anmamağa sebeb ola ve kendüler ķaydı düşe. (86a-7)

ķıđır-: Çağırmak, seslenmek, haykırmak.

Pes Tāriķ bin 'Abdurrahmān eytdi: Şafā ile Merve arasında bir ulu pĩr ķıđırdı. (72b-3)

ķıđırt-: Nida ettirmek.

Fir'avn müdbir oldu, yaramaz yola dürüşdi; ya'ñĩ şeytān yolına uydu. فَحَشَرَ . قَنَادَى . Pes kavmini derdi ve ķıđırttı. (89b-5)

kı1: Kıl.

İbn-i Mes'ūd eydür: Ğarķ eyleyü çekerler didügi kâfirler cānlarıdur, melekü'l-mevt gelicek bunlaruñ cānlarını tenlerinden çekerler, her bir kı1 dibinden ve dırnıķlar dibinden ve ķademlerin altından çekerler. (81b-11)

kı1-: 1. Yapmak, etmek.

Ölmiş atı başını çekdi, durdı, eytdi: Yā Hāmān, ne kı1alum? (87b-9)

2. Söylemek, aktarmak.

Hadīs kı1dı bize Muṭahhir bin Heytem Mūsā'dan ve 'İkrime'den ve atasından ve dedesinden kim ol eytdi: ... (106a-3)

3. Çevirmek, döndürmek, yöneltmek.

Çün benī İsrā'īl Mıṣr'dan çıkup yüzlerini Kızüm Deñizi'nden yaña kı1dılar. (86b-1)

4. Yerine getirmek.

Rivāyetdür; Hāķ Ta'ālā gice'yi gündüzi yigirmi dört sā'at kı1dı. Pes vaķt-i namāzı bulara farz eyledi-kim ol beş sā'at içinde kı1alar. (91b-11)

5. Yaratmak.

Bir hikmet daħı bunda oldur kim Hāķ Ta'ālā ḥalāyıķı üç bölük kı1dı; bir bölügi 'ariflerdür ve bir bölügi 'ābidlerdür ve bir bölügi günāhkārlardur. (104a-8)

6. Bir halden başka bir hale getirmek.

... ve niceleri ul-iken beg ılır ve niceleri beg iken ul (5) ılır ve
niceleri tatda iken yir atına oyar. (129b-4)

‘*acāyibe k.* (62b-10)

‘*afv k.* (105a-9)

‘*amel k.* (127b-10)

‘*arz k.* (121b-7)

arzū k. (80b-8)

aşşı k. (96a-5)

‘*azāb k.* (127b-3)

‘*azīz k.* (69a-8)

beyān k. (74b-10)

bezirganlık k. (120a-11)

da‘vī k. (89b-11)

devā k. (124a-11)

diri k. (67a-1)

du‘ā k. (84a-9)

erzānī k. (120b-8)

esīr k. (67a-7)

fiġān *ķ.* (66a-11)

ġālib *ķ.* (67a-6)

ġarķ *ķ.* (88a-4)

ġazā *ķ.* (97a-6)

geñez *ķ.* (94b-2)

gözlü *ķ.* (124b-9)

ħalvet *ķ.* (105b-9)

ħamle *ķ.* (67b-6)

ħarām *ķ.* (121b-9)

ħavāle *ķ.* (108b-10)

ħayrān *ķ.* (101a-1)

ħāzır *ķ.* (106a-9)

helāk *ķ.* (88b-7)

ħiṭāb *ķ.* (80b-13)

ħor *ķ.* (129b-4)

ħükm *ķ.* (108b-11)

iḥtilāf *ķ.* (75b-8)

‘itāb *ķ.* (92b-8)

ḵabūl ḵ. (110a-12)
maḡrūr ḵ. (105a-2)
maḥbūb ḵ. (69a-8)
mensūḥ ḵ. (73a-12)
meṣḡūl ḵ. (96b-2)
mu‘āmele ḵ. (116b-11)
muhālifet ḵ. (91a-8)
musahḥar ḵ. (65b-7)
mu‘tedil ḵ. (106a-1)
muṭī ḵ. (66b-13)
mūkerrem ḵ. (116b-11) (117a-6)
mūlk ḵ. (66b-12)
mūnācāt ḵ. (89a-8)
mūnḵād ḵ. (66b-13)
namāz ḵ. (119b-1)
namāzin ḵ. (64b-1)
nazar ḵ. (104a-10)
nedīm ḵ. (116b-12)

nida k. (62a-8)

raġbet k. (114b-8)

raġbetlũ k. (69a-9)

rivāyet k. (76b-13)

ruzĩ k. (61b-3)

rũsvāy k. (105a-11)

řaġ k. (124b-4)

řaġır k. (95b-11)

sebeb k. (70a-3)

secde k. (119b-13)

sipās k. (94a-8)

řifā k. (73a-2)

řiffāf k. (90a-10)

tecellĩ k. (113a-2)

tedbĩr k. (94b-12)

tefsĩr k. (131a-7)

tekebbũrlũk k. (71b-4)

tekrār k. (107a-5)

tena‘üm k. (115b-12)

tevāzu‘ k. (68b-7)

tevbe k. (112a-7)

va‘de k. (77b-3)

var k. (128a-4)

yād k. (73a-13)

yaķın k. (98a-1)

yardım k. (133a-1)

yārī k. (87a-4)

zaķımlu k. (67a-6)

zārılık k. (64b-11)

zebūn k. (66b-10)

zelīl k. (128a-12)

zulm k. (79a-5)

ķılıç: Kılıç.

Ol-ki dünyādudur, Bedir ğazāsından berü bunları sizüñ ķılıcuñuz altında
ķıldum. (67a-5)

ķılm-: Söylenilmek, aktarılmak.

Hadîş kıldı bize Şābit ve Ebū Ḥamza ve ‘Āmir'den ve ‘Alķama'dan ve İbn-i Mes‘ūd'dan kim eytdiler: (75b-13)

rivāyet k. (95b-1)

ķimār (A): Kumar.

Ķurṭabī eydür: Medīne'de bezirganlar var-ıdı, bunlaruñ Şatmağı ve almağı ķimāra beñzerdi; (108a-12)

ķina-: Cezalandırmak.

Ya‘nī pes Ḥaķ Ta‘ālā Fir‘avn’ı dūnyāda ve āḫiretde ‘azāb-ıla dutdı, ya‘nī ķınadı dūnyāda ğarķ-ıla ve āḫiretde od ‘azābı-y-la. (89b-10)

ķıpıŐ-: Karşılıklı (göz) kırpmak.

göz k. (115b-8)

ķır-: Telef etmek, öldürmek, yok etmek.

Ķaṅı ğazāya kim varasız bularuñ kimisini ķırasız. (67a-6)

ķıraķ: bkz. **ķırañ.**

ķırañ, ķıraķ: 1. Ufuk.

İbn-i ‘Abbās eytdi: Őafaķ didügi kızılıķdur kim gök ķırañında ķalır gün tulunduğından-soñra. (118b-6)

2. Uç, sınır, etraf, kıyı.

Pes ol od ŐaŐdı, ḫandaķ ķırañına çıķdı, ol kāfirleri yaķdı, göyendürdi, cānları cehenneme vardı. (127a-5)

ķırıl-: Telef edilmek, öldürölmek, yok edilmek.

Bir niceler eytdiler: ‘Azāb didügi Bedir Ėazāsı'nda bunlar ķırılmağıdı.
(77b-5)

ķırķ: Kırk.

Bir za‘īf ādem kim kırķ yıl Mekke Őhrinde durdı, Ėarīblıga varmadı.
(65b-3)

ķırķ altı: Kırk altı.

Bu sūrenüñ āyetleri Kūfīler ķavlinde kırķ altı āyetdür, ve BaŐrīler
ķavlinde kırķ beş āyetdür, yüz yetmiş kelimedür, üç yüz ĥarfdür. (80b-
11)

ķırķar: Kırk sayısının üleştirme sayı sıfatı.

Gördi-kim ĥatūnı iki kıız toĖurmiŐ, büyümiŐler, kıyununı güder-idi,
kıızları kırķar yaşına degmiş-idi. (89a-5)

ķırķ beş: Kırk beş.

Bu sūrenüñ āyetleri Kūfīler ķavlinde kırķ altı āyetdür, ve BaŐrīler
ķavlinde kırķ beş āyetdür, yüz yetmiş kelimedür, üç yüz ĥarfdür. (80b-
12)

ķırķ iki: Kırk iki.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz otuz üç kelimedür, pes yüz üç ĥarfdür, kırķ
iki āyetdür. (92a-3)

kırk üç: Kırk üç.

Mücāhid eydür: "Aḥkāb" didügi kırk üç zamāndur, ol kırk üçüñ degme birisi yetmiş gündür, degme bir günü yedi yüz yıldur, degme bir yılı üç yüz altmış gündür, bir günü dünyā yılları-y-la biñ yılcadur. (73a-2)

kışāş (A): Öldüreni öldürme, yaralayanı yaralama cezası.

Pes Ḥaḥ Ta'ālā dükeline girü yarada, Ḥaḥ Ta'ālā ḳādī ola, dükeli maḥlūk rasında kışāş buyura; tā ki biri birinden ḥaḥlu ḥaḥḳın alalar. (78a-5)

ḳ. al-: Hak ettiği cezayı vermek; öldüreni öldürmek, yaralayanı yaralamak.

Çün-ki maḥşer ehli bir yire dirile, Ḥaḥ Ta'ālā mecmū'-ı ḥayvāncuḳlardan kışāş ala. (79b-5)

kısrak: Dişi at.

Ḥaḥ Ta'ālā emr itdi Cebrā'īl'e ki tiz in, uçmaḳdan bir ayğursak kısrak al. Derḥāl geldi, aldı kim adı Ḥirām idi. (87b-4)

kışsa (A): Ders alınması gereken kısa hikaye.

Eger Mūsā'nuñ girü ḳalan kışsasın şerḥ idersem söz uzar, maḳşüddan ırak düşerüz. Girü tefsīre geledüm. (89a-12)

kışsa-ḥon (F): Kıssa, hikāye, masal söyleyen kimse.

Ve anlar kim dillerin çeyneyeler 'ālimler ve kışsa-ḥonlardur kim ḥaḥka eydür ve kendüler dutmaz. (71b-5)

kıt: Az, ihtiyacı karşılamayacak kadar az.

ķ. ol-: İhtiyacı karşılamayacak kadar az bulunmak.

Dördüncü; kaçan-ki ölçmekte ve dartmakta eksük virseler, bunların içinde kızlık ola ve ot ve yemiş kıt ola. (109a-2)

kıy: Kıy, kenar, yan

Bir rivāyetde üç gün üç gece gittiler, andan Fir'avn'a haber oldu, çerisi-yle ardlarına düşdi, düşenbih gün kuşluk vaktinde yitdiler Kızlüm Deñizi kıyında. (86b-4)

kıyāmet (A): Kıyamet, mahşer günü, kıyamet günü.

Yā Muhammed, kıyāmete inanmayanlar şol vakt inanalar kim cānları hulkūmlarına gele, (67a-11)

ķ. kop-: Kıyamet kopmak. Kıyamet meydana gelmek.

Ve bir niceleri inanurlar idi. Līkin kıyāmet kopacağı bilmezler idi. (65a-8)

ķ. ol-: Kıyamet kopmak, kıyamet meydana gelmek.

Dağı kıyāmet olıcaķ, taşlar yir yüzinde yūriye ılgum salgam ola. (72a-3)

kıymet: Değer.

Nite-kim hadīşde gelür: Her kimün-kim endīşesi veyā himmeti karnına giren ola, ya'nī dāyim gece ve gündüz rızķ kazanup yimekte ola, anuñ kadri ve kıymeti şol karnından çıkan nesneye degir. (95a-7)

kıymetlü: Kıymetli, değerli.

Pes Mūsā kavmi-y-le girdiler, hazīneden ne gerek-ise aldılar ve altundan ve gümüşden ve muraşsa‘ bezlerden ve kıymetlü tonlardan aldılar. (86a-4)

kıız: Kız çocuk.

Kaçan ‘Arab’ dan birinüñ kıızı doğsa aña yün den veyā çopurdan bir cübbe veyā bir ‘abā eyler-idi ve geydürürdi. (100a-3)

kıızdur-: Hararetlendirmek, ısıısını yükseltmek.

Katāde eydür: Ol tamamı Tañrı’nuñ hışmı ve ādem oğlanlarınıñ günāhı kıızdurur. (101a-4)

kıızdurul-: Hararetlendirilmek, ısıtılmak.

Ya‘nī dahı kaçan caħīm tamusı kıızdurulsa. (101a-3)

kıızıl: Kırmızı.

Ve eni maşrıq-ıla mağrib aralığıncadur ve levhün iki kenārı kıızıl yākūtdandur, ve iki kenārı yeşil zeberceddendür, (129a-9)

kıızılık: Kıızılık; kıızıl olma durumu.

İbn-i ‘Abbās eytdi: Şafağ didügi kıızılıkdur kim gök kırañında kalur gün tulunduğundan-soñra. (118b-6)

kıızlık: Kıtlık.

kıızlık o. : İhtiyacı karşılayamayacak kadar az bulunmak.

Dördüncü; kaçan-ki ölçmekde ve dartmakta eksük virseler, bunların içinde kızlık ola ve ot ve yemiş kıt ola. (109a-1)

ki (F.): 1. Bağlama edatı

Gördüm ki müteḳaddīmler her biri bir yādigār ḳomışlar. (61-8)

2. Bağlama zamiri.

Cum‘a gününün āḫir sā‘atidür ki gün ḫulnu durur ola. (121a-10)

3. Kuvvetlendirmek fonksiyonunda.

Pes güyā ki Ḥaḳ Ta‘ālā eydür: İy benüm ‘Amme süresin okıyan ḳullarum, ben sizden ḫoşnūdam. (64a-11)

4. Zira.

Ol feriştelerdür kim mü‘minün cānını ḳabz iderler, şuda yüzer gibi ki bir vaḳt aşağa ve bir vaḳt yukaru çıkar. (83a-5)

kiçi: Küçük, ufak.

Anda bir kişi var-ıdı, Bū Cehīne dirler-idi, iki ölçek dutar-ıdı, ulusu ile alurdı, kiçisi-y-le şatardı. (108b-5)

kim: 1. Soru zamiri.

Pes Melik eytdi: Gözüni kim sağ kıldı? Vezīr eytdi: Tañrum sağ kıldı. (124b-4)

2. Belirsizlik zamiri.

Ya'nî Hâk Ta'âlâ kime destûr virürse ol söyleye, ve anuñ söyledügi şavâb ola. (77a-6)

3. Bağlama edatı.

Hannâne diregin inletem, ve hem söze getürem kim kâfirler anı göreler. (65b-12)

4. Bağlama zamiri.

...bu za'îf nañîf günâhlu kul kim Üveys bin H'âce 'Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâdur. (61b-7)

5. Zira.

Ben eytdüm: Bunları ne nesne meşgûl kıla? Pes Resûlullâh eytdi: Bitilerini okumağ kim zerre-i mişkâlleri ol biti içinde yazuğdan ve müzdden yazılmış ola. (100b-12)

6. Kuvvetlendirme fonksiyonunda

Müsâ girü du'â kıldı, ne-ğadar kim Fir'avn kablarında ve kab kacağlarında şu var-ısa kıp kızıl kan oldı. (84b-9)

kimesne: Kimse, kişi.

Zîrâ Hâk Ta'âlâ 'ādildür, kimsenüñ haqqın kimesnede kıomaz. (78a-10)

kimi: Bazısı, bazıları.

Ne dilerse işlemege kâdirdür, gâh öldürür ve gâh dirildür, gâh ‘azîz kıılır,
gâh zelîl kıılır kimini, ‘adû kıılır kimini, halîl irâdetine kimse mâni‘
degüldür. (128a-12)

kimse: 1. Hiç kimse.

Zîrâ Hâk Ta‘âlâ ‘âdildür, kimsenüñ hâkkin kimesnede kıomaz. (78a-9)

2. Herhangi bir kışi, biri.

Pes uçmağ ehli eydeler kim; meger "‘illiyyîn" ehinden bize kimse bağıdı-
kim uçmağumuz böyle rüşen oldı diyeler. (113b-13)

kiriş: Ok atılan yayın iki ucu arasındaki esnek bağı.

Pes Melik ilini ve şehri bir yazıya derdi, ol oğlanı bir ağaca aşı kıodı,
terkeşinden bir oğ alup kirişe gezledi. (125b-9)

kirtin-: İnanmak, iman etmek.

Pes her kim Allâh'a inandı-y-sa ve anuñ eyelüklerine ve ‘azâblarına
kirtindi-y-se ve anuñ peygâmbereğine uydı-y-sa Hâk Ta‘âlâ anı uçmağ
givüre. (129a-4)

kışi: Kışi, şahıs, insan.

Râhatlık kıılduğ; ya‘nî her kışi işden güçden veyâ seferde yol
yürümekden birezcük yatsa uyusa râhat olur, yorgunluğı gider. (69b-13)

kitâb (A): Kitap.

Hâk Ta‘âlâ'nuñ kitâbı içinde "ahkâb"uñ ma‘nisi nite bilürsin? (72b-7)

ko- 1. Kendinden sonraya bırakmak.

Gördüm ki mütekkaddimler her biri bir yâdigâr kômışlar. (61-9)

2. Koymak, yerleştirmek.

Andan kudretten iki el çıkar, ol mü'min cânınıñ nüzülîn ve kerâmetin yazarlar, andan anı 'iliyyîne iledürler, ol bitiyi anda qorlar, (111a-1)

3. Bırakmak, kalmasını sağlamak.

Vay senüñ cānuña pes fırsat elde iken mazlemeden ırağ olıgör kim pādişāhumuz 'ādildür, bireginüñ haqqı biregüde qomaz. (78b-11)

4. Yerleştirmek, üzerine oturtmak.

Andan anı şu üzerine qodı, yaratmazdan oñ biñ yıl öñdinden bu yeri Ka'be altına döşedi ve yaptı ve geñitdi. (90b-4)

5. -a/-e zarf fiil ekli kelimelerle sürerlilik bildiren birleşik fiil oluştururlar.

Pes Melik ilini ve şehrini bir yazıya derdi, ol oğlanı bir ağaca aşa qodı. (125b-8)

haqqına q. (64b-1)

koçal- Yaşlanmak.

Ben kocaldum, işden kaldum, baña bir oğlan virgil, ben aña cāzülük ögredeyin. (123b-3)

koç- Kucaklamak.

Böyle diyicak derhâl Resûl Hâzreti minberden indi, ol diregi kôçdı ve öpdı. (66a-10)

koçu: Koku.

Ben eytdüm: İy yigit, ne hoş koçuñ var ve ne gökçek yüzüñ var. (65a-1)

kon-: Bir şey üzerine inmek.

tuz k. (97a-6)

konşu: Komşu.

Bir gün bir konşum üzerine girdüm, şormağa gördüm, cân nez'ine düşmiş dāyim eydür-ki; vay oddan iki tağ, vay oddan iki tağ, dir. (109a-4)

konuk: Misafir.

Cevāb oldur kim Mısr'da Fir'avn yetmiş biñ konuk evin yapmış-ıdı. (89a-2)

kop-: 1. Meydana gelmek, olmak.

Maşser kavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları kesük kopa. Ve bir nicesi oddan ağaçlara aşılmış ola kopa. (71a-13)

2. Yerinden ayrılmak.

Ya'nī dahı kaçan tağlar yir yüzinde kobup yürise, ya'nī toz gibi olup havāda uça, (98b-1)

3. Girmek.

وَإِنَّ الْفُجَارَ لَفِي جَجِيمٍ ; ya'nī fācirler caḥīm ʔamusına ʔopalar ʔiyāmet güninde, (12) ammā ol ʔamudan ğāyib olmayalar. (106b-11)

4. Yeniden dirilmek.

Ya'nī sizmezler mi ve şanmazlar mı ol kim eksük virürler, anlar girü ʔopacaḳlar degüller mi? (109b-7)

5. Var, mevcut.

Oda ve hāça ʔabıcılardan bir zālim ve cabbār beg ʔopdı, bunlara elçi viribidi-kim; gelüñ benüm dīnüme dönüñ. (126b-12)

dilsüz ʔ. (71b-4)

giriv ʔ. (66a-7)

gözsüz ʔ. (71b-3)

gürdan ʔ. (71a-2)

kesük ʔ. (71a-13)

ʔiyāmet ʔ. (65a-8)

ʔopar-: Yerinden ʔıkarmak.

Ya'nī andan öldürmekden şöñra ve gūra ʔoymaḳdan şöñra ʔaçan Hāḳ Ta'ālā dilese ādemi gürından ʔopara ve diri ʔıla. (94b-8)

ʔorḳ-: 1. Korkmak, ürkmek.

Pes Resül Hâzreti oturup anuñ-la yeyüdururken bir yılduz düşdi, ol yılduz şu-y-ıla taldı, andan od-ıla, pes Ebü Tâlib anı görüp kordı. (130b-13)

2. Endişe etmek, tasalanmak.

Ya'nî bunlaruñ 'âdeti bu idi-kim hisâb ola diyü ummazlardı. Ya'nî yavuz 'amellerinden ötürü kordmazlardı. (74b-2)

3. Sakınmak, çekinmek.

'Ârif oldur kim Allâh'dan kordka, günâh işlemeğe, didi. (69b-5)

korku: Korku.

Pes kalem korku ile ve ditremek-ile yedi yüz yıl miqdârında yazdı. (130b-3)

korkulu: Korkulacak, korkulan.

Râvî eydür: Hasan'a şordum-kim tamu ehline Qur'an içindeki korkulu ve yavuz âyet kangıdur? (74b-8)

korkut-: Korkutmak.

Ya'nî biz korkutduk sizi yakın 'azâb-ıla, ya'nî va'de kılduk size yakın 'azâbı göstereven diyü, ya'nî kıyâmet günini. (77b-3)

korkudıcı: Korkutan, uyarıcı.

Ya'nī yā Muḥammed, degülsin sen illā bir qorqudıcısın qorqanlara ve kıyāmet ḥaberin viricisin ammā kıyāmet kaçan qopasına senüñ 'ilmüñ yoqdur. (91b-4)

qoru-: Gözetmek, korumak, esirgemek.

Ḥaḳ eydür: Yā Muḥammed, her mü'mine yüz altmış ferişte müvekkel kılpdururın ki anı şeyṭāndan qorurlar. (131b-9)

koş-: Birlikte iş görmesi için birini diğेरinin yanına vermek.

Fir'avn and daḥı içdi Mūsā'nuñ Tañrısı'na kim eger bu belāyı bizden keşf iderse saña İmān getürevüz ve daḥı benī İsrā'ıl'i saña koşavuz. (85a-7)

kov-: Kovmak, defetmek.

Eger dīnüñden döner-ise qovuñ ve illā barağüñ. (125a-4)

qoy-: 1. Koymak, dökmek.

Fir'avn qavmi Nıl'den şu alurlardı, hemān-kim qablarına qoyarlardı tāze qan olurdı, (84b-13)

2. Yerleştirmek.

Pes Melik buyurdı kim; oğlanı bir gemiye quyalar, deñize barağalar. Pes aldılar, deñiz ortasına vardılar, dilediler kim barağalar. (125a-11)

3. Atmak, bırakmak.

Pes ol müslümānları bölük bölük getürüp od içine qoyarlardı. İy nice müslümānları bu vech-ile dutup ol oda qoydılar. (126a-5)

sinlede k. (64b-10)

gūra k. (94b-7)

ķoyun: Koyun.

Bir büyük ķaba ķaluyı bir yũnlũ ķoyunuñ yũñine dolasa daķı ķekse ol miskĩnce ķoyunuñ tũsi hep ol ķaluda ķalur, belki derisi-y-le ve eti-y-le bile yũzilũr. (82a-6)

ķõpri: Kõprü.

Dervĩş oldur kim yarın ķiyāmet gũninde Hāķ Ta‘ālā Hāzreti'ne gele, dũrlũ dũrlũ Őevāblar-ıla ve dũrlũ dũrlũ eyũ ‘ameller-ile, namāzlar ve zekātlar ve haclar ve Őadaķalar ve mescidler ve ķõpriler ve ķārubān-sarāylar Őevāblar-ıla gele. (79a-4)

ķõprũcũk sũñũgi: Kõprũcũk kemiği.

‘Ulemā bu arada iķtilāf ķılmıŐlardur ki "terā’ib" nedũr. ...Yamānĩ (8) eytdi: Kõprũcũk sũñũgi altıdur. Leys eytdi: Yũrek Őıķındusıdur. (132a-8)

ķõr: Gõzleri gõrmeyen, āmā.

k. ol-: Gõzleri gõrmemek.

İkinci mu‘āmele kendũ geydũgi Őonlardan aña ĥil‘ātler virũr veyā yũzũk virũr tā kim anı diyemeyenler bunları gõricek ũŐenũrler ve bu nesnelere ile dostları Őāz olur ve dũŐmānları ķõr olur. (117a-3)

ķõstek: Hayvanların ayaklarına bağlanan özel ip ya da zincir.

Hikāyetde gelür kim; bir kişi and içmiş-idi-ki Fir'avn'ũn sağalından köstek kılam diyü. (88b-4)

köşk: Bahçe içinde yapılmış süslü ev, kasır.

Varũ ol rağım diyen kıllarum-içün uçmağda tã kıyāmete degin köşkler ve sarāylar yapuñ. (62b-8)

ķubbe (A): Yarım küre şeklinde yapılmış bina damı, kubbe.

Pes Cebrā'ıl birle Resül Hãzreti sekiz uçmağı bir bir teferrüc itdi, pes firdevs-i ā'lāyı teferrüc iderken bir yeşil ķubbe gördi. (81a-3)

ķudret (A): Allāh'ın ezeli gücü.

Ya'nĩ Hãđ Ta'ālã kendü ķudretini bildürdi-kim ķãdirdür kıyāmet koparmağa ve ölüleri dirgürmeğe. (70b-12)

ķuds (A): 1.Kutsallık, mübareklik.

Muķarrebler anı şırf içerler bisãt-ı ķurb üzerinde oturup ķuds çemenler içinde ve bilişlik meclisinde hoşnüdlük ķadehleri-y-le Hãđ Ta'ālã'nuñ cemāl-i kemāline ķarşu. (115a-13)

2. Kutsal yer.

Hãđ Ta'ālã bu yiri gidere, bir ayruķ yir, tãhir yir getüreler ķudsde, 'araşãt anda dura, aña maşşer dirler, (77b-12)

ķũfĩ (A): Kũfe şehrine mensup, bu şehirle ilgili olan.

Bu sūrenüñ āyetleri Kūfīler kavlinde kırk altı āyetdür, ve Başrīler kavlinde kırk beş āyetdür, yüz yetmiş kelimedür, üç yüz harfdür. (80b-11).

kul: 1. Tanrı'ya göre insan.

İy feriştelерüm, varuñ uçmağda Allāh diyen kullarum-içün kulluğçılar oluñ. (62a-9)

2. Köle, hizmetçi.

... ve niceleri kul-iken beg kılur ve niceleri beg iken kul kılur ve niceleri tahtda iken yir katına koyar. (129b-4)

kul-: bkz. **kıl-**

kurı-: Kurumak, suyu kalmamak.

Kelbī eydür: "ve iza'l-bihāru sücceret" ; ya'nī kaçan deñizler kaynasa. Hasan eytdi: Ya'nī kaçan deñizler kurısa. (99a-6)

yavu k. (102b-6)

kulak: İşitmeye yarayan organ.

Ya'nī kıyāmetüñ kaçan katı üni gelse ve ol ün şunuñ gibi ola kim kulaklar anuñ katılığından sağır olmağa yakın ola. (95b-10)

kulaqsuz: Kulağı olmayan, kulağı kopmuş.

Ve anlar kim kulaqsuz ve dilsüz qopa 'amellerini görüp tekebbürlük kılanlar olalar. (71b-4)

ķullık: bkz. **ķulluk**.

ķulluk, ķullık: Kul olma durumu, ubdiyyet.

Ya'ni demek olur kim ķulluk ĥorluęını bizüm dergāhumuzda gösterdüñ,
imden girü pādişāhlık 'izzetinden bir Şemme biz de saña virelüm ve seni
'aziz kılalum diye. (69a-5)

ķ. ey/e-: İbadet etmek, tapmak.

'Arif oldur ki Ĥaķ Ta'alā'ya ķulluk eyleye. (69a-1)

ķ. yarat-: Kulluk etmek.

ya'ni demek olur kim zinhār bu dünyāda ol dosta kendüzini
bilişdürmeyince ve aña ķulluk yaratmayınca ol ķulını kendüye ķabül
itmez. (113a-11)

ķulluķçı: Hizmetkār.

İy feriştelерüm, varuñ uçmaķda Allāh diyen ķullarum-iķün ķulluķçılar
oluñ. (62a-9)

Ķulzüm Deñizi: Kızıldeniz.

Ķün benī İsrā'īl Mışr'dan çıkup yüzlerini Ķulzüm Deñizi'nden yaña
kıldılar. (86a-13)

ķum: Kum.

Her kim إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ sūresini okusa Hâk Ta‘âlâ aña dünyānuñ kumları sağışınca ve şuları ve yağmurları kaçresince müzd vire ve dağı kıyâmet güninde anuñ işini oñara. (104a-6)

Kur’ân (A): Hz. Muhammed'e inen kutsal kitap.

Pes Qur’ân kelâm-ı kâdimdür. Hâk Ta‘âlâ'nuñ kelâm-ı nefsidür. (128b-11)

Ķ.-ı mübîn: Açık, besbelli, aşikâr Kuran.

Belkim saña inen yâ Muhammed Qur’ân, Qur’ân-ı mübîndür, mecîddür, ya‘nî kerîmdür ve uludur, hayrı ve bereketi çokdur, müşrikler ve kâfirler şandüğünlayın degüldür. (128b-8)

ķurb (A): Yakınlık.

Muķarrebler anı şırf içerler bisâṭ-ı ķurb üzerinde oturup ķuds çemenler içinde ve bilişlik meclisinde hoşnüdlük ķadehleri-y-le Hâk Ta‘âlâ'nuñ cemâl-i kemâline ķarşu. (115a-12)

ķurbağa: Kurbağa.

Nîl Irmağı'ndan şol-ķadar ķurbağa çıķdı-kim tamâm-ı Mışr'uß soķaķları ve evlerin ve köşķlerin ve sarâyların ṭoldurdu. (84a-13)

ķurbân (A): Kurban.

Eytdi: "Şâhidin" cum‘a gūnidür, ve "meşhūdin" ķurbân gūnidür. Andan dağı geçdüm, gördüm bir kişi tefsîr beyân kıılır, aña dağı şordum... (122b-13)

ķ. ol-: Feda olmak, uğruna ölmek.

Ve atamız anamız saña ķurbān olsun. (66b-3)

ķureyş: Hz. Peygamber zamanında Mekke'nin en büyük kabilesinin adı.

Andan soñra bir gün Şakīf kavminüñ meclisinden geçer-idüm, ķureyş kavminüñ bir niceleri ile oturmuşdı, Rabī'üñ iki oğlu 'Utbe ve Şeybe dañı bile idi. (130a-6)

ķurtar-: Bir şeye zarar gelmesini önlemek.

Ve dañı Resül Hāzreti eytdi: Her kim "izā'ş-şemsü" süresini okur-ısa Hāķ Ta'ālā ol kişiyi kıyāmet güninde rüsvāyılıķda ķurtura. (97b-5)

ķurtul-: Kurtulmak, selāmete çıkmak, emin olmak.

Ya'nī hāķīķat müttakīler tamudan ķurtulalar ve uçmağa gireler, şāz ü ğam olalar, bāğlar ve bāğçeler ve köşkler ve sarāylar bulalar. (74b-11)

ķuru: 1. Yapağı ve meyvesi olmayan, kurumuş.

...tā bileler kim ķuru ağaca dil viren Allāh, eger ölmüşlere dirlik bağılarsa hīç 'acayib ğarāyib olmaya. (66b-7)

2. Kara, toprak, yer.

Andan soñra benī İsrā'īl ķurudan Mışr'a vardılar. (88b-8)

ķurut-: Kurutmak; suyunu ya da ıslaklığını alarak kuru duruma getirmek.

Hāķ Ta'ālā luḡından yil virdi, ol şoķaķlara esdi, derhāl ķurutdı, yaruķ yaruķ oldu. (87a-11)

kuş: Kuş.

Allāh didügi sâ'at mübârek ağzından bir yeşil kuş çıktı. (62a-4)

kuşcuğaz: Kuşcağız, zavallı kuş.

Ol kuşcuğaz eytdi: Yā Süleymān, aᅇgöl sol günü-kim ben-daᅇı senüñ alnuñ saçına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü Hāᅇ Hāzreti'ne getürem, (78a-12)

küşe (F): Köşe.

Ben eytdüm: İy gözüm nürü ve göñlüm yemişi, ciger küşem, niçün atañ selāmın almazsın? (64b-5)

kuşluk: Sabahla öğle arası.

Bir rivāyetde üç gün üç gice gitdiler, andan Fir'avn'a ᅇaber oldu, çerisi-y-le ardlarına düşdi, düşenbih gün kuşluk vaᅇtinde yitdiler Kızüm Deñizi kıyında. (86b-3)

kuvvet (A): Güç, kudret, kuvvet.

Cebrā'ıl kuvvet issidür ve 'arş issi katında yirlenmişdür (101b-12)

kuvvetlen-: Güç kazanmak.

...anlaruñ-la İslām kuvvetlendi. (61b-6)

kuyu: Topraᅇa kazılan derince çukur.

Pes ol kıızı alup şahrāya çıkar-ıdı, ilerüden bir yazıda bir kuyu kazar-ıdı. (100a-9)

ḳuyul-: Konulmak, katılmak, karıştırılmak.

Ya‘nī vaḳtā ki deñizler birbirine ḳoyulalar, acısı tatlusına ḳarıṣa, dükeli deñizler bir ola. (99a-5)

küfr (A): Tanrının varlığını inkar etme.

Muḳātil eytdi: Bu ‘azāb bunlaruñ günāhına muvāfıḳdur. Anuñ-içün-kim űirkden ve küfrden ulu yazuḳ yoḳdur. (74a-12)

k. söyle-: Tanrının varlığını inkar etmek.

Pes Haḳ Ta‘ālā Fir‘avn'a iki kez küfr söylediḡi-çün iki cihānda daḡı ‘azāb virdi. (90a-2)

küllī (A): 1. Hepsi, tümü, tamamı.

Çün Mūsā amān virdi, du‘ā ḳıldı, Haḳ Ta‘ālā bir ıssı yıl viribidi, ol bitleri küllī yaḳdı (84a-11)

2. Eksiksiz, kusursuz.

Zīrā ihtiyār-ı küllī Allāh'uñdur ammā ḳuluñ ihtiyār-ı cüz'isi vardur ammā fā'il-i muḡtār Allāhu Ta‘ālā'dur. (103b-8)

kürsī (A): Sandalye.

Pes Rıḡvān bir muraűsa‘ kürsī getürdi, Cebrā‘īl'e virdi, Tūr-ı Sīnā'ya getürdi, anda kim Mūsā otura. (89a-10)

L

lafz (A): Söz, lakırdı.

Ammā rahīm lafzı hāşdur, mü'minler içündür. (63b-4)

la'în (A): Lanetlenmiş, melun.

Fir'avn-ı la'în eytdi: Ya'nî bu kavm bizden kaçdılar mı? (86b-5)

la'net (A): Lanet; Tanrı'nın sevgi ve ilgisinden yoksun olma.

l. gel-: Lanetlenmek.

Ya'nî la'net gelsün kâfirlere kim toğru yol bilür-iken ne nesne anı küfr üzerine dutdı-kim Allāh'a sipās kılmadı. (94a-7)

l. oku-: Bir kimsenin Tanrı'nın merhametinden yoksun kalmasını istemek.

... resüline sipās eylemedi. Pes Hāķ Ta'ālā aña la'net okudı. (94a-6)

l. ol-: Lanetlenmek, Tanrı'nın merhametinden yoksun kalmak.

Ya'nî Hāķ Ta'ālā bu kamu nesnelere and içer. Eydür kim; la'net "aşhābu'l-uhdūd"a olsun. (123a-12)

laţif (A): Latif, hoş, güzel.

Çün girü açdum, başımı bir hoş koķulu, laţif yüzlü, gökçek nürü, şîrîn sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. (64b-12)

lāyık (A): 1. Yakışan, yaraşır.

Ve saña lāyık işlerde olalum. (67b-8)

2. Uygun, münasip.

Ḥaḵ Ta‘ālā eydür: Bu cezā’yı bunlara virdük, ‘amellerine muvāfıḵdur, ya‘nī bunların işine lāyıḵdur. (74a-11)

l. ol-: Hak etmek, uygun görölmek.

Ya‘nī bil kim yā Muḥammed, senün ḵavmüñden kāfir olanlar ilerüki kāfirler gibi ‘azāba lāyıḵ olmuşlardur saña inanmaduḵlarından ötürü. (127b-13)

leşker: Asker.

Çün Fir‘avn gördi, çavuşlar bir bir leşkeri sürdi, tuşlu tuşundan deñize girdiler, taşra bir atlu ḵalmadı, dükeli girdiler. (87b-13)

levḥ (A): Levha; üzerine yazılan, resim çizilen düz yassı nesne.

Niçün? Anuñ-içün kim çün Ḥaḵ Ta‘ālā levḥi ve ḵalemi yaratdı, ḥiṭāb-ı ‘izzet ḵıldı-ki yaz yā ḵalem. (130a-13)

l.-i maḥfūz: Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduḡu manevi levha, ilm-i ilāhi.

Ya‘nī Ḵur‘ān fī levḥ-i maḥfūz içindedür. (128b-12)

lezzet (A): Tat.

Ḥaḵ Ta‘ālā uçmaḵ ehlinüñ birisinüñ ileyineyedi yüz şahan ya‘nī ṭabaḵ ḥün viribiye. Her birinüñ rengi ve lezzeti bir dürlü ola. (75a-5)

libās (A): Elbise, giysi.

Üçüncü mu‘āmelesi budur ki tenüni bezedi dürlü dürlü libās-ıla ve cānuñi bezedi selām-ıla ve dilüni bezedi kelām-ıla. (120b-5)

lîkin (F): Lâkin.

Ve bir niceleri inanurlar idi. Lîkin kıyāmet kōpacağın bilmezler idi. (65a-8)

luţf (A): İyilik, lutuf, iyi muamele.

Hak Ta‘ālā luţfından yil virdi, ol şoqaqlara esdi, derhāl kūrutdı, yaruķ yaruķ oldu. (87a-11)

luţf-ı üns: Alışkanlık lutfu.

Mezīddür hemīşe luţf-ı üns ve ikrām durmaqlıkdur ve günden güne nevāzişdür. (68b-10)

M

mağara: Mağara.

ya‘nī ben Tañrı and içerin şol beş yılduza kim seyr idicilerdür, yürümeķ vaķtinde āşikāre yürürler, tolanmaķ vaķtinde batarlar, gizlenürler, nitekim yavuk geyik mağarasına gizlendiği gibi. (101a-12)

mağbūn (A): Şaşkın, şaşırılmış.

m. it-: Şaşırtmak, kandırmak.

Rivāyet kılındı İbn-i ‘Abbās'dan kim eytdi: Medīne kavmini ölçmekde ve tartmaķda katu mağbūn iderlerdi, eksük virürler idi. (108a-9)

m. ol-: Şaşkın olmak.

Ya‘nī alımlunuñ günāhını borçlunuñ boynına yükledeler, ol dağı maħrūm ve mağbūn oluban ĥorluğ-ıla tamuya süreler, (79b-1)

mağrib (A): Batı.

Ve eni maşrıq-ıla mağrib aralığıncadur ve levhūn iki kenārı kızıl yāķūtdandur, ve iki kenārı yeşil zeberceddendür, (129a-8)

maħabbet (A): Sevgi.

Ol-ki ġafūrdur, tevbe iden mü‘minlerūñ günāhların yarlığar ve dostların sever, tā‘ata tevfiķ virüp ma‘siyet dileklerin gönline çıkarup ve kulları gönline şafā ve maħabbet barağur ki anı severler ve dağı ol Allāhdur ki ‘arş-ı ‘azīm issidür. (128a-8)

maħbūb (A): Sevgili, sevilen.

m. kıl-: Sevdirmek, sevilmesini sağlamak.

Pes ol ‘izzetūñ eşeri oldur kim dükeli ‘ālemler ħalbinde anı maħbūb kıılır ve feriştehler arasında anı ‘azīz kıılır, enbiyālar ve evliyālar şafında anı rağbetlü kıılır. (69a-8)

maħcūb (A): Kapalı, örtülü, perdeli.

m. ol-: Mahrum kalmak, yoksun olmak.

Ya‘nī ħaķķā kim kāfirler kıyāmet güninde Tañrı‘nuñ raħmetinden ve kerāmetinden maħrūm ve maħcūb olasıdır. (112b-10)

maḥfūz (A): Saklanmış, korunmuş.

Ya'nī Qur'ān fī levḥ-i maḥfūz içindedür. (128b-12)

maḥlūk (A): Yaratılmış, yaratık, kul.

Pes Ḥaḳ Ta'ālā dükelini girü yarada, Ḥaḳ Ta'ālā ḳādī ola, dükeli maḥlūk arasında ḳışāş buyura; tā ki biri birinden ḥaḳlu ḥaḳḳın alalar. (78a-5)

maḥrūm (A): İsteddiğini, dileddiğini elde edememe.

m. it-: Yoksun bırakmak.

Beni şoḥbetüñden maḥrūm idesin ve mübārek vücūduñdan ayırasın. (66a-8)

m. ḳal-: İsteddiğini, dileddiğini elde edememek, yoksun kalmak.

Ve ḳāfirler ol raḥmetden maḥrūm ḳalısarlardur. (63b-6)

m. ol-: Mahrum kalmak, yoksun olmak.

Ya'nī ḥaḳḳā kim kāfirler ḳıyāmet güninde Tañrı'nuñ raḥmetinden ve kerāmetinden maḥrūm ve maḥcüb olasıdır. (112b-10)

maḥşer (A): Kıyâmette ölülerin dirilip toplanacakları yer.

Maḥşer ḳavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları kesük ḳopa. (71a-12)

maḳām (A): Mevkī, derece, yer, durak.

Hīç tama'suz bu maḳām ulu maḳāmdur, fenā maḳāmıdır ve kendüyi hīç bilmeklikdür. (69a-2)

m-ı kerīm: Cömert makam.

Fir'avn yetmiş biñ konuğ evin yapmış-ıdı, nice miskīnler ve dervīşler ve ğayrīler anda yerler iğerler-ıdı. Pes Hāğ Tā'ālā mağām-ı kerīm didi. (89a-3)

mağşūd (A): Kasdolunan, istenilen şey.

Eğer şalavāt şevābına meşğūl olursavuz, aşl mağşūddan ayruğ düşerüz.
(122b-7)

māl (A): Mal, mülk, varlık, servet, sahip olunan şey.

Mālumuz ve tavarumuz aldılar. Bularuñ ardınca varalum, dükelerini dutup yağalayup getürelim, öldürelüm. (86b-6)

mālik (A): Bir şeye sahip olan.

Çün bunlar böyle diyicek Hāğ Ta'ālā –celle celālühü- tamu mālikine eyide. (67b-12)

m. ol-: Sahip olmak.

Eytdi: Kimse için şefā'at eylemege mālik olmayalar. (75b-6)

māllu: Varlıklı, zengin.

Ya'nī yā Muğammed, her kim bay ve māllu-y-ısa sen sözüñi aña söylersin ve anuñ sözini diñlersin (93a-5)

ma'lūm (A): Belli olan, bilinen, malum.

Bir niceler eytdiler: "Aḥḳāb" zamānlardur ve rūzigārlardur kim anuñ niceligi ma'lūm degüldür. (72a-12)

m. ol-: Bilinmek, belli olmak.

Hāḳ Ta'ālā perde gerdi, düŝmānlarına kendüzini göstermedi, pes ma'lūm oldu-kim dostlarına tecellī ḳılıp kendüzini göstere. (113a-1)

māni' (A): Engel.

Ne dilerse işlemege ḳādirdür, gāh öldürür ve gāh dirildür, gāh 'azīz ḳılır, gāh zelīl ḳılır kimini, 'adū ḳılır kimini, ḥalīl irādetine kimse māni' degüldür. (128a-12)

ma'ni, ma'nī (F): Mana, anlam.

'Ulemā "aḥḳāb"uñ ma'nisinde ḳılmışlardur ki "aḥḳāb" ne-dimekdür. (72a-10)

ma'nī: bkz. **ma'ni**.

ma'rifet (A): Ustalık, hüner, uzmanlık.

Ve daḥı göñlüñ bezedi ĩmān-ıla ve ma'rifet-ile ve dilüñi bezedi bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'raḥīm ile. (120b-10)

ma'rūf (A): Herkesçe bilinen, belli.

'Arablar dilinde ma'rūf ve meŝhūr oldur kim; "terā'ib" gögüs süñügleridür ki 'avratdan sızup oĝlan ŝuyı andan gelür. (132a-9)

maŝdar (A): (*gr.*) Fiilin isim çekim eki eklerini alarak isim gibi kullanılan biçimi, eylemlik.

"Ġarċan" ya'nī çekmeklik maşdardur. Ya'nī mef'ül-i şānī daĥı dirler.
(81b-6)

maşhara (A): Gülünç, komik.

m.ya dut-: Dalga geçmek, alay etmek.

Muhammed işinde ĥaĥ mıdur yā degül midür diyü ve şahābeleri
maşharaya dutarlardı. (64a-4)

maşharalık: Komiklik, maskaralık.

... ya'nī degüldür bu Ķur'ān oyun ve maşharalık ve herze sözler. (133a-
10)

ma'siyet: İtaatsizlik, âsîlik.

Ol-ki ġafürdur, tevbe iden mü'minlerüñ günāhların yarlıġar ve dostların
sever, tã'ata tevfiĥ virüp ma'siyet dileklerin göñlinden çıkarup ve kulları
göñline şafā ve maĥabbet baraġur ki anı severler ve daĥı ol Allāhdur ki
'arş-ı 'azīm issidür. (128a-7)

maşlahat (A): İş, husus, mesele.

... Ammā kavllerüñ yigregi ve maşlahata yaĥınregi Ķatāde kavlidür.
(132b-5)

ma'şer (A): Cemaat, topluluk.

Pes bir ferişte çağırur kim; yā ma'şer ehli, bilüñ kim fulān sa'ādet
ehlinden oldı-kim hergiz şeqāvet ehlinden olası degüldür; ya'nī fülān
uçmaĥlık oldı dimek olur, (122a-10)

maşrık (A): Doğu.

Cebrā'īl gürüldü çatıldı-y-ıla gelür, heybeti-y-le şöyle kim maşrık-ıla
mağrib arasını taldurmış; başı gökde, iki ayağı yirde. (102b-1)

maymun: Maymun.

Bunların bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi baş aşağı ayağı
yuşaru ve yüzi üzerine şürinü şürinü yürüye, (71a-8)

mazleme (A): Zulüm, haksızlık, can yakma.

Bir niceler eytdiler: Ne-kim eyü 'amel ilerü viribidi ve ne-kim
mazlemeler kendüden şöñra kodi-y-sa kamasın bula. (104b-12)

mağrūr (A) : Özü, kabahati olan.

m. kıl-: Hatalı, kabahatli duruma düşmek.

Ya'nī iy ādem oğlanı, seni kerīm Tañrı'nun luşına ne nesne mağrūr kıldı.
(105a-2)

mecīd (A): Ulu.

Belkim saña inen yā Muhammed Qur'an, Qur'an-ı mübīndür, mecīddür,
ya'nī kerīmdür ve uludur. (128b-8)

meclis (A): Görölüşecek, toplanılacak yer.

Eytdi: Belī anlar kim tã'ata duruşurken, veyāhūz üstāz iline varurken,
veyāhūz 'ilm meclisine varurken derleyeler, kıyāmetde anlar
derlemeyeler, rāhat içinde olalar, 'arş gölgesinde oturalar. (96b-9)

mecmū^ç (A): Tüm, bütün, hep

Bu mecmū^çınuñ içi envā^çi feriştehler-ile toptoludur tā haddi bir qarış yer hālī yokdur, mecmū^ç-ı feriştehler-ile tolıdur. (70a-7)

mecmu^ç-ı ādem oğlanları: İnsanoğlunun tümü, bütün insanlar.

Mecmū^ç-ı ādem oğlanları ve canavarlar ve dükeli hayvāncuđlar ve cinnīler ve kuşlar ve deñizler canavarları, mecmū^ç-ı yaratılmışlar kim dünyāya geldiler ve gitdiler dükelisi şığışmağ-ıçün. (78a-2)

m.-ı deñizler: Denizlerin hepsi, bütün denizler.

Degme bir yılanuñ başında bir destī ađu vardur. Eger ol ağudan bir katre dünyā deñizlerine damsa, mecmū^ç-ı deñizler ađu olaydı. (73b-11)

m.-ı feriştehler: Ferişteilerin hepsi, bütün ferişteiler.

Bu mecmū^çınuñ içi envā^ç-i feriştehler-ile toptoludur tā haddi bir qarış yer hālī yokdur, mecmū^ç-ı feriştehler-ile tolıdur. (70a-8)

m.-ı hayvāncuđlar: Bütün hayvanlar, hayvanların hepsi.

Çün-ki maşşer ehli bir yire dirile, Hađ Ta^çālā mecmū^ç-ı hayvāncuđlardan kışāş ala. (79b-4)

m.-ı kāfir: Kafirlerin hepsi, bütün kafirler.

Anuñ-ıçün müfred lafz-ıla getürdi, cem^ç lafz-ıla getürmedi. Eger mecmū^ç-ı kāfir dise-y-idi “kāfirün” diye-y-idi. (80b-2)

m.-ı yaratılmışlar: Yaratılmışların tümü, bütün yaratıklar.

Mecmū^ʿ-ı ādem oğlanları ve canavarlar ve dükeli hayvāncuqlar ve cinnīler ve kuşlar ve deñizler canavarları, mecmū^ʿ-ı yaradılmışlar kim dünyāya geldiler ve gitdiler dükelisi şığışmağ-içün. (78a-3)

mecūsī (A): Zerdüşt dininden olanlar, ateşe tapanlar.

Dükeli adlara islām adından gökçek ad yokdur, şükr ol pādişāha-kim kâfir veyā cühüd veyā tersā veyā mecūsī adın virmedi. (120b-3)

meded (A): Yardım, imdat.

m. ir-: Yardım etmek, yardım yetiştirmek.

eydür: Cānum rāhat oldı, sevindüm, pes ol kişinüñ ayağına düşdüm, eytdüm kim; ne kişisin kim baña meded irdüñ, beni tamudan kırtarduñ didüm. (122b-1)

m. iste-: Yardım istemek, yardım beklemek.

Hāliyā bu kişiyi getürdiler, yazuğın dardılar, günāhı ağır geldi, şol-kadar buñaldı-kim dise olmaz, dört yaña baçar, meded ister, kimseden çāre bulmaz. (122a-6)

Medīne (A): Medine şehri.

Pes Medīne'yi ve Hāyber'i ve Hicāz'ı ve cemī^ʿ-i eķālīmi ısmarlaycağ ve Mışr'ı Şām-ıla Yemen-ile, ol vaqt bileler, (68a-2)

mef'ül: (A.gr): Cümlesinin nesnesi veya tümleci.

mef'ül-i şānī: İkinci mef'ül.

"Ġarķan" ya'nī çekmeklik maşdardur. Ya'nī mef'ul-i şānī dağı dirler.
(81b-6)

meger (F): Yalnız, sadece, ancak, olsa olsa.

Ya'nī iş sizün elünüzde degüldür ve sizün elünüzde dilek yokdur;
meger Tañrı Ta'ālā dileye, andan sizün dilegünüz yerine gele. (103b-1)

m. kim: Ancak, sadece.

Kimse için şefā'at eylemege mālīk olmayalar. Meger kim raħmān Tañrı
destür vire, şefā'at eylemege. (75b-6)

mekān (A): Yer, bulunulan yer.

Ol Allāhdur ki 'arş-ı 'azīm issidür. Līkin andan uludur kim anuñ 'arşa
ihtiyācı ola mekān yöninden belki kemāl-i kudretin bildürmek için
yaratdı. (128a-10)

Mekke (A): Mekke şehri.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz dört kelimedür, beş yüz otuz üç harfdür,
yigirmi toķuz āyetdür. (97a-13)

Mekkiyye (A): Mekkede inen; risaletin Mekke döneminde inen sureler için
kullanılır.

.... سُورَةُ الْبُرُوجِ . Mekkiyye. Bu sūre Mekke'de indi, yüz toķuz kelimedür,
(119b-13)

mekr (A): Hile, düzen, dubara.

m. eyle-: Hile yapmak, birine oyun oynamak.

Ya'nī Mekke müşrikleri aldadılar, mekr hīle eyleyüp bir iş işlemek dilerler Muhammed'e, ben Tañrı dağı bunlara mekr idüp bir iş işlemek dilerin. (133a-11)

m. it-: Oyun oynamak, düzen kurmak, kandırmak.

Ya'nī Mekke müşrikleri aldadılar, mekr hīle eyleyüp bir iş işlemek dilerler Muhammed'e, ben Tañrı dağı bunlara mekr idüp bir iş işlemek dilerin. (133a-12)

mekteb (A): Okul, mektep.

Mektebe etmek iletmedi. Üstād şaplasın yimedi, ve yazmaq okumak bilmedi. (65b-3)

melek (A): Melek.

m. ü'l-mevt. Ölüm meleği, Azrail.

Ve dağı melekü'l-mevt heybetlü ve feriştehler-ile cānlarını almağa gelicek ki cān acığını göreler. (68a-10)

melik (A): Hükümdar.

Pes ol vezīr īmān getürdi, Haq Ta'ālā aña şifā virdi, (3) gözleri görür oldı. Vezīr durdı, melik katına geldi. (124b-3)

mel'ūn (A): Tanrı tarafından lanetlenmiş kimse.

Eytdi: İy mel'ün, şimdi mi ĩmān getirürsin, öñdin kanda idüñ, didi. (88a-6)

memleket: Memleket, ÷lke.

...Ĥayber'e ve Yemen'e ve Ĥicāz'a ve Mıřr'a ve řām'a ve 'Irāk'a ve Fārs'a ve deryāya ve deřte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Ćīn'e ve Hind'e ve Sīnd'e ve Türkistān'a ve cemī'-i memleket issi ve cinnü ve insü resūlı kıldı. (68a-6)

men' (A): Yasaklama, izin vermeme.

m. it-: Yasaklamak, izin vermemek.

Pes Ĥaĥ Ta'ālā bu sūre'yi viribidi ve hem Resūl bu bāzārdan men' ve nehiy itdi. (108b-2)

menfa'at (A): Fayda, kār.

m. deg-: Fayda görmek.

Andan taĥları yaratdı, yir üzerine çökerdi tā kim yir qarār duta, ĥalāyıka menfa'at dege. (69b-10)

mensūĥ: Kur'ān-ı Kerīm'in sonda gelen bir āyetinin, önce gelmiş bir āyetteki hükmü deĥiřtirmesi, kaldırması.

m. kıl-: Kur'ān-ı Kerīm'in sonda gelen bir āyetinin, önce gelmiş bir āyetteki hükmü deĥiřtirmesi, kaldırması.

menşūr (A): Manzum olmayan; vezinsiz, kafiyesiz söz.

Üçüncü mu‘āmele; Hâk Ta‘ālâ Kû‘ân gibi menşür rûzî kıldı kim; tevķī‘-i ilāhîdür ve nāme-yi cabbār-ı ‘ālemdür. (117a-11)

menzîl (A): Yer, han, konak, durak.

Ya‘nî cehennem şamusı kâfirler-içün maķâm ve düneyecek yir oldı, ya‘nî durak ve menzîl oldı. (72a-8)

mercân (A): Mercan balığından yapılan, süs eşyası yapımında kullanılan madde.

... uçmaķdan bir altun kürsi çıkarģıl kim gevher-ile ve yâķût mercân-ile bezenmiş ola. (89a-9)

meretebe (A): Rütbe, derece.

...tâ ‘ālem bileler ki bir za‘îf kılı şol meretebeye irürevüz. (65b-8)

Merve (A): Mekke de bir tepenin adı olup, hacılar bununla Safâ Ovası arasında sa'y ederler

Pes Tārık bin ‘Abdurrahmân eytdi: Şafâ ile Merve arasında bir ulu pîr kığırdı, (72b-2)

mescid (A): Câmi.

Rivāyetde gelür kim; Mâlik eydür: Bir gün Medîne mescidine girdüm, ya‘nî peygâmb er mescidine girdüm. (122b-8)

meşel (A): Örnek, numune.

Resül Hâzreti eytdi: Hâk Ta‘ālâ şol âdemden çıkanı dünyāya meşel kıldı. (95a-5)

meşelâ (Af.): Misal olaral, şunun gibi, söz gelişi.

Meşelâ şuña beñzer ki; bir zuvale bir hâtûn kişi oğlağı-y-ıla nice yaparsa
kim büyür şöyle büyüdeler kim... (77b-13)

meşğûl (A): Bir işle uğraşan, iş görmekte olan.

m. kıl-: Bir işle uğraştırmak.

Ya'nî her bir kişi üzerine kıyâmet gününde bir iş gele kim ol iş anı şöyle
meşğûl kıla kim aña hîç nesne kayusu kalmaya. (96b-2)

m. ol-: Bir işle uğraşmak.

Fir'avn aña inanmadı. Ya'nî yalanladı, ĩmân getürmekden yüz dönderdi,
fesâd işlere meşğûl oldu. (89b-3)

meşhûr (A): Ünlü, tanınmış, herkesçe bilinen.

'Arablar dilinde ma'rûf ve meşhûr oldur kim; "terâ'ib" göğüs
süñügleridür ki 'avratdan sızup oğlan şuyı andan gelür. (132a-9)

m. ol-: Ünlenmek, tanınmak.

Pes ol oğlan meşhûr oldu, şol hadde irdi-kim gözsüzüñ gözin açar-ıdı ve
dükeli hastalığa devâ kıılır-ıdı. (124a-10)

metâ' (A): Sermâye, elde bulunan varlık.

Ya'nî çıkardı yirden şuyı ve dağı otağı, ya'nî çayırı ve çimeni. Nite-kim
âdemüñ metâ'idur ve ta'amıdur ol ikiden olur. (90b-7)

mevc (A): Dalga.

Vardılar, gördiler kim mevc bunları taşra balçığa çıkarurdu. (88a-12)

m. ur-: Dalgalanmak, iç içe girmek.

Ol heybetden âdemler ve cinnîler korkular, birbirine karışalar şöyle kim birbiri içinde mevc uralar. (99a-12)

mevt (A): Ölüm.

Pes melekü'l-mevt kâfirler cānını çeker şöyle kim çıkmğa yakın gelicek girü gevdelerine dutdururlar, kaparlar, şalivirürler, ikiledin çekerler. (81b-12)

meydān (A): Alan, saha.

Murād bundan, evvel ölüm andan dirlik ve andan yine ölüm, andan-şoñra girü dirlik, ya'ñī gürdan kopup 'araşāt meydānında durasız. (119a-7)

mezheb (A): Mezhep; dinin çeşitli sebeplerle ayrılmış kolları.

Pes ben eytdüm: İy ulum, işbu didigüñüz siz mezheb idinür misiz? (113a-8)

mezīd (A): Artmış, arttırılmış, çoğalmış.

Mezīddür hemīşe luṭf-ı üns ve ikrām durmaqlıkdur ve günden güne nevāzişdür. (68b-10)

m. ol-: Artmak, çoğalmak.

Kaçan bunlardan birisi dönüp uçmağa baqsalar, uçmağ anlaruñ yüzleri nūrından dañı rüşen olup nūrı var mezīd ola. (113b-12)

mıh: Büyük çivi.

Ya' nī dahı tağları yir dolansun diyü mıhlar kılmadum mı? (69b-8)

Dahı tağlar bu yer üzerine çökerdi ve mıh kıldı. (90b-11)

Mısır: Mısır şehri.

Nīl Irmağı'ndan şol-kadar kurbaga çıkdı-kim tamām-ı Mısır'uñ sokağları ve evlerin ve köşklerin ve sarayların tıldırdı. (84a-13)

mıstırāh: Köşk.

Kaçan bir kişi mıstırāhda otursa bir ferişte gelür, ol kişiye eydür: İy ādem oğlanı, görgil ol bahıllık idüp virmedüğüñ ta'āmı neye döndi. (95a-8)

Mikā'ıl (A): İnsanların rızklarını dağıtmak ve doğa olaylarını yönetmekle görevli dört büyük melekten biri.

Cebrā'ıl ve Mikā'ıl ve İsrāfıl ve 'Azrā'ıl'dür –'aleyhimü's-selām- ammā Cebrā'ıl yıllere ve çerilere müvekkeldür, ve Mikā'ıl yağmurlara ve otlara ve yemişlere ve rızklara müvekkeldür, ve 'Azrā'ıl cānlar almağa müvekkeldür. (83b-13)

mıkdār (A): 1. Miktar, kısım, parça.

"Siccīn" didügi yedinci kat yir altında bir taşdur, kalınlığı yirden gökçedür, ya' nī beş yüz yıllık yol mıkdārıdur, ol taşı zebāniler kaldıururlar; (11a-6)

2. Ölçü, doz.

Elden geldiği miqdārca yazam bismi'llāhinüñ şevābın kim... (63a-8)

milk: bkz. **mülk**.

mīm (A.h): Osmanlı alfabesinin yirmi yedinci harfi.

Çün bağdı, gördi kim bismi "mīm" inden bir ırmağ ağar, Allāh "hā"
sından ırmağ ağar. (81a-11)

Minā (Amīnā): Liman.

Pes Resül eytdi: Minā'da. Cebrā'īl eytdi: Ol da ıardur. (102a-10)

minber (A): Minber.

Baña bir minber düzüñ, aña çıkayın, va'z ve naşihat ideyin. (66a-3)

minnet (F): Yapılan işe karşı teşekkür etme, şükretme.

m. eyle-: İhsan etmek, bağışlamak.

Yeri size döşek kılmadum mı? Pes Hağ Ta'ālā minnet eyler. (69b-7)

mi'rāc (A): Göğ'e çıkma.

Mi'rāc gicesinde gördüğünleyin haber virdi. (63a-4)

mişkāl (A): Bir ağırlık birimi.

Ben eytdüm: Bunları ne nesne meşğul kıla? Pes Resülullāh eytdi:
Bitilerini oğumak kim zerre-i mişkālleri ol biti içinde yazuğdan ve
müzdden yazılmış ola. (100b-13)

miskīn (A): Aciz, zavallı.

Fir'avn yetmiş biñ konuk evin yapmış-ıdı, nice miskīnler ve dervīşler ve ğayrīler anda yerler içerler-ıdı. Pes Hak Tā'ālā maām-ı kerīm (4) dıdı.
(89a-3)

miskīnce: Zavallıca, ācızce.

Bir büyük çaba çaluyı bir yñl oyunuñ yñine dolasa dağı çekse ol
miskīnce oyunuñ tsi hep ol çaluda alır, belki derisi-y-le ve eti-y-le
bile yüzilür. (82a-7)

miyāncı: Aracı, Őefaati.

Vatā ki benüm ümmetümden birisi cum'a gün veyā cum'a gicesi Őalavāt
getürseler, ben kendü ulağum-ıla işidürin hīç ferīŐte miyāncısız. (122a-
3)

mu'āmele (A): Davranma, davranış.

Evvel mu'āmele budur kim doğıcağ ey ad virür. (120a-9)

m. it-: Davranmak.

Hak Ta'ālā atayı ve anayı oğlanıkları zerine Őefatlı ıldı,
Őefatdendir ki ata ana oğlanıkları ile  mu'āmele ider (120a-8)

m. ıl-: Davranmak.

"Bismi'l-lāhi"de iŐāretler vardur, bir iŐāret oldur kim dünyā begleri-y-n
dileseler kim bir kişiyi 'azīz ve mükerrem ılalar, pes ol kişi-y-ile 
mu'āmele ılurlar. (116b-11)

mu'arref (A): Bildik, belli, bilinen.

m- bi'-lām: Lam harfiyle belirlenmiş.

"El-Kāfir"dağı elif-lām, istiğrāk-ı cins içündür, mu'arref bi'l-lām olıcağ mecmū'-ı kāfirler murād olur, dükeli kāfirler dimek olur. (80b-9)

mu'cizāt (A): Mucizeler, tansıklar.

Pes gösterdi Mūsā Fir'avn'a ol ulu nişānları-kim size taqrīr itdüm; ya'nī ol toğuz mu'cizāt. (89b-2)

muḥālif (A): Aykırı.

İkinci; kaçan Ḥaḫ Ta'ālā gökden indürdüğü buyruğdan ayruḫsı hükm kılsalar, ya'nī şer'e muḥālif iş buyursalar, bunlaruñ içinde yoḫsulluğ āşikāre ola. (108b-12)

muḥālifet (A): Bir tutuma, davranışa karşı olmak.

m. kıI-: Karşı çıkmak.

Ve dağı her kim Ḥaḫ Ta'ālā'dan ḫorḫdı-y-sa ve nefsin arzūlarından yığdı-y-sa, ya'nī gönli murādını yerine getürmeyip muḥālifet kıldı-y-sa... (91a-8)

muḫkem (A): Berk, sağlam.

Ya'nī dağı yapduğ sizüñ üzerüñüze yedi kat muḫkem gökleri. (70a-5)

muḫtāç (A): Bir şeye gereksinim duyan.

m. ol-: İhtiyaç duymak, muhtaç olmak.

Pes bunlara Şu getürmek ve bir yirden bir yire Şu daşımak muhtâc olmaz.
(115a-10)

muhtâr (A): Hareketlerinde serbest olan, dilediğini yapan, istediği gibi davranan.

Zîrâ ihtiyâr-ı küllî Allâh'uñdur ammâ kuluñ ihtiyâr-ı cüz'isi vardur
ammâ fâ'il-i muhtâr Allâhu Ta'âlâ'dur. (103b-9)

muqarreb (A): Yaklaşmış, yakın; dost.

Muqarrebler anı Şırf içerler bisâṭ-ı kurb üzerinde oturup kıuds çemenler
içinde ve bilişlik meclisinde hoşnüdlük kadehleri-y-le Hâk Ta'âlâ'nuñ
cemâl-i kemâline karşu. (115a-12)

muqasŐır (A): Kusur işleyen.

Pes Şunlar kim dünyâda yâd oldılar, dost tağında muqasŐır oldılar,
anlardur kim âḥiretde perde ardında aldılar. (113a-13)

mûnis (A): Cana yakın.

UŞda ben de saña kıyâmete degin mûnisvan. (65a-5)

m. ol-: Cana yakın olmak.

Ve tatlu yâr ve mûnis olduñ, didüm. (65a-3)

murâd (A): 1. Maksat.

açan güneŐüñ aydıñı gitse. Böyle dimekden murâd budur kim (9) kaçan
güneŐüñ eczâsı birbirine dürülse, (98a-8)

2. İstek, dilek.

ya'ñ ol bitisi şol eline gelen kavmler dünyā içinde kendü ehli arasında şāzılığ-ıla yürürdi, nefesine uymışdı, arzular yazısında otlayup toymuşdı ve murādlar hāşıl idüp fāriğ olmuşdı. (118a-10)

m. ol-: Kastedilmek.

"El-Kāfir"dağı elif-lām, istiğrāk-ı cins içündür, mu'arref bi'l-lām olıcağ mecmū'-ı kāfirler murād olur, dükeli kāfirler demek olur. (80b-10)

muraşşā' (A): Değerli taşlarla süslenmiş.

Pes Mūsā kavmi-y-le girdiler, hazīneden ne gerek-ise aldılar ve altundan ve gümüşden ve muraşşā' bezlerden ve kıymetlü tonlardan aldılar. (86a-4)

murdār (F.): Kirli, pis, kirlenmiş.

Bir nice 'ulemā eydürler: Ol murdār cānları ve ol bitileri ol katı taşuñ içine şoқalar. (111a-9)

musāhib (A): Biriyle sohbet eden, konuşan, arkadaş.

m. ol-: Birine sohbette eşlik etmek, konuşmak, arkadaşlık etmek.

Evvel mu'āmele oldur kim anı kendüye nedīm kıılır, ya'ñ kendüye yakın eylerler, gice ve gündüz muşāhib olur, sarāyına girür çıkar ve tanışıkçı olur. (116b-13)

musahhar (A): Hizmetine verilmiş, sunulmuş.

m. kııl-: Hizmetine vermek, sunmak.

Anuñ elin dutavuz, bilmedügin bildürevüz, ve dünyâyı aña musahhar kılavuz. (65b-7)

muştıla-: bkz. **muştula-**

muştula-, muştıla-: Müjdelemek, haber vermek.

Çün mi'râcdan geldi, mü'minlerüñ kulaqların dutup muştuladı. (63a-4)

muştuluk: Müjde, beşaret.

Yā Aḥmed, muştuluk olsun saña ve ümmetüñe ki her kim-ki şıdķ-ıla ve i'tikād-ıla bir kez bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm dise bu dört ırmaķdan anı kandurmayınca cānunı kabz eylemeyem, didi. (81a-13)

muṭāla'a (A): İnceleme, dikkatle okuma.

...unutmayalar kim anuñ muṭāla'asından hidāyet ve kerāmet bulalar... (61b-12)

mu'tedil: Mūnasip, uygun, biçimli.

m. kıl-: Uygun hale getirmek, düzgün biçimlendirmek.

İy ādem oğlanı, ol kerīm Tañrı yā seni ne nesne aldadı kim ol Tañrı seni yaratdı ve yaradılmađuñ mu'tedil kıldı ve düzetdi. (106a-1)

muṭī' (A): İtaat eden, boyun eğen.

Ḥaķ Ta'ālā eyde kim; ben sizi yaratdum ve ādem oğlanlarına musahhar kıldum, dünyāda muṭī' idüñüz, imdi girü toprak oluñ, diye, şolok sā'at toprak olalar. (79b-13)

m. kıI-: İtaat ettirmek.

İy nice cabbārları dahı muṭī' ve münkād kılam. (66b-13)

m. ol-: İtaat etmek.

Gök içinde feriştelere Cebrā'îl'e muṭī' olmuşlardır ve gökden vahiy indürmeğe Cebrā'îl inamdır ve emîndür. (101b-13)

muṭlaḳ (A): Kayıtsız şartsız.

Her kim bu söze inanmasa muṭlaḳ kâfir olur, ḳatli vâcib olur. (77a-13)

muvâfıḳ (A): Uygun, denk.

Ḥaḳ Ta'ālā eydür: Bu cezā'yı bunlara virdük, 'amellerine muvâfıḳdur, ya'nî bunların işine lâyıḳdur. (74a-11)

mübālīga (A): Abartı.

Pes "eşim" ef'āl-i tafdîldür. Ya'nî bunda mübālīga vardır. Ya'nî key günâhkâr demek olur. (111b-13)

mübârek (A): Bereketli, feyizli.

Çün Resül Ḥazreti bismi'l-lâhi didi, Allâh didüğü sâ'at mübârek ağızından bir yeşil kuş çıktı. (62a-5)

mübîn (A): Aşikâr, besbelli, açık.

Belkim saña inen yâ Muhammed Ḳur'ân, Ḳur'ân-ı mübîndür, mecîddür, ya'nî kerîmdür ve uludur, ḥayrı ve bereketi çokdur, müşrikler ve kâfirler sanduğınlayın degüldür. (128b-8)

mübtelâ (A): Tutkun, tutulmuş.

m. ol-: Tutkun olmak, aşırı bağlanmak.

Râhib eytdi: İy oğlum, bugün sen benden yigreksin kim işüñ bu elden;
ammâ bilürem-kim sen mübtelâ olasın. (124a-9)

mücrim (A): Suçlu, kabahatli.

ya'ñi anlar kim mücrimlerdür İmân getürenlere gülerler, (115b-2)

müdbir (A): Talihsiz, bahtsız.

m. ol-: Talihsiz olmak, bahtsızlığa düşmek.

Andan-şoñra Fir'avn müdbir oldı, yaramaz yola dürüşdi; ya'ñi şeytân
yolına uydu. (89b-4)

müddet (A): Zaman, vakit, süre.

Hâk Ta'âlâ her bir nesnenüñ hadd ü müddetin zıkr eyledi; ammâ tamu
ehli ne-kaçar eglen-ise müddet zıkri eylemedi. (73a-4)

müfessir (A): Tefsir eden. Kur'ânı yorumlayan kimse.

Bir nice müfessirler böyle dimişlerdür kim yazuğ işlemek göñli qarardur.
(112a-11)

müfred (A): (*gr.*) Tekil.

Bir nice tefsirlerde gördüm, kâfir didügi bu âyetde İblis'dür. Anuñ-içün
müfred lafz-ıla getürdi, cem' lafz-ıla getürmedi. (80b-1)

mühlet (A): Vakıt, zaman.

m. vir-: Zaman vermek.

İlāhī bize mühlet vir ve ‘ömür vir ve bizi girü dünyāya ilet. (67b-7)

mühür (F): Mühür, damga.

Her kim bu sūre’yi oğusa Hāḡ Ta‘ālā kıyāmet güninde aña mühürlü şarābdan (2) ṡahūr içüre. (107b-1)

mührlen-: Mühürlenmek, mühür basılmak.

Ḳatāde eytdi: Ol süciye kāfūr ḡatılmışdur, müşg-ile mührlenmişdür. (114b-6)

mükedder (A): Bulandırılmış, bulanık, saf olmayan.

“Ben oddan yaradıldum, od nūrānīdür ve serfirāzdur, toprak mükedderdür, ḡordur ve alçağdur”. (80b-5)

mükerrem (A): Saygıdeğer, kıymetli, aziz.

m. kıI-: Saygıdeğer hale getirmek, kıymetini arttırmak.

Pes buncalayın durur kim Hāḡ Ta‘ālā ḡaçan kim mü’minleri diledi-kim dükeli maḡlūḡ arasında ‘azīz ve mükerrem kıIa, bu üç mu‘āmele mü’minler-ile işledi. (117a-6)

mülk,milk (A): Mal.

Pes ol Tañrı kim mü’minler aña inanmışlardur, yirler ve gökler milki anuñdur, ol Tañrı dükeli nesne üzerine ḡāzırdur. (127b-1)

mülk kıI-: Ülkesi haline getirmek.

...ve başmaduğunuz yirleri size mülk kılam, (66b-12)

mü'min (A): İman etmiş, İslam dinine inanmış, Müslüman.

Yā Muħammed, eger mü'min kıllarımı kendü gökine kıosam, řoloķ sā'at řeyāfīn anı kıplardı. (131b-11)

mümkīn (A): Mümkün, olabilir, olabilen.

m. ol: Olabilmek, mümkün olmak.

"Ĥamīm" ol şuya dirler ki anuñ ıssılığı ġāyetde irmiş ola. Andan öte ıssı olmak mümkün olmaya. (74a-3)

münācāt (A): Allāh'a yalvarma ve dua etme.

Evvel mu'āmele bu kim Ĥaķ Tā'ālā kendü-y-ile münācāt rüzī kıldı namāzda. (117a-7)

m. eyle-: Allah ile konuşmak.

Çün Mūsā geldi, ol kürsī üzerinde oturdı, Ĥaķ Tā'ālā Ĥazreti-y-le münācāt eyledi. (89a-12)

m. kıl-: Allah'a yalvarmak, dua etmek.

Andan evin anası kıatında kıodı, kendüsi Tūr-ı Sīnā'ya geldi-kim Ĥaķ Tā'ālā Ĥazreti-y-le münācāt kııla. (89a-7)

münāfıķ (A): Dini kurallara inanmadığı halde inanmış gibi görünen.

Yavuz işlülerüñ ve fāsıqlaruñ ve kāfirlerüñ ve münāfıqlaruñ ve
hasūdlaruñ ve ğaybet idicilerüñ bitilerini-kim yavuz ‘amelleri anuñ
içinde yazılmışdur anuñ altına qorlar. (111a-7)

münkād (A): Boyun eğen.

münkād kıt-: Boyun eğdirmek.

İy nice cabbārları daħı muṭī ve münkād kılam. (66b-13)

mürsel (A): İrsād olunmuş; gönderilmiş, yollanmış.

İy ādem oğlanı, ben Tañrı'ya seni ne nesne aldı ve ‘ilmüñ-ile ne ‘amel
eyledüñ ve mürsellere ne cevāb virdüñ? (105b-10)

mürvet (A): Mürüvvet; insanlık, iyilk severlik.

Rivāyet kılandı Müberrid'den kim eytdi: Hācetüñüzi şulardan dilemeñ
kim mürvetleri ölçekler başında ve terāzular dilindedür. (109b-1)

müslimān, müslümān (A): İslām dīninde olan.

Ya‘nī kaçan her bir kişi kendü bölüğine ulaşa; ya‘nī cuhūd cuhūda ve
naşrānī naşrānīye, tersāye ve müslimān müslimāna ulaşa. (99b-9)

m. ol-: İslam dinine geçmek.

Rivāyetdür Hāsan'dan kim ‘Arab müslümān olmağı dilemedi Hāq Ta‘ālā
dilemeyince. (103b-3)

müslümān: bkz. **müslimān**.

müstağrak (A): Gark olmuş, doygun.

m. ol-: Doymak, gar olmak, güzel şeyler içinde boğulmak.

Pes kaçan kıyāmet gününde görse-ki Ādem peygāberi ve anuñ zürriyetini kim şevāb ve rahmet içinde müstağrak olmuşlar, ve kendüyi göre ki ‘azāb ve ‘ikāb içinde, pes arzū kıla, eyde kim; iy kāşkī ben daħı toprak olaydum. (80b-7)

müstecāb (A): Dileği kabul edilmiş kimse.

m. ol-: Dileği kabul edilmiş kimse olmak.

Ammā cum‘a günü içinde bir sā‘at vardır, her kaçan kim mü‘min kul ol sā‘ate tuş olsa, Hāķ Ta‘ālā Hāzreti'nden hayrdan her ne hācet dilese müstecāb olur ve ne dürlü şerden kim kurtulmak dilese Hāķ Ta‘ālā kurtara. (121a-6)

müşebbek (A): Kafes ve ağ şeklinde olan.

m. ol-: Kafes şeklinde olmak.

Pes Hāķ Ta‘ālā emr eyledi. Ol tağlar gibi yığılan şular delük delük olup pencereler gibi müşebbek oldu tā ki birbirin görürlerdi. (87b-1)

müşg (F): Misk.

Ķatāde eytdi: Ol süciye kāfūr katılmışdur, müşg-ile mührlenmişdür.
(114b-6)

müşrik (A): Allāh’a ortak koşan.

Ya'ni Mekke müşrikleri aldadılar, mekr hîle eyleyüp bir iş işlemek dilerler Muhammed'e, ben Tañrı dañı bunlara mekr idüp bir iş işlemek dilerin. (133a-11)

müştäk (A.i): İştıyaklı, özleyen, arzulu.

m. ol-: Özlemek.

Hak Ta'ala'nun dizarına müştäk olup öñürdürler. (83b-5)

Müşteri (A): Jüpiter, Mars.

Ol beş yılduzdur kim (2) and içdi, ol yılduzlar biri Behräm'dur ve biri Zuhal'dur ve biri 'Utarid'dür (3) ve biri Zühre'dür ve biri Müşteri'dür. (101b-3)

mütekkaddimler (A): Önde bulunanlar, öncekiler.

Gördüm ki mütekkaddimler her biri bir yadigar komişlar. (61-8)

mütemekkin (A): Yerleşenler, mekan edinenler.

m. ol-: Yerleşmek, mekan edinmek.

Çün bu kavm bunda mütemekkin oldılar, karar dutdılar, pes Musä girü Medine'ye geldi, (89a-4)

müttaqi (A): Takvâ sahibi, Allah'dan korkan, günah ve haramdan çekinen.

Ya'ni hakikat müttakiler tamudan kırtulalar ve uçmağa gireler, şaz ü gam olalar, bağlar ve bağçeler ve köşkler ve saraylar bulalar. (74b-11)

müvekkel (A): Vekil tayin edilen, bir işi yapmakla görevlendirilmiş.

Ḥaḳ eydür: Yâ Muḥammed, her mü'mine altmış ferişte müvekkel kılpururum ki anı şeytândan korurlar. (131b-9)

müzd (F): 1. Mükâfât, karşılık.

Ol ümmetden kaçan-kim birisi bir kez bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîmi dise ol ḳulumuñ dîvânına yedi yüz yıllık şevâb ve müzd rûzî kılam bî-berekâtında. (130b-8)

2. Sevap.

Şayır İbn-i 'Abbâs eydür: Ol "kirâmen kâtibîne" ferişteridür kim yazuğın ve müzdin yazarlar. (131b-4)

m. vir- : Mükafatlandırmak.

Allâh 'âdildür, 'adl eyleye, kimine namâz müzdin vireler, ve kimine zekât müzdin vireler ve kimine ḥac müzdin ve kimine şadaḳa müzdin vireler, ve kimine virecek müzd bulunmaya. (79a-10-11-12)

N

nâgâh (F): Ansızın, birdenbire.

Bunlar bu ḥâlde iken nâgâh yir yarıla yedinci ḳat yire degin ve gökler yarıla yedinci ḳat göge degin, pes neler ol arada iken bir ḳatı yil gele, kâfirleri bir kezden helâk ide. (99b-3)

naḥîf (A): Zayıf.

...bu za'îf naḥîf günâhlu ḳul kim Üveys bin Ḥ'âce 'Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâdur. (61b-7)

na'ım (A): Cennetin bir bölümü.

Ya'nī ataya ve anaya eyelük kılanlar, oğlancukların hoş dutanlar na'ım uçmağı içinde olalar. (106b-8)

namāz (A): Namaz.

Çün-ki bāliğ olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç ve hac farz eyledi (120b-6)

n. kıI- : Namaz kılmak.

Ya'nī kaçan bunlaruñ üzerine Qur'an okunsa secde itmezler, tekebbürlük iderler, secde kıIup alçaklık itmezler. Kelbī ve Muqātil eytdiler: Alçaklık itmezler ve namāz kılmazlar. (119b-1)

n.in kıI-: Namazını kılmak.

Atası kendü eli-y-le yudı ve namāzın kıldı. (64b-1)

nāme (F): 1. Söyleyiş.

Ya'nī işbu Qur'an āyetleri ağırlıklı nāmelerdür, ya'nī nāmeler içindedür, ya'nī ol levhu'l-mahfūzdur. (93b-4)

n-i cabbār-ı 'ālem: Alemin kudret sahibinin (Allah'ın) sözü.

Üçüncü mu'āmele; Haq Ta'alā Qu'an gibi menşür ruzī kıldı kim; tevki'-i ilāhīdür ve nāme-yi cabbār-ı 'ālemdür, dükeli tevki'ileruñ ulusıdur ve Qur'an'ı evvelidür ki bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. (117a-11)

nār (F): Nar meyvesi.

Ya'nî dahı nar emceklü hürî kızlarını bulalar; kamusı bir yaşlu ola ve bir boylu ola. (74b-13)

naşîhat (A): Öğüt.

Kaçan kul bir günâh işlese bir barmağı yumılır, tâ ki günâh işleyü işleyü dükeli barmaqları yumılır, kaçan dükeli bağlansa ayruķ öğüt naşîhat kabûl itmez. (112b-1)

n. it-: Nasihat etmek, öğüt vermek.

Baňa bir minber düzüñ, aňa çıkayın, va'z ve naşîhat ideyin. (66a-3)

naşrânî (A): Hristiyan.

Ya'nî kaçan her bir kişi kendü bölüğine ulaşsa; ya'nî cuhüd cuhûda ve naşrânî naşrânîye, tersâye ve müslimân müslimâna ulaşsa. (99b-9)

nazar (A): Bakış, bakma.

n. it-: Bakmak, gözetmek.

Bir niceler eydür: Levhu'l-maḥfûz 'Azrâ'îl'uñ elindedür, dâyim aňa nazar ider kim cihânda kimüñ rızkı dükendi ve kimüñ nefsi tamâm oldı-ki cānını kabz ide. (129a-12)

n. kıt-: Bakmak.

Pes Hâķ Ta'ālā 'āriflere heybeti-y-le nazar kıldı tâ ki bu dâyireden ilerü gitmeyeler (104a-10)

nāzla-: Birinin hep istediği şeyleri yapmak, emrinde oynamak.

Ve anlar kim kaṭrāndan cübbeler geyeler, tekebbürlük idenler ve nāzlayanlar olalar ve bir nice rivāyetde saġucı ʿavratlardur. (71b-10)

nazlan-: Kolayca gönlü olmamak, ısrar beklemek.

Pes iy miskīn, sen saña ne kılduñ ve ne ile nazlanursın kim senüñ elüñde hīç nesne yokdur. (103b-13)

ne: 1. Ne, hangi şey (soru zamiri)

Andan ben eytdüm: İy oġul, Haḡ Taʿālā senüñ-ile ne işledi? (64b-8)

2. Ne, hangi (soru sıfatı)

Ne nesneden şorişurlar ve dartışurlar işbu müşrikler? (64a-5)

3. de/ da bağlacı anlamında.

...mescidüñ ne diregi ve ne taşı ve ne toprağı ve ne minberi dükelisi benüm firāķumdan ķan aġlayalar. (66a-12)

4. Nasıl.

Çün hāl böyle olıcaķ iy zālimler ve iy ġāfiller sizüñ ve bizüm hālümüz ne ola; (78b-4)

5. Menfîlik anlatmak için kullanılır; ne öyle ne böyle; ikisi de deġil.

El-ḡamdüli'l-lāhi ki bizi sizceleyin kılmadı, ne uçmaķ umaruz ve ne tamudan ķorķaruz diyeler. (80a-6)

6. Anlamı kuvvetlendirmek için çok, pek anlamında.

Ben eytdüm: İy yigit, ne hoş koķuñ var ve ne gökçek yüzüñ var. (65a-1)

Necvān: Yemen’de bir şehir adı.

Rivāyet: Muḳatil eydür: Uḥdūd üç yerde oldu-kim mü’minleri od handaḳına baraḳdılar; birisi Yemen ilinde Necvān şehrinde, birisi Şām ilinde ve birisi Fāris ilinde-y-idi. (126b-6)

neden: Niçin, neden, hangi sebepten ötürü.

Pes Ḥaḳ Ta’ālā bu āyeti viribidi. Ya’nī neden sorarlar? (65a-9)

nedīm (A): Arkadaş, yakın dost.

n. kıl-: Arkadaş edinmek, dostu yapmak.

Evvel mu’āmele oldur kim anı kendüye nedīm kıılır, ya’nī kendüye yakın eylerler, gice ve gündüz muşāhib olur, sarāyına girür çıkar ve tanışıḳçı olur. (116b-12)

nefs (A): 1. Arzu, istek, heves.

Ya’nī ol nefesine uyup şāzılığ-ıla yürüyen şanurdı-kim bizden yaña dönmeye ve gürdan girü ḳopup hisāb virmeye ve ‘azāb ‘iḳāb görmeye. (118a-11)

2. Öz varlık, kişilik.

Kelbī eydür: Ol ferişte Tañrı’dan bir şaḳlayıcıdır kim her bir nefsüñ söyledüğünü ve işledüğünü ḳamusın şaḳlar. (131b-6)

3. Can, ruh.

Bir niceler eydür: Levhu'l-mahfûz 'Azrâ'îl'uñ elindedür, dāyım aña nazār ider kim cihānda kimüñ rızķı dükendi ve kimüñ nefsi tamām oldı-ki cānını kabz ide. (129a-13)

neflü: Kişi, insan.

Pes Resül Hāzreti eytdi: Ol gün ādemîlere neflü nefsi kayusı ola, hıç kimse kimsenüñ kayusı olmaya, tā ki yanındağı er midür veyā 'avrat mıdur bilmeye. (96b-13)

nehiy (Anehy): Bir işin yapılmasını engelleme, menetme.

n. it-: Bir işin yapılmasını engellemek, menetmek.

Pes Hāķ Ta'ālā bu sūre'yi viribidi ve hem Resül bu bāzārdan men' ve nehiy itdi. (108b-2)

neseb (A): Soy, nesil.

Kaçan nuḡfe şuyı ana raħmine düşse Hāķ Ta'ālā andan tā Ādem peygāmbere degin nice nesebi ve kavmi ve hışmı var-ısa kamusın ol nuḡfeye hāzır kıılır, pes kaḡısına diler-ise beñzedür. (106a-8)

nesne: Şey, husus, nesne.

Hāķ Ta'ālā her bir nesnenüñ hadd ü müddetin zıkr eyledi; ammā tamu ehli ne-ķadar eglen-ise müddet zıkrı eylemedi. (73a-4)

2. Hiçbir şey.

Anuñ 'ilmi senüñ Tañruñ katındadır ve senüñ katında ol 'ilmden nesne yokdur. (91a-13)

3. Bir şey.

Bunlar bellü azmışlardandır kim Muhammed ve anlar şanurlar kim Muhammed nesne bilür ve anuñ elinde nesne vardur dirlerdi. (115b-13)

nevāziş (F): Gönül alma, iltifat.

Mezīddür hemīşe luṭf-ı üns ve ikrām durmaḳlıḳdur ve günden güne nevāzişdür. (68b-10)

nevmīz (F.): Ümitsiz, ümīdi kırık.

n. ol-: Ümīdi kırılmak, umutsuzluḡa kapılmak.

.... günāhkārlara şefḳat-ıla nazār kıldı tā ki Hāḳ (12) Ta'ālā'nuñ raḫmetinden nevmīz olmayalar. (104a-12)

neye: Niye, neden.

Çün Fir'avn girdi, bir ferīşte geldi, Fir'avn'nuñ hācibleri şüretinde çağırdı- kim Tañrıñuz deñize girdi, siz neye durursuz diyüp bu ḳavmi sürer-idi. (87b-7)

nez' (A): Can çekişme.

Bir gün bir ḳonşum üzerine girdüm, şormaḡa gördüm, cān nez'ine düşmiş dāyim eydür-ki; vay oddan iki taḡ, vay oddan iki taḡ, dir. (109a-5)

nice, niçe: 1. Birçok, çok, bir hayli.

İy nice cabbārları daḡı muṭī ve münḳād ḳılam. (66b-13)

2. Nasıl.

Meşelâ şuña beñzer ki; bir zuvale bir hâtûn kişi oğlağı-y-ıla nice yaparsa kim büyür şöyle büyüdeler kim... (78a-1)

3. Ne zaman.

Pes vezîr oğlanı iştdi, niceden berü gözleri görmez-idi, pes oğlana armağanlar gönderüp ve eytdi: (124a-11)

4. Ne kadar.

Her kim bu sūre'yi okur-ısa Haḫ Ta'ālā aña dünyāda nice cum'a gün ve nice 'arefe gün var-ısa anlaruñ sağışınca ol kula müzd vire. (120a-4)

nicelik: Miktar, kemiyet.

Bir niceler eytdiler: "Aḫkâb" zamānlardur ve rûzigârlardur kim anuñ niceligi ma'lûm degüldür. (72a-12)

niçe: bkz. nice.

niçün: Niçin, neden.

Ben eytdüm: İy gözüm nûrı ve göñlüm yemişi, ciger küşem, niçün atañ selâmın almazsın? (64b-5)

nidâ (A): Seslenme, çağırma, ses.

Ḳalem eytdi: İlāhî, ne yazayın? Nidâ geldi-ki yaz kıyāmete degin ne olacağ-ısa. Pes evvel yaz bismi'l-lāhi'r-raḫmāni'r-raḫîmi. (130b-1)

n. kıl-: Seslenmek.

Andan Hax Ta‘ālā -celle ve ‘alā- nidā kıldı. (62a-8)

Nîl: bkz. **Nîl Deñizi**.

Nîl Deñizi, Nîl Irmağı, Nîl: Nil nehri.

Mūsā du‘ā kıldı, girü ol qurbağalar mecmū‘ı Nîl'e döküldi. Çün bu belā bulardan gitdi, girü dönmediler, cāzūsın didiler. (84b-8)

Nîl Irmağı: bkz. **Nil Deñizi**.

ni‘met (A): İyilik, ihsan; iyi yaşamak için lâzım olan mal, servet.

Ya‘nî bu ni‘metler ve eyülükler yā Muḥammed senüñ Tañruñ'dan uçmaq ehline çok yitüt ve tamām cezā ve bahşışdür. (75a-13)

nişān (F): 1. Nişan, iz, belirti, alamet.

Eydür ki; kıyāmete inanmayanlara kıyāmetüñ nişānlarını gösterem. (68a-9)

2. Tuğra.

Üçünci mu‘āmele aña kendü nişānın virür, ya‘nî nite virür kim bu benümdür, dükeli kulluqdan kodum ve cemî‘-i ‘avārızdan ve tekālifden kodum diyü. (117a-3)

n. ol-: İşaret olmak.

Degme evde bir oğlaq boğazlasunlar, kanın evleri qapusında durutsunlar, bu nesne nişān olsun. (86a-7)

nite: Nasıl.

Haḳ Ta‘ālā'nun kitābı içinde "ahḳāb"uñ ma‘nisi nite bilürsin? (72b-7)

nite-kim: Nitekim, gerçekten, hakikaten, nasıl ki, ... olduğu gibi.

"Ve ğassāḳen"; dağı "ğassāḳ" içüreler. Nite-kim ḥadīş gelüpdür kim tamu ehli tamuda şü dileseler, Haḳ Ta‘ālā zebānīlere buyura kim bulara "ḥamīm" içürüñ. (74a-4)

nūr (A): Işık, ziyā, parlaklık.

Pes Ḥazret-i Cebrā’īl’uñ nūrına nūr ve görkine görk ve ululuđına ululuk katılır. (76a-9)

nūrānī: Işıklı, nurlu.

Ben oddan yaradıldum, od nūrānīdür ve serfirāzdur, toprak mükedderdür, ḥordur ve alçaḳdur. (80b-5)

nūrlu: Nurlu, aydınlık, parıltılı.

Ve dağı ol göğüñ dünini ḳara ḳıldı ve gündüzini nūrlu ve āşıkāre ḳıldı. (90a-12)

n. ol-: Nurlanmak.

Her kim ‘abese sūresini oḳısa ḳıyāmet güninde yüzi aydın ve nūrlu ola, ‘araşāta şāzılık-ıla gele. (92a-6)

nuşret (A): Allāh'ın yardımı.

Haḳ Ta‘ālā benüm-iledür, baña yārī ḳılır ve yol gösterür, tiz ola kim yol göstere ki baña nuşret va‘de ḳılmışdur. (87a-5)

nuḫfe (A): Döl suyu, sperma.

Ḳaçan nuḫfe şuyı ana raḥmine düŷse Ḥaḳ Ta'ālā andan tā Ādem peygāmbere degin nice nesebi ve ḳavmi ve ḥıŷmı var-ısa kamusın ol nuḫfeye ḥāzır kıılır, pes ḳaḅısına diler-ise beñzedür. (106a-7)

nüzül (A): İniş, yukardan gönderilme.

Bu sürenüñ sebeb-i nüzüli oldur kim... (64a-2)

O

od: Ateş.

Andan ŷoñra kıyāmet ḳoparavuz ve bunları oddan zincirler-ile baḅlayup zebāñilere virevüz. (67a-9)

odun: Odun.

Ḳün Melik bunı işitdi, buyurdi-kim ŷoḳaḳlar aḅzına uzun ḳuyular ḳazdılar, ḥandaḳlar eylediler, içine odun ḥoldurdılar, od yaḳdılar. (126a-3)

oḅlaḳ: Keçi yavrusu.

Pes Cebrā'ıl geldi, eytdi: Yā Mūsā, eyt benī İsrā'ıl'e, degme evde bir oḅlaḳ boḅazlasunlar, (86a-6)

oḅlan: 1. Erkek çocuk.

Eydeler kim ŷol Tañrı kim bir yetimi ve deve güdüci oḅlanı Medīne'ye ve Mekke'ye ve Ḥayber'e... (68a-4)

2. (Erkek veya kız) evlat, çocuk.

Feriştehler gelür, Kıbtîler'ün ya'nî Fir'avn kavminün oğlanlarınıñ cānların alurlar tã bular ta'ziyeye oturalar ki hîç bunlardan birisi benî İsrâ'îl'i anmamağa sebep ola ve kendüler kaydî düşe. (86a-8)

3. Hizmetçi.

Fir'avn'ün yedi yüz biñ oğlanı var-ıdı, mecmû'ı qaralar geylerdi ve kara binerler-idi. (86b-9)

4. Yavru, bebek.

'Arablar dilinde ma'rûf ve meşhûr oldur kim; "terâ'ib" göğüs süñüglridür ki 'avratdan sızup oğlan şuyı andan gelür. (132a-10)

oğlancuq: Çocuk, küçük çocuk.

Haq Ta'ālā ol genç oğlancuğa dil virdi, eytdi: İy ana, şabr eylegil, dñnünden dönmeğil kim haq üzerinesin. (126a-13)

oğlanlıq: Çocukluk.

Yā Muhammed, şol kādirem-kim eger dilersem-kim ādemi kullıqdan yigitlige döndürem ve yigitlikden girü oğlanlığa döndürem ve oğlanlıqdan girü bir katre şuya döndürem dir ve ol şuyı girü ata şulbına iledem dir. (132b-4)

oğul: 1. Evlat, oğul.

Hikāyet: Serîr-i Saqatî'nün bir şālîh oğlı var-ıdı. (64a-13)

2. Erkek çocuk.

Bir gün Resül Hâzreti kendü dedesine eytdi: Neñ doğdı? Eytdi: Nem doğa ya oğul veyā kızdur. (106a-5)

oķ: Ok.

Bismi'l-lāhi ve "rebbü'l-ğulām" diyüp oķ-ıla beni atğıl. Kaçan böyle itseñ, beni şehīd idesin. (125b-6)

oķı-: bkz. oku-

oķlağı: Oklava.

Meşelā şuña beñzer ki; bir zuvale bir hātūn kişi oķlağı-y-ıla nice yaparsa kim büyür şöyle büyüdeler kim... (78a-1)

oķı-: bkz. oķu-

oķu-, oķı--: 1. Kıraat etmek, okumak.

Ben eytdüm: Bunları ne nesne meşğül kıla? Pes Resülullāh eytdi: Bitilerini oķumaķ kim zerre-i mişkälleri ol biti içinde yazuķdan ve müzdden yazılmış ola. (100b-12)

2. Söylemek, demek.

Pes güyā ki Hāķ Ta'ālā eydür: İy kulum, eger dünyāda yarlığanmaķ dilerse Allāh adımı oķı tā ki dükeli günāhlaruñı yarlıgayam. (97b-11)

oķun-: Okunmak.

Kaçan bizüm âyetlerümüz anuñ üzerine okunsa eydür kim; bu aşnuğlar yazduğıdur ve ilerükileruñ sözidür. (111b-5)

oķut-: Ders vermek, bir konu üzerinde yetiştirmek.

Bu aralıķda bir gözsüz iķerü girdi ve çağırıp eytdi: Yā Resūlullāh, Hāķ Ta‘ālā saña öğretdügi ‘ilminden ya‘nī Kur‘ān‘dan baña daķı öğretgil ve beni oķutğıl didi. (92a-13)

ol : 1. Üçüncü şahıs işaret sıfatı.

Böyle diyicak derhāl Resūl Hāzreti minberden indi, ol diregi ķoķdı ve öpdi. (66a-9)

2. Üçüncü şahıs işaret zamiri.

Hānnāne didügi oldur kim Resūl‘uñ –‘aleyhi‘s-selām- mescidi iķinde bir direk var-ıdı. (65b-13)

3. Üçüncü şahıs kişi zamiri.

Ya‘nī Hāķ Ta‘ālā kime destūr virürse ol söyleye, ve anuñ söyledügi řavāb ola. (77a-6)

ol-: 1. Meydana gelmek, vuku bulmak.

Ya‘nī çıkardı yirden şuyı ve daķı otlāğı, ya‘nī çayırı ve çimeni. Nite-kim ādemüñ metā‘ıdur ve ta‘āmıdur ol ikiden olur. (90b-7)

2. Gerçekleşmek, tahakkuk etmek.

Ya'ni ol kıyāmet günü haq gündür, olacağı gerçektür, şek ve şübhe yokdur. (77a-12)

3. Bulunmak, hazır bulunmak.

Ve saña lāyık işlerde olalum. (67b-8)

4. Mevcut, var.

Pes şordılar kim; yā Resūlu'-l-lah hīç kimse ola mı-kim ol derlemeye? (96b-7)

5. Durmak, bulunmak.

Cinnīlerūñ mü'minleri uçmağūñ yöresinde olalar, uçmak içinde olmayalar. (80a-13)

6. Bulunmak, durmak, kalmak.

Öñümüzde deñiz, ardumuzdan düşmān diyüp korqđılar, bārī Mış'da olduğumuz yigrek-idi, didiler. (87a-2)

7. Yaşamak, hayatta olmak.

Ya'ni şöyle kim; anlar kıyāmeti gördükleri gün şanalar kim dünyāda hīç olmadılar, ya'ni dünyāda eglenmediler illā bir aḥşāmca veyā bir kuşlukça. (91b-8)

8. (Zamanı bidiren kelimelerle) geçmek, tamamlanmak.

Pes va'de itdiler kim fülān gün gelem, pes ol vaqt olıcaq, Resūl Hāzreti 'Arafāt Tağı üzerine çıqđı. (102a-12)

9. (Bir şey) birinin mülkiyetine geçmek.

Ya'ñī meşelā on aqçe virüp eydür-idi-ki; işbu koyunlardan kangısın dutar-ısam benüm olsun dir idi. (108b-1)

10. (Bir şeye) sahip olmak.

Eytdiler: Faķır ya'ñī dervīş oldur kim anuñ hīç nesnesi olmaya. (79a-1)

11. Bildirme eki "-dir" fonksiyonunda.

Raķım ma'ñisi raķmet idici ve esirgeyici demek olur. (63b-2)

12. ... haline gelmek.

İy ferīştelerüm, varuñ uçmaqda Allāh diyen kullarum-içün kulluķçılar oluñ. (62a-10)

13. ... vasfını taşımak.

Ve dükeli halkuñ gönlinde ol kişi sevgülü ve 'azīz olur. (69b-3)

14. Fiilimsilerden sonra anlamı kuvvetlendirmek için.

Eger bismi'llāhinüñ şevābın yazası olursam ayruķ fāyideden kaluruz. (63a-7)

15. Özelliklerinde değişiklik olmak.

Deñize varınca büyüdi; bir bu dünyāca oldı. (62a-6)

15. -e dönmek, -e dönüşmek.

Eger ol ağudan bir atre dũnyā deñizlerine damsa, mecmũ[‘]-ı deñizler ağu
olaydı. (73b-11)

‘*acayib o.* (67a-2)

āgāh o. (69a-13)

āh̄ir o. (119b-12)

ārām o. (86a-10)

‘*āṣī o.* (103b-12)

āṣikāre o. (91a-11)

aydın o. (92a-6)

azīz o. (94b-6)

bāliġ o. (120b-6)

becid o. (65a-6)

bīhod o. (110a-3)

bir o. (99a-5)

cāna deger o. (61b-10)

ift o. (99b-13)

delũk dekũk o. (87b-1)

diri o. (94b-9)

fāriġ o. (68b-13)

fidā o. (66b-2)

ġāfil o. (93a-7)

ġam o. (74b-12)

ġarāyib o. (67a-2)

ġark o. (82a-5)

ġāyib o. (106b-12)

gice o. (86a-12)

gölge o. (95b-8)

gözsüz o. (88b-8)

haber o. (86b-3)

harīṣ o. (114b-10)

hāṣıl o. (73a-11)

hayrān o. (78b-1)

hāzır o. (121b-7)

helāk o. (85a-5)

hisāb o. (74b-1)

hoṣnūd o. (64a-12)

ilgum salgam o. (72a-3)

ıraḡ o. (67b-8)

iḥtiyācı o. (128a-10)

iş o. (65a-3)

ḡabūl o. (121b-2)

ḡādī o. (78a-5)

ḡādir o. (67a-1)

kāfir o. (129a-6)

ḡāmil o. (118b-13)

ḡapḡara o. (112a-10)

ḡarañu o. (98a-6)

ḡıt o. (109a-2)

ḡıyāmet (72a-3)

ḡızlıḡ o. (109a-2)

kör o. (117a-3)

ḡurbān o. (66b-4)

la⁶net o. (123a-12)

lāyıḡ o. (127b-13)

maġbūn o. (79b-1)
maħcūb o. (112b-10)
maħrūm o. (112b-10)
mālik o. (75b-6)
ma' lūm o. (113a-1)
meşġūl o. (89b-3)
meşhūr o. (124a-10)
mezīd o. (113b-12)
muħtāc o. (115a-10)
muḳaşşir o. (113a-13)
mūnis o. (65a-3)
murād o. (80b-10)
muşāhib o. (116b-13)
muṭī^c o. (101b-13)
mūbtelā o. (124a-9)
mūdbir o. (89b-4)
mūmkīn o. (74a-3)
mūslūmān o. (103b-3)

müstağrağ o. (80b-7)

müstecāb o. (121a-6)

müşebbek o. (87b-1)

müştāk o. (83b-5)

mütemekkin o. (89a-4)

nevmīz o. (104a-12)

nişān o. (86a-7)

nūrlu o. (92a-6)

pāre pāre o. (125a-3)

rāḥat o. (64b-13)

rāzī o. (98a-3) (128a-3)

rūşen o. (113b-12)

şaf o. (76a-5)

şagır o. (95b-11)

sebeb o. (86a-9)

şād o. (115a-3)

şāz o. (63a-2)

şehīd o. (125b-11)

tanışıkçı o. (116b-13)

tamām o. (69a-5)

tiz o. (65a-13)

toprak o. (79b-13)

tuş o. (121b-1)

vācib o. (117b-6)

yād o. (113a-12)

yakın o. (95b-11)

yaruk yaruk o. (87a-12)

yoldaş o. (65b-5)

olok sā'at: bkz. **şolok sā'at.**

olun-: Kılınmak, yapılmak.

kabz o. (110b-8)

hikāyet o. (122a-3)

omca: bkz. **üzüm omcası.**

omuz: Omuz.

Hāmān'ı gördiler kim gözsüz olmuş bir dayak elinde ve bir tağarcuk omuzunda dilenür. (88b-9)

on: On.

Fir'avn'ũn on ŐbaŐısı var-ıdı, her birinũn yũz biñ eri var-ıdı. (86b-8)

oñar-: Islah etmek, dũzeltmek, yoluna koymak.

Her kim إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ sũresini oķusa Haķ Ta'ālā aña dũnyānuñ ķumları sađıŐınca ve Őuları ve yağmurları ķaťresince mũzd vire ve dağı ķıyāmet gũninde anuñ iŐini oñara. (104a-7)

on biñ: On bin.

Andan anı Şu ũzerine ķodı, yaratmazdan oñ biñ yıl ōñdinden bu yeri Ka'be altına dōŐedi ve yaptı ve geñitdi. (90b-4)

on dōrt: On dōrt sayısı.

ya'nĩ dağı ķamer haķķı-ķũn ki ķaķan tamām olsa, ya'nĩ kāmil olsa, ya'nĩ nũr ıolsa, ya'nĩ ayuñ on dōrt gicesi olsa dimek olur, (119a-1)

on iki: On iki.

Bir niceler ķavlinde budur kim; ķũn Fir'avn deñize irdi, gōrdi-kim on iki yol. (87b-9)

on iki bin: On iki bin.

Rũh bir feriŐtedũr, gōklerden ve ķamu feriştelerden uludur, ve dōrdũnci ķat gōkdedũr, her bir gũn iķinde on iki biñ kez tesbĩh oķur (76a-3)

on sekiz biñ: On sekiz biñ. Bir rakam.

Ya'nĩ on sekiz biñ 'ālem ĥalkına rızķ viricidũr. (63b-2)

on tokuz: On dokuz.

Bu sūre Mekke'de endi, seksen kelimedür, üç yüz yigirmi yedi harfdür ve on tokuz āyetdür. (104a-2)

on yedi: On yedi.

Bu sūre on yedi āyetdür, altmış bir kelimedür, iki yüz tokuz harfdür. (129b-11)

on yedi biñ: On yedi bin.

Muḳātil eytdi: "Aḥḳāb"uñ birisi on yedi biñ yıldur ve daḥı bu āyetde ayet-kim فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا . (73a-11)

orta: 1. Bir şeyin kenarında değil de tam merkezinde bulunan.

Pes Melik buyurdı kim; oğlanı bir gemiye ıuyalar, deñize barağalar. Pes aldılar, deñiz ortasına vardılar, dilediler kim barağalar. (125a-11)

2. Ara, beyn.

‘Ulemā ortasında ol sā‘at "muḥtelifun fiyhi" dūr. Cumhūr-ı ‘ulemā dimişlerdür kim ol sā‘at ḥaṭīb minbere ııkduęı sā‘atdür. (121a-7)

ortak: Aynı işe sahip olan kişilerden her biri, şerik.

... bu iḥsān yaluñuz ben ıuluña mıdur; yoḥsa ortağum var mıdur? (62b-11)

oruç: Oruç, savm.

Çün-ki bâliğ olduñ, saña namâz ve zekât ve oruç ve hac farz eyledi
(120b-6)

orun: Makam, mevki.

Ve dağı her kim Hâk Ta'âlâ'dan kórđdı-y-sa ve nefsin arzularından
yğıdı-y-sa, ya'nî gönli murâdını yerine getürmeyip muhâlifet kıldı-y-sa
... pes uçmak anuñ maķâmı ve orunıdır. (91a-9)

ot: Ot.

Ya'nî tâ ki çıkaruruz biz ol yağmur sebebi-y-le dâneleri ve otları. (70b-7)

otla-: Otlamak, beslenmek.

Ya'nî ol bitisi şol eline gelen kavmler dünyâ içinde kendü ehli arasında
şâzılığ-ıla yürürdi, nefesine uymışdı, arzular yazısında otlayup toymuşdı
ve murâdlar hâşıl idüp fâriğ olmuşdı. (118a-10)

otlağ: Çayır, mera.

Ya'nî çıkardı yirden şuyı ve dağı otlığı, ya'nî çayırı ve çimeni. (90b-6)

otur-: 1. Oturmak, kuut etmek.

Pes Rıdvân bir muraşsa' kürsî getürdi, Cebrâ'îl'e virdi, Tūr-ı Sînâ'ya
getürdi, anda (11) kim Mūsâ otura. (89a-11)

2. Bir mevkiye geçmek, orada yer almak.

Belî anlar kim tâ'ata duruşurken, veyâhûz üstâz iline varurken, veyâhûz 'ilm meclisine varurken derleyeler, kıyâmetde anlar derlemeyeler, râhat içinde olalar, 'arş gölgesinde oturalar. (96b-11)

3. Bir işi yapmaya başlamak, o işe girişmek.

Feriştehler gelür, Kıbtîler'ün ya'nî Fir'avn kavminün oğlanlarınıñ cānların alurlar tâ bular ta'ziyeye oturalar ki hîç bunlardan birisi benî İsrâ'îl'i anmamağa sebep ola ve kendüler kaydı düşe. (86a-8)

4. Sohbet etmek maksadıyla toplanmak.

Andan soñra bir gün Şakîf kavminün meclisinden geçer-idüm, Kureyş kavminün bir niceleri ile oturmuşdı, Rabî'ün iki oğlu 'Utbe ve Şeybe dahı bile idi. (130a-7)

5. Yerleşmek.

Haber böyledür kim; kaçan Hâk Ta'ālâ girü hayvānları toprak eylese kıyâmet güninde, pes ol toprak, toza ve dütüne döne, kâfirlerün yüzine otura, şöyle kim yüzleri kapkara ola. (97a-11)

otuz: Otuz.

Hâk Ta'ālâ'nun kitābı içinde "ahqāb"un ma'nisi nite bilürsin? Şöyle bilürem-ki "ahqāb"un birisi seksen yıldur, her bir yılı on iki aydur, her bir ayı otuz gündür ve her bir günü biñ yıldur. (72b-8)

otuz altı: Otuz altı.

Bu sūre Medīne'de indi, yüz altmış toğuz kelimedür ve yedi yüz otuz harfdür, ve otuz altı āyetdür. (107a-12)

oyun: Oyun.

... ya'nī degüldür bu Qur'ān oyun ve maşharalık ve herze sözler. (133a-9)

Ö

öde-: Bir işin, görevin karşığını vermek.

Ya'nī her ne-kim farīzalardan ödeyüp ilerü viribidi ve ne-kim ödemedi girü kodı, bula cezāsın. (104b-11)

ög-: Övmek, yüceltmek.

Pes böyle olsa murād bundan şeytān ola ve ol bundan ötürü ola kim İblīs Ādem'i 'ayıblardı kim toprakdan yaradıldı diyü, kendüyi görüp öger-idi: (80b-5)

öğren-: Öğrenmek.

Pes ol zāhidüñ sözleri ol oğlana hoş geldi, pes İmān getirüp anuñ 'ilminden öğrenür-idi. (123b-9)

öğret-: Öğretmek, ilim vermek.

Ben kocaldum, işden kaldum, baña bir oğlan virgil, ben aña cāzūluk ögredeyin. (123b-4)

öğüt: Öğüt, nasihat.

Ya'nī işbu Kur'an 'alemlere bir öğütdür, Hakk'a uymak dileyenler-içün doğru yoldur. (103a-6)

öğütle-: Öğüt vermek, nasihat etmek.

Ya'nī Hakk Ta'alā kullarından her kim diler-ise işbu Kur'an-ıla öğütlesün. (93b-2)

öğütlen-: Öğüt almak, nasihat verilmek.

Muķātil eytdi-kim; kimi Tañrı diler-ise bu Kur'an'ı aña añlada, bu Kur'an-ıla ol Hakk Ta'alā diledügi kişi öğütlene. (93b-3)

öl-: Ölmek.

Ve bu müşriklerüñ bir niceleri eydürlerdi-kim bunca yüz yıldan berü ölmüş ve toprak olmuşlardır, dirlerdi. (65a-7)

ölç-: Ölçmek; en, boy, hacim bakımından kaç birim geldiklerini belirtmek.

ya'nī kaçan ādemlerden şatun alsalar ölçmekde ve tartmakta tamām haklarını alurlar, ... ya'nī kaçan biregüye şatdukları vakt ölçseler ve tartsalar eksük virürler, ya'nī ziyān iderler. (108a-4)

ölçek: Ölçmek için kullanılan araç.

Anda bir kişi var-ıdı, Bū Cehñe dirler-idi, iki ölçek dutar-ıdı, ulusu ile alurdu, kiçisi-y-le şatardı. (108b-4)

ölçici: Ölçenler; ölçme işiyle uğraşanlar.

Ben tanıklık virürem-ki dükeli ölçiciler ve tartıcılar tamuya girürler.
(109a-12)

öldür-: Öldürmek, bir canlının hayatına son vermek.

Mālumuz ve tavaramuz aldılar. Bularuñ ardınca varalum, dükelini dutup
yağalayup getürelim, öldürelüm. (86b-7)

ölü: Ölmüş olanlar.

İşbu işlere kâdir olan pâdişâh ölüleri diri kılsa hîç ‘acayib ve ğarâyib
olmaya. (67a-1)

ölüm: Ölüm.

Murâd bundan, evvel ölüm andan dirlik ve andan yine ölüm, andan-şoñra
giri dirlik, ya‘nî gürdan kopup ‘araşât meydânında durasız. (119a-6)

‘ömür (A): Yaşama, yaşama müddeti, hayat.

Ben senüñ peygâmberven ve ol bir pâre kağıd senüñ şalavātuñ-durur kim
‘ömrüñde bir kez baña şalavât getürdüñ idi. (122b-3)

öñ: 1. Ön, bir kimsenin ilerisi; arka karşıtı.

Öñümüzde deñiz, ardumuzdan düşmân diyüp korğdılar, bārī Mışr'da
olduğumuz yigrek-idi, didiler. (87a-1)

2. Önce, mukaddem, evvel.

İbn-i ‘Abbās kavli budur ki; yiri gökden öñ yaratdı bir pâre ammā
döşemedi, andan-şoñra döşedi ve yaptı şol adım çeker gibi. (90b-1)

öñdin: Önce, ilk önce, önceden.

Eytdi: İy mel'ün, şimdi mi ĩmān getürürsin, öñdin kanda idüñ, didi. (88a-6)

öñince: Önünden, öñü sıra.

Mışr'dan çıkdılar Fir'avn öñince Hāmān ardınca. (86b-10)

öñürdici: Yarışan, müsabaka eden.

Rivāyet: Muķātil eytdi: Ya'nī işbu ni'metlere öñürdiciler öñürdüsünler. (114b-9)

öñürt-: Yarış yapmak, müsabaka etmek.

"Fe's-sābikāti" didügi ol ġāzīler atlarıdur kim segirdim vaktinde birbirin öñürdürler. (83b-6)

öp-: Öpmek.

Böyle diyicaķ derhāl Resül Hāzreti minberden indi, ol diregi ķoçdı ve öpdı. (66a-10)

ört-: 1. Üzerini örtmek.

Dağı kıldıķ gıceyi örtü, ya'nī karañuluđı birle dükeli nesne'yi örter. (70a-2)

2. Gizlemek, saklamak.

Eger Resül Hâzreti kendüye gelen vahyden nesne gizler örtermişse bunu gizleye-y-di kim Hâk Ta'âlâ bir gözsüzden ötürü aña 'itâb itdi, anı gizlemedi, halka eydivirdi. (92b-12)

örtü: Örtü.

Dağı kılduğ giceyi örtü, ya'nî karañuluğı birle dükeli nesne'yi örter. (70a-2)

örtün-: Örtünmek.

Nice aldanmışlar perde altında örtünmişdür, aldanduklarını bilmezler ğâfıllıklarından. (105b-11)

'öşr (A): Öşür, onda bir alınan vergi (esası, şeriattan alınmıştır).

Ve anlar çirkîn iyilü kopalara, zekâtın ve 'öşrin virmeyenler ve lezzetler ve arzular sürenlerdür. (71b-8)

öt-: Ötmek.

Eydeler kim; iy vahtsüz öten ğoros şimdiye-degin kande idüñ. (67b-1)

öte: 1. Daha fazla, çok, fazla.

"Hamīm" ol şuya dirler ki anuñ ıssılığı ğäyetde irmiş ola. Andan öte ıssı olmak mümkîn olmaya. (74a-3)

2. Diğer, karşı.

Çün Mūsâ kavmi girdiler, deñizüñ öte yanına geçdiler, Fir'avn çerisi dağı irişdi. (87b-2)

ötürü: Dolayı, için, ötürü.

Ya'nî bunların 'âdeti bu idi-kim hisâb ola diyü ummazlardı. Ya'nî yavuz
'amellerinden ötürü korkmazlardı. (74b-2)

P

pâdişâh (F): Hükümdar, hâkim, yöneten.

Ya'nî ol Allâh'dur, ol kim halk evvel yoğ-iken var kıldı, girü öldürüp
yoğ itdükdən-şoñra i'âde ider, andan girü ba's ider ve dağı ol
pâdişâhdur. (128a-6)

pâre (F): Parça, kısım.

İbn-i 'Abbâs kavli budur ki; yiri gökden öñ yaratdı bir pâre ammâ
döşemedi, andan-şoñra döşedi ve yaptı şol adım çeker gibi. (90b-1)

p. pâre .ol-: Parçalanmak, paramparça olmak..

Beg eytdi: Varuñ bunu fülân tağdan aşağa barağıñ, pâre pâre olsun.
(125a-3)

pas: Pas.

p. dut-: Paslanmak.

Kaçan tevbesin şıyup girü günâh işlese, girü gönline bir kara benek
urılır, tâ her bir günâhdan ötürü bir benek urılır ve urulu urulu gönül
âyinesi kapkara olur, pas dutar. (112a-10)

pehlevân (F): Pehlivan, yiğit.

...ve za'îf ümmetlerüñe kâfirlerüñ pehlevânların boynın burup başduram,
(66b-11)

pencere (F): Pencere.

Pes Hâk Ta'âlâ emr eyledi. Ol tağlar gibi yığılan şular delük delük olup pencerele gibi müşebbek oldı tâ ki birbirin görürlerdi. (87b-1)

perde (F): Perde, bez, örtü.

Zü'n-nün-ı Mısrî eytdi: Nice aldanmışlar perde altında örtünmişdür, aldanduklarını bilmezler gâfıllıklarından. (105b-11)

peri (Fperi): Peri.

Mukâtil eytdi: Hâk Ta'âlâ canavarları ve kuşları ve perilerden ve âdemlerden ayruğ her ne-kim var-ısa kâmusını dire. (79b-9)

pes (F): 1. Sonra, ondan sonra, ardınca, müteakiben.

Şolok sâ'at ol tağ ditredi, ol erleri aşığa barakdı, helâk oldılar. Pes Hâk Ta'âlâ ol oğlanı şağ ü selâmet girü beg katına geldi. (125a-8)

2. Yani.

Eger Tañrı Ta'âlâ dileye, andan sizüñ dilegüñüz yerine gele. Pes Hâk Ta'âlâ dilemeyince sizüñ dilegüñüz yerine gelmez. (103b-2)

3. İşte.

Çün Hâk Ta'âlâ tamu ehlinüñ aḥvâlin bildürdi, pes imdi uçmak ehlinüñ aḥvâlin beyân kılar. (74b-10)

4. Şimdi.

Vay senüñ cānuña pes fırsat elde iken mazlemeden ırağ olıgör kim pādişāhumuz ‘ādıldür, bireginüñ haqqı biregüde kıomaz. (78b-10)

5. Ayrıca.

Anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuğ yoğdur. Pes tamu ‘azābından ulu ‘azāb yoğdur. Pes bu cezā aña muvāfığdur. (74a-13)

6. Ve.

Bu süre Mekke’de indi, yüz otuz üç kelīmedür, pes yüz üç harfdür, kırk iki āyetdür. (92a-3)

7. Bunun üzerine.

Ben eytdüm: Bunları ne nesne meşğül kıla? Pes Resülullāh eytdi: Bitilerini oğumak kim zerre-i mişkālleri ol biti içinde yazuğdan ve müzdden yazılmış ola. (100b-12)

9. Öyle iken, o esnada.

‘Aḫā eytdi: "Şākıb" didügi ol yılduzdur kim anuñ-ıla şeyḫāna atarlar, pes doğunup şeyḫānı delük delük ider. (131a-9)

peygāamber (F): Nebi, peygamber.

Nite-kim hikāyet içinde gelür kim; bir gün Süleymān peygāamber ibiklüce toyğara kaçıldı (78a-10)

P. Hazreti: Hz. Muhammed.

Nite-kim hadīşde gelmişdür kim Peygamber Hâzreti eytdi: Benüm üzerüme hîç gün toğmadı ve tulunmadı cum'a güninden yigrek. (121a-2)

pîr (F): Yaşlı, ihtiyar.

Pes Tārık bin 'Abdurrahmân eytdi: Şafā ile Merve arasında bir ulu pîr kığırdı, (72b-3)

pîşe (F): İş, amel.

Her bir kişi-çün işden ve pîşeden ne yaratdı-y-sa anı aña geñez kıldı ve kaderledi. (94b-1)

put: Put, sanem.

Ya'nî ol kâfirler ol od handaqları üzerinde oturmuşlar-ıdı, eydürlerdi-kim; işbu mü'minler azmışlardur ki puta tapmazlar diyüp tanıklık virürlerdi. (127a-9)

R

rab (A): Tanrı.

Yā Muhammed, senüñ rabbüñüñ 'azābı ve 'ukūbet-ıla dutmaqlığı key katıdur şol kimselere ki anı 'azāb-ıla dutmağ diler. (128a-1)

Rabbi: Allahım.

Kul eyde; yā rabbi aldamadı beni illā senüñ fazluñ kim kullaruña kılursın ve suçlarını 'afv idersin. (105b-7)

racīm (A): Lanetlenmiş, mel'un.

Kurʿān şeytān-ı racīm sözi degüldür, belki raḥmān-ı raḥīm sözidür.
(102b-11)

raġbet (A): İstek, arzu, ilgi.

r. kıl-: Arzu etmek, istemek.

Yaʿnī işbu niʿmetlere ve işbu maḳāmlara raġbet kılcılar ben Tañrı'nuñ
tāʿatına evmeklik birle. (114b-8)

raġbetlü: İtibarlı, beġenilen.

r. kıl-: İtibarlı hale getirmek, beġenilmesini saġlamak.

Pes ol ʿizzetüñ eşeri oldur kim dükeli ʿälemler ḳalbinde anı maḥbüb kıılır
ve ferişteher arasında anı ʿaziz kıılır, enbiyālar ve evliyālar şafında anı
raġbetlü kıılır. (69a-9)

rāḥat (A): Gönlü rahat, üzüntüsüz, tasasız.

Anuñ-içün kim niʿmet ve rāḥat ve raḥmet göstermişlerdi. (83b-4)

r. ol-: Rahatlamak, huzur bulmak.

Ve anuñ ḳoḳusından cānum rāḥat oldı. (64b-13)

rāḥatlık: Huzur, rahatlık.

Gice ve gündüz rāḥatlıkları ḳalmadı, ʿāciz ḳaldılar, gördiler çāresüz
ḳaldılar, feryād idüp amān dilediler. (84b-6)

rāhib (A): Rahip, papaz.

Pes ol ođlan fikr idüp gönline eytdi: Őimdi bellü bilem-kim rāhibüñ dīni mi hađdur yođsa cāzū dīni mi hađdur, didi. (124a-3)

rađīm (A.i): Merhametli, acıyan, esirgeyen; Allah!ın adlarından biri.

Pes Resül Hāzreti rađīm didügi sā'at Resül'ün mübārek ağzından bir gök kuş çığdı. (62b-3)

rađmān (A): Rahmeti çok olan; Allah!ın adlarından biri.

Ya'nī kim senün Tañruñ yā Muğammed, gökler ve yirler Tañrısı'dur. Dağı her ne-kim ol ikinün arasında var-ısa kamusınuñ rađmānıdır. (75b-5)

r.-ı rađīm: Rahman ve rahim.

Kur'an şeytān-ı racīm sözi degüldür, belki rađmān-ı rađīm sözidür. (102b-11)

r.'ür-rađīm: Rahman ve rahim.

Pes hiťāb kıla kim Tañruñuz kimdür? Pes cevāb eydeler kim rađmānü'r-rađımdür. (79b-11)

rağim (A): Döl yatağı.

Kaçan nuťfe şuyı ana rađmine düşse Hađ Ta'alā andan tā Ādem peygāmbere degin nice nesebi ve kavmi ve hışmı var-ısa kamusın ol nuťfeye hāzır kıılır, pes kańısına diler-ise beñzedür. (106a-7)

rađīm: Koruyan, acıyan, merhamet eden.

Ya'nī ben ğafūr Tañrı'ya ben raḥīm Tañrı'ya seni ne nesne aldı, didi.
Anun-içün kim tamām girü cevābını daḥı öğredür gibi eytdi-kim; (105b-5)

raḥmet (A): Acıma, esirgeme; Allāhın kullarına olan ihsanı.

Ya'nī pes imdi bu Kur'ān'dan yüz dönderüp ḳancarı gidersiz ki bize şifā ve raḥmet ve beyān Kur'ān içindedür. (102b-13)

r. dök-: Merhamet etmek, ihsanda bulunmak.

Āḥiretde mü'minler üzerine raḥmet dökiser. (63b-5)

r. it-: Allah'ın rahmet etmesi.

Raḥīm ma'nisi raḥmet idici ve esirgeyici demek olur. (63b-1)

rāvī (A): Rivayet eden.

Rāvī eydür ki; işitdüm Selīm'den eydür: İşitdüm Mañşūr'dan ve 'Abdullāh'dan ve ol eytdi: (93b-11)

rāzī (A): Rıza gösteren, kabul eden.

r. ol-: 1. Hoşnut ve memnun olmak.

Her ḳaçan-kim bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīmi dünyāda dāyim dilünde vażīfe idinesin, āḥiretde ben senden rāzī olam. (98a-3)

2. Rıza göstermek, kabul etmek.

Pes ol ḳavm dīnlerinden dönmege rāzī olmadılar, pes oda rāzī oldılar bir bir barağıldılar. (127a-3)

re'is (A): Lider.

Bu sürenün sebab-i nüzüli oldur kim Hâzret-i Resül bir gün oturup 'Utbe ve Şeybe ve Ebü Cehl ve 'Abbās bin 'Abdullmuṭṭālib ve Ümeyye bin Hālef kim bunlar Mekke kavminün uluları ve re'isleridür, Resül bunlara kelecı eydivirürdi, (92a-9)

reng (F): Renk.

Hâk Ta'ālā uçmağ ehlinün birisinin ileyineyedi yüz şahan ya'nı tabağ hün viribiye. Her birinün rengi ve lezzeti bir dürlü ola. (75a-5)

resül: Elçi, peygamber.

Çün resüllüğüne inanmadılar ve kıyāmet kōpasına ikrār itmediler...(68a-1)

R. Hâzreti: Hz. Muhammed.

Pes Resül Hâzreti durdı, ol deñiz kātına vardı. (62a-3)

Resülullāh (A): Allah'ın elçisi

Ben eytdüm: Yā Resülullāh, ölmekden soñra dağı şalavātı size iletürler mi? (121b-7)

Rıdvān (A): Cennetin kapıcısı olan büyük melek.

Pes Hâk Tā'ālā emr eyledi Rıdvān'a kim; benüm kelīmüm geliyorur benüm-ile münācāt kılmağa. (89a-8)

rızā (A): Hoşnutluk, memnunluk.

Düni günü dilegi hemān Allāh rızāsı ola. (68b-13)

rızk: Rızk, Allah'ın herkese bahşettiği nîmet.

Eydeler kim; kâşkî dünyāda biz dağı toñuz ve it ve ayu olayduğ ve rızkumuz dağı anlaruñ rızkı gibi olaydı, ve şimdiki hālde dağı toprak olayduğ. (80a-2)

r. vir-: Rızklandırmak..

Ya' nî raħmān dimegüñ ma' nisi rızk virici dimek olur. (63b-1)

Hağ Ta'ālā eydür: İy kulum, ... eger rızk ister-iseñ raħmān adımı oğı tā ki şanmaduđuñ yirden rızklar virem, (97b-13)

ribā (A): Tefecilikle alınan fâhiş fâiz.

r. ye-: Faizle para almak.

Ammā anlar kim maymun şüretinde olalar ħarām yeyenler, ve anlar kim başı aşığa kopalır ribā yeyenler olalar. (71b-2)

risālet: Peygamberlik.

Çün Ħazret-i Risālet mi' rācdan girü döndi, Hağ Ta'ālā ħiṭāb kıldı-kim; iy ħabībüm, senüñ-içün dostlarum için neler yarağladum, var gör. (80b-12)

rivāyet (A): Rivayet, söylenti, haber nakletme.

Ve anlar kim kaṭrāndan cübbeler geyeler, tekebbürlük idenler ve nāzlayanlar olalar ve bir nice rivāyetde sağucı 'avratlardur. (71b-10)

r. it: Anlatmak, aktarmak nakletmek.

Ḥadīṣ kıldı bize İslām bin Süleym ve Hārūn bin Keṣīr, Zeyd bin Eslem'den ve Übeyy bin Ka'b'dan rivāyet ider. (129b-13)

r. kııl-: Anlatmak, aktarmak, nakletmek.

‘Aṭiyye rivāyet kıılır İbn-i ‘Abbās'dan kim; rūḥ didügi ādem oğlanlarınıñ cānidur. (76b-12)

r. kıılın-: Aktarılmak, anlatılmak.

Nite-kim rivāyet kıılındı Ḥasan'dan ve Ḍaḥḥāk'dan kim Resūl aña eytdi: Yā Ḍaḥḥāk, ṭa‘āmuñ nedür? (95a-1)

rubūbiyyet (A): Allah'a mensupluk, bağı olma.

İy kulum, zūll-i ‘ubūdiyyet tamām oldı, şimden girü ‘izz ü rubūbiyyet görgil. (69a-4)

rūḥ (A): Ruh, can.

İbn-i ‘Abbās eytdi: Rūḥ cümle feriştehlerdür, büyük gevdelerdür. (75b-13)

rūkn (A): Kolon, direk.

İbn-i ‘Ömer rivāyeti budur kim Ḥaḳ Ta‘ālā evvel Ka‘be'yi yaratdı dört rūkn üzerine. (90b-3)

Rūm (A): Anadolu.

...Ḥayber'e ve Yemen'e ve Ḥicāz'a ve Mıṣr'a ve Şām'a ve ‘Irāk'a ve Fārs'a ve deryāya ve deşte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çīn'e ve Hind'e ve

Sind'e ve Türkistân'a ve cemî'î-i memleket issi ve cinnü ve insü resüli kıldı. (68a-5)

rüşen (F): Aydın, parlak.

r. ol-: Aydınlanmak, parlamak.

Kaçan bunlardan birisi dönüp uçmağa baqsalar, uçmağ anlaruñ yüzleri nürından dañı rüşen olup nürı var mezîd ola. (113b-12)

rüzî (F): Nasip, kısmet, yardım, rızık.

r. kı/-: Nasip etmek, yardım etmek, rızıklandırmak.

...ve ħamdü bî-ķıyās ol pâdişāhlar pâdişāhına ki bize ĩmān rüzî kıldı. (61b-3)

rūzigār (Frūzgār): Zaman, gün, devir.

Bir niceler eytdiler: "Aĥķāb" zamānlardur ve rūzigārlardur kim anuñ niceligi ma'lūm degüldür. (72a-11)

rūsvāy (F.): Rezil, rüsva, itibarsız, haysiyetsiz.

r. kı/-: Haysiyetini, değerini düşürmek, rezil etmek.

Muķātil eydür: Ādem oğlanın Tañrı'nuñ 'afv kıлмаđı aldadı-kim yavuz işleyecek şoloğ sā'at 'azāb indürmedi ve anı rūsvāy kılmadı. (105a-10)

rūsvāylık: Rezillik, itibarsızlık.

Yā Muĥammed, ben kāfirlere iki dürlü ĥorluğ ve rūsvāylık va'de kıldum; (67a-3)

S

sa'ādet (A): Mutluluk, talih, baht.

Pes bir ferişte çağırur kim; yā ma'şer ehli, bilüñ kim fülān sa'ādet ehlerinden oldı-kim hergiz şeqāvet ehlerinden olası degüldür; ya'nī fülān uçmaqlık oldı dimek olur, (122a-11)

sā'at (A): Saat, zaman, an, vakit.

Pes Resül Hāzreti rahmān didügi sā'at bir aķ kuş Resül'üñ ağızından çıķdı. (62a-11)

2. Bir günlük sürenin yirmi dörtte biri.

Muhammed Muştafā'ya uyalar, aña ümmet olalar ve ben Tañrı anlara kitāb rüzī kılam, evvelinde bunu yazam, şöyle geñez kılam kim bir sā'atde biñ kez ya daħı artuķ diyeler. (130b-6)

şabāh (A): Sabah vakti.

Bir nice rivāyetde gelür ki; gice bunlar gitdiler, şabāh Fir'avn'a haber oldı (86b-5)

şabāhın: Sabahleyin, sabah vakti.

Pes Hāķ Ta'ālā bu āyeti indürdi-kim "ve's-semā'i ve't-ţārıķı"; ya'nī gök haķķı-çün kim dünin āşıkāre olur, gündüzin gizlenür ve daħı ţārıķ haķķı-çün kim şabāhın toĝa. (131a-5)

şabr (A): Sabır.

Pes Melik buyurđı, vezīri dutdılar, Şol-ķadar ‘azāb virdiler ki Şabrı ķalmadı, oğlanı diyüverdi. (124b-7)

Ő. eyle-: Sabretmek.

Ėaķ Ta‘ālā ol geńĉ ođlancuđa dil virdi, eytdi: İy ana, Őabr eylegil, dīnūñden dōnmegil kim Ėaķ ũzerinesin. (126b-1)

Ő. it-: Sabretmek.

Pes Melik buyurđı, oğlana ‘azāb itdiler, Şabr idemedi, ol dağı eydivirdi: (124b-12)

Őaĉ: Saĉ.

Yā Süleymān, ańđıl Őol ğūni-kim ben-dađı senūñ alnuñ Őaĉına yapıŐup ũzūñ ũzerine sūriyū sūriyū Ėaķ Ėazreti'ne ğetürem, (78a-13)

Őadaķa (A): İhlas ve samimiyetle, Allāh rızası iĉin fakirlere verilen para ve saire, bađıŐ.

Allāh ‘ādildür, ‘adl eyleye, kimine namāz müzdin vireler, ve kimine zekāt müzdin vireler ve kimine Ėac müzdin ve kimine Őadaķa müzdin vireler, ve kimine virecek müzd bulunmaya. (79a-11)

Şaf (A saff): Sıra, saf, taraf.

Pes ol ‘izzetūñ eŐeri oldur kim dükeli ‘ālemler ķalbinde anı maĖbūb ķılır ve feriŐtehler arasında anı ‘azīz ķılır, enbiyālar ve evliyālar Őafında anı rağbetlü ķılır. (69a-9)

Şaf ba‘la-: Sıralanmak, sıraya ğirmek.

Cebrā'īl Hāḡ Ta'ālā ḡazretinde durmıřdur, heybetinden ditrer, her bir ditremeginden yūz biñ ferıřte yaradılır ḡazret-i Cebrā'īl'ūñ řūretinde, ve ol ferıřteher řaf ba'layup dururlar, bařlarını ařaęa dutmıřlardır. (76b-2)

ř. *dur*:- Sıralanmak.

Ferıřteher řaf řaf durıcaę Hāḡ Ta'ālā sōylemeęe destūr virdūęi ol kiřiler olalar kim; dūnyāda "lā ilāhe illā'l-lahu Muḡammedūn Resūlullāhi" dimiř olalar. (77a-9)

ř. *ol*:- Sıraya girmek, sıra sıra dizilmek.

Ve anuñ her bir tesbīhinden Hāḡ Ta'ālā bir ferıřte yaradur tā kıyāmete deęin, ol rūḡ adlu ferıřte kıyāmet gūninde bařına bir řaf olup geeler ve girū rūḡ kalan ferıřteher bir řaf olalar. (76a-5)

řafā (A): 1. Mekke civarında bir yer olup hacılar, burası ile Merve denilen yer arasında Hz. Hacer'in gidiř geliř hareketini remzederek dōrt defa gidip ūç defa gelirler.

Pes Ṭarık bin 'Abdurrahmān eytdi: řafā ile Merve arasında bir ulu pīr kığırdı, (72b-2)

2. Sefa, gönül rahatlığı.

Ol-ki ğafūrdur, tevbe iden mü'minlerūñ gūnāhların yarlıęar ve dostların sever, řā'ata tevfiķ virūp ma'siyet dileklerin gōñlinden çıkarup ve kılları gōñline řafā ve maḡabbet baraęur ki anı severler ve daęı ol Allāhdur ki 'arř-ı 'azīm issidür. (128a-8)

řāfi (A): Duru, temiz, katkısız.

Pes Mūsā du‘ā kıldı, Hāķ Ta‘ālā ol belāyı bulardan def‘ eyledi, girü şāfī şu oldı. (86a-8)

şāğ: 1. Sağ; sol karşıtı.

Feriştehler şāğında ve şolında uçmaķ bāğçeleri içinde eşerler. (64b-3)

2. Sağlam, sıhhatli.

Şolok sā‘at ol tağ ditredi, ol erleri aşāğa baraқdı, helāk oldılar. Pes Hāķ Ta‘ālā ol oğlanı şāğ ü selāmet girü beg қatına geldi. (125a-8)

ş. kıI-: İyileştirmek, düzeltmek.

Pes Melik eytdi: Gözüñi kim şāğ kıldı? Vezīr eytdi: Tañrum şāğ kıldı. (124b-4)

şāğ-: Sağmak; hayvanın memesini aşāğı doğru sıkıp sütünü akıtmak.

Ya‘nī ol botlayıcı develer ‘Arablar қatında ki sevgülüdür ve ‘azīzdür; şöyle kim aña binemezler ve südin sağmazlar, ve anı gütmege ve tımarlamağa becid olurlar, (98b-5)

şāğır: Sağır, işitmez.

ş. kıI-: Sağırлаştırmak, işitmez duruma getirmek.

"Şāħahu" didügi şāğır kılıcı dimek olur. (95b-11)

ş. ol-: Sağırlaşmak, sağır duruma gelmek.

Ya‘nī kıyāmetüñ kaçan қatı üni gelse ve ol ün şunuñ gibi ola kim kulaklar anuñ қatılığında şāğır olmağa yaқın ola. (95b-11)

sağış: Sayı, miktar, adet.

Her kim bu sūre'yi oğur-ısa Hāğ Ta'ālā aña dünyāda nice cum'a gün ve nice 'arefe gün var-ısa anlaruñ sağışınca ol ığula müzd vire. (120a-5)

sağucı: Ağıtçı, ölünün meziyetlerini sayıp ağlayan.

Ve anlar kim ığatrāndan cübbeler geyeler, tekebbürlük idenler ve nāzlayanlar olalar ve bir nice rivāyetde sağucı 'avratlardur. (71b-10)

şahābe (A): Hz. Muhammed'e inananlar.

Muhammed işinde hāğ midur yā degül midür diyü ve şahābeleri masharaya dutarlardı. (64a-4)

şahan (A şahn): Küçük ve derinliğı az olan yemek kabı, tabak.

Nite-kim hadīşde gelür; Hāğ Ta'ālā uçmak ehlinüñ birisinüñ ileyine yedi yüz şahan ya'nī tabağ hun viribiye. (75a-5)

şahrā (A): Çöl.

Pes ol kıızı alup şahrāya çıkar-ıdı, ilerüden bir yazıda bir kıyu kıazar-ıdı. (100a-9)

sa'ır (A): Alevli ateş, cehennem.

Pes ol kişinüñ kim bitisi şol eline gele helāk olasın ve 'azāb gelesin bilüp çağıra, dağı sa'ır şamusına gire. (118a-5)

sakal: Sakal.

Hikāyetde gelür kim; bir kişi and içmiş-idi-ki Fir'avn'uñ sağalından köstek kılam diyü. (88b-3)

sağf (A): Tavan.

Ya'nī ol Tañrı gögi yapıdı, ve anuñ sağfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ sinuğı ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yaratdı ve şiffāf kıldı. (90a-9)

şağın-: Kaçınmak, sakınmak.

İmdi iy 'azizler, fırsat elde iken şağınmak gerekdür, inşallāh Hağ Ta'alā şağlaya dükeli dostlar-ıla. (79b-2)

Şağif: Arap yarımadasında bir kabile adı.

Andan soñra bir gün Şağif kavminüñ meclisinden geçer-idüm, Kureyş kavminüñ bir niceleri ile oturmuşdı, Rabī'uñ iki oğlı 'Utbe ve Şeybe dağı bile idi. (130a-6)

şağla-: 1. Korumak, esirgemek.

Ya'nī yā Muhammed, kāfirler işbu mü'minler üzerine müvekkel viribinilmedi mi kim bunları gözedeler ve şağlayalar ve bunlaruñ hāline gülişeler. (116a-7)

2. Daha sonra kullanmak üzere ayırmak, kaydetmek.

ya'nī gök hağkı-çün-kim her nefsüñ Hağ Ta'alā'dan bir bekleyicisi vardur kim 'amelini şağlar ne-kim hayırdan ve şerden var-ısa ve işler-ise. (131b-2)

şağlayıcı: Koruyan, kollayan.

Ya'nî haqqā ki siz aldanmışsınız ve bizi yalan mı dutarsınız kim bayık sizün üzerünüze aklıyıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardır (106a-13)

2. Bir şeyi saklamakla görevli olan, kaydeden kişi.

Kelbî eydür: Ol ferişte Tañrı'dan bir şaklayıcıdır kim her bir nefsün söyledüğünü ve işledüğünü kamusun şaklar. (131b-6)

şal-: Bırakmak, serbest bırakmak.

Pes melekü'l-mevt kâfirler cānını çeker şöyle kim çıkmaya yakın gelicek girü gevdelere dutdururlar, kaparlar, şalıvirürler, ikiledin çekerler. (82a-1)

şalavāt (A): Hz. Muhammed'e saygı bildirmek için okunan dua.

Cum'a gün benüm için şalavātı çok getürün-kim feriştelere ol gün hāzır olurlar ve her bir kuluñ şalavātını baña 'arz kıllurlar. (121b-7)

ş. getür-: Hz. Muhammed'e saygı bildirmek için dua okumak.

Vaktā ki benüm ümmetümden birisi cum'a gün veyā cum'a gicesi şalavāt getürseler, ben kendü kulağum-ıla işidürin hîç ferişte miyāncısız. (122a-2)

ş. vîr-: Hz. Muhammed'e saygı bildirmek için dua okumak.

Bir nice rivāyetde gelür ki; Resülden eytdi-ki; Haqq Ta'ālā yer üzerinde feriştelere koyup durur, her kim benüm ümmetümden birisi baña şalavāt virse ol şalavātı alurlar, benüm kabrümeye getürürler. (121b-11)

şalm-: Serbest bırakılmak.

yaḳa ş. (98b-3)

şālih (A): Dînin emrettiği şeylere uygun harekette bulunan.

Ol bir tahtadur yeşil zebercedden, ‘arş altında aşılmışdur, şālihlerüñ eyü
‘amelleri anuñ içinde yazılmışdur. (113b-8)

sāmi‘ (A): Dinleyen, işiten.

Tekrārda ziyāde taḳrīr vardur. Böyle olduğu-çün tekrār kıldı-kim
sāmi‘lerüñ hāṭırlarında karar duta tā kim ol günüñ yarağında olalar.
(107a-5)

şan-: 1. Düşünmek, tasavuur, temmül ve mülâhaza etmek.

Eger rızık ister-iseñ raḥmān adımı okı tā ki şanmaduğun yirden rızıklar
virem. (97b-13)

2. Zannetmek.

Bunlar bellü azmışlardandur kim Muḥammed ve anlar şanurlar kim
Muḥammed nesne bilür ve anuñ elinde nesne vardur dirlerdi. (115b-13)

saña: Sana. Sen zamirinin datif hali.

Haḳ Ta‘ālā saña bunuñ gibi sa‘ādetler rüzī kıldı. (63a-6)

şanem (A): Put.

Bir niceler eytdiler: "enā rebbekümü'l-a‘lā" didüğü oldur kim ya‘nī
şanemler ḳamusı Tañrılarıñuzdur, ben ol şanemler Tañrısıvan, ben
anlardan yüceyin didüğü olur. (89b-8)

şānī (A): İkinci.

"Ġarқан" ya'nī çekmeklik maşdardur. Ya'nī mef'ül-i şānī daħı dirler.
(81b-6)

sarāy (F): Görkemli ve gösterişli yapı.

Varuñ uçmağda rahmān diyen қullarum-içün köşkler ve sarāylar yapuñ.
(62b-3)

şark-:Bağlı olduğu yerden aşığıya doğru inmek, sallanmak.

Bunlaruñ bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi baş aşığa ayağı yukaru ve yüzi üzerine şürinü şürinü yüriye, ve bir nicesi gözsüz ve bir nicesi қulaқsuz ve dilsüz ve bir nicesinüñ dili gögsi üzerine şarkmış ola, dilini çeyneye. (71a-11)

şarşıl-: Sarsılmak; birdenbire kuvvetli bir şekilde sallanmak.

Ve yılduzlar yir üzerine dökile ve tağlar yir üzerine düşeler ve қatı depreneler ve yir şarşıla ve havāya uça, (99a-10)

şaru: Sarı.

Ve bir niceler eytdi: "Ġassāқ" tamu ehlinüñ tamuda yanarken gevdelerinden akan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

şaruluk: Sarılık; sarı olma durumu.

İkrime eytdi: Şafaқ didüği gündüzden қalan şarulukdur. (118b-5)

şat-: Satmak; Bir değer karşılığında malı bir alıcıya vermek.

Ben eytdüm: Sayıklar mısın? Eytdi: Yok yā Yahyā atası, benim iki ölçөгüm var-ıdı, ulusı-y-la alurdum, kiçisi-y-le şatardum. (109a-7)

şataş-: Rastlamak, tesadüf etmek.

Cumhūr-ı müfessirler kavli budur kim; "tabağan 'an tabağın" didügi ya'nī yā Muhammed, kıyāmetde hālden hāle ve işden işe şataşasız didügi olur. (119a-5)

şatıcı: Satış yapan kişi.

İbn-i 'Ömer bir şatıcınuñ katından geçer-ıdı, pes aña eytdi-kim; Allāh'dan korkğıl, ölçmekde ve dartmaqda haqların virgil kim haqqın eksük virenler yarın Allāh korkusından derleyeler, kulaklarına degin derlerine ğark olalar. (109b-2)

şatun: Satın, satmak.

ş. al-: Bir şeyi para karşılığında kendine mal etmek.

Ya'nī kaçan ādemlerden şatun alsalar ölçmekde ve tartmaqda tamām haqlarını alurlar, ... ya'nī kaçan biregüye şatduqları vaqt ölçseler ve tartsalar eksük virürler, ya'nī ziyān iderler. (108a-4)

şavaş-: Savaşmak.

Mekke müşriklerinüñ bir nicesi dartışdılar ve şavaşdılar ve söyleşdiler. (64a-3)

şay-: Saymak, hesap etmek.

Ve "ahk̄āb"uñ biri seksen yıldur, her bir yılı üç yüz altmış gündür ve her bir günü biñ yilcadur dünyā yıllarından kim şayarsız. (72b-13)

sa'y (A): Çalışma, çabalama, gayret, emek.

Ya'nī iy insān, ey yā ādem oğlanı sen dürüşicisin tañruñdan yaña 'amelüñ-le. "kadhen", ya'nī sa'yen, ya'nī dürüşmeklik. (117b-10)

sayıkla-: Uyku ya da dalgınlık sırasında anlamsız, tutarsız sözler söylemek.

Ben eytdüm: Sayıklar mısın? Eytdi: Yok yā Yaḥyā atası, benüm iki ölçegüm var-ıdı, ulusu-y-la alurdum, kiçisi-y-le şatardum. (109a-6)

sebebiyye (A.s.): Sebeple ilgili.

"Linuḥrice bihi ḥabben ve nebāten" didügi bā bā-yi sebebiyyedür. (70b-7)

sebepe: Neden.

Gördüm ki müteḳaddimler her biri bir yādigār ḳomışlar, anuñ sebebi ile dāyim añılurlar. (61b-9)

s. ḳıl-: (...nın) sebebi yapmak.

Ve daḥı gündüzi dirligüñüz ve maşlahatuñuz bitürmege sebepe ḳılduḳ. (70a-3)

s.-i nüzül: İniş sebebi.

Bu sürenüñ sebepe-i nüzüli oldur kim Ḥāzret-i Resül bir gün oturup ... (92a-7)

s. ol-: Sebep olmak, yol açmak.

Feriştehler gelür, Kıbtîler'üñ ya'nî Fir'avn kavminüñ oğlanlarınıñ cānların alurlar tā bular ta'ziyeye oturalar ki hîç bunlardan birisi benî İsrā'îl'i anmamağa sebep ola ve kendüler kaydı düşe. (86a-9)

secde (A): Namazda alnı, el ayalarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere koyarak alınan durum.

s. eyle: Secde etmek.

Resül Hāzreti "izā's-semā'ü inşaḳkat" sūresi okudı ve secde kıldı. Pes aşhāba eytdi: Siz dahı bu sūre'yi okuyıcaḳ secde eyleñ. (119b-4)

s. it-: Secde etmek.

Ya'nî kaçan bunların üzerine Qur'an okunsa secde itmezler, tekebbürlük iderler, secde kıilup alçaḳlık itmezler. (119a-13)

s. kıl-: Secde etmek.

Ya'nî kaçan bunların üzerine Qur'an okunsa secde itmezler, tekebbürlük iderler, secde kıilup alçaḳlık itmezler. (119a-13)

seç-: 1. Benzerleri arasından istediğini seçip almak.

Hāḳ Ta'ālā anları müslimānlar cemā'atinden seçe, şüretlerin döndüre. (71a-8)

2. Ayırmak.

Bu aksāmuñ cevābı, إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ; ya'nī bu Qur'an haq sözidür, girçek ve toğrudur kim haqqı bātıldan seçer. (133a-9)

sefer (A): Yolculuk, sefer.

Rāhatlık kılduq; ya'nī her kişi işden güçden veyā seferde yol yürümekden irezcük yatsa uyusa rāhat olur, yorgunluğu gider. (69b-13)

seher (A): Tan yerinin ağarmasından az önceki zaman.

Didükleri Cebrā'ıl'dür, ve dağı bir rivāyetde gelür kim 'arşuñ sağı yanında nürdan bir ırmağ vardur yedi deñiz ululuğınca, Cebrā'ıl her seher vaktinde ol ırmağa girür yunur. (76a-8)

segirdim: Koşma.

'Atā eytdi: "Fe's-sābiqāti" didügi ol gāzīler atlarıdur kim segirdim vaktinde birbirin öñürdüler. (83b-6)

segirt-: Koşmak.

Bir niceler eydür: "Ve's-sābiḥāti" didügi ol gāzīler atlarıdur kim kāfirler ilinde segirdürler. (83a-8)

sekiz: Sekiz.

Pes Cebrā'ıl birle Resül Ḥazreti sekiz uçmağı bir bir teferrüc itdi, pes firdevs-i ā'lāyı teferrüc iderken bir yeşil kubbeye gördi. (81a-2)

seksen: Seksen, bir sayı.

Bu sūre Mekke'de endi, seksen kelimedür, üç yüz yigirmi yedi harfdür ve on toköz âyetdür. (104a-2)

selām: 1. Selamlaşma; esenleme, merhaba.

Ben eytdüm: İy gözüm nūrı ve göñlüm yemişi, ciger kūšem, niçün atañ selāmın almazsın? (64b-5)

2. Rahatlık, barış.

Üçünci mu'āmelesi budur ki tenüñi bezedi dürlü dürlü libās-ıla ve cānuñı bezedi selām-ıla ve dilüñi bezedi kelām-ıla. (120b-5)

s. al-: Selam almak.

Ben eytdüm: İy gözüm nūrı ve göñlüm yemişi, ciger kūšem, niçün atañ selāmın almazsın? (64b-5)

s. vir-: Selam vermek.

İlerü yürüdüm, oğluma selām virdüm, selāmum almadı. (64b-4)

selāmet (A): Esenlik.

Şolok sā'at ol tağ ditredi, ol erleri aşığa barağdı, helāk oldılar. Pes Hāk Ta'ālā ol oğlanı sağ ü selāmet girü beg katına geldi. (125a-8)

Semāhat (A): Cömertlik, elaçıklığı, iyilikseverlik.

...şol 'Aṭā ve Cūd ve Semāhat deñizlerin ki gördüñ, bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm diyenlerüñdür. (62b-13)

sen: İkinci tekil kişi zamiri.

Ꞑamular beni terk idüp yüz dönderdikleri vaꞑt sen baña iŖ olduñ. (65a-2)

serçe: Serçe.

Allāh'uñ ꞑorꞑusundan vaꞑtlerde kendüzini şöyle yavu ꞑulur kim bir serçe ꞑadar olur tā ki Tañrı'nuñ ‘arşını götürmez, illā kendüñüñ ‘azameti ve ꞑudret götürür. (102b-6)

ser-leŖker (F): Askerlerin baŖı, önderi.

Mūsā ꞑardaŖı Hārūn'ı ser-leŖker ꞑıldı ve kendüsi ardınca gitdi ve benī İsrā’īl ortada. (86b-1)

ser-firāz (F): Benzerlerinden üstün olan.

Ben oddan yaradıldum, od nūrānīdür ve ser-firāzdur, toprak mükedderdür, ħordur ve alçaꞑdur. (80b-5)

sermāye (F): Servet, sermaye.

Çün-kim büyiye aña sermāye virür kim bezirganlık ꞑıla tā ki māl ħāŖıl ide. (120a-11)

server (F): BaŖ, reis, ulu.

... ve Ŗalavāt olpeygāmblerler serveri ve ‘ālem faħrı Muħammed MuŖtafā üzerine olsun... (61b-4)

s.-i enbiyā: Peygamberlerin ulusu, efendisi, Hz. Muhammed.

Nite-kim ħadīŖde gelür: Server-i enbiyā bir gün Ŗaħābeleri Ŗordı ve eytdi-kim; iy benüm yāranlarum, sizüñ ꞑaꞑuñuzda faꝼır kimdür? (78b-12)

sev-: Sevmek.

Eydür kim; yā Cebrā'īl, ben fülān kulumı sevdüm, anı yedi kat gök
feriştelerine eyt kim ol kulumı anlar dağı sevsünler. (69a-11)

şevāb (A): Allah tarafından mükafatlandırılan hareket.

Ve okuyanlara ve diñleyenlere fāyide-i 'azīm şevāb hāşıl ola. (61b-11)

s. kazan-: Sevap kazanmak.

Āhıret geçmiş 'amellerün cezāsın bulacağ yirdür, şevāb kazanacağ yir
degüldür. (64b-7)

sevdür-: Sevdirmek.

Hāđ Ta'ālā ol kuluñ sevgüsin yir üzerinde halāyıklara dağı sevdürür.
(69b-2)

sevgü: Sevgi.

Hāđ Ta'ālā ol kuluñ sevgüsin yir üzerinde halāyıklara dağı sevdürür.
(69b-2)

sevgülü: Sevilen, sevgi ve bağlılık duyulan.

Ya'nī ol botlayıcı develer 'Arablar katında ki sevgülüdür ve 'azīzdür;
şöyle kim aña binemezler ve südin sağmazlar, ve anı gütmeye ve
tımaramağa becid olurlar, (98b-4)

sevin-: Sevinmek, sevinç duymak.

Eydür: Cānum rāhat oldı, sevindüm, pes ol kişinüñ ayığına düşdüm, eytdüm kim; ne kişisin kim baña meded irdüñ, beni tamudan kırtarduñ didüm. (122a-13)

seviniş-: Beraberce sevinmek.

Ol taz başlu ‘Alī’yi gördük, müslimānlar-ıla bizüm kıatumuzdan geçerlerdi, birbirümüze göz kıpışduk, buları masşaraya dutup gülüşduk diyüp sevinişdiler, tena‘‘üm kıldılar (115b-12)

seyr (A): Gezme, hareket.

Ķatāde eytdi: Ol yılduzlardur kim seyr içinde birbirin öñürdürler. (83b-7)
s. it-: Hareket etmek.

Ya‘nī ben Tañrı and içerin şol beş yılduza kim seyr idicilerdür, yürümek vaķtinde āşikāre yürürler, tolanmaķ vaķtinde batarlar, gizlenürler, nitekim yavuş geşik mağarasına gizlendiğı gibi. (101a-10)

seyyi’ e (A): Fenalık, kötülük.

... ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden şöñra kıdı-y-sa ve her kim bid‘at-i ħasene ve bid‘at-i seyyi’eyi kıdı-y-sa cezāsın bula. (104b-9)

şı-: 1. Bozmak (yemin, and, tövbe vb...)

Ķaçan tevbesin şıyup girü günāh işlese, girü göñline bir kıara benek urılır. (112a-8)

2. Kırmak, yıkmak, bozmak.

Benüm iki ölçegüm var-ıdı, ulusu-y-la alurdum, kiçisi-y-le şatardum.
Böyle diyicak durıgeldüm, ol iki ölçegi birbirine urdum, şıdum. (109a-8)

şıdık (A): Doğruluk, gerçeklik.

Her kim-ki şıdık-ıla ve i'tikād-ıla bir kez bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
dise bu dört ırmağdan anı kıandurmayınca cānın kabz eylemeyem, didi.
(81b-1)

şıfat (A): Varlık, sūret.

Vāsīfī eydür: Ḥaḳ Ta'ālā seni kamu işlerüñ ve şıfatlaruñ içinde 'āciz
kıldı pes dilemezsin illā Tañrı Ta'ālā dilegi birle. (103b-10)

şığ-: Sığmak; bütünüyle içine girebilmek.

Pes Resül eytdi: Ebṭaḥ yerinde. Cebrā'ıl eytdi: Ben aña şıgamazın. (102a-
10)

şıgın: Bir tür geyik, karaca.

Ma'āviye rivāyet kıldı A'meş'den ve İbrāhīm'den ve 'Abdullāh'dan kim
“cevāri'l-künnesi” diyüp and içdügi şıgın geyigidür. (101b-4)

şığış-: Sığmak, sığışmak.

Mecmū'-ı ādem oğlanları ve canavarlar ve dükeli ḥayvāncuqlar ve
cinnīler ve kuşlar ve deñizler canavarları, mecmū'-ı yaradılmışlar kim
dünyāya geldiler ve gitdiler dükelisi şığışmağ-ıçün. (78a-4)

şık-: Sıkmak, suyunu çıkarmak.

"Mu'şırât" didügi ol yıllerdür kim bulutları şıkar, ya'murları endürür.
(70a-12)

şıkıcı: Bir şeyin suyunu bastırıp çıkararak şeyler.

Ve dağı endürdük biz şıkıcılardan, ya'nî bulutlardan dökülici şuları.
(70a-10)

şıkımdu: Sıkıntı.

'Ulemā bu arada ihtilāf kılmışlardır ki "terā'ib" nedür. ... 'Avfî eytdi: İki eli ve iki ayağı ve iki gözidür. Yamānî eytdi: Köprücük süñügi altıdur. Leys eytdi: Yürek şıkındusıdur. (132a-8)

sınuk: Kırık.

Ya'nî ol Tañrı gögi yapıdı, ve anuñ saqfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ sinuğı ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yaratdı ve şiffāf kıldı. (90a-9)

sır: Gizli kalan, gizli tutulan şey.

Ya'nî şol gün-kim dükeli sırlar āşikāre ola pes olmaya ol gün anuñ kuvvetden ve dağı yardumcıdan. (132b-7)

şırf: Yalnız, tek.

Muqarrebler anı şırf içerler bisāt-ı qurb üzerinde oturup quds çemenler içinde ve bilişlik meclisinde hoşnüdük kadehleri-y-le Haq Ta'ālā'nuñ cemāl-i kemāline qarşu. (115a-12)

sız-: Sızmak, yavaş yavaş akmak.

"Dāfiḳin" demek atıcı demek olur, pes ol erüñ belinden ve ‘avratuñ gögsinden sızup çıkar. (132a-4)

silkin-: Üstündeki şeyleri düşürmek veya temizlemek için vücudu sallamak, sarsmak.

Andan ol ırmağdan çıkar, silkinür, kanatlarından her қatre kim tamlar
Hақ Та‘ālā -celle ve ‘alā- bir ferişte yaradur. (76a-10)

sinek: Sinek.

Ol feriştelereñ yedisi mü’minüñ bir gözini şaқlar dükeli āfetlerden. Nite-
kim bir çanaқ baldan sinegi қorurlar, mü’mini dağı şeytāndan şöyle
қorurlar. (131b-11)

sinle: Mezar, kabir.

s. de қoy-: Mezara gömmek.

Beni yaluñuz sinlede қoyup gitdüñüz... (64b-9)

siñir: Duygu ve hareket uyarılarını beyinde organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet.

"Ve'n-nāşiḳāti" didügi feriştehler cānını bağılayup derisinden ve
dırnaқlarından ve etden ve siñirlerden çekerler tā ki қayğı ve
düşvārlıқ birle çıkarurlar. (82b-12)

sipās (F): Şükretme, dua etme.

...şükür ve sipās ve ḥamdü bī-қıyās ol pādişāhlar pādişāhına... (61b-2)

s. eyle-: Şükretmek.

Muḳātil: Bu āyet ‘Utbe bin Ebī Leheb hakkında indi-kim bunca çok ni‘met ve eylük Haḳ Ta‘ālā aña virmiş iken –allāhe va'l-lāhük- resūline sipās eylemedi. (94a-5)

s. ḳıl-: Şükretmek.

Kelbī ve Muḳātil eytdi: Ya‘nī la‘net gelsün kāfirlere kim toḡru yol bilür-iken ne nesne anı küfr üzerine dutdı-kim Allāh’a sipās ḳılmadı. (94a-8)

siz: İkinci çoḡul şahıs zamiri.

Çün Fir‘avn girdi, bir ferişte geldi, Fir‘avn'uß hācibleri şüretinde çağırdı-kim Tañrıñuz deñize girdi, siz neye durursız diyüp bu ḳavmi sürer-idi. (87b-7)

siz-: Sezmek.

Ya‘nī sizmezler mi ve şanmazlar mı ol kim eksük virürler, anlar girü ḳopacaḳlar degüller mi? (109b-6)

şoḡıl-: Suyu çekilmek.

Deñizler şoḡıla, dahı yerinden çıḳa, ol vaḳt cinnīler ādemlere eydeler: Varalum eṭrāf-ı ‘ālemi gezelüm. (99b-1)

şoḡbet (A): Sohbet.

Yā Resūl'ul-lah, senden bunu ummaz-idüm kim beni şoḡbetüñden maḫrūm idesin. (66a-8)

şoḳ-: 1. Sıkıştırarak koymak.

Bir nice ʿulemā eydürler: Ol murdār cānları ve ol bitileri ol ƣatı ƣaşuñ içine şoƣalar, (111a-10)

2. Batırmak. bir yere koymak.

Eger dünyā ehlinden biregü bir barmağın ol sücinüñ içine şoƣsa girü dünyāya ƣıƣarsa dünyāda hıç canavar ƣalmayaydı, illā ol sücinüñ ƣoƣusu dutaydı, esrideydi. (114b-4)

soƣak: Sokak.

Nıl Irmağı'ndan şol-ƣadar ƣurbağa ƣıƣdı-kim tamām-ı Mısr'uñ soƣaƣları ve evlerin ve köşƣlerin ve sarāyların ƣoldurdu. (84a-13)

şol: Sol taraf.

... ve ol ferişte kim şolında durur, dāyim günāhları yoya, dīvānından ƣazıya gidere, (107b-9)

şol-: Rengini yitirmek, rengi uçmak.

Senüñ nūr yüzüñüñ şolduğın görmeyelüm, didiler. (66b-4)

şoñ: Son; artık ondan ötesi, başkası bulunmayan.

Yaʿnī vardur bularuñ-içün müzd ve şevāb ve ʿivaż ve niʿmet kim düketmeksüzün ve eksilmeksüzün ola, şöyle-kim hıç şoñı kesilmeye ve āhır olmaya ve dükenmeye ve dāyim buluna. (119b-12)

şoñınca: En sonunda, hepsinden sonra.

... "hitāmuhu miskun" didügi bir ak sücidir kim uçmak ehli kamu sücilerün
şoñınca içerler. (114b-3)

şoñra: Sonra.

Ol ki gökleri yaratmağa güci yiten pādişāh kādirdür ve güci yiter kim sizi
öldügünüzden şoñra girü diri kıla. (90a-8)

şor-: Birine soru yönelterek herhangi bir konuda bilgi istemek, sual etmek.

Yā Ma‘āz, yavlaq ulu işden şorduñ kim; benüm ümmetümden on dürlü
kavm gürlerinden kopalar. (71a-6)

şorıl-: Sorulmak.

Ya‘nī kaçan kıyāmet günü olsa ol dirile, gömülen kızlardan şorıla kim ne
suçdan ötürü depelediler. (100b-7)

şoriş-, şoruş-: Sormak.

"‘amme yetesā’elüne" didügi işāretdür ‘arıflere ki Hāk Ta‘ālā –celle
celālehu- şorişur kullarına. (68a-12)

şoru: Soru, sual.

... veyāhūz hāzretde ne cevāb virevüz ve ne yüz-ile bakavuz ve bu
mažlemeler yükler-ile ol elli biñ yıl miqdārında kim ayağın üzre durup
şoru hisāb vireler. (78b-6)

şorul-: Sorulmak.

Ya'nî dahı kaçan ol dirile, göre bir oğlan kız oğlancuqlar, sorulsa; ve ol eyle idi-kim; (100a-2)

şoruş-: bkz. **şoriş-**

şovucaq-: Soğukça.

Bu zamānlar içinde kim yād kılduq tamu ehli şovucaq nesne ve şarāb tatmayalar kim bunlaruñ ıssılıgına şifā kıla ve şusuzlaqların kandura, (73b-1)

soyın-: Bir işi yapmaya girişmek.

Ve bir niceler eydürler kim ol mü'minler cānidur kim ölüm vaqtinde çıkmaklığa soyınurlar. (82b-10)

söyken-: Dayanmak, yaslanmak.

Tañrı Resūli'nden gördüm Şakīf kavminüñ çoğacı yirinde burya söykenüp dürür-idi. (130a-5)

söyle-: 1. Söylemek, demek.

Kur'ān gibi kitāba inanmaduñuz ve şimdi söyledüğüzüñ fāyidesi yokdur diyeler. (67b-13)

2. Konuşmak.

Ya'nî kıyāmet güninde feriştehler şaf şaf duralar, hîç söylemeyeler. (77a-4)

küfr s. (90a-2)

söz. s. (84b-3)

söyleş-: Söyleşmek, sohbet etmek.

Mekke müşriklerinin bir nicesi tartışdılar ve savaşdılar ve söylediler.
(64a-3)

söz: Kelâm, söz, konuşma.

Çün şahâbeler bu sözi işidicek, bir kezden ‘imâmelerin yire urdılar. (66a-13)

s.e getir-: Konuşmasını sağlamak.

Yâ Muhammed, Hännâne diregin inledem, ve hem söze getürem kim...
(65b-12)

s. söyle-: Konuşmak.

Eger birisi birisine söz söylemek dilese ağzını kulağına ururdu, üni varınca çağırur-idi, andan işidürdi. (84b-3)

şu: İçilen, yemeğe konan, temizlik işlerinde kullanılan sıvı.

...bil-ki içdükleri kaynar şu ola, gassâk ve gıslız ola kim buyurdu: ...
(73b-2)

2. Yağmur şeklinde bulutlardan yağın, yer üstünde deniz, göl vb. oluşturan renksiz, kokusuz sıvı madde.

Ve dahı endürdük biz şıkcılardan, ya‘nî bulutlardan dökülici şuları.
(70a-11)

3. Bu sıvıdan oluşan kitle, deniz, akarsu, birikinti vb.

Her kim إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ sūresini okusa Hâk Ta‘ālā aña dünyānuñ kumları sağışınca ve şuları ve yağmurları kaçresince müzd vire ve dahı kıyāmet güninde anuñ işini oñara. (104a-6)

3. Herhangi bir maddenin sıvısı.

Kaçan nuṭfe şuyı ana raḥmine düşse Hâk Ta‘ālā andan tā Ādem peygāmberde degin nice nesebi ve kavmi ve hışmı var-ısa kamusın ol nuṭfeye hāzır kıılır, pes kağısına diler-ise beñzedür. (106a-7)

su’āl (A): Soru, sorma.

Su’āl: Resūl Hāzreti’ne şordılar kim; yā Resūlullāh, ne hikmetdür ki Hâk Ta‘ālā b’ismi’l-lahda üç ad getürdi? (97b-5)

ş. it-: Soru sormak.

Hādīs kıılındı bize ‘Ammār bin Yesār ve Ka‘bü’l-Aḥbār’dan kim eytdi: Bir bölük cemā‘at su’āl itdiler kim haber vir bize kim ‘illiyyın nedür ve "siccın" nedür diyü. (110b-4)

şubaşı: Güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı.

Fir‘avn’uñ on şubaşısı var-ıdı, her birinüñ yüz biñ eri var-ıdı. (86b-8)

şubḥ (A): Sabah, sabah vakti.

...dahı şubḥ ḥaqqı-çün kim irte aydınlıgınuñ evveli belüre. (101b-8)

suç: Törelere, ahlak kurallarına aykırı davranış.

ul eyde; yā rabbi aldamadı beni illā senūñ fażluñ kim ullaruña ılırsın
ve suçlarını ‘afv idersin. (105b-8)

ulb (A): Döl.

Yā Muḥammed, ol ādirem-kim eger dilersem-kim ādemi ullıdan
yigitlige döndürem ve yigitlikden girü oğlanlığa döndürem ve
oğlanlıdan girü bir atre uya döndürem dir ve ol uyı girü ana ulbına
iledem dir. (132b-5)

ūr (A): Kıyamet günü Hz. İsrāfil'in üfleyeceđi boru.

Ve bir niceler eydür: Dađı ol vaqt inanalar kim İsrāfil ūr ala. (67b-5)

sūre (A): Kur'anın yüz on dört bölümünden her biri.

Her kim-ki bu sūre'yi ousa bitisi ardından gelmekden ol kiiyi Hā
Ta‘ālā aqlaya. (116b-8)

ūret (A): Görünüş, kılık, görünen hal.

Bunlaruñ bir nicesi maymun ūretinde ve bir nicesi ba aađa ayađı
yuaru ve yüzi üzerine ürinü ürinü yürkiye, (71a-8)

usuzluk: Susuzluk.

Bu zamānlar içinde kim yād ıldı amu ehli ovuca nesne ve arāb
atmayalar kim bunlaruñ ıssılığına ifā ıla ve usuzlukların andura,
(73b-2)

uyınca: Ardından, izinden, pei sıra.

"Mu'şirāt" didügi ya'nī yağdurıcılar dimek olur, ya'nī bulutlar biribiri şuyınca çok çok yağmurlar endürici. (70b-5)

süci: Şarap.

Ḳatāde eytdi: Ol süciye kāfūr ḳatılmışdur, müşg-ile mührülenmişdür. (114b-6)

süd: Süt.

Resül aña eytdi: Yā Ḍaḥḥāk, ta'āmuñ nedür? Eytdi: Et-ile süddür. (95a-3)

sünnet (A): Tutulan benimsenen yol, âdet.

... ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden şoñra ḳodı-y-sa ve her kim bid'at-i ḥasene ve bid'at-i seyyi'eyi ḳodı-y-sa cezāsın bula. (104b-9)

süñük: Kemik.

‘Arablar dilinde ma‘rūf ve meşhūr oldur kim; "terā'ib" göğüs süñügleridür ki ‘avratdan sızup oğlan şuyı andan gelür. (132a-9)

sür-: 1. Herhangi bir durum içinde bulunmak.

Ve anlar çirkīn yiylü ḳopalar, zekātın ve ‘öşrin virmeyenler ve lezzetler ve arzūlar sürenlerdür. (71b-9)

2. İleri itmek, itelemek.

Bir gün Süleymān peygāMBER ibiklüce toygara ḳaḳıdı, ibüceğine yapışdı daḥı ilerü sürdi, (78a-11)

3. Dokundurmak, değdirmek.

Ol kuşçuğazı ayası içine alup yüzine sürer-idi, helâllik diler-idi; imdi hem vâki' hâl budur kim hîç kimsenüñ kimsede haqqı kalmaz. (78b-2)

4. Zorla götürmek, sürüklemek.

Ya'nî alımlunuñ günâhını borçlunuñ boynına yükledeler, ol dağı mahrûm ve mağbûn oluban horluğ-ıla tamuya süreler. (79b-1)

5. Yönetip yürütmek, sevk ve idare etmek.

Çün Fir'avn girdi, bir ferişte geldi, Fir'avn'ın hâcibleri şüretinde çağırdı- kim Tañrıñuz deñize girdi, siz neye durursız diyüp bu kavmi sürer-idi. (87b-8)

süri- Sürüme, sürüklemek.

Yâ Süleymân, añıl şol günü-kim ben-dağı senüñ alnuñ saçına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü Haq Hazreti'ne getürem, (78a-13)

şürin- Karnı üzerinde gitmek, sürünmek.

Bunlaruñ bir nicesi maymun şüretinde ve bir nicesi baş aşığa ayağı yukaru ve yüzü üzerine şürinü şürinü yürüye, (71a-9)

süs- Boynuzlamak, hayvan boynuzu ile vurmak.

Şöyle-kim boynuzlu koyun boynusuz koyundan haqqın ala kim dünyâda anı süsmiş-idi. (78a-7)

süsen: Boynuzlayan, boynuzu ile vuran.

Mücāhid eytdi: Kıyāmet güninde süsülen süsenden haqqın ala ve burunlu ve çengallu kuşlardan çengālsuz kuşlar haqqın ala. (79b-8)

süsül-: Boynuzlanmak.

Mücāhid eytdi: Kıyāmet güninde süsülen süsenden haqqın ala ve burunlu ve çengallu kuşlardan çengālsuz kuşlar haqqın ala. (79b-8)

Ş

şād (F.): Mutlu, sevinçli.

ş. *o/-*: Mutlu olmak.

Haq Ta'ālā eytdi-kim; hīç bir nefis bilmez kim eyüler için ne gizledüm, ya'nī şunuñ gibi nesnelere gizledüm ve yaraqladım kim gönüller şād ola, (115a-3)

şafaq (A): Güneş doğmadan az önce beliren aydınlık.

Şafaq didügi kızılıktır kim gök kırañında kalur gün tulunduğundan-soñra. Zīrā ol şafaq tulinıcaq yatsu namāzı vaqti girür. (118b-7)

şāfi'i (A): Şafi mezhebinde olan.

Eytdi-ki; vallāhi ben şāfi'iyem, eger haqīkat bilseydüm kim āhiretde Tañrım dīzārını görmeyem, dünyāda hergiz aña tapmayaydım, (113a-8)

Şām: Suriye'nin başkenti olan şehir.

Ammā ol-kim Şām'dadır, anı iden Melik Entıbā Hūş bin Yeys idi. (126a-7)

şapla: Tokat.

ş. *y/-*: Kendine tokat vurulmak, tokat yemek.

Üstād şaplasın yimedi, ve yazmağ okumağ bilmedi. (65b-4)

şarāb (A): İçilecek şey, içki.

Bu zamānlar içinde kim yād kılduğ tamu ehli şovucağ nesne ve şarāb
tatmayalar kim bunlaruñ ıssılığına şifā kıla ve şusuzlağların kandura,
(73b-1)

şāz (F.): Sevinçli, neşeli, mutlu

ş. *o/-*: Sevinmek, mutlu olmak.

Resül Hāzreti çün bunı işitdi, şāz oldı. (63a-2)

şāz-ğām (F): Sevinçli, isteğine kavuşmuş.

Ya'ne ol kıyāmet güninde bir niceleruñ yüzleri aydıñlı ola ve nūrlu güler
ve şāz-ğām ve tāze ola. (97a-4)

şāzılık: Mutluluk, sevinç, neşe.

Her kim 'abese sūresini okısa kıyāmet güninde yüzi (6) aydın ve nūrlu
ola, 'araşāta şāzılık-ıla gele. (92a-6)

şefā'at (A): Şefaat.

...ve şalavāt olpeygāamberler serveri ve 'ālem fağrı Muhammed Muştafā
üzerine olsun kim Hāğkuñ rahmetine ulaşdurısar bizi şefā'atı-y-la. (61b-
5)

ş. eyle-: Şefaata etmek.

Kimse için şefâ'at eylemege mâlik olmayalar. Meger kim rahmân Tañrı destür vire şefâ'at eylemege. (75b-6)

şefkat (A): Acıyarak ve esirgeyerek sevmek.

Hağ Ta'âlâ atayı ve anayı oğlanuqları üzerine şefkatlü kıldı, şefkatdendir ki ata ana oğlanuqları ile üç mu'âmele ider. (120a-8)

şefkatlü: Şefkatli, sevecen.

Hağ Ta'âlâ atayı ve anayı oğlanuqları üzerine şefkatlü kıldı, şefkatdendir ki ata ana oğlanuqları ile üç mu'âmele ider (120a-7)

şehadet (A): "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh..." cümlesini söyleme.

İkinci mu'âmele; Hağ Ta'âlâ mü'minlere tevhid ve şehadet hil'atin ruzi kıldı. (117a-10)

ş. getir-: "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh..." cümlesini söylemek.

Nite-kim Hağ Ta'âlâ bunları dünyâda şehadet ve tevhid getürmekden yığdı, âhiretde dağı dizar göstermekden yığa. (112b-11)

şehid (A): Şehit.

ş. ol-: Kutsal bir inanç uğruna ölmek.

Pes oğlan elini ol yarası üzerine kodı, cân Hağğ'a ısmarlayup şehid oldı. (125b-11)

şehir: bkz. şehir.

şehir (F), şehir: Şehir.

Çün gice oldı, Mūsā aldı buları şehirden çıkdı bunca ni‘met-ile, ol gice
āzīne gicesiydi. (86a-12)

şek (A): Şüphe.

Feryād ideler kim İlähī kıyāmete inandık, āhirete hīç şekümüz kalmadı.
(67a-13)

şekāvet (A): Bedbahtlık, bahtı karalık, kutsuzluk.

Pes bir ferişte çağırur kim; yā ma‘şer ehli, bilüñ kim fülān sa‘ādet
ehlinden oldı-kim hergiz şekāvet ehlinden olası degüldür; ya‘nī fülān
uçmaqlık oldı dimek olur, (122a-11)

şemme (A): Pek az şey.

Ya‘nī dimek olur kim kulluk ħorluğın bizüm dergāhumuzda gösterdüñ,
imden girü pādişāhlık ‘izzetinden bir şemme biz de saña virelüm ve seni
‘azīz kılalum diye. (69a-6)

şer (A): Kötülük, fenâlık.

Ya‘nī ħayırdan ve şerden her ne-kim ilerü viribidi-y-se, ya‘nī cezāsın
göre. (77b-7)

şer‘ (A): Doğru yol.

İkinci; kaçan Ĥak Ta‘ālā gökden indürdüğü buyruğdan ayruksı ħükm
kılsalar, ya‘nī şer‘e muĥālif iş buyursalar, bunlaruñ içinde yoksulluk
āşikāre ola. (108b-11)

şerāyıt (Aşerā'ıt): Şartlar, koşullar.

Çün-ki bālig olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç ve hac farz eyledi her birinüñ şerāyıtı bulunıcağ ve dağı saña bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'-raḥīm kelimesin erzānī kıldı (120b-7)

şerbet (A): Şerbet.

İy Ḥannān, uş yakında ölüm şerbetin içiserem. (66a-12)

şerḥ (A): Açıklama, yorumlama.

ş. *ıt-*: Açıklamak, yorumlamak.

Eger Mūsā'nuñ girü kalan kışşasın şerḥ idersem söz uzar, maqşüddan ırak düşerüz. Girü tefsīre geledüm. (89a-12)

şerīf (A): Kutsal, şerefli.

Tefsīr-i Süre-i 'Amme-i Şerīf (61b-1)

şeş-: Çözmek.

İbn-i 'Abbās eydür: "Ve'n-nāşitāti" didüğü feriştelerdür kim mü'minler cānını kabz eylerler şöyle kim devenüñ dizi bağını şeşer gibi. (82b-9)

şeyāṭīn (A): Şeytanlar; şeytan kelimesinin çoğulu.

Yā Muḥammed, eger mü'min kullarımı kendü geñine kosam, şoloğ sā'at şeyāṭīn anı kaplardı. (131b-12)

şeytān (A): İblis, şeytan.

Andan-şoñra Fir'avn müdbir oldı, yaramaz yola dürtüşdi; ya'nî şeytân yolına uydı. (89b-5)

ş.-ı racīm: Lanetlenmiş, mel'un şeytan.

Kur'ân şeytân-ı racīm" sözi degüldür, belki raḥmân-ı raḥīm sözidür. (102b-11)

şifā (A): İyi olma, hastalıktan kurtulma, sağalma.

Ya'nî pes imdi bu Kur'ân'dan yüz dönderüp kıncaru gidersiz ki bize şifā ve raḥmet ve beyān Kur'ân içindedür. (102b-13)

şifa kııl-: İyileştirmek, çâre olmak.

Bu zamānlar içinde kim yād kılduḡ tamu ehli şovucaḡ nesne ve şarāb tatmayalar kim bunlaruñ ıssılıḡına şifā kııla ve şusuzlaḡların kıandura, (73b-1)

ş. vır-: İyileştirmek.

Oḡlan eytdi: Ben kimseye şifā virmezem, şifā viren ve key kıılan Allāh'dur. (124a-13)

şiffāf (A): Şeffaf, saydam.

ş. kııl-: Saydam yapmak, içinden ışığın geçebilmesini sağlamak.

Ya'nî ol Tañrı gögi yapdı, ve anuñ saḡfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ sınıḡı ve yaruḡı yoḡ ve egrisi yoḡ, düpdüz yaratdı ve şiffāf kııldı. (90a-10)

şimden girü: Bundan sonra, bundan böyle.

İy kulum, züll-i 'ubūdiyyet tamām oldu, şimden girü 'izz ü rubūbiyyet görgil. (69a-4)

şimdi: İçinde bulunulan zaman, şimdi, şu anda.

Kur'ân gibi kitāba inanmadunuz ve şimdi söyledüğünüzün fāyidesi yokdur diyeler. (67b-13)

şimdiki: Bu andaki, bu zamandaki.

Cevāb eyde idüm-kim senün baña eyledüğün ilerüki eylügün ve şimdiki eylügün beni aldadı. (105a-13)

şir̄in (F.): Şirin.

Çün girü açdum, başumı bir hoş koku, laṭīf yüzlü, gökçek nūrlu, şir̄in sözlü yigidün dizi üzerinde gördüm. (64b-12)

şirk (A): Müşriklik, Allāh'a ortak koşma, Allah'dan başka ilah olduğuna inanma.

Muḳātil eytdi: Bu 'azāb bunların günāhına muvāfıḳdur. Anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuḳ yokdur. (74a-12)

şiş: Bir ucu sivri, ince, uzun çubuk.

"Ve'n-nāzi'āti" didügi melekü'l-mevtdür ve anuñ yārānlarıdur kim anuñ-la bile ölürler, kāfirler cānın dartaılar şöyle kim birçok çengāllu demür şiş bir çuval yaş yün içinden çekerler gibi. (82a-3)

şol: Şu, o. (işaret sıfatı).

Çün gözlerüm açdum, kendüzümi şol hâl içinde gördüm. (64b-10)

şoloķ sā'at, oloķ sā'at: O saatte, tam o anda.

Hak Ta'ālā eyde kim; ben sizi yaratdum ve ādem oğlanlarına musahhar kıldum, dünyāda muṭī' idüñüz, imdi girü toprak oluñ, diye, şoloķ sā'at toprak olalar. (80a-1)

şöyle: Şöyle, bu şekilde.

Çāresüz maḵsūd şöyledür kim ya'nī kāfirler қuru direkden söz geldüğini göricek... (66b-6)

şöyle ki/kim: Öyle ki, şu durumda

"Tesnīm" didügi bir bñardur, havāda akar, uçmak ehlinüñ qablarına dökilür, kaçan qabları dolsa şu durur, şöyle-kim; bir қatre yire dammaz. (115a-9)

şu: İşaret zamiri. (uzaktaki cisimler için kullanılır)

Ferrā eytdi: "fe-aķbarahu"; ya'nī mü'min sarāy issi-y-ken gür issi kıldı kim defn iderler, şunlardan kılmadı-kim bodurumlara barağurlar. (94b-5)*ş.nuñ gibi:* Şunun gibi.

Hammād rivāyet kıılır 'Abdullāh bin 'Ömer'den-kim, "illiyyīn" didügi şunuñ gibi maḵāmdur ki; eyüler ve şāliḥler anda öliserler. (113b-10)

şular, şunlar: Şunlar.

Hācetüñüzi şulardan dilemeñ kim mürvetleri ölçekler başındave terāzūlar dilindedür. (109b-1)

şuña: Şuna, şu şeye.

Pes oğlanı dahı getürdiler, melik ol oğlana eytdi: Cāzūluğūñ şuña mı irdi kim gözsüzi gözlü kılırsın ve dürlü hastalığa şifā virürsin. (124b-9)

şundan: Şundan, şu sebepten.

Ya'nī ol kāfirler bu mü'minlerden hīç yavuzluk görmediler ve hīç suç ve 'ayb bulmadılar ,illā şundan kim; bunlar ol 'azīz ve hamīd Tañrı'ya ĩmān getürmişler idi, pes dutup bunları od handaķına baraķdılar. (127a-11)

şunlar: bkz. şular.

şübhe (A): Kuşku.

Ya'nī ol kıyāmet günü Haķ gündür, olacağı gerçektür, şek ve şübhe yoķdur. (77a-12)

şükr: bkz. şükür.

şükür, şükr (A): Birine duyulan minneti dile getirme.

Şükür ve sipās ve hamdü bī-kıyās ol pādişāhlar pādişāhına... (61b-2)

T

tā (F/bağ.): 1. -e kadar, degin, dek.

Ve eger toğan kıızı öldürmek dilese evinde kor-idi tā altı yaşına degince.
(100a-7)

2. Ki.

Ve kâfirleri aña zebün kılavuz tā ʿâlem bileler... (65b-8)

3. İlla.

Bayık cehennem tamusu yol uğrayacak yir oldı. Pes uçmağa girmek
yoğdur tā tamuya uğrayup geçmeyince. (72a-4)

4. Nihayet.

feriştehler gelür, Kıbtîler'ün ya'nî Fir'avn kavminün ođlanlarınıñ
cânların alurlar tā bular ta'ziyeye oturalar ki hiç bunlardan birisi benî
İsrâ'îli anmamağa sebep ola ve kendüler kaydı düşe. (86a-8)

tā... dek/degin: Kadar.

Varuñ ol rağîm diyen kullarum-içün uçmağda tā kıyâmete degin
köşkler ve sarâylar yapuñ. (62b-8)

ve anuñ her bir tesbîhinden Hağ Ta'âlâ bir ferişte yaradur tā kıyâmete
degin, ol rûh adlu ferişte kıyâmet güninde başına bir şaf olup geleler ve
girü rûh kıalan feriştehler bir şaf olalar. (76a-4)

tā haddî: Nihayet, sonunda.

Hemân-kim bunlaruñ yüzlerine yakın gelicek ıssılıktan bunlaruñ
yüzlerinün derisi kıavlaya, ol kıadehler dökile ve dudakları burışa tā

ḥaddī-kim üstün dudakları eñsesine çıka, ve altın dudakları burışa,
gögüslerine ine. (74a-7)

tā ḥattā: -e kadar.

Rivāyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-ḳadar ḳurbağa üşer-idi,
başar-idi kim altından çıkamaz-idi tā ḥattā kişi ölürdi-idi. (84b-5)

tā ki/tā kim: İçin diye, sonunda.

Andan tağları yaratdı, yir üzerine çökerdi tā kim yir ḳarār duta, ḥalāyıka
menfa'at dege. (69b-10)

Ta'ālā (A): "Yüksek olsun" manasına gelen bir söz olup Allah adıyla birlikte
kullanılır.

Ḥaḳ Ta'ālā saña bunuñ gibi sa'adetler rüzī ḳıldı. (63a-5)

ṭa'am (A): Yiyecek, yemek.

Ya'nī ādem oğlanı baḳsun kendü ṭa'amına kim yemekde nicedür ve
Ḥaḳ Ta'ālā anı nite ḳaderledi ve nice tedbīr ḳıldı-kim tā kim 'ibret duta.
(94b-12)

ṭā'at (A): İtaat, Allah'ın emirlerine baş eğme; ibadet.

Pes bu ihtilāfdan ma'lūm olur kim; cum'a günü evvelinden tā āhirine
degin, ya'nī tañladan giceye-degin ṭā'at 'ibādet-ile ve zıkr tesbīhi-y-le
geçürmek gerek kim tā ol sā'ate tuş ola. (121a-13)

ṭabak (A): Kap, tabak.

Nite-kim hadīşde gelür; Hâk Ta'ālā uçmağ ehlinüñ birisinüñ ileyine yedi yüz şahan ya'nî tabağ hun viribiye. (75a-5)

tabıcı: Tapan, inanan.

Oda ve hâça tabıcılardan bir zālīm ve cabbār beg kopardı, bunlara elçi viribidi-kim; gelüñ benüm dīnüme dönüñ. (126b-12)

tāc (A): Taç.

Gördi-kim oğlanuğı nürdan tāc başında ve egninde yetmiş kat hulle...(64b-2)

tafđıl (A): En üstünlük, ötekilerden üstün tutma.

Pes "eşīm" ef'al-i tafđıldür. Ya'nî bunda mübālīga vardır. Ya'nî key günāhkār dimek olur. (111b-12)

tağ: Dağ.

Andan tağları yaratdı, yir üzerine çökerdi tā kim yir qarār duta, halāyıka menfa'at dege. (69b-9)

tağarcuğ: Meşin torba.

Hāmān'ı gördiler kim gözsüz olmuş bir dayağ elinde ve bir tağarcuğ omuzında dilenür. (88b-9)

tağıl: Tahıl, hububat.

Pes Mūsā girü du'ā kıldı, tağıllarına ve anbarlarına bit düşdi, mecmū'ın yedi, girü feryād itdiler, amān dilediler. (84a-9)

ṭāhir (A): Temiz, pak.

Ḥadīşde ve tefsirde gelür kim Ḥaḳ Ta'ālā bu yiri gidere, bir ayruḳ yir, ṭāhir yir getüreler, (77b-11)

taḥḳīḳ (A): Gerçekte, hakikatte.

Ya'nī yā Muḥammed, taḥḳīḳ saña ḥaber irişdi ol leşkerüñ ḥāli ki Fir'avn kavmi ve Şemūd kavmidür. (128b-1)

taḥt (F): Taht, yüce makam.

Ya'nī bayıḳ eyüler ni'met içindedür, taḥtlar üzerinden baḳarlar, Tañrı bunlara virdüḡi kerāmeti ve ni'meti görürler. (114a-6)

taḥta (F): Tahta.

Ammā "levḥu'l-maḥfūz" bir taḥtadır aḳ incüden, anuñ uzunluḡı yir-ile gök arasındadır, ya'nī beş yüz yıllık yol uzunudur. (129a-7)

ṭahūr (A.s.): Çok temiz, pak.

Her kim bu sūre'yi oḡusa Ḥaḳ Ta'ālā kıyāmet güninde aña mühürlü şarābdan ṭahūr içüre. (107b-1)

taḳdīr: Ezelde Allah'ın olmasını istediḡi şeyler.

t.-i i-ilāhī: Allah'ın takdīri, Allāh'ın her şeyi önceden düzenlemesi.

Taḳdīr-i ilāhī şöyledür kim dükelüñüz benüm ölümüm göresiz. (66b-5)

t.-i kelām: Yazḡı.

Ya'ni taqdîr-i kelâm budur kim; "mâ min nefsin illâ 'aleyhâ hâfîzun
mine'l-melâ'iketi yaḥfazu ḳavlühâ ve fi'luhâ" . (131a-12)

taḳın-: Kendine takmak.

Pes İbn-i ['Abbās] eytdi: "Terā'ib" 'avratuñ boynıdur ki boḡmak taḳınur.
(132a-6)

taḳrîr (A): Anlatma.

Su'âl: Tekrâr burada niçündür? Cevâb anuñ-içündür kim tekrârda ziyâde
taḳrîr vardır. (107a-5)

t. it-: Anlatmak.

Pes gösterdi Mūsâ Fir'avn'a ol ulu nişānları-kim size taḳrîr itdüm; ya'ni
ol toḳuz mu'cizât. (89b-2)

taḫta: Üzerinde yazı yazmaya yarayan ağaçtan yapılmış yüzey.

Rivâyet: İbn-i 'Abbās eytdi: Ol bir taḫtadır yeşil zebercedden, 'arş
altında aşılmışdur, şâlihleruñ eyü 'amelleri anuñ içinde yazılmışdur.
(113b-7)

taḫl-: Suyun içine bütün vücuduyla ve hızla girmek.

Ol deñize taḫdı, çok şü götürdi, çıkdı. (62a-6)

taḫm-, dam-: Damlamak.

'Arş altına vardı, bir kez silkindi; nice yüz biñ ḳatreler taḫdı. (62a-7)

tamām (A): 1. Eksiksiz, bütün.

"Ve'n-nāzi'āti" diyüp and içdügi ğāzīlerdür ki kâfirlere karşı yaylara ğark olup çekerler. Ya'nî oklarını tamām doldurup atar. (82b-5)

2. Tam. (Anlamı kesinleştirmek için kullanılır)

Tañrı Resüli'nden gördüm Şakîf kavminüñ çoğacı yirinde burya söykenüp dürür-idi, pes "ve's-semâ'i ve't-ṭarîkı" süresini okudu, tamām ol vakt ben ol süre'yi ezberledüm idi. (130a-6)

t. it-: Tamamlamak, bitirmek, sona erdirmek.

Cumhür-ı 'ulemâ dimişlerdür kim ol sâ'at ḥaṭîb minbere çıķduğı sâ'atdür. Bir niceler eydür: Ḥaṭîb ḥuṭbeye tamām itdügi sâ'atdür. (121a-9)

t.-ı Mıṣr: Tüm Mısır, Mısırın bütünü.

Nîl Irmağı'ndan şol-ķadar ķurbağa çıķdı-kim tamām-ı Mıṣr'uñ soķaķları ve evlerin ve köşķlerin ve sarāyların ṭoldurdu. (84a-13)

tamām ol-: 1. Tamamlanmak, sona ermek, bitmek.

İy ķulum, züll-i 'ubūdiyyet tamām oldu, şimden girü 'izz ü rubūbiyyet görgil. (69a-4)

2. Bütün olmak.

ya'nî daḥı ķamer ḥaķķı-ķün ki kaçan tamām olsa, ya'nî kāmil olsa, ya'nî nūr ṭolsa, ya'nî ayuñ on dört gicesi olsa dimek olur, (118b-13)

ṭamla-: Damlamak.

Andan ol ırmağdan çıkar, silkinür, kanatlarından her kıatre kim tamlar
Hak Ta'ālā -celle ve 'alā- bir ferişte yaradur. (76a-10)

ıtama'suz: İsteksiz, arzusuz, aç gözlü olmayan.

Hıç ıtama'suz bu maķām ulu maķāmdur, fenā maķāmıdur ve kendüyi hıç
bilmeklikdür. (69a-2)

ıtamu: Cehennem.

Şol vaķt inanalar kim cānları hulķūmlarına gele, baķa kendü yirlerini
ıtamuda göreler. (67a-12)

ıtamzurıcı: Damlatan, damla damla akıtan.

Müberrid eydür: "Mu'sırāt" didügi ıtamzurıcı dimek olur. (70b-4)

ıtanıķlık: Şahitlik.

t. vir-: Şahitlik etmek, şahit olmak.

Ben ıtanıķlık virürem-ki dükeli ölçiciler ve tartıcılar ıtamuya girürler.
(109a-11)

ıtanış-: Konuşmak, müşāvere etmek.

Çün-kim kıurtuldılar, inanmadılar, ĩmāna gelmediler, Mūsā'yı aldadılar,
ıtanışup eytdiler: (84a-6)

ıtanışıkçı: Ahabap, dost, sohbet edilen kışi.

t. ol-: Dost olmak, ahabap olmak.

Evvel mu‘āmele oldur kim anı kendüye nedīm kıılır, ya‘nī kendüye yakın eylerler, gice ve gündüz muşāhib olur, sarāyına girür çıkar ve tanışıkçı olur. (116b-13)

tañla: Sabah vakti, seher.

Pes bu ihtilāfdan ma‘lūm olur kim; cum‘a günü evvelinden tā āhirine degin, ya‘nī tañladan giceye-degin tā‘at ‘ibādet-ile ve zıkr tesbīhi-y-le geçürmek gerek kim tā ol sā‘ate tuş ola. (121a-13)

tañla-: Şaşırmaq.

İslām'a geldüklerini tañlarlardı, ya‘nī ‘Ammār'a ve Şuheyb'e ve Habbāb'a ve Bilāl'e gülerlerdi. (115b-5)

Tañrı: Allah, rab.

Ya‘nī başladum Tañrı adı-y-la kim ol Tañrı raḥmāni'r-raḥīmdür. (63a-12)

Tañrı Resūli: Hz. Muhammed.

Rivāyet kıılındı bize Ebū Hureyre'den ve ol daḥı Tañrı Resūli'ndenkim; "felak" didügi cehennem şamısı içinde bir kuyudur. (111a-2)

Tañrı Ta‘ālā: Allah.

Ya‘nī iş sizün elünüzde degöldür ve sizün elünüzde dilek yokdur; meger Tañrı Ta‘ālā dileye, andan sizün dilegünüz yerine gele. (103b-1)

tanrılık: bkz. **tanrılık**

tanrılık, tanrılık: Tanrı'ya özgü olan nitelik, ulūhiyet.

Mūsā kulluğ-ıla girdi, geçdi, sen tañrılığ-ıla geçmez misin, didi. (87b-10)

tap-: İlah olana inancı ve bağılılığı kurallar çerçevesinde göstermek.

Ya'nī ol kāfirler ol od handaqları üzerinde oturmuşlar-ıdı, eydürlerdi-kim; işbu mü'minler azmışlardur ki puta tapmazlar diyüp tanıklık virürlerdi. (127a-9)

tar: Dar, hacim bakımından küçük.

Pes Resül eytdi: Minā'da. Cebrā'ıl eytdi: Ol da tardur. (102a-10)

taracuq: Daracık, çok dar.

Bir kaba çaluyı bir taracuq delükden çekseler ne zaħmet ile çıkarsa kāfirler cānı daħı eyle zaħmet-ile çıkar. (82a-9)

tarla: Tarla.

Ekinlerin ve bāğların ve bāğçelerin ve tarlaların ve ağaçların şöyle yedi-kim kapkara eyledi-kim girü feryād idüp amān dilediler ve eytdiler: (84a-1)

tart-, dart-: 1. Tartmak, çekmek, asılmak.

Rivāyet kılandı İbn-i 'Abbās'dan kim eytdi: Medīne kavmini ölçmekde ve tartmağda katı mağbūn iderlerdi, eksük virürler idi. (108a-9)

cān d. (82b-1)

'azāb d. (114a-8)

artıcı: Tartma işiyle uğraşanlar.

Ben tanıklık virürem-ki dükeli (ölçiciler ve artıcılar amuya girürler.
(109a-12)

aşarruf: Bir şeyi istediğı gibi kullanma yetkisi, kullanım.

t. it-: Harcamak, kullanmak.

Pes ne dilerse işler-içün böyle idersin dir yok zîrâ kim kendü milkidür,
niçe dilerse aşarruf ider. (129-6)

aş: Kimyasal ve fiziksel durumu değışiklik gösteren sert ve katı madde.

"Siccîn" didüğü yedinci kat yir altında bir aşdur, kalınlığı yirden
gökçedir, ya'nî beş yüz yıllık yol miqdâridür, ol aşı zebâniler
kaldururlar; (11a-6)

aş-: Taşmak; bir şey fazlalaşarak bulunduğu yerden dışarı çıkmak.

Pes ol od aşdı, handak kırañına çıkdı, ol kâfirleri yakdı, göyendürdi,
cânları cehenneme vardı. (127a-5)

aşra: Dışarı, dışarıda.

Andan bu helâk olan kavmüñ altundan ve gümüşden ve bezekden neleri
var-ısa şu aşra bırakdı; dükelerini aldılar, ğanîmet kıldılar. (88b-5)

tat-: Tatmak, tadına bakmak.

Bu zamānlar içinde kim yād kılduķ tamu ehli şovucaķ nesne ve şarāb
tatmayalar kim bunlaruñ ıssılıgına şifā kıla ve şusuzlaķların kandura,
(73b-1)

tatlu: 1. İnsanın hoşuna giden, sevindiren, rahatlatan.

Ve tatlu yār ve mūnis olduñ, didüm. (65a-3)

2. Acı karşıtı.

Ya'nī vaķtā ki deñizler birbirine koyulalar, acısı tatlusına karşı, dükeli
deñizler bir ola. (99a-5)

tavar: Koyun, keçi, eşek, inek gibi hayvanlara verilen ortak ad.

Mālumuz ve tavarumuz aldılar. Bularuñ ardınca varalum, dükelini dutup
yaķalayup getürelim, öldürelüm. (86b-6)

tay: At yavrusu.

Andan-şoñra buyruk geldi Mūsā'ya-ki; yā Mūsā, eyt benī İsrā'īl'e kim
yaraķ itsünler kim yarın bizüm bayramumuz vardur diyü altun ve gümüş
ve ton tay dilesünler Fir'avn'dan ve anun kavminden alsunlar. (85b-6)

tayı: Dayı.

Ya'nī ne şüretde diler-ise seni beñzetdi ataya ve anaya ve tayıya ve
'ammiye. (106a-2)

taz: Kel, çıplak, saçsız.

Andan evlü evlerine varup yāranlarına ve amularına eytdiler: Ol az
başlu ‘Alī’yi gōrdük, müslimānlar-ıla bizüm atumuzdan geerlerdi.
(115b-10)

tāze (F.): Yaş, taze, körpe.

Fir‘avn avmi Nīl'den şu alurlardı, hemān-kim ablarına oyarlardı tāze
an olurdı, (84b-13)

ta‘ziye (A): Başsağlığı dileme.

ferişteher gelür, ıbtīler’üñ ya‘nī Fir‘avn avminüñ ođlanlarınıñ
cānların alurlar tā bular ta‘ziyeye oturalar ki hī bunlardan birisi benī
İsrā’īl’i anmamağa sebeb ola ve kendüler aydı düşe. (86a-8)

tecellī (A): Görünme, ortaya ıkma.

t. ıl-: Görünür hale gelmek, ortaya ıkmak.

Hā Ta‘ālā perde gerdi, düşmānlarına kendüzini gōstermedi, pes ma‘lüm
oldı-kim dostlarına tecellī ılıp kendüzini gōstere. (113a-2)

tedbīr (A): Bir şeyi temin edecek veya önleyecek yol, are.

Ya‘nī ol ādem ođlanınıñ a‘āmına iřbu tedbīr dūrür kim göre ve ‘ibret
duta. (95a-13)

t. eyle-: Tedbir almak, önlem almak.

Ya‘nī pes ol tedbīr eyleyiciler ve iřler dūriciler hāı-ün ya‘nī anlar
feriştelerdür.(83b-8)

t. kıI-: Tedbirli olmak, önlem almak.

Ya'nî âdem oğlanı baqsun kendü ta'âmına kim yemekde nicedür ve Hâk Ta'âlâ anı nite kaderledi ve nice tedbîr kıldı-kim tâ kim 'ibret duta. (94b-12)

teferrüc (A): Gezme, dolaşma.

t. it-: Gezmek, dolaşmak.

Pes Cebrâ'îl birle Resûl Hâzreti sekiz uçmağı bir bir teferrüc itdi, pes firdevs-i â'lâyı teferrüc iderken bir yeşil kûbbe gördi. (81a-2)

tefsîr (A): Kur'anın surelerini açıklayan eser.

Bir nice tefsîrlerde gördüm, kâfir didügi bu âyetde İblîs'dür. (80b-1)

t. kıI-: Tefsir etmek, yorumlamak.

Hâk Ta'âlâ "târiķ"ı tefsîr kıldı ve eytdi-kim; ^{لَا} ^{يَرَى} ^{الْجُ} ^{النَّجْمِ} ^{التَّاقِبِ} ; ya'nî "târiķ" bir nûrlu yılduzdur. (131a-7)

t.-i sûre-i 'Amme-i Şerîf: 'Amme sûresinin kutsal tefsiri.

Tefsîr-i sûre-i 'Amme-i Şerîf (61b-1)

tekâlif (A): Kûlfetler, yükler.

Üçüncü mu'âmele aña kendü nişânın virür, ya'nî nite virür kim bu benümdür, dükeli kulluqdan kodum ve cemî'ci 'avârızdan ve tekâlifden kodum diyü. (117a-5)

tekebürlük: Kibir, gurur.

t. kıI-: Kibirleşmek, böbürlenmek.

Ve anlar kim kulaksuz ve dilsüz çopa 'amellerini görüp tekebbürlük kılanlar olalar. (71b-4)

t. it-: Kibirleşmek, böbürlenmek.

Ya'nî kaçan bunların üzerine Kur'an okunsa secde itmezler, tekebbürlük iderler, secde kıIup alçaklık itmezler. (119a-13)

tekrâr (A): 1. (*zf.*) Yeniden, yine.

Andan Hâk Ta'âlâ kıyâmet gününü tekrâr getürdi, eytdi-kim ... (107a-1)

2. (*i.*) Yenileme, yeniden söyleme.

Su'âl: Tekrâr burada niçündür? Cevâb anuñ-içündür kim tekrârda ziyâde taqrîr vardır. (107a-4)

t. kıI-: Yeniden söylemek.

Tekrârda ziyâde taqrîr vardır. Böyle olduğı-çün tekrâr kıldı-kim sâmi'lerin hâtırlarında karar duta tâ kim ol günün yarağında olalar. (107a-5)

tekyelen-: Dayanmak, yaslanmak.

Resül Hâzreti aña tekyelenürdi. (66a-1)

tekzîb (A): Yalanlama.

t. it-: Yalanlamak.

Pes bu Mekke kavmi dağı anlardan i‘tibār alup ĩmāna gelmezler. Bil ki bu kāfirler dağı anlarcalayın seni tekzīb itmekde k̄āyim durmışlardır. (128b-5)

temāřā (F): Hoşlanarak bakma, seyretme.

Zīrā ki bayram gūni řāzılıđdan ve temāřādan ‘ibāretdür. Bundan biñ řāzılıđ ve temāřā kande ola kim Fir‘avn gibi Tañrı dūřmānı ve dađı iki kez biñ ve iki kez yūz biñ dūřmān helāk oldu. (85b-13)

ten: Beden, vūcut.

Üçūnci mu‘āmelesi budur ki tenūñi bezedi dūrlū dūrlū libās-ıla ve cānuñı bezedi selām-ıla ve dilūñi bezedi kelām-ıla. (120b-5)

tena‘‘ūm (A.i): Eđlenme.

t. kıl/-: Eğlenmek.

Ol taz bařlu ‘Alī’yi gōrdük, müslimānlar-ıla bizūm řatumuzdan geđerlerdi, birbirūmūze göz kıpıřduđ, buları mařharaya dutup gūliřduđ diyūp seviniřdiler, tena‘‘ūm kıldılar (115b-12)

terāzū (F): Terazi, tartı, mizan.

Rivāyet kılındı Mūberrid'den kim eytdi: Hācetūñūzi řulardan dilemeñ kim mūrvetleri ölçekler bařında ve terāzūlar dilindedür. (109b-2)

t. dut-: Tartma işiyle uğraşmak.

Aña eytdiler: Senūñ ođluñ dađı terāzū dutar. Eytdi: Ol dađı řamuya girür. (109a-13)

terk: Terk.

t. it-: Terk etmek, yalnız bırakmak.

Çamular beni terk idüp yüz dönderdikleri vaqt sen baña iş olduñ. (65a-2)

terkeş: Ok çantası.

Oğlan eytdi: Dükeli halkuñ bir yazıya dirgil ve beni dāra aşgıl, ve benüm terkeşümden bir oq algıl, yayuña gezlegil ve eytgil... (125b-5)

tersā (F): Hristiyan.

Dükeli adlara islām adından gökçek ad yokdur, şükr ol pādişāha-kim kāfir veyā cühüd veyā tersā veyā mecūsī adın virmedi. (120b-3)

tertīb (A): Düzene koyma, düzenleme.

t. it-: Düzene koymak, düzenlemek.

Dünyānuñ işini Haq Ta‘ālā dört ferişteye ısmarladı kim anlar tertīb idüp dünyānuñ ahvālını düzerler; ya‘nī Cebrā’īl ve Mikā’īl ve İsrāfīl ve ‘Azrā’īl'dür. (83b-11)

tesbīh (A): Tespih, "süphanallah" sözünü söyleme.

Rūh bir ferıştedür, göklerden ve kamu ferıştelerden uludur, ve dördünci kat gökdedür, her bir gün içinde on iki biñ kez tesbīh oqur (76a-3)

tevāzu‘ (A): Alçak gönüllülük etme, tevazu.

t. kıl-: Alçakgönüllülük gösterme.

Vişāl ümīzdür ve tevāzu‘ kılmaqdur. (68b-7)

tevbe (A): Tövbe.

Kaçan tevbesin şıyup girü günāh işlese, girü göñline bir kara benek (9) urılır. (112a-8)

t. it-: Tövbe etmek.

Ol-ki ğafürdur, tevbe iden mü'minlerüñ günāhların yarlığar. (128a-6)

t. kıl-: Tövbe etmek.

Her kaçan-kim kul bir günāh işlese, anuñ göñli üzerine bir kara benek urulur. Kaçan tevbe kılsa ol kara benek girü yoyılır. (112a-7)

tevfīk (A): Allāh'ın yardımına kavuşma.

t. vir-: Allāh kula yardım etmek.

Ol-ki ğafürdur, tevbe iden mü'minlerüñ günāhların yarlığar ve dostların sever, tã'ata tevfīk virüp ma'siyet dileklerin göñlinden çıkarup ve kılları göñline şafā ve maħabbet barağur. (128a-7)

tevḥīd (A): "lâ ilâhe ilallah" sözünü tekrarlamak.

İkinci mu'āmele; Haq Ta'ālā mü'minlere tevḥīd ve şehādet ḥil'atin rüzī kıldı. (117a-9)

t. getir-: "lâ ilâhe ilallah" sözünü tekrarlamak.

Nite-kim Haq Ta'ālā bunları dünyāda şehādet ve tevḥīd getürmekden (12) yığdı, āḥiretde daḥı dīzār göstermekden yığa. (112b-11)

tevkī' (A): Buyruk.

t. ilāhī: İlahi buyruk, Allāh'tan gelen buyruklar.

Üçüncü mu'āmele; Haq Ta'ālā Ku'an gibi menşür ruzī kıldı kim; tevki-i ilāhīdür ve nāme-yi cabbār-ı 'ālemdür, dükeli tevki'ilerün ulusıdur ve Kur'an'ın evvelidür ki bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. (117a-11)

Tevrīt (A): Dört kutsal kitaptan Hz. Musa'ya ineni.

Ebū Kulābe eydür: Tevrīt içinde yazılmışdur kim; iy ādem oğlanı, baq imdi, ol baḥillik idüp virmedüğüñ ta'am neye döndi. (95a-10)

tımarla-: Tımar etmek.

Ya'nī ol botlayıcı develer 'Arablar katında ki sevgülüdür ve 'azīzdür; şöyle kim aña binemezler ve südin sağmazlar, ve anı gütmeye ve tımarlamağa becid olurlar, (98b-5)

tıraqa: Gürültü.

Çün Fir'avn'ın çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuğı, Haq Ta'ālā emr eyledi deñize, kavuşdı, bir tıraqa kopdı, 'ālem giriv doldı, cihāna velvele düşdi. (88a-10)

tiz: Tez, bir an önce, hemen.

Haq Ta'ālā emr itdi Cebrā'il'e ki tiz in, uçmağdan bir ayğursağ kısrağ al. Derhāl geldi, aldı kim adı Hīrām idi. (87b-3)

t. ol-: Hemen gerçekleşmek, acele etmek.

“Kellā” , ya'nī haqqā tiz ola kim inanalar kıyāmet kopasına. (65a-13)

toĝ-: bkz. doĝ-

toĝru, doĝru: Doĝru, dürüst, namuslu, ahlaklı.

Kelb ve Muĝatl eytdi: Ya'n la'net gelsün kfirlere kim toĝru yol bilür-
iken ne nesne anı küfr üzerine dutd-kim Allh'a sips ĝılmadı. (94a-7)

toĝur-: Doĝurmak, bebek dünyaya getirmek.

Gördi-kim ĥatn iki ĝız toĝurmiŝ, büyümişler, ĝoyununu güder-idi,
ĝızları kırĝar yaşına degmiş-idi. (89a-5)

toĝsan toĝuz: Doksan dokuz. Bir rakam.

Ol yüz rahmetün toĝsan toĝuzın ĥiretde gizledi. (63b-10)

tol-: bkz. dol-

tolan-: (Bir şeyin çevresinde) dolanmak, gezinmek.

ol ĝubbenn içinden dört ırmaĝ ćıĝar; birisi südden ve biri baldan ve biri
şudan ve biri süciden ne-ĝadar ki ol ĝubbenn dolayını tolandı, içine
girecek yol bulmadı (81a-5)

tolaŝ-: Dolanmak.

"Elffen" didügi ya'n ol aĝalar kim budaĝları biribirine tolaşmış ola.
(70b-9)

tooldur-: 1. Doldurmak.

Nl Irmaĝı'ndan ŝol-ĝadar ĝurbaĝa ćıĝdı-kim tamm-ı Mıŝr'un soĝaĝları
ve evlerin ve köşklerin ve saryaların tooldurdı. (84b-1)

2. Kaplamak.

Cebrā'īl gürüldü çatıldı-y-ıla gelür, heybeti-y-le şöyle kim maşrıq-ıla mağrib arasını taldurmış; başı gökde, iki ayağı yirde. (102b-1)

tolu: Dolu.

Ya'nī tolu tolu kadehler dutup içeler, ya'nī biribiri ardınca. (75a-2)

ton: Giysi.

Mūsā kavmi içerlerdi ve hem abdest alurlardı ve tonların yurlardı ve aş bişürürlerdi ve her ne kaydları var-ısa görürlerdi, bayağı şu-idi.(84b-11)

tonat-: Donatmak; süslemek, giydirip kuşatmak.

Kaçan altı yaşına degse 'avratına eydür-idi: İşbu kıızı tonatğıl ve bezegil kim hışımlarına iletürin. (100a-8)

toñuz: Domuz.

Eydeler kim; kâşkī dünyāda biz dağı toñuz ve it ve ayu olayduq ve rızqumuz dağı anlaruñ rızkı gibi olaydı, ve şimdiki hâlde dağı toprak olayduq. (80a-2)

toprak: Toprak.

Ben oddan yaradıldum, od nūrānīdür ve ser-firāzdur, toprak mükedderdür, hordur ve alçaqdur. (80b-5)

t. eyle-: Öldürmek.

Ḥaber böyledür kim; kaçan Ḥaḵ Ta‘ālā girü ḥayvānları toprak eylese kıyāmet güninde, pes ol toprak, toza ve dütüne döne, kāfirlerün yüzine otura, şöyle kim yüzleri kapkara ola. (97a-9)

t. ol-: 1. Ölmek; Ölümün üzerinden uzun zaman geçmesinden dolayı çürüyüp toprağa karışmış olmak.

Ḥaḵ Ta‘ālā eyde kim; ben sizi yaratdum ve ādem oğlanlarına musahḥar kıldum, dünyāda muṭī‘ idüñüz, imdi girü toprak oluñ, diye, şolok sā‘at toprak olalar. (79b-13)

toptolu: Dopdolu.

Bu mecmū‘muñ içi envā‘-i feriştehler-ile toptoludur tā ḥaddı bir qarış yer ḥālī yokdur, mecmū‘-ı feriştehler-ile tolodur. (70a-7)

toy-: Doymak.

ya‘nī ol bitisi şol eline gelen kavmler dünyā içinde kendü ehli arasında şāzılığ-ıla yürürdi, nefsine uymışdı, arzular (10) yazısında otlayup toymuşdı ve murādlar ḥāşıl idüp fāriğ olmuşdı. (118a-10)

toyğar: Tarla kuşu.

Nite-kim ḥikāyet içinde gelür kim; bir gün Süleymān peygāMBER ibiklüce toyğara kaçadı (78a-11)

toz: Çok küçük ve hafif parçacıklara bölünmüş toprak.

Ya‘nī daḥı kaçan tağlar yir yüzinde kobup yürise, ya‘nī toz gibi olup havāda uça, (98b-2)

tozlu: Üzerinde toz bulunan.

Ya'nî dahı ol gün içinde bir nice yüzler tozlu ve karanlıklı ve kapkara
ola. (97a-8)

töz: Kulak arkasındaki çukur yer.

Oğ oğlanuñ başına doğundı, bir kavilde kulağı tözine doğundı. (125b-10)

tulm-, tulun-: Ay ve güneş batmak.

Hasan ve Katāde ve Dahhāk ve Ahfeş eytdiler: "Ve'n-nāzi'āti" didügi
yılduzlar kim doğmak vaktinde gök kırañından çekilüp çıkar, andan
tulınur. (82b-3)

tulun-: bkz. **tulm-**

Ṭūr-ı Sīnā: Hz. Musa'nın peygamberlikle müjdelendiği dağın adı.

... kendüsi Ṭūr-ı Sīnā'ya geldi-kim Haq Tā'ālā Hazreti-y-le münacāt kıla.
(89a-7)

tuş: Rastlama.

t. ol-: Rasgelmek, karşılaşmak.

Pes bu ihtilāfdan ma'lūm olur kim; cum'a günü evvelinden tā āhirine
degin, ya'nî tañladan giceye-degin tā'at 'ibādet-ile ve zıkr tesbīhi-y-le
geçürmek gerek kim tā ol sā'ate tuş ola. (121b-1)

tuşlu tuşından: Rast gelen taraftan, istediği yönden.

Çün Fir'avn gördi, çavuşlar bir bir leşkeri sürdi, tuşlu tuşından deñize girdiler, taşra bir atlu qalmadı, dükeli girdiler. (87b-13)

tu-: bkz. **du-**

tu: Tuz.

Ya'nî otlar ve ağaçlar ve dāneler ve yemişler ve tahıllar ve yapraklar ve avadanlar ve geyesiler ammā od ağaçdan çıkar ve tuş şudan çıkar. (90b-9)

t. kon-: Güzelleşmek; güzellik, tatlılık kazanmak

Zīrā ki ol yüzler Allāh yolında duruşmuş, ya'nî çok çok secde kılmakda üzerine tuş konmuş ola, veyāhūz "i'lā-yi kelimetü'-lāh" için gāzā kılmış ola, gāzāya giderken yolda tuş konmuş ola. (97a-6)

tü: Tüy, kıl.

Bir büyük kaba çaluyı bir yūnlü koyunuñ yūñine dolasa dañı çekse ol miskince koyunuñ tüsi hep ol çaluda qalır, belki derisi-y-le ve eti-y-le bile yüzilür. (82a-7)

Türkî: Türkçe, Türkçe'ye ait.

... bu Türkî 'Amme tefsīrin düzem-ki cān deger ola. (61b-9)

Türkistān (F): Türkistan.

...Hayber'e ve Yemen'e ve Hicāz'a ve Mısr'a ve Şām'a ve 'Irāq'a ve Fārs'a ve deryāya ve deşte ve Āzerbiycān'a ve Rūm'a ve Çīn'e ve Hind'e ve

Sind'e ve Türkistân'a ve cemî'-i memleket issi ve cinnü ve insü resülü kıldı. (68a-6)

U

‘ubūdiyyet (A): Kulluk.

İy kulum, züll-i ‘ubūdiyyet tamām oldı, şimden girü ‘izz ü rubūbiyyet görgil. (69a-4)

uç: Son, sınır.

Bir "hukub" dahı gele, ol da dükenicek bir hukub dahı gele; pes "ahkâb"uñ sağışı ucı yokdur. (73a-8)

uç-: 1. Havada yol almak.

Ya‘nî dahı kaçan tağlar yir yüzinde kıbup yürise, ya‘nî toz gibi olup havāda uça, (98b-2)

2. Parçalamarak çevreye saçılmak.

... ve yılduzlar yir üzerine dökile ve tağlar yir üzerine düşeler ve kıtı depreneler ve yir şarşıla ve havāya uça, (99a-10)

uçmaq: Cennet.

İy feriştelürüm, varuñ uçmaqda Allāh diyen kıllarum-içün kılluqçılar oluñ. (62a-9)

uçmaqlık: Cennetlik, cennete gittiğine inanılan.

Pes bir ferişte çağırur kim; yā ma‘şer ehli, bilüñ kim fülān sa‘ādet ehlerinden oldı-kim hergiz şeqāvet ehlerinden olası degüldür; ya‘nī fülān uçmaqlık oldı dimek olur, (122a-12)

uğra-: 1. Gitmek, uğramak.

Bayık cehennem şamusı yol uğrayacak yir oldı. Pes uçmağa girmek yoqdur tā şamuya uğrayup geçmeyince. (72a-4)

2. Kötü bir duruma konu olmak.

Andan ol Melik'e eytdiler: Uş korqduğuña uğraduñ, dükeli şavmüñ İmān getürüp Tañrı'ya döndiler, didiler. (126a-1)

‘uqūbet (A): Felâket, musîbet, ceza.

Pes iy kâfirler dedük ol küfrüñ ve şirküñ ‘azābını size arturmayavuz illā ‘azābı ve ‘uqūbeti arturavuz. (74b-7)

ulaş-: Varmak, gelmek.

Hasan ve Katāde eytdiler: "ve izā'n-nufūsu züvvecet" ; ya‘nī kaçan her bir kişi kendü bölüğine ulaşsa. (99b-8)

ulaşdur-: Ulaştırmak, iletmek.

...ve şalavāt olpeygāamberler serveri ve ‘ālem faħrı Muħammed Muştafā üzerine olsun kim Haqq'uñ rahmetine ulaşdurısar bizi şefā‘atı-y-la. (61b-5)

‘ulemā (A): Alimler, bilginler.

Bir nice 'ulemā eydür: Yazuḵ çok işlemek göñli dürür, ya'ñi yuḵarusın aṣaġa ve aṣaġasın yuḵaru ider. (112b-6)

ulu: 1. Büyük, yüce.

Ya'ñi işbu Ḳur'ān nāmesi arıdur ve uludur ve yüksekdür ve ol nāme yazıcılar elindedür. (93b-7)

2. İleri gelen, sözü dinlenen büyük zât.

İşāret ehli ulular eytdiler: "mā ġarrake bi-rabbike'l-kerīm", didi; (105b-4)

2. Ebat olarak büyük.

Ben eytdüm: Sayıqlar mısın? Eytdi: Yoḵ yā Yaḥyā atası, benüm iki ölçeġüm var-ıdı, ulusı-y-la alurdum, kiçisi-y-le şatardum. (109a-7)

ululuk: 1. Yücelik, büyüklük.

Pes Ḥazret-i Cebrā'îl'üñ nūrına nūr ve görkine görk ve ululuġına ululuk katılır. (76a-9)

2. Ebat olarak büyüklük.

Bañā eytdi: Eya Yaḥyā, ol ölçekleri urduġınca ol iki oddan taġuñ ululuġı ve yalıñı artar, didi. (109a-10)

um-: 1. Ummak, beklemek.

Yā Resūlullāh, senden bunı ummaz-ıdum kim beni şoḥbetüñden maḥrūm idesin ve mübārek vücūduñdan ayırasın. (66a-8)

2. Ümit etmek.

Resül bunlara kelecı eydivirürdi, Hâk Ta‘âlâ’ya da‘vet iderdi, İslâm’a geleler diyü umar-ıdı. (92a-10)

‘umüm (A.i): Genellik.

Pes rahmân-ıla rahîmüñ arasında ‘umüm huşûş vardır. (63a-13)

unudul-: Unutulmak.

Ya‘nî yâ Muhammed, saña ne bildürdi-kim "siccîn" nedür? Ya‘nî bir mührlenmiş bitidür kim bunlaruñ yavuz ‘amelleri anuñ içinde yazılmışdır, hîç unudulmaz ve yoyulmaz. (111b-1)

unut-: 1. Hatırdan, gönülden çıkarmak.

Ve bu kitâbı düzeni ve yazanı du‘âdan unutmayalar... (61b-11)

2. Gereken önemi vermemek, üstünde durmamak.

henüz böyle sevgülü-y-iken issi üzerine bir iş gele-kim ol deveden ğâfil ola, ol develer kayusı kalmaya, hergiz añmaya, kıyâmet korkularından anı unuda. (98b-8)

ur-: 1. Vurmak, çarpmak.

Ya‘nî pes biz vahiy itdük Mūsâ’ya-ki ‘aşâñı deñize ur. Çün urdı, deñiz päre päre oldu, havâya tağlar gibi yığıldı, on iki yol oldu. (87a-8)

2. Koymak, dayamak.

Eger birisi birisine söz söylemek dilese ağızını kulağına ururdu, üni varınca çağırur-ıdı, andan işidürdi. (84b-3)

mevc u. (99a-12)

urıl-: bkz. **urul-**

urul-, urıl-: 1. Üflenmek, çalınmak.

İki kez şūr urulmağ arasında feriştelere-ile bile ölürler cānlar gevdelerine girür girmekden öñdin. (77a-1)

2. Konulmak.

Her kaçan-kim kul bir günāh işlese, anuñ göñli üzerine bir kara benek urulur. Kaçan tevbe kılsa ol kara benek girü yoyılır. (112a-7)

‘uryān (A): Çıplak.

Tañrı didi-ki kıyāmetde halāyıklar başı açuğ, yalın ayak ve yalıncağ, şöyle ‘uryān kopalır ve derlerine ğarğ olalar (96b-4)

uş: Akıl.

u. sı ğit-: Şaşırmak, korkmak.

Çün Resül Hāzreti Cebrā’ī’li eyle ğördi, düşdi, uşşı ğitdi. (102b-2)

uş: İşte, şimdi.

Andan ol Melik'e eytdiler: Uş korğduğuña uğraduñ, dükeli kavmüñ ĩmān ğetürüp Tañrı'ya döndiler, didiler. (125b-13)

uşda: İşte.

Uşda ben de saña kıyāmete değin münisvan. (65a-4)

‘Uṭārid (A): Merkür gezegeni.

Ol beş yılduzdur kim and içdi, ol yılduzlar biri Behrām’dur ve biri Zuhal’dur ve biri ‘Uṭārid’dür ve biri Zühre’dür ve biri Müşteri’dür.
(101b-2)

uvacuḡ: Ufacık, küçücük, minicik.

... ve tā şuña degin-kim yaz günlerinde kim uvacuḡ üvezcükler bir yirde karcaşurken nāgāh birinüñ kanadı birine doḡunmuş olsa anuñ daḡı ḡaḡḡın alıvire. (78a-7)

uy-: 1. Tabi olmak, ardı sıra gitmek.

Ya‘nī ol nefesine uyup şāzılıḡ-ıla yürüyen şanurdı-kim bizden yaña dönmeye ve gürdan girü ḡopup ḡisāb virmeye ve ‘azāb ‘iḡāb görmeye.
(118a-11)

2. Riayet etmek; bir inanca, bir güce uygun hareket etmek.

Ḥaḡ Ta‘ālā eytdi: Yā ḡalem, āḡir zamānda bir ümmet getürem, benüm ḡabībüm Muḡammed Muştafā'ya uyalar, (130b-5)

uyan-: Uykudan kalkmak, uyanmak.

Pes ol kişi bu arada iken nāgāh uyandı, gördi-kim dünyādā imiş bildi-ki iş nite imiş? Andan şoñra dāyim şalavāta meşḡül oldı, gice ve gündüz vazīfe idindi. (122b-5)

uyḡu: Uyku.

Çün gice olıcağ kim dükeli ‘âlem ârām olalar, ya‘nī ilk uyğuda sen benī İsrā’īl’i al, Mısr’dan çık git. (86a-10)

uyu-: Uyumak.

Rāhatlık kılduğ; ya‘nī her kişi işden güçden veyā seferde yol yürümekden birezcük yatsa uyusa rāhat olur, yorgunluğı gider. (70a-1)

uza-: Çok zaman tutmak, uzun sürmek.

Eger Mūsā’nuñ girü kalan kışşasın şerh idersem söz uzar, maqşüddan ırak düşerüz. Girü tefsīre geledüm. (89a-13)

uzak: Arada çok zaman bulunan.

‘İkrime eytdi: Baña rivāyet irişdi-kim geyik ve kamu dürlü canavarlar kıyāmet güninde kaçan ādem oğlanlarını uzun uzak guşsa ve kayğular korğular içinde göreler, bir kezden eydeler: (80a-5)

uzan-: Yayılmak, etrafı kaplamak.

Bir niceler eytdiler: Ya‘nī ırte haqqı-çün kim anuñ aklığı kalğa ve uzana. (101b-9)

uzun: Çok süren, başlangıcı ile bitimi arasında çok vakit olan.

Çün Melik bunu işitdi, buyurdi-kim şoqağlar ağızına uzun kıuyular kazdılar, handağlar eylediler, içine odun tıoldurdılar, od yağdılar. (126a-2)

uzunluk: Uzunluk.

Ammā "levḥu'l-maḥfūz" bir taḥtadur aḳ incüden, anuñ uzunluğı yir-ile gök arasındadır, ya'nı beş yüz yıllık yol uzunıdır. (129a-7)

Ü

ü (F): Ve.

Şimden girü 'ıyş ü 'ışret var. (68b-9)

üç: Üç sayısı.

Su'âl: Resül Hâzreti'ne şordılar kim; yâ Resülullâh, ne hikmetdür ki Hâk Ta'âlâ b'ismi'l-lahda üç ad getürdi? (97b-7)

üçünci: Üçüncü.

Üçünci mu'âmesi budur ki tenüni bezedi dürlü dürlü libâs-ıla ve cānuñı bezedi selâm-ıla ve dilüni bezedi kelâm-ıla. (120b-4)

üç yüz: Üç yüz.

Bu sürenüñ âyetleri Kūfîler kavlinde kırk altı âyetdür, ve Başrîler kavlinde kırk beş âyetdür, yüz yetmiş kelimedür, üç yüz harfdür. (80b-12)

üç yüz altmış: Üç yüz altmış.

Ve "aḥḳâb"uñ biri seksen yıldur, her bir yılı üç yüz altmış gündür ve her bir günü biñ yılcadır dünyâ yıllarından kim şayarsız. (72b-12)

üç yüz otuz: Üç yüz otuz.

"Ġassāk" tamu içinde bir deredir, ol derede üç yüz otuz ev vardır, degme bir evde dört bucağı vardır, degme bir bucağda bir yılan vardır, her bir yılan bir beserek deveden büyükdür. (73b-8)

üç yüz yigirmi yedi: Üç yüz yirmi yedi.

Bu süre Mekke'de endi, seksen kelimedür, üç yüz yigirmi yedi harfdür ve on toköz âyetdür. (104a-2)

üleşdür-: Paylaştırmak, bölüştürmek.

Hağ Ta'ālā'nuñ yüz dürlü rahmeti vardır; yüz rahmetinden birisi on sekiz biñ 'ālem halkına üleşdürdi. (63b-7)

ümiz (F): Umut, umma, ümit etme.

Vişāl ümīzdür ve tevāzu' kılmakdır. (68b-7)

ümīzvār (F): Uman, ümitli.

Bir niceler eytdiler: Şol ata ve ana ve kardaşlar aña aşşı kılmaduğını ve Tañrı'dan yaña ümīzvārın bellü bile, andan ötürü bunlardan kaçā. (96a-5)

ümmet (A): Bir peygambere inanıp bağlanan cemaat, tâife.

Yā Aħmed, muştuluk olsun saña ve ümmetüñe ki her kim-ki şıdķ-ıla ve i'tikād-ıla bir kez bismi'l-lāhi'r-raħmāni'r-raħīm dise bu dört ırmağdan anı kıandurmayınca cānunı kabz eylemeyem, didi. (81a-13)

ün: Ses.

Eger birisi birisine söz söylemek dilese ağzını kulağına ururdu, üni varınca çağırur-idi, andan işidürdi. (84b-3)

üns (A): Alışkanlık, alışma.

Mezīddür hemīşe luḫ-ı üns ve ikrām durmaqlıkdur ve günden güne nevāzişdür. (68b-10)

üstād, üstāz (F): Öğretmen.

Üstād şaplasın yimedi, ve yazmaq oqumak bilmedi. (65b-4)

üstāz (F): bkz. üstād.

üst: Bir şeyin üzeri, yukarıda kalan kısmı.

Kaçan ol kız kuyuya baksa ardından itüp ol kuyuya birağur-ıdı, üstüne toprak yumar-ıdı tā yere berāber olunca. (100a-12)

üstün: Üst, üstteki.

Hemān-kim bunlaruñ yüzlerine yakın gelicek ıssılıkdan bunlaruñ yüzlerinüñ derisi kavlaya, ol kadehler dökile ve dudakları burışa tā haddī-kim üstün dudakları eñsesine çıka, ve altın dudakları burışa, göğüslerine ine. (74a-7)

üş-: Toplanmak, üşüşmek.

Rivāyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-қadar қurbaға üşer-idi, başar-idi kim altından çıkamaz-idi tā hattā kişi ölürdi-idi. (84b-5)

üşen-: Üzölmek, rahatı kaçmak, sıkılmak.

İkinci mu‘āmele kendü geydügi tonlardan aña hil‘ätler virür veyâ yüzük virür tâ kim anı diyemeyenler bunları göricek üşenürler ve bu nesnelere dostları şāz olur ve düşmānları kör olur. (117a-2)

üvezcük: Küçük sivrisinek.

... ve tâ şuña degin-kim yaz günlerinde kim uvacuğ üvezcükler bir yirde karcaşurken nāgāh birinüñ kanadı birine doğunmuş olsa anuñ dahı hākkın alıvire. (78a-8)

üzeri: 1. Bir şeyin yukarıya bakan yüzü, yüzeyi üst tarafı.

Çün girü açdum, başumı bir hoş koçulu, laṭif yüzlü, gökçek nūrlu, şīrīn sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. (64b-13)

2. Vücut, gövde, beden.

Rivāyetde gelür ki; eger birisi yatsa üzerine şol-қadar қurbaға üşer-idi, başar-idi kim altından çıkamaz-idi tâ hattā kişi ölürdi-idi. (84b-4)

2. Bir kimsenin kendisi, şahsı.

Yā Muḥammed müslimān eylemek ya eylememek senüñ elüñde degüldür ammā senüñ üzerüñe oldur kim bizüm haberümüzi bu ḥalāyıқа degüresin. (93a-8)

3. Yan, nezd.

Bir gün bir қonşum üzerine girdüm, şormaға gördüm, cān nez‘ine düşmiş dāyim eydür-ki; vay oddan iki tağ, vay (6) oddan iki tağ, dir. (109a-4)

üzüm: Üzüm.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve hurmāyı yoğun yoğun üzüm omcaları, ya[‘]nī aşmalar. (95b-4)

ü. omcası: Asma.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve hurmāyı yoğun yoğun üzüm omcaları, ya[‘]nī aşmalar. (95b-5)

üzre: Üzerinde, üstünde. (krş. üzeri)

... veyāhūz hazretde ne cevāb virevüz ve ne yüz-ile baķavuz ve bu mazlemeler yükler-ile ol elli biñ yıl miķdārında kim ayağın üzre durup soru hisāb vireler. (78b-6)

V

vā (A): Vah, yazık.

Nite-kim eytdi: سَعِيرًا وَيَصْلَى ثُبُورًا يَدْعُو فَسَوْفَ ; ya[‘]nī pes tiz ola kim vā “şubüren” vā-veylā diye. (118a-6)

vācib (A.s.): Terki cāiz olmayan, yapılması gerekli.

v. ol-: Yapılması gerekli olmak, terki cāiz olmamak.

"Ve hūķķat"; ya[‘]nī vācib olundı yire kim muṭī[‘]c ola tañrısına kim anı yaratdı. (117b-6)

va[‘]de (A): Söz verme.

Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını depeler-idi, itine yedürür-idi.
Pes Hâk Ta‘ālā bunlara qorqu va‘desin viribidi ... (100b-5)

v. *it-*: Zaman vermek.

Pes va‘de itdiler kim fülān gün gelem, pes ol vaqt olıcaq, Resūl Hāzreti
‘Arafāt Tağı üzerine çıkdı. (102a-12)

v. *kıl-*: Söz vermek.

Ya‘nī biz qorqutduq sizi yaqın ‘azāb-ıla, ya‘nī va‘de kılduq size yaqın
‘azābı göstereven diyü, ya‘nī kıyāmet günini. (77b-3)

2. Bir iş için önden belirtilen zaman.

vaḥy: bkz. **vaḥiy**.

vaḥiy, vaḥy (A): Vahiy; bir emrin Allāh tarafından peygambere bildirilmesi.

Ya‘nī yā Muḥammed, vaḥiy size bildürmege ve gök ḥaberini virmege ve
ğayb ḥaberini kim ol bilür size daḥı bildürmege baḥıl degüldür. (102b-8)

v. *indür-*: Allah'ın emirlerini peygambere bildirmek.

Gök içinde ferishteler Cebrā‘īl’e muṭī‘ olmuşlardır ve gökden vaḥiy
indürmege Cebrā‘īl inamdur ve emīndür. (101b-13)

v. *it-*: Bildirmek, Allah'ın bir emri peygambere bildirmesi.

Ya‘nī pes biz vaḥiy itdük Mūsā'ya-ki ‘aşāñı deñize ur. Çün urdı, deñiz
pāre pāre oldı, havāya tağlar gibi yığıldı, on iki yol oldı. (87a-8)

vāki‘ (A): Vuku bulan, olan.

Ol kuşçuğazı ayası içine alup yüzine sürer-idi, helâllik diler-idi; imdi hem vâki' hâl budur kim hîç kimsenüñ kimsede haqqı kalmaz. (78b-2)

vaqt (A): Vakit, zaman, an.

Çamular beni terk idüp yüz dönderdikleri vaqt sen baña iş olduñ. (65a-2)

v. -i namâz: Namaz vakti, namaz saati.

Rivâyetdür; Haq Ta'âlâ gice'yi gündüzi yigirmi dört sâ'at kıldı. Pes vaqt-i namâzı bulara farz eyledi-kim ol beş sâ'at içinde kıllalar, (91b-11)

vaqtâ kim/vaqtâ ki (A): Ne vakit ki, o vakit ki, olduğu vakit.

Vaqtâ ki benüm ümmetümden birisi cum'a gün veyâ cum'a gicesi şalavât getürseler, ben kendü kulağum-ıla işidürin hîç ferişte miyâncısız. (122a-1)

vaqten (Af.): Vakit ve zamanca.

Ya'nî ol vaqten kâfirler eydeler: İy kâşkî biz dağı toprak olayduk. (77b-8)

vallâhi (A): "Allah için" manasında yemin sözü; billahi.

Vallâhi şamuya giren tâ "ahkâb" kadarı eglenmeyince çıkmaya. (72b-10)

var: Mevcut, evrende veya düşüncede bulunma, yok karşıtı.

Resül eytdi: Haq Ta'âlâ'nuñ çerilerinden bir çeridür, feriştehler degüldür, başları ve elleri ve ayakları var, ta'am yirler. (75b-12)

v. kıl-: Yaşatmak, yaratmak, dünyaya göndermek.

Ya'nī ol Allāh'dur, ol kim halk evvel yoğ-iken var kıldı, girü öldürüp yok
itdükden-şoñra i'āde ider, andan girü ba's ider ve dañı ol pādişāhdur.
(128a-4)

var-: 1. Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak.

Pes Melik buyurdı kim; oğlanı (11) bir gemiye kıyalar, deñize barağalar.
Pes aldılar, deñiz ortasına vardılar, dilediler kim (12) barağalar. (125a-
11)

2. (Belli bir sayıya ya da boyuta ulaşmak) ulaşmak.

"Ve'n-nāşitāti" diyüp and içdüğü yılduzlardur ki göğüñ bir kırağından bir
kırañına varurlar. (83a-1)

3. Gitmek.

Bir za'if ādem kim kırk yıl Mekke şehrinde durdı, ğarīblığa varmadı.
(65b-3)

4. İstersen, haydi.

Yā Mūsā, var elüñden ne gelürse it, didiler. Pes Mūsā girü du'ā kıldı,
tañıllarına ve anbarlarına bit düşdi, mecmū'in yedi, girü feryād itdiler,
amān dilediler. (84a-8)

varağ (A): Yazılı kağıt, varaka.

Pes "siccīn"den bir varağ çıkarurlar ki bu cān kıyāmet hisābından helāk
olasın aña bildürürler. (110a-13)

varlık: Mal, mülk, servet.

Zīrā varlık ol vaqt olur kim anda dilek yok, faqr tamām olduğu maqāmdur. (69a-3)

vāv (A): Osmanlı alfabesinin yirmidokuzuncu harfi, v harfinin adı.

... Bu vāv, vāv-ı kâsemdür. Ya‘nî dağı yüziciler haqqı-çün kim yüzerler. (83a-2)

vāv-ı kâsem: Yemin vâvı. [Arap grammerinde herhangi bir kelimenin - çoğunlukla Allāh kelimesinin- önüne gelerek için, hakkı için mânâlarını verir]

وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا . Ya‘nî bu vāv, vāv-ı kâsemdür. (72a-5)

vā-veylā (A.n.): Eyvah, yazık.

Nite-kim eytdi: فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا وَيَصْلَى سَعِيرًا ; ya‘nî pes tiz ola kim vā "şubüren" vā-veylā diye. (118a-6)

vay: Şaşkınlık, telaş, esef gibi duygularda anlamı kuvvetlendirir.

Vay senüñ cānuña pes fırsat elde iken mazlemeden ırağ olıgör kim pādişāhumuz ‘ādildür, bireginüñ haqqı biregüde qomaz. (78b-10)

va‘z (A): Dînî öğüt.

Baňa bir minber düzüñ, aňa çıqayın, va‘z ve naşīhat ideyin.

(66a-3)

vazīfe: Ödev, görev. Bir kimsenin yapmak zorunda bulunduğu iş.

v. *idînmek:* İşi üzerine almak.

... her kişi-kim bu dört kelime'yi vazıfe idinüp dāyım dilinde dutsa, her gün ol kişi üzerine Hağ Ta'ālā dört ferifte viribiye. (107b-5)

ve (A): İki cümleyi ya da kelimeyi birbirine bağlar.

Āhiretde mü'minler üzerine rağmet dökiser ve řāfirler ol rağmetden mağrüm şalısarlardur. (63b-6)

Ya'nı hağışat müttakiler şamudan şutulalar ve uçmağa gireler, řāz ü ğam olalar, bāđlar ve bāđçeler ve köşkler ve sarāylar bulalar. (74b-11)

vech (A): Sebep, münasebet, vesıle.

Pes ol müslümānları bölük bölük getirüp od içine koyarlardı. İy nice müslümānları bu vech-ile dutup ol oda koydılar. (126a-6)

velikin (F): Lakin, fakat, ama, ancak.

Ebū řālih eydür: Rūđ bir řalkđur, ādem ođlanlarına beņzer; velikin ādem degüldür. (76b-8)

velı (A): Ermiş, eren.

Ol velı eytdi: 'Ārif oldur kim Allāh'dan řorđa, günāh işlemeye, didi. (69b-4)

velvele (A): Gürültü, patırdı.

Çün Fir'avn'ın çerisi tamām girdiler Hāmān'dan artuğı, Hađ Ta'ālā emr eyledi deņize, şavuşdı, bir tırağa şopdı, 'ālem ğırıv doldı, cihāna velvele dūřdı. (88a-10)

ver-: bkz. **vir-**.

veyā: Yahut, veya.

Bir gün Resül Hâzreti kendü dedesine eytdi: (5) Neñ doğdı? Eytdi: Nem doğa ya oğul veyā kızdur. (106a-5)

veyāhūz (A): Yahut, veya, ya da.

Ya'nī yüzi şuyın dökmiş ola ve kiminüñ etin çekmiş ola, ve gıybetin söylemiş veyā bühtān itmiş veyāhūz yavuz gümān itmiş ola. (79a-8)

veyl (A): Rezillik.

Ya'nī 'azāb ve hōrluq ve veylün anlaradur kim kıyāmet günine inanmazlar ve yalanlar pes kıyāmeti yalanlamaya illā ol kāfirler ve yazuqlular. (111b-3)

vezīr (A): Vezir.

Pes Melik buyurdı, vezīri dutdılar, şol-ķadar 'azāb virdiler ki şabrı ķalmadı, oğlanı diyüverdi. (124b-7)

vildān (A): Hizmetkār.

Ve bir nicelerüñ şarābı ğilmān ve vildān vire. Ve bir nicelerüñ eline Hāķ Ta'ālā kendü ķudret yedi-y-le vire kim ķadehler yūriye, mü'minler ellerine gele hemān ķadehler görüne ammā kim getürdügi bilinmeye. (75a-9)

vir-, ver- : 1. Vermek. Üzerinde, yakınında ya da elinde olan bir şeyi birisine eriştirmek, iletmek.

Ya'nī her kimūñ-kim bitisi arķasından yaña, ya'nī sađ elin boynına bağlayalar, Őol elin arķasından çıkaralar, bitisin ardından Őol eline vireler. (118a-3)

2. (Kendisine ait bir Şeyi) başkasının istifadesine sunmak.

Eytdiler: Yā Fir'avn, yarın bizüm bayramumuz vardur, bize kıymetli tonlar virüñ, altun ve gümüş ve bezek virüñ, didiler. (85b-9)

3. Bağışlamak, ihsan etmek.

... bunca çok ni'met ve eylük Hađ Ta'alā aña virmiŐ iken –allāhe va'l-lāhük- resūline sipās eylemedi. (94a-5)

4. Sunmak.

Ol günde bizüm hālümüz ne ola ve eger 'amelüñ var-ısa hağ işlerine vireler. (78b-8)

5. Göndermek.

Hağ Ta'alā luşından yil viridi, ol Őoķaķlara esdi, derhāl kurutdı, yaruķ yaruķ oldu. (87a-11)

6. Ödemek, tediye etmek.

Ve anlar çirkīn yiylü kopalar, zekātın ve 'oŐrin virmeyenler ve lezzetler ve arzūlar sürenlerdür. (71b-8)

7. Kazandırmak.

Ve dađı ol bir kiŐiye Őol-ķadar kuvvet ve iŐtihā vire kim memcū'ını yiye ve ardınca ķadehler-ile "Őerāben taħūr" getüreler içüreler. (75a-6)

8.-ı/-i/-u/-ü zarf fiil eklerini almış kelimelerle tezlik bildiren birleşik fiiller oluştururlar.

Bunların ھاqlı ھاqqın alıvirdükden-şoñra ھاq Ta‘älä eyde kim; ben sizi yaratdum ve âdem oğlanlarına musaħħar kıldum, (79b-12)

Benden dilediler kim ur‘ân oıyam. Pes bu sũre‘yi oıyuvirdũm. (130a-8)

ad v. (120b-3)

amân v. (84a-11)

ara v. (66a-2)

‘azâb v. (124b-7)

boyun v. (126b-13)

cevâb v. (112b-13)

destũr v. (77a-6)

dil v. (66b-7)

ħaber v. (110a-10)

ھاqqın v. (109b-4)

ħisâb v. (111b-8)

mũhlet v. (67b-7)

mũzd v. (79a-10,11,12)

rızķ v. (97b-13)

şalavāt v. (121b-11)

şifā v. (124a-13)

selām v. (64b-4)

tanıklık v. (109a-11)

tevfīķ v. (128a-7)

viribi-: 1. Göndermek.

Nite-kim hadīşde gelür; Hıaķ Ta‘ālā uçmaķ ehlinüñ birisinüñ ileyine yedi yüz şahān ya‘nī tabaķ hun viribiye. (75a-5)

2. Bırakmak, kalmasını sağlamak.

Bir niceler eytdiler: Ne-kim eyü ‘amel ilerü viribidi ve ne-kim mażlemeler kendüden şoñra ķodı-y-sa ķamusın bula. (104b-12)

viribinil-: Gönderilmek.

Ya‘nī yā Muħammed, kāfirler işbu mü‘minler üzerine müvekkel viribinilmedi mi kim bunları gözedeler ve şaķlayalar ve bunlaruñ hāline gūlişeler. (116a-6)

viril-: Verilmek, gönderilmek, ileilmek.

haber v. (119a-10)

vişāl (A): Kavuşma, ulaşma.

İy kulum, vişāl ‘ālemine irüricek bildürmege benüm vişālümde kim
‘arîflerdür anlara ayruķ firāk kōrkusı yokdur. (68b-8)

vücūd (A): Beden.

Beni şöhetüñden maħrüm idesin ve mübārek vücūduñdan ayırasın. (66a-
8)

v.a gel-: Olmak, meydana gelmek.

Hak Ta‘ālā Ādem’i ne nesneden yaratdı? مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ ; ya‘nī şol nuṭfe
şuyından yaratdı. فَقَدَّرَهُ ; andan anı kâderledi-kim niceden vücūda gele.
(94a-11)

Y

yā (A.ünl): Ey!, hey!

Eydür kim; yā Cebrā’îl, ben fülān kulumu sevdüm, anı yedi kat gök
feriştelerine eyt kim ol kulumu anlar daħı sevsünler. (69a-11)

ya (F): Yoksa, ya da.

Muħammed işinde haķ midur ya degül midür diyü ve şahābeleri
maşaraya dutarlardı. (64a-4)

yād (F): Hâtır, hatırlama, anma, ezber.

y. ol-: Hatırlanmak, anılmak.

Pes şunlar kim dünyāda yād oldılar, dost tağında muķaşşir oldılar,
anlardur kim āhîretde perde ardında kâldılar. (113a-12)

y. kıt-: Anmak, hatırlatmak.

Bu zamānlar içinde kim yād kılduğ tamu ehli şovucağ nesne ve şarāb tatmayalar kim bunlaruñ ıssılığına şifā kıla ve şusuzlağların kıandura, (73a-13)

yādigār (F): Bir kimseyi ya da nesneyi hatırlatacak şey.

Gördüm ki müteğaddimler her biri bir yādigār kıomışlar. (61-8)

yağ-: Yağmur yağmak.

Beşinci; kaçan zekātı yığsalar, virmeseler, Hağ Ta'ālā -celle ve 'alā-bunlardan yağmurı yığa, az yağa. (109a-3)

yağdur-: Yağdırmak.

"Mu'şirāt" ol yıldür kim yağdurmağa bulanmış ola; ammā henüz yağdurmadı. (70b-2)

yağdurıcı: Yağdıran.

"Mu'şirāt" didügi ya'nī yağdurıcılar dimek olur, ya'nī bulutlar biribiri suyınca çok çok yağmurlar endürici. (70b-4)

yağlan-: Yağlanmak.

Ve ol eyle ola kim uçmağdan bir kapu açalar kâfirlere eydeler kim; gelüñ uçmağdan yaña çıkuñ. Kaçan uçmağ kapusına geleler, kapu yağlana. (116a-11)

yağmur: Yağmur.

Ya'nī ol gök haqqı-çün kim yağmuru ve rızkı kullara her yıl indürür ve eger böyle olmaya-y-ıdı, kamu kullar ve yilkılar helāk olaydı dir. (133a-2)

yağmurlu: Yağmuru olan, yapmur yağan.

"ve's-semā'i zāti'r-rac'i" didügi ya'nī yağmurlu gök haqqı-çün dimek olur. (133a-6)

yağrın: Kürek kemiği.

Yā Muhammed, qorqmağıl ki eger İsrāfīl'i görse-y-idüñ başı 'arş altındadır ve 'arşı iki yağrını arasında götürmişdür. (102b-5)

yahtu: Nur, ziya, aydınlık.

Ya'nī kaçan yıldızlar dökülseler, ya'nī gökden yire düşseler. İbn-i 'Abbās eydür: Kaçan yıldızlar yahtusuz olsalar. (98a-13)

yāhūz (F): Veya, ya da.

Ve dağı buyurdı-kim (3) **أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذُّكْرَى** ; ya'nī yāhūz ögüt aña aşşı kıla. (93a-3)

yak-: 1. Tutuşturmak, yanmasını sağlamak.

Çün Melik bunu işitdi, buyurdı-kim şoqaqlar ağızına uzun kıyular kazdılar, handaqlar eylediler, içine odun tıldurdılar, od yaqdılar. (126a-3)

2. Ateşe vermek, ateşle yok etmek.

Pes ol od taşdı, handağ kırañına çıkdı, ol kâfirleri yaqdı, göyendürdi,
cânları cehenneme vardı. (127a-6)

3. Isıya maruz bırakıp hasar görmesine, yanmasına sebep olmak.

Çün Mūsā amān virdi, du‘ā kıldı, Hağ Ta‘ālā bir ıssı yıl viribidi, ol bitleri
küllī yaqdı (84a-11)

yaqa: Elbise boynu, çamaşırın boynuna geçecek ve boynu örtecek yeri.

y. şalın-: Serbest bırakılmak, terk edilmek.

Ya‘nī kaçan ervāne develer qarından on aylıq yüklü-y-ken yaqa şalınsa
ve issinüñ anuñ kayusu kalmasa. (98b-3)

y. sina yapış-: Hesap sormak, bir şeyi istemek için tutup bırakmamak.

... mecmū‘ı geeler, Hağ Hağreti’nde hağlu hağkın isteyeler, yaqasına
yapışalar, da‘vā ideler. (79a-9)

yaqala-: Kaçan kimseyi ele geçirmek.

Mālumuz ve tavarumuz aldılar. Bularuñ ardınca varalum, dükelerini dutup
yaqalayup getürelim, öldürelüm. (86b-7)

yağın: Uzak karşıtı, olması zaman bakımından yaklaşmış olan.

Ya‘nī biz korğutduğ sizi yağın ‘azāb-ıla, ya‘nī va‘de kılduğ size yağın
‘azābı göstereven diyü, ya‘nī kıyāmet günini. (77b-3)

yağın eyle-: Yakınlaştırmak.

Evvel mu‘āmele oldur kim anı kendüye nedīm kıılır, ya‘nī kendüye yakın eylerler, gice ve gündüz muşāhib olur, sarāyına girür çıkar ve tanışıkçı olur. (116b-12)

y. gel-: Yaklaşmak

وَإِذَا الْجَنَّةُ أُرِلْفَتْ ; ya‘nī dağı uçmak yakın gelse. (101a-5)

y. kııl-: Yaklaştırmak, yakın tutmak.

Hak Ta‘ālā eydür: İy kulum, eger baña yakın olmak diler-iseñ raħīm adımı okı tā ki seni kıyāmet güninde baña yakın kıılam. (98a-1)

y. ol-: Yaklaşmak.

Ya‘nī kıyāmetüñ kaçan katı ünı gelse ve ol ün şunuñ gibi ola kim kulaqlar anuñ katılığında sağır olmağa yakın ola. (95b-11)

yaķın (A): Sağlam bilgi, kat’î olarak bilme.

Ya‘nī ol kavm-kim ölçmekde ve dartmakda eksük virürler, yaķın ve haķıķat bilürler kim gūrlarından kopup kıyāmet güninde ve ‘araşāt yazısında ‘ālemleri besleyen Tañrı dergāhında durasılardur. (109b-8)

yaķınrek: Daha sağlam, en kesin.

... Ammā kavllerüñ yigregi ve maşlahata yaķınregi Kātāde kavlidür.
(132b-6)

yāķūt (A): Değerli bir taş.

... ve eni maşrıq-ıla mağrib aralıgıncadur ve levhün iki kenarı kızıl yākūtdandur, ve iki kenarı yeşil zeberceddendür, (129a-9)

yalan: Yalan, gerçek ve doğru olmayan.

Ya'ñi uçmaq ehli hergiz herze söz ve yalan kelecı işitmeyeler. (75a-12)

y. dut-: Yalan kabul etmek, yalan saymak.

Ya'ñi haqqā ki siz aldanmışsız ve bizi yalan mı dutarsız kim bayıq sizün üzerünüze şaklayıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardur (106a-12)

yalanla-: Tekzip etmek, yalan ya da yalancı olduğunu söylemek.

Fir'avn aña inanmadı. Ya'ñi yalanladı, ĩmān getürmekden yüz dönderdi, fesād işlere meşgöl oldu. (89b-3)

yalavaç: Elçi, haberci.

Ya'ñi yalavaç yılduzlar haqqı-çün dahı şubh haqqı-çün işbu Kur'an bir kerim yalavaç indürdügidür ve ol ilçi Cebrā'il'dür. (101b-10)

yalın: Çıplak.

Tañrı didi-ki kıyāmetde halāyıklar başı açuq, yalın ayak ve yalıncaq, şöyle 'uryān kópalar ve derlerine garq olalar (96b-4)

yalın: Yalın, alev.

Baña eytdi: Eya Yaḥyā, ol ölçekleri urduğınca ol iki oddan tağun ululuğı ve yalını artar, didi. (109a-10)

yalıncaq: Çıplak, giysisi üzerinde olmayan.

Tańrı didi-ki kıyāmetde ħalāyıqlar başı auk, yalın ayak ve yalınca, Őyle ʿuryān opalar ve derlerine ar olalar (96b-4)

yaluńuz: 1. Yalnız, sadece, ancak.

Yaʿnī buyruqlar ol günde, yaʿnī kıyāmet günde yaluńuz bir Tańrı'nuńdur. (107a-10)

2. Tek başına.

Beni yaluńuz sinlede oyup itdũnũz... (64b-9)

yalvar-: Yalvarmak.

Anuń-iũn kim yanma ve oyũnmek ehlidũr veyā zārılık ve yalvarmalardur. (68b-6)

yan: 1. Yan, taraf, yũn.

Didũkleri Cebrāʿīl'dũr, ve daħı bir rivāyetde gelũr kim ʿarŐuń Őağ yanında nũrdan bir ırma vardur yedi deńiz ululuğınca, Cebrāʿīl her seħer vatinde ol ırmağa irũr yunur. (76a-7)

2. Birlikte, beraberinde olma.

Pes Resũl Ĥazreti eytdi: Ol gũn ādemīlere nefslũ nefsi ayusı ola, hĩ kimse kimsenũń ayusı olmaya, tā ki yanındağı er midũr veyā ʿavrat midur bilmeye. (97a-1)

yan-: 1. Yanmak.

Ve bir niceler eytdi: "Ġassāk" tamu ehlinüñ tamuda yanarken
gevdelerinden akan şaru şudur, anı içeler. (73b-5)

2. Çok üzölmek.

Takdîr-i İlâhî şöyledür kim dükelüñüz benüm ölümüm göresiz ve
benüm firâķumda yanasız. (66b-6)

3. Birtakım etmenlerin etkisiyle işe yaramaz duruma gelmek.

Eger ekinlerümüz ve bāğlarımız ve bāğçelerümüz yandıysa ne var?
(84a-7)

yaña: Taraf, cîhet, yön; tarafına.

Çün benî İsrâ'îl Mısr'dan çıkup yüzlerini Kızıldeniz'den yaña
kıldılar. (86b-1)

yandurıcı: Yakıcı.

Ve dağı kıldık biz güneşi aydıñlı ve nürü ve ısı ve yandurıcı çırak
kıldık. (70a-9)

ya'nî (A): Yani.

Rāhatlık kıldık; ya'nî her kişi işden güçden veyâ seferde yol
yürümekden birezcük yatsa uyusa rāhat olur, yorgunluğu gider. (69b-13)

yap-: 1. Oluşturmak, meydana getirmek.

Ya'nî ol Tañrı gögi yaptı, ve anuñ sakfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ
sınuğı ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yarattı ve şiffâf kıldı. (90a-9)

2. Şekil vermek.

Meşelâ şuña beñzer ki; bir zuvale bir hâtûn kişi oğlağı-y-ıla nice yaparsa kim büyür şöyle büyüdeler kim... (78a-1)

3. İnşa etmek.

Cevâb oldur kim Mısr'da Fir'avn yetmiş biñ konuğ evin yapmış-ıdı. (89a-2)

yapış-: 1. Bir yere tutunup kalmak.

Ve bir niceleri kaţrândan cübbeler geymiş olalar şöyle-kim derilerine yapışmış ola. (71b-1)

2. Tutmak, koyvermemek üzere tutmak.

Yâ Süleymân, añğıl şol günü-kim ben-dağı senüñ alnuñ saçına yapışup yüzüñ üzerine süriyü süriyü Hağ Hazreti'ne getürem, (78a-13)

yaprak: Yaprak.

Ya'nî otlar ve ağaçlar ve dâneler ve yemişler ve tahıllar ve yapraklar ve avadanlar ve geyesiler ammâ od ağaçdan çıkar ve tuz şudan çıkar. (90b-8)

yâr (F): Dost.

‘Amme süresine becid olğıl kim mü'minlere eyü yârdur... (65a-6)

yar-: 1. Yarmak, yarık açmak.

Andan-şoñra biz yeri yarduğ yarmağlığ-ıla kim ya'nı otlar yiri yarup
çıkarlar. (95b-2)

2. Geçmek, ötekini geride bırakmak.

Bir niceler eydür: Ya'nı dün hađđı-çün kim irte yarmağa bir azacuğ cüz'i
kalmış ola. (101b-7)

yara: Yara.

Pes oğlan elini ol yarası üzerine kodı, cānu hađđa ışmarlayup şehıd oldu.
(125a-11)

yarağ: Hazırlık.

Tekrārda ziyāde tağrır vardur. Böyle olduğı-çün tekrār kıldı-kim
sāmi'lerüñ hātırlarında karar duta tā kim ol günüñ yarağında olalar.
(107a-6)

y. it-: Hazırlık yapmak.

Su'al eger eydürlerse kim bayram yoğ-ıdı, bunlar kaçmak yarağın
iderlerdi, niçün bayram didiler? (85b-10)

yarağla-: Hazırlamak.

Hağ Ta'alā eytdi-kim; hıç bir nefis bilmez kim eyüler için ne gizledüm,
ya'nı řunuñ gibi nesnelere gizledüm ve yarağladım kim göñüller řād ola,
(115a-3)

yarağıl-: Allah tarafından var olmayan şey var olunmak.

Ben oddan yaradıldum, od nūrānīdür ve serfirāz dur, toprak mükedderdür, hordur ve alçağdur. (80b-5)

yaradılmış: Allah'ın yarattığı, kul.

‘Ömer bin ‘Abdulazīz eytdi: "bel huve Qur’ānun mecīdün" didügi ya‘nī Qur’ān ğayr-i maḥlūğdur, yaradılmış degüldür. (128b-10)

yaramaz: Kötü, fena, zararlı.

Andan-şoñra Fir‘avn müdbir oldı, yaramaz yola dürüşdi; ya‘nī şeytān yolına uydı. (89b-4)

yāran: bkz. **yārān**.

yārān, yāran (F): Dostlar, arkadaşlar.

"Ve'n-nāzi‘āti" didügi melekü'l-mevtdür ve anuñ yārānlarıdır kim anuñ-la bile ölürler, kāfirler cānın dartañlar şöyle kim birçoğ çengāllu demür şiş bir çuval yaş yuñ içinden çekerler gibi. (82a-2)

yarat-: Allah olmayan bir şeyi var etmek.

Ḥağ Ta‘ālā evvel bir kalkan gibi yiri desdegirmi yarattı, dāyim hareket iderdi. (69b-9)

ğulluğ y. (113a-11)

yardım: bkz. **yardum**.

yardum: 1. Yardımcı, yardım eden.

Mālī ve çerisi ve yardım ve yekenci yoğ-ıdı. (65b-6)

2. Yardım, muavenet.

y. kı/-: Yardım etmek.

"Fe-mā lehu min kuvvetin ve lā nāşırin"; ya'nī işbu kâfirlerün kavmi ve çerisi ve yardımı yoğdur kim anlara yardım kıla, kıyāmet güninde  azābdan kırtara. (133a-1)

yardımcı: Yardımcı, yardım eden.

Ya'nī şol gün-kim dükeli sırlar āşikāre ola pes olmaya ol gün anuñ kuvvetden ve dağı yardımcıdan. (132b-8)

yārī (F): Yardım.

y. kı/-: Yardım etmek.

Hağ Ta'ālā benüm-iledür, baña yārī kıılır ve yol gösterür, tiz ola kim yol göstere ki baña nuşret va' de kılmışdur. (87a-4)

yarıl-: Yarılmak, açılmak.

Ya'nī kıyāmet kıpsa gök açıla kıpular ola. Ya'nī gökler yarıla feriştehler inmek-içün. (71b-11)

yarılmağlık: Yarılma, açılma.

ya'nī kaçan gök yarılma. وَأَذِنْتُ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ ya'nī yarılmağlığa Tañrı'nuñ buyruğını işidüp muğı' olsa. (117b-1)

yarın: Gelecek gün, ileride bir gün.

Pes Resül Hâzreti eytdi: Bilün kim dervîş oldur kim yarın kıyâmet güninde Hâk Ta'âlâ Hâzreti'ne gele, (79a-2)

yarlığa-: Mağfiret etmek, suç bağışlamak, affetmek.

Hâlâyıkuñ üç dürlü guşşası var; bir dirlik hâlinde 'aceb Hâk Ta'âlâ günâhumı yarlığaya mı ve yarlıgamaya mı dir, (97b-9)

yarlığan-: Bağışlanmak, mağfiret edilmek.

Pes güyâ ki Hâk Ta'âlâ eydür: İy kulum, eger dünyâda yarlığanmak dilerse Allâh adımı oқи tâ ki dükeli günâhlaruñı yarlığayam. (97b-11)

yaruk: Yarık, yarılarak açılmış yer; çatlak.

Ya'nî ol Tañrı gögi yaptı, ve anuñ saqfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ sınığı ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yaratdı ve şiffâf kıldı. (90a-10)

y. yaruq ol-: Çatlamak, yarılmak.

Hâk Ta'âlâ luţfından yil virdi, ol şoqaqlara esdi, derhâl kurutdı, yaruq yaruq oldı. (87a-12)

yaş: 1. Su, göz yaşı, yaş.

Bir niceler eytdiler: "Ġassâk" tamu ehlinüñ gözi yaşıdur. (73b-5)

2. Islak, nemli, kuru olmayan.

"Ve'n-nāzi'āti" didügi melekü'l-mevtdür ve anuñ yārānlarıdur kim anuñ-
la bile ölürler, kāfirler cānın dartaılar şöyle kim birçoğ çengāllu demür
şış bir çuval yaş yuñ içinden çekerler gibi. (82a-4)

3. Doğuştan beri geçen ve yıl ile ölçülen zaman; sin.

Kaçan altı yaşına degse 'avratına eydür-idi: İşbu kıızı tonatğıl ve bezegil
kim hışımlarına iletürin. (100a-7)

yaşlu: Yaşa ait.

Ya'nī dağı nar emceklü hūrī kızlarını bulalar; kamusu bir yaşlu ola ve bir
boylu ola. (75a-1)

yat-: Yatmak, uyumak.

Rāhatlık kılduk; ya'nī her kişi işden güçden veyā seferde yol
yürümekden birezcük yatsa uyusa rāhat olur, yorgunluğı gider. (70a-1)

yatsu: Yatsı vakti.

Şafağ didügi kızılılıkdur kim gök kırañında kalur gün tulunduğından-
soñra. Zīrā ol şafağ tulınıcağ yatsu namāzı vağı girür. (118b-7)

yavlağ: 1. Çok, çok fazla.

Yā Ma'āz, yavlağ ulu işden şorduñ kim; benüm ümmetümden on dürlü
kavm gūrlarından kopalar. (71a-6)

2. Pek iyi, çok iyi.

Kureyş kavmi eytdi: Muħammed'i biz yavlağ bilürüz, eger bellü bu
Kur'ān hağ-ıduğıını bilseydük aña uyar-ıduğ didiler. (130a-9)

yavu: Yitik, bitik.

y. kul-: Yavı kılmak; kaybetmek, yitmek, yenilmek.

Allāh'ın korkusundan vaktlerde kendüzini şöyle yavu kulur kim bir serçe kadar olur tā ki Tañrı'nın 'arşını götürmez, illā kendünün 'azameti ve kudret götürür. (102b-6)

yavuk (<ıwık): Boynuzu geriye doğru düz olan hayvan.

Sa'īd bin Cübeyr eydür: Ol yavuk geyigidür kim Hāq Ta'ālā aña and içdi. (101b-5)

yavuz: Kötü, fena.

... ne-kim eyü sünnet ve yavuz sünnet kendüden soñra kodı-y-sa ve her kim bid'at-i hasene ve bid'at-i seyyi'eyi kodı-y-sa cezāsın bula. (104b-8)

yavuzluk: Kötülük.

y.luk gör-: Kötülük görmek.

ya'nı ol kāfirler bu mü'minlerden hiç yavuzluk görmediler ve hiç suç ve 'ayb bulmadılar ,illā şundan kim; bunlar ol 'azīz ve hamīd Tañrı'ya İmān getürmişler idi, pes dutup bunları od handaķına barakdılar. (127a-11)

yay: Ok atmaya yarayan eğri çubuk.

Oğlan eytdi: Dükeli halkın bir yazıya dirgil ve beni dāra aşıl, ve benüm terkeşümden bir ok algıl, yayuña gezlegil ve eytgil... (125b-6)

yaz: Bahar.

... ve tā şuñā degin-kim yaz günlerinde kim uvacuḡ üvezcükler bir yirde
karcaşurken nāgāh birinüñ kanadı birine doḡunmuş olsa anuñ daḡı ḡaḡkın
alıvire. (78a-7)

yaz-: 1. Bir bilim veya edebiyat eseri oluşturmak, telif etmek.

Ve bu kitābı düzeni ve yazanı du‘ādan unutmayalar... (61b-11)

2. Söz ve düşünceyi özel işaret ve harflerle anlatmak.

Pes kalem ḡorḡu ile ve ditremek-ile yedi yüz yıl miḡdārında yazdı.
(130b-3)

3. Not etmek.

Sizüñ üzerüñüz şaḡlayıcılar ve gözediciler ve yazıcılar vardur
feriştelerden aḡırlıḡlu ve ḡürmetlü kim sizüñ sözlerüñüz ve işlerüñüzi
yazarlar ve ne işledüḡüñüzi bilürler. (106b-1)

4. Yazı ile anlatmak, yazıya dökmek.

İmām Şāfi‘ī aña bu cevābı yazdı-kim; (113a-5)

yazı: 1. Ova, sahra, ıssız kır.

Pes Melik ilini ve şehrini bir yazıya derdi, ol oḡlanı bir ağaca aşa ḡodı.
(125b-8)

2. Yer, alan.

Ya'nî ol kavm-kim ölçmekte ve artmakta eksük virürlər, yaqîn ve hakîkat bilürler kim gürlerinden kopup (9) kıyâmet güninde ve 'araşât yazısında 'âlemleri besleyen Tañrı dergâhında durasılardur. (109b-9)

yazıcı: Yazı yazan, kâtip.

Ya'nî işbu Qur'an nâmesi arıdur ve uludur ve yüksekdür ve ol nâme yazıcılar elindedür. (93b-7)

yazıl-: Yazılmak.

Resül Hâzreti kapudan içerü girdi, gördi ol kubbenüñ çevresine nürdan yazılmış ki bismi'l-lâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm. (81a-10)

yazmaq okumak: Okuma yazma.

Üstâd şaplasın yimedi, ve yazmaq okumak bilmedi. (65b-4)

yazuq: Günah.

Muqâtil eytdi: Bu 'azâb bunlaruñ günâhına muvâfıqdur. Anuñ-içün-kim şirkden ve küfrden ulu yazuq yoqdur. (74a-12)

y. iş/e-: Günah işlemek; günah sayılan davranışta bulunmak.

Bir nice müfessirler böyle dimişlerdür kim yazuq işlemek gönli qarardur. (112a-12)

yazuqlu: Günahkâr.

Ya'nî 'azāb ve ĥorluḡ ve veylün anlaradur kim kıyāmet günine inanmazlar ve yalanlar pes kıyāmeti yalanlamaya illā ol kāfirler ve yazuḡlular. (111b-4)

ye-: bkz. **yimek.**

yed (A): El.

Ve bir nicelerüñ eline Hāḡ Ta'ālā kendü ḡudret yedi-y-le vire kim ḡadehler yüriye, mü'minler ellerine gele hemān ḡadehler görüne ammā kim getürdüḡi bilinmeye. (75a-9)

yedi: Yedi.

... Ve bir nice rivāyetde gelür ki yedi güne deḡin ḡatlandılar. (85a-3)

yedinci: Yedinci.

Rivāyet: Berrā' bin 'Āzib ḡıldı Resül'den-kim "'illiyyīn" 'arṡ altında yedinci ḡat gökde bir maḡāmdur. (113b-6)

yedi yüz: Yedi yüz.

Nite-kim ḡadīṡde gelür; Hāḡ Ta'ālā uçmaḡ ehlinüñ birisinüñ ileyine yedi yüz ṡahān ya'nî ṡabaḡ ḡun viribiye. (75a-5)

yedi yüz biñ: Yedi yüz bin.

Fir'avn'üñ yedi yüz biñ oḡlanı var-ıdı, mecmū'ı ḡaralar geyerlerdi ve ḡara binerler-ıdı. (86b-9)

yedi yüz otuz: Yedi yüz otuz.

Bu sūre Medīne'de indi, yüz altmış tođuz kelimedür ve yedi yüz otuz harfdür, ve otuz altı āyetdür. (107a-11)

yedür-: Beslemek, ağzına yiyecek vermek.

Bir niceler rivāyetde eydür: Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını depeler-idi, itine yedürür-idi. (100b-4)

yeg: bkz. **yig.**

yekenç: Parasal olarak destekleyen, mâlî destekçi. (?)

Mâlı ve çerisi ve yardım ve yekenci yoğ-ıdı. (65b-6)

Yemen: Yemen şehri.

Pes Medīne'yi ve Hāyber'i ve Hicāz'ı ve cemī'-i eđālīmi ışmarlaycağ ve Mışr'ı řām-ıla Yemen-ile, ol vağt bileler, (68a-3)

yemiş: Yemiş, meyve.

Ya'nī otlar ve ağaçlar ve dāneler ve yemişler ve tağıllar ve yaprağlar ve avadanlar ve geyesiler ammā od ağaçdan çıkar ve tuz şudan çıkar. (90b-8)

yeyn-, yeyn-: Ūstün gelmek, güce karřı koyabilmek.

Cebrā'ıl geldi, ol kırsrağı deñize depdi, Fir'avn ayđırını yeynemedi, ardınca girdi. (87b-12)

yer: bkz. **yir.**

yeşil: Yeşil.

Allāh didüğü sâ‘at mübârek ağızından bir yeşil kuş çıktı. (62a-4)

yetīm (A.i): Yetim, öksüz.

Eydeler kim şol Tañrı kim bir yetīmi ve deve güdüci oğlanı Medīne'ye ve Mekke'ye ve Hayber'e... (68a-3)

yetmiş: Yetmiş.

Gördi-kim oğlanuğı nürdan tāc başında ve egninde yetmiş kat hulle...(64b-2)

yetmiş biñ: Yetmiş bin.

Rivāyet: Kelbī eydür: "Aşhāb-ı uhūd" yetmiş biñ kişi-y-di. (126b-10)

yıg-: 1. Alıkoymak, engellemek.

Ve dağı her kim Haq Ta‘ālā’dan qorqdi-y-sa ve nefsin arzularından yıgdı-y-sa, ya‘nī gönli murādını yerine getürmeyüp muhālifet kıldı-y-sa pes uçmaq anuñ maqāmı ve orunıdır. (91a-7)

2. Esirgemek, mahrum etmek.

Çün Haq Ta‘ālā bir kavmi kendü hışmı-y-la kendü dīzārını göstermekden yıgdı-y-sa, delīldür kim bir kavme kendü hoşnūdlığı birle dīzārını göstere. (113a-6)

yıg-: Biriktirmek.

Beşinci; kaçan zekāti yıgsalar, virmeseler, Haq Ta‘ālā –celle ve ‘alā-bunlardan yağmurı yığa, az yağa. (109a-3)

yıgıl-: Yıgılmak, üst üste toplanmak.

Ya'nī pes biz vahiy itdük Mūsā'ya-ki 'aşāñı deñize ur. Çün urdı, deñiz pāre pāre oldı, havāya tağlar gibi yıgıldı, on iki yol oldı. (87a-9)

yıgılın-: Kaçınmak, sakınmak.

ya'nī anlar kim eylük kıldılar ve ĩmāna girdiler ve Tañrı'nuñ farĭzalarını ödediler ve ĥarāmdan yıgıldılar, pes bular na'īm uçmağı içinde ola. (106b-5)

yık-: Yıkımına yol açmak, mahvına sebep olmak.

Ammā bu aralıkda nice zulümler kılmış ola ve ĥalkuñ anuñ üzerinde çok çok ĥaqları var ola, kimini dögmüş ve kiminüñ mālın almış ve kiminüñ 'ırzın yıkmış ola. (79a-7)

yıl: Yıl, sene.

Bir za'ĭf ādem kim kırk yıl Mekke şehrinde durdı, ġarĭblıga varmadı. (65b-3)

yılan: Yılan.

Ya'nī dükeli dirneşenler ĥaqqı-çün dimek olur kim dükeli canavarlar ve yılķılar 'akrebler ve yılanlar ve dürlü dürlü ĥayvāncuqlar ĥaqqı-çün kim dükeli yurdlu (12) yurdına ve yirlü yirine dirilürler. (118b-11)

yıldız: bkz. yılduz.

yılduz, yıldız: Yıldız.

Ol beş yılduzdur kim and içdi, ol yılduzlar biri Behrām'dur ve biri Zuhal'dur ve biri 'Uṭārid'dür ve biri Zühre'dür ve biri Müşterī'dür. (101b-1)

yılkı: At sürüsü.

Ve daḥı aşmalar ve yemişler bitürdük ādemler için ve daḥı otlar bitürdük yılkılar için. (95b-6)

yi-, ye-: 1. Yemek yemek.

Resül eytdi: Ḥaḳ Ta'ālā'nuñ çerilerinden bir çeridür, feriştehler degüldür, başları ve elleri ve ayakları var, ta'ām yirler. (75b-12)

2. Kemirmek, aşındırmak, oymak.

Pes Mūsā girü du'ā kıldı, taḥıllarına ve anbarlarına bit düşdi, mecmū'ın yedi, girü feryād itdiler, amān dilediler. (84a-10)

3. Karnını doyurmak.

Fir'avn yetmiş biñ konuḳ evin yapmış-ıdı, nice miskīnler ve dervīşler ve ğayrīler anda yerler içerler-ıdı. (89a-3)

şapla y. (65b-4)

ḥarām y.(71b-2)

ribā y. (71b-2)

yig, yeg: Daha iyi, yeğ.

Bir taş eline aldı, atdı, eytdi: İy Çalabum, eger rāhibūñ dīni cāzū işinden yeg-ise ve senūñ dīnūñ sevgülü ise işbu canavarı öldürgil, ħalāyık geçsünler diyüp atdı. (124a-5)

yigirmi: Yirmi sayısı.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz yedi kelimedür, dört yüz otuz ħarfdür, yigirmi āyetdür. (116b-7)

yigirmi dört: Yirmi dört.

Rivāyetdür; Ĥaĥ Ta'ālā gice'yi gündüzi yigirmi dört sâ'at kıldı. Pes vaĥt-i namāzı bulara farz eyledi-kim ol beş sâ'at içinde kıllalar, (91b-10)

yigirmi iki: Yirmi iki.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz toĥuz kelimedür, dört yüz altmış beş ħarfdür, yigirmi iki āyetdür. (120a-1)

yigirmi toĥuz: Yirmi dokuz sayısı.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz dört kelimedür, beş yüz otuz üç ħarfdür, yigirmi toĥuz āyetdür. (97b-1)

yigit: Yiĥit, genç.

Çün girü açdum, başumı bir ĥoş ĥoĥulu, laĥif yüzlü, gökçek nūrlu, řīrīn sözlü yigidūñ dizi üzerinde gördüm. (64b-13)

yigitlik: Gençlik.

Yā Muhammed, şol kâdirem-kim eger dilersem-kim âdemi kullıkdan yigitlige döndürem ve yigitlikden girü oğlanlığa döndürem ve oğlanlıkdan girü bir katre şuya döndürem dir ve ol şuyı girü ata şulbına iledem dir. (132b-3)

yigrek: Daha iyi, çok iyi, en iyi.

Öñümüzde deñiz, ardumuzdan düşmân diyüp korkdılar, bārī Mısr'da olduğumuz yigrek-idi, didiler. (87a-2)

yigren-: İğrenmek, tiksilmek.

Maşşer kavmi bunlardan yigreneler ve bir nicesinüñ elleri ve ayakları kesük kopa. (71a-12)

yil: Yel, rüzgar.

Çün Mūsā amān virdi, du‘ā kıldı, Hağ Ta‘ālā bir ıssı yil viribidi, ol bitleri küllī yakdı (84a-11)

yîñ-: bkz. **yeñ-**

yir, yer: 1. Yer. Gezinilen, ayakla basılan taban.

Çün şahābeler bu sözi işidicek, bir kezden ‘imāmelerin yire urdılar. (66b-1)

2. Bir olayın geçtiği ya da geçeceği bölüm, alan, kısım.

Pes uçmağa girmek yokdur tā tamuya uğrayup geçmeyince. Nite-kim bir yirde eydür: ... (72a-5)

3. Mevki, mahal, yer.

Ya'nî cehennem tamusu kâfirler-içün maķâm ve düneyecek yir oldı, ya'nî duraķ ve menzîl oldı. (72a-8)

4. Toprak.

Bir niceler eydür: وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (13); ya'nî kaçan canavarlar yirden kopsalar. (98b-13)

5. Bir şeyin kapladığı alan.

Deñizler soğıla, dahı yerinden çıķa, ol vaķt cinnîler âdemlere eydeler: Varalum eṭrâf-ı 'âlemi gezelüm. (99b-1)

6. Dünya, yerküre.

Bir nice rivâyetde gelür ki; Resûlden eytdi-ki; Hâķ Ta'âlâ yer üzerinde ferişter koyup durur, her kim benüm ümmetümden birisi baña şalavât virse ol şalavâtı alurlar, benüm kabrüme getirürler, (121b-10)

7. Aşığı tabaka.

her bir nazarda nicelere dirlik virür ve niceleri öldürür ve niceleri 'azîz kıılır ve niceleri ĥor kıılır ve niceleri kıl-iken beg kıılır ve niceleri beg iken kıl kıılır ve niceleri taḥtda iken yir kıatına koyar. (129b-5)

y. getir-: İstenileni, düşünüleni yapmak.

... ya'nî ol Allâh buyurduğunu yirine getirmedi. (94b-10)

yerine gel-: Gerçekleşmek, olmak.

Ya'nî iş sizün elüñüzde degüldür ve sizün elüñüzde dilek yoqdur;
meğer Tañrı Ta'ālā dileye, andan sizün dilegüñüz yerine gele. (103b-1)

yirlen-: Yerleşmek, yurt edinmek.

Cebrā'ıl kuvvet issidür ve 'arş issi katında yirlenmişdür (101b-12)

yir yüzi: Yeryüzü.

Ya'nî dağı kaçan tağlar yir yüzinde qobup yürise, ya'nî toz gibi olup
havāda uça, (98b-1)

yit-: 1. Yetmek, kâfi gelmek.

Anbarlarımız tolu tolu durur, zañirelerimiz çok, iki üç yıl yiter,
dutmazuz didiler ve eytdiler: (84a-8)

2. Varmak, erişmek, yetişmek.

Bir rivāyetde üç gün üç gece gıtdiler, andan Fir'avn'a haber oldu, çerisi-y-
le ardlarına düşdi, düşenbih gün kuşluk vaktinde yitdiler Qulzüm Deñizi
kıyında. (86b-4)

3. Bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nitelikte olmak.

Ol ki gökleri yaratmağa güci yiten pādışāh kādirdür ve güci yiter kim sizi
öldügüñüzden soñra girü diri kıla. (90a-7)

yitüt: Fazla, ziyade, aşkın, çok.

Ya'nî bu ni'metler ve eyülükler yā Muḥammed senüñ Tañruñ'dan uçmaq
ehline çok yitüt ve tamām cezā ve bañşışdür. (75b-1)

yiylü: Kokulu.

Ve anlar çirkîn yiylü kopalâr, zekâtın ve ‘öşrin virmeyenler ve lezzetler ve arzûlar sürenlerdür. (71b-8)

yoğun: Kalın.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve hurmâyı yoğun yoğun üzüm omcaları, ya‘nî aşmalar. (95b-4)

yoğsa: 1. Yoksa.

Pes ol oğlan fikr idüp gönline eytdi: Şimdi bellü bilem-kim rāhibūñ dīni mi hağdur yoğsa cāzū dīni mi hağdur, didi. (124a-3)

2. Aksi takdirde.

Pes ol rāhibi getürdiler, eytdiler: Dīnūñden döngil yoğsa seni bıçku-y-ıla iki pāre kılurım, didi. (124b-13)

yok: 1. Yok. "Var" karşıtı.

Pes şimdiki inanmağūñ fāyidesi yoğdur diyeler. (67b-5)

2. Hayır.

Ben eytdüm: Sayıqlar mısın? Eytdi: Yok yā Yahyā atası, benüm iki ölçegüm var-ıdı, ulusı-y-la alurdum, kiçisi-y-le şatardum. (109a-6)

yoğ i.: Öldürmek, bu dünyadan almak.

Ya'nî ol Allâh'dur, ol kim halk evvel yoğ-iken var kıldı, girü öldürüp yok
itdükden-şoñra i'āde ider, andan girü ba's ider ve dañı ol pādīşāhdur.
(128a-4)

yoksulluk: Yokluk, fakirlik.

İkinci; kaçan Hâk Ta'ālā gökden indürdüğü buyruğdan ayruksı hüküm
kılsalar, ya'nî şer'e muhālif iş buyursalar, bunlaruñ içinde yoksulluk
āşikāre ola. (108b-12)

yol : 1. Gezecek yer, yol.

Ol kubbenüñ içinden dört ırmağ çıkar; birisi südden ve biri baldan ve biri
şudan ve biri süciden ne-kaçar ki ol kubbenüñ dolayını tılandı, içine
girecek yol bulımadı (81a-5)

2. Bir şeye ulaşmak için takip edilen seyir.

Zīrā ki ol yüzler Allāh yolında durışmış, ya'nî çok çok secde kılmakda
üzerine tuz konmuş ola, veyāñüz "i'lā-yi kelimetü'l-lāh" için ğazā kılmış
ola, ğazāya giderken yolda tuz konmuş ola. (97a-5)

y. göster-: Ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek.

Hâk Ta'ālā benüm-iledür, baña yārī kıılır ve yol gösterür, tiz ola kim yol
göstere ki baña nuşret va'de kılmışdur. (87a-4,5)

y. tut-: Yolundan gitmek, ...ya tâbi olmak.

Ya'nî ol kıyāmet günü hâk gündür, pes her kim dilerse Allāh'dan yaña
anuñ tātına yol tutsun. (77b-2)

yoldaş: Yoldaş, yol arkadaşı.

Melik eytdi: Yoldaşlaruñ qanı? Oğlan eytdi: Hâk Ta'âlâ bunlara (10)
diledügin işledi, aḥvâli bir bir diyüvirdi. (125a-9)

y. ol-: Yoldaş olmak.

Tevhîd kelimesin diyenler-ile yoldaş olmadı. (65b-5)

yonca: Üç yapraklı bir çayır bitkisi.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve ḥurmâyı
yoğun yoğun üzüm omcaları, ya'nî aşmalar. (95b-4)

yorgunluk: Yorgunluk.

Râhatlık kılduq; ya'nî her kişi işden güçden veyâ seferde yol
yürümekden birezcük yatsa uyusa râhat olur, yorgunluğı gider. (70a-1)

yoy-: Silmek, imha etmek.

Ve ol ferişte kim şolında durur, dâyim günâhları yoya, dîvânından qazıya
gidere. (107b-10)

yoyıl-: bkz. **yoyul-**

yoyul, yoyıl--: Silinmek, temizlenmek.

Ya'nî yâ Muhammed, saña ne bildürdi-kim "siccîn" nedür? Ya'nî bir
mührlenmiş bitidür kim bunlaruñ yavuz 'amelleri anuñ içinde
yazılmışdur, hîç unudulmaz ve yoyulmaz. (111b-2)

yöninden: Cihetiyle, bakımından, açısından.

Ol Allāhdur ki ‘arş-ı ‘azîm issidür. Lîkin andan uludur kim anuñ ‘arşa ihtiyâcı ola mekân yöninden belki kemâl-i kudretin bildürmek için yaratdı. (128a-10)

yönel-: Belli bir yön tutmak.

Semâhat deñizine yöneldi, ol deñize varınca büyüdi, bir bu dünyâca oldu. (62b-5)

yöre: Çevre, etraf, civar.

‘Ömer bin ‘Abdulazîz eytdi: Cinnîleruñ mü’minleri uçmağuş yöresinde olalar, uçmak içinde olmayalar. (80a-13)

yu-: Yıkamak.

Mūsā kavmi içerlerdi ve hem abdest alurlardı ve tonların yurlardı ve aş bişürürlerdi ve her ne kaydları var-ısa görürlerdi, bayağı şu-idi.(84b-11)

yuğaru: Bir şeyin üst kısmı.

Bir nice ‘ulemā eydür: Yazuk çok işlemek göñli dürür, ya‘nî yuğarusın aşığa ve aşığasın yuğaru ider. (112b-7)

2. Seviye olarak daha yüksekte olan.

Ol feriştelerdür kim mü’minuñ cānını kabz iderler, şuda yüzer gibi ki bir vakt aşığa ve bir vakt yuğaru çıkar. (83a-5)

3. Yüce, büyük.

Ben sizüñ Tañruñuzvan, benden yuqaru Tañrı yoqdur didi, -estağfiru'l-lāh-. (89b-6)

yum-: 1. Yummak, kapamak.

Gözlerümi girü yumdum. (64b-12)

2. Çukuru toprakla doldurmak.

Çaçan ol kız kuyuya baqsa ardından itüp ol kuyuya birağur-ıdı, üstüne toprak yumar-ıdı tā yere berāber olunca. (100a-12)

yumuşak: Yumuşak, hafifçe, acıtmadan.

Pes mü'minlerüñ cānını yumuşak çekerler, andan bir sâ'at qorlar ki diñlenür. (83a-6)

yumıl-: Kapanmak, büzülmek.

Çaçan qul bir günāh işlese bir barmağı yumılır, tā ki günāh işleyü işleyü dükeli barmaqları yumılır, kaçan dükeli baqlansa ayruk ögüt naşîhat (2) qabül itmez. (112b-1)

yumiş: İş, vazife.

Rāhib eytdi: Çaçan cāzū qaķısa, eyit kim; evde yumiş var-ıdı. Çaçan evde qaķısalar, eyt-kim; cāzū egledi. (123b-11)

yun-: Yıkanmak, temizlenmek.

Didükleri Cebrâ'îl'dür, ve dağı bir rivāyetde gelür kim 'arşuñ sağı yanında nürdan bir ırmağ vardır yedi deñiz ululuğınca, Cebrâ'îl her seher vaktinde ol ırmağa girür yunur. (76a-8)

yurd: Yurt, yer.

Ya'nî dükeli dirneşenler haqqı-çün dimek olur kim dükeli canavarlar ve yılkılar 'akrebler ve yılanlar ve dürlü dürlü hayvāncuklar haqqı-çün kim dükeli yurdlu yurdına ve yirlü yirine dirilürler. (118b-11)

yurdu: İğne deliği.

Rivāyet kıldı: Bekir bin 'Abdullāh eydür: Kaçan bir kul bir günāh işlese anuñ gönlinde bir igne yurdusınca delük delinür. (112b-3)

yüce: 1. Ulu, büyük.

Birisi dağı bu-idi-kim أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى . Ya'nî ben sizün yüce Tañrıñuzvan. (89b-13)

2. Yüksek.

Ya'nî ol Tañrı gögi yaptı, ve anuñ saqfını yüce kıldı ve düzdi-kim anuñ sınığı ve yaruğı yok ve egrisi yok, düpdüz yarattı ve şiffāf kıldı. (90a-9)

yücelik: Yükseklik.

Ya'nî şol kalıñlıg-ıla işbu yücelik-ile direksüz durgurduq, (70a-5)

yük: Ağırılık, taşınan şey.

... veyāhūz̄ ḥazretde ne cevāb virevüz ve ne yüz-ile bakavuz ve bu mazlemeler yükler-ile ol elli biñ yıl miqdārında kim ayağın üzre durup soru hisāb vireler. (78b-5)

yükle-: Bir yükümlülük altına sokmak, sorumlu tutmak.

Ya'nī pes her kim azdı-y-sa ve dünyā dirligini āhiret üzerine yükledi-y-se. فَإِنَّ الْجَجِيمَ هِيَ الْمَأْوَى . Pes caḥīm ṭamusı anuñ maqāmı üzerinedür. (91a-4)

yüklet-: Yük koymak, yükümlülüğüne vermek.

Daḥı anuñ günāhını alup anuñ boynına yükledeler. Ya'nī alımlunuñ günāhını borçlunuñ boynına yükledeler, (79a-13)

yüklü: Gebe.

Ya'nī kaçan ervāne develer qarından on aylık yüklü-y-ken yağa şalınsa ve issinüñ anuñ kayusı kalmasa. (98b-3)

yüksek: Yüce, ulu.

Ya'nī işbu Qur'ān nāmesi arıdur ve uludur ve yüksekdür ve ol nāme yazıcılar elindedür. (93b-7)

yüñ: Yün, koyun tüyü.

Kaçan 'Arab'dan birinüñ kıızı doğsa aña yünden veyā çopurdan bir cübbe veyā bir 'abā eyler-idi ve geydürürdi. (100a-3)

yüñlü: Yünlü, yünü olan.

Bir büyük kaba çaluyı bir yünlü koyunuñ yüñine dolasa dañı çekse ol miskĩnce koyunuñ tüsi hep ol çaluda kalur, belki derisi-y-le ve eti-y-le bile yüzilür. (82a-6)

yüri-: bkz. yürü-

yürü-, yüri-: 1. Adım atarak ilerlemek.

İlerü yürüdüm, oğluma selām virdüm, selāmum almadı. (64b-4)

2. Yer değiştirerek ilerlemek.

Ya'nĩ dañı kaçan tağlar yir yüzinde kóbup yürise, ya'nĩ toz gibi olup havāda uça, (98b-1)

3. Yol almak, bir şey yolunda ilerlemek.

ya'nĩ ol nefsiñe uyup řāzılıđ-ıla yürüyen şanurdı-kim bizden yaña dönmeye ve gürdan girü kópup hisāb virmeye ve 'azāb 'ikāb görmeye. (118a-11)

yüz: 1. Bir sayı.

Ol yüz rahmetüñ tokşan tokşuzın āhiretde gizledi. (63b-10)

2. Yüz, sīma.

Çün girü açdum, başumı bir hoş koķulu, laťif yüzlü, gökçek nürü, řīrĩn sözlü yigidüñ dizi üzerinde gördüm. (64b-12)

3. Yüzey.

Dañı kıyāmet olıcaķ, tağlar yir yüzinde yüriye ılgum salgam ola. (72a-2)

y. dönder-: Yüz çevirmek, ilgilenmemek, alakadar olmamak.

Fir‘avn aña inanmadı. Ya‘nī yalanladı, İmān getürmekden yüz dönderdi, fesād işlere meşgūl oldu. (89b-3)

y. in burtar-: Surat asmak, yüzünü buruşturmak.

... şol-ķadar söyledi ve çağırdı-kim Peyğāmbere Ėazreti yüzün burtardı ve ol gözsüzden yüzini çevürdi (92a-13)

y. ini çevür-: İlgı ve alakayı kesmek.

şol-ķadar söyledi ve çağırdı-kim Peyğāmbere Ėazreti yüzün burtardı ve ol gözsüzden yüzini çevürdi (92b-1)

yüz-: 1. Kol, bacak. vs hareket ettirerek suda ilerlemek.

Ol ferıştelerdür kim mü‘minūñ cānını ķabz iderler, şuda yüzer gibi ki bir vaķt aşāĖa ve bir vaķt yuķaru ķıķar. (83a-5)

2. (*mec*) Hareket etmek.

Ėatāde rivāyetinde "Ve's-sābiķāti" diyüp and içdüği ol yüziciler Ėaķķı-ķün didüği ay ve güneş ve yılduzlardur ki felekde yüzerler. (83a-10)

3. Bir nesne suda batmadan durmak ve yer değiştirmek.

‘Aķā eytdi: "Ve's-sābiķāti" didüği ol gemilerdür ki deñizde yüzerler. (83a-12)

yüz altmış: Yüz altmış.

Ḥaḳ eydür: Yā Muḥammed, her mü'mine yüz altmış ferişte müvekkel
kılıpdururın ki anı şeyḫāndan ḳorurlar. (131b-8)

yüz altmış ṭoḳuz: Yüz altmış dokuz.

Bu sūre Medīne'de indi, yüz altmış ṭoḳuz kelimedür ve yedi yüz otuz
ḫarfdür, ve otuz altı āyetdür. (107a-11)

yüz biñ: Yüz bin.

Fir'avn'uiñ on şubaşısı var-ıdı, her birinüñ yüz biñ eri var-ıdı. (86b-8)

yüz dört: Yüz dört.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz dört kelimedür, beş yüz otuz üç ḫarfdür,
yigirmi ṭoḳuz āyetdür. (97a-13)

yüzici: Yüzücü, yüzen.

Ḳatāde rivāyetinde "Ve's-sābiḫāti" diyüp and içdügi ol yüziciler ḫaḳḳı-
çün didügi ay ve güneş ve yılduzlardur ki felekde yüzerler. (83a-9)

yüzil-: Yüzülmek, derisi çıkarılmak, soyulmak.

Bir büyük ḳaba çaluyı bir yünlü ḳoyunuñ yünine dolasa daḫı çekse ol
miskīnce ḳoyunuñ tüsi hep ol çaluda ḳalır, belki derisi-y-le ve eti-y-le
bile yüzilür. (82a-8)

yüz ṭoḳuz: Yüz dokuz.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz ṭoḳuz kelimedür, dört yüz altmış beş ḫarfdür,
yigirmi iki āyetdür. (119b-13)

yüz otuz üç: Yüz otuz üç.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz otuz üç kelimedür, pes yüz üç harfdür, kırk iki āyetdür. (92a-2)

yüz üç: Yüz üç.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz otuz üç kelimedür, pes yüz üç harfdür, kırk iki āyetdür. (92a-3)

yüzük: Yüzük.

İkinci mu'āmele kendü geydügi tonlardan aña hil'ātler virür veyā yüzük virür tā kim anı diyemeyenler bunları göricek üşenürler ve bu nesnelere ile dostları şāz olur ve düşmānları kör olur. (117a-1)

yüz yedi: Yüz yedi.

Bu sūre Mekke'de indi, yüz yedi kelimedür, dört yüz otuz harfdür, yigirmi āyetdür. (116b-6)

yüz yetmiş: Yüz yetmiş.

Bu sūrenüñ āyetleri Kūfīler kavlinde kırk altı āyetdür, ve Başrīler kavlinde kırk beş āyetdür, yüz yetmiş kelimedür, üç yüz harfdür. (80b-12)

Z

zahımlu: Yaralı.

z. kı/-: Yaralamak.

Kağı gazāya kim varasız bularuñ kimisini kırasız ve kimisini zaħımlu kılasız. (67a-6)

zaħıre (A): Anbarda saklanan hububat, yiyecek.

Anbarlarımız tolu tolu durur, zaħırelerimiz çok, iki üç yıl yiter, dutmazuz didiler ve eytdiler: (84a-8)

za‘ıf (A): Güçsüz, kudretsiz.

...bu za‘ıf naħıf günāhlu kul kim Üveys bin Hı‘ace ‘Osmān bin Emīr İlyās bin Evliyādur. (61b-7)

zāhid: Zahid, dindar, sofu.

Meger ol cāzūnuñ yolında bir rāhib var-ıdı; ya‘nī zāhid ol oğlan yoldan geçerken karşı ol zāhidüñ katında biraz otururdu ve anuñ sözlerini diñler-idi. (123b-6)

zaħmet (A): Güçlük, zorluk.

Bir kaba çaluyı bir taracuk delükden çekseler ne zaħmet ile çıkarsa kāfirler cānı daħı eyle zaħmet-ile çıkar. (82a-10)

z. çek-: Sıkıntıya katlanmak, güçlkle karşılaşmak.

Ol koyun nice zaħmet çekerse ol kāfir daħı şöyle zaħmet çeker. (82a-9)

z. gör-: Sıkıntı çekmek.

Hak Ta‘ālā kendü luḫfından bunlar oda düşmedin cānlarını kabz ider-idi, hergiz oddan zaħmet görmediler. (127a-5)

zālim (A): Zulmeden, zalim.

Çün hāl böyle olıcağ iy zālimler ve iy ğāfiller sizūñ ve bizüm hālümüz ne
ola; (78b-4)

zamān (A): 1. Müddet, zaman.

Pes kāfirler cehenneme giricek, anuñ içinde delim yıllar ve zamānlar
egleneler "ahķāb" kadar. (72a-9)

2. Devir, dönem.

Bir niceler rivāyetde eydür: Cāhiliyyet zamānında bir kişi kendü kızını
depeler-idi, itine yedürür-idi. (100b-4)

zārılık: Güçsüzlük, yoksunluk.

Anuñ-içün kim yanmağ ve göyünmek ehlidür veyā zārılık ve
yalvarmağlardır. (68b-6)

z. kı/-: Ağlayıp sızlamak.

Ağlaşup zārılık kıldılar. (66b-1)

zārī (F): Ağlayıp sızlama.

Ol direk zārī zārī inledi. (66a-5)

zatin (A.zāten): Zaten, aslında, asıl olarak, esâsen.

Hak Ta'ālā'nuñ nūrını gördüklerinden sonra zatin kimesne bu dünyāda
görmedüklerini bildürür. (68b-2)

zebānī (A): Cehennem bekçisi.

Andan şoñra kıyāmet kıparavuz ve bunları oddan zincirler-ile bağlayup zebānīlere virevüz. (67a-9)

zeberced (F): Zümrüt benzeri bir süs taşı.

... ve eni maşrıķ-ıla mağrib aralıgıncadur ve levhün iki kenārı kızıl yāķūtdandur, ve iki kenārı yeşil zeberceddendür, (129a-9)

zebün (F.): Güçsüz, âciz, zayıf.

z. kı/-: Güçsüz hale getirmek.

Yā Muħammed, senüñ ol yalıncaķlaruñ elinde ol cübbelüleri ve tonluları zebün kılam. (66b-10)

zehī (A): Ne güzel, ne hoş.

Zehī sa'ādet senüñ yā mü'min-ki... (63a-5)

zekāt (A): Zekat.

Çün-ki bāliğ olduñ, saña namāz ve zekāt ve oruç ve hac farz eyledi (120b-6)

zelīl (A): Aşağı tutulan, hor görülen, aşağılanan.

z. kı/-: Aşağı tutmak, hor görülen yapmak.

Ne dilerse işlemege kādirdür, gāh öldürür ve gāh dirildür, gāh 'azīz kıılır, gāh zelīl kıılır kimini, 'adū kıılır kimini, ħalīl irādetine kimse mānī' degüldür. (128a-12)

zemherîr (A): Gün dönümünden sonraki şiddetli soğuklar, karakış. (22 Aralık'tan 31 Ocak'a kadar).

... "ğassāk" tamu ehlinüñ tamuda yanarken gevdelerinden akan şaru şudur, anı içeler. ... Bir niceler eydür: Ol zemherîrdür. (73b-7)

zerre (A): Çok küçük parçacık.

z-i mişkāl: Zerre miktarı.

Ben eytdüm: Bunları ne nesne meşğül kıla? Pes Resülullāh eytdi: Bitilerini oğumak kim zerre-i mişkālleri ol biti içinde yazuğdan ve müzdden yazılmış ola. (100b-13)

zeytün (A): Zeytin.

Pes yer üzerinde biz bitürdük üzüm ve yoncayı ve zeytünü ve hürmäyı yoğun yoğun üzüm omcaları, ya'nī aşmalar. (95b-4)

zıkr (A): Anma, hatırlama, Allāh'ın ismini anma.

Pes bu ihtilāfdan ma'lūm olur kim; cum'a günü evvelinden tā āhirine degin, ya'nī tañladan giceye-degin tā'at 'ibādet-ile ve zıkr tesbīhi-y-le geçürmek gerek kim tā ol sā'ate tuş ola. (121a-13)

z. eyle-: Söylemek, anmak, zikretmek.

Hağ Ta'ālā her bir nesnenüñ hadd ü müddetin zıkr eyledi; ammā tamu ehli ne-ğadar eglen-ise müddet zıkrı eylemedi. (73a-4)

zincîr (F): Zincir.

Andan şoñra kıyāmet ҡoparavuz ve bunları oddan zincirler-ile bağlayup zebānīlere virevüz. (67a-9)

zinhār (F): 1. Aman.

Oğlum baña eytdi: Baba, zinhār ‘Amme süresine becid olğıl kim... (65a-5)

2. Asla, hiç.

Ya‘nī demek olur kim zinhār bu dünyāda ol dosta kendüzini bilişdürmeyince ve aña ҡulluқ yaratmayınca ol ҡulını kendüye ҡabül itmez. (113a-10)

zīrā (F): Çünkü, şundan dolayı ki.

Dīnūñden dön yoğsa seni dağı oda barağuruz, didiler. Diledi-kim döne, zīrā cān ‘azīzdür. (126a-13)

z. kim/z. ki: Şundan dolayı ki, çünkü.

Pes ne dilerse işler-içün böyle idersin dir yoқ zīrā kim kendü milkidür, niçe dilerse taşarruf ider. (129-6)

ziyāde (A): Çok, daha çok, daha fazla.

Su’āl: Tekrār burada niçündür? Cevāb anuñ-içündür kim tekrārda ziyāde taқrīr vardur. (107a-4)

ziyān (F): (kazançtan) Kayıp, zarar.

z. it-: Zarara uğratmak.

Ya'ni kaçan âdemlerden şatun alsalar ölçmekte ve tartmakta tamâm haklarını alurlar,...ya'ni kaçan biregüye şatdukları vaqt ölçseler ve tartırsalar eksük virürler, ya'ni ziyân iderler. (108a-6)

zulm (A): Haksızlık, eziyet, zulüm.

z. kıl-: Eziyet etmek.

Ammâ bu aralıkda nice zulümler kılmış ola ve halkuñ anuñ üzerinde çok çok hakları var ola, kimini dögmüş ve kiminuñ mālın almış ve kiminuñ ırzın yıkmış ola. (79a-5)

zulüm: bkz. **zulm**.

zuval: Hamur topağı.

Meşelâ şuña beñzer ki; bir zuvale bir hâtün kişi oğlağı-y-ıla nice yaparsa kim büyür şöyle büyüdeler kim... (78a-1)

Zuhal (A): Satürn gezegeni.

Ebül-Cevzâ eytdi: "Tārık" yedinci kat gökde bir yılduzdur, zuhal dirler, ol gökde andan artuğ yılduz yoğdur, (131a-10)

Zühre (A): Çobanyıldızı, venüs.

Ol beş yılduzdur kim and içdi, ol yılduzlar biri Behrâm'dur ve biri Zuhal'dur ve biri Uğarid'dür ve biri Zühre'dür ve biri Müşterî'dür. (101b-3)

züll (A): Alçalma, horluk, hakirlik.

z.-i 'ubūdiyyet. Kulluğun hakirliđi.

İy kulum, züll-i 'ubūdiyyet tamām oldu, Őimden girü 'izzü rubūbiyyet görgil. (69a-4)

zürriyet (A): Nesil, soy.

"Siccīn" yedinci kat yir altında bir yirüñ adıdur, İblīs ve anuñ zürriyeti anda durur. (110b-3)

ŞAHİS İSİMLERİ DİZİNİ

‘Abbās bin ‘Abdulmuṭṭalib: (92a-8)

‘Abdulazīz: (129b-7)

‘Abdulazīz bin Yaḥyā: (123a-4)

‘Abdullāh: (93b-12) ; (97b-1) ; (101b-4) ; (132b-8)

‘Abdullāh bin ‘Abdurraḥmān: (130a-3)

‘Abdullāh bin ‘Ömer: (77b-9) ; (113b-9)

‘Abdullāh bin Şureyh: (92b-6)

‘Abdullāh bin Zeyd: (97b-2)

‘Abdullāh ibn-i ‘Ömer: (72b-3)

‘Abdurraḥmān: (123b-1)

‘Abdurraḥmān bin Mehdī: (133a-4)

‘Abdurraḥmān bin Sābit: (83b-9) ; (114b-1)

Ādem: (80b-4, 6) ; (94a-9) ; (105a-5) ; (106a-8)

Aḥfeş: (82b-2) ; (82b-13)

Aḥmed (81a-13)

Ahmed bin Yūsuf: (103a-8)

‘Alī ibn-i Ebī Tālib: (72b-6)

‘Alī: (68b-12) ; (72b-6) ; (73b-12) ; (81b-9) ; (82b-11) ; (83a-2) ; (98a-6); (115b-7, 10)

‘Alkama: (76a-1)

A‘meş: (83b-9) ; (101b-3)

‘Āmir: (76a-1)

‘Ammār: (72b-6) ; (115b-5)

‘Ammār bin Yesār: (110b-3)

‘Amr bin Murre: (83b-9)

‘Āş bin Vābil: (115b-3)

‘Aṭā: (68a-11) ; (74a-1) ; (83a-11) ; (83b-5) ; (94a-1) ; (96b-3) ; (100b-8) ; (113b-8) ; (131a-8)

‘Aṭā bin Yesār: (96b-3)

‘Aṭā-yi Ḥorāsānī: (110b-2)

‘Aṭiyye: (76b-12) ; (81b-8) ; (99a-1)

‘Avfī: (70a-12) ; (132a-7)

‘Āyişe: (91b-1)

Bekir bin ‘Abdullāh: (112b-2)

Belkīm: (73a-5)

Berrā' bin 'Āzib: (71a-3) ; (113b-5)

Bilāl: (115b-6)

Bişr bin Ka'b: (72b-13)

Bū Cehīne: (109b-4)

Buḥtu'n-Naşr: (126b-8)

Ca'fer: (80a-8) : (105a-3)

Cüneyd: (103a-2)

Cüreyḥ oğlu: (114b-10)

Ḍaḥḥāk: (65b-1) ; (70b-1) ; (76a-6) ; (82b-2) ; (95a-2, 3) (99a-4) ; (108b-6) ; (126b-2) ; (130a-3)

Ebī Emāme: (104a-4)

Ebī Hureyre: (121b-3)

Ebī Ṭālib: (131a-2)

Ebī Umāme: (107a-12)

Ebū 'Abdullāh bin Şālih: (105b-1)

Ebū 'Āşım: (130a-3)

Ebū Bāyezīd Beşāmī: (68b-3) ; (69a-1)

Ebū Bekir Varrāk: (105b-2)

Ebū Bekr bin Ṭāhir: (94b-1)

Ebū Cehl: (92a-8) ; (103a-10) ; (115b-3)

Ebū Derdā: (114b-1) : (121b-5)

Ebū'd-Ḍuḥā: (72a-12)

Ebū Emāme: (92a-4)

Ebū Ḥālid: (77a-8)

Ebū Ḥamza: (76a-1)

Ebū Hureyre: (111a-2) ; (112a-5) ; (119b-2)

Ebū Ḳulābe: (95a-10)

Ebū Ma'ādiye: (77a-8)

Ebū Na'īm: (98b-8)

Ebū Ravḳ: (83a-13)

Ebū Ṭālib: (130b-10, 11, 13)

Ebū Ṣāliḥ: (76b-7) ; (77a-9) ; (81b-8) ; (106a-10)

Ebūd-Ḍuḥā (72a-12)

Ebū'l-'Āliye: (70b-1)

Ebū'l-Cevzā: (131a-10)

Ebū'l-Ḳāsim: (80a-13) ; (93b-13) ; (105a-11)

Ebū'l-Leys: (80a-11)

Elbī: (132a-6)

Enes bin Mālik: (112b-12) ; (129b-7)

Enṭibā Hūṣ bin Yeys: (126a-8)

Ferrā: (94b-5)

Fir'avn: (84b-9, 12) ; (85a-5) ; (85b-6,8,13) ; (86a-1,7) ; (86b-3,5,7,8,10,11,12) ;
(87b- 2,4,5,6,8,11,12) ; (88a-3,4,7,9,) ; (88b-1,3,11) ; (89a-2) ; (89b-1,2,4,9,11) ;
(90a-1,3) ; (126b-3) ; (128b-2)

Fuḍayl: (105a-6)

Ḥabbāb: (115b-6)

Ḥābil (A): (96a-12)

Ḥasan Baṣrī: (85a-11)

Hāmān: (86b-10) ; (87b-9) ; (87b-10) ; (88a-1, 9) ; (88b-6,7,8,10)

Ḥammād bin Seleme: (103b-4)

Ḥammād: (113b-9)

Hārūn bin Keṣīr: (92a-3) ; (104a-3) ; (116b-7) ; (129b-12)

Hārūn: (86b-1)

Ḥasan: (73a-4) ; (73b-12) ; (74a-1) ; (74b-7) ; (76b-8) ; (82b-2) ; (94a-12) ; (95a-2) ; (99a-6) ; (99b-7) ; (103b-2)

Hilāl: (72b-6)

Hişām: (109b-12)

Huşām: (105a-3)

Ḥuzeyfe: (112a-12)

Ḥüseyn bin Fazl: (123a-5)

İbn-i ‘Abbās: (65b-2) ; (70a-13) ; (75b-9, 13) ; (76b-9, 10, 13) ; (81b-9) ; (82b-7) ; (90b-1) ; (93b-8) ; (98a-6) ; (98b-9) ; (99a-2) ; (100a-13) ; (101a-8) ; (108a-8) ; (110a-8) ; (113b-7) ; (115a-1) ; (118b-5) ; (119a-3, 8) ; (120a-2) ; (121b-2) ; (129a-1) ; (131b-3) ; (133a-5)

İbn-i Ḥureyc: (102a-6)

İbn-i Kīsān: (70b-4)

İbn-i Mes‘ūd: (72a-12) ; (76a-1) ; (81b-10) ; (83b-2) ; (105b-8)

İbn-i ‘Ömer: (72b-9) ; (90b-1) ; (95a-8) ; (106b-6) ; (109b-2, 13) ; (110a-2)

İbn-i Veheb: (121b-5)

İbn-i Zeyd: (77a-2) ; (99a-1)

İbrāhīm bin Ḥaccāc: (103b-4)

İbrāhīm: (75b-9) ; (96a-10) ; (101b-4) ; (105a-5) ; (109b-12)

‘İkrime: (80a-4) ; (95b-7) ; (99b-13) (102a-6) ; (104b-10) ; (106a-3, 10) ; (109a-11) ; (118b-5) ; (123a-3) ; (132b-1) ; (133a-5)

İmām Şāfi‘ī: (113a-5)

‘İsā: (123a-3) ; (126b-4)

İshāk bin ‘Abdullāh: (108b-6)

İshāk bin Beşīr: (128b-13)

İslām bin Süleym: (129b-12)

İsmā‘īl bin ‘İsā: (128b-13)

Ka‘b: (72b-13) ; (98b-10) ; (110a-10) ; (110b-5)

Ka‘bü'l-Aḥbār: (110a-9) ; (110b-4) ; (116a-13)

Ḳāsım: (109b-12)

Ḳatāde: (64a-7) ; (65b-10) ; (70a-11) ; (76b-8, 9) ; (82b-2, 13) ; (83a-9) ; (83b-7) ; (96a-10) ; (98a-7) ; (98b-12) ; (99b-7) ; (101a-3, 13) ; (102a-6) ; (112b-10) ; (114b-5) ; (115a-10) ; (121b-3) ; (131b-4) ; (132a-11) ; (132b-6)

Kelbī: (83a-4) ; (94a-7) ; (99a-5) ; (119b-1) ; (115b-6) ; (126b-9) ; (131b-6)

Ḳurṭabī: (68a-8) ; (108a-11)

Ḳuṭbī: (68a-8)

Leys: (132a-8)

Lūt (A): (96a-12)

Ma‘āviye: (101b-3)

Ma‘āz: (71a-3, 4, 6) ; (73b-13)

Ma‘āz bin Cebel Eyyūb Enṣārī: (71a-3)

Ma‘dān bin ‘Āsir: (131b-7)

Mālik: (109a-4) ; (122b-8) ; (123a-3)

Manṣūr: (93b-12)

Manṣūr bin ‘Abdullāh: (96a-7)

Māṭiriyūn: (129b-1)

Muḥammed: (64a-3) ; (65b-11) ; (66b-9) ; (67a-3, 11) ; (67b-13) ; (68a-1) ; (75a-13) ; (75b-3) ; (91a-10) ; (92b-2,5) ; (93a-1,4,7,11) ; (93b-10) ; (102b-4, 8) ; (107a-2) ; (111a-13) ; (114a-1) ; (115b-13) ; (116a-6) ; (119a-2,5) ; (121b-2) ; (123a-2) ; (127b-12) ; (128a-1) ; (128b-1,8) ; (129a-3) ; (130a-9) ; (130b-5) ; (131a-1,6) ; (131b-8, 11) ; (132b-2) ; (133a-11)

Muḥammed Muṣṭafa: (61b-4) ; (68a-8) ; (102a-3) ; (130b-5)

Muḥammed bin ‘Alī: (73b-12)

Muḥammed bin Ma‘mar : (123b-1)

Muḥammed bin ‘Alī Tirmīdī: (123a-7)

Muḥammed bin Hüseyin: (96a-6)

Muḳātil: (70a-11) ; (73a-10) ; (74a-11) ; (79b-9) ; (82a-1) ; (83b-1) ; (93b-2) ; (94a-3, 7) ; (99a-4) ; (99b-10) ; (102a-6) ; (105a-9) ; (114a-7) ; (114b-9) ; (115b-6) ; (119a-6) ; (126b-5) ; (129a-1) ; (129b-10)

Mūsā: (84a-2, 4, 6, 8, 9, 10, 12) ; (84b-7, 9, 10) ; (85a- 6, 7) ; (85b-2,4,7) ; (86a-2, 3, 4, 5, 12) ; (86b-1, 11, 13) ; (87a-3, 5, 8, 10, 12) ; (87b-2,10) ; (88a-3,11) ; (88b-6,9,11) ; (89a-4,11,12) ; (89b-1) ; (106a-3) ; (128b-2)

Muṣannif: (96a-6)

Muṭahhir bin Heytem: (106a-3)

Muvezīḥ: (70a-13)

Müberrid:. (70b-3) ; (109a-13)

Mücāhid: (64a-6) ; (67a-11) ; (73a-1) ; (75a-3) : (75b-9) ; (76b-6, 10) ; (79b-7)

(83a-6, 13) ; (93b-8) ; (94a-13) ; (94b-13) ; (99a-4) ; (102a-5) ; (108b-6) ; (111a-5) ; (118b-4) ; (129a-1) ; (132a-12)

Mücāhid bin ‘Aclān: (112a-5)

Nāfi’: (72b-9)

Nuḥ: (96a-11)

‘Ömer bin ‘Abdulazīz: (80a-12) : (128b-9)

‘Ömer bin Ḥaṭṭāb: (99b-6,7)

Rabī’: (70b-1) ; (130a-7)

Rabī’ bin Enes: (126b-10) ; (127b-6)

Rabī' bin Süleymān: (113a-2)

Rāvī: (74b-7)

Şābit: (76a-1)

Şāhib Cüreyyh: (126b-4)

Sa'd bin Hāfş: (120a-2)

Sa'īd: (113a-3)

Sa'īd bin Beşīr: (121b-3)

Sa'īd bin Cübeyr. (75a-2) ; (82a-10) ; (85a-12) ; (101b-5) ; (120a-2)

Sa'īd bin Ebī 'Urve: (96a-10)

Sa'īd bin Yaḥyā: (106b-6)

Şālīh: (105a-3) ; (128b-2)

Selīm: (93b-12)

Selmān-ı Fārsī: (107b-12)

Serī-i Saḳatī: (64a-13) ; (64b-3,4) ; (65a-5)

Sevdā: (96b-3)

Şuheyb: (115b-5)

Süddī: (109b-3)

Süfyān: (72b-5) ; (98b-9) ; (99a-1) ; (133a-4)

Süfyân-ı Sevri: (107b-2)

Süleymân bin Meslem: (72b-9)

Süleymân peygâmbere: (78a-10) ; (78a-12) ; (78b-1)

Şa'bî: (76a-6)

Şehr bin Havşeb: (73b-7)

Şeybe: (92a-8) ; (115b-3) ; (130a-7)

Şeyh Sa'dî: (63a-9)

Ṭāvus: (108b-7)

Temmîm: (95b-7)

ʿUtbe: (92a-8) ; (115b-3) ; (130a-7)

ʿUtbe bin Ebî Leheb: (94a-4)

Übeyye: (80a-8) ; (99a-8)

Übeyy bin Ka'b: (92a-4) ; (104a-4) ; (116b-7) ; (129b-13) ; (98b-10) ; (107a-12)

Ümeyye bin Halef: (92a-8)

Ümm-i Seleme: (100b-8)

Üveys bin H'âce 'Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ: (61b-7/8)

Vâsiṭî: (102b-13) ; (103b-9) ; (115a-12)

Veheb: (76a-13) ; (99a-1) ; (103b-5)

Veheb bin Münebbih: (93b-9) ; (103b-4)

Velīd bin Muġīre: (115b-3)

Ya'qūb bin 'Abdullāh: (80a-7)

Yaḥyā: (109a-6) ; (109a-9) ; (126b-4)

Yaḥyā bin Ma'āz: (105a-11)

Yaḥyā bin Selmān: (111a-4)

Yamānī: (132a-7)

Yusūf: (126b-3)

Yusūf bin Zunuvās: (126ab-9)

Zeccāc: (67b-13)

Zeyd: (92b-11)

Zeyd bin Eslem: (92a-3) ; (104a-3) ; (107a-12) ; (116b-7) ; (129b-12)

Zü'n-nūn-ı Mıṣrī: (105b-11) ; (133a-5)

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğunu düşündüğümüz çalışma kesin olarak bilinmemekle birlikte 14. yy sonları ile 15 yy.ın başlarında yazılmış olmalıdır. Nüshanın son kısmında müstensihin düştüğü nottan anladığımız kadarıyla nüshanın istinsah tarihi 16 yy. dır. Ancak eserin telif tarihini daha erken bir döneme bağlamalıyız. Bu çıkarımda bulunmamızın başlıca sebebi, eserin dil özelliklerinin ve kelime hazinesinin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olmasındandır. Eser 16. yy'da Osmanlı Türkçesi içerisinde kullanılan ağdalı dilin aksine son derece sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır.

Nüshanın müstensihi bilinmemekle birlikte, nüshada müellifin adının Üveys bin Osmân bin Emîr İlyâs bin Evliyâ olduğu bilgisi yer almaktadır. Toplam dört nüshası bulunan eserin bizim çalıştığımız nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshadır. Başta Ömer Nasuhi Bilmen'inki olmak üzere pek çok "tabakat" kitabına, ansiklopediye ve bu konuda yapılmış tezlere bakmamıza rağmen maalesef yazar hakkında hiçbir bilgiye ulaşamadık. Ancak müellifin Hoca Osman'ın oğlu olduğunu göz önünde bulundurursak, büyük ihtimalle Üveys de bir din alimidir. Nitekim, tasavvufi öğelerin hakim olduğu eserde müellif, eserini halka hitab eder gibi, vaaz üslubuyla yazmıştır.

Yaptığımız sözlük çalışmasında metinde geçen tüm kelimelerin tek tek anlamları, örnek cümleleri, varsa farklı manaları ve metinde geçtikleri yerler numaralandırılarak vermeye çalıştık. Yetmiş üç varaklık bir kısmı incelediğimiz düşünülürse, sözlüğün bir hayli zengin olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızın sadece sözlük kısmının bile bir Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü şeklinde kullanılabileceği ümidi içerisindeyiz.

Metin her ne kadar anlaşılır bir dille, nesih bir yazıyla yazılmış olsa da müstensih hatası olduğunu düşündüğümüz bazı eksiklikler gözümüze çarptı. Bu eksiklikleri Edebiyat nüshası'nı esas almak üzere diğer nüshaları da inceleyip gidermeye çalıştık. Harflerin nokta eksiklerinden meydana gelen kusurları, aynı örneğin çok

geçmesi durumunda kesin unutulduğuna emin olduktan sonra düzeltip transkrip ettik. Harflerin, hecelerın ya da kelimelerin unutulup yazılmaması halinde ise bizim eklediğimizi göstermek amacıyla eklediğimiz kısmı köşeli parantez içinde verdik. Eksik ya da yanlış yazılmış ayetler ise düzeltip bunların geçtikleri yerleri giriş kısmında belirttik.

Eserde dikkatimizi çeken en önemli noktalardan biri özellikle eklerin vokallerinde, bazen de kelimelerde sabit bir şeklin bulunmamasıdır. Aynı kelimenin ya da ekin iki farklı şekilde kullanılması metinde sıkça karşılaştığımız bir durumdur. Kelime bazında olan çift yazılışları sözlükte aynı madde içerisinde vererek göstermeye çalıştık. Ek bazında olan farklı kullanımları ise şekil ve ses bilgisi kısımlarında örnekleriyle belirttik.

Çalışmamızda başından beri şöyle bir yol izlemeye çalıştık. Aslında klasik fişleme tarzına benzeyen yöntemimizde, öncelikle metni doğru bir şekilde okumaya çalışarak transkripsiyonunu yaptık. İkinci aşamada ise başından sonuna kadar tek tek önümüze çıkan bütün kelimeleri bilgisayar ortamında bir dosyaya, aldıkları ekleri sırasıyla farklı farklı dosyalara kaydettik. Bunları kaydederken her bir kelime ve ekin içinde geçtiği cümlenin örneğini sayfa ve satır numarasıyla belirttik. Bir süre sonra elimizde bütün kelimelerin ve örnek cümlelerin yer aldığı bir dosya, ve bütün eklerin örnekleriyle tek tek kaydedildiği pek çok dosya vardı. Ekler için her bir dosyada ekler ve örneklerini verdikten sonra sayfanın en altında, karşılaşılan istisnâ durumları belirttik. Sözlük kısmında ise karşılaşılan her yeni kelime veri tabanına eklenirken çeşitli sözlükler kullanılarak anlamıyla birlikte verdik. Aynı kelimenin birden fazla kez geçmesi durumunda, kelimenin daha önce verilen manalarıyla aynı olup olmadığına bakıp aynı olmaması durumunda o kelimenin altına ikinci bir madde eklenerek yeni anlamı örneğiyle birlikte verdik. Son aşamada ise kaydettiğimiz bütün bu dosyaları gruplandırarak bir tez formatına sokmaya çalıştık.

Yoğun ve titiz bir çalışma sonucu hiçbir kelime ve ek atlanmadan incelediğimiz, metin, gramer incelemesi ve sözlük çalışması olarak değerlendirebileceğimiz çalışmamız, yazıldığı dönemin dil özelliklerini, ek ve kök yapısını, dönemin sözcük

dağarcığını göstermesi açısından Eski Anadolu Türkçesi çalışmalarında yararlanılan bir tez olmasını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Arat, Reşid Rahmeti: **Kutadgu Bilig III, İndeks**, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya–Nuri Yüce, İ.Ü. Basımevi, İstanbul, 1979.
- Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı, İstanbul, 2011.
- Clauson, Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, London, 1972.
- Demirci, Muhsin: **Tefsir Usulü ve Tarihi**, 2. bs., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2005.
- Doğu, Ahmet: **Amme Tefsiri, (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1989.
- Ercilasun, Ahmet Bican: “Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine”, **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 505, Ocak 1994, s. 3-9.
- Ergin, Muharrem: **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayın, İstanbul, 2008.
- Gabain, A. Von: **Eski Türkçenin Grameri**, Çev.: Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara, 2007.

- Gül, Necati: **Amme Tefsiri, Metin-İnceleme**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, yüksek lisans tezi, Samsun 1995.
- Gülsevin, Gürer: **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay., Ankara 2007.
- Hacıeminoğlu, Necmettin: **Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar)**, 3. bs. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984.
- Hazar, Mehmet: “Türk Lehçelerindeki Sözcüklerle Kaynaşmış Bir Çokluk Eki +(1)z Üzerine”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:15, 2003, s.131-142.
- Karahan, Leyla: “-sa/-se Eki Hakkında”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 516, Aralık 1994, s. 471-474.
- Kaymaz, Zeki: “Eski Anadolu Türkçesinde Sayı Adları ve Kullanılışları”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, [1994] 1991, s. 9-17.
- Kocaoğlu, Timur: “Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi”, **Türk Kültürü**, Sayı: 483-484, Ankara, (Temmuz-Ağustos 2003), s.266-281.
- Korkmaz, Zeynep: **Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi**, TDK Yay., Ankara, 2009.
- Mutçalı, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995.

- Nisar, Ulya: **Mustafa bin Muhammed, Amme Cüzü Tefsiri (varak no: 121b-143a)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul 1987.
- Özkan, Mustafa: "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümeleleri Üzerine I", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXXIX, 2008-2, s. 115-160.
- Özkan, Mustafa: **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2009.
- Özkan, Mustafa: **Mahmud b. Kâdî-i Manyas, Gülistan Tercümesi, (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)**, TDK Yay., Ankara, 1993.
- Özkan, Mustafa: **Cinânî, Cilâlü'l-Kulûb, (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)**, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul, 1990.
- Steingass, Francis: **Persian-English Dictionary**, Çağrı Yay., İstanbul, 2006
- Şemseddin, Sami: **Kamûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul, 2007.
- Tabaklar, Özcan: **Mustafa bin Muhammed, Amme Cüzü Tefsiri (varak no:111b-121a/143a-154b)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, İstanbul 1987.
- Tiken, Kamil: **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller**, TDK Yay., Ankara, 2004.
- Tören, Hatice: **Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne ait Amme Cüzü Tefsiri I, Metin-İnceleme, Tıpkıbasım**, İstanbul, 2007
- Türk Dil Kurumu: **Tarama Sözlüğü**, cilt I-VIII, 4. bs. Ankara, 2009.
- Türk Dil Kurumu: **Derleme Sözlüğü**, cilt I-VI, Ankara, 2009.

Türk Dil Kurumu: **Türkçe Sözlük**, 10.bs.dan tıpkıbasım, Ankara, 2009.

Türkiye Diyanet Vakfı: **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, TDV Yay.,
Ankara, 2005.